

МУҲАККИКИ ЧАВОН
ДОНИШГОҶИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН
2024. №4

МОЛОДОЙ ИССЛЕДОВАТЕЛЬ
ТАДЖИКСКИЙ
НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
2024. №4

YOUNG RESEARCHER
TAJIK NATIONAL UNIVERSITY
2024. No4

МАРКАЗИ
ТАБЪУ НАШР, БАҶГАРДОН ВА ТАРҶУМА
ДУШАНБЕ – 2024

**ДОНИШГОҶИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН
МАҶАЛЛАИ ИЛМИИ «МУҲАҚҚИҚИ ЧАВОН»**

Муассиси маҷалла:

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

САРМУҲАРРИР:

Насриддинзода Эмомалӣ Сайфиддин | *Доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, узви вобастаи АМИТ, ректори Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

МУОВИНИ САРМУҲАРРИР:

Сафармамадзода Сафармамад Муборакшо | *Доктори илмҳои химия, профессор, муовини ректор оид ба илми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

МУОВИНИ САРМУҲАРРИР:

Исмонов Кароматулло Бадридинович | *Доктори илмҳои филологӣ, дотсент, директори Маркази таъбу нашр, баргардон ва тарҷумаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ

Шерматов Нурмаҳмад	<i>Доктори илмҳои техникӣ, профессор</i>
Солихов Давлат Қуватович	<i>Доктори илмҳои физикаю математика, профессор</i>
Сатторов Абдуманон	<i>Доктори илмҳои физикаю математика, профессор</i>
Файзуллоев Эркин Фатхуллоевич	<i>Номзади илмҳои химия, дотсент декани факултети химия</i>
Валиев Шариф Файзуллоевич	<i>Доктори илмҳои геологӣ-минералогӣ, и.в. профессор</i>
Расулиён Қаххор Кучаров Аламхон	<i>Доктори илмҳои таърих, профессор</i>
Дўстов Ҳамрохон Чумаевич	<i>Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи назария ва адабиёти навини форсии тоҷикии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон</i>
Нағзибекова Меҳриниссо Бозоровна	<i>Номзади илмҳои филологӣ, дотсент, мудири кафедраи забони адабии муосири тоҷикии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон</i>
Муродов Мурод Низомова Тухфамо Давлатовна	<i>Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи забонишиносии умумӣ ва типологияи муқоисавии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон</i>
Одинаев Фурқат Фарҳодович	<i>Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи матбуоти ДМТ</i>
Шарофзода Рустам Шароф	<i>Доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор</i>
Сафарализода Хучамурод Қуддус	<i>Доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор</i>
Раҷабов Имомиддин Ширинович	<i>Номзади илмҳои сиёсатиносии, дотсенти кафедраи сиёсатиносии</i>
Нуриддин Парвин Раймалихон	<i>Номзади илмҳои сиёсӣ, дотсент</i>
Ҳочиматова Гулҷехра Масаидовна	<i>Номзади илмҳои сиёсӣ, дотсент</i>
Устоев Мирзо Бобочонович	<i>Доктори илмҳои педагогӣ, профессор</i>
	<i>Доктори илмҳои биологӣ, профессори кафедраи физиологияи одам ва ҳайвонҳо, факултети биологияи ДМТ</i>

Маҷалла дар Маркази таъбу нашр, баргардон ва тарҷумаи ДМТ барои нашр таҳия мегардад.

Нишони Марказ:
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон,
ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.
Тел.: (+992 37) 227-74-41
ДМТ, 2024©

ТАДЖИКСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ «МОЛОДОЙ ИССЛЕДОВАТЕЛЬ»

Учредитель журнала:

Таджикский национальный университет

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР ЖУРНАЛА:

Насриддинзода Эмомали Сайфиддин | Доктор юридических наук, член-корреспондент НАНТ, ректор Таджикского национального университета (Душанбе, Таджикистан)

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА:

Сафармамадзода Сафармамад Муборакшо | Доктор химических наук, профессор, проректор по науке Таджикского национального университета (Душанбе, Таджикистан)

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА:

Исмонов Кароматулло Бадридинович | Доктор филологических наук, доцент, директор Издательского центра Таджикского национального университета

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Шерматов Нурмахмад	Доктор технических наук, профессор
Солихов Давлат Кувватович	Доктор физико-математических наук, профессор
Сатторов Абдуманнон	Доктор физико-математических наук, профессор
Валиев Шариф Нарзуллоевич	Доктор геолого-минералогических наук, и.о. профессора
Файзуллоев Эркин Фатхуллоевич	Кандидат химических наук, декан факультета химии ТНУ
Расулиён Каххор	Доктор исторических наук, профессор
Кучаров Аламхон	Доктор филологических наук, профессор
Дустов Хамрохон	Кандидат филологических наук, доцент
Муродов Мурод	Доктор филологических наук, профессор
Нагзибекова Мехриниссо Бозоровна	Доктор филологических наук, профессор
Абдусатторов Абдушуккур	Доктор филологических наук, профессор
Одинаев Фуркат Фарходович	Кандидат экономических наук, доцент
Шарофзода Рустам Шароф	Доктор юридических наук, профессор
Сафарзода Бахтовар Амирали	Доктор юридических наук, профессор
Раджабов Имомиддин Широфович	Кандидат политических наук, доцент кафедры политологии
Сафарализода Хучамурод Куддус	Кандидат политических наук, доцент кафедры политологии
Нуриддин Парвин Раймалихон	Кандидат политических наук, доцент
Ходжиматова Гулчехра Масаидовна	Доктор педагогических наук, доцент
Устоев Мирзо Бободжонович	Доктор биологических наук, профессор

Адрес Издательского центра:
734025, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, проспект Рудаки, 17.
Тел.: (+992 37) 227-74-41
© ТНУ, 2024

**TAJIK NATIONAL UNIVERSITY
SCIENTIFIC JOURNAL “YOUNG RESEARCHER”**

**Founder of journal:
TAJIK NATIONAL UNIVERSITY**

CHIEF EDITOR:

Nasriddinzoda Emomali Sayfiddin | *Doctor of Law, Corresponding Member of NAST, Rector of the Tajik National University (Dushanbe, Tajikistan)*

DEPUTY CHIEF EDITOR:

Safarmamadzoda Safarmamad Muboraksho | *Doctor of Chemical Sciences, Professor, Vice-Rector for Science of the Tajik National University*

DEPUTY CHIEF EDITOR:

Ismonov Karomatullo Badridinovich | *Doctor of Philological Sciences, Associate Professor, Director of the Publishing Center of the Tajik National University*

EDITORIAL BOARD:

Shermatov Nurmahmad	<i>Doctor of Technical Sciences, Professor</i>
Solihov Davlat Quvatovich	<i>Doctor of Physical and Mathematical Sciences</i>
Sattorov Abdumannon	<i>Doctor of Physical and Mathematical Sciences</i>
Fayzulloev Erkin Fathulloevich	<i>Candidate of Chemical Sciences, Dean of the Chemical Faculty</i>
Valiev Sharif Fayzulloevich	<i>Doctor of Geological and Mineralogical Sciences, Professor</i>
Rasuliyon Qahhor	<i>Doctor of Historical Sciences, Professor</i>
Kucharov Alamkhon	<i>Doctor of Philology, Professor of the Department of Theory and New Persian-Tajik Literature of the Tajik National University</i>
Dustov Hamrokhon Dzhumaevich	<i>Candidate of Philological Sciences,</i>
Murodov Murod	<i>Doctor of Philology, Professor of the Department of Printing of the Tajik National University</i>
Nagzibekova Mekhriniso Bozorovna	<i>Doctor of Philology, Professor of the Department of General Linguistics and Comparative Typology of the Tajik National University</i>
Nizomova Tuhfamo Davlatovna	<i>Doctor of Economics, Professor</i>
Odinaev Furqar Farhodovich	<i>Candidate of Economics, Associate Professor</i>
Safaralizoda Khudzhamurod Kuddusi	<i>Candidate of Politics, Associate Professor of the Department of the Political Science</i>
Sharofzoda Rustam Sharof	<i>Doctor of Law, Professor</i>
Safarzoda Bakhtovar Amirali	<i>Doctor of Law, Professor</i>
Rajabov Imomiddin Shirinovich	<i>Candidate of Politics, Associate Professor of the Department of the Political Science</i>
Nuriddin Parvin Raymalikhon	<i>Candidate of Politics, Associate Professor</i>
Hojimatova Gulchehra Masaidovna	<i>Doctor of Pedagogical Sciences, Professor</i>
Ustoev Mirzo Bobojonovich	<i>Doctor of Biological Sciences, Professor</i>

Address of the Publishing center:
734025, Republic of Tajikistan,
Rudaki Avenue, 17. Dushanbe.
Phone: (+992 37) 227-74-41
© TNU, 2024

ТАЪРИХ – ИСТОРИЯ

МАФҲУМИ ХУРОСОН ВА ҲУДУДИ ТАЪРИХИИ ОН

Маҳмадаминов С.К.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Хуросон яке аз минтақаҳои сернуфузтарин, ободтарин ва пурнеъматтарини ҷаҳон дар қуруни вусто ба шумор рафта, сарзамини таърихӣ тоҷикнишин ва аз минтақаҳои асли ва бузургтарин марказҳои тамаддунии форс-тоҷик мебошад. Ин сарзамин дар масири таърих бо сабаби фарохнеъматӣ ободониаш ҷашми ҳасудонро ба худ ҷалб намудааст, ки бинобар ин омил ба ҳуҷуми истилогарону аҷнабиёни биёбонгард дучор шуда, замони муайяне ба харобарзор табдил ёфта, даврони дигаре бошад бо кӯшишу заҳматҳои мардуми муқимӣ ва вазирони кордону донишманди тоҷик ва гоҳҳо бо лутфу марҳамати амирон султони гасиб аз нав ободон шуда, дар андак замоне шукӯҳу шахомати худро ба даст овардааст. Беҳуда нест, ки ҳанӯз дар асри XIII донишманди машҳури форс-тоҷик Зақариёи Қазвинӣ дар асари нотакрори худ “Осор-ул-билод ва ахбор-ул-ибод” ин маконро “...аз беҳтарин сарзаминҳои Худо ва ободтарину пурбаракаттарини онҳо...” ҳисобида, қайд намудааст, ки “шавқу рағбати онҳо (хуросониҳо-тоҷикҳо-С.М.) ба дину илм аз дигар (халқият-С.М.)-он бештар аст” [10. с.360]. Имрӯз бошад, ин манотиқи аслии тоҷикнишин, бо ҷабру зулми таърих ва бо амри тақдир ба қисматҳои мухталиф ҷудо шудааст.

Вожаи Хуросон калимаи форсии миёна ба ҳисоб меравад ва дар «Вожанома»-и Деҳхудо низ омадааст, ки “Хуросон” вожаи паҳлавӣ аст, ки дар мутуни кӯҳан ба маънии Машрик (Ховар) дар рӯ ба рӯи Мағриб (Бохтар) ба қор рафтааст ва дар манобеъҳои дигар низ Хуросон дар забони қухани форсӣ ба маънии Ховарзамин мавриди истифода қарор гирифтааст. Топоними «Хуросон» (форсӣ: خراسان) тавассути форсӣ: xurāsān ва порсии миёна: xvarāsān — ‘тулуи офтоб; шарқ’ аз эронии бостонӣ «* xvar-asāna-» «шарқ» офтоби омадаистода’, ки аз «* xvar-» «Офтоб» ва «asān-» (омадан) иборат аст, пайдо шудааст. [14. с. 442] Калимаи форсии Ховарзамин (форсӣ: خاور زمین), ки маънояш “сарзамини шарқӣ” аст, низ ҳамчун истилоҳи баробармафҳум истифода мешавад [20. с.235-236].

Яке аз шоирони машҳури форс-тоҷик Фаҳриддин Асадӣ Гургонӣ дар достони “Вис ва Ромин” вожаи “Хуросон”-ро паҳлавӣ (форсии миёна) номида, чунин мегӯяд:

Хушо ҷо ё бару буми Хуросон,
Дар ӯ бошу ҷаҳонро меҳӯр осон.
Забони паҳлавӣ ҳар к-ӯ шиносад,
Хуросон он бувад к-аз вай хур осад.
“Хур осад” паҳлавӣ бошад “хур ояд”
Ироқу Порсро хур з-ӯ барояд.
Хуросонро бувад маъни хуроён,
Кучо аз вай хур ояд сӯи Эрон [16. с.128].

Малику-ш-шуаро Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ низ ба дурустӣ “Хуросон”-ро ҷойгоҳи баромадани хуршед ва ховарро ҷойи фурӯ шудани он номидааст:

Меҳр дидам бомдодон чун битофт,
Аз Хуросон сӯи ховар мешитофт.
Нимрӯзон бар сари мо бигузашт,
Чун ба ховар шуд, зи мон номида гашт.

Бояд қайд намуд, ки Имом Аҳмад ибни Чобир Бағдодӣ маъруф ба Балозурӣ аввалин муаррихест, ки вожаи Хуросонро дар китоби худ «Футуху-л-булдон» истифода бурдааст [4. с.254] ва пасон ин калима ба таври густурда мавриди истифода қарор ёфтааст.

Ҷуғрофидони машҳур Ёкути Ҳамавӣ мафҳуми Хуросонро баррасӣ намуда, чунин навиштааст: “Хӯр дар форсии дарӣ номи Хуршед, осон гуйё асл ва чойи шайъӣ аст ва сипас дар гузорише далели номгузории Хуросон ба гуфтаи Дағфал чунин менависад: «Хуросон ва Ҳайтал, ду писари Олам ибни Сом бинни Нух, ҳар як дар шаҳре, ки мансуб ба онҳо шуд ворид шуданд. Ҳайтал дар шаҳре маъруф ба Ҳаётала дар болои руди Чайхун (Амударё) ва Хуросон дар шаҳрҳое, ки дар зерини руди Чайхун буд, фуруд омаданд ва ҳар қитъаҳое ба номи касе, ки дар он фуруд омад, номгузорӣ шуд...» [9. с.350-352]. Айнан ҳамин гуфтаҳоро бо каме тағйирот донишманди маъруфи Эронзамин Ибни Фақеҳ (асри IX) дар бобе аз китоби худ «Ал-булдон» [17. с.7] ва Мақдисӣ дар китоби худ “Аҳсан-ут-тақосим фи маърифат-ул-қолим” овардаанд [1. с.380]. Ҳофизии Абури таърихнигор ва ҷуғрофидони машҳури форс – тоҷик, таъбири дигаре ба қор бурда ва Хуросонро “офтоб монанд” маънӣ намуда ва гуфтааст, ки “Баъзе гуфтаанд Хуросон, яъне ба осонӣ бихӯр ва бархе низ Хуросонро сарзамини нуронӣ ё тулӯъ навиштаанд ва онро вожаи омехташуда аз лафзи “хӯр” ба маънии “хуршед” ва “осон” ба маънии Шарқ донистаанд” [18. с.10]. Аҳмад ибни Юсуф Хоразмӣ низ дар асари худ «Мафотех-ул-улум» қайд намудааст, ки «Лафзи Хуросон дар луғат ба маънои Машриқ, яъне чойи баромади Офтоб аст» [3. с.111].

Аз баррасии дидгоҳҳои ироашуда чунин бардошт мешавад, ки сурати дурусти вожаи Хуросон “Хуристон” (хур + истон, сарзамини тулӯи Хуршед) будааст, ки бар асари дигаргунӣ замон ва шояд аз боби баробарии нигориш ба Хуросон табдил шудааст [5. с.2-3]. Эронӣни бостон ба сарзаминҳои шарқ, ки чойгоҳи тулуи хуршед будааст, Хуросон ё сарзамини тулуи хуршед мегуфтаанд.

Бояд қайд намуд, ки аксари муаррихон ва донишмандони асримиёнагӣ сарзамини Хуросонро ба маънии Машриқ ифода менамуданд. Аз ҷумла, Низомӣ Арузии Самарқандӣ шоир ва нависандаи машҳури форс-тоҷик Султон Алоуддини Ғурӣ (Ҷаҳонсӯз)-ро “Султони Машриқ” [13. с.3] унвон медиҳад.

Дигар муаррихони муосир низ вожаи Хуросонро форсӣ баён доштаанд ва маънояшро Машриқ (Шарқ) хондаанд. Аз ҷумла, яке аз таърихнависони машҳур, ки дар бораи ин минтақа ба тафсил қор кардааст, Лестернеч ба шумор меравад, ки ӯ дар китоби машҳури худ «Ҷуғрофияи таърихӣ сарзаминҳои Хилофати Шарқӣ» кӯшидааст, ки бо тақия ба навиштаҳои манбаъҳои асосии ҷуғрофиёӣ ба тасвири ин сарзаминҳо равшанӣ андозад. ӯ дақиқкорона ин масъаларо баррасӣ намуда, қайд месозад, ки “Хуросон дар забони қадими форсӣ ба маънии Ховарзамин аст. Ин исм дар авоили қуруни вустой ба таври кулли бар тамоми иёлот (вилоят)-ҳои исломӣ, ки дар самти Ховар... воқеъ буданд, итлоқ мегардид ва бо ин тартиб тамоми билоди Мовароуннаҳрро дар шимолу ховарӣ (шарқ) ба истиснои Сиистон ва Қаҳистон дар ҷануб шомил мегардид” [12. с.408]. Аз муаррихони армани мансуб ба қарни V-VI менависад, ки “...Ориён (Ориёно) аз сӯи Бохтар, Мод ва Порс аст ва то Ҳиндустон густурда аст... Ин ноҳияро Эронӣ “Хуросон” меномиданд, яъне “Шарқ” [15. с.100-149].

Донишманди шинохтаи Афғонистон М. Ғубор низ мисли дигарон таъкид намудааст, ки “Калимаи Хуросон мураккаб аз исми “хур” яъне Офтоб буда ва билошакли мафҳуми Машриқро ифода мекунад” [7. с.32].

Ҳамин тариқ, аз баррасии дидгоҳи ироашуда муайян гардид, ки доир ба пайдоиши истилоҳи Хуросон тибқи сарчашмаҳои ҷуғрофиёӣ таърихӣ ду ақида мавҷуд будааст:

1. Қисме аз муаррихони асримиёнагӣ навиштаанд, ки Хуросон исми яке аз фарзандони Сом ибни Нух буда, бинобар ҳичрат қардан ба ин минтақа баъди ӯ исмаш номи минтақаро мегирад.

2. Ақидаи дигар муаррихин он аст, ки дар охириҳои аҳди Сосониён давлат ба қор минтақаи бузург тақсим қарда мешавад ва аз сабабе, ки ин манотик дар самти шарқи давлат чойгир буд, ба забони пахлавӣ (форсии миёна) он Хуросон ном гузошта мешавад.

Дар воқеъ, ақидаи дуҷум саҳеҳ ва дуруст аст, зеро ки вожаи Хуросон форсии миёна (пахлавӣ) буда, маънои Машиқро дорад.

Бояд гуфт, ки Хуросон сарзамини таърихии тоҷикнишин буда, дар даврони шоҳаншоҳии Сосонӣ номи суннатӣ ва ҳамагоние ба навоҳии воқеъ дар чаҳор рубъ Нишопур, Марв, Ҳирот ва Балх воқеъ дар кишварҳои кунунии Эрон, Афғонистон ва Туркманистон будааст. Дар мафҳуми густурдатар Узбекистон ва Тоҷикистон ва бахшҳои аз Қирғизистонро, ки вилояти Бадахшон, Бохтар, Хоразм ва Фароруд буданд ҳам, метавон дар таърифи Хуросони таърихӣ баршумурд [6. с.7]. Сосонӣ сарзамини Эронро ба чаҳор бахш тақсим карда буданд, ки яке аз он бахшҳо Хуросон ба маънои “сарзамини тулуи хуршед” буд.

Далелҳои таърихӣ баёнгарии он аст, ки сарзамини Хуросон дар дарозии таърих, ҳеҷ гоҳ дорои марзи муайяни ҷуғрофӣ набуда, таҳти таъсири авомили мухталиф, маҳдудаш ҳамвора коҳиш ё густариш ёфтааст. Маъмулан гуфта мешавад, ки Хуросон аз Шарқ ба Туркистон ва Ҳиндустон маҳдуд буда, онро дар шимол маҳдуд ба Мовароуннаҳр медонанд, лекин гоҳо Мовароуннаҳр ҳам бахше аз Хуросон ба шумор мерафт. Ҷуғрофидони машҳури форс-тоҷик Истаҳрӣ дар китоби худ «Масолик-ул-мамолик» дар бобе аз минтақаи Хуросон зикр намуда, ҳудуди онро муайян намудааст, ки ин гуна аст: “Шарқи Хуросон навоҳии Сиистон ва диёри Ҳиндустон бошад... ва ғарби Хуросон биёбони Ғазнӣ ва навоҳии Гургон... ва шимоли Хуросон Мовароуннаҳр, баъзе аз билоди Туркистон ва Хутал ва ҷануби Хуросон биёбони Порс ва Кумис”. [2. с.202] Дар сарчашмаи ҷуғрофии асри X-и муалифаш гумном «Худуд-ул-олам» бошад дар мавриди ҳудуди ҷуғрофии Хуросон чунин омадааст: “Ноҳиятест, машриқи вай Ҳиндустон аст ва ҷануби вай баъзе аз ҳудуди Хуросон аст ва баъзе биёбони Каргаскӯҳ ва мағриби вай навоҳии Гургон аст ва ҳудуди Ғур ва шимоли вай рӯди Ҷайхун аст” [19. с.53]. Муаллиф боз дар қисмати дигар баён доштааст, ки Хуросон “ноҳиятест, ки машриқи вай Ҳиндустон аст ва ҷануби вай биёбони Синд аст ва биёбони Кирмон ва мағриби вай ҳудуди Ҳарист ва шимоли вай ҳудуди Ғарҷистон ва Гӯзгонон ва Тухористон” [19. с.59-60]. Муаррихи машҳури қарни XV Ҳофиз Абру бошад, дар асари худ “Ҷуғрофия” ҳудуди Хуросонро чунин арзёбӣ намудааст: “... ҳади шарқии он манбаи Омӯя ва ҷибоби Бадахшон ва кӯҳҳои Тахористон ва Бомӣён ва эъмоқи билоди ғарбӣ ва Кобул ва моварои ҷибоби Ғур, ки манбаи Ҳирманд аст, ҳади ғарбии он...то Баҳри Хазар ва баъзе аз ҳудуди Кумис..., ва ҳудуди шимолии Хуросон мунтаҳӣ мешавад ба Ҷайхун... ва ҷануби Хуросон ҳудуди Синд аст...” [18. с.44-45]

Бояд қайд намуд, ки Элтон Л. Даниел баъзе аз сарчашмаҳои ҷуғрофиро мавриди омӯзиш қарор дода, дар китоби машҳури худ “Таърихи сиёсӣ ва иҷтимоии Хуросон” ҳудуди Хуросонро муайян намуда, менависад, ки “...Хуросон гоҳе шомили сарзамини пурнеъматии ҷануби дарёи Арал (Хоразм) ва навоҳии он сӯи Ҷайхун (Мовароуннаҳр) ва бисёре аз фалоти Эрон мешудааст, ки ҳудуди шарқии он то Чин мерасид, вале амалан ин марз аз Балх ва бахши маъруф ба Тахористон “Бохтари бостонӣ” онсутар мерафт ва дар Мағриб ба ҳамин гуна ҳудуди Хуросон камтар ба марзҳои Загрес (воқеъ дар Эрон) мерасид, аммо гоҳе шомили Кумис, Ҷурҷон, Рай ва бахшҳои аз Табаристон мегузашт ва бо он ки Мовароуннаҳр ғолибан бо Хуросон яке гирифта мешуд, вале амалан Амударё ҳамон марзи шимоли Хуросон шинохта мешуд...” [20. с.8-11]. Ба навиштаи Бастон Шервонӣ, ки Аҳмад Ранҷбар онро дар китоби худ иқтибос овардааст: “Хуросон... мамлакате аст машҳури чаҳон ва муштамил аст бар навоҳии бисёр ва билоди бешумор... ва маҳдуд аст аз машриқ ба мулки Зобул ва Турон, аз мағриб ба вилояти Ироқу Табаристон ва аз ҷануб ба Кирмон ва Сиистон ва аз шимол ба Хоразм ва Ҷурҷон...” [25. с.18]

Дар сарчашмаҳои таърихӣ Хуросони бузург шомили чаҳор бахши асли буда, ки ҳар бахш ба номи фармонравои онҳо машҳур будааст. Ҳар кадом аз ин чаҳор бахшро як рубъ меномиданд. Аз ҷумла, Ибни Фақеҳ дар асари машҳури худ “Ал-булдон”, ки оид ба ҷуғрофия ва шаҳрҳои Хуросон иттилооти бениҳоят муҳим дода, ҳатто фосилаи байни шаҳрҳоро аз якдигар ҷудо намудааст, гуфтаҳои Балозурӣ, ҷуғрофиядони ҳамасри худро иқтибос оварда, менависад, ки “Хуросон чаҳор ҷузъ аст: ҷузъи нахустин Эроншаҳр аст ва он Нишобур аст ва Қаҳистон ва Табсин ва Ҳирот ва Бӯшанг ва Бодғис ва Тӯс – ки номи он

Тобирон аст; чузъи дуввум Марви Шоҳчон аст ва Сарахс ва Нисо ва Бовард ва Марвруд ва Толиқон ва Хоразм ва Зам ва Омул– ва ин ду бар сохили наҳри Баланчанд – ва Бухоро; чузъи савум, ки дар тарафи бохтари наҳраст ва то наҳр ҳашт фарсанг фосила дорад, Форёб аст ва Чузҷон ва Таҳористони улвӣ ва он Толиқон аст – ва Хутал ва он Вахш аст – ва Қабодиён ва Хуст ва Андароба ва Бомиён ва Бағлон ва Волич – ва ... рустои Бунк ва Бадахшон – ва ин вурудгоҳи мардум аст ба Таббат – ва Андароба роҳи вуруди мардумон аст ба Кобул – ва Тирмиз – ва он дар ховари Балх аст – ва Чағониён ва Зам ва Таҳористони сифлӣ ва Хилм ва Саманҷон; чузъи чаҳорум Мовароуннаҳр аст ва Чоч ва Тарорбанд ва Суғд – ва он Кеш аст – ва Насаф (Нахшаб) ва Рӯбистон ва Уструшана ва Сином ... ва Фарғона ва Шам ва Самарқанд ва Аборкат ва Банокат ва Тарк” [17. с.15]. Дар ин чо худуди васеъро нишон дода, ҳатто вилоятҳои Мовароуннаҳру Хоразм, ки аслан онҳо минтақаҳои алоҳида дар аксари марҳилаҳои таърихӣ буданд, чузъе аз Хуросон ҳисоб кардааст ва шояд ин аз он сабаб бошад, ки муаррих дар даврони Сомониён зистааст, ки дар ин айём Сомониён Мовароуннаҳру Хуросон ва Хоразмро дар ҳайати як давлат муттаҳид намуда буданд.

Ибни Хурдодбех низ навиштааст, ки “Хуросонро чаҳор марзбон дар чор рубъ идора мекунад: як рубъи он Марвшоҳҷон, дигаре Балх ва Таҳористон ва рубъи дигар аз он Ҷирот, Бушанг, Бодғис ва Сичистон мебошад. Ибни Муфарағ гӯяд: ва дигар рубъи аз он Мовароуннаҳр аст” [11. с.23]. Аз ин гуфтаҳо маълум аст, ки муаллиф Хуросони замони Сосониёнро дар назар дорад, зеро ки марзбон унвоне буд, ки дар замони Сосониён ба ҳокимони вилоят дода мешуд. Айнан ҳамин бахшҳои Хуросонро муҳаққиқи эронӣ Абулқосим Тамарӣ дар китоби “Чуғрофиёи таърихии Хуросон аз назари ҷаҳонгардон” зикр кардааст. [22. с.2]. Доктор Ҷовид бошад, дар рисолаи Авесто, дар бахши чуғрофияи таърихии Ориёно, Хуросон ва Афғонистон иттилооти таърихиро мавриди тадқиқ қарор дода, ӯ низ навиштааст, ки Хуросон аз чаҳор рубъ иборат буд, ки дар даврони Хилофати Аббосиён чунин буданд:

- 1) Рубъи Балх: шомили Куҳандиж (Қундуз), Самангон, Бағлон, Таҳористон ва Бадахшон;
- 2) Рубъи Марв: шомили сарзаминҳои Туркистони Шарқӣ ва Ғарбӣ, дарёҳои Сайхун ва Ҷайхун, Тошканд (Чоч, Шош), Самарқанду Бухоро;
- 3) Рубъи Нишопур: шомили шаҳрҳои Тус, Машҳад, Байҳақ, Сабзавор, Ҷувайн, Исфаройн, Родакон, Нисо, Абевард, Сарахс, Ҷом;
- 4) Рубъи Ҷирот: дарбаргирандаи Бодғис ва Ғур ба шумули Шибирғон, Чузҷон, Форёб ва Бомиён [8. с.125].

Зикр намудан зарур аст, ки Хуросон дар дарозии таърих дорои ду навъи худуди чуғрофӣ буда, ки якеро Хуросони Хос ва дигари Хуросони Ом меноманд ва сабаби аслии гузоштани ин номҳо ҳам фароҳу маҳдуд шудани ин минтақа мебошад. Ба қавли донишманди Афғонистон М. Ғубор Хуросони Хос “...дар мавриди як ё якҷанд вилояти шимолӣ ва шимолу ғарбии Афғонистон истеъмол...” ва Хуросони Ом бошад, “...ба тадриҷ васеъ шуда... дар мавриди кули мамлақати Афғонистон итлоқ шудааст” [7. с.8]. Аммо, ин андеша то андозае ғалат мебошад, зеро ки худуди Хуросон хурд нишон дода шуда, қисми зиёде аз сарзаминҳои он зикр наёфтааст ва он маҳдуд ба Афғонистон намебошад.

Бояд гуфт, ки аз нахустин қарнҳои баъд аз ислом, ба хусус дар даврони Хилофати Аббосиён Хуросон ба яке аз марказҳои муҳимми сиёсӣ ва фарҳангӣ дар ҷаҳони ислом табдил шуд. Бо ташкилҳои ҳукуматҳои мустақил дар ин минтақа, ба мисли Тоҳириён, Сафориён ва Сомониён бар ин аҳаммият афзуда шуд ва давлатҳои баъдӣ чун Ғазнавиёну Салҷуқиён бо дарки аҳаммияти он, ин минтақаро ба яке аз марказҳои асли қаламрави давлати худ дохил менамуданд.[23. с.117] Истилои ғайримунтазира ва торочу куштори беамони муғул дар ҳоле шуъла заду ба авҷи фалокат расид, ки сарзамини... Хуросон бо рушди кишоварзӣ, пешаварӣ, шаҳрсозӣ ва равнақи қори бозоргонӣ ба пешрафтҳои азими иқтисодӣ даст ёфта буданд ва манобеи таърихӣ илмии асрҳои X-XII-ро “асри заррини ҷаҳони ислом” васф кардаанд. [26. с.223]

Ибни Фақеҳ дар асараш «Ахбор-ул-булдон» боби махсусро ба Хуросон бахшидааст, ки маълумоти ҷолибе мебошанд. Аз ҷумла, ӯ нигоштааст, ки “Дағфал гӯяд: чун забонҳо

гуногун шуд, Хуросон ва Ҳайтал, ду фарзанди олам – бини Сом ибни Нух, дар як рӯз дар омаданд ва ҳар як ба ҷое шуданд, ки то кунун ба номи онон аст...” [17. с.7]. Дар идома, муаррихи асримиёнагии форс – тоҷик доир ба табиат ва мардуми Хуросони ҳамон давра, яъне охири асри IX ва ибтидои асри X маълумот дода, қайд месозад, ки “Хуросонро ҳавои хуб аст ва оби гуворо ва хоки солим ва меваҳои хуштамъ. Мардуми Хуросон офаринише устувор доранд ва андومه комилу қомате баланд ва чеҳрае зебо ва эшонрост маркабҳои чусту чолок, чун анвоъи астару асбони тоторӣ ва шутуру улоғ (маркаб, сутур – С. М) ва худ созу барги ҷангӣ ва зирех ва пӯшоки хуб доранд... ва хуросониён худ худованди тичорату ҳукумату фикху донишанд” [17. с.10].

Қазвинӣ дар «Осору-л-билод ва ахбору-л-ибод» дар мавриди ҷуғрофиё ва табиати Хуросон ва шаҳрҳои он иттилооти муфиде дода менависад, ки “Хуросон мамлакати машхурест. Шарқи он Мовароуннаҳру ғарбаш Кӯҳистон мебошад. Шаҳрҳои калони Хуросон Марву Ҳирот ва Балху Нишопуранд. Он аз беҳтарин сарзаминҳои Худо ва ободтарину пурбаракаттарини онҳост. Аҳли он аз ҷиҳати сурату сират ва илму дониш беҳтарин мардумонанд. Шавқу рағбати онҳо ба дину илм аз дигарон бештар аст” [10. с.360]. Дар идома, Қазвинӣ доир ба табиату ҷуғрофияи шаҳрҳои Хуросон, аз ҷумла Марву Ҳирот, Балху Нишопур, Домғон, Ғазна, вилояти Ғур ва дигар шаҳру навоҳии он маълумот додааст.

Тавре ки муайян гардид, бинобар ҳамлаи истилогарони ваҳшӣ, ки аксаран аз фарҳангу тамаддун садсолаҳо дур буданд, ҳудуди Хуросон гоҳҳо фарох ва муддати дигаре хурд шуда, ҷуғрофияи ҳудудии хешро тағйир додааст. Аммо, дар маҷмӯъ Хуросони бузург бахшҳои бузурге аз сарзаминҳои шарқ ва шимолу шарқи Эрони кунунӣ, беш аз нима аз масоҳати Туркманистони феълӣ, тамоми ҷуғрофиёи сиёсии кунунии Тоҷикистон, бахши аз умдае аз сарзаминҳои ҷануб ва ҷанубу шарқи Ўзбекистон, тамоми масоҳати Афғонистон [24. с.35], шимолӣ Ҳинду Покистон ва навоҳии Чинро дар бар мегирад.

Ҳамин тариқ, Хуросон яке аз вилоятҳои тоҷикнишин ва маркази ташаккули илму адаби форс-тоҷик буда, сарзамини пурнеъмат ба шумор мерафт ва дар масири таърих бинобар ҳуҷуми қавму қабоили бодиянишин ҳудуди таърихии худро тағйир додааст. Вале дар кул тибқи гузориши сарчашмаҳои таърихӣ дар фосилаи тақрибан даҳ аср, яъне асрҳои IV-XVI ҳудуди хело васеъро дар бар мегирифтаст ва айни замон дар ҳудуди таърихии он чанд давлат арзи ҳастӣ намуда истодааст.

АДАБИЁТ

- 1) Абуабдуллоҳ Муҳаммад ибни Аҳмади Муқаддасӣ, Аҳсану-л-тақосим фи маърифату-л-қолим, тарҷумаи Алинакӣ Манзавӣ, ҷопи аввал, бахши дувум –Техрон: Амир Кабир, 1361, 810с
- 2) Абуисҳок Иброҳим Истаҳрӣ, Масолик ва мамолик, ба кушиши Эраҷ Афшор, -Техрон: интишори илмӣ ва фарҳангӣ, 1340, 228 с.
- 3) Аҳмад ибни Юсуф Хоразмӣ, Мафотех-ул-улум, тарҷумаи Ҳусайн Х., -Техрон: илмӣ ва фарҳангӣ, ҷопи 2, 1362, 310 с.
- 4) Аҳмад ибни Яҳёи Балозурӣ, Футуҳу-л-булдон, тарҷумаи Муҳаммад Т., -Техрон: маркази таҳқиқоти роёнаи қоимаи Исфаҳон, 1367, 300 с.
- 5) Биниш Тақий, Хуросон // -Техрон: нашри фарҳангии Хуросон, 1329
- 6) Гришман Р., Эрон: аз оғоз то ислом, тарҷумаи Муҳаммад Муъин, Техрон: интишороти илмӣ ва фарҳангӣ, 1372, 502 с.
- 7) Ғубор М., Хуросон, -Кобул: Ориёно, 1326, 48 с.
- 8) Доктор Ҷовид, Рисолаи Авесто, дафтари аввал:ҷуғрофияи таърихи Ориёно, Хуросон ва Афғонистон, -Техрон: Амир Кабир, 1999, 510 с
- 9) Ёқути Ҳамавӣ, Маҷмау-л-булдон, Бейрут: 1399 ҳ.к., 1979 м.
- 10) Закариёи Қазвинӣ, Осору-л-билод ва ахбору-л-ибод, -Хучанд: Меъроҷ, 2018, 648 с.
- 11) Ибни Хурдодбех, Масолик ва мамолик, тарҷумаи Саъид Хокарнад, -Техрон: мероси миллал, 1371, 232 с.
- 12) Листернеч, Ҷуғрофияи таърихии сарзаминҳои Хилофати Шарқӣ, тарҷумаи Муҳаммад Ирфон, -Техрон: Амир Кабир, 1370
- 13) Низоми Арузии Самарқандӣ, Чаҳор мақола, -Лубнон: 1928
- 14) Расторгуева В. С. Этимологический словарь иранских языков / В. С. Расторгуева, Д. И. Эдельман. — М.: Вост. лит., 2000
- 15) Саид Нафисӣ, Аҳвол ва ашъори Рудакии Самарқандӣ, ҷ.1 -Техрон: 1310, 730 с.
- 16) Фаҳруддин Асади Гургонӣ, Вис ва Ромин, ба эҳтимоми Муҳаммадҷаъфар Маҳҷуб, -Техрон: бунгоҳи нашри Андеша, 1337

- 17) Хуросон: Мероси авлодӣ, -Душанбе: Сарвар, 1991, 24 с.
- 18) Ҳофиз Абру, Ҷуғрофияи таърихии Хуросон, мусахҳеҳ Ғуломризо Вараҳром, интишороти бунёди фарҳангии Эрон, ҷопи аввал, 1380, 164 с.
- 19) Худуд-ул-олам, таҳияи Абдучамол Ҳасанов, -Душанбе: Бухоро, 2014, 588 с.
- 20) Элтон Л. Даниел, Таърихи сиёсӣ ва иҷтимоии Хуросон, тарҷумаи Масъуд Раҷабниё, -Техрон: интишороти илмӣ ва фарҳангӣ, 1368, 602 с.
- 21) Dabeersiaghi, Commentary on Safarnâma-e Nâsir Khusraw, 6th Ed. Tehran, Zavvâr: 1375.
- 22) Абулқосим Т., Ҷуғрофияи таърихии Хуросон аз назари ҷаҳонгардон, -Техрон: шурои марказии Эрон, 1348, 213 с.
- 23) Аббоси Ҷ., Ёрмуҳаммади Т., Таъсири ҳамалот ва ҳукумати муғулон дар ҷамъияти Хуросон, -Техрон: маҷаллаи Таҳқиқоти таърихи иҷтимоӣ, №1, 1391
- 24) Али Раҳимпур, Таърих ва фарҳанги Хуросони бузург, -Техрон: Пажухишномаи Хуросони бузург, №1, 1389.
- 25) Аҳмад Ранҷбар, Хуросони бузург (бахше перумони чанд шаҳр аз Хуросони бузург) -Техрон: Амир Кабир, 1363, 343 с.
- 26) Муллоҷонов С., Атомалики Ҷувайнӣ ва “Таърихи Ҷаҳонгӯшо”-и ӯ//Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ, -Душанбе: №6 (95), 2021.

МАФҲУМИ ХУРОСОН ВА ҲУДУДИ ТАЪРИХИИ ОН

Дар мақолаи мазкур мавзуи мафҳуми Хуросон ва ҳудуди таърихии он мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Хуросон яке аз сарзаминҳои таърихӣ ва аз бузургтарин марокизи илму фарҳанги тоҷикон буда, бо офаридаҳои беназир ва олимону донишмандони пуркор ба тамадуни башарӣ хизмати арзишманде намудааст.

КАЛИДВОЖАҲО: мафҳум, ҷуғрофия, манобеъ, сарзамин, вожа, муаррихон, тоҷикнишин.

ПОНЯТИЕ ХОРАСАНА И ЕГО ИСТОРИЧЕСКИЕ ГРАНИЦЫ

В данной статье рассматривается тема понятия Хорасан и его историческая территория. Хорасан – одна из исторических земель и один из крупнейших центров науки и культуры таджиков, оказавший неоценимую услугу человеческой цивилизации своими уникальными творениями и активными учеными.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: понятие, география, ресурсы, земля, лексика, историки, таджикский народ.

THE CONCEPT OF KHORASAN AND ITS HISTORICAL BORDERS

This article examines the concept of Khorasan and its historical territory. Khorasan is one of the historical lands and one of the largest centers of science and culture of the Tajiks, which has rendered an invaluable service to human civilization with its unique creations and active scientists.

KEYWORDS: concept, geography, resources, land, vocabulary, historians, Tajik people.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Маҳмадаминов Самандар Кудусович* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети таърих. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рудаки, 17. Телефон: (+992) 918667059.

Сведения об авторе: *Махмадаминов Самандар Кудусович* – Таджикский национальный университет, магистрант факультета истории. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Телефон: (+992) 918667059.

Information about the author: *Mahmadaminov Samandar Kudusovich* – Tajik National University, master`s student of the Faculty of History. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: (+992) 918667059.

ФАЛСАФА, ПСИХОЛОГИЯ ВА ПЕДАГОГИКА – ФИЛОСОФИЯ, ПСИХОЛОГИЯ И ПЕДАГОГИКА

ТАНЗИМИ МУНОСИБАТҲОИ МИЛЛӢ ҲАМЧУН ФАЪОЛИЯТИ ҲОКИМИЯТИ СИЁСӢ

Азимов С.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар раванди ҳаёти сиёсии ҷомеа махсусан ҳокимияти сиёсӣ ва дар рушду нумуи он муносибатҳои миллӣ нақши асосиро дорост, зеро масъалаи миллӣ яке аз масъалаҳои муҳимми ҳаёти иҷтимоӣ сиёсӣ ба шумор мераванд ва асоси онҳоро умумиятҳои этникии одамон ташкил менамоянд.

Муносибатҳои миллӣ иборати мураккабу иҷтимоӣ ва сиёсӣ буда, шакли махсуси муносибатҳои ҷамъиятиро дар бар мегиранд. Онҳо дар алоҳидагӣ вучуд дошта наметавонанд, балки ба тарафҳои мухталифи ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ ва маънавии замон ворид мешаванд. Дар ҳалли муносибатҳои миллӣ ҳокимияти сиёсӣ ҳамчун далели асосии ташаккули инкишофи халқияту миллатҳо ва муносибатҳои дохилии иҷтимоӣ синфи доништа мешавад.

Дар вақти баррасӣ намудани мавзӯи ҳокимияти сиёсӣ ва инкишофи муносибатҳои миллӣ диққати моро ҷиҳати танзими масъалаи мазкур ба худ ҷалб намуд, ки бештар аз ҷониби ҳокимияти давлатӣ амалӣ мешавад. Масъалаи мазкур аз нигоҳи илмӣ бар меояд, ки дар олами муосир 3000-умумиятҳои миллию этникӣ умр ба сар мебаранд, лекин фақат 230-миллат давлати миллии худро доранд.

Миллатҳо ва умумиятҳои боқимонда то ҳол имконияти бунёд намудани давлати миллии худро пайдо накардаанд. Имрӯз Ҷумҳурии Тоҷикистонро ба ҳайси давлати миллӣ эътироф ва муаррифӣ кардан мебояд, ки мувофиқи маълумотҳои Кумитаи давлатии омории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар дохили он 80-миллату халқиятҳо зиндагӣ мекунанд. Ҳукуматро зарур аст, ки ба масъалаи ҷамоатсозии муносибатҳои байниҷамъиятии умумиятҳои миллӣ аҳаммияти бештар диҳад. Ба ҳама душвориҳо нигоҳ накарда, дар рафти муносибатҳои миллӣ бисёр масъалаҳои муҳимми дохилӣ ва берунӣ ҳалли худро ёфта истодаанд, ки аз ҳама масъалаи муҳимме, ки дар назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон гузошта шудааст, ҳимояи ҳуқуқи озодӣ ва манфиатҳои ҳамаи он миллат, халқият, умумиятҳои миллию этникӣ ва ақалиятҳои миллие, ки дар ҳудуди ҷумҳури зиндагӣ мекунанд.

Яке аз вазифаҳои асосии ҳокимияти сиёсӣ аз он иборат аст, ки ҳамаи он халқу миллатҳо ва гурӯҳҳои этникие, ки дар дохили ҷумҳурӣ зиндагонӣ мекунанд, ҳуқуқи озодӣ ва манфиатҳои онҳоро ҳимоя кунад, зеро дар давраҳои дигаргунсозии иҷтимоӣ сиёсӣ манфиатҳои миллӣ нақши асосиро мебозанд. Аз рӯзҳои аввали истиқлолияти сиёсӣ то ин ҷониб ҷораҳои инкишофи сиёсии кишвар андешида шуд. Пас аз ба имзо расидани Созишномаи умумӣ дар бораи барқарор намудани сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон вазъияти давлат ба кулӣ дигар шуд, ҳисси ватанпарастии одамон, боварӣ ба ояндаи нек ва муқаддасоти ватан қувват гирифт. Акнун Ҷумҳурии Тоҷикистонро зарур аст, ки дар ҳимояи манфиатҳо ва тақвият бахшидан ба муносибатҳои байниҷамъиятии намояндагони умумиятҳои гуногуни миллию этникӣ аҳаммияти бештар диҳад. Раванди таъмини ваҳдати миллӣ дар ҳаёти сиёсии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсири муҳим расонид. Онҳо дар замони ҳалли масъалаҳои дигари байналхалқӣ аз ҳар вақта дида имрӯзҳо рушду нумуъ менамояд.

«Мувофиқи маълумоти Кумитаи давлатии омурии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2000- ум таркиби этникӣ аҳолии мамлакатро чунин нишондиҳандаҳо ташкил меод. Тоҷикон- 80%, ўзбекҳо-15,3%, русҳо-1,1%, қирғизҳо-1,1% лақайҳо - 0,8%, туркманҳо-0,3%, тоторҳо-0,3%, мувофиқи маълумоти омури муассисаи давлатӣ омури Ҷумҳурии Тоҷикистон имрӯз шаҳрвандони 80- миллату халқиятҳо зиндаги мекунад» [2].

Аз ҳамин хотир ҳукумати ҷумҳуриро зарур аст, ки ба масъалаи ҳамоҳангсозии муносибатҳои байниҳамдигарии умумиятҳои милливу этникӣ аҳаммияти зарурӣ диҳад. Барномаи мақсадноки тақмили мақомоти давлатӣ дар соҳаи таъмини инкшофи муносиби байниҳамдигарии умумиятҳои миллию этникӣ бояд аз чунин ҷиҳатҳо иборат бошад:

– Таваҷҷуҳи махсус ба раванди ташаккули ҷаҳонбинии умумии давлатдори тамоми бошандагони Ҷумҳурии Тоҷикистон новобаста аз муносибати миллию этникӣ пас доштани муқаддасоти давлатӣ, ифтихор аз шаҳрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистон буданд.

–Ташҳиси меъёрӣ-ҳуқуқӣ ва риояи онҳо дар муносибат ба аҳаммияти миллий дар кишвар.

–Ба инобат гирифтани риояи ҳуқуқи ва манфиатҳои намоёндагони тамоми умумиятҳои миллию этникӣ.

–Муҳайё намудани шароит ва имкониятҳои воқеӣ барои таъсиси итиҳодияҳои миллию фарҳангӣ барои ҳимояи ҳуқуқ ва манфиатҳои ақалиятҳои миллий.

Ҳамин тариқ, масъалаи миллий хосияти махсуси муносибатҳои миллий буда, ҳамчун муносибатҳои ҳукмронӣ ва тобеъӣ як умумияти миллию этникӣ нисбати дигарии умумияти миллию этникӣ амал мекунад. Аз замоне, ки масъалаи миллий пайдо гардид, мутафаккирон аз пайи ҷустуҷӯи роҳи ҳалли он гаштанд. Дар таърихи афкори сиёсӣ роҳҳои ҳалли масъалаи миллий ба шаклҳои гуногун ва давраҳо мухталиф ба миён гузошта шудааст.

Инсонгароёна кардани муносибатҳои ҷамъиятӣ аз он ҷумла масъалаҳои миллий дар замони ҳозира аз сиёсатмадорон санъати баландро талаб менамояд, ки манфиатҳои миллии давлаташонро ба манфиатҳои дигар халқҳо мутобиқ намояд. Дар ҳамин асос метавонад манфиати миллий боз ҳам мустаҳкам гардад. Ҳаминро қайд кардан лозим аст, ки аз ҳад зиёд ё кам баҳо додан ба манфиатҳои миллий хавфи ҷиддӣ дорад. Инро дар мисоли давлати сермиллати Иттиҳоди Шуравӣ мебинем, ки дар натиҷаи дуруст ба назар нагирифтани манфиатҳои миллий назоратчиӣ зиёди миллатҳо ва халқиятҳоро ба амал овард ва яке аз сабабҳои барҳам хурдани Иттифоқи Шуравӣ гашт [10]. Дар сиёсати имрӯзаи давлатдорӣ пеш аз ҳама лозим меояд, ки мафҳуми миллиро аз миллатгарой фарқ намоем. Ин яке аз шартҳои асосии роҳбари ва идоракунии сиёсӣ дар соҳаи муносибатҳои миллий мебошад.

Ба ин мафҳум кӯшиш аз рӯйи қонун ва ҳуқуқи ҳар як миллат барои нигоҳ доштани хусусиятҳои миллии худ забон, урфу одат тарзи зиндагонӣ ва хотираи таърихӣ ё ин ки ҳамаи он чизҳое, ки инсон бе онҳо ҳиссиёти миллий ва шарафи миллиро гум мекунад, дохил мешавад.

Худшиносии миллий яке аз соҳаҳои ташаккулёбии умумиятҳои иҷтимоию этникӣ ва ҳамчун субъекти сиёсат ба шумор меравад. Худшиносии миллий метавонад ду роли асосиро бозад. Аз як тараф ин раванд роли прогрессивӣ бозида, дар инкишофи миллат аз ҳар ҷиҳат имкониятҳои зиёдеро таъмин мекунад.

Аз тарафи дигар ин раванд набояд барои баланд бардоштани мақоми миллати худ равона шавад ва манфиатҳои дигар миллатҳоро паст занад. Дар ин ҳолат худшиносии миллий метавонад характери реакциониро гирад ва ҳуқуқи озодии миллатҳои дигарро поймол кунад ва баргарии миллати худро аз болои миллати дигар ҷорӣ намояд. Ҳамин тариқ, худшиносии миллий ва шуури миллий яке аз омилҳои муҳими ташаккулёбии этникӣ ҳамчун асоси миллий субъекти миллий мебошад. Тадқиқотчиёни Ғарб ин падидаро «эҳёи этникӣ» меноманд. Дар ҷаҳон ҳоло зиёда аз 5000 халқ вучуд дорад, ки зиёда 90%-и онҳо дар мамлакатҳои сермиллат зиндагӣ мекунанд. Қайд кардан ба маврид аст, ки эҳёи миллий дар мамлакатҳои Ғарб асосан ба тамоюлҳои вайронкунанда алоқаманд нест. Аммо ин омилро дар назар доштан гуфтан ба маврид аст, ки роҳ барои беҳбудӣ дар соҳаи масъалаҳои миллий дар ин мамлакатҳо хеле дурудароз буд. Таҷрибаи мусбии ҳалли масъалаи миллий дар бисёр мамлакатҳо ба дараҷаи хуб омӯхта шудааст. Дар соҳаи ташаккулёбии маданияти

муоширати байни миллатҳо таҷрибаи Иёлооти Мутаҳидаи Амрико нисбатан ибратбахш мебошад. Маълум аст, ки сохти этникӣ ин давлат аз сохти этникии Иттиҳоди Шуравӣ ҳам мураккабтар мебошад. Агар дар ҳудуди собиқ Иттифоқи Шуравӣ зиёда аз 100 миллат зиндагӣ мекард.

Яке аз нишонаҳои тамоили ҳаёти миллии инсоният дар даҳсолаи охир баланд шудани мақоми миллии дар тараққиёти ҷаҳонӣ мебошад. Масалан, муносибатҳои миллии аз нуқтаи назари илми сотсиологияи равандҳои этникӣ дур нест, ин илм яке аз соҳаи муҳимми ҷомеа буда, муносибатҳои миллии ва этникиро меомӯзад. Мафҳумҳо ва категорияҳои илми этносотсиология ин умумиятҳои этникӣ - этнос, миллат, худшиносии этникӣ, миллият, ақалиятҳои миллии муносибати байнимиллиро ба танзим мебарорад. Дар олами муосир зиёда аз 3000- умумиятҳои этникӣ, миллии ва халқиятҳои ҳаёт ба сар мебаранд, лекин фақат 230-миллат давлати худро дорад. Дигар миллат ва умумиятҳои этникӣ то ҳол давлати миллии худро пайдо накардаанд. Масалан, миллати курд то ҳол дар ҳудуди 3- давлат; Туркия, Эрон, Ироқ мавҷуд аст. Аз ин рӯ, миллати тоҷик то як дараҷа хушбахт аст, ки давлати миллии худро дорад. Этносоциология, инчунин, умумияти иҷтимоии бузургтарин миллатро низ меомӯзад. Миллат умумияти бузурги иҷтимоӣ буда, дар марҳилаи ташаккул ёфтани сохти ҷомеаҳои индустриалӣ ба вуҷуд омадааст. Мафҳуми миллат яке аз мафҳумҳои баҳсноктарин дар илм мебошад. Нисбати ин мафҳум ҳамчун зухуроти иҷтимоӣ вобаста ба воқеаҳои иҷтимоӣ сиёсӣ ва мавқеи муҳаққиқон, назария ва ақидаҳои гуногун ҷой дорад. Аммо дар системаи муносибатҳои миллии ҷиҳатҳои сиёсӣ бисёр муҳим ва ҳалқунанда аст, ки ҳокимияти сиёсӣ ҳамчун далели асосии инкишофи миллату муносибатҳои дохилии миллатҳо ва муносибатҳои синфӣ иҷтимоӣ доништа мешавад. Имрӯз Ҷумҳурии Тоҷикистонро ба ҳайси давлати миллии муаррифӣ кардан мебояд. Чунки дар дохили мамлакат гурӯҳҳои этникӣ ва халқу миллатҳои гуногун зиндагӣ менамоянд. Ҷумҳурии Тоҷикистонро зарур аст, ки дар байни онҳо муносибатҳои хубро ҷорӣ намуда ва доимо ҳукуку озодӣ ва манфиатҳои онҳоро ҳимоя кунад. Дар давраҳои пеш мутафаккирон аз пайи ҷустуҷӯи роҳҳои ҳалли масъалаҳои миллии кӯшиш кардаанд. Масалан, дар ҷомеаи сармоядорӣ, ки ташаккул ва инкишофи миллат, муносибатҳои миллии, масъалаи миллии ба он асосан вобастаанд, принсипи миллиятро ба сифати воситаи ҳалли масъалаи миллии ба миён гузошта буданд. Баъдтар, асосгузори таълимоти диалектикаи марксистӣ - К. Маркс ва Ф. Энгелс имконияти ҳалли масъалаи миллиро бо инкилоби сотсалистӣ пайвастанд.

Муносибатҳои миллии аз се ҳолати асосӣ таркиб ёфтааст: муносибатҳои дохилии миллии муносибатҳои байни умумиятҳои миллии этникӣ ва муносибатҳои миллии этникӣ дар сатҳи байнишахсӣ; дар шароити ҳозира принсипҳои инкишофи муносибатҳои миллии ҷиҳатҳои зерин ташкил медиҳад: принсипи худмуайянкунии миллии, таъмини пурраи баробарҳуқуқии миллату халқиятҳои навбаста аз мансубияти забонӣ, динӣ, наҷодӣ ва миллии; ба ҳам алоқамандии манфиатҳои миллии ва интернатсионалӣ; такмил ва таҳкими сохтори миллии давлатии халқҳо.

Мисоли дигар дар охири солҳои 80-ум ва авали 90-уми асри XX дар минтақаҳои гуногуни Иттиҳоди Шуравӣ мочароҳои сиёсӣ дар шаклҳои гуногун, аз ҷумла мочароҳои байналмилалӣ рух доданд. Махсусан, ҳодисаҳои ҷумҳуриҳои наздики Балтика, Қарабоғи Кӯҳи, Фарғона, ки тавасути воситаҳои ахбори умумӣ васеъ паҳн гардида буданд, ба одамоне, ки аз ватани таърихиашон ҷудо гашта дар ҳаёти воҳидҳои давлатию миллии дигар зиндагӣ менамуданд, бетаъсир намонд. Онҳо хоҳу ноҳу ба андешаи фуру мефтаданд. Пешомади ҳешро дидан мехостанд [1].

Ҳамин тариқ, мафҳуми ҳокимияти сиёсӣ ва муносибатҳои миллии ин категорияҳои душвори иҷтимоӣ сиёсӣ буда, ҳамчун шакли махсуси муносибатҳои ҷамъиятӣ ба шумор меравад. Ҳокимияти давлатӣ фаъолияти идораи худро дар самти муносибатҳои миллии дар заминаи сиёсати миллии ба пеш мегирад.

АДАБИЁТ

1. Гелнер Э. Нации и национализм [Текст] / Э. Гелнер. – М., 1991. – 286с.

2. Зокиров Г.Н. Абдулҳақов М.М. Манфиатҳои миллӣ омили рушди давлатдорӣ [Матн] / Г.Н. Зокиров, М.М. Абдулҳақов. – Душанбе, 2008. – 168с.
3. Зокиров Г.Н. Сиёсатшиносӣ [Матн] – Душанбе: Матбуот. 2003. – 613с.
4. Зокиров Г.Н. Донишномаи сиёсӣ [Матн] / Г.Н.Зокиров. – Душанбе; Деваштич, 2007. – 602с.
5. Зокиров Г.Н. Масъалаҳои миллию сиёсии муҳочирати аҳоли дар Тоҷикистон [Матн] / Г.Н.Зокиров. – Душанбе, 1999. - 96с.
6. Зокиров Г.Н. Идиологияи сиёсӣ [Матн] / Г.Н.Зокиров – Душанбе, 2008,- 183с.
7. Идиев Х.У. Сотсиология. [Матн] / Х.У.Идиев, Б.Ҷ.Салимов, Қ.Ҳ. Гиёев. – Душанбе: Матбуот, 2006,- 420с.
8. Ленин В. И. Мулоҳизаҳои танқидӣ оид ба масъалаҳои миллӣ [Матн] / В.И. Ленин. Асарҳо, Ҷ. 20. С.1990. – 110с.
9. Маҳмадов А.Н. Ҳокимияти сиёсӣ баъзе хусусиятҳои хоси он [Матн] / А.Н. Маҳмадов. – Душанбе: Авесто, 2007. – 186с.
10. Маҳмадов А.Н. Асосҳои сиёсатшиносӣ. Курси лексияҳо [Матн] / А.Н. Маҳмадов. – Кулоб: Фарҳанг, 1995. – 220с.
11. Маҳмадов А.Н. Сиёсатшиносӣ. [Матн] / А.Н. Маҳмадов. – Душанбе: Ирфон, 2010. – 436с.
12. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] – Душанбе, 2007. – 58с.
13. Саликов Р.А. Национальные процессы в СССР. [Текст] / Р.А Саликов, И.Я. Копылов, Э.Ю. Юсупов. – М, 1987. – 250с.
14. Философский энциклопедический словарь[Текст] – М., 1983, – 660с.

ТАНЗИМИ МУНОСИБАТҲОИ МИЛЛӢ ҲАМЧУН ФАЪОЛИЯТИ ҲОКИМИЯТИ СИЁСӢ

Дар мақола оид ба муносибатҳои миллӣ ва робитаи он ба ҳокимияти сиёсӣ мазмунӣ мушаххаси таърихӣ доштани он сухан меравад. Масъалаҳои асосии таҳқиқшаванда бо дар заминаи инкишофи давлат ва ҳокимияти сиёсӣ таҳлил меёбад. Ба ақидаи муаллиф дар ҳалли масъалаи муносибатҳои миллӣ нақши асосиро принсипи худмуайянқунии миллӣ мебозад, зеро эътироф намудани ҳуқуқи ҳар як миллат ва халқ барои худмуайянқунӣ ин асоси стратегияи сиёсӣ дар соҳаи муносибатҳои миллӣ ба шумор меравад. Ин принсип дар шинохти миллӣ ва худшиносии миллӣ ва миллатро дар ҷомеаи ҷаҳонӣ эътироф намудани дигар миллату давлатҳо хизмат мекунад.

КАЛИДВОЖАҲО: ҳокимият, сиёсат, идоранамой, миллат, муносибатҳои миллӣ, ҷомеаи сиёсӣ, қудрат.

РЕГУЛИРОВАНИЕ НАЦИОНАЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ КАК ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ВЛАСТИ

В статье рассматриваются проблемы национальных отношений и их связи с политической властью, о их конкретном историческом содержании. Основные исследуемые проблемы анализируются в контексте развития государства и политической власти. По мнению автора, принцип национального самоопределения играет важную роль в решении вопроса национальных отношений, поскольку признание права каждой нации на самоопределение считается основой политической стратегии в области национальных отношений. Этот принцип служит национальному признанию и национальному самосознанию, признанию нации в мировом сообществе другими народами и государствами.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: власть, политика, управление, нация, национальные отношения, политическое общество, власть.

REGULATION OF NATIONAL RELATIONS AS AN ACTIVITY OF POLITICAL AUTHORITY

The article examines the problems of national relations and their connection with political power, and their specific historical content. The main problems under study are analyzed in the context of the development of the state and political power. According to the author, the principle of national self-determination plays the main role in resolving the issue of national relations, since recognition of the right of every nation to self-determination is considered the basis of a political strategy in the field of national relations. This principle serves national recognition and national identity, recognition of the nation in the world community by other peoples and states.

KEYWORDS: power, politics, management, nation, national relations, political society, power.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Азимов Сарваршоҳ* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети фалсафа. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **985895188**.

Сведения об авторе: *Азимов Сарваршоҳ* – Таджикский национальный университет, магистрант факультета философии. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **985895188**.

Information about the author: *Azimov Sarvarshah* – Tajik National University, master's student of Faculty of Philosophy. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **985895188**.

САБАБҲОИ САР ЗАДАНИ НИЗОЪҲОИ ОИЛАВӢ ВА РОҲҲОИ ПЕШГИРИИ ОНҲО

Оминаи Б.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Оила як сохтори мураккаби иҷтимоӣ мебошад. Муҳаққиқон онро системаи таърихӣ хоси муносибатҳои байни зану шавҳар, байни падару модар ва фарзандон, ҳамчун як гурӯҳи хурде муайян мекунад, ки аъзоёнашон бо никоҳи ҳешутаборӣ, ҳаёти умумӣ ва масъулияти маънавии тарафайн алоқаманданд. Муносибатҳои оилавиرو меъёрҳои ахлоқ ва ҳуқуқ танзим мекунад. Асоси онҳоро никоҳ – эътирофи қонунии муносибатҳои байни марду зан, ки бо таваллуди фарзандон ва масъулияти саломатии ҷисмонӣ ва маънавии аъзоёни оила ҳамроҳӣ мекунад, ташкил медиҳад.

Низоъ ҳамчун қоида бо як сабаб не, балкӣ бо маҷмуи сабабҳо сар мезанад, ки шартан сабаби асосии онро ҷудо кардан имконпазир аст. Бо сабаби асосӣ ё мароми пешбарандаи низоъ чунин гурӯҳҳои низоъҳои оилавиرو ҷудо кардан мумкин аст:

- амалигардонии талаботҳои шахсии яке ё ин ки ҳардуи ҳамсарон дар никоҳ (инкишофи равия "дар худ" ё худпарастӣ);
- инкишофёбии пурқуввати талаботҳои моддӣ дар як ё ҳардуи ҳамсарон;
- қаноатманд нашудани талаботҳои ҳамсарон дар худмуайянқунӣ;
- фарқияти худбаҳоидиҳии баланди яке ё ҳардуи ҳамсарон;
- мувофиқ наомадани фаҳмишҳо дар бораи нақши шавҳар, завҷа, падар, модар, сарвари оила;
- муошират карда натавонистани ҳамсарон бо ҳамдигар, бо ҳешу табор, дӯстон, шиносон ва ҳамсарон;
- сарфаҳм рафта натавонистани ҳамсарон ба сабабҳои бавучудоварандаи рафтори нофорами яке аз онҳо, ки дар натиҷа якдигарнофаҳмӣ сар мезанад;
- надоштани хоҳиши иштирок кардани яке аз ҳамсарон дар иҷрои корҳои хона;
- бемайлии яке аз ҳамсарон дар тарбияи фарзанд ё инки мувофиқат накардани нуқтаи назарҳо ба методҳои тарбия;
- тафовути типҳои мизочи ҳамсарон ва ба назар гирифта натавонистани типии мизоч дар раванди фаъолияти якҷоя.

Яке аз сабабҳои паҳнғаштаи низоъҳои оилавӣ - худписандии як ё ҳардуи ҳамсарон мебошад. Худписанд пеш аз ҳама дар бораи талаботҳои худ фикр мекунад, ғами худро меҳӯраду парвои талаботҳои шавқу ҳаваси одамони наздикро надорад. Худписанд дар оила - ин душмани асосии занушуи хушбахт мебошад. Умуман, аз худписандӣ дида камбудии бадтаре нест, инсони худписанд бартариятро ба камбудӣ табдил медиҳад.

Яке аз омилҳои дигари муносибатҳои оилавӣ - ин яқравии ҳамсарон ба ҳисоб меравад. Ин монетаи асосии ҳамдигарфаҳмӣ, ризоият ва мувофиқати оилавӣ мебошад. Бояд ҳардуи ҳамсарон гузашт карданро омӯзанд ва гузашт карда тавонанд. Аммо бояд яқумин оне гузашт кунад, ки ӯ хирадманд бошад ва донад маҳорати гузашт кардан надоштан ва бемайлӣ - омилҳои сар задани низоъ, мутаассифона баъзан ба талоқ ҳам бурда мерасонад.

Агар ҳамсар бовариашро ҳосил карда натавонист, беҳтараш баҳсро давом надихед. Аслан, инки баҳси оилавиру ба низоъи оилавӣ ва муноқишаи оилавиру ба кашмокашии оилавӣ барнагардонед.

Агар шавқу ҳавас, одатҳои яке аз ҳамсарон ба дигараш писанд набошад, бояд дигараш инро дарк кунад ва фаҳмад, ки тағйирот лозим аст. Ин вазъиятро ислоҳ намудан мумкин аст, агар ҳардуи ҳамсарон ин хоҳишро дошта бошанд. Муноқишаҳо, таҳдидҳо, сарзанишҳо вазъиятро беҳтару хубтар карда наметавонад, балки шахси гунаҳгорро барои ислоҳ кардани хатогиҳои худ ва ё аз норасоӣҳои худ канораҷӯӣ карданаш монета ро пеш меоварад.

Баланд будани маданияти зиндагӣ, маданияти муносибатҳо - ин маъноӣ баланд будани серталабии ҳамсарро ба худ ҷалб намуданро дорад.

Ҳангоми кӯшиши ёрӣ расонидан ба ҳамсар баҳри ислоҳи камбудихояш набояд мавқеи судяро интиҳоб намуд. Мебояд дар инҷо хатогиҳои худро низ дид. Маҳорати ҳал карда тавонистани низоъи оилавӣ - ин пеш аз ҳама маҳорати як қадам ба пеш гузоштан, қобилияти тағйир додани ақидаҳои худ ба шумор меравад. Ҳангоми қабули қарори муҳимми оилавӣ, вақте ки фикру ақидаҳои ҳамсарон мувофиқат намекунад, ҳангоме ки дар оила вазъияти ихтилофӣ сар мезанад, қадам ба пеш гузоштан таъсири худро расонида метавонад. Дар оғози ҳаёти оилавӣ хатогиҳои ночиз дида мешавад ва хатогиҳо низоъҳои худро ба вучуд меоварад. Агар ин ихтилофҳои ночиз сари вақт бартараф карда нашавад, онҳо асабҳои ҳардуи ҳамсаронро хароб месозанд.

Яке аз масъалаи дигари ҳамсарон дар вазъияти ихтилофнок - ин изҳор ва ё ифода карда натавонистани ҳиссиёт ва таассуротҳои худ мебошад.

Ҳар як шахс дар бораи худ, имкониятҳои худ маълумот дорад. Дар кӯдакӣ дар асоси аз ҷониби атрофиён баҳогузори шуданаш ва дар натиҷаи худтаҳлилнамояи ин хусусият ташаккул ёфтааст. Инро дар илми психология "худбаҳодихӣ" меноманд. Худбаҳодихӣ паст, баланд ва миёна (адекватӣ) мешавад.

Одамони дорои худбаҳодихии паст одатан, шармгин, бечуръат, эҳтиёткор мешаванд. Онҳо имконияту комёбиҳои худро аз будаи баҳои паст медиҳанд. Дар чунин одамон қобилияти худтанқиднамояи ташаккул ёфтааст. Нафарони дорои худбаҳодихии баланд бо дигар одамон муносибати нописандона ва безътиноиро ба роҳ мекунанд. Одамони дорои худбаҳодихии миёна - аниқ мекунанд, ки ба чӣ қобилият дорад он, вақте ки боварӣ доранд, ҳамон вақт ба кор шуруъ мекунанд.

Масъалаи ихтилоф ё худ низоъ дар шароити ҳозира мавқеи муайяно дар илми психология соҳиб гаштааст. Хадамоти психологӣ дар робита ба ин масъала вазифадор аст, ки масъалаҳои ба ҳалли ихтилофҳои оилавӣ алоқамандро бо мақсади мустақкам намудани муносибатҳои оилавӣ дида барояд. Доир ба ин масъала психолог В.А.Сисенко менависад: «Дар аксари ҳол ба ҳамсароне, ки аризаи қатъӣ никоҳ мекунанд, ёрии психолог - машваратчи ботаҷриба зарур аст ва ӯ бояд миёнаравиро ба уҳда гирад, то ки тавассути воситаҳои таъсирбахши психотерапевтӣ ақди никоҳро нигоҳ дорад. Махсусан, ин барои ҳамсарони ҷавони низоъдор зарураст.»

Асосан шахс беҳтарин хислатҳои инсониро дар оила ташаккул медиҳад, беҳтарин ва мувофиқтарин даврае, ки шахс ба муҳити иҷтимоӣ мутобиқ мешавад, дар назди падару модар мегузарад. Аз ин рӯ, омӯхтан ва бартараф намудани ихтилоф дар оила аз манфиат холӣ нест. Ихтилоф дар оила ҳар лаҳза ба вучуд меояд ва як шароити номусоидро фароҳам меоварад.

Ихтилоф ин амал, мақсад, шавқу ҳавас, мавқеъ ва фикру андешаҳои муқобилмаъноӣ субектҳо ба шумор меравад, ки ҳар яке баҳри мақсадҳои худ талош мекунанд. Қариб дар тамоми доираи ҳаёти одамон вазъияти ихтилофӣ ба вучуд меояд, вале сабабу натиҷаҳои он гуногунанд. Ихтилоф дар оила гуногун мешавад, вале асоси онро ихтилофҳои байниҳамии ҳамсарон ташкил медиҳанд. Маълум аст, ки аксар ихтилофҳои оилавӣ дар солҳои аввали оиладорӣ сар мезанад, ин ҷост, ки солҳои аввали оиладориро давраи серзилзилдор меноманд.

Бояд қайд кард, ки бештари ихтилофҳои оилавӣ ба оқибатҳои манфӣ меоваранд. Дар баробари ин ихтилофҳои вучуд доранд, ки барои наздикшавӣ ва ҳамдигарфаҳмии ҳамсарон мусоидат мекунанд. Бояд қайд кард, ки оддитарин амал метавонад, боиси низоъҳои калон гардад. Ҳамзамон беҳтарин амал ин пешгирии ва бартарафнамояи ихтилоф аст. Барои бартараф намудани ихтилоф дар оила, бояд ба ҳамсарон фаҳмонд, ки низоъи байни онҳо на танҳо ба худӣ онҳо, балки ба тамоми аъзоёни оила таъсири манфӣ мерасонад. Аз ин хотир, сабаби ихтилофро равшан кардан аз масъалаҳои асосӣ бояд бошад.

Манфиатовар он аст, ки агар барои пешгирии низоъ шахсияти одамро омӯзем ва роҳҳои бартарафнамояи ихтилофҳоро барои истифода ба шахсони алоҳида муайян кунем. Доир ба ин масъала психологони кӯшишҳои зиёде карданд ва яке аз онҳо Е.Н. Корнеева

мебошад, ки дар китоби худ «Агар дар оила ихтилоф бошад» чунин тарзҳои пешгирии низоъро тавсия медиҳад.

- ҳамкорӣ дар вазъияти ихтилофнок;
- муросокорӣ ё созиш;
- мувофиқшавӣ ба шахсияти низоъчӯ;
- дуршавӣ аз низоъ;
- гузашт кардан;

Истифодаи ин воситаҳо албатта кофӣ нест зеро онҳо вазъияти ихтилофнокро пурра нест карда наметавонанд, онҳо танҳо имконият медиҳанд, ки вазъияти ихтилофнок то ба зинаҳои баланд нарасад.

Барои аз байн бурдани ихтилофҳои оилавӣ, бояд ҳар як ҳамсар ба он кӯшиш кунад, ки манфиат ва талаботҳои шахси дуюминдараҷа гузорад. Дар дараҷаи аввал бояд манфиат ва талаботҳои умумии оилавино гузорад. Хуб мешуд, ки агар ҳамсарон дар оила аз ибораҳои «Мо», «Аз мо», «Барои мо» истифода баранд.

Яке аз амалҳои мусбӣ он ба шумор меравад, ки агар ҳамсарон вақтҳои ҳолӣ ва истироҳатро ҳамроҳ бо аъзоёни оила гузаронанд. Ин амал метавонад эмотсия ва ҳиссиётҳои манфино нест намояд.

Дар муносибати оилавӣ диққати асосиро ба низоъҳои оилавӣ равона намудан лозим аст, зеро натиҷаи хатарнокро дорад ва аз хиёлати яке аз ҳамсарон вобастагӣ дорад. Бо мақсади нигоҳдории ҳаёти ҳамсарона дар ҳолати хиёлат ва пешгирии ҷудошавӣ метавон аз рӯйи методикаи «б-қадама» рафтор кард.

Қадами нахустин. Пеш аз ҳама ба худ савол додан: «Оё ман никоҳи худро пайдор нигоҳ доштан мехоҳам?». Бояд зан (шавҳар) дарк кунад, ки дар низоъҳои оилавӣ танҳо як тараф гунаҳгор буда наметавонад.

Қадами дуюм. Дар ҳолате, ки зан аз хиёлати шавҳараш огоҳ шавад, бояд дар ҳол масъаларо бо оромӣ бо шавҳар баррасӣ намояд. Шояд ки зан иродаи қавӣ дошта, то паст шудани ғазабаш аз шавҳараш ҷудо зиндагӣ карда, пасон ӯро бахшад.

Қадами сеюм. Машваратчи хуби оилавино, ки мутахассиси соҳаи оила аст, пайдо намуд. Дар ин ҳолат машваратчи оилавӣ ба зан маслиҳатҳои муфид дода, метавонад, ки низоъи байни онҳоро бартараф созад.

Қадами чорум. Бояд ҳам зан ва ҳам шавҳар кӯшиш намоянд, то ки рафтору муносибати худро нисбат ба якдигар беҳтар созанд.

Қадами панҷум. Бояд дарк намуд, ки барқарорнамоии муносибат роҳи осон нест ва кӯшишҳои барзиёди равонино талаб мекунад. Ин раванди дуру дароз ва душвор аст.

Қадами шашум. Агар ҳамсарон кӯшиш созанд, то муносибати байниҳамдигариашонро беҳтар созанд, муҳаббати байни онҳо зиёд шуда, оилашон устувор хоҳад шуд.

АДАБИЁТ

1. Давлатов М., Муминова С. Психологияи зуроварӣ дар оила / М. Давлатов. – Душанбе: «Матбуот» 2006.
2. Артамонова Е. И., Екжанова Е. В., Зырянова Е. В. Психология семейных отношений с основами семейного консультирования. / Под. ред. Е. Г. Силяева. – М.: Издательский центр «Академия», 2002.
3. Канатаев Ю.А. Психология конфликта / Ю.А. Канатова. – М.: ВАХЗ, 2005
4. Основы психологии семьи и семейного консультирования: О 75 Учеб. пособие для студ. высши. учеб. заведений / Под общ. ред. Н.Н. Посысова. – М.: Изд – во ВЛАДОС – ПРЕСС, 2004. – 328 с.
5. Психология дар саволу ҷавоб. Мураттибон: Расулов С.Х., Саидов А. Р.- Душанбе, 2013
6. Психология семейных отношений с основами семейного консультирования ред. Е. Г. Силяева М.: Издательский центр «Академия», 2002
7. Расулов С.Х., Саидзода А.Р., Каримиён Қ.М. Психология. Шарҳи схемавӣ ва тафсири кутоҳ. Воситаи таълимӣ – Душанбе, 2019
8. Семья в психологической консультации. Опыт и проблемы психологического консультирования / Ред. А.А. Бодалев, В.В. Столин. - М.: Дрофа, 2004
9. Столин В.В. Психологические основы семейной терапии // Вопросы психологии. – № 6. - 2005
10. Сысенко В.А. Супружеские конфликты. – М.: Мысль, 2002.

САБАБҲОИ САР ЗАДАНИ НИЗОҶҲОИ ОИЛАВӢ ВА РОҶҲОИ ПЕШГИРИИ ОНҲО

Муносибатҳои оилавино меъёрҳои ахлоқ ва ҳуқуқ танзим мекунад. Асоси онҳоро никоҳ – эътирофи қонунии муносибатҳои байни марду зан, ки бо таваллуди фарзандон ва масъулияти саломати ҷисмонӣ ва маънавии аъзоёни оила ҳамроҳи мекунад, ташкил медиҳад. Низоъ ҳамчун қоида бо як сабаб не, балки бо маҷмуи сабабҳо сар мезанад, ки шартан сабаби асосии онро ҷудо кардан имконпазир аст. Асосан шахс бехтарин ҳислатҳои инсониро дар оила ташаққул медиҳад, бехтарин ва мувофиқтарин даврае, ки шахс ба муҳити иҷтимоӣ мутобиқ мешавад, дар назди падару модар мегузарад. Аз ин рӯ, омӯхтан ва бартарарф намудани низоъ дар оила аз манфиат холи нест. Низоъ дар оила ҳар лаҳза ба вучуд меояд ва як шароити номусоидро фароҳам меоварад. Бояд қайд кард, ки бештари низоъҳои оилавӣ ба оқибатҳои манфӣ бурда мерасонанд. Дар баробари ин низоъҳои вучуд доранд, ки барои наздикшавӣ ва ҳамдигарфаҳмии ҳамсарон мусоидат мекунад. Бояд қайд кард, ки оддитарин амал метавонад, боиси низоъҳои калон гардад. Барои бартарарф намудани низоъ дар оила, бояд ба ҳамсарон фаҳмонд, ки низоъи байни онҳо на танҳо ба худи онҳо, балки ба тамоми аъзоёни оила таъсири манфӣ мерасонад.

КАЛИДВОЖАҲО: низоъ, оила, фарзандон, волидон, муносибатҳои оилавӣ, ҳамсарон, ҳислат, ҳамдигарфаҳмӣ, мутобиқшавӣ.

ПРИЧИНЫ СЕМЕЙНЫХ КОНФЛИКТОВ И ПУТИ ИХ ПРЕДОТВРАЩЕНИЯ

Семейные отношения регулируются моральными и правовыми нормами. Их основой является брак – юридическое признание отношений между мужчиной и женщиной, сопровождающихся рождением детей и ответственностью за физическое и духовное здоровье членов семьи. Как правило, конфликт начинается не с одной причины, а с совокупности причин, главную причину которых можно выявить. В основном лучшие человеческие качества у человека развиваются в семье, лучший и наиболее подходящий период, когда человек адаптируется к социальной среде, проходит с родителями. Поэтому изучение и устранение конфликтов в семье не лишено пользы. Конфликт в семье возникает в любой момент и создает неблагоприятные условия. Следует отметить, что большинство семейных конфликтов приводят к негативным последствиям. В то же время возникают конфликты, способствующие сближению и взаимопониманию супругов. Следует отметить, что самое простое действие может привести к крупным конфликтам. Чтобы устранить конфликт в семье, необходимо объяснить супругам, что конфликт между ними оказывает негативное влияние не только на них, но и на всех членов семьи.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: конфликт, семья, дети, родители, семейные отношения, супруги, характер, взаимопонимание, адаптация.

CAUSES OF FAMILY CONFLICTS AND WAYS TO PREVENT THEM

Family relationships are regulated by moral and legal norms. Their basis is marriage - the legal recognition of the relationship between a man and a woman, accompanied by the birth of children and responsibility for the physical and spiritual health of family members. As a rule, a conflict begins not with one reason, but with a combination of reasons, the main cause of which can be identified. Basically, a person's best human qualities develop in the family; the best and most suitable period when a person adapts to the social environment is spent with his parents. Therefore, studying and eliminating conflicts in the family is not without benefit. Conflict in the family arises at any time and creates unfavorable conditions. It should be noted that most family conflicts lead to negative consequences. At the same time, conflicts arise that contribute to the rapprochement and mutual understanding of the spouses. It should be noted that the simplest action can lead to major conflicts. To eliminate conflict in the family, it is necessary to explain to the spouses that the conflict between them has a negative impact not only on them, but also on all family members.

KEYWORDS: conflict, family, children, parents, family relationships, spouses, character, mutual understanding, adaptation.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Оминаи Бахриддин* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти ихтисоси психологияи факултети фалсафа. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **933806880**.

Сведения об авторе: *Оминаи Бахриддин* – Таджикский национальный университет, магистр по специальности психологии философского факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Телефон: **933806880**.

Information about the author: *Ominai Bakhriddin* – Tajik National University, master's student of Psychology of the Faculty of Philosophy. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **933806880**.

ТАҲАММУЛПАЗИРӢ ҲАМЧУН ОМИЛИ ТАНЗИМ ВА ТАҲКИМИ МУНОСИБАТҲОИ МИЛЛӢ

Раҳмонова Ҳ.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Олами муосир равандҳо ва муносибатҳои гуногуни иҷтимоӣ миллиро ба гирдоби сиёсат мекашад. Байни сиёсат ва равандҳои иҷтимоӣ милли, махсусан муносибатҳои милли ҳамбастагӣҳои зиёде мавҷуд аст, ки дарки воқеии онҳо чандон осон нест.

Дар шароити муосири муносибатҳои милли мафҳумҳо, падидаҳо ва ҳодисаҳои зиёде баҳри танзими онҳо истифода мегарданд. Онҳо баъзан дар ҷойи худ намеоянд ва боиси нодуруст фаҳмидани моҳияти ҳодиса мешаванд. Яке аз ин гуна мафҳумҳо таҳаммулпазирӣ мебошад, ки қабл аз ҳама мазмун ва моҳияти он бояд ошкор гардад.

Муносибатҳои милли ҳамчун системаи мураккаби бисёрҷатба ва гуногунҷанбаи муносибатҳои иҷтимоӣ-сиёсӣ ба ҳисоб мераванд. Аз тарафи дигар, онҳо маҷмуи муносибатҳои байни миллатҳо, байни фарҳангҳо дар бар мегиранд, ки аз омӯзиши мушкilotи робитаҳои байнимиллӣ, этникӣ, мансубияти миллии одамон, ҳисси худшиносӣ, ваҳдати забонӣ ва фарҳангӣ сарчашма мегирад [10, с. 100].

Яке аз масъалаҳои асосие, ки дар замони муосир дар радифи омӯзиши мушкilotи муносибатҳои милли мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор мегирад, таҳаммулпазирӣ мебошад. Таҳаммулпазирӣ дар аксар доираҳои илмӣ мавриди омӯзиш қарор медиҳанд ва аҳаммияти онро барои инкишофи мутаносибӣ ҷомеа ва давлатҳои сермиллат бевосита қайд мекунанд. Аз дигар тараф бошад, дар таснифи омилҳои муносибатҳои байни миллатҳо омилҳои сиёсӣ, фарҳангӣ, иҷтимоӣ, психологӣ аҳаммияти махсус доранд. Таҳаммулпазирӣ низ яке аз омилҳои пешбарандаи иҷтимоӣ-психологӣ дар заминаи муносибатҳои байни миллатҳо буда, дар амалияи муносибатҳои милли зоҳир мегардад. Он дар шуури милли ташаккул меёбад ва бевосита ба ҳувияти миллии одамон алоқаманд аст.

Таҳаммулпазирӣ ҳамчун категорияи алоҳидаи илмӣ бисёре аз олимон, файласуфон, фарҳангшиносон, сиёсатшиносон, этнологҳо ва ғайра тавсиф намуда, ҷанбаҳои гуногуни ин мафҳумро мавриди баррасӣ қарор додаанд.

П.К. Гречко сарҳадҳои истилоҳотии мафҳуми «таҳаммулпазирӣ»-ро равшан намуда, онро дар алоқамандӣ бо масъалаҳои сиёсии ҳаёти ҷомеа зарурӣ медонад [5, с. 175]. А.П. Садохин таҳаммулпазирӣро ҳисси таҳаммул намудан дар муносибатҳои гуногун ва эҳтиром нисбат ба дигарон маънидод менамояд. В.И. Самохвалова ба зарурият ва аҳаммияти таҳаммулпазирӣ дар амали шудани тамоми муносибатҳои ҷамъиятӣ таваҷҷуҳ мекунад [9, с. 165]. В.А. Тишков таҳаммулпазирӣро ҳамчун дарки воқеии ҳолати бавучудой ва рушди муносибатҳо дар сатҳи ҷомеаи ҷаҳонӣ, инчунин муҳити иҷтимоӣ, ки инсон бояд ба он мутобиқ бошад, тавсиф намудааст [12, с. 45].

Моҳият ва хусусиятҳои таҳаммулпазирӣ шахсӣ, ки метавонад қисме аз таҳаммулпазирӣ милли ба ҳисоб рафтаву дар танзими муносибатҳои милли ва ҳангоми ба баҳсу муносибатҳои сиёсӣ кашидани он таъсири бевосита расонад, дар таҳлилҳои як зумра муҳаққиқон инъикоси худро ёфтааст. В.А. Лекторский асосан дараҷаи таҳаммулпазирӣи шахсиро аз ҳувияти милли ва фарҳангиву тамаддунии шахс вобаста медонад [8, с. 284]. И.Б. Гриншпун «ченакҳо»-и таҳаммулпазирӣ ва таҳаммулнопазирӣро муайян мекунад. Ба андешаи ӯ, ченаки асосии онҳоро муносибатҳо ташкил медиҳанд. Моҳияти ба вучуд омадани муносибатҳои байнишахсӣ, байнифарҳангӣ ва байнимиллӣ ифодаи худро дар таҳаммулпазирӣ ва ё баръакси он меёбад. [6, с. 121]. Г.У. Солдатова таҳаммулпазирӣро ҳамчун омодагӣ ба қабули дигарон ва муносибат бо онҳо дар асоси созиш маънидод мекунад [11, с. 112].

Масъалаҳои таҳаммулпазирӣ аз нуқтаи назари мансубияти этникии шахс дар асарҳои аксари олимон ва муҳаққиқон мавриди таҳлил ва ҳулосагириҳо қарор гирифтааст.

Таҳаммулпазирии этникӣ дар осори Н.М. Лебедева ҳамчун «падидаи идроки иҷтимоӣ, мавҷуд набудани муносибати манфӣ ба фарҳанги этникии дигар миллатҳо, мавҷудияти симои мусбати фарҳанги дигар ҳангоми нигоҳ доштани дарки мусбат дар нисбати фарҳанги худ» мебошад [7, с. 26]. Дар пажӯҳишҳои В.Ю. Хотинетс хувияти мусбати этникӣ бо «намунаҳои рафтори таҳаммулпазирӣ» алоқаманд карда шуда, шаклҳо ва навъҳои рафтори таҳаммулпазирона аз ҷониби ашхоси дорои худшиносии миллӣ нишон дода шудаанд [13, с. 45]. Б.З. Вулфов таҳаммулпазирро як навъ қобилияти ҳамзистии фард бо одамони тафаккур ва тарзи зиндагии гуногун медонад [4, с. 12-16]. А.Н. Асташова таърифи муфассали таҳаммулпазирии этниро медеҳад, ки: «эҳтиром ба андешаи дигарон, садоқат дар арзёбии амал, омодагӣ ба ҳамдигарфаҳмӣ ва ҳамкорӣ дар ҳалли масъалаҳои муносибатҳои байнишахсӣ, гурӯҳӣ ва байни миллатҳо» мебошад [1, с. 132].

Таҳаммулпазирӣ дар таркиби муносибатҳои миллӣ дар чанд ҷиҳат баррасӣ мешавад:

- таҳаммулгарой ҳамчун хусусияти маҷмуавии гурӯҳи миллӣ ё намоёнҳои мушаххаси он, ки аз қабул ва эътирофи фарҳанг, анъана ва арзишҳои умумияти миллии дигар иборат аст;

- ҳамчун фарҳанги муштараки дарки муҳити атроф ва хувияти миллии худ;

- ҳамчун сатҳи олии ва инсонпарваронаи шуури миллӣ, ки ба эҳтироми инсон, ҳуқуқ ва ниёзҳои ӯ асос ёфтааст;

- ҳамчун принсипи ташкилкунандаи фаъолият ва рафтор, ки ба муътадил гардондани муносибатҳои байни миллатҳо, байни гурӯҳҳо ва байни ашхос нигаронида шудааст.

Таҳаммулпазирии миллӣ тасаввуроти шахсро нисбат ба гурӯҳҳои мухталифи миллӣ, этникӣ ва ҷамоаҳо, инчунин таълимоти динию мазҳабие, ки аз таълимоти худ фарқ мекунад, тавсиф мекунад. Дар заминаи муносибатҳои байни миллатҳо таҳаммулпазирии баланди этникӣ имконият медеҳад, ки барои ташаккули муносибатҳои самарабахши байнишахсӣ, миллӣ аҳаммияти мусбат дорад. Сатҳи пасти таҳаммулпазирии этникӣ аз дараҷаи муносибати манфӣ, миллатгароёна нисбат ба дигар қавмҳо ва шиддатнокии аксуламалҳои эҳтимолии ҳашминона ба ҷомеаҳои миллӣ вобаста аст. Таҳаммулнопазирӣ метавонад зиддиятҳо ва бадбинӣҳои миллиро ба вуҷуд орад.

Ҳамин тариқ, «иртиҷотарин навъи хувиятии миллӣ мутаассибии этникӣ ё миллӣ мебошад, ки дар таҳаммулнопазирии қатъии этникӣ нисбат ба дигар гурӯҳҳои миллӣ, эҳтимоли ба бартарии халқи худ нисбат ба дигар қавмҳо, омодагӣ ба ҳар гуна амалҳои таҷовузкоронаи душманона ба номи онҳо ифода меёбад [2, с. 123].

Таҳаммулпазирии миллӣ ҳамчун ҷузъи худшиносии миллӣ дорои хусусияти маърифатӣ ва эҳсосоти миллӣ мебошад. Дараҷа ва сатҳи таҳаммулпазирии байнифарҳангӣ ва байнимиллӣ аз сатҳи хувияти этникӣ вобастагии калон дорад. Он бо ташаккули муносибатҳои мусбат дар нисбати гурӯҳи миллии худ ва фарҳанги этникии худ, муносибати таҳаммулпазирона нисбат ба дигар қавмҳо ва эътирофи аҳаммияти ҷанбаи этникӣ дар ҳаёти ҷамъиятӣ асос ёфтааст.

Таҳаммулпазирӣ ҳамчун арзиши дорои аҳаммияти иҷтимоидошта амал карда, ба ташаккули ақидаҳо дар бораи худ ва ҷаҳон, рушди худтанзимкунии фаъолият таъсир мерасонад, худбаҳодихӣ ва худтанзимкуниро таъмин мекунад ва ҳамчун танзимгари ҳавасмандии рафтори одамон мебошад. Ҷанбаи маърифатии таҳаммулпазирӣ огоҳӣ аз бисёрҷанбагӣ ва мураккабии ҳам субъективияти худ ва ҳам одамони дигар, доираҳои милливу этникии гуногун, фарқи арзишҳои миллии худ аз арзишҳо ва принсипҳо, тафаккури миллии дигар умумиятҳои милливу этниро дар бар мегирад. Сатҳи пасти таҳаммулпазирӣ ба номутобиқатӣ дар мавқеаҳои маърифатӣ мусоидат мекунад ва ҳама гуна зиддиятҳои маърифатии байни одамон метавонад ба зиддиятҳои байнишахсӣ табдил ёбад, ки дар навбати худ метавонад боиси ихтилофоти байнимиллӣ гардад.

Як навъ ҳолати табиист, ки ҳар қадар сатҳи таҳаммулпазирии миллии шахс баланд бошад, ҳамон қадар сатҳи таҳаммулпазирии умумимиллӣ баландтар мешавад. Муносибати баръакс низ вуҷуд дорад, ки таҳаммулнопазирии шахс ба таҳаммулпазирии умумӣ ҳалал ворид менамояд. [3, с. 17].

Вобаста аз хусусият ва усулҳои зуҳури таҳаммулнопазирӣ, якчанд сатҳҳои онро фарқ мекунад. Таҳаммулнопазирии махфӣ (пинҳонӣ) дар ҳолате ба вучуд меояд, ки шахс нисбат ба баъзе тоифаҳои одамон (синну сол, ҷинс, мансубияти иҷтимоӣ, фарҳангӣ, нажодӣ, ҷинсӣ, сиёсӣ, ҷуғрофӣ, таълимӣ ва ғ.) муносибати нисбатан махфӣ, душманона дошта бошад, вале онро ошкоро ифода намекунад.

Таҳаммулнопазирии шифоҳӣ, ки шахс муносибати махфии худро нисбат ба намояндагони як доираи миллӣ ошкоро баён мекунад, дар заминаи баён кардани ақидаҳои бадбинона, хулосаҳои танқидӣ ва муносибатҳои махфӣ ба амал меояд. Рафтори эҳсосотӣ ва хашмигнонаи таҳаммулнопазирӣ сатҳи баландтарини зуҳури он аст, аз таҷовузи лафзӣ ва хашм то генотсид, нобудии миллӣ бурда мерасонад [3, с. 23].

Дар низоми муносибатҳои ҷамъиятии Тоҷикистони соҳибистиклол мақом ва нақши таҳаммулнопазирӣ дар муносибатҳои миллӣ хеле назаррас мебошад. Рушди минбаъдаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун давлати полиэтникӣ аз муносибати воқеӣ ва баҳои дуруст додан ба ҳолату тамоюлҳои рушди он, инчунин қабули қарорҳои муносиб дар ин соҳа вобаста аст. Бо ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ масъалаҳо ва вазифаҳои нави давлатдорӣ миллӣ ба миён омаданд, ки дар байни онҳо дар руҳияи таҳаммулнопазирӣ инкишоф ёфтани муносибатҳои миллӣ мақоми барҷаста доранд ва хусусияти актуалиро дар шароити кунунии кишвар касб намудаанд. Зимни қабул ва эътирофи принципҳои арзишҳои демократӣ, имрӯз давлати Тоҷикистон ба сифати давлати демокративу ҳуқуқбунёд баромад мекунад ва нисбат ба баробарҳуқуқии тамоми шаҳрвандону унсурҳои дигари таркибии ҷомеа эҳтиром мегузорад. Аз ин ҷост, ки аҳолии кишвар худро дар фазои ягонаи сиёсӣ ҳуқуқӣ озод ва баробар эҳсос менамояд.

Фазои мусоиди сиёсӣ, ҳуқуқӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ ва иттилоотӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон аз он дарак медиҳад, ки дар замони соҳибистиклолӣ бештари меъёрҳои муқарраргардидаи санадҳои байналхалқӣ татбиқи амалии худро дар ҳаёти кишвар ёфтаанд ва ин ҳолат аз хусусияти таҳаммулнопазиронаи муносибатҳои аксарият ва ақаллиятҳои миллӣ дар кишвар дарак медиҳанд.

Умумиятҳои миллию этникии Ҷумҳурии Тоҷикистонро шарҳан, ба ду гурӯҳ тақсим намудан мумкин аст: аксарияти миллӣ (тоҷикон), ки умумияти давлатофарин ба шумор рафта, 80% аҳолии умумии кишварро ташкил медиҳанд ва ақаллиятҳои миллӣ. Гурӯҳи дуюм 20% аҳолии кишварро ифода мекунад, аз қабилҳои ўзбекҳо, русҳо, қирғизҳо, украинҳо, белорусҳо, тоторҳо, бошқирҳо, туркманҳо, қазоқҳо, немисҳо, арабҳо, яҳудӣҳо, ўйғурҳо, дунганҳо, грузинҳо, арманиҳо, озорбочониҳо, лақайҳо ва дигарон. Баъзе аз умумиятҳои мазкур вобаста ба аломатҳои муайян, чун забон, шакли ҷабҳи ҳаҷмӣ, унсурҳои фарҳангӣ ва пайравии дину мазҳаб ба ҳам шабоҳат доранд [10, с. 11].

Ҳамин тариқ, таҳаммулнопазирӣ омилҳои муҳими танзим ва таҳкими муносибатҳои байни миллатҳо мебошад. Таҳаммулнопазирии умумии шахс дар натиҷаи омезиши мураккаби намудҳои асосии он ташаккул меёбад: таҳаммулнопазирии иҷтимоӣ (муносибати хубро ба гурӯҳҳо, синфҳо, табақаҳои гуногуни иҷтимоӣ тавсиф мекунад), таҳаммулнопазирии этникӣ (муносибати онҳо ба дигар гурӯҳҳои миллию, этникӣ; таълимоти динию мазҳабӣ), таҳаммулнопазирии шахсӣ (мавқеъ дар муносибат бо дигар одамон дар маҷмӯъ ва гуногунии ҷаҳони атроф). Афзоиши ҷанбаҳои таҳаммулнопазирии шахсӣ ва этникӣ сатҳи умумии таҳаммулнопазирӣ зиёд мекунад, аммо болоравии сатҳи таҳаммулнопазирии этникӣ боиси болоравии сатҳи таҳаммулнопазирии иҷтимоӣ мегардад. Таҳаммулнопазирии ташаккулёфта ҳолати мутавозини муносибатҳои байни намояндагони мухталифи умумиятҳои миллию этниро дар назар дорад ва дар низоми инфиродии қобилиятҳо ва муносибатҳо ҷой мегирад. Таҳаммулнопазирӣ барои таъмин намудани муносибатҳои самарабахши миллӣ, танзими онҳо дар ҳолати зарурӣ ва дар ниҳояти қор ташаккул додани муносибатҳои созандаи байнишахсӣ, байнидинӣ, байнифарҳангӣ ва муносибатҳои байни миллатҳо халқият ва умумиятҳои гуногуни этникӣ аҳаммияти аввалиндараҷаро соҳиб мегардад.

Имрӯз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон як навъ тамоюли содиқонаи баҳамназдикшавии умумиятҳои тоҷик, русҳо, украинҳо, кореягиҳо, немисҳо, қирғизҳо, қазоқҳо, белорусҳо,

яхудиҳо ва дигар умумиятҳои миллию этникӣ ба назар мерасад, ки воқеан фазои дӯстонаву таҳаммулпазиронаи умумимиллӣ ва умумиэтникиро инъикос менамояд.

АДАБИЁТ

1. Асташова Н. А. Толерантность как условие самореализации личности // Вестник БГУ. – 2011. – № 1. [Захираи электронӣ] URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/tolerantnost-kak-uslovie-samorealizatsii-lichnosti> (санаи муроҷиат: 10. 12. 2024.)
2. Валиуллина Е. В. Типология этнической идентичности // Научный журнал Дискурс. – 2019. – № 2 (28). – С. 121-127.
3. Валиуллина Е.В., Шиллер В.В., Боровикова З. В. Толерантность как фактор межэтнических отношений // Социодинамика. – 2019. – № 4. – С. 16 - 23.
4. Вульф В. З. Воспитание толерантности: сущность и средства // Внешкольник. – 2002. – № 6. – С. 12-16.
5. Гречко П. О границах толерантности // Свободная мысль-XXI. – 2005. – № 10. – С. 173-182
6. Лебедева Н. М. Теоретико-методологические основы изучения этнической идентичности и толерантности в поликультурных регионах России и СНГ // Толерантность и идентичность: Сб. статей. – М., 2002. - С. 10-35.
7. Лекторский В. А. О толерантности, плюрализме и критицизме // Вопросы философии. – 1997. – № 11 – С. 46–54.
8. Самохвалова В.И. О содержании понятия «толерантность» в современном культурном контексте // Философский журнал. – 2008. – № 1. – С. 161-174
9. Свенцицкий А.Л. Краткий психологический словарь / А.Л. Свенцицкий. – М., 2008. – 230 с.
10. Раҷабов И. Хусусиятҳои муносибатҳои байниҳамдигарии умумиятҳои миллию этникӣ дар шароити Тоҷикистон // Маводҳои «мизи мудаввар»-и маҳфили инфиродии «Шабафрӯз». – Душанбе, 2012.
11. Солдатова Г.У. Жить в мире с собой и другими: Тренинг толерантности для подростков / Г.У. Солдатова. – М.: Генезис, 2000. – 112 с.
12. Тишков В.А. Толерантность и согласие в трансформирующихся обществах. Очерки теории и политики этничности в России / В.А. Тишков. – М.: Русский мир, 1997. – 302 с.
13. Хотинцев В.Ю. Этническая идентичность и толерантность / В.Ю. Хотинцев. – Екатеринбург, 2002. – 124 с.

ТАҲАММУЛПАЗИРӢ ҲАМЧУН ОМИЛИ ТАНЗИМ ВА ТАҲКИМИ МУНОСИБАТҲОИ МИЛЛӢ

Мақола ба яке аз масъалаҳои муҳими инкишофи ҳаёти иҷтимоӣ ва сиёсии ҷомеаи муосир бахшида шудааст. Дар мақола натиҷаҳои омӯзиши масъалаи таҳаммулпазирӣ ҳамчун омилҳои танзим ва таҳкими муносибатҳои миллӣ дар заминаи омилҳои гуногуни муносибатҳои байни миллатҳо оварда шудааст. Муносибатҳои байни миллатҳо ҳамчун як низомии мураккаби бисёрҷабҳии муносибатҳои байнишахсӣ, байнифарҳангӣ ва байнимиллӣ буда, аз омӯзиши хувияти этникӣ сарчашма мегиранд. Баробари баланд шудани дараҷаи таҳаммулпазирӣ миллӣ низомии хосса ва мутаносибии муносибатҳои байни миллатҳо ва намояндагони онҳо ба вуҷуд меояд. Таҳлили натиҷаҳои омӯзиш имкон медиҳад, ки чунин ҳулосоҳо пешниҳод гарданд: афзоиши нишондиҳандаҳои таҳаммулпазирӣ этникӣ ба баланд шудани сатҳи таҳаммулпазирӣ иҷтимоӣ ва сиёсӣ таъсир мерасонад; Муносибати таҳаммулпазирона нисбат ба намояндагони гурӯҳи этникии дигар, ё миллати дигар кафили муносибатҳои мусбат ва дӯстона бо намояндагони миллатҳои дигар ба вуҷуд оянд.

КАЛИДВОЖАҲО: таҳаммулпазирӣ, таҳаммулпазирӣ этникӣ, муносибатҳои миллӣ, гурӯҳҳои этникӣ, миллату халқият, муносибатҳои байнифарҳангӣ ва байнимиллӣ, хувияти миллӣ-этникӣ.

ТОЛЕРАНТНОСТЬ КАК ФАКТОР РЕГУЛИРОВАНИЯ И УКРЕПЛЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ

Статья посвящена одному из важных вопросов развития общественно-политической жизни современного общества. В статье представлены результаты исследования проблемы толерантности как фактора регулирования и укрепления национальных отношений на основе различных факторов отношений между народами. Межэтнические отношения представляют собой сложную многоуровневую систему межличностных, межкультурных и межнациональных отношений, берущую свое начало в области изучения этнической идентичности. По мере повышения уровня национальной толерантности возникнет особая и сбалансированная система отношений между нациями и их представителями. Анализ результатов исследования позволяет сделать следующие выводы: увеличение показателей этнической толерантности влияет на повышение уровня социальной и политической толерантности; толерантное отношение к представителям других этносов или других наций является гарантией позитивных и дружеских отношений с представителями других наций.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: толерантность, этническая толерантность, национальные отношения, этнические группы, нация и национальность, межкультурные и межнациональные отношения, национально-этническая идентичность.

TOLERANCE AS A FACTOR IN REGULATING AND STRENGTHENING NATIONAL RELATIONS

The article is devoted to one of the important issues in the development of socio-political life of modern society. The article presents the results of a study of the problem of tolerance as a factor in regulating and strengthening national relations based on socio-psychological factors in relations between peoples. Interethnic relations are a complex multi-level system of interpersonal, intercultural and interethnic relations, originating in the field of studying ethnic identity. As the level of national tolerance increases, a special and balanced system of relations between nations and their representatives will emerge. Analysis of the research results allows us to draw the following conclusions: an increase in indicators of ethnic tolerance affects an increase in the level of social and political tolerance; a tolerant attitude towards representatives of other ethnic groups or other nations is a guarantee of positive and friendly relations with representatives of other nations.

KEYWORDS: tolerance, ethnic tolerance, national relations, ethnic groups, nation and nation, intercultural and interethnic relations, national-ethnic identity.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Раҳмонова Ҳангома* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети фалсафа. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **017396161**.

Сведения об авторе: *Рахмонова Хангома* – Таджикский национальный университет, магистрант факультета философии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **017396161**.

Information about the author: *Rakhmonova Hangoma* – Tajik National University, master's student of Faculty of Philosophy. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **017396161**.

МАҚОМ ВА НАҚШИ СИЁСАТ ВА ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТӢ ДАР ТАНЗИМИ ҲАӢТИ ЧАМЪИЯТӢ

Неъматова Д.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Мақом ва нақши идоракунии давлатӣ дар ҳаёти ҷомеа, давлат ва шахс аҳаммияти муҳимро касб менамояд. Раванди мазкур имкон медиҳад, ки муносибатҳои дахлдори ҷамъиятӣ ба таври мунтазам, муттасил ва самаранок ба амал бароварда, дар доираи меъёрҳои эътирофшудаи низоми идоракунии танзим карда шаванд. Бе таъсири давлат ба муносибатҳои дахлдори ҷамъиятӣ ҳуди давлат гирифтори бухронҳо гардида, рӯ ба таназзул меорад. Давлатро зарурати ҳар доим дар шароити инкишофи бухронӣ ҳукуқи мавҷудияти худро исбот кунад. Ягон кишвар то ҳол аз идораи давлатӣ даст накашидааст ва барои чунин амал ягон сабабе ҳам вучуд надорад. Мавқеи хуби идоракунии давлатӣ ва тақмили пайвасти он, ки асосан ба таълимоти либералӣ ва навъҳои гуногуни он пайвастанд, бештар дар Иёлоти Муттаҳидаи Амрика, Ҷопон, Британияи Кабир, Олмон, Фаронса, Шветсия, Чин, Хундустон, Италия ва дигар давлатҳо ба миён омадаанд. Дар онҳо манбаи асосии тараққиёти сифатиро идора кардан, воситаи сафарбар намудани тамоми ҳодисаҳои ҷамъиятиро ба ҳалли проблемаҳои ба миён омада ташаккул ёфтаанд. Онҳо чидду ҷаҳди худро ба инкишофи назария ва амалияи идоракунии равона карданд ва кӯшиш намудаанд, ки идоракуниро ба дараҷаи илмӣ мутобиқ гардонанд.

Равандҳои сиёсӣ идомаи одии баҳамтаъсиррасониҳо дар соҳаи ҷамъиятӣ нестанд. Онҳо аз рӯйи мантиқи хоса инкишоф меёбанд. Аммо онҳо аз ҳамдигар вобастаанд. Дар шароити инкишофи демократӣ ҳокимияти давлатӣ дар ҳолате амал карда метавонад, ки агар онро аксарияти аҳоли ҷонибдорӣ намояд. Дар шароити ҳукмронии авторитарӣ ва тоталитарӣ чунин ҷонибдорӣ дар лаҳзаҳои аввал чандон барҷаста наменамояд, аммо режимҳои ғайридемократӣ низ бе дастгирии умумиятҳои иҷтимоӣ вучуд дошта наметавонад ва онҳо низ сиёсати муайяно амалӣ намегардонанд. Ҳаракатҳо ва ташкилотҳои сиёсӣ бошанд ба пуррагӣ аз мавқеи чунин тақягоҳ вобастаанд. Дар чунин маъно метавон дар бораи базаи иҷтимоии ҳокимияти сиёсӣ, ташкилотҳои ғайриҳукуматӣ, ё ҳаракатҳои сиёсӣ ва ҳатто базаи иҷтимоии самти сиёсии мушаххас ибрази андеша намуд.

Дар давлатшиносии муосир як қатор таълимотҳо ва концепсияҳои пайдо гардидааст, ки давлатро ҳамчун субъекти идоракунидан ва кафили соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ муаррифӣ намудааст. Дар асоси ин пайвасти мафҳуми ибораҳои «давлати иҷтимоӣ», «давлати ҳуқуқӣ», «давлати бузург», «давлати хурд» ва дигарҳо истифода гардидааст. Ҳар яки он дар навбати худ вобаста ба ҳосиятҳо ва шаклу навъшон идоракунии хосаро талаб доранд [8, с. 8-14].

Давлати иҷтимоӣ ин шакли сиёсии давлатдорист, ки талабот ва манфиатҳои гуногунҷанбаи инсон ҳамчун шахрванд ва ҳамчун объекти сиёсӣ пурра қонеъ гардонида мешаванд. Давлати иҷтимоӣ ҷомеаи некуаҳволии одамон аст, ки баробарии муосир аст. Он давлатест, ки дар доираи манфиатҳои аҳли ҷомеа фаъолият менамояд ва аввалин шуда мафҳуми «давлати иҷтимоӣ» - ро давлатшинос ва иқтисоддони немис Лерентс фон Штейн (1815 - 1890) тобиши илмӣ додааст, ки назарияи иҷтимоии ӯ дар зери таъсири Гегел, доктринаҳои сотсиалистии франсуз ва дар натиҷаи таҳлили капитализми Олмон ташаккул ёфтааст. Муваққик ба ин андеша ҳаст, ки вазифаи асосии давлатро дар баробари идоракунии ин барқарорномаи баробарӣ ва озодӣ, баланд бардоштани сатҳи зиндагии камбағалону қашшоқон то сатҳи одомони доро ва пурзӯр ташкил менамояд.

Концепсияи радикалии давлати иҷтимоиро соли 1879 иқтисоддони олмонӣ Адолф Вангер пешниҳод кардааст, ки он мавқеи сотсиализми давлатӣ ва насронӣ баромад менамуд, таълимот ӯ давлати буржуазиро ба «давлати маданӣ ва некуаҳволии ҳамагон» ташкил меод.

Таъсиррасонии сиёсат ба ҳаёти иҷтимоӣ, аслан тавассути сиёсати иҷтимоии давлат ба амал меояд. Он барои ҳаёти арзандаи шахрвандон шароити заруриро муҳайё менамояд ва системаи муносибатҳои иҷтимоиро таъмин менамояд. Агар сиёсати иҷтимоии давлат заиф ва номукамал бошад, он гоҳ пайвастиҳои иҷтимоӣ низ коста мегарданд, ҳолати муқовимат дар ҷомеа афзун мегардад ва муътадилию устувории инкишоф халал меёбанд [2, с.304].

Пеш аз ҳама, ҳангоми таҳлили системаи идоакунии давлатӣ махсусан-унсури асос ва пешбарандаи он масъалаи актуалӣ пайдо мекунад, ки сохтор ва мақсад, хусусиятҳои типии дахлдори ҷамъиятиро муайян мекунад, яъне системаи мукаммалу самараноки идоракунии ҷамъиятиро ба вуҷуд меоранд. Дар системаи идоакунии давлатӣ объектҳои идорашаванда мавқеи муҳимро ишғол мекунад. Тафовут байни предмет ва вазифаҳои идоракунӣ ва хусусиятҳои возеҳи сохторию функционалии онҳо аҳамияти принципи методологӣ дорад. Чунин зухуроти ихтиёрӣ ба монанди амал, кирдор, рафтори шахсон ҳамчун ҳадафи бевоситаи назорат эътироф мешаванд. Ҳамин тариқ, масъали идоракунӣ ба ирода ва огоҳии шахсони алоҳида – иштирокчиёни муносибатҳои ҷамъиятӣ ба чараён таъсир мерасонад.

Дар раванди инкишофи ҷамъият идоракунии давлатӣ аз фаъолияти оддӣ ба фаъолияти мураккаб, яъне аз идоракунии якзинагӣ ба системаи серзинагӣ мегузарад. Менечмент (идоракунӣ) дар ҳаёти одамон ва ҷомеа вақте зоҳир мегардад, ки принсипи бошуурона, манфиат ва дониш, ҳадаф ва ирода, нуру ва амали шахс дар ҳама гуна муносибатҳо, равандҳо ва ғайра вуҷуд дорад. Идоракунии давлатӣ тамоми амалиётҳоеро дар бар мегирад, ки барои ноил шудан ё татбиқи сиёсати давлатӣ анҷом дода мешавад, аз тарафи дигар, ба гуфтаи Вудро Вилсон, идоракунии давлатӣ татбиқи дақиқ ва мунтазами қонун аст. Ҳамчунин, метавон гуфт, ки идораи давлатӣ дар амал ҷузъи сиёсат ва ба инбоатгирандаи манфиатҳои ҷамъиятӣ аст. Пас саволе пайдо мешавад, ки оё идоракунии давлатиро аз системаи иҷтимоӣ ҷудо кардан мумкин аст. Албатта не, идоракунии давлатӣ аслан як кушиши гуруҳ дар соҳаи ҷамъиятӣ мебошад, дуҷум бошад он ҳар се шоҳаи ҳокимиятро дар бар мегирад; ҳокимияти иҷроия, қонунгузорӣ, ва судӣ, ки азбаски идораи давлатӣ дар таҳияи сиёсат нақши муҳим дорад, он ҳам як ҷузъи равандӣ сиёсат аст, масъалан (қабули қонуну қоидаҳо)

Идоракунии давлатӣ дар шароити ташаккули иқтисоди бозорӣ ба танзими дақиқи меъёрӣ – ҳуқуқӣ ниёз дорад, зеро дар он қонун василаи асосии идоракунӣ эътироф гардида, ҳама санадҳои инфиродие, ки мақомоти иҷроия нашр месозанд, бо низоми мураббаи танзими қонунгузорӣ иваз мегардад. Амалисозии ин сатҳҳо анҷоми маҷмуи ҷорабиниҳои ташкилӣ – ҳуқуқиеро тақозо менамояд, ки аз як тараф, ба ғановати мазмуни иҷтимоии давлат дар шароити иқтисоди бозорӣ ҳузур бахшида, аз ҷониби дигар, дар роҳи шомили минбаъдаи Тоҷикистон ба Созмони умимичаҳонии савдо мусоидат хоҳанд кард.

Ҳосияти идораи давлатӣ ба тамоми ҷамъият паҳн шудани он мебошад. Ин ҳукм ҳаргиз маънии онро надорад, ки давлат ба ҳама рафтору амали одамон, муносибати ҷамъиятӣ даҳолат менамояд. Чунин ҳолат танҳо дар давлати тоталитарӣ ҷой дошта метавонад. Дар ҳолати муътадил бошад, робитаи давлат ва ҷомеа бо ҳулосаҳои зерин тавсиф меёбад [5, с. 34]:

а) ҳаёти ҷомеаи одамон дорои ҳаҷми васеи озодиҳо, мустақилӣ ва худидора аст,
б) сарҳади ин озодӣ дар баробари сохторҳои ҷомеа аз ҷониби давлат низ муайян мегардад.

в) давлат ба воситаи қонунгузорӣ қоидаҳои асосӣ, умумӣ ва намунавии рафтори одамонро дар соҳаҳои ҳаёти ҷомеа муқаррар намуда, онҳоро бо нуфузи ҳокимияти худ таъмин менамояд [1, с. 58].

Нақши идоракунандагии давлатро новобаста аз низоми иҷтимоӣ – иқтисодӣ ҳатто намояндагони ҷараёнҳои либералии ғарбӣ низ эътирофдоранд [11, с. 38]. Аз ин рӯ, идораи давлатӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ ва гуногунии шаклҳои моликият ба ақидаи мо, чун омӯзиши ояндабину нақшагузорӣ, таҳия ва ташкили иҷрои лоиҳаҳо дар асоси истифодаи васеи усулҳои барномавӣ – ҳадафии ояндабинӣ, муайянсозии бартариятҳои рушди иҷтимоӣ – иқтисодии ҷомеаи дар ягонагии зич бо ташаккули низоми танзимсозандагони иқтисодӣ баромад менамояд, ки ифодаи идораи ҷараёни рушд мебошад.

Ҳар кадом аз соҳаҳои анъанавии идораи давлатӣ – иқтисодиёт, рушди иҷтимоӣ, маъмури – сиёсӣ дар ҳолати таҳаввул мебошад.

Давлати иҷтимоӣ, воқеан дар муқоиса бо навъҳои дигари давлати муосир инкишофи муътадилу устуворро соҳиб аст. Ба давлатҳои иҷтимоӣ авзои мураккаби ҷаҳони муосир, махсусан, таҳдидҳо ва даъватҳои навини он, аз ҷумла ифротгароӣҳои сиёсӣ таъсири манфӣ расонида, сатҳи ҳимояи иҷтимоии умумиятҳоро паст мегардонанд ва сифати ҳаёти онҳоро хоҳиш медиҳанд. Амалҳои экстремистӣ ва ҳолатҳои гуногун зухури терроризм рушди мутаносиби чунин кишварҳоро ноустувор мегардонанд. Аз ин хотир, ҳангоми ба амал баровардани идораи давлатӣ масъалаҳо ва мушкилиҳои инкишоф ба эътибор гирифта мешаванд. Чунин зиддиятҳои инкишофи давлати иҷтимоӣ тадричан дар мазмуни он тағйиротҳо ворид менамояд [4, с. 44-45].

Ҳамин тариқ, дар ҳаёти ҷамъиятӣ тартибот ва ҳамоҳагию инкишоф танҳо идоракунии ва махсусан идоракунии давлатӣ танзимкунандаи он ба ҳисоб меравад. Идоракунии давлатӣ бешубҳа масъалаи аввалиндараҷаи давлатдорӣ ба шумор меравад. Идоракунии муҳимтарин раванди ҳамаи ташкилотҳост, ки аз ҷумла дар системаҳои ҷамъиятӣ идоракунии ҳамчун воситаи танзими одамон ва танзими ҳаёти ҳаррӯзаи онҳо ба шумор рафта дар дилҳо соҳаҳо ва сохторҳои ҷамъиятӣ дида мешавад.

АДАБИЁТ

1. Гронский П.П. Децентрализация и самоуправление / П.П. Гронский. – М., - 1917;
2. Зокиров Г.Н. Донишномаи сиёсӣ. Иборат аз се ҷилд. Ҷ. 2. / Г.Н. Зокиров. - Душанбе 2015. – С 304.
3. Зокиров. Г. Н. Сиёсатшиносӣ. Иборат аз ду ҷилд. Ҷ.1. / Г.Н. Зокиров. -Душанбе. 2019.-С. 43-44.
4. Зокиров Г.Н. Давлати тавоно / Г.Н. Зокиров. - Душанбе. 2018. - С – 44-45.
5. Козбаненко В.А. Государственное управление: основы теории и организация / В.А. Козбаненко. – М., 2001. – С. 171.
6. Колеников А.Н. Начала административной централизации и самоуправления в современном государстве / А.Н. Колеников. - Иркутск, 1921. - С. 34.
7. Кудряцев. В.Н. Какое государство мы строим? / В.Н. Кудряцев. - М., 1991. -С. 106.
8. Национальное государство: теория, история, политическая практика/ полис 1992, № 5- 6. С. 8-14
9. Пискотин, М.И.Россия в XX веке: неоконченная трагедия / М.И. Пискотин. -М.,2001. – С. 89.
10. Спиридонова В.И. Бюрократия и реформа (анализ концепции М.Крозье) / В.И. Спиридонова. – М.,1997.- С 27.
11. Хайек Ф. Дорога к рабству / Ф. Хайек. - М., 1992. - С.38.
12. Чиркин В.Е. Государственное управление / В.Е. Чиркин. -М. 2001. –С. 188.

МАҚОМ ВА НАҚШИ СИЁСАТ ВА ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТӢ ДАР ТАНЗИМИ ҲАЁТИ ҶАМЪИЯТӢ

Мақола ба яке аз масъалаҳои муҳими низоми донишҳои сиёсӣ- нақши сиёсат ва идоракунии давлатӣ дар танзими ҳаёти ҷамъиятӣ бахшида шудааст. Муаллиф кӯшиш намудааст, ки танзими ҳаёти ҷамъиятиро бо таъсиррасонии сиёсӣ ва идоракунии давлатӣ аз нигоҳи илмӣ асоснок намояд. Ҳаёти сиёсӣ бевосита ба системаи иҷтимоии баҳамтаъсиррасониҳо алоқаманд аст. Дар доираи ҷомеаи низоми баҳамтаъсиррасонии иҷтимоӣ ҳамчун соҳаи муҳими ҳаёти ҷамъиятӣ тавсиф мегардад. Дар заминаи баҳамтаъсиррасониҳои иҷтимоӣ раванду ходисаҳои ҳаёти сиёсӣ низ ташаккул ва инкишоф меёбанд. Аз ҷумла, ҳизбҳои сиёсӣ, иттиҳодияҳои мухталифи иҷтимоӣ, ҳаракатҳои сиёсӣ, фаъолияти сиёсӣ, муборизаи сиёсӣ ва ғайра барои ғасб ва ё ба даст овардани ҳокимияти ташаккул меёбанд.

КАЛИДВОЖАҲО: сиёсат, идоракунии давлатӣ, танзими ҷамъиятӣ, таъсиррасонии давлатӣ, ҳаёти ҷамъиятӣ, муносибатҳои иҷтимоӣ.

МЕСТО И РОЛЬ ПОЛИТИКИ И ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ В РЕГУЛИРОВАНИИ ОБЩЕСТВЕННОЙ ЖИЗНИ

Статья посвящена одному из важных вопросов системы политического знания - роли политики и государственного управления в регулировании общественной жизни. Автор попытался обосновать регулирование общественной жизни политическим влиянием и государственным управлением с научной точки зрения. Политическая жизнь напрямую связана с социальной системой взаимодействий. В рамках общества система социального сотрудничества описывается как важная сфера общественной жизни. Процессы и события политической жизни формируются и развиваются на основе социального взаимодействия. В частности, политические партии, различные общественные объединения, политические движения, политическая деятельность, политическая борьба и т. д. формируются с целью узурпации или получения власти.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: политика, управление, государственное управление, политическое регулирование, государственное влияние, общественная жизнь, общественные отношения.

THE PLACE AND ROLE OF POLITICS AND PUBLIC ADMINISTRATION IN THE REGULATION OF PUBLIC LIFE

The article is devoted to one of the important issues of the system of political knowledge - the role of politics and public administration in the regulation of public life. The author tried to substantiate the regulation of public life by political influence and public administration from a scientific point of view. Political life is directly connected with the social system of interactions. Within society, the system of social cooperation is described as an important area of public life. The processes and events of political life are formed and developed on the basis of social interaction. In particular, political parties, various public associations, political movements, political activities, political struggle, etc. are formed with the aim of usurping or gaining power.

KEYWORDS: politics, management, public administration, political regulation, state influence, public life, public relations.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Неъматова Дилрабо* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси 2-юми факултети фалсафа. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **005055056**.

Сведения об авторе: *Нематова Дилрабо* – Таджикский национальный университет, магистрант второго курса факультета философии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **005055056**.

Information about the author: *Nematova Dilrabo* – Tajik National University, second-year master's student of Faculty of Philosophy. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **005055056**.

НАҚШИ ҲИЗБҲОИ СИЁСӢ ДАР СИСТЕМАИ СИЁСИИ ҶОМЕА

Умаров Ҷ.Қ.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Чи тавре ки таҷрибаи таърихӣ нишон медиҳад, раванди инкишофи ҳизбҳои сиёсӣ ва пайдоиши ташаққули онҳо маҳсули инкишофи шуури ҷамъиятӣ буда, зарурияти пайдоиши онҳо қонуни объективист. Мафҳуми «партия» аз калимаи латинӣ «partis» гирифта шуда, маънои қисм, бутун ё гурӯҳро дорад [5]. Дар аввал мафҳуми «партия» гурӯҳҳоеро ифода мекард, ки байни худ барои ба даст овардани ҳокимият рақобат доштанд.

Ҳанӯз дар замони Афлотун ва Арасту дар Юнон ва Рими Қадим гурӯҳҳои сиёсии одамоне пайдо шуданд, ки онҳоро «партия» меномиданд. Онҳо асосан иттиҳодияҳои муваққатӣ барои ҷонибдорӣ шахсони алоҳида буданд. Тадричан бо ташаққул ва инкишофи ҳизбҳои сиёсӣ мафҳуми мазкур мазмунан тағйир ёфта ганӣ гардид.

Дар маънои васеъ - ҳизб ин гурӯҳи муташаккили одамоне мебошад, ки барои ба даст овардан, нигоҳ доштан, истифода бурдани ҳокимият мубориза мебаранд. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки таърихи инкишофи ҳизбҳо бо инкишофи давлат ва сиёсат рост меояд. Дар ҳамоно давраҳо, махсусан, дар давраҳои бухрон низ гурӯҳҳои муташаккили одамон пайдо мешуданд, ки барои ба даст овардани ҳокимият мубориза мебарданд ва мақсадҳои сиёсии худро дар амал татбиқ кардан мехостанд. Оид ба мақсадҳои ҳизбҳои сиёсӣ мутафаккири Юнони Қадим Арасту навишта буд, ки «мақсади ҳизбҳои сиёсӣ ин мубориза барои ба даст овардани ҳокимият мебошад». Гарчанде ки онҳо ҳанӯз дар он вақт ҳизбҳои муташаккил набуданд, вале ҳамчун ифодакунандаи манфиатҳои шахсиятҳои алоҳида ба шумор мерафтанд [3].

Дар системаи сиёсии авторитарӣ то асрҳои XVIII - XIX гурӯҳҳои сиёсӣ, ки ба таври озод барои ба даст овардани ҳокимият мубориза мебарданд, манъ буд ва характери институтсионалӣ нагирифта буданду сохтори ташаққул ёфта надоштанд. Дар ин давра фақат баъзе ташкилотҳои динию сиёсӣ характери институтсионалистӣ доштанд, ба монанди институти динии ордени «иезуити» озодона дар бисёр мамлакатҳои Аврупои Ғарбӣ фаъолият мекарданд. Вале ин ташкилотҳои динӣ чандон характери сиёсӣ надоштанд ва ба сиёсат ҳамроҳ набуданд, бо ҳокимияти дунявӣ ҳамкорӣ мекарданд. Пайдоиши ҳизбҳои пурқуввати сиёсӣ фақат дар давраи аввали ташаққули ҷомеаи сармоядорӣ, муборизаи сиёсии табақаи сеюм, инкишофи ақидаҳои либералӣ, паҳн шудани ҳуқуқи умумии интиҳоботӣ ва демократияи парламентарӣ вобаста будааст.

Бояд зикр кард, ки гурӯҳҳо ва фраксияҳои вучуддоштаро дар замони ғуломдорӣ ва феодалӣ фақат ба таври шартӣ ҳизб номидан мумкин буда халос. Сабаб дар он аст, ки ин ҳизбҳо ҳоло аз ҷиҳати ташкилӣ пурра ташаққул наёфта буданд ва системаи ягонаи ақидаҳо ва идеология надоштанд, аз ҳамин ҷиҳат онҳоро ба таври шартӣ ҳизб меномиданд.

Агар мо ба саҳифаҳои таърихи сиёсии фарҳанги башарӣ назар афканем шоҳиди он мегардем, ки маҳз дар замони нав, яъне дар миёнаҳои асри XVIII, ки ҷомеаи башарӣ рӯ ба инкишофи босуръат дар заминаи рушди нумуи илм оварда буд, то андозае раванди сиёсӣ муносибатҳои давлатдорӣ инкишоф ёфта, заминаҳои мусоиде барои пайдоиши ҳар гуна падидаҳои беҳтарин, аз қабилҳои ҳизбҳои сиёсӣ системаҳои ҳизбие, ки метавонист манфиатҳои гурӯҳҳои иҷтимоии муайяни ҷомеаро ҳифз ва ҳимоя намоянд, ба вучуд овард. Аз ин ҷост, ки ташаққули ҳизбҳои сиёсӣ зарурияти таърихӣ ва маҳсули инкишофу рушди нумуи муносибатҳои сиёсӣ низомии давлатдорӣ дар гули таърих ба ҳисоб меравад.

Яке аз ҷиҳати дигари баҳсталаби масъалаи мазкур ба замон ва макони пайдоиши ҳизбҳои сиёсӣ саҳт вобастагӣ дорад. Яъне, дар натиҷаи рӯovarӣ ба ин ҷиҳати масъала саволи мантиқие ба миён меояд, ки чаро дар миёнаҳои асри XVIII ва дар ҷаҳони пешрафтаи Ғарб ҳизбҳои сиёсӣ ба вучуд омада, ҳамчун унсурҳои муҳимми ҷомеа қабул ва пазируфта шудаанд. Таърих гувоҳӣ медиҳад, ки башарият аз замони пайдоиши худ то ба имрӯз

марҳила ба марҳила инкишоф ёфта, таҷрибаи зиёде барои ҳарчӣ бештар ба танзим даровардани муносибатҳои байниҳамдигарӣ ва ҳимояи манфиатҳои худ ба вучуд овардааст. Маҳз дар замони Эҳё ё худ давраи таҷаддуд, ки дар тамоми ҷанбаҳои ҳаёт тағйироти кулӣ ба вучуд омад, муносибатҳои одамон низ дар ҷомеа то андозае сифатан тағйир ёфта, дар ҳаёти сиёсӣ таҳаввулотҳои нав ба вучуд омаданд. Яке аз омилҳои асосӣ ин бо истилоҳ «озод шудан аз ҳар гуна хурофотпарастии мутаассибӣ», ки дар вучуди одамон ва умуман аҳли ҷомеа саҳт реша давонида буд, ба ҳисоб мерафт. Маҳз дар ҳамон замон иборае чун «подшоҳ сояи Худо дар рӯи замин аст» нуфузи ҳешро аз даст дода, одамон ё худ аҳли ҷомеа, ки то кунун аз ҳимояи ҳуқуқ ва манфиатҳои хеш бебаҳра буданд ва дар зери асорати хурофотпарастон наметавонистанд барои ҳимояи манфиатҳои хеш талош варзанд, рӯ ба ташаккули ҳизбҳои сиёсӣ иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ оварданд. Ҳарчанд дар аввал ҳизбҳои сиёсӣ манфиатҳои гурӯҳҳои махсуси одамонро дар роҳи расидан барои ба даст овардани ҳокимияти сиёсӣ ҳимоя менамуданд, вале баъдан он вобаста аз фарқиятгузори байни одамон аз нигоҳи мақом, нақш, ҳолати иҷтимоӣ иқтисодӣ, синфӣ, динию мазҳабӣ, наҷодӣ, забонии тамоми одамонро дар худ фаро мегирифтанд [4].

Ҳизбҳои сиёсӣ ва умуман низоми ҳизбӣ аз замони зуҳуроти худ то ба имрӯз марҳила ба марҳила инкишоф ёфта, вобаста ба сохтори сиёсӣ низоми давлатдорӣ мазмун ва шаклҳои мухталифро ба худ касб намудаанд. Ҳизбҳои сиёсӣ, ки дар ҷомеаи сармоядорӣ арзи ҳастӣ намудаанд, бевосита муносибатҳои мураккабро дар худ таҷассум менамоянд. Тадричан ҳизбҳои сиёсӣ дар заминаи ба вучуд омадани таҳаввулоти сиёсӣ тағйироти кулӣ дар низоми сиёсии идораи давлат, аз як низоми сиёсӣ ба дигар низоми сиёсӣ гузашта, бевосита мазмун ва мундариҷаи ҳешро иваз менамоянд. Мақоми ҳизбҳои сиёсӣ, махсусан, дар давраи гузаронидани интиҳоботҳои озод дар мамлакатҳои тараққикардаи сармоядорӣ Аврупо хеле баланд гардид, ки ин раванд ба системаи идоракунии парламентӣ роҳи васеъ кушод.

Қабули қонуни ягонаи умумии ҳуқуқи интиҳоботӣ дар як қатор мамлакатҳои Аврупо барои инкишофи ҳизбҳои сиёсӣ мусоидат намуд. Ин қонун имконият дод, ки шаҳрвандон дар ҳалли бисёр масъалаҳои муҳими ҳаёти сиёсии ҷомеа фаъолона иштирок намоянд. Махсусан, дар интиҳоботи намояндагон ба органҳои олии давлатӣ.

Аз ин хотир таҳлилу тадқиқи таърихи пайдоиши ҳизбҳои сиёсӣ дар сарчашмаҳои илмӣ ба мо маълум менамоянд, ки моҳияти аслии онро маъноҳои гуногун ташкил медиҳанд.

Бояд қайд кард, ки дар адабиёти илмӣ сиёсӣ оид ба маъно ва моҳияти ҳизбҳои сиёсӣ се нуқтаи назар вучуд дорад: 1) ҳизб ин гурӯҳи одамоне мебошад, ки ба як умумияти идеологӣ таъя мекунад; 2) ҳизб ҳамчун ташкилот; 3) ҳизб ифодакунандаи манфиатҳои синфӣ [6]. Дар байни ин се нуқтаи назар ҷои муҳимро умумияти идеологӣ ишғол менамояд, чунки идеология ҳамчун умумияти идеявӣ мақсади ягона доништа мешавад. Чунин фаҳмиши ҳизб асоси ҳудашро аз консепсияи либералӣ мегирад. Масалан, яке аз сиёсатшиносони англис Бенжамен Констан ҳизбро ҳамчун «иттиҳоди одамоне, ки як доктринаро эътироф мекунанд» маънидод кардааст.

Дар таъсиси ҳизб, пеш аз ҳама фаъолияти сохтории он бо ташкилотҳои поёнӣ, ҳамкорӣ бо дигар ташкилотҳои сиёсӣ оммавӣ, кор бурдан бо ҷонибдорон ва хайрхоҳони ҳизб ва гайраҳо ба назар гирифта мешаванд.

Ҳамин тариқ, назарияҳои гуногуне вучуд доранд, ки онҳо моҳияти аслии ҳизбҳоро ҳамчун як падидаи сиёсии ҷамъиятӣ, ки ифодакунандаи манфиатҳои сиёсӣ, ҷамъиятӣ, синфӣ ё гурӯҳи муайян мекунанд.

Дар ин хусус назарияи марксизм - ленинизм нисбат ба ҳизби сиёсӣ хеле ҷолиб мебошад. Дар таълимоти марксистӣ ҳизб ҳамчун ташкилоти сиёсӣест, ки манфиатҳои синфӣ, гурӯҳӣ ва ҷамъиятиро ифода мекунад». Дар ин ҷо мафҳуми «манфиат» ҳосияти марказӣ дошта, ҳама аз он вобастааст. Марксизм дар инкишофи ҳизбҳои сиёсӣ ду омилро асосӣ ва муҳим медонад. Омилҳои аввал ба фаъолияти иҷтимоӣ иқтисодии синф вобастааст. Омилҳои дуюм ба марҳилаи олии инкишофи пролетариат вобаста мебошад. К. Маркс ва Ф. Энгелс ҳизбро қисми пешқадамтарини пролетариат медонистанд, ки онҳо баҳри ҳимояи манфиатҳои ҳамфикрони худ мубориза мекунанд. Аз ҷониби дигар марксизм давраи

ташаккулёбии ҳизбҳоро ба тақсимшавии ҷомеа бо синфҳо вобаста медонад. Ин ҷиҳатро ҳатто сиёсатмадорони ҷараёнҳои ғайримарксистӣ низ қабул доранд. Таълимоти Маркс ва Энгелсро вобаста ба хусусиятҳои замони нав В.И. Ленин инкишоф дод.

В.И. Ленин ҳизбҳоро пеш аз ҳама ҳамчун қисми пешқадамтарини пролетариат, авангардии вай меҳисобид. Ӯ мақсади асосии барномавии ҳизбро омодагии инқилоби сиёсиву иҷтимоӣ ва ба амал баровардани диктатураи пролетариат дар якҷоягии оммаи заҳматкашон мебинад.

Пролетариати ғолиб бо роҳбарии авангарди худ ва дигар ташкилотҳои корғарии заҳматкашон роҳбарии сиёсиро ба дастӣ худ мегиранд. Дар фаъолияти ҳизбҳои корғарӣ яке аз хусусиятҳои асосиро принсипи муттасилии назария ва амалия ташкил медиҳад. Ҳизбҳои корғарӣ фаъолияти инқилобӣ - касби роҳбар талаб менамоянд. Асоси фаъолияти ҳизби корғариро принсипи централизми демократӣ ташкил медиҳад. Ин принсип аз аъзоёни ҳизб талаб менамояд, ки аъзогии худро ба таври аниқ ва қатъӣ зоҳир намоянд. Яъне, агар ба барномаи фаъолият ва оинномаи ҳизб содиқ бошанд, онҳоро ба роҳбарӣ бигиранд ва қарордодҳои мақомоти болоиро иҷро намоянд.

Ҳамин тариқ, ҳизб ин ташкилоти сиёсӣ мебошад, ки ба воситаи он гурӯҳҳои манфиатдор мақсадҳои асосӣ мекунад ва дар назди давлат ҳалли масъалаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсиро мегузорад.

Ҳизбҳои сиёсӣ, ки дар раванди ҳаёти сиёсӣ фаъолиятшон хеле назаррас аст, бояд ду вазифаи муҳимро иҷро намоянд: вазифаҳои дохилӣ ва берунӣ. Вазифаҳои дохилӣ - ин қабули аъзоёни ҳизб, пурқудрат кардани базаи молиявии ҳизб аз ҳисоби аъзоҳақиқӣ, танзим намудани муносибатҳо дар байни аъзоёни ҳизб, яҷейҳои ҳизбӣ ва элитаи ҳизбӣ мебошад.

Амали кардани вазифаҳои беруна аз ҷониби ташкилотҳои ҳизбӣ дар чунин ҳолат амалӣ карда мешаванд:

- мубориза барои ба даст овардани ҳокимияти сиёсӣ ба манфиати ин ё он гурӯҳи иҷтимоӣ;

- таъмини алоқамандии омма бо ташкилотҳои давлатӣ ва фаъол кардани онҳо дар ҳаёти сиёсӣ;

- тайёр кардани пешвоёни сиёсӣ ҳизб ва иштироки онҳо дар идоракунии корҳои давлатию ҷамъиятӣ;

- мутобиқ кардани барномаҳои фаъолияти ҳизб бо дигар иштирокчиёни раванди сиёсӣ;

- таъмини сотсиализатсиякунонии сиёсӣ шахс [2].

Бояд зикр кард, ки ҳизбҳои сиёсӣ вазифаҳои гузошташударо фақат дар ҳолате амалӣ карда метавонанд, ки онҳо намояндагони худро дар интиҳоботҳо пешниҳод намоянд ва дар сурати ба даст овардани мандатҳои депутатӣ онҳо ба органҳои қонунбарор ва дигар ташкилотҳои давлатӣ пешниҳод карда шаванд. Ин имконият медиҳад, ки ҳизбҳои сиёсӣ масъалаҳои барномавии худро амалӣ намоянд ва як гурӯҳи калони иҷтимоиро аз қафои худ баранд. Ҳамин тариқ, ҳизби сиёсӣ ин иттиҳоди ихтиёрӣ, худидорашавандаи шахрвандон буда, мақсади асосӣ он мубориза барои ба даст овардани ҳокимияти сиёсӣ мебошад.

Ҳизбҳо дар раванди фаъолияти сиёсӣ худ вазифаҳои зеринро иҷро менамоянд: иҷтимоӣ, идеологӣ, сиёсӣ, идоракунӣ ва электоралӣ (интиҳобкунанда).

Вазифаҳои иҷтимоӣ. Мақсади ин вазифа аз он иборат аст, ки ҳизб манфиатҳои гурӯҳҳои иҷтимоӣ муайянро ифода намуда, талаботҳои онҳоро то ба дараҷаи давлатӣ мерасонад. Аз ҷониби дигар ҳизб вазифадор аст, ки ҷонибдорони худро афзун намояд. Барои иҷрои ин вазифа ҳизб тамоми қувваро баҳри он он сарф менамояд, ки гурӯҳҳои дигари иҷтимоӣ манфиатдорро низ ба тарафи худ кашад, махсусан дар давраи маърақаҳои пешаниҳоботӣ.

Вазифаҳои идеологӣ. Ҳизб мақсадҳои худро ба воситаи идеология асоснок карда, дар барномааш мақсадҳои назариявии пешрафти иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсӣ давлатро аз рӯйи манфиатҳои ҳизбӣ муайян менамояд. Инчунин, ҳизб кӯшиш менамояд, ки мақсадҳои худро дар байни шахрвандон ҳамаҷониба ташвиқу тарғиб намояд. Яке аз минбарҳои муҳим барои ҳизбҳои сиёсӣ ин маърақаҳои интиҳоботӣ мебошанд.

Вазифаҳои сиёсӣ. Мақсади асосии сиёсии ҳизб ин ба даст овардани ҳокимияти сиёсӣ мебошад. Барои иҷрои ин вазифаи асосӣ ҳизб пеш аз ҳама бояд кадрҳои пурқувватро тарбия кунад, ки тамоми масъалаҳои ҳаёти иқтисодӣ ва сиёсии ҷамъиятиро хуб донанд. Дар ҳамин асос ҳизб кадрҳои дар вақти интиҳоботҳо барои ишғоли вазифаҳои депутатӣ пешниҳод менамояд ва дар сурати интиҳоб шудани онҳо дар органҳои давлатӣ фаъолона иштирок мекунад. Ҳизб, инчунин, дар вақти интиҳоботи президент низ намояндаи худро пешниҳод мекунад, ки ин намоянда вазифаҳои ҳизбро дар барномаи пеш аз интиҳоботиаш пешкаши интиҳобкунандагон мегардонад.

Вазифаҳои идоракунӣ. Ин вазифа бисёртар ба ҳизбҳои тааллуқ дорад, ки онҳо дар сари ҳокимиятанд. Чунин ҳизбҳо ҳокимияти давлатиро ба ғоидаи худ истифода бурда, аксарияти вазифаҳои давлатиро намояндагони ҳизби ҳукмрон ишғол намуда, сиёсати давлатро низ онҳо муайян мекунанд.

Вазифаҳои электоралӣ (интиҳобкунанда). Мувофиқи ин вазифа ҳизбҳои сиёсӣ имконият доранд, ки дар интиҳоботҳо фаъолона иштирок кунанд. Маъракаи интиҳоботи тавре ташкил намоянд, ки ҳарчӣ зиёдтар интиҳобкунандагонро ба тарафи худ ҷалб намоянд. Ин раванд имконият медиҳад, ки ҳизбҳои сиёсӣ овозҳои хайрхоҳонашонро низ дар қатори аъзоёни доимашон ба ғоидаи худ истифода баранд.

Дар қатори муайян намудани мазмун ва моҳияти ҳизбҳои сиёсӣ, инчунин, муайян намудани нишонаҳои муайянкунандаи ҳизбҳои сиёсӣ бениҳоят зарур аст, ки онҳо чунинанд:

- муайян намудани ҷиҳатҳои меъёрӣ. Яке аз донишмандони илмҳои сиёсӣ олими немис Эдмунд Берк ҳанӯз дар асри XVIII ҳизбҳои сиёсиро ҳамчун гурӯҳи одамоне, ки барои таъмини хайрияти умум, барои баробарии одамон мубориза мебаранд, номида буд. Аз ин гуфтаҳо бар меояд, ки мубориза барои таъмини хайрияти умум ба манфиати тамоми давлат мебошад. Вале на ҳама вақт мақсадҳои ҳизб бо мақсадҳои давлат ва аксарияти одамон рост меояд;

- рақобати байни давлат ва ҳизбҳо. Олими австриягӣ Й. Шумпетер ин раванди инкишофи ҳизбҳоро таҳлил намуда, қайд мекунад, ки ҳизб ин гурӯҳи одамоне мебошанд, ки онҳо дар рақобат барои ба даст овардани ҳокимият мубориза мебаранд;

- меъёри муайянкунандаи ҳизб аз нуқтаи назари марксистӣ. Ин шакли олии ташкилоти синфӣ буда, манфиатҳои синфӣ, ҷамъиятӣ ё табақаҳои ҷамъиятиро ифода менамояд. Бояд зикр кард, ки то солҳои 60-уми асри XX ҳизбҳои калону пешқадам дар ҳақиқат характери синфӣ доштанд, вале дар натиҷаи инкишофи ҷомеа ва таъсири револютсияи илмӣ-техникӣ ҳоло фарқиятҳои байни синфӣ оҳиста-оҳиста аз байн рафта истодаанд, чунки дар бисёр мамлакатҳои тараққикарда синфҳои миёна ташаккул ёфта истодаанд, ки ин раванд ба характери синфӣ таъсири ҷиддӣ расонида истодааст;

- раванди интегратсионии ҳизбҳо. Ин раванд имконият медиҳад, ки ба фаъолияти ҳизбҳо ба таври комплексӣ ва ҳамаҷониба баҳо диҳем ва нишонаҳои асосии онҳоро муайян созем. Масъалан, М. Вебер ба ҳизбҳо чунин баҳо додааст: ҳизбҳо ин иттиҳодияҳои озодӣ ҷамъиятӣ буда, мақсади онҳо ба сари ҳокимият овардани роҳбаронашон мебошад. Ин раванд имконият медиҳад, ки аъзоёни фаъоли онҳо низ мақсадҳои худро амалӣ гардонанд. Инчунин, ҳизбҳо барои ба даст овардани ҳокимият аз тамоми воситаҳои истифода мебаранд. Яке аз чунин воситаҳои интиҳоботҳо мебошанд, яъне, ҳизбҳо ҳамчун ташкилоти кирокунандаи овозҳои интиҳобкунандагон баромад мекунанд [1].

Ҳизбҳо бо хусусиятҳои хоси худ аз дигар ташкилотҳои сиёсӣ фарқ менамоянд, ки тафовути онҳоро тадқиқотчиёни америкоӣ Д.Ж. Ла Паломбар ва М. Вейнер чунин муайян кардаанд:

1. Давраҳои фаъолият кардани ҳизбҳо аз умри таъсисдиҳандагонашон дарозтар аст. Ин аломат ҳизбҳоро аз дигар иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ фарқ мекунонад. Ташкилотҳои ҳизбӣ моҳиятан барои дастгирии гурӯҳҳо ва шахсони алоҳида ташкил карда мешаванд. Чунин навъи ҳизбҳо ва гурӯҳҳо дар давлатҳои қадими асримиёнагӣ низ вучуд доштанд.

2. Сохтори ташкил. Ҳоло ҳизбҳои сиёсӣ, махсусан, ҳизбҳои оммавӣ аз минтақаҳо, маҳалҳо, ташкилотҳои давлатӣ сар карда то марказ ташкилотҳои худро доранд. Чунин

сохтор яке аз хусусиятҳои фарқкунандаи ҳизбҳои сиёсӣ аз фраксияҳои парламенти мебошад. Чунки фраксияҳои парламенти ташкилотҳои ибтидоӣ ва маҳаллӣ надоранд.

3. Ҳизбҳои сиёсӣ ягона қуввае мебошанд, ки ба воситаи интихобот аъзоёнашонро ба парламент ва мақомотҳои ҳокимияти давлатӣ ворид менамоянд.

4. Ҳизбҳои сиёсӣ кӯшиш менамоянд, ки дар байни омма обурӯ ва нуфузи зиёд пайдо намоянд дар интихоботҳо ба гирифтани овозҳои зиёди интихобкунандагон ноил гарданд. Ин аст фарқи ҳизбҳои сиёсӣ аз клубҳои сиёсӣ, ки онҳо бо коркарди идеология машғул шуда, дар вақти гузаронидани интихоботҳо ва ташаккули парламент фаъолияти баланди сиёсӣ нишон намедиханд.

5. Вучуд доштани идеология. Ин аломат асоси идеявӣ ва дурнамои ҳизбро ташкил дода, онҳо кӯшиш менамоянд, ки ба воситаи идеологияи худ ҷонибдоронашонро барои амалӣ намудани мақсадҳои барномавиашон сафарбар намоянд [7].

Дар раванди ташаккул ва инкишофи ҳизбҳои сиёсӣ аз замони пайдоиш то ба имрӯз муҳаққиқон андешаҳои гуногуни хешро баён намуданд ва ҳар як мутафаккири илми сиёсӣ ба таври гуногун ҳизбҳоро силсилабандӣ кардааст. Аммо бештар дар илми сиёсӣ силсилабандии М. Вебер дар бораи таъсис ва рушди ҳизбҳо пазируфта шудааст, ки он аз чунин марҳилаҳои инкишоф иборатанд:

1. Кругҳои аристократӣ.

2. Клубҳои сиёсӣ.

3. Ҳизбҳои оммавӣ [9].

Пайдоиши ҳизбҳо дар маънои ҳозирааш ба давраи инкишофи сармоядорӣ рост меояд. Маҳз дар ҳамин давра муборизаҳои сахт байни синфи нав буржуазия ва тартиботи монархӣ сар шуд, ки решаи иҷтимоии сохти монархиро феодалон ташкил медоданд.

Шаклбандии ҳизбҳои сиёсӣ аз сохтори дохили ҳизбӣ сар мешавад. Дар шаклбандӣ одатан нишонаҳои фарқкунандаи ҳизбҳои сиёсӣ ба назар гирифта мешаванд ва яке аз нишонаҳои муҳимми муайянкунандаи ҳизбҳои сиёсӣ ин тақсими онҳо аз рӯи ақидаҳои идеявӣ сиёсӣ мебошад. Солҳои тулони ҳизбҳо ба ҳизбҳои чап (коммунистӣ, сотсиалистӣ ва сотсиал - демократӣ), сентрикӣ (гурӯҳҳо, ки манфиатҳои аксариятро ифода мекарданд), рост (ҷонибдорони элитаи сиёсӣ) тақсим карда мешуданд. Вале аз сабаби он ки дар асри ХХ аксарияти ҳизбҳои сиёсӣ майли худро ба сӯи синфи миёна равона карданд, ҳизбҳо ба ду намуд тақсим шуданд: ҳизбҳои ростсентрикӣ ва чапсентрикӣ.

Ба ҳизбҳои ростсентрикӣ дохил мешаванд:

1. Ҳизбҳои консервативӣ ки ба онҳо дохил мешаванд: ҳизбҳои Ҷумҳурихоҳон ва Демократии ИМА; Ҳизби Консервативӣ дар Британияи Кабир. Ин зумра ҳизбҳоро равиши идеологӣ муттаҳид мекунад. Мақсади асосии онҳо аз он иборат аст, ки ҷомеаро бояд танҳо мутахассисон, яъне элита идора кунад.

2. Ҳизбҳои сиёсии конфессионалӣ. Имрӯз дар аксарияти мамлакатҳои Ғарбу Шарқ дин дар пешрафти ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ, мактабу маориф нақши хеле калон доранд. Дар кишварҳои насронӣ аҳзоби сиёсии динӣ хеле фаъолона дар ҳаёти сиёсии ҷомеа амал мекунанд. Масалан, дар Италия Ҳизби Християний - Демократӣ, дар Олмон Иттиҳоди Християний - Демократӣ, Иттиҳоди Християний - Сотсиалистӣ ва дар Австрия Ҳизби Халқӣ фаъолона амал мекунанд. Аҳзоби сиёсии насронӣ аз ҳама бештар дар Европайи Ғарбӣ нуфузи калон доранд. Дар 17 давлати Европа зиёда аз 20 аҳзоби сиёсии мазҳабӣ - християний амал мекунанд. Чунки ҳизбҳо дар бисёр мамлакатҳои Амрикои Лотинӣ ва Африқову Осиё низ хеле зиёданд.

Раванди инкишофи аҳзоби сиёсӣ бисёр мамлакатҳои исломиро низ фаро гирифтааст. Масалан, солҳои охир дар Туркия низ фаъолияти ҳизбҳои динӣ хеле баланд шудааст ва бесабаб нест, ки ҳоло сафи депутатҳои ҳизбҳои исломӣ дар парламенти ин мамлакат хеле зиёд шудаанд. Фаъолияти баланди ҳизбҳои исломиро дар Ҷумҳурии Ислонии Эрон, Арабистон ва дигар мамлакатҳои Шарқи исломӣ дидан мумкин аст, ки онҳо барои таъмини ҳокимияти динӣ аз болои ҳокимияти дунявӣ мубориза мекоранд.

3. Ҳизбҳои либералӣ. Ин навъи ҳизбҳо фақат дар шакл либералӣ мебошанд, вале дар асл хосияти консервативӣ доранд ва ҷонибдори ба таври қатъӣ дигаргун кардани системаи

сиёсии ҷомеаи буржуазӣ нестанд. Ба ин зумра ҳизбҳо дохил мешаванд: Ҳизби Либералӣ - Демократии Русия, Либералӣ Демократии Чопон, ки қариб 50- сол то ба сари кудрат омадани Ҳизби Демократӣ дар сари ҳокимият буд, вале дар системаи сиёсии Чопон ягон дигаргунии ҷиддие ба амал наовард.

Ба зумраи ҳизбҳои чапсентрикӣ дохил мешаванд:

1. Ҳизбҳои сотсиал - демократӣ. Ин зумра ҳизбҳо ҳоло дар бисёр кишварҳои Аврупои Шимолӣ, мамлакатҳои Скандинавия, Фаронса, Испания, Португалия хеле инкишоф ёфтаанд, ки асоси идеологии ҳақиқатпарастӣ ва ҳамраъӣ бо оммаи васеи халқ ташкил менамояд ва онҳо бо одамони ба меҳнати кироя машғулбуда таъя менамоянд.

2. Ҳизбҳои майда буржуазӣ, ки онҳо манфиатҳои гурӯҳи хурди фермериро ҳимоя мекунанд.

3. Ҳизбҳои коммунистӣ. Мақсади асосии ин ҳизбҳо таъмини бартарии давлат дар назди инсон буда, таъмини баробарии иҷтимоии одамон дар ҷомеа ҳадафи асосии онҳо мебошад.

4. Ҳизбҳои миллатгаро ҳадафи асосии ин ҳизбҳо мубориза барои озодии миллӣ мебошад.

5. Ҳизбҳои сабз (ин ҳизбҳо то як андоза нишонаҳои ҳизбҳои ростро доранд).

6. Ҳизби дӯстдорони пива.

Яке аз ҷомеашиносони франсуз М. Дюверже аз рӯи принципҳои ташкилӣ ҳизбҳоро дар замони ҳозира ба ду шакл тақсим намудааст [10]: Ҳизбҳои Кадрӣ ва Ҳизбҳои Оммавӣ.

Олими фаронсавӣ Морис Дюверже раванди инкишофи ҳизбҳоро таҳлил намуда, чор омили алоқаи шахрвандонро бо ҳизбҳои сиёсӣ муайян кардааст:

1) Овоздиҳандагони ҳизбҳо дар давраи интихоботҳо. Онҳо доираи васеи гурӯҳҳои мебошанд, ки ҳизбҳоро дар вақти интихоботҳо дастгирӣ менамоянд.

2) Шахсоне, ки нисбати ҳизб таваҷҷуҳ доранд. Бо онҳо мешаванд шахсоне, ки ба ҳизб овоз медиҳанд ва инчунин шахсоне, ки нисбати ҳизб таваҷҷуҳ доранд ва дар ҳар давраи сиёсии ҳизб фаъолона иштирок мекунанд. Ба монанди маҷлисҳо, гирдиҳамоиҳо, паҳн кардани ғояҳои ҳизб ва ба ҷонибдорӣ ҳизб ёрии молиявӣ мерасонанд.

3) Аъзоёни ҳизб. Онҳо дар ҳаёти сиёсии ҳизб иштирок карда, вазифадоранд, ки ба тартиботи дохилиҳизбӣ риоя кунанд, идеология, арзишҳо, мақсадҳои ҳизбро паҳн ва ташвиқот намоянд. Аъзогӣ ба ин гуна ҳизбҳо озод буда, шахси ба ҳизб дохилшуда фақат ҳуҷҷатро барои ба ҳизб дохил шудан пур карда имзо менамояд. Дар ҳолати дигар аъзошаванда ариза пешниҳод менамояд ё ин ки тавсияи аъзоёни ҳизбро мегирад ва дар натиҷа ташкилоти ҳизбӣ ин масъаларо дида мебарояд.

4) Фаъолиятнокӣ. Аъзоёни ҳизб вазифадоранд, ки мунтазам ва фаъолона дар ҷорабиниҳои ҳизбӣ иштирок намоянд [8].

Бояд зикр кард, ки ҳамаи ин нишондодҳо барои фаъолияти ҳамаи ҳизбҳои сиёсӣ заруранд.

Ҳизбҳои ҳамарофарогиранда - баъди Ҷанги Дуюми Ҷаҳон дар ҳаёти сиёсии ҷомеа ва фаъолияти ҳизбҳои сиёсӣ давраи нав ба вучуд омад. Ин раванд дар шакл ва мазмуни ҳизбҳои сиёсӣ тағйироти зиёд оварда, дар ҳамин асос бо номи нав ҳизбҳои «ҳамарофарогиранда» ташаккул ёфтанд.

АДАБИЁТ

1. Политические партии в условиях демократии. ФРГ., - 1997. (перевод из немецкого языка).
2. Ленин. В.И. Политические партии в России и задачи пролетариата / В.И. Ленин. - М.: 1995.
3. Политические партии в условиях демократии. ФРГ., 1997. (перевод из немецкого языка).
4. Философский энциклопедический словарь. М., 1983.
5. Пугачёв В.П. Политология: Справочник для студентов / В.П. Пугачёв. - М., 2001.
6. Пугачёв В. П. Политология: Справочник для студента / В.П. Пугачёв. - М. 2001.
7. Бекназар Юзбашев Т. Б., Критика буржуазной концепции политических партий. М.; 1984.
8. Партии и партийные системы в современной Европе М. : 1994.
9. Партии и партийные системы в современной Европе. М., 1994.
10. В. И. Ленин. Полн. собр. Соч. Т 45.

НАҚШИ ҲИЗБҲОИ СИЁСӢ ДАР СИСТЕМАИ СИЁСИИ ҶОМЕА

Дар мақола таҳлилу таҳқиқи масъалаҳои ташаккул ва инкишофи ҳизбҳои сиёсӣ ва низомии ҳизбӣ дар олами сиёсии ҷаҳони имрӯза мавриди омӯзиш ва баррасӣ қарор гирифтааст, ки ин масъала яке аз масъалаҳои муҳимму актуалии ҷомеа дар замони муосир мебошад. Ҳизбҳои сиёсии ҷомеа нақш ва мақоми махсус дошта, ба раванди инкишофи ҳаёти сиёсии ҷомеа таъсири ҳалқунанда мерасонанд ва самаранок фаъолият намудани онҳо яке аз шартҳои зарурии ташаккули ҷомеаи демократӣ ба ҳисоб меравад. Нақши ҳизбҳои сиёсӣ дар системаи сиёсии ҷомеа яке мавзӯҳои муҳим ва мубрами ҳаёти сиёсии ҷомеа буда, масъалаҳои асосии муҳим ва гуногуни ҳаёти сиёсии ҷомеа, алалхусус дар гузаронидани маъракаи сиёсии ҷомеа, ба мисоли маъракаи сиёсии муҳимми ҷомеаи имрӯзаро ба монанди интихоботҳо дар парламент, интихоботи президент, интихоботи вакилон дар маҳалҳо, раёйпурсии умумихалқӣ (референдум) ва дигар масъалаҳои муҳимми сиёсиро ҳал менамояд.

КАЛИДВОЖАҲО: ҳизб, ҳизби сиёсӣ, система, системаи сиёсӣ, ҷомеа, ҷомеаи сиёсӣ, ҷомеаи демократӣ, синф, гурӯҳ, ҷамъият, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, идеологӣ.

РОЛЬ ПОЛИТИЧЕСКИХ ПАРТИЙ В ПОЛИТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЕ ОБЩЕСТВА

В статье анализируются и исследуются вопросы становления и развития политических партий и партийной системы в политическом мире современного мира. Политические партии общества имеют особую роль и статус, они оказывают решающее влияние на процесс развития политической жизни общества, а их эффективное функционирование считается одним из необходимых условий формирования демократического общества. Роль политических партий в политической системе общества – одна из важнейших и важных тем политической жизни общества, а также основных важных и разнообразных вопросов политической жизни общества, особенно в проведении политических кампаний общества, например, важные политические кампании сегодняшнего общества, такие как выборы в парламент, президентские выборы, выборы местных представителей, национальный референдум (референдум) и другие важные политические вопросы.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: партия, политическая партия, политическая система, общество, политическое общество, демократическое общество, класс, группа, общество, экономическое, социальное, идеологическое.

THE ROLE OF POLITICAL PARTIES IN THE POLITICAL SYSTEM OF SOCIETY

The article analyzes and explores the formation and development of political parties and the party system in the political world of the modern world. Political parties in society have a special role and status; they have a decisive influence on the process of development of the political life of society, and their effective functioning is considered one of the necessary conditions for the formation of a democratic society. The role of political parties in the political system of society is one of the most important and important topics in the political life of society, as well as the main important and varied issues of the political life of society, especially in conducting political campaigns of society, for example, important political campaigns of today's society, such as parliamentary elections, presidential elections, elections of local representatives, national referendum (referendum) and other important political issues/

KEYWORDS: party, political party, political system, society, political society, democratic society, class, group, society, economic, social, ideological.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Умаров Ҷурабек Қодирович* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюми факултети фалсафа. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **+992905453567**.

Сведения об авторе: *Умаров Джурабек Кодирович* – Таджикский национальный университет, магистрант второго курса факультета философии. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. Телефон: **+992905453567**.

Information about the author: *Umarov Jurabek Qodirovich* - Tajik National University, second - year master's student of the Faculty of Philosophy. **Address:** 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. Phone: **+992905453567**

МАФҲУМ ВА МОҲИЯТИ ҶОМЕАИ ИТТИЛООТӢ

Тураева Ш.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Инсоният дар давоми рушди таърихию эволюсионии худ тамоми захираҳои табииро на танҳо дар риштаи муносибатҳои иқтисодиву сиёсӣ пурра зери назорати худ қарор додааст, балки ба ҳар як ҷузъи он, яъне предмету олоти меҳнат илму дониш ва малакаи хешро ҷунон тағйир додааст, ки истеъмолагар бидуни иттилову маълумоти кофӣ онро наметавонад истифода кунад. Акнун “зеҳни сунъӣ” на танҳо кумақрасони мардум, балки дар нақши “роҳбар” ҳаёти одамонро идора карда истодааст. Барои исботи ин гуфтаҳо метавонем 2-3 компютери пуриқтидори муассисаву корхонаҳои истеҳсолии имрӯзаро мисол орем, ки ба ҷойи ҳазорон нафар кор карда, фаъолияти корхонаҳоро идора ва таъмин мекунамд. Ин раванди табиӣ ба ҳисоб рафта, тамоми қишри ҷомеаро ба бозсозиву таҳаввулот даъват кардааст. Акнун нақши иттилоот, сармояи зеҳнӣ, донишу ахбор ба манбаи асосии инкишофи ҳаёти иҷтимоиву иқтисодӣ, равониву сиёсии ҷомеа табдил ёфтааст, гӯем хато нахоҷем кард.

Ҷумҳурии Тоҷикистон низ аз ин гуна равандҳои мусбати ҷомеа дар қанор набуда, барои гузаштан ба ҷомеаи иттилоотӣ кӯшишу талошҳои зиёд намудааст. То имрӯз дар ин масъала олимони зиёд ақидаву назарияҳои худро баён намуда, қорҳои таҳлиливу таҳқиқотии бисёре ба сомон расонидаанд, ки дар рушду инкишофи ҷомеаи иттилоотӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон заминаҳои арзанда гузоштааст.

Аслан таҳаввулоти ҷомеаи иттилоотӣ дар кишварамон пас аз хомӯш гаштани оташи хонумонсӯзи ҷанги таҳмили оғоз ёфтааст ва муносибату нигоҳи ҳар як фарди ин ҷомеа ба соҳаи технологияи иттилоотиву коммуникатсиониро (баъдан ТИК) дигаргун намудааст. Маҳз иваз шудани назари мардум ба ҷомеаи иттилоотӣ ва мавриди диққат қарор гирифтани соҳаи ТИК имкон фароҳам овард, ки он дар кишвари мо рушд кунад ва таъсири ҳамаҷонибаи худро дар тамоми паҳлуҳои ҳаёти ҷомеа гузошта бошад.

Албатта ҷомеаи имрӯзаи ҷаҳониро бе воситаи технологияи информатсионӣ тасаввур қардан ғайриимкон аст. Дар замони муосир пайдоиш ва рушди технологияи коммуникатсиониву иттилоотӣ тавонист, ки таҳаввулоти куллиро ба вучуд орад ва барои куллан иваз шудани тарзи зисту фаъолияти мардум заминагузори асосӣ бошад. Дар баробари дигар намудани ҷомеаи кунунӣ, инчунин барои осон қардани як қатор мушкилоти зиндагии мардум низ сабаб гардид. Инсоният қадам ба қадам аз ҷомеаи анъанавӣ ба ҷомеаи муосири иттилоотӣ гузашта, барои зисту зиндагонии бофароғати худ тавассути технологияи навин шароит фароҳам овард ва ҳамин тариқ тавонист, ки инқилоби технологиро рӯйи қор орад, ки таъсири ҳамаҷонибаи он бевосита ба ҳуди инсоният равона гардидааст.

Имрӯзҳо албатта нақши иттилоот дар фаъолияти ҳамаҷузъаи мардум нисбат ба воситаҳои дигар бештар ва устувортар гардидааст. Маҳз ба ҳамин хотир, мафҳуми иттилоот (information) маънии хосса ва ҷолибро ба худ касб кардааст. Албатта бо назардошти муҳимияти иттилоот ин вожа бо даҳҳо шаклу тартиб ва ибораҳо (аммо ба як маъно) ба фарҳанги забонҳои ҷаҳон, аз ҷумла ба фарҳанги пурғановати мо низ ворид гардида, дар таҳким бахшидани рушду пешрафти ҷомеаи иттилоотӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши бисёр муҳим гузошт. Хусусан, технологҳои иттилоотиву коммуникатсионӣ, ки онро дар шакли ихтисоршуда ТИК мегӯянд, ба шууру фарҳанг, маърифату маданияти ҳар яки мо таъсири хосса расонидааст.

Қабл аз он, ки дар бораи афзалият, манфиат, таърих ва раванди пайдоишу ташаккули ҷомеаи иттилоотӣ ҳарф занем сараввал бояд маънои томи ин ибораро муайян намоем, ки ҳуди ҷомеаи иттилоотӣ чиро ифода мекунад. Ҷомеаи иттилоотӣ истилоҳи замони нав буда, дар солҳои охир бо шарофати робитаҳои мутақобилаи байни ҷомеа ва иттилоот ба вучуд

омадааст. Яъне, пайвастагии байни чомеа ва навовариву пешравиҳои техниро ки дар натиҷаи ба ҳам омехташавии мафҳуми истеъмоли ахбор пайдо мешавад, метавонем чомеаи иттилоотӣ номбар кунем. Вақте сухан дар бораи чомеаи иттилоотӣ меравад, ҳатман ба мафҳум ва аҳамияти иттилоот ишора мешавад, ки чӣ гуна ба таври динамикӣ дар байни истеъмолкунандагон ё фазои иҷтимоӣ барои муайян кардани сатҳи аҳамияти иттилоот паҳн мешавад. Чомеаи иттилоотӣ ва технологияҳои иттилоотии коммуникатсиониро дар ҳар ҷо бо шакли ихтисоршудаи ТИК вохӯрдан мумкин аст. Ҳадафи асосии ТИК муассиртар паҳн кардани хабарҳои возеҳу босифат аз манбаҳои бозғатимоду беҳатар мебошад. Яъне, дар баробари таъмини иттилооти дуруст, инчунин очилан дарёфти онҳо низ яке аз вазифаҳои асосии ТИК ба ҳисоб меравад. Барои ба ин ҳадаф расидан имрӯзҳо даҳҳо ихтисосҳои наву гуногун пайдо шудаанд то ҳол барои инкишофи пурраву ҳамачонибааш шабу рӯз нафарони масъул фаъолият доранд.

Бо пайдо шудани шабакаҳои иҷтимоӣ, аз қабилҳои Twitter, Instagram, Facebook, Snapchat, Tik Tok, Telegram, WhatsApp ва ғ. тарзи доду гирифтани иттилоот ба кулӣ абадан тағйир ёфт, ки инро инқилоби рақамӣ мегӯянд. Албатта фисади зиёди мардум ба ингуна платформаҳо дастрасӣ доранд, ин далел қафолат медиҳад, ки иттилооти тавлидшуда ба дасти ҳар кадоми онҳо мерасад.

Инчунин, пайдоиши интернет, аз ҷумла пас аз дар истифодаи ҳамагон қарор гирифтани Google боис шуд, ки чомеаи иттилоотӣ ба таври очилӣ пешрафт кунад. Зеро акнун ба суолҳои, ки дар чомеа пайдо мешаванд, посухҳои саривақтиву муассир ёфтани имконпазир гардид. Дар ин баробар, боз даҳҳо сарчашмаҳои зудқору қулай дар бозори ҷаҳонӣ пайдо гашта, рақобатпазирии худро собит намуд ва имрӯзҳо миллионҳо нафар ҳамчун истифодабарандагонӣ ҳамешагии ин гуна сарчашмаву сайтҳои иҷтимоӣ ба ҳисоб мераванд, ки ба пешрафти қори ҳар яки онҳо бетаъсир намондааст. Пас, ҳулоса қардан мумкин аст, ки дар ҳоли дурусту манфиатбахш истифода кардани ТИК он метавонад дар амалӣ намудани нақшаҳои рӯзмарраи мардум кумакрасон бошад. Албатта ҷиҳати манфии интернет, хусусан иттилоот (дар ҳоли бардурӯғ ё таъсири манфӣ доштани) вучуд дорад. Мутаассифона, эҳтимолияти таъсири манфӣ бахшиданаш бештар аз ҷиҳати мусбати он аст. Дар ҳоли истифодаи нодурусти ТИК аз ҷониби худ истифодабарандагон як қатор проблемаҳоро дар байни чомеа ба бор овардааст ва дар ин хусус ҳамчун заминаи исбот чандин пурсишҳоро назарсанҷиҳо низ аз ҷониби журналистону чомеашиносон гузаронида шудааст, ки яке аз онҳо барномаи телевизионии “Пурсуков” мебошад, ки маҳз дар ҳамин бобат сабт ва пешниҳод шудааст ва онро аз шабакаи YouTube дар саҳифаи ТВ Сафина дарёфт қардан мумкин.

Яке аз олимони ғарб, нахустин пажӯҳишгар-иқтисодчӣ ва чомеашиноси ИМА – Ричард Флорида дар китоби машҳури худ бо номи “Синфи креативӣ. Одамоне, ки ояндаро тағйир медиҳанд” бо далелу фактҳои илмӣ худ исбот қардааст, ки синфи пешбари ояндаи инсоният, ҷавҳари сиёсату иқтисодии чомеаи навинро синфи креативӣ ташкил мекунад. Албатта аз лаҳзаи ҷопи ин китоб, ки зиёда аз 20 сол гузаштааст (он бори нахуст бо забони англисӣ соли 2002 ҷоп шудааст), то ба имрӯз бахҳои гуногун ҷараён дорад. Ақидаву андешаҳои пешваронаи ин илм дар давлатҳои пасошуравӣ низ шуҳрати хоса пайдо қардааст. Бархе аз олимону сиёсатмадорон барои ҷорӣ кардани фикру андеша ва ҳаракатҳои сиёсии худ аз андешаҳои дар ин китоб баёнгардидаи Р. Флорида ба манфиати худ фаъолон истифода мекунанд. Ин андешаҳо барои ҳалли масъалаҳои шаҳришавӣ, яъне урбанизатсия чун ғояи муайяни чомеаи шаҳрӣ низ баррасӣ мешавад. Ба андешаи ин олим аз солҳои 1980-уми асри гузашта ин ҷониб рушди чомеаи мамлакатҳои мутараққии ҷаҳон на ба саноат ва ҳатто на ба хизматрасонӣ, балки ба “иқтисодиёти креативӣ” ниёз дошта, шахсоне ки дар ин синф ё худ соҳа фаъолият мебаранд, “синфи креативӣ” номидааст. Илова бар ин, ӯ афзудааст: “Ин синфи шаҳрӣ бояд этоси муайян дошта бошанд. Зеро маҳз он муҳарриқи тавоноии технологияи самаранокӯ пешрафтаи иқтисодиёти креативӣ буда метавонад”. Аз рӯи андешаи Ричард Флорида олимони ба ақидаи эҷоди шароите уфтоданд, ки синфи креативӣ ягонагии синфӣ, манфиатҳо ва неруи бузурги иҷтимоии худро дар қарда тавонад.

Аз таърихи ташаккули ҷомеаи ҷаҳонӣ баръало фаҳмидан мумкин аст, ки ҷаҳон қадам ба қадам ба пеш ҳаракат мекунад ва мардум низ рӯз аз рӯз замонавитар мегарданд. Яъне, инсоният дар баробари ҳамқадами замона будан, махсусиятҳои қору рӯзгори ҳешро ба таҳаввулотии замона мутобиқ намуда, дар натиҷа ба шахси муосир табдил меёбад. Ба ин тарз шаклгирии одамон боиси пеш рафтани техникаву технология, фарҳанг, санъату маданият, иҷтимоӣ, иқтисодӣ, сиёсат ва дигар арзишу паҳлӯҳои зиндагонии кулли ҷомеаи ҷаҳонӣ мегардад. Аммо раванди мутобиқшавӣ якчанд мушкилоту нофаҳмиҳоро низ метавонад дар зиндагии мардум ба бор оварад. Зеро дар ин замина зарурати такмилу азнавсозӣ ва ҳатто куллан тағйир ёфтани арзишҳои инсонӣ ба миён меояд. Яъне, агар ба ин раванд амиқтар назар андозему дурусттар онро шарҳ диҳем, чунин мулоҳиза ба вучуд меояд, ки мардум бо истифода аз иқтидори нави технологӣ фарҳанги худро таҳким бахшида (ҳатто дар баъзе ҳолатҳо куллан иваз намуда), онро ба шароити талаботи замони худ мутобиқ месозанд. Ҳангоми муайян намудани роҳи воситаҳои ташаккули ҷомеаҳои муосир ба мо муяссар мегардад, ки моҳияти ҷомеаи иттилоотиро низ дурусту амиқ дарк кунем.

Пас, гуфта метавонем, ки заминаҳои дар боло зикршуда ташаккули шароити ҷаҳонишавӣ ва ҷомеаи иттилоотиро ба бор оварда, суръати рушди онро метезонад. Аммо ин ду омил, ки бевосита бо ҳалқу давлатҳо робита дорад, рушди онҳо аз доштани зарфият ва доштани имконияти коркард, истеҳсолот, ҳифзу нигоҳдории захираҳои моддию маънавӣ, таҳлил ва паҳн намудани иттилоот вобастагии бештар дорад. Яъне, таҳаввулоту рушди ҷомеаи иттилоотӣ боиси пеш рафтан ва нуфузманд гаштани давлатҳои мутамаддин мегардад. Зери таъсири технологияи иттилоотӣ коммуникатсионӣ ба чунин тарз шакл гирифтани ҷомеаи иттилоотӣ ҳатто масири рушди ҷомеа ва давлатҳоро тағйир дода, боз ҳам имкониятҳои ҷадиду осонро ҷиҳати ба роҳ мондани фаъолияти корию истеҳсолӣ фароҳам меорад.

Албатта, дар чунин навъи ҷомеа, яъне ҷомеаи иттилоотӣ истеҳсолоти фикрӣ асоси рушд бахшидани тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ, аз ҷумла, ҷанбаҳои иқтисодию ҷанбаи саноати истеҳсолӣ ба шумор рафта, инчунин технология ҳамчун омил ташаккули илму дониш ва вусъати ҷаҳонбинии аҳли ҷомеа ба қор меравад. Чи хеле ки гуфтем, иттилоот на танҳо иқтидори истеҳсолии давлатро меафзояд, балки ҷиҳати самаранок амалӣ намудани функцияҳои сиёсӣ, иқтисодию иҷтимоӣ ва фарҳангӣ мавриди қорбурд қарор мегирад. Моҳият ва махсусиятҳои ҷомеаи иттилоотӣ ҳатто қоидаву қонуни тараққиёти ҳама паҳлӯҳои ҳаёти ҷомеаро тағйир додааст. Аз ин рӯ, акнун моро низ зарур меояд, ки дар шароити замони муосир аз воситаҳои ҷадид ва манфиатбахшу осон, ки аз замони қадим фарқкунанда аст, ҳамчун омил ба роҳ мондани рушду пешрафти ҷомеа истифода намоем. Акнун гуфтан мумкин аст, ки чунин як шароити зарурӣ баҳри рушди ҷомеа танҳо бо воситаи ташаккул додани ҷомеаи иттилоотӣ имкон дораду бас. Чи хеле дар боло қайд кардем, дар ҷомеаи иттилоотӣ иқтисодӣ суръати баланди инкишофро соҳиб мегардад ва ин ба тағйирёбии шаклу сифат, инчунин ҳаҷми истеҳсолот ва ба тағйирёбии талаботи бозори меҳнат, пайдоиши касбу кори нав оварда мерасонад. Ҳамаи ин боис гардид, ки ҷаҳон ба марҳилаи нави рушд барояд ва инро мо метавонем аз таърихи ташаккули начандон дури Аврупо бубинем.

“Одамон дар ибтидои тамаддун низ оид ба тарзҳои идоракунии объектҳои муҳити атрофи худ дониши муайяне доштанд. Баъдтар вобаста ба сатҳи рушди ҷомеа, меъери ширкат дар идораи равандҳои гуногун муттасилан аз донишу малақаҳои фардӣ ба донишу таҷрибаҳои сарҷамъӣ табдил ёфтааст. Тавассути ин донишҳо қоркарди иттилоот ва қабули қарорҳои дахлдор низ қадам ба қадам беҳтар шуда, ба фарҳанги башарӣ табдил ёфтааст”.

Агар ба таърих назар андозем, муайян мегардад, ки сесад сол қабл дар Аврупо анқариб тамоми мардум дар биёбону даруни заминҳои кишт меҳнат мекарданд. Ин ягона воситаи пеш бурдани зиндагии рӯзмарраи онҳо ба ҳисоб мерафт. Истифодаи неъматҳои табиӣ ва шуғли кишоварзӣ, шикору меҳнати вазнин мардумро аз марг наҷот мебахшид. Мардумони ин давра ҳатто фикр намекарданд, ки рӯзе фаъолияти вазнину беохири онҳо аз заминҳои кишт ба дохили фабрикаю қорхонаҳо интиқол меёбад ва ҳатто рӯзе фаро мерасад, ки қори мӯшиқофонаи онҳоро танҳо техника иҷро мекунад. Яъне, аз ҷомеаи индустриалӣ ба ҷомеаи

посиндустиали гузаштани одамон давраи гуногун ба ҳисоб рафта, ҳар кадоми он ба худ хос натиҷа додааст. Хусусан давраи посиндустиали, яъне ҷомеаи иттилоотӣ тағйироти кулливу гӯшношунидро ба вучуд оварда, ба ҳаёти тамоми аҳли башар таъсири ҳам мусбат ва ҳам манфии худро расонидааст. Ҳамзамон, даҳсолаи охири асри XX-ро метавонем оғози асри глобалии иттилоотӣ номбар намоем. Ин давра дар тадқиқоти Э. Тоффлер ҳамчун давраи “мавҷи сеюм” дар таърихи тамаддун омадааст. Бояд қайд намоем, ки давраи якум аграрӣ (то асри XVII) ба ҳисоб меравад. Дар давраи дуюм, ки бештар тараққиёти саноатӣ ба назар мерасид, (то солҳои 50-уми асри XX) давраи саноатӣ номида шуд. Аз солҳои 50-уми асри XX инҷониб давраи баъдисаноатӣ ё худ иттилоотӣ шуруъ гардид, ки мувофиқи назарияи иттилоот ба намуди асосии моли истеҳсоли табдил ёфт. Пас аз ба марҳилаи нави таърихии рушди тамаддун ворид шудан, ҷомеаи муосирро метавонем ҷомеаи иттилоотӣ гӯем. Акнун маҳсулоти асосии ин давра дониш ва иттилоот ба ҳисоб рафта, боиси пеш рафтани ва ҳатто бархӯрди тамаддунҳо мегардад. Хусусияти фарқкунандаи ҷомеаи иттилоотӣ эҷоди фазои глобалии иттилоотӣ мебошад, ки дастрасии мардум ба захираҳои иттилоотии ҷаҳонӣ ва қонеъ сохтани ниёзҳои онҳо бо маҳсулот ва хизматҳои иттилоотӣ таъмин месозад.

Ин ҳама тағйироти нави бавучудода ба худ оқибатҳои гуногунро низ ба бор меорад ва ба ҷомеаи ҷаҳонӣ бетаъсир нахоҳад монд. Зеро башарият дар ҳама давраи замон ва марҳилаҳои гузариш мувоҷеҳи тағйироти амиқ дар ҳаёту фаъолияти худ гаштааст. Акнун барои ҳаёту фаъолияти инсонҳо тартиботи нави эҷодӣ ба вучуд омада, муносибатҳо низ дар шакли нисбатан дигаргун ба роҳ монда шудааст. Зери таъсири тағйироти бавучудода дар ҷомеаи иттилоотӣ касбу кор ва ихтисосҳои наву замонавӣ ва зарурӣ ташкилу роҳандозӣ гаштааст, ки мардум метавонанд дар баробари иваз намудани таҳассус ё ҷойи кори худ ҳатто дар хонаҳояшон нишаста, фаъолияти кории худро дар вақти дилхоҳу қулай ба роҳ монанд. Аз дохили замин то ба хонаҳои истиқоматӣ интиқол ёфтани фаъолияти кории одамонро метавонем марҳилаҳои гуногуни тараққиёт номбар кунем. Ҳамин тариқ, марҳилаи охир мутааллиқ ба ҷомеаи иттилоотӣ буда, ашхоси дорой касбу кори гуногун фаъолияти хизматии худро бо истифодаи ТИК ба таври фосилавӣ ба роҳ мондаанд. Ин нуктаро возеҳтар қайд намоем, маълум мегардад, ки дар ҷомеаи иттилоотӣ на танҳо таҳассусҳои наву пайдо мегарданд, балки бо истифода аз ТИК шаклу воситаи фаъолият низ иваз гашта манфиати он беҳтару бештар эҳсос мешавад ва маҳз ҳамин омил боиси бо суръати баланд пеш рафтани тараққиёти ҷомеаи ҷаҳонӣ мегардад.

Ҳамин тариқ, дар замони муосир ҷомеаҳои, ки аз техника ва интернет ба таври дурусту самаранок истифода мекунанд, метавонанд як қатор қору фаъолиятро ба таври фосилавӣ ба роҳ монанд. Хусусан, мушовирони ширкатҳо, ки тавассути телефонҳои мобилӣ ва сомонаҳои интернетӣ хизматрасонии худро ба роҳ мондаанд, бе ягон мамоният метавонанд бо муштариёни худ ҳамеша дар тамос бошанд. Мурури замона собит мекунанд, ки бо чунин тарз шаклгирии ҳар гуна хизмат ба манфиати давлату ҷомеа буда, идора кардани он нисбат аз коргоҳҳои давлативу хусусӣ ба маротиба қулай ва манфиатовар буда, ҳарчи камтарро тақозо менамояд. Бо назардошти дастрасӣ ба техникаҳои наватарин ва интернетӣ босифат зарурати ҳузур доштани ин қабил қорамондон дар қорхонаву муассисаҳо зарурате надорад. Дар ин баробар, муҳандисону дизайнерон, равшаншиносону операторон, ҳуқуқшиносону як зумра омӯзгорон низ бо истифода аз ТИК дар ҳар ҷо метавонанд бидуни мушкиливу мамоният фаъолиятҳои хизматрасонии худро ба роҳ монанд.

Гуфтаи ҷоиш аст, ки дар солҳои охир истеҳсоли бешумори компютерҳои фардӣ, аз ҳад зиёд ба истифода додани телефонҳои мобилӣ, боз дигар намуди техникаҳои коммуникатсионӣ, инчунин, рушди бемайлони Интернет барқароршавии ҷомеаи иттилоотиро дар мамлакатҳои тараққиқардаи ҷаҳон ба таври ҷашмас тезонид. Чи хеле ки медонем, захираи асосии ҷомеаи иттилоотӣ ахбор, яъне маълумот ба ҳисоб меравад. Маҳз тавассути ихтиёрдорӣ қарда тавонистани ҳама гуна маълумот оид ба раванди рӯйдодҳои гуногуни ҷаҳонӣ метавон ҳар гуна фаъолиятро самаранок ба роҳ монд.

Чи хеле медонем, дар ҷомеаи иттилоотӣ фисади зиёди мардум дар соҳаи қоркарди иттилоот ба қор фаро гирифта шудаанд, ё ин ки дар фаъолияти кории худ аз ТИК фаъолна

истифода мекунанд. Барои нишон додани фаъолияти чашмрас дар чомеаи муосир бояд ҳар як фарди он аз фарҳанги истифодабарии иттилоот хуб бохабар бошад. Ин маънои онро дорад, ки ҳар як шахс бояд аз рӯи меъёрҳои ҳуқуқию ахлоқии соҳаи ТИК рафтори дуруст ба роҳ монда, тибқи донишҳои муосири ҳамин соҳа малакаву маҳорати худро сайқал диҳад.

Дар муддати начандон дарози таърих информатика ва технологияи иттилоотӣ аз як фанни фишурдаву техникӣ, ки дар бораи усулу воситаи коркарди маълумот бо ёрии мошинҳои электроники ҳисоббарор буд, ба илми бунёдӣ дар бораи иттилоот ва равандҳои иттилоотии системаҳои техникӣ, табиат ва чомеа мубаддал гашт. Ин як шакли зухуроти қонуни умумии инкишофи башарият мебошад, ки он сабаби асосии ба чунин муваффақиятҳо ноил гаштани илми информатика ва технологияҳои иттилоотӣ ба раванди бебозгашти саросар иттилоотонӣ гаштани чомеа вобастагии калон дорад. Иттилоотонии чомеа бо худ таҳаввулоти илмию техникӣ ва иқтисодию иҷтимоиро меорад, ки он низ дар навбати худ ба тарзи ҳаёту фаъолият ва тафаккуру арзишҳои одамон таъсири қуллӣ мерасонад. Албатта, беист тағйирёбии қуллии чомеа аз он гувоҳӣ медиҳад, ки асри XXI асри пешрафти информатика, технология ва чомеаи иттилоотӣ мебошад. Ташаккулёбии чомеаи иттилоотӣ, рушди бемайлони ТИК ва ба амал омадани инқилоби иттилоотӣ дар баробари дигар қардани рафтори одамон ва таъсир расонидан ба тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ, инчунин муносибатҳои ҷамъиятиро дигаргун намуда, шарту шароити қору фаъолиятро ба қуллӣ тағйир дода истодааст. Албатта дар ин радиф ҳаёти сиёсии чомеа низ мадди назар истода, зеро таъсири дигаргунҳои ТИК иваз шуда, шаклу мазмуни худро дигаргун намуда истодааст. Дар раванди идоракунии давлатӣ ширкат намудани таҳаввулоти чомеаи иттилоотӣ сиёсати давлатдориро ба дигаргунӣ чиддӣ оварда мерасонад ва дар назди худ мақсаду вазифаҳои нав ба навро мегузорад. Ташаккули ҳукумати электронӣ, ба амал омадани ҳузури ҳукумат дар шабакаҳои Интернет, сохта ба истифода додани системаҳои иттилоотию соҳавӣ, таъмини хизматрасониҳои давлатӣ дар заминаи системаҳои иттилоотӣ аз қабиле он дигаргунӣ мебошанд, ки сиёсати иттилоотии давлатиро мазмуни нав мебахшад.

АДАБИЁТ

1. ТВ Сафина www.youtube.com/@TV_Safina
2. Флорида Р. Креативный класс. Люди, которые создают будущее / Р. Флорида. - 2002
3. Тоффлер Э. Третья волна. / Э. Тоффлер. - США, 1980.

МАҲҶУМ ВА МОҲИЯТИ ЧОМЕАИ ИТТИЛООТӢ

Дар мақолаи мазкур мавзӯи маҳҷум ва моҳияти чомеаи иттилоотӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф қайд кардааст, ки инсоният дар давоми рушди таърихию эволюсионии худ тамоми захираҳои табииро на танҳо дар риштаи муносибатҳои иқтисодиву сиёсӣ пурра зеро назорати худ қарор додааст, балки ба ҳар як қузъи он, яъне предмету олати меҳнат илму дониш ва малакаи хешро қунон тағйир додааст, ки истеъмолгар бидуни иттилову маълумоти қофӣ онро наметавонад истифода қунад.

КАЛИДВОЖАҲО: инсоният, иттилоот, чомеа, неъматҳои табиӣ.

ПОНЯТИЕ И СУЩНОСТЬ ИНФОРМАЦИОННОГО ОБЩЕСТВА

В данной статье рассмотрена тема понятия и сущности информационного общества. Автор отметил, что в ходе своего исторического и эволюционного развития человечество полностью распорядилось всеми природными ресурсами не только с точки зрения экономических и политических отношений, но и поменяло свою науку, знания и умения на каждую из своих частей, то есть предметы и орудия труда. труда потребитель не может использовать его без достаточной информации.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: человечество, информация, общество, природные ресурсы.

THE CONCEPT AND ESSENCE OF THE INFORMATION SOCIETY

This article discusses the topic of the concept and essence of the information society. The author noted that in the course of its historical and evolutionary development, humanity had complete control over all natural resources, not only from the point of view of economic and political relations, but also exchanged its science, knowledge and skills for each of its parts, that is, objects and tools. labor the consumer cannot use it without sufficient information.

KEYWORDS: humanity, information, society, natural resources.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Тураева Шахло* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюми факултети фалсафа. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **926082053, 987238785.**

Сведения об авторе: *Тураева Шахло* - Таджикский национальный университет, магистр второго курса философского факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Телефон: **926082053, 987238785.**

Information about the author: *Turaeva Shahlo* - Tajik National University, second-year master`s student of Faculty of Philosophy. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave.,17. Phone: **926082053, 987238785.**

МАСЪАЛАИ НАФС ДАР ТАЪЛИМОТИ ИБНИ СИНО

*Султонбегамова Д.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

Ибни Сино яке аз файласуфони барҷастаи асримиёнагии тоҷик мебошад, ки соли 980 дар деҳаи Афшинаи Бухоро ба дунё омада, дар ташаккули афкори фалсафаи тоҷик нақши боризе гузоштааст. Масъалаи нафс низ ҷузъи таркибии робитаи байни сабабу натиҷа буда, доир ба ин масъала Ибни Сино бар он ақида аст, ки нафс чун падидаи мураккаби равонӣ, вобаста аз ҳолат, ҳосият ва муносибати худ, метавонад дорои номҳои гуногун бошад. Масалан, нисбати баъзе ҳаракате, ки аз ӯ маншаъ мегиранд ва нисбати шабаҳоти (образҳои) ҳиссӣ ва ақлии идрокӣ нафс ҳамчун қувва (неру) таъриф мешавад. Нисбати модда, ки вайро нафс ба ҳайси пазиро интиҳоб мекунад, метавонад чун сурат таъриф шавад. Аз ваҳдати нафсу модда ҷавҳари наботӣ ва ҳайвонӣ ба вучуд меояд. Камоли навъ, ки нафс байни намудҳои улвӣ ва сифлӣ мегузорад, нафсро чун энтелихӣ ё камолот таъриф менамояд. Табиати навъ то он даме номукамал ва номуайян аст, ки он замон дар он аломатҳои махсус зоҳир нагардад. Баъди зоҳир шудани аломатҳои махсус, навъ ба камоли худ мерасад. Таърифи гуногуни нафс чун сурат ё камол – ба ҳам муҳолиф ва дар айни ҳол монанд нестанд, зеро сурат (шакл) энтелихӣ аст, аммо на ҳама гуна энтелихӣ сурат мебошад. Масалан, шоҳ камоли (энтелихӣ) шаҳр аст, ва маллоҳ - камоли киштӣ, аммо онон сурати шаҳр ва киштӣ нестанд. Аз ин рӯ, ҳуб мебуд нафсро на чун сурат, балки чун энтелихӣ таъриф намуд. Тибқи таълимоти Шайхурраис, энтелихӣ сурат буда наметавонад, зеро сурат дар модда инъикос ёфта, ба туфайли он мавҷуд аст; барои энтелихӣ аз “робитаи чизи мукамал ҳаракат шуруъ мегардад, зеро нафс камол аст, аз рӯи муносибати ӯ ба навъ” [9,с-378].

Тибқи ақидаи Ибни Сино таърифи нафс ҳамчун қувва назар ба таърифи камол (энтелихӣ) афзалтар нест. Ин қабл аз ҳама бо ҳосият ва ҳолатҳои ҳуди нафс марбут аст, ки соҳиби қобилияти ҳаракат, эҳсос ва идрок мебошад. Агар нафсро қувва номида, аз ду қувва бо як ҷанбаи он маҳдуд шавем, дар натиҷа афзал донишгари яке назди дигаре бемаънӣ аст. Қувва моҳияти нафсро дар маънои мутлақ ифода накарда, фақат як ҷанбаи онро баррасӣ ва дигареро истисно мекунад. Бинобар ин, “ғояи камолот” чизе аст, ки туфайли ҳастии он ҳайвон ҳайвон, набот набот мешавад дар ҳолати феълӣ. “Рисолаи ҳудуд”-и Ибни Сино ба ин мавзӯ равшанӣ андохта, дар он тафовути навъии мавҷудаи нафс дар як мафҳуми ягона ҷамъбаст ва мураккаб шудааст. Нафс - қайд мекунад ӯ, - исми муштарак инсон, ҳайвон ва набот аст. Вай нисбат ба инсон ва ғариштаҳои осмонӣ маънои муштарак дорад [10,с-155]. Нафс ба маънои аввал камоли ҷисми табиест, ки билқувва зинда аст. Нафс ба маънои дуввум ҷавҳарест, ки ҷисм набуда, [балки] камоли ҷисмест, ки онро билфеъл ё билқувва аз рӯи ихтиёр ҳаракат медиҳад, ки аз мабдаи нутқӣ, яъне мабдаи ақлӣ мебарояд. Мухарриқи билқувва фасли нафси инсонӣ аст, аммо мухарриқи билфеъл фасл ё ҳоси нафси куллии малакӣ буда, “ақли кулӣ”, “ақли кулл”, “нафси кулӣ”, “нафси кулл” номида мешавад” [5,с-21].

Дар ин замина қазияи ҷавҳарият ва аразияти нафс низ баррасӣ мешавад. Тибқи ақидаи Ибни Сино ҷавҳар чизест, ки дар ашё нест ва ба чизе айният надорад, ҳарчанд ҳастии ҷавҳар дар ашё низ имкони мавҷуд буданро дорад. Аммо дар ин ҳолат ҷавҳар нисбати чизи дигаре араз аст. Дар ин асно мутафаккир ҳулоса мекунад, ки “моҳияти ҳастии нафс чун ҷузъи мураккаб аразияти нафсро баргараф намекунад” [9,с-389]. Аз ин рӯ, ҳар нафсе, ки ба зоти худ вучуд дорад ё дар нахустмодда ҷойгир аст, дар пазиро (субстрат) набошад ҳам, маҳз ҷавҳар аст. “Нафс, таъкид мекунад, Ибни Сино исми ҳешро на аз ҷавҳари худ касб мекунад, балки аз он хотир, ки мударриқи ҷисмҳост ва бо онон қиёс мешавад...” [9,с-390]. Нафс мустақиман бо модда ва ҳаракат марбут аст ва табиест, ки таълимот оид ба нафс дар таснифоти Ибни Сино ба илми оид ба табиат мансубият дорад. Чунин баррасии нафс имкон медиҳад моҳияти нафс дарк шавад.

Аз таҳлилу баррасии робитаи сабабии нафс чунин бар меояд, ки Ибни Сино пайдоиши нафсро бо мабдаҳои руҳонӣ алоқаманд намуда, таъкид менамояд: “...ҳар як чизи бо дигаре

як навъ алоқамандро ё тааллуқаш бо он чиз чун тааллуқи шарик дар вучуд аст ва ё тааллуқаш ба он чун тааллуқи чизи дар вучуд аз ӯ мутааххир аст ва ё тааллуқаш ба он чиз чун тааллуқи чизи дар вучуд аз ӯ муқаддам аст, ки аз он бо зот на бо замон пешӣ дорад” [2,с-203]. Нафс, чун мабдаи фаъол ва ҷонбахш, наметавонад ба ҳайси замимаи ҷисмҳои моддӣ хидмат намояд, аз ин рӯ Ибни Сино ин нукоти беасосро рад мекунад. Агар фарз намоем, ки мавҷудияти нафс ҳамзамон ба мавҷудияти ҷисм аст ва ин робита на бо сабабҳои аразӣ, балки зотӣ муайян мешавад, пас онҳо зотан аз ягдигар вобастаанд, “ҳол он ки нафсу бадан як ҷавҳар набуда, ду ҷавҳаранд” [3,с-204]. Дар ин ҳол ҷисм метавонист дар нақш ё иллати (сабаби) фоилии нафс, ё иллати моддӣ, ё суварӣ, ё камолӣ зуҳур кунад. Бинобар ин, Ибни Сино муқобили фаҳмиши робитаи нафс ва ҷисм чун робитаи сабабу натиҷа мебарояд. Тибқи ақидаи ӯ “тааллуқи нафс ба бадан чун тааллуқи маълул ба иллати зотӣ набошад. Бале, бадан ва мизоч ба араз иллати нафсанд. Ҳар гоҳ он агар чун моддаи бадан ҳодис гардад, ки барои олат ва мамлақати нафс шудан муносиб бошад, он гоҳ иллатҳои муфориқ нафси ҷузъиро ҳодис созанд ва аз онҳо нафси ҷузъи ҳодис гардад. Зеро ҳодис шудани онҳо яке бе дигаре ба сабаби махсус муҳол бошад” [3,с-203].

Ҳамин тариқ, Ибни Сино дар таълимоти хеш сабаби мавҷудияти нафс ва пайдоиши онро аз ҳам ҷудо мекунад. Дарёфти манбаҳои аслии пайдоиши нафс ва муносибати ҳамдигарии он бо ҷисм аҳаммияти принципаӣ дорад. Чамбасти ҳамаи он таҳқиқоти назариявии механизми пайдоиши нафс исботи мавҷудияти мустақилонаи нафс аз ҷисм мебошад. Дар ин бора Абуали ибни Сино чунин менигорад: “Ва агар вучуди он аз ин чиз ва аз бадан бошад, танҳо ҳангоми сазовори вучуд гаштанаш ҳосил бигардад, пас он чизро тааллуқе дар худ вучуд ба бадан набошад ва бадан ҳам иллати ӯ набошад, магар ба араз. Пас гуфтан раво нест, ки тааллуқи байни онҳо ба тавре бошад то, дархост намояд, ки ҷисм аз рӯи муқаддами иллият ба зот аз нафс пеш бошад” [3,с-205]. Дар ин нукта Ибни Сино ақидаеро рад менамояд, ки тибқи он ҷисм, ба ҳайси иллати зарурии он, дар ҳастӣ аз нафс муқаддам аст.

Тибқи назари Ибни Сино худуси нафс бо сабабҳои аз моддиёт муфориқ, яъне аз нафсҳои кайҳонӣ, характери аразӣ ва ғайритасодуфӣ дорад. Дар таълимоти Ибни Сино оид ба нафс, новобаста аз афкори муҳолиф, қонунҳои ҳаводиси табиат ва равандҳои он баррасӣ шудааст. Пас, дар аснои робитаи нафс ва тан сабабҳои зотӣ гузошта шудаанд, ки аз сабабҳои аразӣ муқаддаманд. Ва ин тасдиқи он ҳулосаи қаблии мутафаккир оид ба он ки ҳар як ҷисм бо омехтаи махсуси унсурҳои ба нафси барои худ махсусе ниёз дорад.

Дар таҳқиқоти фалсафиаши оид ба нафс Ибни Сино пайдоиши ҳаётро аз табиати ғайриорганикӣ медонад. Ба ақидаи мутафаккир ҷисмҳо аз ҳар гуна тазоди ифротӣ озод буда, ба худ ҳолати муайяни мавзунӣ касб менамоянд. Маҳз тазоди ифротии хоси ҷисмҳо ва ҳастии унсурҳои он, ба мавҷудоти зинда мубаддал шудани онҳо ҳалал мерасонад. Пайдоиши ҳаёт аз назари Ибни Сино вобаста ба он ки, то кадом андоза ҷисмҳои ғайриорганикӣ қодиранд аз ин тазод озод шуда, ба як навъ ҳолати миёна наздик шаванд ва сазовори мабдаи нафсонӣ гарданд, ки аз мабдаи муфориқ аз модда сарчашма мегирад. Ҳамин тавр, Ибни Сино, аз як тараф, ягонагии ҷисм ва нафсро эътироф мекунад, аз тарафи дигар, сарчашмаи пайдоиши онро аз ҷисми моддӣ не, балки аз ҷавҳаре медонад, ки ҳамчун сурати бечисм муаррифӣ шудааст.

Мушоҳида, ақида ва андешаи Ибни Сино доир ба робитаи мутақобилаи нафс ва бадан ба таълимоти Арасту оид ба сурат ва модда така мекунад, ки он чун нуқтаи ҷавҳарӣ ва меҳвари ҷаҳонбинии қулли низоми фалсафии ӯ баромад намуда, ки ба афкори фалсафии антиқа таъсири амиқ гузошт. Баъдан, махсусан дар Қуруни Вусто зери таъсири андешаҳои мазкур равия ва мактабҳои мухталиф дар Мағрибу Машрик бунёд ёфтанд, ки дар он бузургтарин мутафаккирони он давра, аз ҷумла, Ибни Сино ва Фомаи Аквинӣ ба эҷод машғул буданд. Таълимоти Арасту оид ба нафс на фақат ба танқиди назарияи мусули Афлотун, балки ба ташаккули таълимоти ҷаҳоншиносии том низ, ки ба принцип ва усули методологии дигар дар қори таҷдиди назари мабдаи ҳастӣ така менамуд, равона гардида буд. Дар аснои ин усули методологӣ Арасту ақидаи ягонагии нафс ва танро баён мекунад ва таълимотеро пешниҳод мекунад, ки тибқи он муносибати мутақобилаи нафс ва тан ба муносибати сурат ва модда айният дорад. “Равоншиносиро, менависад В.Ф. Асмус, ӯ ҳамчун илме, ки на танҳо ба мушоҳидаи омилҳои равонӣ, балки ба

идроки равандҳои соматикӣ (ҷисмӣ) ва падидаҳои инсонӣ бахшида шуда буд, баррасӣ менамояд” [6,с-51].

Ибни Сино нафсро ба се зина тақсим намуд: зинаи якумро нафси наботӣ ишғол мекунад, ки ҳамчун камоли аввали ҷисмҳои табиӣ органикӣ баромад мекунад. Бинобар ин, “нафси наботӣ аз ин сабаб камоли аввали ҷисми табиӣ олий аст, ки ҷисми табиӣ (хусусияти) тавлид, афзоиш ва ғизо гирифтандор дорад. “Зинаи дуюмро нафси ҳайвонӣ ишғол мекунад. Вижагии хоси ин қисмати нафс аз он иборат аст, ки нафси ҳайвонӣ камоли аввали ҷисми табиӣ олий аст, ки ҷузъиётро дарк ва ҳаракати иродӣ мекунад. Зинаи сеюм ба нафси инсонӣ мутааллиқ аст ва он камоли аввали ҷисми табиӣ олий мебошад, ки он чи ба вай нисбат дода мешавад, феълҳои вучуддоштаро тавассути ихтиёри фикрӣ ва таҳқиқи афкор бо андеша анҷом дода, умури куллиро дарк менамояд. Нафсро чун моҳияти зотӣ баррасӣ намуда, Ибни Сино аз он огоҳ менамояд, то ки нафсро ҳамчун камолот ва қувваи нафсро айният додан нашояд, ки мутаххирин ба нафс дар таносуб бо феъли он мансуб аст, аммо мафҳуми “камолот” дар хошияи таърифи нафс муқаррар карда мешавад, вале на дар хошияи қувваҳои нафс.

Нафси наботӣ се қувва дорад: 1.”қувваи ғозия ҷисмеро, ки дар он ҳудаш воқеъ аст, ба ҷисми дигар истиҳола карда, ба бадали чизе, ки дар он ҷисм нест шудааст, (чизи дигареро мечаспонад); 2. қувваи номия (афзоиш) ба ҷисме, ки ҳудаш дар он ворид шудааст, ба воситаи ҷисми монанд, дар қутрҳои он аз ҷиҳати тул, арз ва умқи зиёдати мутаносибро илова менамояд, ки ба воситаи вай ба камол мерасад; 3. қувваи муваллида қувваест, ки аз ҷисми худ ҷузъеро мегирад, ки билқувва монанди вай аст ва бо мадади ҷисмҳои дигар дар он феълҳо мисли халқ қардан ва омехта намуданро ба амал оварда, ба воситаи онҳо билфеъл ба ҷисми худ монанд мегардад” [3,с-186].

Таҳлили таркибӣ-функционалии нафс аслан дар мабной назарияи маърифати Ибни Сино матраҳ шудааст. Раванди маърифатро Ибни Сино чун инъикоси аҷсом ва ашёи воқеияти объективӣ дар шуури инсон баррасӣ мекунад. Он дар шакли маърифати ҳиссӣ ва ақлонӣ ба вуқӯъ меояд. Маърифати ҳиссӣ ба ду намуд тақсимбандӣ мешавад: ҳисси берунӣ (қувваи босира, сомеа, шомма, зоиқа, ламс) ва ботинӣ (қувваи бантосия ё “ҳисси муштарақ”, ҳаёл, мутахаййила, ваҳмия, ҳофиза). Тавассути панҷ узви беруна тарафҳои алоҳида, хосияти ашё ва ҳаводиси олами воқеӣ дарк мешаванд. “Эҳсос як навъ ҳолати иҷборист, қайд менамояд Ибни Сино, зеро идроки шаклҳои эҳсосшаванда ва дигаргун сохтани он бо назардошти воқеияти эҳсосӣ аст” [9,с-427].

Баъди ҳисси муштарақ қувваи ҳаёл ва мусаввира меоянд, ки суратҳои аз ҳисҳои ҷузъии панҷгона қабулкардаи ҳисси муштарақро, нигоҳ медорад. Ҳатто баъд аз нест шудани чизҳои махсус сурати онҳо дар ин қувва нигоҳ дошта мешаванд. Ибни Сино эзоҳ медиҳад, ки на ҳама қувва қобилияти идрок ва нигоҳ доштанро дорад. Масалан, об нақш ва шаклро қабул намуда, онро нигоҳ дошта наметавонад. Қувваи мутахаййила дар таҷвифи мобайнии димоғ дар назди дудаи димоғ воқеъ аст ва “хосият дорад, мувофиқи ирода баъзе чизеро, ки дар ҳаёл аст, бо баъзеи дигар якҷоя кунад ва баъзеи дигарашро аз ҳам ҷудо созад.” [3,с-188]. Нисбати нафси инсонӣ қувваи мутахаййиларо қобилияти “муфаккира” меноманд.

Идрок, тибқи таърифи умумии Ибн Сино, дар қабули сурати ин ё он чизе, ки аз модда ба ин ё он тарз таҷрид шудааст (мучаррадшавӣ), иборат аст. Аммо таҷрид намуд ва дараҷаҳои гуногун дорад: яке аз навъҳои таҷрид таҷрид бо ҳама робитаҳои моддӣ мебошад, вале намуди дигар робитаҳои ҷузъиро инъикос мекунад. Намуди боз ҳам мураккаби таҷрид – таҷриди пуррабуда хусусияташ он аст, ки аз модда (ҳаюло) ва хосияти вай маъно (идея) таҷрид мешавад. Ҳамин гуна идея метавонад, масалан, идеяи “сурати инсонӣ” ё “моҳияти ҳастии инсон” бошад, ки кулро дар табиати инсон ифода мекунад, вале аз рӯйи таърифи худ вай метавонад чун як навъ ҷузъ низ баррасӣ шавад, ки аразӣ ба ин ё он фард хос мебошад. Ва дар ин сифат идеяи мазкур аллақай як навъ чизи касрат аст, гарчанде ин касрат аз табиати инсонӣ вобаста нест.

Ҳамин тавр, Ибни Сино дар таълимоти нафс аслан се қувва ё мартабаи ақли назариро ҷудо менамояд: 1) ақли ҳаюлонӣ (моддӣ), 2) ақли билмалака, 3) ақли мустафод (иктисобӣ), ки ба “ақли фаёол” мансуб аст. Зинаҳои ақли назарӣ дар асарҳои Ибн Сино бо номҳои дигар низ ишора шудааст. Масалан, дар “Донишнома” “ақли ҳаюлонӣ” бо номи “ақли билқувва” омадааст. “Ақли билмалака” чун “ақли таҷрибавӣ” ё “хиради тавоно” номгузорӣ

шудааст, ки ба он чизхоро фарқ кардан хос аст. “Ақли мустафод” бештар чун ақли “билфеъл” ё “ақли иктисобӣ” маъруф аст. Номи ин навъи ақл чун “ақли мучаррад” тарчума шудааст. Дар баъзе нашрияҳо “ақли билфеъл” чун зинаи мустақили ақли назарӣ муаррифӣ шудааст. Зери мафҳуми “ақли билфеъл” Ибни Сино қобилияти “ақли билмалака” ё “ақли тачрибавӣ”-ро оид ба бадали сурат ва шакли маъқулотӣ имкониро ба воқеият, яъне қобилияти амал намудан ва тафовутро дар назар дорад.

Баъзе ҳолати равонии инсонро Ибн Сино тавассути робитаи мутақобилаи тасаввур (хаёл) ва ақл маънидод мекунад. Мисол, замоне ки нафс аз ақл ва мутақобилии он, бо сабаби беморӣ ё тарс, маҳрум мегардад, руҳ додани ҳодисае имкон дорад, ки дар натиҷа қувваи мусаввира (тасаввурот) тавонотар мешавад. Ин қувва ба нафс тавассути идроки ҳиссӣ муяссар мегардад ва ба хоҳири васл шудан бо вай ўро барои ҳадафҳои худ истифода менамояд. Ин равандро Ибн Сино чунин тавзеҳ медиҳад: “қувваи мусаввира, махсусан, дар амал зоҳир мешавад ва сурате, ки дар қувваи мусаввира ҷойгир аст, дар ҳисси муштарак пайдо мешавад, ки гӯё он сурат дар берун мавҷуд бошад. Зеро таассуроти чизи аз зоҳир ва ботин даркшуда – ин он чизест ки дар қувваи мусаввира зоҳир мешавад ва танҳо бо муносибаташ фарқ мекунад” [3,с-452]. Яъне, сурат ва шабаҳи қувваи мусаввира дар ҳисси муштарак пайдо мешаванд. Онҳо аз мизони ақл дарк нашуда, чун шабаҳи воқеии ашъи беруна идрок мешаванд, зеро идроки ҳам берунӣ ва ҳам дарунӣ дар қувваи мусаввира акс меёбанд. Дар ин ҳолат шабаҳи инъикосёфта на маҳсули идроки ҳиссии ашъи беруна, балки аз шабаҳи тасаввуршуда бармеоянд, ки онҳо танҳо дар назар воқеъӣ ҳастанд. “Аз ин рӯ девона, тарсу, одами заиф ва дар хоб буда шабаҳ ва овозеро мешунаванд, ки дар ҳоли солимӣ медиданд”. [4,с-208] Вақте ки раванди идроки мазкур тобеъи ақл ва қувваи мусаввира аст, пас ин сурат ва шабаҳ хомхаёлии худро гум мекунад ва куллан нопадид мешаванд.

АДАБИЁТ

1. Абуалӣ ибни Сино. Таълиқот. - Душанбе: Ирфон, 1992,
2. Абуалӣ ибни Сино. Осор. Ҷ. 3. - Душанбе.: Дониш, 2007. 528 с
3. Абуалӣ ибни Сино. Осор. Ҷ. 1. Душанбе.: Дониш, 2005. 852 с.
4. Абуалӣ ибни Сино. Осор. Ҷ. 4. Душанбе.: Дониш, 2007. 921 с..
5. Абуалӣ ибни Сино. Рисолаи худуд. Душанбе.: Ирфон, 1991. 109 с.
6. Асмус В. Ф. Трактат о душе // Аристотель. Соч. Т.1. - М.: Мысль, 1976. 277 с
7. Баховаддинов А.М. Очерки по истории таджикской философии / А.М. Баховаддинов. - Душанбе.: Ирфон, 2010. 332 с.
8. Болтаев М.Н. Ақидаҳои фалсафии Абуалӣ ибни Сино. / М.Н. Болтаев. - Душанбе: Ирфон, 1996. 154 с.
9. Ибн Сина. Избранное. - М.: Наука, 1980.- 554 с.
10. Муаллифон. Таърихи фалсафаи тоҷик (аз қадим то асри ХХ). Иборат аз панҷ ҷилд. - Душанбе: “Дониш”, 2016 892 с.
11. Муаллифон. Таърихи фалсафаи тоҷик. - Душанбе.: Дониш, 2016. Ҷ.2. 892с.
12. Муҳаммад Рашшод. Фалсафа аз оғози таърих / Муҳаммад Рашшод. - Душанбе: “Ирфон”, 2002. 404 с.
13. Сагадеев А.В. Ибни Сина / А.В. Сагадеев. - Ташкент, 1954. 216 с
14. Хайруллои Мардонӣ. Эътирофи донишмандони бузурги ҷаҳон. –Техрон.: Оини Ҷаъфарӣ, 1402. ш. к. – 146 с.
15. Хочрим Нокомро. Шеваҳои тафаккури миллии Шарк Тарҷумаи Мустафо Оқили Хусайни Каёнӣ. Техрон.: Ҳикмат, 1377, Ҷ. 1. - 572 с.

МАСЪАЛАИ НАФС ДАР ТАЪЛИМОТИ ИБНИ СИНО

Дар мақолаи мазкур масалаи нафс дар таълимоти Ибни Сино мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Мутафаккири нафсро ҳамчун қобилияти ҳаракат, эҳсос ва идрок дониста, онро иборат аз ду қувва медонад. Ба ақидаи Ибни Сино қувва моҳияти нафсро дар маънои мутлақ ифода намекунад, танҳо як қанбаи онро баррасӣ ва дигареро истисно мекунад. Дар мақолаи мазкур қазияи ҷавҳарият ва аразияти нафс низ баррасӣ гардидааст. Тибқи ақидаи Ибни Сино ҷавҳар чизест, ки дар ашъ нест ва ба чизе айнӣ надорад, ҳар чанд ҳастии ҷавҳар дар ашъ низ имкони мавҷуд буданашро дорад. Тибқи назари Ибни Сино худуси нафс бо сабабҳои аз моддиёт муфориқ, яъне аз нафсҳои кайҳонӣ, характери аразӣ ва ғайритасодуфӣ дорад. Дар мақола навъҳои нафс аз нигоҳи Ибни Сино низ таҳлил гардидаанд.

КАЛИДВОЖАҲО: нафс, араз, ҷавҳар, нафси наботӣ, нафси ҳайвонӣ, нафси инсонӣ, қувва, хаёл, инсон.

ТЕМА ДУШИ В УЧЕНИЕ ИБН СИНЫ

В данной статье обсуждается тема душа в учении Ибн Сины. Мыслитель рассматривает душу как способность двигаться, чувствовать и воспринимать и считает ее состоящей из двух сил. По мнению Ибн Сины, власть не выражает сущность души в абсолютном смысле, она лишь учитывает один ее аспект и исключает другой. В этой статье также обсуждается вопрос о субстанции и существовании души. По мнению Ибн Сины, субстанция – это то, что не находится в объекте и ни к чему не имеет намерения. По мнению Ибн Сины, природа души имеет целенаправленный и неслучайный характер вследствие причин, отличных от материальных, то есть от космической души. В статье также анализируются типы души с точки зрения Ибн Сины.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: душа, желание, субстанция, растительная душа, животная душа, человеческая душа, сила, воображение, человек.

THE THEME OF THE SOUL IN THE TEACHINGS OF IBN SINA

This article discusses the theme of the soul in the teachings of Ibn Sina. The thinker considers the soul as the ability to move, feel and perceive and considers it to consist of two forces. According to Ibn Sina, power does not express the essence of the soul in an absolute sense, it only takes into account one of its aspects and excludes the other. This article also discusses the issue of the substance and existence of the soul. According to Ibn Sina, substance is that which is not in an object and does not intend anything. According to Ibn Sina, the nature of the soul has a purposeful and non-random character due to causes other than material ones, that is, from the cosmic soul. The article also analyzes the types of soul from the point of view of Ibn Sina.

KEYWORDS: soul, desire, substance, vegetative soul, animal soul, human soul, force, imagination, man.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Султонбегамова Давлатхотун* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети фалсафа. **Сурога:** 734025, Чумхурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: +992931002920.

Сведения об авторе: *Султонбегамова Давлатхотун* – Таджикский национальный университет, магистрант факультета философии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: +992931002920.

Information about the author: *Sultanbegavmova Davlatkhotun* – Tajik National University, master's student of Faculty of Philosophy. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: +992931002920.

МУНОСИБАТИ НАЗАРИЯВӢ ВА КОНСЕПТУАЛӢ БА ОМУӢЗИШИ МАРКЕТИНГИ СИЁСӢ

Раҳмонова М.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Маркетингӣ шудани муносибатҳои ҷамъиятию сиёсӣ ба ташаккули муносибатҳои демократӣ пайвасти ногӯсастанӣ дорад.

Адабиёти гуногун ҷанбаҳои маркетингии равандҳои сиёсӣ ва иҷтимоӣ, таъсири афзоишдаи қувваҳои бозорӣ ба арзишҳои башардӯстона ва демократӣ, тичоратикунонии хизматрасониҳои давлатӣ, ворид шудани бозор ба ҳаёти иҷтимоӣ, тағйирёбии ҷомеаи сиёсӣ, пайдоиши шахсиятҳои нав, бозаргонии иштироки сиёсӣ ва ҷамъиятиро таҳлил ва баррасӣ мекунад.

Тағйиротҳои гуногуни солҳои охир сохторҳои маркетинги сиёсиро ба вучуд овард. Ин бо афзоиши зиёди шумораи ҳаракатҳои ҷамъиятию сиёсӣ ва иттиҳодияҳои интиҳоботӣ, хизматҳои сиёсӣ алоқамандии зич дошт. Унсурҳои фазои маркетингӣ элитаи хизбу ҳаракатҳо, номзадҳои мустақил дар ҳама сатҳҳои мақомоти намоёндагии ҳокимият буданд, ки дар маърақаҳои интиҳоботӣ бо ҳам рақобати шадид доштанд.

Дар бораи бозори сиёсӣ, маҳсулоти сиёсӣ, маркетинги сиёсӣ дар маҷмӯъ муносибатҳои бозорӣ дар сиёсат муҳаққиқон аз миёнаи солҳои 70-уми асри ХХ менависанд [9, с. 74]. Дар инкишофи он олимони амрикоӣ пешсаф мебошанд. Қобили таваҷҷуҳ аст, ки аксарияти корҳои дар доираи парадигмаи маркетингӣ анҷомдода ба мутахассисон-амалгароён тааллуқ доранд. Афзалияти ин гуна адабиёти илмӣ пурра воқеӣ будан, ба таври асосӣ дар раванди интиҳоботии сиёсии дорои хусусиятҳои аниқи замони ва ҳудудӣ, инчунин таърихии муайян, иҷтимоию фарҳангӣ, илмӣ-динӣ ва дигар хусусиятҳо мебошад.

Тасвири ҳолатҳои ғайримаъмулии қабули қарорҳо, кушодани гирехҳои муноқишаҳо бо ёрии технологияҳои воқеӣ – ҳамаи ин тарафи кавии асарҳои чунин муаллифониро, ба мисли Д. Наполитан, Р. Агранов, Ж. Сегела, М. Богран ва бисёри дигарон ташкил медиҳанд [1, с. 248]. Маҳз дар асарҳои ин олимони таърифҳои аксаран «технологӣ» - и маркетинги сиёсиро пайдо карда метавонем.

Агар қаблан мафҳуми «маркетинг» бештар дар соҳаи иқтисодиёту тичорат, идоракунии истеҳсолӣ, молу хизматрасонӣ истифода мешуд, ҳоло он як равиши касбӣ, аз қабиле «маркетинги сиёсӣ» бо суръати баланд инкишоф ёфта, ҳамчун технология ва навъи маҳсули фаъолияти технологҳои сиёсӣ қорӣ гардид. Барои асоснок кардани татбиқи маркетинг дар сиёсат як қатор муаллифон ба муқоисаи таблиғи мол дар бозор ва номзадҳо дар маърақаҳои интиҳоботӣ таъя кардаанд [10].

М.М. Кисляков маркетингикунонии ҳаёти сиёсии ҷомеаҳои муосирро як раванди бунёдии бисёрҷонибаи қорӣ намудани усулҳои бозорӣ ба тамоми соҳаҳои муносибатҳои иҷтимоӣ-сиёсӣ, бо ҷалби таблиғ, табодули сиёсӣ ва интиҳоби прагматикӣ медонад [2, с. 26].

Истифодагарии усулҳои маркетингӣ дар ҳаёти сиёсӣ ба ақидаи Я. Яскевич, даҳсолаҳои охир ба инкишофи донишҳои ҷамъиятию гуманитарӣ бо ташаккул ва ворид шудан ба соҳаҳои сиёсат, ҷамъиятшиносӣ, психология ва ғайра хос аст [11].

Ба андешаи М. Бонгран «маркетинги сиёсӣ - маҷмуи усулҳои техникаи тавсиф ва пешниҳод намудани барномаҳо ва моли сиёсӣ аз ҷониби сиёсатмадорон ба истифодабарандагон ва электорат мебошад» [4, с.58].

Муҳаққиқи дигар Д. Давид маркетинги сиёсиро маҷмуи назария ва усулҳое, ки аз онҳо ташкилотҳои сиёсӣ ва ниҳодҳои давлатӣ бо ду мақсад истифода карда метавонанд – вазифаҳо ва барномаҳои худро аниқ кардан ва ба рафтори шахрвандон таъсир гузоштан [9, с. 74].

Ба воситаи маркетинги сиёсӣ талаботҳои ҷомеаи озод, интиҳобкунандагони озод қонё карда, мутобиқгардонии иқдомҳои сиёсӣ бо табиати бозор таъмин карда мешавад.

Дар таърифи дуҷум, маркетинги сиёсӣ танҳо ба маркетинги интиҳоботӣ пайваст намебошад. Ба ақидаи муҳаққиқ, маркетинги интиҳоботӣ як қисми маркетинги сиёсӣ мебошад. Ба ақидаи мо, таърифи якум, бо вучуди он ки то андозае маҳдуд аст, аммо дуруст мебошад. Дар Тоҷикистон имрӯз ҳам маркетинги сиёсиро бо сабаби инкишофнаёфта будани аксари ҳолатҳо ҳамчун маркетинги интиҳоботӣ, яъне технологияҳои ташкил додани маърақаҳои интиҳоботӣ - вақте ки усулҳои таблиғоти тичоратӣ дар сиёсат истифода мешаванд, мефаҳманд. Технологияҳои интиҳоботиро ҳамчун самти сотсиологияи амалӣ ё як навъи таблиғот - ПР сиёсӣ баррасӣ кардан мумкин аст [7, с. 26]. Лекин онҳоро дар низом ва истилоҳҳои маркетинг ҳам ҳамчун назарияи умумӣ ва бештар инкишофёфтаи рафтори бозорӣ баррасӣ менамоянд.

Дар луғати сиёсатшиносии зери таҳрири В.Ф. Халипова, маркетинги сиёсӣ ҳамчун «навъи технологияи сиёсии ифодакунандаи системаи маҷмуи усулҳо ва тарзҳои ба таври мақсаднок ба ҷомеа ва гурӯҳҳои гуногуни иҷтимоӣ, милли таъсирбахш» тавсиф карда шудааст [6, с. 81].

Профессор А.И. Соловев назарияро пешниҳод мекунад, ки барои дарки маркетинги сиёсии пеш аз интиҳоботӣ ба қадри кофӣ боварибахш мебошад [8, с. 415].

Ба андешаи Г.В. Пушкарева «маърақаҳои маркетингӣ маъмулан, ба самти нисбатан зудтар ба даст овардани ғоида дар шакли овозҳои интиҳобкунандагон дар рӯзи овоздиҳӣ ё дар шакли дастгирии барномаи сиёсӣ дар вақти аниқи муҳокимаи он, равона гардидаанд [7, с. 24]. Дар бораи таъсири иҷтимоии интиҳоботҳо бошад, дар чунин ҳолат тамоман сухан намеравад. Сабаб он аст, ки дар Тоҷикистон маркетинги сиёсӣ дар ибтидо дар соли 1990 бештар аз ҳама дар маърақаҳои интиҳоботӣ ба таври маҳдуд истифода бурда мешуд, мақсади истифодаи он ба ҳар ҳол амалгароёна ва аз ҳама наздик буд.

Мақсадҳои ба таври истисноӣ тобеи маркетинги сиёсӣ, аз ҷумла фурӯши маҳсулот, онро ифода мекунанд, ки интиҳоботҳо ҳамчун шабоҳати мафҳуми «муомила» аз маркетинги сиёсӣ фаҳмида мешавад ва танҳо дар худ раванди мубодиларо таҷассум менамояд.

Ба ақидаи мо, мавзӯи омӯзиши маркетинги сиёсӣ ва соҳаи истифодаи он на танҳо раванди интиҳоботӣ (бо вучуди он ки ин соҳа бешубҳа афзалият дорад), балки тамоми гуногуншаклии муоширатҳои сиёсии марбут бо коркарди пешниҳодҳои сиёсӣ барои қабули қарорҳо ва бо қонекунони талабот ба хизматҳои муайяни сиёсӣ, мебошад.

Усули ибтидоии методологӣ дар дарки соҳаи мавзӯи маркетинги сиёсӣ усули ягонагии иртиботӣ ва системавии муносибатҳо мебошад. Хусусияти иштирокчиёни асосии иртибототи сиёсӣ, инчунин вазифаҳои муҳимтарини аз тарафи ин ширкаткунандагон дар системаи сиёсии ҷомеа иҷрошавандаро ҳамчун асоси гирифта, соҳаҳои асосии мавзӯи маркетинги сиёсиро ҷудо кардан мумкин аст. Ба онҳо мансуб доништа мешаванд маркетинги давлатии сиёсӣ, маркетинги хизбӣ-сиёсӣ, маркетинги байналхалқии сиёсӣ, маркетинги интиҳоботӣ ва ғ. [5, с. 47].

Дар замони муосир муносибатҳои маркетингӣ ҳамаи соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ ва пеш аз ҳама ҳокимияти сиёсиро фаро мегиранд. Дар баробари ин, ҳуди ҳокимияти сиёсӣ аз даврҳои қадим ҳадафи ҷолибтарини мавриди хоҳиш, хариду фурӯш ва мубодила буд. Вобаста ба ин, мо тамоми асосҳоро дорем то тасдиқ кунем, ки маркетинги сиёсӣ ҳамчун таҷрибаи иҷтимоӣ аз ҳама даврае вучуд дошт, ки кӯшиш барои аз худ кардани ҳокимияти сиёсӣ пайдо шуд. Дар давоми садсолаҳо инсоният усулҳои дар амал санҷидашудаи ҳаракат барои гирифтани қудрат, усулҳо ва технологияҳои савдо ва мубодилаи сиёсиро ба даст овардааст. Дар татбиқи амалии худ маркетинги сиёсӣ на танҳо ба технология, балки ба санъати ҳақиқӣ ҳам табдил ёфтааст. Дар баробари ин раванди концептуалии дарки таҷрибаи маркетингӣ дар соҳаи сиёсӣ ҷараён дошт, ки ба пайдоиши донишҳои махсуси назариявӣ наоварда наметавонист.

Маркетинги сиёсӣ – ин санъат ва технологияи фаъолияти самараноки иҷтимоӣ дар соҳаи истеҳсолот, пешбурд, тақсмот ва мубодилаи маҳсулоти сиёсӣ мебошад.

Иштирокдорони маркетинги сиёсӣ – ниҳодҳои сиёсӣ (ташкilotҳои давлатӣ, хизбҳои сиёсӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ – сиёсӣ), ҷомеаҳои қавмӣ ва иҷтимоӣ, шахсони физикии дар

раванди истеҳсолот, пешрафт, тақсимот ва мубодилаи маҳсулоти сиёсӣ ширкаткунанда мебошанд.

Мавзуи маркетинги сиёсӣ – вобаста ба аз худ кардан ва ихтисоси ҳокимият дар раванди истеҳсолот, пешрафт, тақсимот ва мубодилаи маҳсулоти сиёсӣ мебошад.

Дар мувофиқат бо таърифҳои додашуда самтҳои асосии фаъолияти маркетингии давлат ва хизмҳои сиёсиро муайян кардан мумкин аст. Барои мисол, маркетинги давлатии сиёсӣ инҳоро дарбар мегирад:

- истеҳсолот ва пешбурди барномаҳои давлатӣ (иқтисодӣ, иҷтимоӣ, мудофиавӣ ва ғ.);
- аз нав истеҳсол кардан ва тақсими захираи маъмурӣ-кадрӣ ҳокимияти давлатӣ;
- истеҳсолот ва пешниҳоди санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ;
- истеҳсолот ва пешниҳоди маҳсулоти иттилоотии ВАО-и давлатӣ;
- таблиғоти муассисаҳои давлатӣ ва ходимони давлатӣ, ташкили унвони тиҷоратии (бренди) давлатӣ;
- ташаккул додани идеологияи ҷамъиятӣ;
- қонёсозии талабот барои гирифтани мансаб ва мақоми давлатӣ бар ивази садоқати сиёсӣ ва ғ.

Мавриди зикр аст, ки соҳаҳои мустақили фаъолияти маркетингии сиёсӣ маркетинги интихоботӣ ва байналхалқӣ бо иштирокдорони барои онҳо хос, усулҳои муоширатҳои сиёсӣ мебошанд.

Маркетинги интихоботӣ ҳамчун таҷрибаи сиёсӣ – ин соҳаест, ки дар он хизматҳои машваратчиёни сиёсӣ, мутахассисон дар соҳаи робита бо ҷомеа, таблиғоти сиёсӣ, созмондихандагони имич, ки талабот ба онҳо дар давраи маърақаҳои интихоботӣ мавҷуд аст, харида ва фурухта мешаванд.

Маркетинги байналхалқӣ ё сиёсати хориҷӣ соҳаи муносибатҳои байни давлатҳои алоҳида ва иттиҳодҳои байналхалқии сиёсӣ, эътилофҳо, иттифоқҳо вобаста ба баробаршавӣ ва тақсими минтақаҳои таъсири сиёсӣ ва расмикунонии соҳаҳои манфиатҳои геополитикии иштирокдорони муносибатҳои байналмилалиро дар назар дорад.

Мавқеи назаррасро дар технологияи маркетингӣ пешниҳоди тиҷоратӣ (salespromotion) ишғол мекунад. Вазифаи асосии он аз ҳавасмандгардонии фурӯш иборат мебошад. Ф. Котлер инро чунин ифода менамояд: «тадбирҳои кутухмуддати водоркунандаи ҳавасмандгардонии харид ё фурӯши маҳсулот ё хизматҳо» [3, с. 670]. Агар мақсади таблиғот тағйирдиҳии рафтори истеъмолкунандагон дар давраи миёнамӯҳлат ва бештар аз он дар давраи дарозмӯҳлат бошад, он гоҳ махсусиятҳои асосии уҳдадорӣ селзпромоушен, ҳамчун технологияи маркетингӣ амалҳои зерин мебошанд: таваҷҷуҳи истеъмолкунандагонро ба таври самаранок ва дар фурсати зуд ҷалб кардан, онҳоро ба ҳаддалимкон харид кардан водор сохтан, пурзӯр кардани самараи иттилоотии натиҷаҳо.

Навъҳои алоҳидаи маркетинги сиёсӣ барои он чудо карда мешаванд, то ки унсурҳои алоҳидаи ташкилдихандаи системаи он таъкид карда шаванд. Инҳо метавонанд ҳадафҳо ва иштирокдорон, мақсадҳо ва марҳилаҳо, технологияҳои ба даст овардани мақсадҳо бошанд.

Таснифоти мақсадҳои маркетинги сиёсӣ аз асосноккунии аниқсозӣ вобастагӣ дорад. Муҳтавои маркетинги шахсии сиёсӣ аз он иборат аст, ки ҳар як номзад ба мақоми интихобӣ (ё атрофиёни вай, ситоди пеш аз интихоботӣ, ёварон, мутахассисон) ба таҳқиқоти сохтори «бозор» машғул мешавад, доираи «худ»-ро меомӯзад, мураккабии масъалаҳо ва мутобиқати манфиатҳои гуногуни иҷтимоиро барои муайянсозии тактикаи пеш аз интихоботӣ арзёбӣ мекунад.

Ҳамин тариқ, муносибатҳои сиёсии замони муосир аз сатҳи мақсадҳои аниқи маркетинги сиёсӣ вобаста мебошанд. Ба мақсадҳои нисбатан одӣ ё қолабии маркетинги сиёсӣ таъминоти дониши хуби талаботи эҳтимолии ҷориро дар бозори сиёсӣ, он ки дар айни замон истеъмолкунандаи сиёсӣ эҳтимолан ё шояд меҳарад, нисбат додан мумкин аст.

Маркетинги сиёсӣ дар сатҳи аввалия - ин ташаккул додан имичи номзад бо назардошти гирифтани дониши интихобкунандаи воқеии аниқ, пешгӯии натиҷаҳои эҳтимолии таблиғи сиёсатмадор то натиҷаи ғалаба мебошад.

Ҷиҳати воқеии хусусияти маркетинги сиёсӣ давравӣ ва мунтазамии он мебошад. Маъракаи интихоботӣ метавонад ҳамчун оғози иҷроиши барномаи тулонии маркетингӣ оид ба пешбарии маҳсулоти сиёсӣ, ташаккулдиҳии имичи мусбӣ баррасӣ гардад. Лекин маъракаи минбаъдаи интихоботӣ аллакай аз рӯзи дигари баъд аз интихоботи доиршуда шуруъ мешавад.

АДАБИЁТ

1. Березкина О.П. Слуги народа. Имидж и идеология / О.П. Березкина. – М.: «Альда-Лаб», 1998. – 248 с.
2. Кисляков М.М. Региональный политический маркетинг в современной России: состояние и тенденции развития (на материале регионов Сибири): Автореф. дис. ... докт. полит. наук. - Казань, 2013. – 42 с.
3. Котлер Ф. Основы маркетинга / Ф. Котлер. - М., 1991. – 676 с.
4. Морозова Е.Г. Политический рынок и политический маркетинг. Концепции, модели, технологии / Е.Г. Морозова. - М., 1999. – 247 с.
5. Политическая наука и государственная власть в Российской Федерации и Новых Независимых Государствах. - Екатеринбург, 2005. – 296 с.
6. Политологический словарь // под редак. В.Ф. Халипова. - М.: из-во «Высшая школа». – 192 с.
7. Пушкарева Г.В. Политический менеджмент / Г.В. Пушкарева. - М., Юрайт. 2014. – 365 с.
8. Соловьев А.И. Политология: Политическая теория, политические технологии: Учебник для студентов ВУЗ - ов. – М.: Аспект пресс, 2000. – 559 с.
9. Технологии в политике и политическом управлении. – М.: Изд-во РАГС. 2000. – 239 с.
10. Халилова Ю.А., Анохина Н.Ю. Политический маркетинг — популярность за любые деньги [Электронный ресурс]// Архив научных публикаций. URL: http://www.rusnauka.com/31_PRNT_2010/Politologia/73473.doc.htm (Дата обращения: 30.01.24).
11. Яскевич Я.С. Экономический кризис и ценностное переосмысление современного мироустройства: философская рефлексия // Век глобализации. 2009. Вып. 1 // Соционауки. URL: <http://www.socionauki.ru/journal/articles/129895/> (Дата обращения: 03.02.23).

МУНОСИБАТИ НАЗАРИЯВӢ ВА КОНСЕПТУАЛӢ БА ОМУӢЗИШИ МАРКЕТИНГИ СИӢСӢ

Мақола ба яке аз масълаҳои муҳими доираи илми сиёсии муосир бахшида шудааст. Дар мақола мафҳум, моҳият ва хосиятҳои маркетинги сиёсӣ мавриди баррасӣ ва таҳлил қарор гирифтаанд. Барои ошкор намудани моҳият ва зарурияти маркетинги сиёсӣ дар ҳаёти сиёсии замони муосир муносибати концептуалӣ ва назариявӣ аҳамияти аввалиндараҷа дорад. Маркетинги сиёсӣ – ин омӯзиши амиқи бозор ва таксимбандии он; омӯзиши истеъмолкунандагони маҳсулоти сиёсӣ, муайянсозии хусусиятҳо ва мавқеъгирии он дар бозор аст. Маркетинги сиёсӣ нухсаи айнии маркетинги тичоратӣ нест, онро ҳамин тавр аз навҳои маркетинги тичоратӣ ва ҳатто ғайритичоратӣ баровардан мумкин нест. Маркетинги сиёсӣ зери таъсири омилҳои ғайрисиёсӣ (инкишофи тичоратӣ ва ғайритичоратӣ) ва омилҳои сиёсӣ (накши фаъол ва оғози гурӯҳӣ, мустақилияти ниҳодҳои сиёсӣ) ташаккул ва такмил меёбад, инчунин бо таъсири хусусиятҳои хоси фарҳанги миллӣ, ҷомеа дар умум, ҳолати он соҳаи зиндагӣ, ки дар он ҷо вай истифода мегардад.

КАЛИДВОЖАҲО: маркетинг, маркетинги сиёсӣ, бозори сиёсӣ, интихобот, маҳсулоти сиёсӣ, технологияи маркетингӣ, рақобати сиёсӣ, рекламаи сиёсӣ

ТЕОРЕТИКО-КОНЦЕПТУАЛЬНЫЙ ПОДХОД К ИЗУЧЕНИЮ ПОЛИТИЧЕСКОГО МАРКЕТИНГА

Статья посвящена одному из важнейших вопросов в области современной политологии. В статье рассматриваются и анализируются понятие, сущность и особенности политического маркетинга. Концептуально-теоретический подход имеет первостепенное значение для раскрытия природы и необходимости политического маркетинга в политической жизни современности. Политический маркетинг – это углубленное исследование рынка и его сегментация; изучение потребителей политической продукции, выявление характеристик и ее позиционирование на рынке. Политический маркетинг не является прямой копией коммерческого маркетинга, поэтому его нельзя отделить от коммерческого или даже некоммерческого маркетинга. Политический маркетинг формируется и совершенствуется под влиянием факторов неполитического (коммерческое и некоммерческое развитие) и политических факторов (активная роль и инициативность групп, независимость политических институтов), а также под влиянием специфических особенностей национальной культуры, общества в целом, состоянии сферы жизни, в которой оно используется.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: маркетинг, политический маркетинг, политический рынок, выборы, политические продукты, маркетинговые технологии, политическая конкуренция, политическая реклама.

THEORETICAL AND CONCEPTUAL APPROACH TO THE STUDY OF POLITICAL MARKETING

The article is devoted to one of the most important issues in the field of modern political science. The article examines and analyzes the concept, essence and features of political marketing. The conceptual and theoretical approach is of paramount importance for revealing the nature and necessity of political marketing in the political life of our time. Political marketing is an in-depth market research and segmentation; studying consumers of political products, identifying characteristics and positioning them on the market. Political marketing is not a direct copy of commercial marketing, so it cannot be separated from for-profit or even non-profit marketing. Political marketing is formed and improved under the influence of non-political factors (commercial and non-commercial development) and political factors (the active role and initiative of groups, the independence of political institutions), as well as under the influence of the specific features of national culture, society as a whole, the state of the sphere of life in which it used.

KEYWORDS: marketing, political marketing, political market, elections, political products, marketing technologies, political competition, political advertising.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Раҳмонова Маҳваш* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети фалсафа. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **002223326**.

Сведения об авторе: *Раҳмонова Маҳваш* – Таджикский национальный университет, магистрант факультета философии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **002223326**.

Information about the author: *Rahmonova Mahvash* – Tajik National University, master's student of Faculty of Philosophy. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **002223326**.

ХУСУСИЯТҲОИ ИФРОТГАРОИИ ДИНӢ ВА РОҲҲОИ ПЕШГИРИИ ОН ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Абдуллоева Х.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Инсоният дар баробари пешрафту мувафакқиятҳо ва дастовардҳои пурарзишу гаранбаҳояш дар ҳама даври замон ба зухуроти падидаҳои номатлуб, ки садди роҳи таркқияти ҷомеаро мегирад, мувоҷеҳ шуда, дар зиддият қарор дорад. Яке аз маъмултарин шаклҳои ифротгарой ин ифротгароии динӣ мебошад, ки инсон дар натиҷаи дарку фаҳмиши нодурусти моҳияти дин ва нодуруст гирифтани таълимоти динӣ саҳтгирии пеш аз ҳад намуда, аз ҳадду андозаи эътидол мегузаронад. Ифротгароёни динӣ одатан аз меъёрҳои динӣ дур рафта, фаҳмиши рӯякӣ доранд ва ба хурофоту иғвогарӣ даст мезананд, инчунин ин амалҳои зиштро аз ҷомеа талаб мекунанд. Аз ҳама низои даҳшатнок ин низои мазҳабӣ мебошад, ки тарафҳо бо хуну ҷонашон мечанганд ва пеши роҳи чунин ҳалокатро гирифтани ниҳоят душвор ва дар кам ҳолатҳо ба зудӣ паҳш карда мешавад.

Сафи зиёди гурӯҳҳои ифротиро ҷавонон ташкил медиҳанд, аз ҳамин лиҳоз ба ҷавонон диққати махсус дода, ҷавонро дар руҳияи Ватандустӣ, худшиносӣ, пос доштани таърих, арҷгузгорӣ ба фарҳангу тамаддуни ниёгон парвариш дод.

Аз ин рӯ, ҳар шахсе, ки ба худшиносӣ иқдом менамояд ва масъулияти инсонии худро дарк мекунад хоҳ ноҳақ рӯ ба шиноҳти арзишҳои миллий низ меовард, ки чунин амал мучиби ибрати дигарон низ хоҳад шуд. Албатта шахсе, ки аз таъриху фарҳанги гузаштагонаш огоҳӣ надорад, ҳеҷ вақт поквичдону миллатдӯст ва ҳимоятгари Ватан-модар низ нахоҳад шуд. Бинобар ин, падару модарон ва омӯзгорон ва он шахсонро, ки бевосита ба тарбияи насли наврас ва ҷомеа машғуланд, зарур аст, ки масъулияти имониву вичдонияшонро дуруст дарк намуда, имрӯзу ояндаи фарзандон ва давлату миллатро ҳифз намоянд. Ин проблемаҳо аллакай аз тарафи пайравони гурӯҳҳои террористӣ-экстремистӣ, ки ба таври пинҳонӣ амал мекунанд, барои бадномкунии режимҳои ҳукумрон васеъ истифода мегарданд.

Бо сабаби нобаробар тақсим шудани неъматҳои моддӣ, беадолатии иҷтимоӣ эҳсос шуда, сатҳи баланди бекорию ба вучуд оварда, дар натиҷа муносибати қисми зиёди аҳоли, аз ҷумла ҷавонро ба давлат сард намуда, ба осонӣ онҳоро зерӣ таъсири ҷараёнҳои ифротӣ, террористӣ-экстремистӣ қарор медиҳад.

Яке аз сабабҳои пайдоиш ва рушди ифротгарой ин тарбияи нодурусти оилавӣ ба ҳисоб меравад. Аз сабаби он, ки инсон ҳамчун шахсият, фардият, аввалан дар оила тарбият меёбанд, аз ин хотир волидайн дар тарбияи кӯдак нақши асосиро гузошта метавонанд. Волидайн бояд рисолати асосии худро дар назди фарзандон иҷро намоянд, онҳоро дуруст тарбия намуда, дар замири онҳо арзишҳои инсонӣ, миллий ва умумиинсониро парвариш диҳанд.

Ба омилҳои таъсиргузори рушди ифротгарой ва шаклгирии зухуроти терроризму экстремизм, ин пеш аз ҳама рушди техника ва технология ва ба ҳама дастрас шудани истифодаи шабакаҳои иҷтимоӣ ва сомонаҳои интернетӣ махсус меёбад. Чуноне ки маълум аст, дар интернет шабакаҳои зиёде мавҷуданд, ки дар онҳо метавон даъват намудан ба ин ё он амали террористӣ экстремистӣ ва ташвиқу тарғиби унсурҳои ифротгароиро мушоҳида намуд. Аз тарафи дигар, интернет воситаи таълими нодурусти динӣ аз тарафи доираҳои хурофотпарасту манфиатҷӯ гардидааст. Имрӯзҳо мушоҳида мешавад, ки аксари мардум таълимоти диниро тавассути интернет мегиранд. Гурӯҳҳои ифротӣ ҳамарӯза дар шабакаи интернет афқору андешаҳои худро тарғиб намуда, аз шуури динии афроди ҷомеа барои расидан ба ҳадафҳои нопокашон суиистифода мекунанд. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки зиёда аз 80% ҷавонон ба сафи гурӯҳҳои террористию экстремистӣ маҳз тавассути интернет ҷалб мешаванд. Созмону ташкилотҳои террористиву экстремистӣ кӯшиш менамоянд, ки самти афзалиятноки фаъолияти худро ба ҷавонон равона карда, онҳоро аз байни зиёён,

кормандони илмӣ, донишҷӯён ба сафҳои худ ҷалб намоянд. Мувофиқи нишондиҳандаҳои омории аз 50% то 80% таркиби созмону ташкилотҳои террористӣ-экстремистиро дар кишварҳои ҷаҳон ҷавонони 17-28 сола ташкил медиҳанд. [2] Ҷазои озод дар истифода аз шабакаҳои иҷтимоӣ ва мавҷуд набудани маҳдудиятҳо дар ин самт, инчунин, дуруст танзим нагардидани раванди рушди технологӣ дар кишварҳои минтақа боиси авҷ гирифтани ин зухуроти хатаровар дар минтақа гардидааст.

Ба омилҳои берунӣ ва таъсиргузори рушди ифротгарӣ дар кишварҳои Осиёи Марказӣ, пеш аз ҳама рақобати кишварҳои абарқудрат дар ин минтақа, ки барои расидан ба ҳадафҳои сиёсашон равона шудаанд, метавон ишора кард. Маҳз ин ҳолат проблемаи муборизаи байни фарҳанги иҷтимоӣ-сиёсии ислом, ки хосси ҷаҳонбинии мардумони минтақа аст, бо фарҳанги ғарбӣ, ки асосан бо баҳонаи модернизатсияи кишварҳои Осиёи Марказӣ амалӣ мешавад, ба вучуд оварда, боиси шиддат гирифтани ифротгарӣ ва қувват гирифтани гурӯҳҳои террористӣ ва экстремистӣ дар ин минтақа гардидааст. Масалан, М. Эфимов қайд менамояд, ки «муҳолифат дар анъанаҳо ва арзишҳои фарҳангу таърихи байни намояндагони ҷаҳони ислом ва кишварҳои ғарбӣ ба таври доимӣ ба зухуроти зӯрварӣ ҳамчун пайдоиши фаъолияти экстремистӣ оварда мерасонад» .

Илова бар ин, шиддат гирифтани мочароҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ байни фарҳангҳои иҷтимоӣ-миллии кишварҳои мусулмонӣ, аз ҷумла рақобати байни мазҳабҳои шиъа ва суннӣ дар кишварҳои мусулмонӣ боиси пайдо гардидани гурӯҳҳои террористӣ-экстремистӣ гардидааст. Масалан, гурӯҳҳои террористӣ-экстремистии “Ал-Қоида”, “Ҳизб-ут-таҳрир”, “Бародарони мусулмон”, “ДОИШ”, “Ваҳобия”, “Салафия”, “Ансоруллоҳ”, “ХНИТ” ва ғайра, ки асосан идеяи баргашт ба исломи нобро тарғиб менамоянд, бо тамоми мазоҳиби исломӣ муқобилият намуда, ҳар гурӯҳ худро ҳақ ва дигаронро ботил мешуморад. Ин ҳолат муборизаи байнимазҳабиро дар дохили пайравони ислом ба вучуд овардааст, ки намунаи ин гуна мочарохоро мо дар аксари кишварҳои Осиёи Марказӣ мушоҳида карда метавонем.

Омили дигари рушди ифротгарӣ ва доман паҳн кардани майдони фаъолияти гурӯҳҳои террористӣ-экстремистӣ дар Осиёи Миёна ин ҷойгиршавии кишварҳои минтақа ва дар ҳамсоият бо ҷазои ноустувори Афғонистон, Покистон, Синзиан мебошад, зеро ҷуноне ки маълум аст, ин минтақаҳо сарчашмаи ин зухуроти номатлуб дар ҷаҳон ба ҳисоб мераванд. Кишварҳои Осиёи Марказӣ борҳо таҳдиду хатарҳои ин гурӯҳҳои ифротиро аз он сӯйи марзи кишварҳои минтақа бо Афғонистон мушоҳида кардаанд. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки пас аз солҳои 2015-2016 миқдори ҷангҷӯёни давлати исломӣ дар ҳудуди Афғонистон рӯз ба рӯз зиёд гардида истодааст. Мувофиқи баҳогузориҳои далелҳои омории муайян карда шудааст, ки дар ҳудуди Афғонистон ва Покистон қариб 4 ҳазор ҷангҷӯёни давлати исломӣ, баромадашон аз кишварҳои Осиёи Марказӣ қарор доранд [4]. Мавҷудияти ин миқдор афроде, ки баромадашон аз минтақа буда, дар он сӯйи марз мағзшӯй шудаанд, хатари ҷиддӣ барои амнияти кишварҳои Осиёи Марказӣ ба ҳисоб мераванд.

Илова бар ин, заъви ҳокимияти давлатӣ ва идоракунӣ дар бисёре аз кишварҳои мусулмонӣ таъсири худро дар рушди ифротгарӣ дар ин минтақа гузоштаанд, зеро мардумони мусулмони Осиёи Марказӣ бо пайравӣ аз таассубӣ динӣ ва тарқи арзишҳои миллӣ, майл ба бегонапарастӣ намуда, бо баҳонаи кумак бо бародарони мусулмон ва «ҷиҳод дар роҳи Худо» ба кишварҳои гуногуни мусулмонӣ рафта, ба ин гуна гурӯҳҳои террористию экстремистӣ шомил мешаванд.

Таркиши демографӣ дар кишварҳои Осиёи Марказӣ ва нарасидани захираҳои обӣ, замин, таъмини онҳо ба ҷои қор ва дигар неъматҳои моддӣ дар ин минтақа ин мушкилотро шиддат додааст. Маҳз ин ҳолат мушкилии муҳоҷирати меҳнатӣ дар кишварҳои Осиёи Марказиро ба вучуд оварда, торафт мураккабтар мегардонад. Ҳамасола шумораи зиёди шахрвандони кишварҳои минтақа ба муҳоҷирати меҳнатӣ ба кишварҳои гуногуни олам, аз ҳама беш ба Русия рафта, дар онҷо бо омилҳои гуногун ба доми гурӯҳҳои ифротӣ шомил шуда, ба ватан бар мегарданд.

Ҳамаи ин омилҳо сабаб гардидаанд, ки ҷараёнҳои гуногуни ифротӣ дар кишварҳои Осиёи Марказӣ нуфуз пайдо карда, фаъолияти худро густурда намоянд. Бо вучуди муқовимати шадиди кишварҳои минтақа ба ин зухуроти номатлуб, ҳама сола садҳо нафар

дар кишварҳои Осиёи Марказӣ ба ҷурми узвият дар созмонҳои мамнуъ боздошт мешаванд: дар Узбестон дар соли 2016 – 550, дар Қазоқистон дар соли 2015 – 430, дар Тоҷикстон дар соли 2015 – 200 нафар боздошт шудаанд.

Таҳлилҳои нишон медиҳанд, ки афзоиши шумори шахсони ҳабсшуда ба ҷурми анҷоми амалҳои террористиву экстремистӣ ва узвият дар гурӯҳҳои мамнуъ мушкилоти паҳншавии ин зухуротро ҳал карда наметавонад. Масалан, бисёре аз саркардаҳои гурӯҳҳои мамнуи ифротӣ мушкилоти паҳншавии ин зухуротро ҳал карда наметавонад. Масалан, бисёре аз саркардаҳои гурӯҳҳои ифротӣ ва террористони маъруф ба монанди Абу Мусъаб ал-Зарқавӣ ва Абу Бакр ал-Бағододӣ ва дигар саркардаҳои гурӯҳи террористии давлати исломӣ маҳз дар давраи маҳрумӣ аз озодӣ, дар маҳбас ба ин гурӯҳҳо ҳамроҳ шудаву тарбият шудаанд. Аз ин рӯ, давлатҳои минтақаро зарур аст, ки муносибати худ бо ин зухуротро ҷиддитар намуда, роҳҳои воситаҳои дигари мубориза ба онро пеш гиранд. Дар мубориза бар зидди терроризму экстремизм ва ифротгароии динӣ корҳои идеологӣ, махсусан байни ҷавонон пурзур карда шаванд. Ба роҳ мондани таълимоти дурусти динӣ ва ташаккули шуури динии мардумон омили дигари таъсиргузори пешгирӣ аз ин зухуроти номатлуб ба ҳисоб меравад, зеро таҳлилҳои нишон медиҳанд, ки яке аз омилҳои асосии авҷ гирифтани ифротгароӣ ва пайвастании мардум ба гурӯҳҳои террористиву экстремистӣ ин ҷаҳлу нодонӣ ва паст будани шуури динии мардум ба ҳисоб меравад.

Авҷ гирифтани ин зухуроти номатлуб пеш аз ҳама фазои зиддиятноки байни идеологияи дунявӣ ва диниро дар минтақа ба вуҷуд меорад. Аз сабаби он, ки кишварҳои минтақа низоми давлатдорӣ демократӣ дунявӣ интиҳоб намудаанд, ривҷ ёфтани зухуроти ифротгароӣ пеш аз ҳама боиси фалаҷ гардидани пояҳои давлатдорӣ ва азбайнравии арзишҳои миллӣ ва дунявӣ дар ин кишварҳо мегардад. Аз тарафи дигар рушди ин зухуроти номатлуб метавонад кишварҳои Осиёи Марказиро объекти ғасби кишварҳои абарқудрати ҷаҳонӣ намуда, сарнавишти кишварҳои ҷангзадаи мусулмонӣ ва ҷаҳониро дубора ба сари мардумони ин минтақа боз гардонанд. Нагирифтани пеши роҳи ин хатари умумибашарӣ метавонад боз ҳазорҳо мардуми осоишта аз ҳаёт маҳрум созад, зеро дар вуҷуди касоне, ки дар руҳияи ифротгароӣ тарбият ёфтаанд, ба ҷуз бадбахтӣ, зулму ситам, маҳрумӣ дигар андешаи солиме ҷой надорад. Харобу валангор кардани садҳо бинуву иншоот, ҷон бохтани мардумони осоишта, фирор намудани аҳоли аз макони зист ва анҷоми садҳо ҷинояти дигар, ин ҳадафҳои ҷинояткоронаи гурӯҳҳои ифротӣ маҳсуб меёбад.

Давлатҳои Осиёи Марказӣ, ки асосан пас аз пошхӯрии Иттиҳоди Шуравӣ истиқлолияти комили худро ба даст овардаанд ва марҳилаи гузариши бунёди давлатдорӣ худро аз сар мегузаронанд, бояд дар самти мубориза ба зухуроти номатлуби терроризм-экстремизм, радикализм, ифротгароӣ ва хурофотпарастӣ ҷораҳои заруриро қатъӣ андешанд. Дар ин сурат метавонанд раванди бунёди давлатсозӣ ва эҳёи арзишҳои миллиашонро ташаккул дода, ба дастовардҳои бузурги миллӣ ноил гарданд.

Инчунин, ҷавонони лаёқатмандро ба сафи Қувваҳои Мусаллаҳ ҷалб намоянд, то ҳисси ватандӯстӣ ва мардонагӣ меҳанпарастиро амиқ дарк намоянд.

Мо метавонем якҷанд пешниҳодҳои қайд кунем, ки каме бошад ҳам имкон диҳад ҷавонони моро аз вартаи ҳалокатовар эмин нигоҳ дорад:

1. Муассисаҳои таҳсилоти миёна, умумӣ, ибтидоӣ, олий ва касбӣ техникаро зарур аст, ки моҳияти ҷаҳонишавӣ, нигоҳ доштани урфу одатҳои ниёгон, нигоҳ доштани устувории давлат, дустдорӣ ва таблиғи фарҳанги миллиро ба самъи ҷавонону наврасон расонанд.

2. Моҳияти дин ва рукнҳои асосии он ва мақсади ташкил ёфтани ташкилотҳои динӣ-ифротӣ, радикалӣ, экстремистӣ оғаҳ карда, аз ҳадафҳои нопоку разили гурӯҳҳои ифротӣ огоҳ намоянд, коршиносони соҳа тавассути маълумотномаҳо, мақолаҳои возехтар омода намуда, паҳн намоянд.

3. Идеологияи миллиро ба мафкураву шуури мардум, махсусан ҷавонону наврасон бо усулҳои таъсирбахш расонанд, то ҷойи холиро ғояҳои бегонаву хурофотпарастона пур насозад.

4. Тибқи таҳлилҳои мақомотҳои ҳифзи ҳуқуқи кишвар синну соли афроди ба гурӯҳҳои ифротӣ дохилгардида асосан аз 18 то 30 ва аз 30 то 40 соларо ташкил медиҳад ва моро зарур

аст, ки ҳангоми гузаронидани таблиғот инро ба инобат гирифта, таблиғот гузаронем ва инчунин шуғл, касб, маълумот низ аз мадди назар ғоиб нагардад.

5. Аз байн бурдани бекорӣ, таъмин кардани ҷавонон бо ҷойи кор, шуҳратпарастӣ, мансабпарастӣ, бегонапарастӣ, пулпарастӣ, чизпарастӣ имрӯзҳо зерин назорати мадару модарон ва мақомоти масъул бошад.

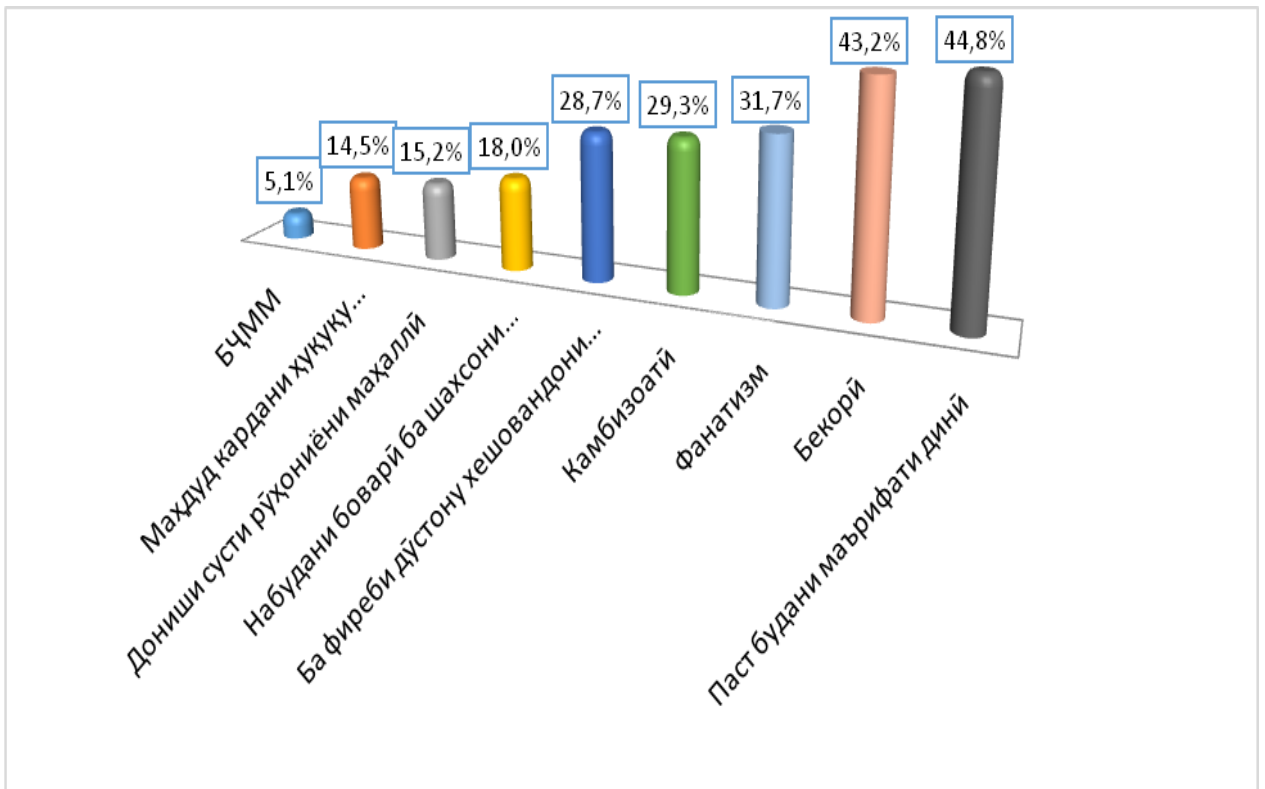
6. Баланд бардоштани маърифати ҳуқуқӣ, сиёсӣ, ҳисси ватанпарастӣ, худшиносӣ ва тарбияи ҷавонон дар мисоли таҷриба, ҳаёт ва зиндагии ибратангези шахсиятҳои таърихӣ номдори шаҳру ҷумҳурӣ низ метавонад ба ояндабинӣ ва шахсиятсозии наврасону ҷавонон таъсири амиқ расонад.

7. Таҳсили донишҷӯён дар кишварҳои хориҷа ҳамеша бояд зерин назорати валидайн ва мақомоти дахлдор бошад. Аз рӯйи нишондодҳо маълум гардид, ки ҷавонони мамлакат дар муҳожирати меҳнатӣ низ ба доми ифротгароён меафтанд ва моро зарур аст, ки аз маҳалли зисти онҳо аз қору фаъолият, ҳамзистони онҳо огаҳ бошем.

Бояд қайд кард, ки ҷавонони имрӯзаи мо бояд тамоми кӯшишу ғайрати худро баҳри илму дониш, созандагӣ ободкорӣ равона намоянд. Аммо афсӯс, ки бархе аз ҷавонони мо имрӯзҳо аз кӯтоҳандешӣ ва надоштани саводи кофии динӣ дунявӣ бо ҳар гуна ҳизбу равияҳои номатлуб дохил гардида, ба номи ҷавонии худ, нуфузу эътибори волидайн ва пеш аз ҳама ба унвонии Ҷумҳурии Тоҷикистон иснод меоранд. Бояд пеши роҳи чунин ҷавонон гирифта шуда, онҳо ба роҳи рости созанда ва ояндадор ҳидоят карда шаванд.

Масъалаи таҳқиқи хатари гурӯҳҳои ифротгароии динӣ ба амнияти суботи ҷомеа дар назарсанҷии сотсиологӣ, ки моҳи феврал соли 2016 баргузор гардид, низ мавриди омӯзиш қарор гирифт. Дар тадқиқот 1027 нафар намояндагони гурӯҳҳои гуногуни иҷтимоӣ ба таври эҳтимолӣ иштирок намуданд. Аз ин шумораи мусоҳибон 47,0% ба вилояти Хатлон, 27,0% ба вилояти Суғд, 17,3% ба Ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ, 2,2% ба ВМКБ ва 6,4% ба шаҳри Душанбе рост омад. Дар пурсиши сотсиологӣ 55,6% мардон ва 44,4% занон фаро гирифта шуданд, ки ин ба ҳолати таносуби ҷинсии аҳолии Тоҷикистон бисёр наздик аст. Аз нигоҳи мансубияти миллии мусоҳибон 87,0% тоҷикон, 10,3% узбекҳо ва 1,8% намояндагони миллатҳои дигари муқими кишвар буданд. Назарсанҷии масъалаи «Барои амнияти кишвар кадом чараён ва созмонҳои динӣ-сиёсӣ хатар доранд» низ фаъолнокии баланд ва бетараф набудани шаҳрвандонро ошкор намуд. Дар натиҷа муайян гардид, ки 81,1% мусоҳибон «Салафия», 71,0% «ДИИШ», 65,5% «Ҳизбу-т-таҳрир»-ро созмонҳои ниҳоят хатарнок барои амнияти кишвар шуморидаанд. Ҷамчунин, таъсиргузори номатлуби «Ваҳобия» 68,7%, «Толибон» 68,7%, «Ансоруллоҳ» 57,3% , «ал-Қоида» 57,2% ва «ҲНИТ» 61,5%-ро ташкил доданд, ки аз мадди назари мусоҳибондур намондааст.

Диаграммаи 5. Ба назари шумо барои амнияти кишвар кадом чараён ва созмонҳои динӣ-сиёсӣ хатар доранд (N=1698, %)

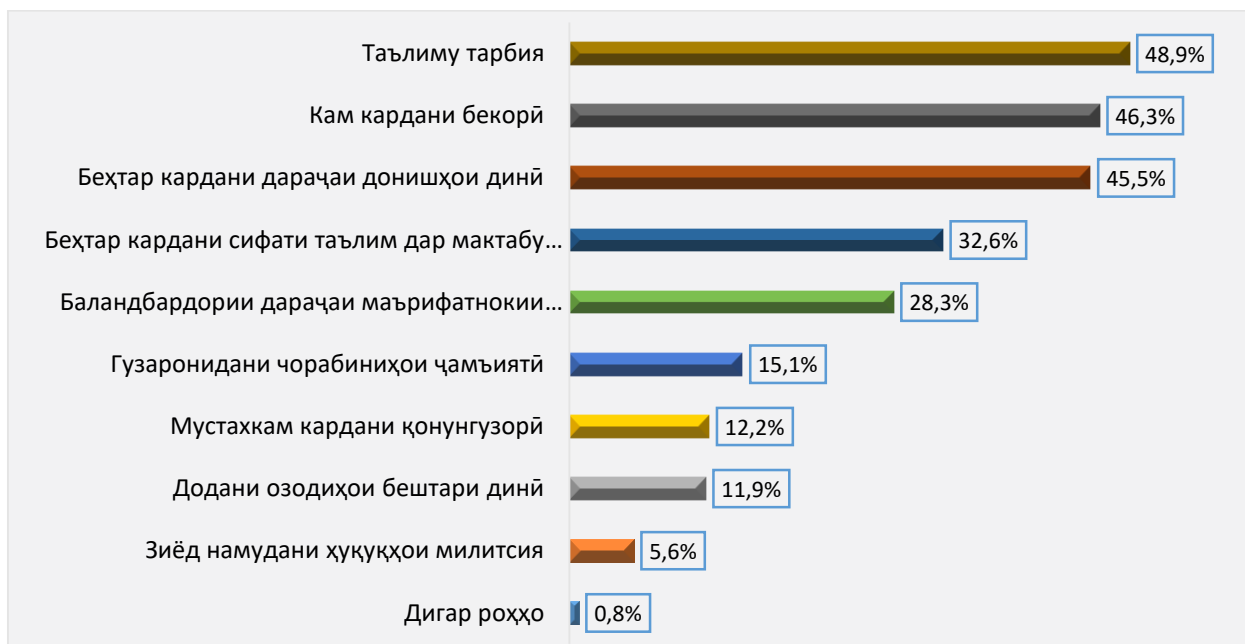

Аз ин рақамҳои оморӣ чунин натиҷа бардоштан мумкин аст, ки пурсишшудагон аслан ҳузури ҳама гуна созмонҳои хусусияти террористи доштаро дар таъмини сулҳу субот, амнияти миллӣ ва ташаккули ҷомеаи шаҳрвандии кишвар унсурҳои хатарзо меҳисобанд.

Таҳлили натиҷаҳои тадқиқот нишон медиҳад, ки чунин роҳи воситаҳои беҳтарини пешгирии одамон аз ҳамроҳшавӣ ба гурӯҳҳои ифротӣ вучуд доранд:

- таълиму тарбия (48,9%, махсусан, мусоҳибони ш. Душанбе 51,5% ва намояндагони ҷомеаи шаҳрвандӣ 60%);
- паст намудани сатҳи бекорӣ (46,3%, махсусан, мусоҳибони ш. Душанбе 52,0% ва устодону профессорон 62,2%);
- боло бардоштани маърифати динӣ (45,5%, махсусан, мусоҳибони ш. Душанбе 51,5% ва устодону профессорон 53,1%);
- беҳтар кардани сифати таълиму тарбия дар мактабҳои зинаҳои гуногун (32,6%, махсусан, мусоҳибони ш. Душанбе 38,4% ва намояндагони ҷомеаи шаҳрвандӣ 43,2%);
- баланд бардоштани сатҳи маърифатнокӣ ва ҷаҳонбинии илмии аҳоли (28,3%, махсусан, устодону профессорон 44,9%);
- гузаронидани чорабиниҳои ҷамъиятӣ (15,1%, махсусан, намояндагони ҷомеаи шаҳрвандӣ 26,3%);
- таъмини озодиҳои бештари динӣ (11,9%, махсусан, намояндагони ҷомеаи шаҳрвандӣ 16,8%);
- зиёд намудани ҳуқуқҳои милитсия (5,6%, махсусан, намояндагони ташкилотҳои давлатӣ 14,3%) ва ғайраҳо (ниг. ба диаграммаи 5).

Диаграммаи 6. Ба андешаи Шумо роҳи воситаҳои беҳтарини пешгирии одамон аз ҳамроҳшавӣ ба гурӯҳҳои ифротгарии динӣ кадомҳоянд? (умумӣ, $n=1180$)

Ба ақидаи иштирокчиёни пурсиш қабл аз ҳама се ниҳоди асосӣ оила, мактаб (маориф) ва ҷомеаи шаҳрвандӣ бояд бояд дар ҳамкорӣ фаъолияти босамар ва натиҷабахшро роҳандозӣ кунанд.

АДАБИЁТ

- 1 Миров Ф. С, Баҳромбеков Д. А. Радикализм дар байни ҷавонон. Конференсияи Ҷумҳуриявии олимп-назариявӣ дар мавзӯи: Масъалаҳои рӯзмараи инкишофи давлати муосир. – Душанбе. 2018. – С. 258.
- 2 Маҳмадизода Н.Д. Зоҳиршавии ифротгароии динӣ-сиёсӣ дар шароити инкишофи ҷомеаи тоҷик ва роҳҳои пешгирии он: Монография. / Н.Д. Маҳмадизода. – Душанбе: «ЭР-граф», 2022.– С. 217.
- 3 Абдуллои Раҳнамо. Хатари гурӯҳҳои ифротгароии динӣ чист? Мавод барои истифода дар корҳои фаҳмондадихӣ дар масъалаи хатари гурӯҳҳои ифротгароии динӣ. МТС. Душанбе, 2015.-С 31.
- 4 Моҳаддам Ф. Терроризм с точки зрения террористов / Ф. Моҳаддам. – М. 2011.– 288с.

ХУСУСИЯТҲОИ ИФРОТГАРОИИ ДИНӢ ВА РОҲҲОИ ПЕШГИРИИ ОН ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур муаллиф мавзӯи хусусиятҳои ифротгароии динӣ ва роҳҳои пешгирии онро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди баррасӣ қарор додааст. Яке аз маъмултарин шаклҳои ифротгароӣ ин ифротгароии динӣ мебошад, ки инсон дар натиҷаи дарку фаҳмиши нодурусти моҳияти дин ва нодурусти гирифтани таълимоти динӣ саҳтгирии пеш аз ҳад намуда аз ҳадду андозаи эътидол мегузаронад.

КАЛИДВОЖАҲО: ифротгароии динӣ, тарбияи ватандӯстӣ, фарҳанги миллии, худшиносӣ.

ОСОБЕННОСТИ РЕЛИГИОЗНОГО ЭКСТРЕМИЗМА И ПУТИ ЕГО ПРЕДОТВРАЩЕНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье автор рассматривает особенности религиозного экстремизма и пути его предотвращения в Республике Таджикистан. Одной из наиболее распространенных форм экстремизма является религиозный экстремизм, который обусловлен непониманием человеком сути религии и непониманием религиозного учения.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: религиозный экстремизм, воспитание патриотизма, национальная культура, самопознание.

FEATURES OF RELIGIOUS EXTREMISM AND WAYS TO PREVENT IT IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

In this article, the author examines the features of religious extremism and ways to prevent it in the Republic of Tajikistan. One of the most common forms of extremism is religious extremism, which is caused by a person's misunderstanding of the essence of religion and misunderstanding of religious teachings.

KEYWORDS: religious extremism, education of patriotism, national culture, self-knowledge.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Абдуллоева Хайриносо* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети фалсафа. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: 919137836.

Сведения об авторе: *Абдуллоева Хайринисо* – Таджикский национальный университет, магистрант факультета философии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **919137836**.

Information about the author: *Abdulloeva Khayriniso* – Tajik National University, master's student of Faculty of Philosophy. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **919137836**.

ИЗУЧЕНИЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ РЕАКЦИЙ НА СТРЕСС У СТУДЕНТОВ

Алиева М.Т., Собиров Н.Р.
Таджикский национальный университет

Особенно актуальным в обществе в XXI-м веке, в постиндустриальном развитии становится сохранение и укрепление здоровья молодежи, обучающейся в высших учебных заведениях (ВУЗ), которая как определенная социально-демографическая группа формирует человеческий (умственный) капитал. Данная группа представляет собой своего рода мишень для воздействия стрессорных факторов.

Психологический стресс - «состояние организма и психики, которое характеризуется существенными нарушениями биохимического, физиологического, психического статуса человека и его поведения в результате воздействия экстремальных факторов психогенной природы» [2].

Наиболее часто встречающимся среди студенческой молодежи эмоциональным стрессом является экзаменационный. Часто экзамен становится психотравмирующим фактором, который увеличивается у учащихся ВУЗов при различных формах обучения. Экзамен является основным стрессором, который оказывает негативное влияние на нервную, сердечно-сосудистую, дыхательную системы студентов [1].

Международные организации (Всемирная организация здравоохранения, Международная организация здоровья, Всемирная медицинская ассоциация и др.), занимающиеся мониторингом уровня здоровья населения, во время исследований выяснили что, признаки проявления стресса отмечаются практически во всех возрастных группах и видах деятельности. В данном случае исключение не составит и юношеский возраст, в период которого у части молодых людей проходит время обучения в ВУЗе. Так, например, Агаджанян Н.А. (1997) пишет, что в развитии различных заболеваний 80% студентов придают стрессу как причине первостепенное значение; Тимирбулатов И.В., Юлдашев В.Л. (2008) указывают, что около 55-60% студентов подвергаются воздействию стресса и 40-45% дополнительно входят в группу риска в период обучения. Этот юношеский возраст в онтогенезе характеризуется рядом особенностей в формировании его анатомо-физиологической составляющей и психоэмоциональной сферы (развитие ВНД).

Эмоциональная сфера человека – это интегративное образование, включающее как минимум эмоции и чувства. Чтобы эмоциональные реакции организма стали возможными, в их формировании принимают участие подкорковые образования (лимбическая система, ретикулярная формация) и кора больших полушарий головного мозга, являющаяся основной структурой в управлении эмоциями.

С учетом анализов различных психологических тестов на стресс у студентов, причин, провоцирующих стрессорное воздействие, возникающих психологических реакций, следует перечислить характерные особенности эмоциональной сферы в юношеском возрасте, на которые достаточно часто ссылаются при исследовании той или иной проблемы, связанной с этим периодом жизни.

Такие ученые как: Фромм Э., Немов Р.С., Выготский Л.С., Леонтьев А.Н., Якобсон С.Г., Кон И.С., Малкина-Пых И.Г. и др. предлагают следующую характеристику стрессорного воздействия в юношеском возрасте, которое влияет на статус эмоционального состояния:

- наблюдается снижение конфликтности, негативизма во взаимоотношениях;
- повышается контактность и общительность, уровень самооценки;
- несколько снижается уровень тревожности;
- имеет место повышенная нервозность, акцентированы различные типы характера;
- наблюдается частая смена настроения;
- максимализм в суждениях и взглядах на что-либо;

- отмечается хорошее владение речью, мимикой, пантомимикой;
- наблюдается высокая эмоциональная восприимчивость, впечатлительность, усиливается сопереживание, возможно обостренное чувство одиночества;
- эмоциональные реакции более устойчивы и осознаны, регулируемы;
- наряду с проявлением простых эмоций, формируются устойчивые эмоциональные отношения, чувство взросления и др.

В связи с вышеизложенным, следует отметить, что юношеский возраст чрезвычайно важен для развития эмоциональной сферы человека и является критическим периодом в онтогенезе. Так же может быть самостоятельным фактором для возникновения психологического стресса.

Основной вид деятельности студенческой молодежи - учебно-профессиональная, успешностью которой, в первую очередь, и будет обусловлен процесс формирования ее психоэмоциональной сферы, так как «порождаемые деятельностью эмоции и чувства становятся ее неотъемлемой частью, выполняющей функцию регуляции» [4].

К этому следует добавить, что такая деятельность может содержать в себе как информационные, так и эмоциональные стрессоры. Поэтому обобщенные литературные данные (Пивоварова Г.Н., Агаджанян Н.А., Судаков К.В., Ильинич В.И., Исаев В.А., Щербатых Ю.В., Мельников В.И. и др.) позволяют определить следующие причины развития психологического стресса у учащихся высшей школы:

- высокие интеллектуальные и психоэмоциональные нагрузки;
- предсессионный и период сдачи экзаменов;
- нерациональная организация учебной деятельности (дефицит времени, академическая неуспеваемость);
- совмещение работы и учебы;
- изменение места жительства и привычного ритма жизни;
- нарушение режима труда и отдыха, питания;
- гиподинамия, гипокинезия;
- конфликтные межличностные отношения (с одноклассниками, преподавателями);
- сложности бытового уровня;
- проблемы личного характера;
- рассогласование интересов, склонностей, способностей, порождающее кризис выбора профессии (нежелание учиться, разочарование в профессии);
- низкий уровень навыков психической саморегуляции (ПСР) и др.

Среди причин, вызывающих психологический стресс, следует указать одну из детерминант, обуславливающих низкую устойчивость к нему – психоэмоциональная экзаменационная нагрузка.

По мнению Щербатых Ю. В. - это личностные особенности (характер и черты личности, нейротизм, повышенная агрессивность, тревожность, склонность к мотивационным конфликтам и конфликтам интимно-личностного характера, уровень самооценки, направленность человека, его установки, ценности).

Характер причин, являющихся пусковым механизмом в возникновении стресса, возрастной период, отличающийся неустойчивостью адаптационных механизмов, его психофизиологические особенности определяют процессы дезадаптации, вариантами которой могут служить такие психологические (эмоциональные) реакции, как тревога и депрессия.

Тревога – отрицательное эмоциональное переживание, обусловленное ожиданием чего-то опасного, не связанное с конкретными событиями [5]. То есть тревога – эмоциональная реакция на стресс.

Повторяющиеся через короткие промежутки времени длительные переживания тревоги формируют тревожность, выступающую в качестве черты личности, причем у одних она может быть генетически обусловлена, у других – формируется в течение жизни.

Кроме того, следует различать тревожность личностную как стабильное свойство личности и ситуативную тревожность, имеющую связь с какой-либо внешней ситуацией [3].

Целью нашего исследования являлась характеристика психоэмоционального состояния у студентов, обучающихся на первом курсе НГУЭУ. Для этого нами была использована шкала личностной тревожности Ч. Д. Спилбергера - Ю. Л. Ханина. Изучали отдельно показатели нейротизма и депрессии, которые диагностировались с помощью опросника Г. Айзенка. Затем определяли общую психическую неуравновешенность, которую получали путем суммирования нейротизма и депрессии. В обследовании приняли участие 145 первокурсника, 97 девушек и 48 юношей.

В результате исследований было выявлено, что высокая общая психическая неуравновешенность по данным опросника Г. Айзенка определялась у 45 % обследованных студентов, умеренная - у 38 % и низкая - у 15 %.

Тест самооценки Ч. Д. Спилбергера позволил получить представление о выраженности стресса у каждого испытуемого. Тестирование степени тревожности показало, что в первую группу (т. е. где стресс отсутствовал) попали только 2 % студентов, в группу с умеренным типом тревожности – 30 % и в группу, где стресс представляет главную проблему – 70 %.

При этом уровень тревожности у девушек составил - 25 %, у юношей – 10 %. Средний уровень тревожности у девушек и юношей составил - 41 % и 40 % соответственно. Низкий уровень тревожности составил у девушек – 34 %, у юношей – 50 %.

Кроме того, был обнаружен повышенный уровень нейротизма у девушек, в сравнении с юношами (42,6 и 22,6 % соответственно).

Таким образом, как показывают наши результаты, у первокурсников уже в самом начале обучения в НГУЭУ имеет место психоэмоциональная неустойчивость, повышенный уровень тревожности, склонность к депрессиям. Наши исследования подтверждают данные ряда авторов о том, что уровень тревожности выше у девушек первокурсниц в сравнении с юношами уже на начальном этапе обучения в ВУЗе [2, 6].

На значимость внутренних конфликтов, связанных с самооценкой в этом возрасте, как главной причины в развитии тревожности, указывали в свое время: Mc Cleland D. C. (1953), Мясищев В.Н. (1960), Родригес К. (1986), Бороздина Л.В. (1993), Прихожан А.М. (2000) и др.

Согласно Nutt D. J. (1990), классификация реакций организма при изучении состояния тревожности может выглядеть следующим образом:

- эмоциональные (острое эмоциональное реагирование, например, гнев);
- интеллектуальные (нарушения со стороны познавательных процессов: внимание, восприятие, память, мышление);
- физиологические (колебания артериального давления, изменения частоты сердечных сокращений и др.);
- поведенческие (раздражительность, агрессия, неуверенность, замкнутость, застенчивость, конфликтность и др.).

Частое переживание тревоги и формирование тревожности у студентов оказывает сильное влияние на регуляцию устойчивости их организма при психологическом стрессе. Есть все основания полагать, что существует взаимосвязь тревоги/тревожности и депрессии, так как прослеживается общность аффективных (включая эмоциональные), когнитивных, физиологических и поведенческих составляющих.

Депрессия – аффективное состояние с характерным отрицательным эмоциональным фоном, изменениями сферы мотивационной, когнитивных представлений и общей пассивностью поведения [5].

Психологический стресс в развитии депрессии у студентов - не единственный фактор риска. Как отмечают Мэш Э., Вольф Д. (2003), генез данного состояния сложный и многофакторный, в нем принимают участие и наследственно-генетические, нейробиологические, семейные, когнитивные, межличностные факторы окружающей среды.

Депрессия, в первую очередь, затрагивает аффективный компонент личности и в юношеском возрасте, включая начальный период обучения в ВУЗе, имеет свои особенности:

- течение продолжительное, в основном легкой и средней степени тяжести;
- при расстройстве самосознания («Я-концепция»), снижении самооценки высок риск суицида;
- как и в случае с тревожностью, у девушек депрессия встречается чаще, чем у юношей;
- преобладает когнитивная составляющая (снижена мыслительная деятельность, что не позволяет студенту на должном уровне решать учебно-профессиональные задачи; наблюдаются нарушения внимания, его основных характеристик: объем, устойчивость, переключаемость; страдает память, ее мнемические блоки: запоминание, хранение, воспроизведение, преобладает забывчивость; имеет место расстройство сенсорно-перцептивного уровня.
- отмечается неустойчивость аффективной сферы, включающей эмоциональное реагирование.

В заключение следует отметить, что стресс в период обучения в ВУЗе является фактором риска в развитии тревоги/тревожности и депрессии. Данные психологические (эмоциональные) реакции на стресс не всегда удается диагностировать на ранних этапах, что ведет к социальной и учебной дезадаптации, разочарованию в будущей профессии.

Поэтому важной задачей психолого-педагогического сопровождения в ВУЗе является укрепление адаптационных механизмов организма учащейся молодежи посредством обучения их приемам психической саморегуляции (ПСР).

ЛИТЕРАТУРА

1. Алиева М.Т. Изучение эмоционального стресса и адаптивности центральной нервной системы, высшей нервной деятельности у студентов в зависимости от формы обучения. Диссертация. Душанбе, 2021. 139 С.
2. Бодров В.А. Психологический стресс: развитие и преодоление / В.А. Бодров. - М.: ПЕРСЭ, 2006. С. 21.
3. Гладышев Ю.В. Гендерные особенности проявления тревожности у студентов. // Актуальные вопросы современной психологии и педагогики: XVI-я межд. конф. Липецк 2014. С. 145-148.
4. Гладышев Ю.В. Тревожность как показатель снижения адаптивности студентов к обучению в ВУЗе. // Совет ректоров. 2011. № 9. С. 54-56.
5. Китаев Н.С. Психология стресса / Н.С. Китаев. - М.: Наука, 2003. с. 149.
6. Словарь психолога-практика. Составитель С. Ю. Головин. 2-е изд., перераб. и доп. - Мн.: Харвест, - 2001. С. 161; С 862.
7. Хасан Б.И. Пол и образование / Б.И. Хасан. - Красноярск.: КГУ, 1996. 185 с.

ОМУЗИШИ АКСУЛАМАЛҲОИ ПСИХОЛОҒИ БА СТРЕСС ДАР ДОНИШЧЌҶҒН

Дар мақолаи мазкур мавзуи омузиши ақсуламалҳои психолоғи ба стресс дар донишчўён мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллифон қайд кардаанд, ки стресс дар давоми таҳсил дар донишгоҳ омилҳои хатарнок дар рушди изтироб мебошад. Ин ақсуламалҳои раванӣ (эмотсионалӣ) ба стрессро на ҳама вақт дар марҳилаҳои ибтидоӣ таъхир кардан мумкин аст, ки боиси ноустувории иҷтимоӣ ва таълимӣ ва ноумедӣ аз касби оянда мегардад.

КАЛИДВОЖАҲО: ақсуламал, таълим, донишчўён, стресс, касби оянда.

ИЗУЧЕНИЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ РЕАКЦИЙ НА СТРЕСС У СТУДЕНТОВ

В данной статье обсуждается тема изучения психологических реакций на стресс у студентов. Авторы отметили, что стресс в период обучения в ВУЗе является фактором риска в развитии тревоги/тревожности и депрессии. Данные психологические (эмоциональные) реакции на стресс не всегда удается диагностировать на ранних этапах, что ведет к социальной и учебной дезадаптации, разочарованию в будущей профессии.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: реакция, учеба, студенты, стресс, будущая профессия.

THE STUDY OF PSYCHOLOGICAL REACTIONS TO STRESS IN STUDENTS

This article discusses the topic of studying psychological reactions to stress in students. The authors noted that stress during university studies is a risk factor in the development of anxiety and depression. These psychological (emotional) reactions to stress are not always diagnosed at early stages, which leads to social and academic maladjustment, disappointment in the future profession.

KEYWORDS: reaction, study, students, stress, future profession.

Маълумот дар бораи муаллифон: *Алиева Майрам Тохировна* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, н.и.б., ассистенти кафедраи физиологияи одам ва ҳайвонот. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Собиров Насимҷон Рустамович – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курс дуюми факултети биология. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **900124713**.

Сведения об авторах: *Алиева Майрам Тохировна* – Таджикский национальный университет, к.б.н., ассистент кафедры физиологии человека и животных. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, пр. Рудаки, 17.

Собиров Насимджон Рустамович – Таджикский национальный университет, магистрант второго курса факультета биологии. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. Телефон: **900124713**.

Information about the authors: *Alieva Mairam Tokhirovna* – Tajik National University, c.b.s., Assistant Professor of the Department of Human and Animal Physiology. **Address:** 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17.

Sobirov Nasimjon Rustamovich – Tajik National University, second-year master's student of Faculty of Biology. **Address:** 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. Phone: **900124713**.

ФИЛОЛОГИЯ ВА ЖУРНАЛИСТИКА - ФИЛОЛОГИЯ И ЖУРНАЛИСТИКА

ЭТИМОЛОГИЯИ ВОЖАҲОИ ИҚТИБОСӢ ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Қаҳорзода А.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Аз нигоҳи этимологӣ ҳамаи вожагон ба вожаҳои аслий ва иқтибосшуда тақсим мешаванд. Иқтибосшавии вожаҳо бо сабаби робитаҳои иқтисодӣ, сиёсӣ, илмӣ ва фарҳангӣ сураат мегирад. Дар бисёр мавридҳо вожаҳои иқтибосшуда дар забон ҳамчун воситаи номгирӣ қардани чизҳои нав ва ифодаи номҳои нофаҳмои қаблан баёншуда хизмат мекунанд. Вожаҳои иқтибосшуда ҳамчунин метавонанд номҳои дуҷумлааро предметҳо ва ҳодисаҳои алақай маълумшуда бошанд. Ин дар он сураат ба миён меояд, ки агар калимаи иқтибосшуда барои ифодаи якчанд хусусияти дигари предмет истифода бурда шавад, агар он истилоҳи байналмилалӣ қабули омма гардида бошад ва ё агар калимаҳои хориҷӣ бо зӯрӣ ба забон ворид карда шаванд.

Одатан калимаҳои бисёрмаъно бо яке аз маъноҳояшон иқтибос мешаванд ва миқдори маънои калима ҳангоми иқтибосшавӣ, чун қоида кам карда мешавад.

Дар рушди таркиби луғавии забони англисӣ нақши калонро вожаҳои иқтибосшуда аз забонҳои латинӣ ва фаронсавӣ бозидаанд. Якчанд таъсиротро ба таркиби луғавии забони англисӣ забонҳои скандинавӣ расонидаанд.

Иқтибос шудани вожаҳои латинӣ дар забони англисӣ асосан ба се ҳаводис, ки дар таърихи халқи англис рӯй додааст, тааллуқ дорад: ҳукмронии римӣ (аз асри I то асри V – и замони мо), ҷорӣ шудани дини насронӣ дар Англия (асрҳои VI-VII) ва рушди фарҳангҳо дар давраи Эҳё (асрҳои XV-XVI)

Таъсири забони фаронсавӣ ба забони англисӣ, махсусан, дар давраи ҳукмронии фаронсавӣ дар кишвар зиёд буд, дар вақт забони англисӣ ҳанӯз пурқувват нашуда буд. Соли 1066 ҳучуми фаронсавӣ ба Англия саршавии давраи муҳорибаи Англия аз ҷониби нормандӣ ба ҳисоб меравад.

Дар асри XI Англия ба ҳокимияти шоҳи даниягӣ дохил мешуд, ки он як қисми Норвегия ва Шветсияро дарбар мегирифт. Ин давра дар таърих давраи муҳорибаи Англия аз ҷониби скандинавӣ ном дорад. Таъсири лаҳҷаҳои скандинавӣ ба забони англисӣ на танҳо дар вожаҳои иқтибосшуда ифода ёфтааст. Тавре ки дар таърихи забони англисӣ бо таври равшан зикр шудааст, скандинавӣ ба ғалтида рафтан ё чудо шудани бандакҳо аз калимаҳои забони англисӣ мусоидат намудаанд, яъне дар ташаккули сохтори аналитикии забони англисӣ нақши скандинавӣ назаррас аст.

Забони муосири англисӣ аз рӯи сохтори грамматикаш навъи забони аналитикӣ ба шумор меравад, яъне сохтори грамматикӣ он чунон ҳаст, ки дар алоқаҳои байни калимаҳо дар ҷумлаҳо тавассути бо тартиб гузоштани калимаҳо ва калимаҳои ёрирасон, пешоянд ва пайвандакҳо ифода меёбад. Забони қадимаи англисӣ аз рӯи сохти грамматикӣ забони синтетикӣ буд, яъне алоқаи калимаҳо дар ҷумла асосан тавассути тағйир додани сохти ҳуди калимаҳо ифода меёфт. Дар забони қадимаи англисӣ системаи шаклҳои калимаҳои тағйирдиҳанда рушд карда буданд: исмҳои системаи ташаккулёфтаи тасриф ва категорияҳои грамматикӣ чинс, шахс ва шумора, феълҳои барои ифодаи шаклҳои махсус намудҳои мутлақ ва ғайримутлақ ва ғайраҳо доштанд.

Вожаҳои иқтибосӣ метавонанд бо роҳи шифоҳӣ ва хаттӣ ба вучуд оянд. Дар ҳолати бо роҳи шифоҳӣ иқтибос шудани вожаҳо онҳо ба пуррагӣ ба тағйироти лафзӣ дучор мешаванд.

Калимаҳое, ки ба таври хаттӣ иқтибос шудаанд, муддати зиёд вижагиҳои фонетикӣ, имлоӣ ва грамматикӣ худро нигоҳ медоранд.

Иқтибосҳо метавонанд бевосита ва тавассути миёнрав сурат гиранд. Зобонҳои миёнрав, масъалан, лотинӣ (тавассути забони лотинӣ ба забони англисӣ бисёр калимаҳои юнонӣ ворид шудаанд) ва забони фаронсавӣ (тавассути ин забон бисёр вожаҳои лотинӣ ба англисӣ ворид шудаанд) ба шумор мерафтанд.

Се усули асосии иқтибосшавии вожаҳо вучуд дорад: транскрипсия, транслитератсия ва тарҷумаи қарзӣ (калькирование).

Транскрипсия (усули фонетикӣ) - ин иқтибосшавии воҳидҳои луғавиест, ки ҳангоми он шакли овозӣ нигоҳ дошта мешавад (баъзан якчанд тағйироти шаклӣ мувофиқи хусусиятҳои фонетикӣ забон, ки дар он калима иқтибос мешавад, ба амал меояд). Бо ин усул калимаҳои футбол (football), трейлер (trailer), (джинсы) джинсҳо (jeans) ва ғайраҳо аз забони англисӣ ба забонҳои русиву тоҷикӣ иқтибос шудаанд. Ба забони англисӣ аз забони фаронсавӣ вожаҳои regime, ballet, bouquet ва монанди инҳо бо усули зикршуда иқтибос шудаанд.

Транслитератсия - ин усули иқтибосшавӣ, ки ҳангоми он навишти иқтибосҳо чунин тағйир меёбад: ҳарфҳои калимаи иқтибосшаванда бо ҳарфҳои забони модарӣ иваз мешаванд. Бо усули транслитератсия аз забони англисӣ ба забони русӣ калимаҳои круиз (англ. cruise), мотель (англ. motel), клуб (англ. club) иқтибос шудаанд. Бисёр номҳо аз забони англисӣ ба забонҳои тоҷикӣ ва русӣ иқтибос шудаанд: Вашингтон (англ. Washington), Техас (англ. Texas), Лондон (англ. London). Дар забони англисӣ бисёр калимаҳои юнонӣ, лотинӣ ва фаронсавӣ вижагиҳои графикаӣ худро нигоҳ доштаанд, ҳарчанд ки онҳо аз рӯи қоидаҳои забони англисӣ хонда мешаванд.

Тарҷумаи қарзӣ (калькирование) - ин усули иқтибосшавӣ, ки ҳангоми он маънои ассотсиативӣ ва қолаби сохтори вожа ё ибора иқтибос мешаванд. Ҳангоми тарҷумаи қарзӣ қисмҳои вожаи иқтибосшаванда ва ё ибора алоҳида тарҷума карда мешаванд ва аз рӯи намунаи калима ё иборайи хориҷӣ ҳамроҳ навишта мешаванд. Дар натиҷаи тарҷумаи қарзӣ вожаҳои қарзӣ ҳосил мешаванд, яъне онҳо калима ё ибораҳои мебошанд, ки аз рӯи намунаи калима ё иборайи хориҷи сохташуда ба шумор мераванд. Мисол, исми олмони Vaterland, қисм ба қисм тарҷума шудааст, ки вожаи қарзии Fatherland; исми русии «самоубийство» - вожаи қарзии (калька) лотинии suicide (sui -худ (себя), cide - кушӣ (убийство)); исми англисии selfservice, ба забони русӣ бо усули тарҷумаи қарзӣ иқтибос шудааст, шакли «самообслуживание» - ро дорад. Тавассути усули тарҷумаи қарзӣ бисёр вожаҳо ва воҳидҳои фразеологӣ дар асоси забонҳои лотинӣ ва фаронсавӣ сохта шудаанд. Калимаҳои зерин вожаҳои иқтибосӣ ба шумор мераванд: below one`s dignity - ниже своего достоинства (аз лот. infra dignitatem); under consideration - муҳокимашаванда («обсуждаемый») (аз лот. sub juice); vicious circle - давраи мустаҳкам («порочный круг») (аз лот. circulus vitiosus); masterpiece - шоҳкорӣ («шедевр») (аз фарон. chef d`oeuvre); pen name - тахаллус («псевдоним») (аз фарон. nom de plume) ва ғайраҳо.

АДАБИЁТ

1. Камолиддинов Б. Сухан аз баҳри дигарон гӯянд / Б. Камолиддинов. - Душанбе, 2015, 400 с.
2. Каушанская В.Л. A grammar of the English language / В.Л. Каушанская. - Москва, 1967, - 356 с.
3. Мюллер В.К. Новый англо русский словарь. Издание второе / В.К. Мюллер. - М. изд. дом «Диалог», 2002. - 895с
4. Муродов М. Асосҳои эҷоди журналистӣ / М. Муродов. - Душанбе: Ирфон, - 2014.
7. Саидов Ҳ.А. - Система дипломатических терминов в таджикском и английском языках / А.Х. Саидов. - Душанбе, 2013. - 335 с.

ЭТИМОЛОГИЯИ ВОЖАҲОИ ИҚТИБОСӢ ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Дар мақолаи мазкур мавзӯи этимологияи вожаҳои иқтибосӣ дар забони англисӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф қайд кардааст, ки аз нигоҳи этимологӣ ҳамаи вожагон ба вожаҳои асли ва иқтибосшуда тақсим мешаванд. Иқтибосшавии вожаҳо бо сабаби робитаҳои иқтисодӣ, сиёсӣ, илмӣ ва фарҳангӣ сурат мегирад.

КАЛИДВОЖАҲО: вожаҳои иқтибосӣ, забони англисӣ, ташаккул ва рушд.

ЭТИМОЛОГИЯ ЗАИМСТВОВАНЫХ СЛОВ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

В данной статье обсуждается тема этимологии заимствованных слов в английском языке. Автор отметил, что с этимологической точки зрения все слова делятся на исходные и производные. Заимствование слов происходит вследствие экономических, политических, научных и культурных связей.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: словарный запас, английский язык, формирование и развитие.

ETYMOLOGY OF BORROWED WORDS IN ENGLISH

This article discusses the topic of etymology of borrowed words in English. The author noted that from an etymological point of view, all words are divided into original and derivative. Borrowing of words occurs due to economic, political, scientific and cultural ties.

KEYWORDS: vocabulary, English language, formation and development.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Каҳорзода Амина* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуҷуми факултети забонҳои Осиё ва Аврупо. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторе: *Кахорзода Амина* - Таджикский национальный университет, магистрант второго курса факультета языков Азии и Европы. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан г. Душанбе проспект Рудаки 17.

Information about the author: *Kahorzoda Amina* - Tajik National University, second-year master`s student of Faculty of Asian and European languages. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan Dushanbe Rudaki Avenue 17.

«САНГИ МАН – АЛМОС»-И АСКАР ҲАКИМ ДАР НАҚДИ АДАБИ

Саидова М.

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ҳар суҳанронӣ ва вохӯриҳояшон бо шахрвандони мамлакат аҳли ҷомеа ба зиракӣ ва ҳушёрӣ даъват менамоянд ва дар баробари ин, ҷиҳати тарғиби гоҷҳои ватандӯстона, эҳтирому садоқат ба рамзҳои давлатӣ, муқаддас донишани Тоҷикистони азиз, инъикоси дастовардҳои даврони Истиқлолияти давлатӣ, ташвиқи гоҷҳои миллӣ ва умумибашарӣ ва амсоли ин ишораҳои алоҳида мекунад. Ҳамзамон, адибон ва дигар намоёндагони аҳли фарҳангро даъват месозанд, ки ба мавзӯҳои мубрами ҳаёти диққат дода, манфиат ва дастовардҳои миллиамонро бештар тасвир намоянд.

Мо адибони соҳибзавқ ва соҳибхунари зиёд доштемурдорем. Онҳо тавонистаанд ва метавонанд, ки дар мавзӯҳои гуногун асарҳои ҷолиб офаранд, барои такмили жанрҳои адабӣ талаш карда, руҳияи созандаи мардумро бо ҳамаи дастовардҳои онҳо васф кардаанд ва ин амал идома дорад. Адибони тоҷик Гулназар Келдӣ, Низом Қосим, Аскар Ҳаким, Камол Насрулло, Муҳаммад Ғоиб, Рустам Ваҳҳобзода, Ато Мирҳоча, Фарзона, Давлат Сафар, Хайрандеш, Сиёвуш, Абдуқодири Раҳим, Озарахш, Озар, Давлати Раҳмониён, Раънои Мубориз, Рӯдобаи Мукаррам ва дигарон дар гиромидошти ҳофизаи таърихӣ, арҷгузори ба Ватану мероси ниёгон ва инъикоси масъалаҳои мубрами даврони Истиқлолият саҳми назаррас доранд. Дар ин радиф Аскар Ҳаким яке аз шоирон ва адабиётшиносону мутарҷимони шинохта ва маъруф буда, на танҳо дар Тоҷикистон, балки берун аз он ҳам маҳбубият дорад.

Ҳамин гуна маҳбубият аст, ки ашъори дар солҳои гуногун офаридаи Аскар Ҳаким дар авроқи кутуби «Раҳнавард» (1983), «Тарозуи Офтоб» (1987), «Путник» (Маскав, 1989), «Рӯзи умед» (1990), «Рубоӣ» (1992), «Баргпайванд» (дар алифбои ниёкон; Нью-Йорк, 1993), «Шаҳри меҳолуд» (ба ҳуруфи ниёкон; 1993), «Баргузидаи ашъори Аскар Ҳаким» (Техрон, 1995), «Ашъори мунтахаб» (2012) ва ғайра нашр гардидаанд. Бархе аз ин осор бар иловаи русӣ, ба чанде аз забонҳои дигари хоричӣ ҳам интишор ёфтаанд. Баргузидаи ашъори Аскар Ҳаким ба номи “Баргпайванд” дар соли 1993 дар Амрико низ ба ҷоп расидааст.

Доир ба рӯзгор ва пайроҳаи эҷодии Аскар Ҳаким дар адабиётшиносии тоҷик дар қолаби мақола, тақриз, гузориш, мусоҳиба ва хотироту бардошт қорҳои судманде сурат гирифтааст. Дар ҷилди ҳафтуми “Маҷмуаи осор”-и адиб мақола, хотирот, нақд ва мақолаву очеркҳои, ки ба Аскар Ҳаким бахшида шудаанд, ҷой дода шудаанд. Инчунин, ҳамкасбони шоир ба шахсияти ӯ арҷ гузошта, шеърҳои худро ба васфи шоир бахшидаанд, ки қисме аз онҳо дар ин осор ҷамъ омадаанд. Илова бар ин, ба ифтихори 75-умин солгарди зодрӯзи адиб соли 2021 маҷмуаи “Паҳлуҳои як истеъдод” [7] ба нашр расидааст, ки фарогири мақолаҳо, нақд баррасиҳои осори адиб ва шеърҳо бахшида ба ӯ мебошад. Мураттиби ин маҷмуа Олим Бухориев мебошад. Дар мақолаҳои Мӯсо Диноршоев, Абдуҳолик Набиев (Набавӣ), Ҷӯраҳон Бақозода, Абдурраҳмони Абдуманнон, Атахон Сайфуллоев, Сергей Сухоян, Алиризо Қазва, Абдусалом Самадов, Ҷумъабой Ҳамроев, Абдуҷаббор Раҳмонзода, Ҷамолиддин Саидзода, Боймурод Шарифзода, Салимшо Ҳалимшо, Ҳафиз Раҳмон, Субҳони Аъзамзод, Мухриддин Сабурӣ ва дигарон шахсияти эҷодии шоир ва мақоми ӯ дар адабиёти муосири тоҷик муфассал таҳлил шуда, барои шинохти маҳорати эҷодии Аскар Ҳаким таълифот ва маводи омӯзандаю ҷолибанд.

Дар ҷилди дууми “Маҷмуаи осори”-и Аскар Ҳаким достону манзумаҳои «Нону имон», «Санги ман – алмос», «Ҷақомаи ризои модар», «Ануширвон дар додгоҳи адл» ҷойгир шудаанд, ки онҳо барои муайян кардани таҳаввули тафаккури бадеии Аскар Ҳаким ва таҳким ёфтани хунари адабии ӯ нақши асосӣ мебозанд. Ба андешаи мо, аз миёни осори манзуме, ки дар даврони Истиқлолият таълиф шудаанд, манзумаи «Санги ман – алмос» бо

фарогирии мавзуъ ва нигоришу биниши хунарӣ намунаи олии назми тоҷикӣ ба шумор рафта, маҳз аз ин сабаб таваҷҷуҳи мунаққидону адабиётшиносони зиёди ватанию хоричиро ба худ ҷалб кардааст. Пас аз нашри достони «Санги ман-алмос», ки ба соли 1997 рост меояд, хеле зуд мавриди таваҷҷуҳи донишмандону ноқидони адабӣ қарор гирифта, мақолаю тақризу андешаҳои судманди илмӣ баён шудаанд.

«Санги ман – алмос» ба забони русӣ тарҷума гардида, моҳи апрели соли 2000-ум дар Шурои Созмони байналмилалии иттифоқи нависандагон мавриди муҳокима ва баррасӣ қарор гирифт. Шоирону нависандагони зиёде атрофи ин манзума изҳори назар намуданд, ки дар поён ба бархе аз дидгоҳҳо ишора хоҳад шуд.

Баррасии андешаву назариёти муҳаққиқону адабиётшиносон ва намояндагони риштаҳои дигари илму фарҳанг нишон медиҳад, ки ҳама дар як андеша тафовук доранд. Моҳияти асосии ин мулоҳизаҳо аз он иборат аст, ки достони Аскар Ҳаким падидаи нав дар адабиёти халқҳои пасошуравӣ буда, шабеҳаш хеле камёб аст. Шоир ва мунаққиди рус Станислав Золотсев, ки достони мазкурро ба русӣ тарҷума кардааст, зимни муҳокимаи он ба ду матлаби муҳим ишора мекунад. Матлаби аввал ба оғози навҷӯиву таҷаддуде, ки солҳои 30-юм дар назми тоҷик оғоз шуд, иртибот мегирад.

Ба ақидаи мавсуф вазни аруз танҳо фарзу суннати шеър, балки фарзу суннати эҳсос аст ва шоирони муосир мисли М. Қаноат, Л. Шералӣ, Гулназар беҳтарин ашъори хешро бо ҳифзи аруз эҷод намудаанд, аммо ҳаргиз чувҷӯву пажӯҳишро барои дарёфти шеваву тариқи назми баёни эҳсоси андеша раҳо насохтаанд. Ӯ зуҳури достони «Санги ман-алмос»-ро натиҷаи саъю талоши пайгиронаи шоир дар ин роҳ медонад.

Матлаби дуюм ба амри тарҷума вобастагии қавӣ дорад. Мутарҷим изҳор доштааст, ки асареро шабеҳи «Санги ман – алмос» дар адабиёти тоҷик дучор наёмадааст. «Ман, – мегӯяд ӯ, – ин асарро ҳамчун як падидае мутлақо нава пазируфтаам, иқрор мекунам, барои «ман шоири тарҷумони рус ин кор (яъне, тарҷума) кори душворе буд. То ба ин дам асареро ба ин мураккабӣ вонахӯрда будам. Баъзе монандихоро дар шеъри Эрон, дар назми нави Афғонистону Ҳиндустон дучор омадам. Вале ба забони русӣ гардонидани ин гуна шеър падидаи нав буда, ҳеҷ гуна собиқае надорад. Акнун ман гумон мекунам, ки фарзу суннати тарҷумаи чунин шеърро бояд ба вучуд овард. Ин кори ман ба қадом андоза барор гирифтааст, бароям равшан нест, баҳои инро бояд дигарон бидиҳанд. Иқрор мекунам, ки кори тарҷумаи ин асарро ман хеле дур аз Тоҷикистон, ҳатто аз Маскав ҳам дур, дар зодгоҳи худ Пскови бостонӣ ба ҷо оварда, бо он, пеш аз ҳама, адибони ҳамдиёри худро ошно карда, баҳои онҳоро гирифтаам, онҳо изҳор карданд, ки дар назми машриқзамин ба ин монанд шеъреро мушоҳида накардаанд. Барои ман ҳиссиёти шашум, ки асосан ҳоси одамони шуравӣ буд, яъне ҳиссиёти қаноатмандӣ аз худ, бегонааст» [3, с. 233-234].

Чуноне ишора шуд, шумори адибону ноқидоне, ки дар баррасии достони шоир ширкат доштанд, зиёд буда, аксари онҳо ба мавқею ҷойгоҳи Аскар Ҳаким дар ҷомеаи адабӣ таъкид варзидаанд. Аз миёни онҳо назари Раҳим Муқимов, мушовири СБИН оид ба адабиёти ўзбек ҷалби назар мекунад. Номбурда соли 1967 дар симпозиуми шеъри ҳамзабонон дар Душанбе ширкат дошта, таъсири онро бар шеъри тоҷик бисёр муассир маънидод мекунад. Ба ақидаи ӯ «Шеъри нав, ки дар Эрон дар эҷодиёти шоирони навпардоз, аз ҷумла Н. Нодирпур оғоз ёфта буд, дар Тоҷикистон дар эҷодиёти М. Қаноат, Б. Собир, А. Ҳаким такмил ва инкишоф ёфт. Ногуфта намонад, ки шоирони тоҷик тақлид накардаанд, балки дар эҷоди шеъри нав мазмун ва роҳу воситаҳои худро ба вучуд овардаанд... Достони нави Аскарро ман ҳам ба забони тоҷикӣ хондааму ҳам ба забони русӣ. Лозим аст, ки дар бораи тарҷумон аз рӯи инсоф сухан бигӯем: ин гуна дostonро бо чунин хубӣ тарҷума кардан ба ҳар кас муяссар намешавад.» [3, с. 235].

Ҳарчанд дидгоҳҳои аксари ширкаткунандагон ҳосили ошноии онҳо аз матни русии дoston аст, бознигарии онҳо гувоҳ бар ин аст, ки тарҷумаи шоистае анҷом шудааст. Аз ҷумла, Виктор Потиевский хотиррасон гаштааст, ки «маъниҳои ӯ ҳама фалсафианд, бо назокату ҳикматписандие, ки доранд, дили хонандаро ба вачд меоранд» [3, с. 238].

Мунаққиди рус Искра Денисова бошад, ба махсусиятҳои ин дoston ишора карда, менависад: «Ҳар як сатри он саршори ақоиди пантеистӣ аст ва чунин маънӣ аз ақидаҳои

зардуштӣ, аз Суғди бостонӣ ибтидо мегирад. Пантеист заминаи асосӣ ва устуворест, ки бинои ҷустуҷӯҳои маънавии шоир дар болои он бунёд карда шудааст: Доираи ҷустуҷӯҳои маънавии шоир бисёр фарох аст ва он ҳамаи динҳову мазҳабҳоро фаро мегирад» [3, с. 239].

Донишмандон сифати волои фалсафӣ доштани ин дostonро таъкид кардаанд, ки худ ба худ ҳам далели дар пояи баланд будани он аст. Шоир ва нависандаи русзабони тоҷик Темур Зулфиқоров низ дар атрофи дoston андешаҳои ҷолиб баён кардааст. Ба қавли ӯ, дostonи нави Аскар Ҳаким на танҳо сухани тару тоза дар шеъри тоҷик, балки умуман, дар шеър мебошад. Илова бар ин, мавсуф чунин таъкид намудааст: “Аскар Ҳаким дostonи тару тоза, зебову пурнафосате эҷод кардааст, ки он офаридаҳои Уолт Уитменро ба ёд меоварад. Ман аз дил гузаронидам, ки ӯ чӣ гуна тавонистааст, ки рози дили худ, матои басо нозуки муҳаббат ба инсон, ба табиатро ба муддати дарозе дар дил ниҳон дорад. Бешубҳа, дostonи нави Аскар Ҳаким на танҳо сухани тару тозае дар шеъри тоҷик, балки умуман дар шеър мебошад. Дар он биниш ва дарёфти бихишт аст — дар охир дар тасвири ҳамон рӯдҳои булури...” [3, с. 241].

Темур Зулфиқоров ба таври умум изҳор мекунад, ки дар дoston андешаҳои мавхуму мучаррад мавҷуданд, вале мушаххасан чизеро номбар намекунад.

Ғулум Саҳии Ҳайрат, ки намояндаи сафорати ҳамонвақтаи Афғонистон будааст, ба як нуктаи муҳим бештар мутаваҷҷеҳ шудааст. Ба андешаи ӯ дostonи «Санги ман – алмос»-и Аскар Ҳаким идомаи роҳи камолоти назми шодравон Нодири Нодирпур ва масири шоири машхур, нобиғаи замон Сухробӣ Сипехрӣро ба хотир меорад. Зикр шудааст, ки «Садои пойи об»-и Сухробӣ Сипехрӣ ва «Санги ман – алмос»-и Аскар Ҳаким умумият ва шабоҳати зиёд доранд. Ғулум Саҳии Ҳайрат ин дostonҳоро шоҳкори адабиёти муосири форсизабонон мешуморад [3, с. 243].

Файласуф, тарҷумон ва шоири арман Ашот Сагратян бошад, бар ин ақида аст, ки дар манзумаи «Санги ман – алмос» пантеизми ҷаҳонбинии шоир бисёр барҷаставу бориз аст. Ба ақидаи ӯ Аскар Ҳаким «санъаткорест, ки бо матои сухан сару кор дорад ва намехоҳад он торҳое, ки робитаи миёни заминро осмонро барқарор менамояд, қанда шаванд» [3, с. 245].

Нуктаи дигари арзишманд дар таҳлили файласуфи номбурда ишорат ба таъйини дарунмояи асли манзума аст. Ба навиштаи вай дар дostonи ӯ «олами зебоӣ дар шаклҳои дидани боғи пеши назар меояд ва эҳсосе, ки аз дидани он бедор мешавад, эҳсоси мусалсал буда, бедорӣ як ҳиссиёт боиси ба вучуд омадани ҳиссиёти дигаре мегардад ва чунин алоқамандии рӯҳонӣ саросари дostonро фаро гирифта, ба инсон эҳсоси масъулият барои покиро талқин мекунад, ки бедор кардани чунин ҳиссиёт на ба ҳар кас муяссар мешавад» [3, с. 245].

Лозим ба ёдоварӣ аст, ки нақду баррасии шоири рус Сергей Сухоян дар мавриди дostonи мазкур бисёр мушаххасу мудаллал ва арзишманд мебошад. Сергей Сухоян дар мақолааш дар ибтидо ба решаҳои зеҳнияти шоир дар офариниши дoston ишора карда, таъкид менамояд, ки фаровардаҳои зеҳнии ниёкон, матолиби қуръонӣ, сарчашмаҳои мазҳабӣ, донишҳои асотирӣ, асноду далоили таърихӣ дар он фаровон истифода шуда, ки ин худ гувоҳи умқи донишу андеша ва мутолиоти шоир аст. Ба андешаи ӯ «Аз нигоҳи паҳнрову фарогирии воқеият ва дарки фалсафии ҳаёт, дostonи «Санги ман – алмос» тазоҳури парвози беинтиҳои фикр дар фазо ва замон аст. Дoston моро водор менамояд, ки эҳсосоти шоир, ғаму шодии ӯро, ки аз ягон ҷиҳат эҳсосоти мо, ғаму шодии мо низ мебошад, дарк намоем ва сари андешаҳои шоир амиқу равшан фикр бикунем» [13, с. 271-272].

Дар баррасии дostonи «Санги ман – алмос» дар Шурои Созмони байналмилалӣ иттифоқи нависандагон шоирону нависандагон ва мунаққидону адабиётшиносони дигар, аз ҷумла Яков Козловский, Темур Пӯлодов, Шавкат Ниёзӣ, Расул Ҳамзатов, Людмила Шипахина, Владимир Гусев, Павел Уляшов ва дигарон ибрози назар намудаанд.

Қобили тавачҷуҳ аст, ки «Санги ман – алмос» аз мадди назари мунаққидону олимони тоҷик, ўзбек ва муҳаққиқони Эрон низ дур намондааст. Муҳаққиқон Мӯсо Диноршоев, Абдучаббор Раҳмонзода, Ҷамолиддин Саидзода, *Сайд Али Мӯсаови Гарморӯдӣ*, Ҷумъақул Ҳамроев, Умар Сафар, Ҳафиз Раҳмон, Муҳриддин Сабурӣ, шоирон Салимшо Ҳалимшо, Муҳаммадали Аҷамӣ, Камол Насрулло ва Шаҳрияи Адҳамзод дар бораи ин дoston андешаҳои омӯзанда ва судманду муҳим баён кардаанд.

Файласуфи маъруфи тоҷик Мӯсо Диноршоев оид ба ҷанбаҳои фалсафии шеър ибрази назар карда, ба ин шеваи қор ва ба он илова гардидани эҳсоси замони наву масъулияти шахрвандиро таъкид мекунад. Ба андешаи мавсуф дар шеъри адабиёти давраи нави тоҷик намунаи ин гуна асар достони «Санги ман – алмос»-и Аскар Ҳақим мебошад. М. Диноршоев дар бораи дарки шоиронаи фалсафаи ҳастӣ ибрази назар намуда, ба ақидаи ӯ ин дoston “намунаи болотарин дастовардест, ки шеъри муосир дар ин ҷода дорад” [5, с. 37].

Академик Абдучаббор Раҳмонзода зимни нақду таҳлил “Маҷмуаи осор”-и ҳафтҷилдаи Аскар Ҳақим ба арзиши адабию ҳунарии достони «Санги ман – алмос» таваҷҷуҳи вижа зоҳир кардааст. Ба андешаи ӯ ин дoston барои муайян кардани таҳаввули тафаккури бадеии Аскар Ҳақим ва таҳким ёфтани ҳунари адабии ӯ нақши асосӣ дошта, “аз миёни осори манзуме, ки дар даврони Истиқлолият таълиф шудаанд, манзумаи «Санги ман – алмос» бо фарогирии мавзӯ ва нигоришу биниши ҳунари намунаи олии назми тоҷикӣ ба шумор меравад” [9, с. 27].

Аз андешаҳои бисёр пурумқ оид ба ин дoston назари адабиётшинос Ҷамолиддин Саидзода аст, ки дар мақолаи «Жарфтар аз дарё ва фаротар аз арш» омадааст. Мавсуф зимни таҳлили ин достони Аскар Ҳақим ӯро «гӯяндае физоянда» муаррифӣ мекунад. Ба ин маънӣ, ки дар қори эҷод вай ҳаргиз ба як сарчашма тақявар нест, балки аз тамоми имконоти мавҷуд истифода мекунад, «аммо ҳамеша симои худ, нигоҳи хоси хешро нигоҳ медорад... асар аз ҳар лиҳоз асари пургунҷоиш, серпахлу серрамзу роз аст ва тору пуди он аз фалсафаву ҳикмати ҳаёт тапида шудааст ва ташбеҳу истиораву кинояву маҷозу тамсилу талмеху аносири мухталифи шеъррофарин, устураву сураву ояҳову боварҳо ва панду ҳикмату суханони омӯзандаву дастурбахш тазйин ёфтааст. Шоир бад-ин тартиб воқеиятро бо устураву боварҳову андешаву орои миллию инсонияю диниву мазҳабӣ пайванд зада, байни онҳо пул барқарор кардааст, пули зиндагӣ, ваҳдат, ормон, одамият, ки меъмораш инсон аст, инсоне, ки масъулияти ҷонишинии ҳастии мутлақро ба дӯш дорад» [12, с. 403-404].

Адабиётшинос Ҷумъакул Ҳамроев ба масъалаи аз дидгоҳҳои гуногун баррасӣ гардидани достони “Санги ман – алмос” ишора карда, бар ин назар аст, ки “шоир бо он эҳсоси тунду тез ва хунгармие, ки дар сиришташ аст, мушоҳиди бетарафи воқеияти зиндагӣ нест, балки майдони зиндагӣ барои ӯ ҷойи санҷидани қудрат, фаъолият ва мубориза барои пирӯзии инсон бар ҳама мушқилот ба хогири пирӯзии некӣ бар бадист, нур бар зулмат ва адолат бар разолат аст” [20, с. 173]. Воқеан, барои қаҳрамони лирикии шоир зиндагӣ ва ҳадафҳои волои он арзиши ҷовидона дорад. Аз ин ҷост, ки шоир моҳияти марғро бо мақсуди зиндагӣ вобаста медонад.

Мунаққид Муҳриддин Сабурӣ дар манзумаи «Санги ман – алмос» дарёфтааст, ки Аскар Ҳақим “бо нафаси тоза садо дармедихад”. Ба андешаи мунаққид, “то замоне ки Аскар Ҳақим дар эҷоди ин манзума дастб гашт, марҳилаҳоро пушти сар гузошта буд. Ӯ дар миёни шоирони тоҷик аз зумраи қасонест, ки аз роҳи нақду баррасии ашъори ҳамзамонон ба гуфтани шеър пардохт. Ҳарчанд баъзе аз донишмандон ба ин назаранд, ки шеъри Аскар Ҳақим ҳамранגיע ба шеъри Эрону Афғонистон дорад, аммо ӯ дар оғоз размандаи ҳамон сангаре буд, ки шоирони дигари тоҷик буданд ва дар марҳилаҳои баъд тавонист бо диди тоза ба шеър назар афканад ва падидаҳои ҳунарии тозатароро аз қабилӣ забону баён ва шеваи сурудан ба шеър биёрад. Албатта, ӯ, ки худ як пажӯҳишгар ва мунтақиди шеър буд, аз чигунагии шеъри дирӯзу имрӯз ба таври қомил оғоҳӣ дошт ва барои гуфтани шеъри нав ҷиддитар талош намуд” [11, с. 441].

Салимшо Ҳалимшо дар ибтидо оид ба номи дoston ва мувофиқ омадани он бо муҳтаво ибрази назар карда, баъдан манзумаро бар асоси донишҳои асотирӣ ва назаргоҳҳои зардуштӣ мавриди арзёбӣ қарор додааст. Ба андешаи ӯ «Алмос аввалан санги қимматбахост. Баъдан алмос маъниҳои шамшер, раъду барқ обидаро низ дорад ва алмоси фикрат маънии тезии фикр, бурони ҷавҳари ақро соҳиб аст» [18, с. 334].

Нуктаи қобили таваҷҷуҳ дар мақолаи Салимшо Ҳалимшо ин аст, ки ӯ пайванди андешаҳои шоирро ба анъана ва расму ойини мардум ҷӯе мешавад. Аз ҷумла, ёдовар мешавад, ки “Дар Хучанди мо ҳанӯз ҳар ҷашнро бо абзори эҳёкунандаи сурнай ва қарнай истиқбол мегиранд. Ман дар навои сурнай ва қарнай шеъри руҳбахшанда ва эҳёшавандаи шоирони

точикро мебинам. Аскар Ҳақим яке аз навозандагони ин суруди безавол гардидааст. Санги ӯ алмос аст, шамшер аст, вале чилобахшанда, раъду барқ аст, вале эҳёкунанда” [18, с. 337].

Дар таълифоти шоир Муҳаммадали Аҷамӣ ба ҷанбаҳои ирфонии достони мазкур таваҷҷуҳ зоҳир гардида бошад, дар мақолаи Камол Насрулло “огоҳии хубе аз таърихи ҷаҳон, аз фалсафаву ҳикмати Юнони қадиму Ҳинду Чину Араб, аз табиатшиносӣ илмҳои дигар, хуллас, аз дастовардҳои маърифату фарҳанги ҷаҳонӣ” [2] доштани Аскар Ҳақимро таъкид мекунад.

Шоир Шаҳрияи Адҳамзод аз мутолиаи дoston хеле мутаассир мегардад ва барҳақ зикр мекунад, ки “Чун дostonи устод Аскар Ҳақим «Санги ман – алмос»-ро мутолиа намудам, эҳсоси хушҳолӣ доштам, ки садои нағмарези шеър гӯшҳоямро навозиш меод ва руҳи шеърпарастамро қувату илҳом. Бемухобот, ба гӯшам садои мусиқии дилрабои ишқофаринро меовард ва ман ба асолати шеър ва муъҷизаи ӯ бештар бовар мекардам” [1, с. 463].

Назару дидгоҳҳои дигар мунаққидону адабиётшиносон ва шоиронро перомунӣ ин дoston ва арзиши бадеӣ маърифатӣ он метавон муфассалтар баён намуд. Дар умум, аз баррасиҳои суратгирифта ва нақдҳои анҷомёфта метавон ба ин натиҷа расид, ки воқеан, дostonи “Санги ман – алмос” аз замони нашр то ба ин замон мавриди таваҷҷуҳи зиёди аҳли илму адабиёт ватанию хориҷӣ қарор гирифта, ҳамагӣ қоиладар бар онанд, ки дostonи мазкур арзишу аҳаммияти зиёди адабӣ, таърихӣ, фалсафӣ, фарҳангӣ ва эстетикӣ маърифатӣ дорад.

АДАБИЁТ

1. Адҳамзод Ш. Шоир – забони миллат ва адолат // Паҳлуҳои як истеъдод. Мураттиб: Олим Бухориев. – Душанбе: Дониш, 2021. – С. 463-475.
2. Аҷамӣ М. Нигоҳе кутӯҳ ба қомати баланди шеър // Адабиёт ва санъат. – 2009. – 16 июл. – С. 14.
3. Баррасии дostonи “Санги ман – алмос” дар Шурои СБИН // Паҳлуҳои як истеъдод. Мураттиб: Олим Бухориев. – Душанбе: Дониш, 2021. – С. 231-248.
4. Бухориев О. Лаҳзае бо шеър будан // Паҳлуҳои як истеъдод. Мураттиб: Олим Бухориев. – Душанбе: Дониш, 2021. – С. 456-462.
5. Диноршоев М. Бозтоби фалсафа дар шеъри Аскар Ҳақим // Аскар Ҳақим. Маҷмуаи осор. Иборат аз ҳафт ҷилд. Ҷилди ҳафтум. – Хучанд: Ношир, 2018. – С. 36-72.
6. Набиев А. (Набавӣ А.) Уфуқҳои шеъри инсон // Паҳлуҳои як истеъдод. Мураттиб: Олим Бухориев. – Душанбе: Дониш, 2021. – С. 218-230.
7. Паҳлуҳои як истеъдод. Мураттиб: Олим Бухориев. – Душанбе: Дониш, 2021. – 510 с.
8. Раҳмонзода А.А. Назаре ба шеър ва андешаи устод Аскар Ҳақим // Ҳаёт, адабиёт, воқеият. Китоби якум. – Душанбе: «Эр-граф», 2019. – С. 131-140.
9. Раҳмонзода А.А. Назаре ба шеър ва андешаи Аскар Ҳақим // Паҳлуҳои як истеъдод. Мураттиб: Олим Бухориев. – Душанбе: Дониш, 2021. – С. 20-38.
10. Раҳмон Ҳ. Шеъре ҳамсони ниёиш // Паҳлуҳои як истеъдод. Мураттиб: Олим Бухориев. – Душанбе: Дониш, 2021. – С. 449-455.
11. Сабурӣ М. Дар қаламрави шеъри нав // Паҳлуҳои як истеъдод. Мураттиб: Олим Бухориев. – Душанбе: Дониш, 2021. – С. 441-448.
12. Саидзода Ҷ. Жарфтар аз дарё ва фаротар аз арш // Паҳлуҳои як истеъдод. Мураттиб: Олим Бухориев. – Душанбе: Дониш, 2021. – С. 396-407.
13. Сухоян С. “Нури сулҳ аст бар ҳарфи салом...” (Андешаҳо дар бораи дostonи “Санги ман алмос”-и Аскар Ҳақим) // Паҳлуҳои як истеъдод. Мураттиб: Олим Бухориев. – Душанбе: Дониш, 2021. – С. 271-279.
14. Ҳақим А. Санги ман – алмос / Маҷмуаи ашъор. – Душанбе: Адиб, 2006. – 332 с.
15. Ҳақим А. Сухан аз шеъру адаб. – Душанбе, 2017. – 358 с.
16. Ҳақим А. Маҷмуаи осор. Иборат аз ҳафт ҷилд. – Хучанд: Ношир, 2017.
17. Ҳақим А. Гуфтор дар бораи худ // Низоми дастрасӣ: www.askar-hakim.tj
18. Ҳалимшо С. Дафтари дониши андӯхта шӯям дар об // Паҳлуҳои як истеъдод. Мураттиб: Олим Бухориев. – Душанбе: Дониш, 2021. – С. 329-337.
19. Ҳамзатов Р. Мисраҳои пурилҳомӣ шоир // Паҳлуҳои як истеъдод. Мураттиб: Олим Бухориев. – Душанбе: Дониш, 2021. – С. 15-19.
20. Ҳамроев Ҷ. Аскар Ҳақим // Паҳлуҳои як истеъдод. Мураттиб: Олим Бухориев. – Душанбе: Дониш, 2021. – С. 165-178.
21. Шарифзода Б. Ҳафт ҷилди илму эҳсос // Паҳлуҳои як истеъдод. Мураттиб: Олим Бухориев. – Душанбе: Дониш, 2021. – С. 102-123.

«САНГИ МАН – АЛМОС»-И АСКАР ҲАКИМ ДАР НАҚДИ АДАБИ

Дар мақолаи мазкур муаллиф мавзӯи “Санги ман – алмос” – и Аскар Ҳакимо дар нақди адаби мавриди баррасӣ қарор додааст. Муаллиф оид ба таърихи ин манзума маълумот дода, ақидаҳои бархе аз мунаққидонро доир ба он овардааст. «Санги ман – алмос» ба забони русӣ тарҷума гардида, моҳи апрели соли 2000-ум дар Шурои Созмони байналмиллалии иттифоқи нависандагон мавриди муҳокима ва баррасӣ қарор гирифт.

КАЛИДВОЖАҲО: мунаққид, манзума, нақд, мавзӯ, иттифоқи нависандагон.

«САНГИ МАН – АЛМОС» АСКАР ҲАКИМА В ЛИТЕРАТУРНОЙ КРИТИКЕ

В данной статье автор рассмотрел тему «Санги ман - алмос» Аскара Ҳакима в литературоведении. Автор дал информацию об истории создания этого стихотворения и привел мнения о нем некоторых критиков. «Мой камень – алмаз» был переведен на русский язык и обсуждался и рецензировался в апреле 2000 года на Совете Международного союза писателей.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: критик, сочинение, критика, тема, союз писателей.

«SANGI MAN - ALMOS" ASKAR HAKIMA IN LITERARY CRITICISM

In this article, the author examined the topic “Sangi man - almos” by Askar Hakim in literary criticism. The author gave information about the history of the creation of this poem and cited the opinions of some critics about it. “My Stone is Diamond” was translated into Russian and discussed and reviewed in April 2000 at the Council of the International Union of Writers.

KEYWORDS: critic, essay, criticism, topic, writers' union.

Маълумот дар бораи муаллиф: Саидова Мехринисо Файзалиевна – Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакии АМИТ, магистранти курси дуюм. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 21.

Сведения об авторе: Саидова Мехринисо Файзалиевна – Институт языка и литературы имени А. Рудаки НАНТ, магистрант второго курса. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 21.

Information about the author: Saidova Mekhriniso Fayzalievna – Institute of Language and Literature named after A. Rudaki NAST, second-year master’s student. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 21.

СИМОИ ФУРУД ҲАМЧУН ҶАВОНИ ПАҲЛАВОН ДАР “ШОҲНОМА”- И АБУЛҶОСИМИ ФИРДАВСӢ

Ёқубов С.

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

Симои Фуруд яке аз чехраҳои хеле қолиби ин достони қаҳрамонӣ мебошад. Дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ фоҷиаи Фуруд баъд аз фоҷиаи Сӯҳроб ва Сиёвуш омада, зиндагии ӯ ниҳоят ғамангез ва бо ноқомӣ бебарорӣ анҷом меёбад. Фуруди ҷавон, ки дилаш саршори кирдорҳои қаҳрамонӣ, ва ҷунбишҳои ҳаёт буд, дар айёми ҷавонӣ ин марди паҳлавон қурбони беадолатӣ мешавад. Фуруд дорои хислатҳои поқу беғарази инсонӣ буда, Фирдавсӣ барои боз ҳам баҷастатар нишон додани образи Сиёвуш ва сифатҳои поқи инсонӣ вайро офаридааст.

Фирдавсӣ аз оғози достон ба Фуруд як хусну тавачҷуҳи тозае дорад. Бинобар ин, ӯро нафақат аз ҷиҳати хислатҳои ботинӣ, балки аз ҷиҳати зебоии зоҳирӣ низ бемислу монанд тасвир мекунад:

Ҳамон гаҳ ба назди Сиёвуш чу бод,
Биёмад саворе, варо мужда дод.
Ки аз духтари паҳлавони сипоҳ,
Яке кӯдак омад чу тобанда моҳ [1,48].

Дар достон Фуруд ҷавони зебо, далер, сухандону паҳлавон ва хирадманд тасвир ёфтааст. Вай аз ҷиҳати маънавӣ, одобу идрок низ сифатҳои хеле шоистае дорад, онҳо гоҳ аз забони ҳуди Фуруд ва амалҳои ӯ ва гоҳ аз таърифу тавсифҳои дигар қаҳрамонҳои достон дар байтҳои ҷудоғона ошкор мешаванд. Дар оғози достон вақте ки лашкари Эрон ба назди кӯҳи Калот мерасанд ва Баҳром аввалин шуда ба ҷанги Фуруд меояд, Фуруд ӯро ба нармию нармгуфторӣ даъват мекунад. Ҷи тавре ки Эраҷ Баширӣ мегӯяд: “Фуруд худро писари Сиёвуш ва бародари шоҳ муаррифӣ кард ва нишонаву холи шоҳиро, ки бар тан дошт, ба Баҳром нишон дод ва изофа кард, ки Баҳром ва баъзе аз сарони Эронро бубинад ва ба онҳо атоёе бидиҳад” [5,28].

Баҳром дӯсти падараш ӯро нашинохта, бо вай ҷангидан мехоҳад ва Фуруд ба вай ҷунин муроҷиат мекунад:

Фурудаш ҷунин посух овард боз,
Ки “Тунди надидӣ, ту тунди масоз.
Сухан нарм гӯӣ, эӣ ҷаҳондида мард,
Маёлой лабро ба гуфтори сард!
На ту шери ҷангӣ, на ман гӯри дашт,
Бад-ин гуна бар мо набояд гузашт.
Фузунӣ надорӣ ту ҷизе зи ман,
Ба гурдиву мардиву неруи тан.
Сару пову дасту дилу мағзу ҳуш,
Забони сарояндаву ҷашму гӯш.
Ниғаҳ кун маро, то маро низ ҳаст,
Агар ҳаст, беҳуда манмой даст” [1,357].

Аз ин байтҳо хонанда ба ҳубӣ дарк карда метавонад, ки Фуруд ҷӣ хел ҷавонмарди далер, боақлу нарм ва дилсоф аст. ӯ дар лаҳзаҳои душвортарин низ сар фуруд намеорад. Ҷи тавре ки адабиётшиноси барҷастаи тоҷик проф. Худой Шарифзода мегӯяд: “Фуруд далеру

тавоно ва ҳамзамон сохиби ақлу хирад аст. Бо эронӣён чангидан намехоҳад. Лекин тундию кинавари Тӯс ӯро ба разми мардона овард» [12,167].

Масалан, вақте ки Тӯс домодаш Ревнизро ба чанги Фуруд мефиристад, Баҳром аз паҳлавонии вай онҳоро огоҳ менамояд:

Бад-ӯ гуфт Баҳром, к-“эй паҳлавон,
Макун ҳеч бар хира тира равон.
Ки пайванди шоҳасту ҳамзоди ӯй,
Саворест номовару чангҷӯй.
Ки гар сад савор аз миёни гурӯҳ,
Шавад пеши ӯ то сари теги кӯҳ,
Зи чангаш раҳой наёбад ба чон,
Ғам оӣ ҳама бар дили шодмон» [1,364].

Вақте ки Ревниз домоди Тӯс барои набард бо Фуруд омад, Фуруд ӯро бо як тир ба хок яксон кард ва ин ҳама гувоҳ бар паҳлавонӣ ва часорати ӯ мебошад. Таҳор аз ҳайбати лашкари Эронӣҳо ҳаросида, Фурудро ба ақибнишинӣ даъват кард, вале Фуруд ӯро сарзаниш карду ба разми мардонавор даъват кард. Ба қавли Исломии Надушан: «Посухи Фуруд ширин ва мардона аст» [9,227].

Яке аз нишонаҳои часурии Фуруд дар он зоҳир мегардид, ки дар ҳоле ки Тӯс ба ҳашм омада, ба тарафи онҳо меояд, Таҳор Фурудро ба ақибнишинӣ даъват мекунад, вале Фуруд ӯро сарзаниш мекунад. Мувофиқи гуфтаи проф. Худой Шарифзода: “Таҳор ба чанг омадани Тӯсро ба Фуруд бигуфт, ки фарзанду домоди ӯро табаҳ кардӣ, акнун фикри базм макун ва Фуруд бо Таҳор тез шуд” [12,161].

Чи Тӯсу чи пилу чи шери жаён,
Чи чанги палангу чи бабри баён.
Ба чанг андарун мардро дил диҳанд,
На бар оташи тез бар гил ниҳанд [1,367].

Дигар нишонаи паҳлавонию часурии Фуруд дар омадани Тӯс ба чанги ӯ зоҳир мегардад, ки Фуруд аспи Тӯсро бо як тир ҳалок месозад. Дар ин маврид Эрач Баширӣ ҳам гуфтааст: “Фуруд тавсияи Таҳорро пазируфта ва бо тире аспи Тӯсро ба ҳалокат расонд” [5,30].

Фуруд аз Таҳор ин суханҳо шунид,
Калонро ба зеҳ карду андаркашид.
Хаданге бар аспи сипаҳбад бизад,
Чунон к-аз камонсаворон сазад.
Нугун шуд сари борагӣ, чон бидод,
Дили Тӯс пуркину сар пур зи дард [1,373].

Фирдавсӣ Фурудро марди далер ва паҳлавон, дар чанг мағлубнашаванда тасвир мекунад.

Дар ҳақиқат Фуруд дар дoston дорои чунин хислатҳои инсонӣ ба монанди дӯстӣ, далерӣ, қаҳрамонӣ, софдилию ростқавлӣ ҳаст. Вай мехоҳад ва орзу дорад, ки бо лашкари бародараш Кайхусрав дӯстиро мустаҳкам кунад ва якҷоя ба интиқоми падар бархезанд.

Муҳаммад Алӣ Исломии Надушан дуруст қайд мекунад ки: «Фуруд низ монанди Сӯҳроб дасти дӯстӣ дароз мекунад, лекин чони худро дар сари ин дӯстӣ медиҳад» [9,227].

Дар ҳақиқат Фуруд аз бисёр ҷиҳатҳо ба Сӯҳроб монанд аст. Худи аз ду авлод будани ҳардуяшон модар аз Тӯрон ва падар аз Эрон низ онҳоро ба ҳам монанд мекунад.

Сиёвуш писари маънавии Рустам буд ва чандин солҳо дар тарбияи вай камол ёфта буд. Аз ин рӯ дар дostonҳо монанд шудани писарон, яъне Сӯҳробу Фурудро ҳам воқеаи

тасодуфӣ гуфтан нашоҷад. Онҳо аз синни хурдӣ, яъне аз рӯзи таваллудашон ба ҳам монанданд. Дур аз падар ба дунё омада дар тарбияи модаронашон ба воя расида ва то лаҳзаҳои охири ҳаёташон яке дигареро ба ёд меоварданд. Ҳатто фоҷиаи онҳо, ки сабаби асосиаш ҷангҳои байни Эрону Тӯрон, фитнаи як гурӯҳ одамони нопок ба мисли Афросиёб, Кайковус, Ҳомун ва Бормону Тӯс мебошанд, ба ҳам монанд аст. Е.Э. Бертелс дар «Таърихи адабиёти форсу тоҷик» дуруст қайд кардааст: «Аз ду авлод будан ба Сӯхробу Сиёвуш саргардониҳои зиёде ва марг оварданд» [6,237]. Аз ин ҷумлаи Е. Э. Бертелс мо ба хулосае омада гуфта метавонем, ки яке сабабҳои марги Фуруд ҳам аз ду авлод будани он мебошад.

Он хислату характерҳои, ки ба Сӯхроб дорост, мо метавонем онҳоро бевосита ба Фуруд ҳам, нисбат диҳем. Адабиётшинос тоҷик Шарифҷон Ҳусейнзода симои Сӯхробро таҳлил намуда, ба вай чунин хислатҳоро медиҳад: «Бономусӣ ва софдилӣ, ростқавлӣ ва росткорӣ, мардӣ ва некдилӣ, ҷавонмардӣ, вафодорӣ ба лафзу қор садоқатмандӣ ва ғайра аз ахлоқи писандида ва маънавиёти ин қаҳрамон аст» [11,285].

Ҳамаи ин сифатҳои, ки ба Сӯхроб дода шудаанд, ба Фуруд ҳам тааллуқ доранд.

Дар симои Фуруд Фирдавсӣ таъкид кардааст, ки ҳар як ҷавон ба монанди ӯ нотарсу бебок, нисбат ба дӯстон мерубону нисбат ба душманон бераҳм бояд бошад. Аз тарафи дигар бо ин ҳама покию далерӣ Фуруд баъзе хислатҳои манфӣ низ дорад ва онҳо боиси марги ӯ шудаанд. Камтаҷрибагӣ, ба ҳама бовар қардан, тезӣ ва амсоли ин буда, Фурудро гирифтори воқеаҳои нохуш ва дар охир сабаби марги фоҷиавии беаҳал гардонидааст.

Ба қавли проф. Худой Шарифзода: «Ба камол нарасида ва соҳиби тадбир ва андешаи оянда нест ва фоҷеаи зиндагии ӯ дар ҳамин аст» [12,167].

Ҳамин тавр, симои Фуруд яке аз чехраҳои наҷиби достони «Кайхусрав» мебошад, ки барои боз ҳам амиқтар шудани чехраи Тӯсу Кайхусрав мадад мерасонад.

Ҷавҳари достони «Фуруд»-ро қаҳрамони ва фоҷиаи ҳаёти инсонӣ ташкил дода, манбаи фоҷиаангезӣ дар тафаккури эстетикӣ Фирдавсӣ ҳаёти воқеӣ, зиддият ва эҳтиросоти инсонхост. Гузашта аз ин, шоир маншаъ ва мабдаи фоҷиаангезиро, пеш аз ҳама, дар бадию зишти мебинад. Фоҷиаи «Фуруд» низ маҳз бар асари ҳамин гуна бадию зишти чомеа ба вучуд омадааст. Воқеаю ҳодисаҳои достони «Фуруд» ба тезию тундӣ давом қарда, хонандаро изтиробу ҳаяҷон, хурсандӣ, маҳзунӣ ноумедӣ ва руҳияи баланди ватандӯстию халқпарварӣ фаро мегирад.

Ба ин тариқ, достони «Фуруд» дар байни достонҳои «Шоҳнома» яке аз асарҳои баландмазмун ва пурмоҷаро, фоҷиавию ғамангез ва таъсирбахш ба шумор меравад. Фирдавсӣ дар симои Кайхусрав ва Фуруд нақӯтарин хислатҳои поки инсонӣ, пурзӯртарин паҳлавони даврро тасвир намуда, идеяи шоҳи одил ва идеалиро дар симои Кайхусрав ва паҳлавони ҷавону покниҳодро дар симои Фуруд таҷассум сохтааст.

Фирдавсӣ ғояҳои адолат, ростӣ, хирадмандӣ, ватанпарварию сулҳҷӯиро тарғиб намуда, хусумат, ҷанг, низоъҳои қавмӣ, қачрафторию беадолатӣ ва ғайраҳоро маҳкум мекунад.

Шоир аз қисмати фоҷианокии қаҳрамонаш мутаассир гашта бо як эҳсоси руҳӣ ва андуҳи фаровон бо ин байти зерин, достони «Фуруд»-ро ба итмом мерасонад:

Чунин аст анҷому фарҷоми ҷанг,
Яке тоҷ ёбад, яке гӯри танг [1,473].

АДАБИЁТ

1. Абулқосим Фирдавсӣ, «Шоҳнома» ҷ-3. Душанбе 2008.-477с.
2. Абулқосим Фирдавсӣ, «Шоҳнома» ҷ-4. Душанбе 2008.-475с.
3. Артур Кристенсен. «Қорномаи шоҳон дар ривёти Эрон» / Артур Кристенсен. - Техрон 1350.
4. Асроров, Ш. "Симои Сиёвуш дар "Шоҳнома"-и Фирдавсӣ" / Ш. Асроров. - Душанбе: "Адиб", 2005.
5. Баширӣ, Эраҷ. Турк ва Тур дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ. - Душанбе, 2009.
6. Бертелс, Е.Э. История персидско-таджикской литературы / Е.Э. Бертелс. – Москва: Изд-ство восточной литературы, 1960.
7. Каззоӣ, Мир Чалолӣдин. Аз гунае дигар. Ҷусторе дар фарҳанг ва адаби Эрон.-Техрон: Нашри марказ, 1368.
8. Мирзозода, Холик. Таърихи адабиёти тоҷик / Мирзозода Холик. – Душанбе, 2013

9. Надушан, Муҳаммад Али Исломи. Зиндагӣ ва марги паҳлавонон дар «Шохнома».-Техрон:ширкати сахҳомии интишорот, 1385.
10. Риёҳӣ, Муҳаммадамин. Фирдавсӣ.-Душанбе:Шуҷоиён, 2010.
11. Хусейнзода, Ш. Достони марги бегуноҳӣ, газ. «Маориф ва маданият».25 январӣ соли 1975.
12. Шарифзода, Худой. Достонҳои бузурги «Шохнома»-и Фирдавсӣ.-Душанбе, 2018.-400с.
13. Шарифзода, Х. Шохнома ва шеърӣ замони Фирдавсӣ / Худой Шарифзода. –Душанбе: ҚМММ «Андалеб Р», 2014. – 400 с.

СИМОИ ФУРУД ҲАМЧУН ҶАВОНИ ПАҲЛАВОН ДАР “ШОХНОМА”- И АБУЛҚОСИМИ ФИРДАВСӢ

Дар атрофи “Шохнома” ва достонҳои он қисми зиёди донишмандон ба сурати кулӣ ва чузъӣ оид ба паҳлуҳои ҷудогонаи он асарҳои арзишманде навишта ва баррасиҳои илмию таҳқиқоти анҷом додаанд, ки дар ин миён аз достони “Фуруд” низ ёд кардаанд, вале ва аз ҷониби онҳо қори алоҳидаву пуррае оид ба ин достон анҷом наёфтаст. Муаллиф мақолаҳои муҳаққиқони тоҷику эрониро мавриди таҳқиқ қарор додааст. Дар мақолаи мазкур муаллиф мушоҳидаҳои худро роҷеъ ба таҳлили образи яке аз қаҳрамонони асосии ин достон “Фуруд”, ки яке аз бехтарин паҳлавонони ҷавон дар “Шохнома” ба ҳисоб меравад, ироа намудааст. Ба ин восита як маҷмуаи воқеан хонданӣ ва омӯхтанӣ фароҳам гардидааст.

КАЛИДВОЖАҲО: Фирдавсӣ, Фуруд, Ҷарира, “Шохнома”, паҳлавонон, Тус, Бежан, Баҳром.

ОБРАЗ ФУРУДА КАК ЮНОГО БОРЦА В "ШАХНАМЕ" АБУЛҚАСИМА ФЕРДОУСИ

Вокруг «Шахнаме» и ее рассказов большая часть ученых написала ценные труды и провела научные обзоры и исследования в целом и подробно по отдельным ее аспектам. Полных сведений об этой истории нет. Автор исследовал статьи таджикских и иранских исследователей. В данной статье автор представляет свои наблюдения относительно анализа образа одного из главных героев данного рассказа Фуруда, который считается одним из лучших молодых борцов “Шахнаме”. Этот инструмент представляет собой настоящий инструмент для чтения и обучения.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: Фердоуси, Фуруд, Джарира, «Шахнаме», борцы, Тус, Бежан, Бахрам.

THE IMAGE OF FURUD AS A YOUNG FIGHTER IN "SHAHNAMEH" ABULQASEM FERDOWSI

Around “Shahnameh” and its stories, most scientists have written valuable works and conducted scientific reviews and studies in general and in detail on its individual aspects. There is no complete information about this story. The author examined articles by Tajik and Iranian researchers. In this article, the author presents his observations regarding the analysis of the image of one of the main characters of this story, Furud, who is considered one of the best young wrestlers in Shakhnoma. This tool is a true reading and learning tool.

KEYWORDS: Ferdowsi, Furud, Jarira, Shahnameh, fighter, Tus, Bejan, Bahram.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Ёқубов Сайатор Абдуқодирович* – Институти забон ва адабиёт ба номи Абуабдуллоҳи Рудакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, магистранти курси дуюм. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 21. Телефон: (+992) 116177400.

Сведения об авторе: *Якубов Сайатор Абдуқодирович* – Институт языка и литературы имени Абуабдуллы Рудаки при Национальной академии наук Таджикистана, магистрант второго курса. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 21. Телефон: (+992) 116177400.

Information about the author: *Yakubov Sayator Abduqodirovich* - Institute of Language and Literature named after Abuabdullah Rudaki, National Academy of Sciences of Tajikistan, second-year master's student. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 21. Phone: (+992) 116177400.

МИРЗО ТУРСУНЗОДА ВА АНЪАНАИ МОДАРНОМАНАВИСӢ ДАР АДАБИЁТИ МУОСИРИ ТОҶИК

Абдуллоева И.

Институти забон ва адабиёти ба номи А. Рудаки, АМИТ

Устод Мирзо Турсунзода мундариҷаи асли ва мавзуии назми муосири тоҷикро барои оянда таъин кардааст, ки ба назари мо, аз ситоиши хувият ва асолати инсон, васфи ватани асли (зодгоҳ) ва рамзҳои дигари азизу муқаддаси он, ба монанди модар, табиати ватан, бузургони фарҳангу адаб, ойину русуми миллӣ ва унсурҳои хосси он дар матни арзишҳои умумибашарӣ иборат мебошанд. Аз ин рӯ, ба доираи таҳқиқ фаро гирифтани ҳар кадоме аз ин мавзӯҳо ва ҷанбаҳои эҷодии Мирзо Турсунзода аз аҳаммият ҳолӣ нахоҳад буд.

Мавзуи зан-модар аз ҷумлаи мавзӯҳои ҷовидонии адабиёти на танҳо тоҷик, балки ҷаҳон буда, дар адабиёти зиёда аз ҳазорсолаи тоҷику форс низ мавқеи назаррас дорад. Дар назми муосири тоҷик тасвири тавсифи модар яке аз мавзӯҳои меҳварӣ буда, дар ин ришта шоироне чун Мирзо Турсунзода, Аминҷон Шукӯҳӣ, Муъмин Қаноат, Ҳабибулло Файзулло, Лоик Шералӣ, Бозор Собир, Гулрухсор ва дигарон хунарнамоӣ карда, ашъори баландмазмуну дилошӯб эҷод кардаанд. Ба қавли адабиётшинос Аламхон Кӯчарзода «Ин мавзӯ, махсусан дар эҷодии устод Мирзо Турсунзода ва зиндаёд Лоик Шералӣ ба пояҳои баланди ғоявию бадеӣ расидааст, ба дараҷае, ки модарномаҳои шоирони номбурда дар баробари ашъори ба модар бахшидаи шоирони шаҳри Эронзамин Эраҷ Мирзо, Раҳими Муайирӣ, Шаҳриёр ва шоири рус Сергей Есенин дар тамоми мамолики Шарқ маълуму машҳур гардидаанд» [3, с. 46].

Модарномаҳои устодон Мирзо Турсунзода ва Лоик Шералӣ борҳо мавриди таҳқиқи суҳаншиносон қарор гирифтааст. Гоҳе аз нигоҳи ҳамоҳангӣ ва таъсирпазирӣ омӯхтани онҳо, чунонки аз мақолаҳои мубоҳисавии Юсуфи Акбарзода [2] ва Ҷамолӣ Саидзода [9] бармеояд, боиси пайдо шудани фикрҳои мухталиф низ гардидааст.

«Барои санъаткор, – қайд кардааст устод Турсунзода, – воситаи тасвир беҳисоб аст ва ӯ метавонад он воситаеро интихоб кунад, ки дар айни ҳол ба назари вай аз ҳама воситаҳои дигари тасвир бештар даркор бошад» [12, с. 101]. Муҳимтарин воситаи тасвир, ки устод Турсунзода тавассути он муносибати худро ба зиндагӣ, сулҳу дӯстӣ, ишқу ошиқӣ, некиву нақдорӣ барин падидаҳои ҷомеаи инсонӣ ба таври возеҳ иброз доштааст, вучуди муқаддаси зан-модар мебошад.

Тавсифи симои модар дар баробари тавсифи маҳбуба тавачҷуҳи устодро аз нахустин қадамҳои эҷодӣ ба худ ҷалб намудааст. Шеърҳои «Ба модарам» (1933), «Хайр, модари азиз» (1941), «Ризои модар» (1941) ба давраи аввали эҷодии устод Турсунзода мутааллиқ мебошанд ва аввалин шеъри давраи ҷангии шоир – «Хайр, модари азиз» 24 июн, рӯзи сеюми оғози ҷанг, ба таърифи расидааст:

Модарам, меравам аз пеши ту ман,
Ба дифои шарафу шаъни Ватан...
Гуфт: «Рав, ҷанги далерона бикун,
Ҷанг бо лашкари бегона бикун.
Бош фарзанди сазовори падар,
Лоиқи ин Ватан, ин хонаву дар.

Воқеан, тавачҷуҳи устод Турсунзодаро аз нахустин қадамҳои эҷодӣ мавзуи зан-модар ба худ ҷалб карда, агар дар давраи аввали эҷод ва ё нимаи аввали садаи бист шеърҳои «Ба модарам», «Хайр, модари азиз» ва «Ризои модар» эҷод шуда бошанд, пас дар солҳои 60-70-ум шеърҳои чун «Модарам», «Дастӣ дуои модар», «Дили модар», «Бигзор, зан бошад мудом», «Зан агар оташ намешуд» ва ғайра таълиф ёфтаанд. Масалан, дар шеъри

«Модарам» таассурот басо самимӣ ва беғашу воқеӣ буда, шоир дар оғози ин шеър дар айёми тифлӣ аз модар маҳрум монданаширо хеле пурсӯз тасвир мекунад. Бинобар сабаби комату чашму абрӯи модарро ба ёд надоштан шоир ва ё қаҳрамони лирикӣ худро ба ҳар як кӯю дар зада, бо занҳои пири деҳа, доя, ҷунбиши ҳар як барги дарахт, гиёҳу сабзаҳо, рӯду кӯҳу чашма ва хору барқу абр гуфтугӯ кардаю суроғу нишони модарро ҷуста, мухтасар ўро «як зани н-осудаю як муштипар дар даҳр» ва зани дар кунҷи лаб як хол доштаю «кулчарӯ, занчирмӯ, дар қадду қомат чун ниҳол» ба қалам додааст. Маҳбубият ва ҷолибияти шеър ҳамчунин дар он зоҳир меёбад, ки шоир тавонистааст ҳунармандона мавзӯро аз заминаи фардӣ ба доманаи умумият бикашад. Мурод ин аст, ки дар заминаи умумият ёфтани тасвир хонанда симои кулли модарони машаққатпешаю муштипари нимаи аввали асри бистро дарёфта, бо ёди модар кишлоку рудҳои нукрагину нилгуни офоқ ва «ҳамзамон кишлокиёни дар муҳаббат тоқро» ҳарчи бештар дӯст медорад. Дар банди охир ҷовидонии меҳри модар ва садоқати фарзанд бо нигоҳи тозаю хотирмон ва обу ранги бадеии нав баён ёфта, басо табиист, ки аз шеър садо ва аз деҳа ҳавои модар меояд:

Шеър гӯям, ояд аз шеърм садои модарам,
Деҳа гӯям, бар сарам ояд ҳавои модарм.
Солхӯрда гар зане рӯзе дучор ояд ба ман,
Гӯямаш, ки бош, то ҳастам, ба ҷои модарам! [14, с. 124].

Дар эҷодиёти Аминҷон Шукӯҳӣ тасвир ва ситоиши модар аз ибтидои солҳои 50-ум оғоз ёфта, ин мавзӯи ҷовидонии адабиёт бо рангу ҷилои тоза дар шеърҳои «Модарам», «Меҳри модар», «Салом, модар», «Ҳурмати мӯйи сафедаш», «То ба рӯзи боздид» ба тасвир омадааст. Дар ашъори ба ин мавзӯ бахшидаи шоир ранҷу машаққат, меҳру муҳаббат, ғамхорию дилсӯзӣ ва розу ниёзу сӯзу гудози модар нисбат ба фарзанд ва эҳтирому садоқати фарзанд ба модар басо табиӣ ва хотирмону таъсиргузор баён ёфтаанд. Чунончи, дар шеъри «Салом, модар» салому эҳтироми эътимоди фарзанд ба модаре арз мешавад, ки рӯзу шабҳо ранҷ кашида, меҳри зиёду ниятҳои наҷибро дар дил парварида, умри дароз ва шуҷоату ҷавонмардии фарзандро меҳодад:

Бо номи ту ин калом, модар,
Бар шири ту эҳтиром, модар.
Ҳар соату субҳу шом, модар,
Аз ҷону дилам салом, модар!
Ту ранҷ кашида рӯзу шабҳо,
Бӯсида маро зи рӯю лабҳо,
Бо меҳри бузургу бо талабҳо
Хӯрдӣ ғами ман мудом, модар,
То марди бисе далер гардам,
Лозим бишавад чу шер гардам,
Бо умри дароз пир гардам,
Ман ҳам ба қатори ом, модар [16, с. 111].

Адабиётшинос Ю. Акбарзода дар аснои таҳлилу таҳқиқи силсилаи «Модарнома»-ҳои Лоиқ қайд мекунад, ки «Дар ашъори Мирзо Турсунзода ва Муъмин Қаноат... голибан сухан аз мақоми ҷамъиятии зан, зани ғаёла, зани қайҳоннавард ва ходими намоёни ҷамъиятию давлатӣ ва маънавияти баланди ӯ сухан рафта, вале дар шеъри «Ба модарам» ва шеърҳои дигари «Модарнома»-и Лоиқ дунёи умеди орзуҳои модари одӣ – як зани муштипари танҳо гирди сари фарзандон ва гирди хеш чарх гашта аз деҳаи хурдакаки хеш ва як гӯшаи хомӯши кӯҳистон берун нарафтаю оламу одамро надидааст ва худудҳои оламро аз уфуқи деҳаи худ иборат медонист, тасвир шудааст» [1, с. 86].

Шубҳае нест, ки Лоиқ дар силсилаи ашъори ба модар бахшидаи худ бозёфтҳои марғубу ҷолибе дошта, дар ин ришта ва дар ин мавзӯ ба шеъри тоҷикии нимаи дуоми

садаи бист таҳаввулоти маъноию хунари ворид кардааст. Ба андешаи мо, дар ашъори ба мавзуи модар бахшидаи Мирзо Турсунзода ва намояндагони шеъри тоҷикии солҳои 50-70-уми асри бист, баҳусус Аминҷон Шукӯҳӣ («Меҳри модар», «Салом, модар», «Хурмати мӯйи сафедаш», «То ба рӯзи боздид»...), М. Қаноат («Модар дод болаш», «Меҳри модар», «Лафзи модар»...), Ҳ. Файзулло («Модар», «Шири модар», «Армони модар», «Ғуссаи модар»...) «голибан сухан аз мақоми ҷамъиятии зан, зани ғаъола, зани кайҳоннавард ва ходими намоёни ҷамъиятию давлатӣ» [1, с. 86] нест. Масалан, дар шеъри «То ба рӯзи боздид»-и Аминҷон Шукӯҳӣ орзуо умед ва ғамгусории модари одии деҳотие тасвир меёбад, ки фарзандашро ба шаҳр фиристода, соғ рафта, саломат баргаштани ӯро меҷӯяд. Фарзанд ҳам дарк мекунад, ки ҷудоӣ аз модар кори сангин мебошад. Дар ин асно тазоди дигаре пеш меояд, ки «пир дар як ҷо шудан расми дарахт» аст. Аз ин рӯ, фарзанд роҳи осони бахт наҷуста, бо нияти марди бутун гаштан раҳти сафар мебандад ва хеле хуб медонад, ки модари дилсӯзу ғамхораш хавотири рӯзгору аҳволи ӯст ва гоҳ мушаввашу гоҳ собир мегардад. Дурии фарзанд модарро ба сад гумону тахмин ва ҳаёлотӣ рангин мебаррад. Дар аснои пеш омадани шамоли сардӣ ва ба ҷӯйи ҳавлӣ омадани об модар қабл аз ҳама ёди фарзанд карда, мушавваш аз оне мегардад, ки мабодо пойи чигарбандаш аз бистар берун намонда, бар лаби дарё танҳо нарафта, дар лаби ҷӯйи калон танҳо нахуфта бошад. Дар шеъри мавриди назар тамоми ҷузъиёт басо воқеӣ ва табиӣ ба тасвир омада, муҳаббату ғамхории модар ба фарзанд дар аснои ранг гирифтани гелоси боғ ва пухтани зардолуи қандаку ангури чарас ҳам зоҳир меёбад:

Ранг мегирад агар гелоси боғ
 Мекунӣ аз нав маро ёду суроғ.
 Баҷаҳо гелосро ғорат кунанд,
 Хуб месӯзад туро аз ин димоғ... [16, с. 114].

Дар ашъори М. Қаноат модар ҳамчун симои ҷовидонию нуронӣ ва манбаи ҳарорату рӯшноӣ тасвир меёбад. Дар ин самт шоир ба олами розу ниёзи модарон рӯй оварда, ба дарёфти маъниҳои тоза ва навпардозихо дар шакли мундариҷаи шеър муваффақ гашта, бо сабки мушаххасу дилнишин ба тасвири симо ва олами ботинию зоҳирии модар пардохтааст. Масалан, шоир дар шеъри «Меҳри модар» аз айёми кӯдакӣ лаҳза ва лавҳаеро, ки чун акси офтоби хираю ларзони рӯйи мавҷи об ба ёдаш мондааст, тасвир карда, савти аввалро аллаи модар дониста, ӯро ба шабеҳи офтоб ба қалам медиҳад:

Дар ҳамин ҷо бар сари ғахвораам,
 Аллагӯён модари бечораам,
 Бо табассум, бо такаллум, бо шитоб
 Мебаромад ҳар саҳар чун офтоб.
 Савти аввалро, ки бишнидам аз он,
 Ҳаст ҳоло дар забони кӯдакон... [4, с. 288].

Замоне бар ин тифл ғахвора тангӣ карда, ба пойгоҳи сангӣ по ниҳода, қадам заданро бо ёрии модар меомӯзад. Вале дар хурдӣ ва ё ҳамин аҷзу бечорагӣ ногаҳон аз меҳри модар маҳрум монда, аз ҷор самт ӯро ҷуста, тимсолаш – офтобро дармеёбад. Ҳарчанд тимсоли дарёфтшуда мисли меҳри шоир, яъне модари ӯ пурнур мебошад, вале ҳамон аз бару аз сари ӯ дур аст:

Дар ҳамин аҷзу ҳамин бечорагӣ,
 Дар ҳамин хурдӣ, яку якборагӣ,
 Хестам, дидам: надидам як саҳар
 Аз ҳамон меҳри дурахшонам асар.
 Бо ду чашми ҷор ӯро кофтам,
 Кофтам тимсоли ӯро ёфтам:

Аз баландӣ бо табассум, бе шитоб
Мебаромад ин пагоҳӣ офтоб.
Гарчи ҳамчун меҳри ман пурнур буд,
Аз бари ман, аз сари ман дур буд... [4, с. 288].

Аз чанд байти болоӣ аён аст, ки М. Қаноат воқеахоро хеле бонизом ва пайиҳам ба тасвир гирифта, ҳар як калима ва ибораро дар мавқеаш кор фармуда, модарро меҳри дурахшон ва раҳнамою раҳкушои фарзандон дониста, чун наққоши моҳир тақаллуму табассуми ӯро пеши назар меоварад. Зиёда аз ин дар ин шеър модар ба офтоб шабеҳ шуда, дар анҷом хулосаи мантиқии дуруст бароварда мешавад, ки бо вучуди пурчило ва пурнур будан ба мисли модари фавтида аз бару аз сари инсон дур аст.

Чун асли матлаб ва мақсади мо баррасии ашъори ба мавзуи модар бахшидаи Мирзо Турсунзода аст, аз овардани мисолҳои бештар аз шоирони дигар ва шарҳу тавзеҳи онҳо худдорӣ карда, ба таъини мавқеи ин навъи шеърҳо аз эҷодиёти Мирзо Турсунзода ва баррасии нақши ӯ дар рушду таҳаввули модарноманависӣ дар адабиёти муосири тоҷик мутаваҷҷеҳ мешавем.

Бояд гуфт, ки таълифи аксари шеърҳои ба модар бахшидаи шоир ба давраи камолоти эҷодии шоир рост меояд. Шеърҳои «Модарам», «Дасти модар», «Дили модар», «Бигзор, зан бошад мудом», «Ба ёди чавонӣ», «Зан агар оташ намешуд», «Зан посбони оташ аст», «Чашми ман» дар солҳои 60-70-уми асри ХХ таълиф гардидаанд. Дар ин шеърҳо модари тоҷик бо тамоми бузургиву ҳашамат, бурдбориву таҳаммул ва ҳусни табииву боигарии маънавӣ ба чилва омадааст.

Дар шеъри «Модарам» устод Турсунзода таассуроташро нисбат ба модари хеш, ки айёми тифлӣ аз ӯ маҳрум гардидааст, ибраз доштааст. Вале тасвир чунон умумият ёфтааст, ки хонанда дар симои модари шоир кулли модарони сарсону саргардони камбизоати тоҷикро дар ибтидои асри гузашта баръало ба мушоҳида мегирад. Ба қавли адабиётшинос Хуршеда Отахонова «Дар ин шеър ҳам портрети модар, ҳам ҳаёти машаққатноки ӯ, ҳам адои қарзи фарзандӣ хеле самимона, ба обу ранги нав тасвир ёфтааст» [7, с. 9].

Симои зоҳирӣ ва ботинии модари қаҳрамони лирикӣ, маҳсусан, вақте ки дар муносибат ба табиати гирду атрофи деҳа ба тасвир меояд, аҳаммияти иҷтимоӣ касб мекунад ва чун кулли модарони фақири кӯхистони тоҷик дар ибтидои садаи ХХ ба назар мерасад:

Чашма мегуфтам, ки омад кӯза бар сар пеши ман,
Хор мегуфтам, ки пояш кард захмин неши ман.
Барқ мегуфтам, ки аз ман буд чашмаш дар гурез,
Абр мегуфтам, ки буд дар гирия кардан хеши ман [10, с. 277].

Тасвирҳои тазодии бо вучуди «кулчарӯ, занҷирмӯ, дар қаду қомат чун ниҳол будан» «як зани н-осудаю як муштипар дар даҳр» ба шумор рафтанд ба хонанда таъсири амиқи эстетикӣ мерасонад.

Дар бандҳои чамъбасти қудсияти модар, ҳамрадифи деҳа, азизи ҳамдеҳагон ва назди фарзанд сазовори тамоми қадршиносӣ будани он хеле сода, самимӣ ва ифоданок баён ёфтааст. Шоир барои модар аз суҳан мучассамаи ёдгории бегазанде сохта ва, ба воситаи ин садоқатмандӣ, худ низ ҷовидон мондааст:

Шеър гӯям, ояд аз шеърм садои модарам,
Деҳа гӯям, бар сарам ояд ҳавои модарам.
Солхӯрда гар зане рӯзе дучор ояд ба ман,
Гӯямаш, ки бош, то ҳастам, ба ҷойи модарам [10, с. 277].

Ҳастии модар дар шеъри «Дасти модар» боз ҳам мушаххастар ба тасвир омадааст ва воситаи асосии тасвир дар ин шеър дасти модар мебошад:

Бо ҳамон дасте, ки шабҳои дароз
Чашми шахло карда во аз хоби ноз,
Аллагуён тифлро хобондаи,
То сахар гахворааш чунбондаи.
Бо ҳамон дасте, ки шодон борҳо
Пок карди ашки чашмони маро... [10, с. 302].

Дар ин шеър дасти модар рамзи қувваи беҳамтои зан аст, ки он на фақат тифлро ба воя мерасонад, инчунин дар ободии дунё ва бахти баланди тамоми сокинони сайёраи мо сахм мегузорад. Дар байтҳои боқимонда (шеър аз 12 байт иборат аст) фаъолияти созандагии модар дар дигар соҳаҳои ҳаёти иҷтимоӣ ба қалам омадааст. Боғ оростан, қасрхову кӯшкҳо андохтан, гул бӯ кардан ва шонаро ба кокулу мӯ кардан чузъҳои онанд, ки фаъолияти модарро умумият дода, уро ба дараҷаи типӣ бадеӣ расондаанд. Шеър дар маҷмӯи ҳикмати машҳури «Модар ба як дасташ гахвора ва ба дасти дигараш дунёро меҷунбонад»-ро ба хотир меорад.

Ҳамин тариқ, васфи модар дар эҷодиёти устод Турсунзода ба дараҷот такмил ёфта, дар эҷодиёти шоирони баъдӣ рушду таҳаввул ёфтааст. Илова бар ин, андешаҳои таърихиву фалсафӣ ва иҷтимоии устод Турсунзода оид ба мақому мартаба, арзишҳои маънавию ахлоқии зан дар модарномаҳо («Хайр, модари азиз», «Модарам», «Дасти модар», «Дили модар»...), ашъори ҷудогона («Бигзор, зан бошад мудом», «Дар ёди ҷавонӣ», «Зан агар оташ намешуд», «Зан зан аст», «Зан посбони оташ аст»...), манзумаҳои «Се нозанини Шарқ», «Духтари ҳамсоя», «Духтари муқаддас», «Ҳазон ва баҳор», достонҳои «Писари Ватан», «Ҳасани аробақаш» ва «Ҷони ширин» ҳамачониба инъикоси бадеӣ пайдо кардаанд, ки таҳқиқи вижа ва ҷудогонаро тақозо менамоянд.

АДАБИЁТ

1. Акбарзода, Ю. Шеъри тоҷикии нимаи дуҷуми садаи бист / Ю. Акбарзода. – Душанбе: Адиб, 2011. – 320 с. Акбарзода, Ю. Дурӯғи бефурӯғ / Ю. Акбарзода // Садои Шарқ. – 2016. – №1. – С. 130-149
2. Кӯчаров, А. Турсунзода: маҳорат ва садоқат / А. Кӯчаров. – Душанбе: З. Камолиддин, 2011. – 192 с.
3. Қаноат, М. Тоҷикистон исми ман (Мураттиб: Ҳ. Акбар) / М. Қаноат. – Душанбе: Эр-граф, 2013. – 440 с.
4. Лоик, Ш. Куллиёт. Ҷилди I. Китобҳои 1-2 / Ш. Лоик. – Хучанд: Нашриёти давлатии ба номи Раҳим Ҷалил, 2001. – 722 с.
5. Мирзо, Ғ. Ашъори мунтахаб. Китоби аввал / Ғ. Мирзо. – Душанбе: Ирфон, 1971. – 352 с.
6. Отахонова, Х. Мусаввири моҳири симои зан / Х. Отахонова // Занони Тоҷикистон, 1981. – № 9. – С. 8–9.
7. Саидзода, Ҷ. Шеъри Турсунзодаву ин обшорон зинда бод! / Ҷ. Саидзода. – Душанбе: Адиб, 2010. – 160 с.
8. Саидзода, Ҷ. Тири қач боиси расвоии тирандоз аст / Ҷ. Саидзода // Садои Шарқ. – 2016. – №11. – С. 73-81.
9. Турсунзода, М. Куллиёт. Ҷ. 1 / М. Турсунзода. – Душанбе: Ирфон, 1971. – 328 с.
10. Турсунзода М. Куллиёт. Ҷ. 2 / М. Турсунзода. – Душанбе: Ирфон, 1971. – 328 с. Турсунзода М. Куллиёт. Ҷ. 3 / М. Турсунзода. – Душанбе: Ирфон, 1979. – 432 с.
11. Турсунзода М. Куллиёт. Ҷ. 4 / М. Турсунзода. – Душанбе: Ирфон, 1985. – 352 с.
12. Турсунзода, М. Ҳамеша бо Ватан / М. Турсунзода. – Душанбе: Адиб, 2001. – 410 с.
13. Фирӯз, Б. Таронаи ишқу умед / Б. Фирӯз // Садои Шарқ. – 1971. – №5. – С. 148-152.
14. Шукӯҳӣ, А. Асарҳои мунтахаб. Иборат аз ду ҷилд. Ҷилди 1 / А. Шукӯҳӣ. – Душанбе: Ирфон, 1977. – 400 с.

МИРЗО ТУРСУНЗОДА ВА АНЪАНАИ МОДАРНОМАНАВИСӢ ДАР АДАБИЁТИ МУОСИРИ ТОҶИК

Дар мақолаи мазкур мавзуи Мирзо Турсунзода ва анъанаи модарноманависӣ дар адабиёти муосири тоҷик мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Мавзуи зан-модар аз ҷумлаи мавзӯҳои ҷовидонии адабиёти на танҳо тоҷик, балки ҷаҳон буда, дар адабиёти зиёда аз ҳазорсолаи тоҷику форс низ мавқеи назаррас дорад. Васфи модар дар эҷодиёти устод Турсунзода ба дараҷот такмил ёфта, дар эҷодиёти шоирони баъдӣ рушду таҳаввул ёфтааст.

КАЛИДВОЖАҲО: адабиёти муосир, шоир, назм, анъана, эҷодиёт.

МИРЗО ТУРСУНЗОДА И НАРОДНАЯ ПИСЬМЕННАЯ ТРАДИЦИЯ В СОВРЕМЕННОЙ ТАДЖИКСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

В данной статье рассматривается тема Мирзо Турсунзода и традиции материнского письма в современной таджикской литературе. Тема женщины-матери является одной из вечных тем не только таджикской литературы, но и мировой, и занимает значительное место в таджикской и персидской литературе уже более тысячи лет. Образ

матери в творчестве мастера Турсунзаде во многом усовершенствован, а в творчестве более поздних поэтов он получил развитие и развитие.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: современная литература, поэт, поэзия, традиция, творчество.

MIRZO TURSUNZODA AND FOLK WRITTEN TRADITION IN MODERN TAJIK LITERATURE

This article examines the topic of Mirzo Tursunzade and the tradition of maternal writing in modern Tajik literature. The theme of the woman-mother is one of the eternal themes not only of Tajik literature, but also of the world, and has occupied a significant place in Tajik and Persian literature for more than a thousand years. The image of the mother in the work of master Tursunzade was improved in many ways, and in the work of later poets it was developed and developed.

KEYWORDS: modern literature, poet, poetry, tradition, creativity.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Абдуллоева Идигул* – Институти забон ва адабиёт ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, магистранти курси дуюм. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 21. Телефон: **900949451**.

Сведения об авторе: *Абдуллоева Идигул* – Институт языка и литературы имени Абуабдуллы Рудаки при Национальной академии наук Таджикистана, магистрант второго курса. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 21. Телефон: **900949451**.

Information about the author: *Abdulloeva Idigul* - Institute of Language and Literature named after Abuabdullah Rudaki, National Academy of Sciences of Tajikistan, second-year master's student. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 21. Phone: **900949451**.

НАҚШИ ПАСОЯНДҲО ДАР ЗАБОНИ КУРИЁӢ ВА ИФОДАИ ВАЗИФАИ ОНҲО ДАР ЗАБОНИ ТОЧИКӢ

Ли Чонгҳо
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Нақши пасояндҳо дар забони куриёӣ. Як хусусияти муҳим дар забонҳои агглютинативӣ ё худ пайвандӣ ба калимаи асосӣ пасиҳам пайванд гардидани морфемаҳои мебошанд, ки ҳар яке дорои як маънои грамматикӣанд. Морфемаҳои мазкурро бо номҳои “анҷома”, “пасванд”, “пасоянд” ва амсоли ин зикр мекунанд. Маъмулан, бо зикри “анҷома” ҷузъи охири калима пеши назар меояд. Истилоҳи “пасванд” дар забони тоҷикӣ дар калимасозӣ истифода мешавад. Аз ин сабаб, мо морфемаҳои забонҳои агглютинативиро бо истилоҳи “пасоянд” зикр менамоем, чунки онҳо ҳам мисли пасояндҳои забони тоҷикӣ маънои грамматикиро ифода мекунанд.

Пасояндҳо дар забони куриёӣ ҳамчун ҳиссаи нутқ тасниф карда мешаванд. Ба монанди пасояндҳои забони тоҷикӣ пасояндҳои забони куриёӣ низ ҳиссаи мустақили нутқ нестанд, бинобар ин онҳо дар алоҳидагӣ истифода бурда намешаванд. Пасояндҳо дар якҷоягӣ бо калимаҳои мустақилмаъно кор фармуда мешаванд ва, албатта, вазифаи худро доранд. Онҳо дар ҷумла барои ифодаи маънои грамматикӣ меоянд. Дар ин маврид дар забони куриёӣ мегӯянд, ки пасояндҳо маънои грамматикӣ асосвожа (체언[che-eon])-ро нишон ифода мекунанд. Пасоянд дар забони куриёӣ се вазифа дорад: 1) ба калимаҳо пайваст гардида, вазифаи онро муайян мекунад, яъне кадом аъзои ҷумла будани калимаи асосиро нишон медиҳад; 2) маънои мушаххаси грамматикиро илова мекунад; 3) калимаҳоро бо ҳам алоқаманд мегардонад.

Дар забони куриёӣ намудҳои зерини пасояндҳо вучуд доранд:

Пасояндҳои ҳолат (падеж) ‘격조사[gyeok-jo-sa]’, ки вазифаи асосвожаро дар ҷумла ҳамчун аъзои ҷумлаи мушаххас мекунад. Ба аъзои ҷумла мубтадо, хабар, пуркунанда, муайянкунанда ва ҳол дохил мешаванд. Мисол:

Чеолсу тарбузро мехӯрад.	철수가 수박을 먹는다. [cheol su-ga] [cu-bak-eul] [meok-neun-da]
--------------------------	---

Пасоянди ‘-가[ga]’ дар ҷумлаи мазкур мубтадо будани асосвожа – “Чеолсу”-ро муайян мекунад ва пасоянди ‘-을/를[eul/reul]’ бошад, ба объект, яъне “тарбуз” ишора мекунад.

Пасояндҳои ёрирасон ‘보조사[bo-jo-sa]’. Маънои калимаҳоеро, ки бо он пайваст мешаванд, бештар муфассал ифода мекунанд ва дар якҷоягӣ бо ҷузъҳои гуногуни грамматикӣ ҷумла истифода бурда мешаванд. Масалан, дар ҷумлаи зер калимаи ёрирасони “**man**” ишора мекунад, ки амалро Чеолсу дар танҳои иҷро мекунад, махсус таъкид мегардад, ки дигарон дар ин вақт бо кори дигар машғуланд.

Танҳо Чеолсу таҳсил мекунад.	철수만 공부를 한다. [cheol su-man] [gong-bu-reul] [han-da]
------------------------------	---

Пасояндҳои пайвасткунанда 접속조사[jeop-sok-jo-sa]. Пасояндҳои пайвасткунанда гуногун буда, дар ҷумла калимаҳоро ба ҳамдигар пайваст мекунанд.

Чеолсу ва Ёнхи таҳсил мекунад.	철수와 영희가 공부를 한다. [cheol-su-wa] [yeong-hui-ga] [gong-bu-reul] [han-da]
--------------------------------	---

Пайвасткунандаи ёрирасон (와[wa]) калимаҳои '철수[Cheol-su]' ва '영희[Yeong-hui]'-ро пайваст мекунад. Дар ин маврид вазифаи он ба вазифаи пайвандакҳои пайвасткунандаи забони тоҷикӣ (ва, '-у', '-ю') баробар аст.

Маънои пасояндҳо ва вазифаҳои онҳо.

Пасояндҳои ҳолат вазифаи ҳар як асосвожаро муайян мекунад. Ба воситаи ин пасояндҳо мубтадо, хабар, пуркунанда, муайянкунанда, ҳол ва ё калимаҳои нидой будани асосвожа муайян карда мешавад.

Пасояндҳои нишондиҳандаи мубтадо. Ин гуна пасояндҳо ба охири асосвожа ҳамроҳ шуда, мубтадорро муайян мекунад, яъне маҳз илова гардидани унсурҳои мазкур нишон медиҳад, ки он калима дар ҷумла мубтадо аст. Ин пасояндҳо ҷунинанд: '-О|[i]', '-가[ga]', '-께서[kke-seo]', '-에서[e-seo]', '-서[seo]'. Мисол:

Оби шӯрбо равшанин аст.	국물이 기름지다. [guk-mul-i] [gi-reum-ji-da]
Чеолсу обро менӯшад.	철수가 물을 마신다. [cheol-su-ga] [mul-eul] [ma-sin-da]
Муаллим(ҷон) сухан мекунад.	선생님께서 말씀을 하신다. [sun-saeng-nim-kke-seo] [mal-sseum-eul] [ha-sin-da]
Мактаб дафтарчаи имтиҳонотро фиристод (яъне, дафтарча “аз мактаб фиристода шуд”). (“e-seo”-и з.куриёӣ нишон медиҳад, ки иҷрокунандаи амал ҳатман шахс нест, муассиса ё номи даста ва монанди ин аст)	학교에서 성적표를 보냈다. [ha-kkyo-e-seo] [seong-jeok-pyo-reul] [bo-naet-da]
Танҳо (ман) мактубро гирифт(ам). (ишора ба он аст, ки амал дар танҳои иҷро шудааст)	혼자서 봉투를 받았다. [hon-ja-seo] [bong-tu-reul] [ba-dat-da]

Пасояндҳои нишондиҳандаи хабар: ‘-О|[i-da]/-다[da]’. Ин унсурҳои грамматикӣ ба асосвожа пайваст шуда, хабар будани онро муайян мекунад. Ҳамчунин, ин пасояндҳо аз рӯйи амал, ҳолату вазъият тағйир меёбанд. Тарзи иваз шуданашон ба монанди бандакҳои ‘용언[yong-eon]’, яъне феълӣ сифат баробар аст. Маънои асосвожаро вобаста ба тобиш ва тарзи корбурдаш нишон медиҳад. Мисол:

Ин гул аст.	이것은 꽃이다. [i-geo-seun] [kkot-chi-da]
-------------	--

Намудҳои пасояндҳои нишондиҳандаи хабар хеле гуногунанд, аз ин рӯ танҳо бо пасояндҳои серистеъмол мисол меорем: -이고[i-go], -이니[i-ni], -이며[i-meo], -이나[i-na], -

입니다[im-ni-da] ва ғ. Аз рӯйи вазифа ин унсурҳои грамматикӣ бо феъли ёридохандаи “будан” ё бандаки хабарии “аст”-и забони тоҷикӣ баробаранд.

Пасояндҳои ‘-이고[ji-go]’, ‘-이니[ji-ni]’ ‘-이며[ji-meol]’ ишора мекунад, ки калимаҳои дар ҷумла пайдарпайомада баробархуққ ҳастанд, яке ба дигаре тобей нест.

Чи гул бошад, чи алаф бошад, ҳама сӯхт.	꽃이고 풀이고 모두 탔다. [kkot-i-go] [pul-i-go] [mo-du-tat-da]
---	---

Пасоянди ‘-이나[ji-na]’ интихоберо нишон медиҳад, ки аз ноилоҷӣ ба он розӣ шудаанд. Масалан, дар ҷумлаи “Ҳеч набошад, ба тамошои гулзор меравам” гӯянда таъкид кардан мехоҳад, ки ба ҷое рафтани нест, аммо аз ноилоҷӣ метавонад ҳадди ақал ба тамошои гулзор равад. Аз ин рӯ, дар тарҷумаи тоҷикии ин гуна ҷумлаҳо бо дарназардошти маънои он пасоянд калимаи “ноилоҷ”-ро илова кардан ба мақсад мувофиқ аст, ҳарчанд ин калима дар ҷумлаи куриёӣ вучуд надорад.

(Ноилоҷ) ба дидани гул рафтем.	꽃이나[ji-na] 보러 가자.
--------------------------------	-------------------

Пасоянди ‘-입니다[im-ni-da]’ унсурҳои умумиестемолест, ки дар ҳама ҷиҳат эҳтиромро ифода мекунад. Дар тарҷумаи ин хел ҷумлаҳо бо “im-ni-da” ё бе “im-ni-da” фарқ гузошта намешавад. Тарҷумаи ҳар ду ҷумла дар забони тоҷикӣ як хел аст. Фарқи истифода бо “im-ni-da” дар забони куриёӣ ин аст, ки гӯянда изҳори эҳтиром мекунад ва ё бо эҳтиром самимият сухан мегӯяд.

1. Ин гул аст. 2. Ин гул аст.	1. 이것은 꽃입니다 - [i-geo-seun] [kkot-chim-ni-da] 2. 이것은 꽃이다 - [i-geo-seun] [kkot-chi-da]
----------------------------------	---

Пасояндҳои нишондиҳандаи пуркунанда: 을/를[-eul /leul]’, ба шакли кӯтоҳ ‘-ㄹ[-l]’ ба охири асосвожа пайваст шуда, ба объект ишора мекунад.

Ман себро дӯст медорам.	나는 사과를 좋아한다. [na-neun] [sa-gwa-reul] [joh-wa-han-da]
Ман муаллимро дӯст медорам.	나는 선생님을 좋아한다. [na-neun] [seon-saeng-nim-eul] [joh-wa-han-da]
Лутфан маро тарк накунед!	제발 날 떠나지마! [je-bal] [nal] [tteo-na-ji-ma]

Тавре аз тарҷумаи ҷумлаҳо мушоҳида мешавад, пасоянди мазкур дар забони тоҷикӣ бо пасоянди “-ро” ҳамвазифа аст.

Пасояндҳои ёрирасони ‘-이/가[-ga]’ дар ҷумла ба калимаи пас аз асосвожаомада пайваст мешавад ва мубтадои ҷумларо тафсил медиҳад. Пасояндҳои ёрирасони мазкур ҳарчанд пасоянди нишондиҳандаи мубтадоянд, аммо агар баъд аз онҳо хабари ‘будан (-이다[ji-da]/-다[da])’, ‘набудан (-아니다[a-ni-da])’, ‘шудан (-되다[doe-da])’ ҳамроҳ шавад, дар ин

сурат ин пасояндҳо ба қатори пасояндҳои ёрирасон дохил мешаванд. Мисол:

Сон Хён Мин (!) қаҳрамони (!)асосӣ нест.	손흥민이 주인공이 아니야. [son-heung-min-i] [ju-in-gong-i] [a-ni-ya]
Чеолсу(!) муҳандис(!) шуд.	철수가 기술자가 되었다. [cheol-su-ga] [gi-sul-ja-ga] [doe-eot-da]

Пасоянди нишондиҳандаи “точвожа” - 의[ui] ба бандеки изофии забони тоҷикӣ монанд буда, ба асосвожа пайваст мешавад ва нишон медиҳад, ки калимаи пас аз муайяншаванда омада “точвожа” аст. Дар забони куриёӣ муайянкунандаро ба он сабаб бо истилоҳи “точвожа” зикр мекунанд, ки он нишондиҳандаи аломати калимаи дигар – муайяншаванда, мебошад, он гӯё унсуре аст, ки мисли тоҷ дар калима аломати онро нишон медиҳад (масалан, мисли он ки мавҷудияти тоҷ нишокаи шоҳ будани касе аст).

Хушбӯйии муҳаббат зебост.	사랑의 향기가 아름답다. [sa-rang-ui] [hyang-gi-ga] [a-reum-dap-da]
---------------------------	---

Пасояндҳои нишондиҳандаи ҳол хеле гуногунанд, ба мисли ‘ба (-에게[e-ge])’, ‘аз (-에서[e-seo])’, ‘дар (-에[e])’, ‘ба (-께[kke])’, ‘бо (와/과[wa/gwa])’, ‘аз (маъ.муқоиса) (-보다[bo-da])’ ва ғайра, ки дар охири асосвожа ҳамроҳ шуда, дар шаклгирии ҳол нақш мебозанд. Мисол:

Ман ба ту туҳфоро фиристодам.	나는 너에게 선물을 보냈다. [na-neun] [neo-e-ge] [seon-mu-leul] [bo-net-da]
Ман аз хона омадам.	나는 집에서 왔다. [na-neun] [jip-e-seo] [wat-da]
Ман аз ту калон ҳастам.	내가 너보다 크다. [nae-ga] [neo-bo-da] keu-da]
Ман бо бародарам ҷанг кардам	나는 형과 싸웠다. [na-neun] [hyeong-gwa] [ssa-wot-da]

Мафҳум ва хусусияти пасояндҳои ёрирасон. Агар дар калимаҳо пасояндҳои ёрирасон илова гарданд, маънои он калимаҳо мушаххас ифода меёбад. Вақте ки пасояндҳои ҳолсоз ва ёрирасон пайдарпай оянд, пасоянди ҳолсоз ихтисор мешавад. Дар ин ҳолат роли грамматикӣ азбодӣ ҷумларо фарқ кардан душвор мешавад. Мисол:

Чолсу фақат гӯшт мехӯрад.	철수가 고기()만 먹는다. [cheol-su-ga] [go-gi-( )-man] [meok neun-da]
Чеолсу гӯштро мехӯрад.	철수가 고기를 먹는다. [cheol-su-ga] [go-gi-reul] [meok neun-da]

Дар ҷумлаи яқум, дар забони куриёӣ, истифода шудани пасоянди “-man” ишора ба он

мекунад, ки ичрокунандаи амал аз байни ҳама намуди гизо танҳо гӯштро меҳурад. Агар ин пасоянд зикр нашавад, маълумот умумӣ ҳисобида мешавад, яъне Чеолсу дар баробари гизоҳои дигар гӯштро низ истеъмол кардааст. Дар ҷумлаи дуом, дар забони куриёӣ, мавҷудияти “-reul” сабаби зикр нагардидани пасоянди “-ga” гардидааст, ки дар асл бояд вучуд дошта бошад.

Принсипи таркиби пасояндҳои ёридаҳанда. Тавре ки аз намунаҳо дида мешавад, дар забони куриёӣ намудҳои гуногуни пасоянд ба назар мерасад. Тағйироти пасояндҳо, ба истиснои ҳолатҳои махсус, асосан мутобиқи қоидаҳои муайян ба вучуд меояд, аммо ин ҷумлаҳо ба забони тоҷикӣ дар шакли ягона тарҷума мешаванд. Ҷунончи, се шакли ҷумлаи куриёӣ, ки дар сутуни дуоми ҷадвали зер оварда шудааст, дар забони тоҷикӣ тарҷумаи ягона доранд:

Чеолсу меҳонад.	① 철수는 공부를 한다 [chol-su-neun] – пасоянди ёрирасон
	② 철수가는 공부를 한다. [chol-su-ga-neun] – пасоянди нишондиҳандаи мубтадо + ёрирасон
	③ 철수가 공부를 한다. [chol-su-ga] пасоянди нишондиҳандаи мубтадо

Дар ҷумлаи 1-ум пасоянди ёридаҳандаи ‘-는[neun]’ ба мубтадо ‘철수[cheol-su]’ пайваст шудааст. Шакли аслии ин ҷумла ҷумлаи 3-юм мебошад, ки дар он пасоянди нишондиҳандаи мубтадо ‘가[-ga]’ ба мубтадо ‘철수[cheol-su]’ пайваст шудааст. Аслан, сабаби мубтадо будани калимаи ‘철수는[cheol-su-neun]’ дар ҷумлаи 1-ум на пасоянди ёридаҳандаи ‘-는[neun]’, балки пасоянди ҳазфшудаи ‘가[-ga]’ мебошад.

Раванди шаклгирии мубтадо ҷумлаи 1-ум чунин аст: 철수가 (пасоянди нишондиҳандаи мубтадо) → 철수가는 (пасоянди нишондиҳандаи мубтадо + ёрирасон → 철수는 (нишондиҳандаи мубтадо).

Навҳо ва теъдоди пасояндҳои ёридаҳанда хеле бисёр аст, вале серистеъмолтаринашон инҳоянд: ‘-은[eun]’, ‘-는[neun]’, ‘-도[do]’, ‘-만[man]’ ва ‘-요[yo]’ ва ғайраҳо. Мисол:

Икром талаба аст.	이크롬은 학생이다. [i-keu-rom-eun] [hak-saeng-i-da]
ӯ талаба аст.	그는 학생이다. [geu-neun] [hak-saeng-i da]
Чеолсу танҳо омад.	철수만 왔다. [cheol-su-man] [wat-da]

Аз мисолҳои зикршуда маълум мегардад, ки унсурҳои грамматикӣ танҳо бо исм, ҷонишин ва шумора пайваст мешаванд. Пасояндҳои ёрирасон бошанд, доираи васеи таркибҳо дошта, бо исм, ҷонишин, шумора, пасояндҳо, феълҳо, сифатҳо ва нидо ба ҳам омада, маънои ҷумларо мушаххастар мегардонанд. Пасояндҳои тоҷвожаҳо ҳеҷ вақт бо пасояндҳои дигар ҳамроҳ намешаванд.

Дар мавридҳои махсус пасояндҳои нишондиҳандаи мубтадо ва объект ба ҷойи

пасояндҳои ғридриҳанда истифода мешаванд. Дар ин маврид калимаи пеш аз пасояндҳои омадаро ишора карда, барои ифодаи мақсад истифода мебаранд. Мисол:

Ман кӯхро дидан мехоҳам. Бо калима кӯх (산[san])' пасоянди ғрирасон '-오[i]' омадааст.	나는 산이 보고 싶다. [na-neun] [san-i] [bo-go] [sip-da]
Утоқ он кадар калон нест. Бо сифати “калон” (크다[keu-da]) бандак (-지[-ji]) ва пасоянди ғрирасон '-가[ga]' пайдарҳам омадааст.	방이 크지가 않다. [bang-i] [keu-ji-ga] [an-ta]
Ту <i>ҳамин хел</i> либосро пӯшида мактаб (ба+ро) рафтаӣ? Бо калимаи “мактаб” (학교[hak-gyo]) пасоянди (-에[e]) ва пасоянди ғрирасони '-를[reul]' пайдарҳам омадааст (ҳадаф таъкид аст).	너는 그렇게 옷을 입고 학교에를 갔니? ----- [hak-gyo-e-reul] -----

Пасояндҳои ғрирасон, хотимаӣ ва умумистеъмол. Дар ҷумла ин унсурҳои грамматикӣ пасояндҳои ғридриҳанда буда, бо мубтадо, объект ва ҳол пайваस्त мешаванд ва маъноӣ ҷумларо пурра мекунад. Пасоянди ғрирасони '-은/는[eun/neun]' ҳамчун ҷузъи ғрирасон дар ҷумла маъноӣ хилофро нишон медиҳанд.

Чеолсу кӯшиш кард, Ёнсу бошад , бозӣ мекард.	철수는 노력했고 영수는 놀았다. [cheol-su-neun].[yeong-su-neun]
... Шумо бошед , сарояндаед. (нақл дар бораи ягон мавзӯ)	당신은 가수다. [dang-sin-eun] [ga-su-da]

Пасоянди ғрирасони '-도[do]' маъноӣ "боз" ё "ҳам"-ро ифода мекунад. '-

Чолсу ҳам сирро намедонист.	철수도 비밀을 몰랐다. [chol-su-do] [bi-mil-reul] [mol-lat-da]
------------------------------------	---

Пасояндаи ғрирасони '-만[man]' маъноӣ ‘танҳо, фақат’-ро ифода мекунад.

Танҳо Чолсу сирро намедонист.	철수만 비밀을 몰랐다. [chol-su-man] [bi-mil-reul] [mol-lat-da]
--------------------------------------	--

Пасояндаи ғрирасони '-부터[bu-teo]' маъноӣ ‘ибтидо, оғоз’-ро ифода мекунад.

Аз сахар корро сар кард.	아침부터 일을 시작했다. [a-chim-bu-teo] [il-eul] [si-jak-haet-da]
---------------------------------	--

Пасояндаи ёрирасони ‘-까지[kka-ji]’ маънои ‘то ба охир’, ‘илова кардани чизе’-ро ифода мекунад.

<p>Базӯр то ин чо расидам (то ба охир). Шаб шуду (илова бар ин) борон ҳам омад.</p>	<p>겨우 여기까지 왔다. (끝) [gyeo-u] [yeo-gi-kka-ji] [wat-da] 밤인데다가 비까지 왔다. (첨가) [bam-in-de-da-ga] [bi-kka-ji] [wat-da]</p>
---	--

Пасояндаи ёрирасони ‘-밖에[bak-ge]’ маънои ‘танҳо’, ‘фақат’-ро низ ифода мекунад. ‘-밖에’н ‘그것 외에는’и имамилу наринанда.

<p>Чеолсу фақат хонданро медонад.</p>	<p>철수는 공부밖에 모른다. [chol-su] [gong-bu-bak-ge] [mo-reun-da]</p>
---------------------------------------	---

Пасояндҳои хотимагии грамматикӣ. Ин унсурҳои грамматикӣ пасоянди ёрирасонанд, ки дар охири сифату феъл (‘용언[yong-eon]’) пас аз бандакҳои хотимагӣ омада, барои илова кардани таъкиди маъно ё ифодаи хиссиёт истифода мешаванд.

Пасояндҳои хотимагии ‘-다마는[da-ma-neun]’ маънои ‘баръаксгардонӣ’-ро ифода мекунад.

<p>Хӯрокро хӯрдам, лекин шабона боз хоҳиши хӯрдан дорам.</p>	<p>밥을 먹었다마는 아직도 야식도 먹고 싶다. .... [meok-eot-da-ma-neun]....</p>
--	--

Пасояндҳои хотимагии ‘-그려/그래[geu-ryeo/ geu-rae]’ бо анчомаҳои ‘-дия/-ку’-и забони тоҷикӣ ҳамвазифа буда, таассурот ё таъкиди воқеиро ифода мекунанд ва аз анчоми ҷумла дарак медиҳанд.

<p>Чолсу акнун ба хушаш омадааст-дия!</p>	<p>철수가 이제야 정신을 차렸네그려! [chol-su-ga] --- ---[cha-ryeom-ne-geu-ryo]</p>
<p>Чеолсу доно метобидаст-ку!</p>	<p>철수가 똑똑해 보이는군그래! [chol-su-ga] --- [bo-i-neun-gun-geu-rae]</p>

Пасояндҳои умумистеъмоли грамматикӣ. Ин унсурҳои грамматикӣ ба исм, сифат, зарф ва феъл пайваст гардида, аз ба охир расидани нутқи гӯянда огоҳ мекунанд. Агар гӯянда дар охири калима (ҷумлаи нопурра), ҷумлае онҳоро истифода кунад, ҷумла метавонад саволи ё ҳикоягӣ бошад, аммо муҳим ин аст, ки фикр ба охир расидааст.

Пасоянди умумистеъмоли ‘-요[yo]’ нисбати ҳамсухбат бо эҳтиром сухан гуфтани

гӯяндаро нишон медиҳад.

(аммо) ман... Пас аз чонишин ‘나[na]’ пасоянди нишондиҳандаи мубтадо ‘는[neun]’ + 요[yo]	나는요. [na-neun-yo]
Бародарро мегӯем. Пас аз исм ‘오빠[o-ppa]’ пасоянди нишондиҳандаи объект ‘를[reul]’ + 요[yo]	오빠를요. [o-ppa-reul-yo]
Гапи дуруст (мегӯем). Пас аз зарф ‘정말로[jeong-mal-lo]’ + 요[yo]	정말로요. [jeong-mal-lo-yo]
Бовар (дорем). Пас аз асоси феъл ‘믿[mit]’ + пасоянди хотимаи ‘어[eo]’ + 요[yo]	믿어요. [mi-deo-yo]
Маъкул (донистем). Пас аз асосии сифат ‘좋[joh]’ + пасоянди хотимаи ‘아[eo]’ + 요[yo]	좋아요. [jo-a-yo]

Пасояндҳои пайвасткунанда (пайвандакҳо). Дар забони куриёӣ як гурӯҳ анҷомаҳо аз рӯйи вазифа бо пайвандакҳои пайвасткунандаи забони тоҷикӣ баробаранд. Онҳоро “пасояндаҳои пайвасткунанда” номидан мумкин аст. Онҳо чузбӣ ҷумла буда, асосвожаҳоро ба якдигар мепайванданд.

Пасоянди пайвасткунандаи ‘-와/과[-wa/-gwa]’ дар ҷумла танҳо бо асосвожаи пеш аз худаш омада пайваст мешавад ва онро бо калимаи баъдӣ алоқаманд мекунад. Ин ба пайвандаки “-у/ю”-и забони тоҷикӣ монанд аст.

Ман кулфинай ва тарбузро дӯст медорам.	나는 딸기와 수박을 좋아해. --- [ttal-gi-wa] [su-ba-geul] ---
--	--

Пасояндҳои пайвасткунандаи зерин низ дар таркиби гуногун бо асосвожа такроран пайваст гардида, барои ифодаи таъкид истифода мешаванд: ‘-하고[ha-go]’ ‘-(이)며[(i)myeo]’ ‘-(이)랑[(i)rang]’

Ман ҳам кулфинай ва ҳам тарбузро дӯст медорам	나는 딸기하고 수박하고 좋아해. --- [ttal-gi-ha-go] [su-bak-ha-go] --- 나는 딸기며 수박이며 다 좋아해. --- [ttal-gi-myeo] [su-bak-i-myeo] --- 나는 딸기랑 수박이랑 좋아해. --- [ttal-gi-rang] [su-bak-i-rang] ---
---	---

Ифодаи ин маъноӣ грамматикиро дар забони тоҷикӣ дар шакли зерин такроран кардан мумкин аст:

Ман чи кулфинай бошад , чи тарбуз бошад , ҳамаашро дӯст медорам	나는 딸기나, 수박이나 다 좋아해. --- [ttal-gi-] [su-bak-i-rang] --- ---
---	---

‘-에’

Ман чи ҳамён буд ва чи чузвдон буд, ҳамаро чамъ кардам.	나는 지갑에 가방에 전부 챙겼어. --- [ji-gab-e] [ga-bang-e] --- ---
---	--

‘-(이)다’

Дар ин рӯзҳо ман аз дар машқ будану дар дарс будан беҳуш шудам.	나는 요즘 연습이다 레슨이다 정신이 없어. --- --- [yeon-seub-i-da] [lесеun-i-da] --- ---
---	---

Аз баррасии мухтасари сохтори забони куриёӣ ва муқоисаи он бо забони тоҷикӣ маълум мешавад, ки ин ду забон, воқеан, аз нигоҳи сохтор ба типҳои гуногуни забонӣ мансубанд. Агар забони куриёӣ ба гурӯҳи забонҳои типӣ агглютинативӣ ва ё пайвандӣ мансуб бошад, забони тоҷикӣ аз ҷумлаи забонҳои аналитикӣ ё худ таҳлилӣ аст. Дар забони куриёӣ пасояндҳо дорои вазифаҳои гуногун буда, маъноҳои грамматикиро ифода мекунанд. Муқоиса нишон медиҳад, ки гоҳе ин ё он пасоянди забони куриёӣ бо пасоянди “-ро”-и забони тоҷикӣ ҳамвазифа мегардад. Дар мавридҳои дигар маънои грамматикӣ пасояндҳои забони куриёиро дар забони тоҷикӣ воҳидҳои дигари забонӣ, ба мисли пешояндҳо, бандаки изофӣ ва ғайра ифода мекунанд.

АДАБИЁТ

1. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди 2. Ибора ва синтаксиси ҷумлаҳои содда / зеритаҳрири Ш. Рустамов, Р. Фафоров. – Душанбе: Дониш, 1986.
2. Грамматикаи стандартии куриёӣ (бо забони куриёӣ). – Сеул: Jip-Mun-Dang, 2018.
3. Камолитдинов Б. Наҳви забони тоҷикӣ / Б. Камолитдинов – Душанбе: Собириён, 2010.
4. Камолов Х.М. Таснифоти маъноии ҷумлаҳои сода дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ // Паёми ДМТ. Бахши филологӣ 4/2 (163). – Душанбе, 2015. – С.6-12.
5. Ли Хёсок. Вақте ки гречиха гул мекунад (маҷмуаи 37 ҳикояи кӯтоҳи куриёӣ). – Сеул, 2013.
6. Ли Чонгҳо. Грамматикаи забони тоҷикӣ барои куриёӣ. – Сеул, 2016.
7. Норматов М. Ҷумлаҳои содда дар забони адабии ҳозираи тоҷик / М. Норматов. – Душанбе: Маориф, 2001.
8. Норматов М. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Синтаксис / М. Норматов. – Душанбе: Матбуот, 2011.
9. Очеркҳо оид ба типологияи муқоисавии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ / П. Ҷамшедов [ва диг.]. – Душанбе, 1988.
10. Шарифова Ф. Таҳаввули ҷумлаи содаи забони тоҷикӣ / Ф. Шарифова. – Душанбе: Офсет Империя, 2012.
11. 김환, 오마국(오분만에 마스터하는 국어)-2024
12. 우리말샘, 국립한국어연구소 2016.
13. 한국어기초사전, 국립한국어연구소 2016.
14. 조남호, 외국인유학생을 위한 한국어표기와 발음, 도서출판하우 2020.

НАҚШИ ПАСОЯНДҲО ДАР ЗАБОНИ КУРИЁӢ ВА ИФОДАИ ВАЗИФАИ ОНҲО ДАР ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Дар мақолаи мазкур мухтасар дар бораи нақши пасояндҳо дар забони куриёӣ ва роҳҳои ифодаи онҳо дар забони тоҷикӣ маълумот дода мешавад. Вобаста ба он ки забонҳои тоҷикӣ ва куриёӣ ба типҳои гуногуни забонӣ мансуб мебошанд, таркиби ҷумлаҳо то андозае дар ин забонҳо фарқ мекунанд. Аз тарафи дигар, воҳидҳои ифодакунандаи маъноҳои грамматикӣ низ тафовут доранд. Вазифа ва маънои грамматикӣ пасояндҳои забони куриёӣ дар забони тоҷикӣ тавассути пешоянду пасоянд, бандаки изофӣ, тартиби калима ва амсоли ин ифода мегардад.

КАЛИДВОЖАҲО: чумла - 문장[mun-jang], пасоянд - 조사[jo-sa], пасоянди ҳолат - 격조사[gyeok-jo-sa], асосвожа - 체언[che-eon], пасоянди ёрирасон - 보조사[bo-jo-sa].

РОЛЬ СУФФИКСОВ В КОРЕЙСКОМ ЯЗЫКЕ И ВЫРАЖЕНИЕ ИХ ФУНКЦИЙ В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ

В данной статье представлена краткая информация о роли суффиксов в корейском языке и способах их выражения в таджикском языке. В зависимости от того, что таджикский и корейский языки относятся к разным языковым типам, состав предложений в этих языках в той или иной степени различается. С другой стороны, различны и единицы, представляющие грамматические значения. Функция и грамматическое значение суффиксов корейского языка в таджикском языке выражается через приставки и суффиксы, придаточные предложения, порядок слов и тому подобное.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: предложение – 문장[mun-jang], местоимение – 조사[jo-sa], падежное местоимение – 격조사[gyeok-jo-sa], основной глагол – 체언[che-eon], 보조사[bo-jo-sa].

THE ROLE OF SUFFIXES IN THE KOREAN LANGUAGE AND THE EXPRESSION OF THEIR FUNCTIONS IN THE TAJIK LANGUAGE

This article provides brief information about the role of suffixes in the Korean language and the ways of expressing them in the Tajik language. Depending on the fact that the Tajik and Korean languages belong to different language types, the composition of sentences in these languages differs to one degree or another. On the other hand, the units representing grammatical meanings are also different. The function and grammatical meaning of Korean language suffixes in the Tajik language is expressed through prefixes and suffixes, subordinate clauses, word order and the like.

KEYWORDS: sentence – 문장[mun-jang], pronoun – 조사[jo-sa], case pronoun – 격조사[gyeok-jo-sa], main verb – 체언[che-eon], 보조사[bo-jo-sa].

Маълумот дар бораи муаллиф: *Ли Чонгхо* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюми факултети филологияи тоҷик. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рудаки, 17. Телефон: **990903331**.

Сведения об авторе: *Ли Джонгхо* – Таджикский национальный университет, магистрант 2 курса факультета таджикской филологии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Телефон: **990903331**.

Information about the author: *Lee Jongho* – Tajik National University, second-year master's student of the Faculty of Tajik Philology. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **990903331**.

СЕМАНТИКАИ КАЛИМАҶО БО МАЪНОИ МУНОСИБАТҶОИ АХЛОҚӢ ДАР ЗАБОНҶОИ СОХТОРАШОН ГУНОГУН

Зиёева Д.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Муносибатҳои ахлоқӣ дар фарҳанги ҳар ҷомеа нақши муҳим дошта, тавачҷуҳи муҳаққикро ба луғати мувофиқ зиёд мекунад. Вобаста ба ин, зарур аст, ки таркиби луғавӣ ва хусусиятҳои инкишофи категорияи забоншиносии ахлоқро бо назардошти дастовардҳои забоншиносии муосир равшан созем, дар сохтор, семантика, сарчашмаҳои пайдоиш ва таърихи пайдоиши он монандӣ ва тафовутро муайян кунем.

Ба луғати ахлоқ луғате дохил мешавад, ки сифатҳои маънавию равонии барои инсон дар ҷамъият заруриро ифода мекунад. Қобилияти зиндагӣ бо одамони дигар бо ахлоқ муайян карда мешавад, яъне меъёрҳои рафтор, амалҳои муайяне, ки барои ифодаи эҳтиром, некӣ ва тавачҷуҳ ба шахс пешбинӣ шудаанд.

Ба гуфтаи Г. В. Степанова, тафовути куллии калимаҳои мушаххас ва абстрактӣ дар таърифи калимаҳои мушаххас мавҷуд аст, ки метавонад ҳамчун воситаи номбар кардани аломатҳои предмет вучуд дошта бошад, зеро калимаҳои мушаххас ҳамеша ифодаи як объект ё падидаи воқеият доранд».

Дар забоншиносӣ ибтидои рамзӣ, ки ин аломати шифоҳиро ташкил медиҳад, маънои системавии номинативии калимаҳо ҳисобида мешавад, ки дар натиҷаи ташаккули аломати ибтидоӣ зоҳир мешаванд.

Маънои семантикии баррасишавандаи луғавӣ, маҷозӣ (маҷозӣ ҳосилшуда) ва фразеологӣ дар натиҷаи номувофиқӣ ё мувофиқати семантикии калимаҳо, мувофиқи маънои луғавӣ, дар натиҷаи на мустақим, балки дуҷумдараҷаи аломати феълӣ ба вучуд меоянд. Ҳодисаи эҷоди калимаҳои нав бо маъно ва падидаҳои нав ба сохтори махсуси маърифатии воқеият дахл дорад. Раванди инкишофи маъно раванди ҳаракати дониш аст, ки ба дарки моҳияти ягон объекти воқеият нигаронида шудааст.

Зимнан, имкони тағйирёбии маъноии калима маҳз ба фарқияти валентии грамматикӣ ва луғавии унсурҳои он асос меёбад. Барои исмҳои англисӣ, инҳо, пеш аз ҳама, маҳдудиятҳои мебошанд, ки ба парадигма гузошта шудаанд, ба он маъно, ки дар ҳоле ки як вариант метавонад ҳар се шакл дошта бошад, варианти дигар метавонад ҳолати ҷамъ ва/ё шакли соҳибӣ надошта бошад.

Масалан, вожаи **honour** дар варианти *шараф*, *одоб* шакли ҷамъ надорад, балки дар варианти *шараф*, баръакс, танҳо шакли ҷамъ дорад.

Дуҷум, маҳдудиятҳои, ки бо ивазкунии прономӣ алоқаманданд. Имконияти дар як калима ба ҳам пайвастании вариантҳо, гарчанде ба як ҳиссаи нутқ мансуб бошад ҳам, вале хусусиятҳои грамматикии гуногун дошта бошад.

Маънои луғавии варианти калима мувофиқати концептуалӣ, объективӣ ё эмотсионалии он, яъне ба воситаи системаи муайяни забон татбиқ намудани мафҳум, эҳсосот ё ишораи предмет мебошад.

Маънои луғавии вариант ягонагии мураккаби маъноҳои денотативӣ ва коннотативӣ мебошад. Ҳар яке аз ин ду маъно дар навбати худ мураккабанд. Мушкилии маънои денотативӣ дар он аст, ки он чун қоида, аз якҷанд чузъҳо иборат аст, ки метавонанд бо хусусиятҳои мафҳуми дар калима ифодаёфта робита дошта бошанд.

Масалан, маънои денотативии калимаи **human** чузъҳои зеринро дар бар мегирад: одам, мард, ҷавон.

Сохтори маъноии калимаи **niggard** се варианти луғавӣ-маъноӣ дорад, ки ҳар кадоми онҳоро бо муқоиса бо варианти аввали бешумор тавсиф кардан мумкин аст.

Масалан: **хасис - niggard, miser, skinflint** - 1). Хасис, бухл, майда; 2) паст, зишт; 3) бахил;

Дар забони тоҷикӣ маъноӣ «оддӣ» дар калимаҳои зерин ифода ёфтааст: аблаҳ - аҳмак, беақл, нодон бо дӯб бетамиз, бефаҳм, кундфаҳм; 2. беасос, сустфикр, аблаҳ, беодоб; гул - аҳмак, нодон бо бедониш - аблаҳ, нодон; содалавҳ - содадил, нодон - бо дили соф:

Дар забони англисӣ: **fool, dunce, dolt** - аблаҳ - 1) беақл, беақл, аблаҳ; 2) аблаҳ, аблаҳ, аблаҳ.

Сифатҳои шоиста ва аъмоли нек дар забони англисӣ иборатанд аз: **pure conviction** - эътиқоди пурра;

authentic contrition - тавба, пушаймониӣ аз таҳти дил - тавбаи ҳақиқӣ;

regret perform trespass - пушаймон шудан аз гуноҳҳои содиршуда;

elegant patience - сабри ботамкин - сабри маҳдуд;

fear of God - тақво, паргезгорӣ, тарс аз Худо;

awareness of temporal invalidity - огоҳӣ аз беаҳаммияти дунё;

being satisfied of everything - қаноатманд будан аз ҳар чиз, қаноатмандӣ аз он чи ҳаст;

being grateful of God - миннатдор ба Худованд будан, шукронаи Худованди мутаъол;

justice - адолат;

credibility of painting - ҳаққонияти (муътамадӣ) тасвир; с

onversion of hardship and miseries - тоб овардан ба душвориҳо ва мусибатҳо;

execution of duties prior to parents, children, neighbours and relatives - иҷрои уҳдадориҳо нисбати волидайн, фарзандон, ҳамсоғон, хешовандон;

good behaviour - рафтори хуб;

respectful relation to all the people - муносибати боэҳтиромона бо ҳама; **friendship** - дӯстӣ; муносибатҳои мутақобилан, дилбастагӣ ба ҳамдигар, садоқат, манфиатҳои муштарак, андешаҳо, ҳадафҳо асос ёфтааст;

unity - ягонагӣ, ваҳдат, иттиҳод, иттиҳод, иттифоқ, созиш, иттиҳод, дӯстӣ;

association - иттиҳод, ҷамъият, ширкат - иттиҳод, иттиҳодия, пайвастан, пайванд, иттиҳод, дӯстӣ;

familiarity - муомилаи бетакаллуфона...

Ҳамин тавр, ба луғати муносибатҳои ахлоқӣ калимаҳо, маъноӣ субъектӣ-мантиқӣ, ки мафҳумҳои ахлоқро ташкил медиҳанд, дохил мешаванд. Луғати ахлоқӣ калимаҳоеро дар бар мегирад, ки муносибатҳои ахлоқӣ доранд. Хусусиятҳои асосие, ки хусусияти системавии забонро тавсиф мекунад, одатан, аввалан, қонуният ва шартии падидаҳои он ва дуюм, алоқамандии онҳо ба миён гузошта мешаванд.

Дар асоси ин, бояд эътироф кард, ки сатҳи муайяни забон (сатҳи) системаноктар мешавад, барои тавсифи пурраи он қоидаҳои камтар талаб карда мешаванд ва шумораи фактҳои дар ин қоидаҳо фаро гирифташуда ҳамон қадар зиёданд.

АДАБИЁТ

1. Александрова, З. Е. Словарь синонимов русского языка: практический справочник: Ок. 11 000 синоним. рядов / 6-е изд., перераб. и доп., - М.: Рус. яз., 1989. - 495 с
2. Апресян, Ю. Д. Лексическая семантика / Ю.Д.Апресян. -М. 1974.- 380 с.
3. Апресян, Ю. Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка / Ю.Д.Апресян. - М.: Инфра-М. 2004.- 257 с.
4. Аракин, В.Д. Сравнительная типология английского и русского языков [Текст] / В.Д. Аракин - М.: ФИЗМАТЛИТ, 2005. - 282 с.
5. Левицкий, В.В. Статистическое изучение лексической семантики /, -Киев: УМКВО, 1989. -154 с.
6. Степанова, Д. Теоретические основы словообразования в немецком языке / Д. Степанова.-М.: Высшая школа, 1984.-416 с.

СЕМАНТИКАИ КАЛИМАҲО БО МАЪНОИ МУНОСИБАТҲОИ АХЛОҚӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Мақолаи мазкур ба семантикаи калимаҳо бо маъноӣ муносибатҳои ахлоқӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бахшида шудааст. Мақола дар сатҳи зарурӣ омода шудааст, ки аз истифодаи мохирона аз адабиёти илмӣ ва семантикаи калимаҳо бо маъноӣ муносибатҳои ахлоқӣ дар ҳарду забон шаҳодат медиҳад.

КАЛИДВОЖАҲО: муносибатҳои ахлоқӣ, тадқиқоти муқоисавии типологӣ, ташаккул ва инкишофи истилоҳот, семантикаи калимаҳо.

СЕМАНТИКА СЛОВ СО ЗНАЧЕНИЕМ НРАВСТВЕННЫХ ОТНОШЕНИЙ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Данная статья посвящена семантике слов со значением нравственных отношений в таджикском и английском языках. Статья подготовлена на необходимом уровне, что показывает умелое использование научной литературы и семантики слов со значением нравственных отношений в обоих языках.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: нравственные отношения, сравнительно-типологические исследования, образование и развитие терминов, семантика слов.

SEMANTICS OF WORDS WITH THE MEANING OF MORAL RELATIONS IN IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

This article is devoted to the semantics of words with the meaning of moral relations in the Tajik and English languages. The article is prepared at the required level, which shows the skillful use of scientific literature and the semantics of words with the meaning of moral relations in both languages.

KEYWORDS: moral relations, comparative typological studies, formation and development of terms, semantics of words.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Зиёева Давлатбӣ* – Донишгоҳи Миллии Тоҷикистон, магистранти факултети забонҳои Осиё ва Аврупо. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **907705032**. E-mail: **Ziyaevadavlatbi@gmail.com**

Сведения об авторе: *Зиёева Давлатби* – Таджикский национальный университет, магистрант факультета языков Азии и Европы. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **907705032**. E-mail: **Ziyaevadavlatbi@gmail.com**.

Information about the author: *Ziyoeva Davlatbi* – Tajik National University, master`s student of Faculty of Asian and European Languages. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: **907705032**. E-mail: **Ziyaevadavlatbi@gmail.com**

ХУСУСИЯТҲОИ ЛУҒАВИИ НОМВОЖАҲОИ ҶУҒРОФИИ АРАБӢ ДАР АСАРҲОИ САДРИДДИН АЙНӢ

Аламова Ф.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ҷараёни ба таркиби луғавии забони тоҷикӣ ворид гардидани калима ва ибораҳои арабӣ аз асрҳои VII-VIII, яъне пас аз истилои арабҳо сарзамини паҳновари Хуросону Мовароуннахрро оғоз гардида, то ибтидои садаи бистум идома ёфт. Аз гурӯҳи калимаҳои арабии ба забони тоҷикӣ дохилшуда калимаҳоеро номбар кардан мумкин аст, ки ҳамаи онҳо дар истеъмоли забони тоҷикӣ тақрибан то ба замони мо расидаанд ва имрӯз ҳам ба соҳибони забон то андозае мафҳум ва маълуманд. Чунончи; **айн, мадх, давлат, фазл, хилофат, халифа, шеър, васл, ишк, насиб, қошиф, анвар, анвор, ҷурм** ва амсоли инҳо, ки то имрӯз ин вожаҳо дар забони тоҷикӣ истеъмом мешаванд.

Қайд намудан ба маврид аст, як идда муҳаққиқон, аз ҷумла: О. Маҳмадҷонов [5], С. Назарзода [7], Д. Ҳомидов [11], Ш. Шарипова [12] номвожаҳои ҷуғрофии арабиро дар асару мақолаҳоишон мавриди таҳлилу баррасӣ қарор додаанд.

Дар мақолаи мазкур мо кӯшиш намудем, ки то андозае номвожаҳои иқтибосии арабии асарҳои устод Айнро таҳлилу баррасӣ намоем. Дар асарҳои устод Айнӣ вожаҳои арабие мавҷуданд, ки барои ифодаи номи ҷуғрофӣ низ истеъмом меёбанд. Ин қабил калимаҳо миқдоран кам бошанд ҳам, вале барои созмон додани номҳои ҷуғрофӣ сахм доранд. Ба ин қабил вожаҳо чунин калимаҳо дохил мешаванд: **Ҳисор, Қоф, мазори Баҳоваддин, Мазори Шайхованди Таҳур, Мазори Шариф ва ғ.**

– *Меравад, ба ҳар тараф меравад, ба Чорҷӯй, Каркӣ, Қарийӣ, Шаҳрисабз ва ба тарафи Ҳисор ҳам рафта истодааст... (1, 222).*

Ҳисор ба арабӣ маънои «қалъа ё шаҳри девордор»-ро дорад. Вақте ки арабҳо бори нахут ба ин сарзамин ворид шудаанд, онро дар ихотаи кӯҳҳо диданд ва ин ҷойро ҳисор (марзи дар ихотаи кӯҳдеворҳо) номиданд. Ин номвожа ҳамчун водии Ҳисор, шаҳри Ҳисор, ноҳияи Ҳисор, қаторкӯҳҳои Ҳисор шинохта мешавад. Номи водии Ҳисор ба рельефи ҷойгиршавии он мувофиқат мекунад.

Топонимшинос О. Маҳмадҷонов оид ба номвожаи Ҳисор чунин маълумот додааст: «Аз таҳқику омӯзиши аксари фарҳангу луғатномаҳои тафсирии таърихию навин бармеояд, ки вожаи ҳисор ба тарзи حصار (ҳои хуттӣ, сод, алиф ва ро) ишора шудааст. Аз тарзи ифодаи калима ва аз ҳарфҳои хоси забони арабии он ба осонӣ муайян намудан мумкин аст, ки вожаи мазкур хоси забони арабӣ мебошад ва аксаран муаллифон ва мураттибони фарҳангномаҳо низ вожаи «Ҳисор»-ро арабиасос ва бо калимаи қалъа муродиф ва ҳаммаъно доништаанд. Дар баробари ин калимаи қалъа قلعه (қоф, лом, айн ва ҳои ҳавваз), ки фарҳангшиносон ҳамрадиқи вожаи ҳисор ишорат карданд, аз рӯйи мансубият вожаи забони арабӣ аст ва дар фарҳангу луғатномаҳои мавҷудаи форсию арабӣ бо вожаи ҳисор наздикмаъно ва ё муродифвазифа таъкид гардидааст» [5, 66-67].

Мувофиқи маълумоти сарчашмаҳои мавҷудаи таърихию ҷуғрофии Осиёи Миёна, водии Ҳисор яке аз минтақаҳои маскунӣ мебошад, ки дар он мардумон аз замони қадим зиндагӣ мекарданд. Аввалин ишораҳо перомуни маҳалли сукувати мардумони ин водӣ бо номи Шумон ва Шумонзамин ва аз асрҳои XV-XVI бо исми Ҳисори Шодмон ба мушоҳида мерасад [6, 3-21].

Шумон – калимаи авестой буда, дар паҳлавӣ ба шакли «пешоник» тарҷума шудааст, ки маъноаш «пешонӣ» аст, ки оид ба ин калима муҳаққиқ Салоҳиддин Садриддин чунин ибрози андеша дорад: «**Шумон** – пешонии замин» маъно дорад, яъне «дунгии замин – теппа, тал» [8, 63]. Воқеан баландие, ки мо «Қалъа» мегӯем, «дунгӣ – теппа» аст.

Имрӯз низ ин минтақа бо номи шаҳри Ҳисор ёд шуда, маънои луғавии ин топоним «қалъа» аст ва он калимаи арабӣ мебошад.

Хусусан ҳикояи «Деви ҳафтсар»-и ӯ бисёр воҳимаангез буд, ҳарчанд он деви баттоли бадкирдори бачадуздак дар охир дар «Кӯҳи Қоф» дар дасти Рустами Достон кушта мешуд, аммо аввалҳои ҳикоя бисёр тарсовар буд (2, 35).

Кӯҳи Қоф – кӯҳи афсонавӣ, ки гӯё осмонро нигоҳ медорад. Дар асл бояд кӯҳи Қафқоз бошад [7, 60].

Қоф – номи кӯҳи афсонавиест, ки гӯё гирдогирди дунёро фаро гирифтааст ва дар паси вай махлуқоти аҷоиб зиндагӣ мекунад. Инчунин, номи яке аз хуруфи алифбои оромиасоси суриёнаи арабӣ низ Қоф аст ва бо ин ном сураи панҷоҳуми китоби муқаддаси Қуръон – Қоф дар Макка нозил шудааст, ки аз 45 оят иборат аст [9, 691].

Вожаи **Қоф** мансуби забони арабӣ буда, мафҳуми аз ин сар то он сар, сар то сар, дар ҳама ҷо гирдогирди дунёро мефаҳмонад. Ин вожа дар «Ғиёс-ул-луғот» чунин маънидод шудааст: «Қоф – номи кӯҳ, ки гирдогирди олам аст; ва гуфтаанд, ки аз зумуруд аст» [4, 124]. Дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» ҳамчун кӯҳи асотирӣ, ки ба қавле панҷсад фарсанг баландӣ дораду қисми зиёди он дар миёни об ҷойгир аст, нурҳои сахарии офтоб дар он сабз ва инъикосашон кабуд метобад, дар баъзе маъхазҳо чун кӯҳи бузурге тасвир гардидааст, ки гирди дунёро печонидааст» оварда шудааст [9, 691]. Дар «Энциклопедияи советии тоҷик» ҳамчун кӯҳи афсонавӣ, ки дар эҷодиёти халқии тоҷик ба образи бадеӣ табдил ёфтааст ба қайд гирифта шудааст. Ин ибораро дар эҷодиёти шифоҳии бисёр халқҳои Шарқ низ дучор шудан мумкин аст. Дар фолклори тоҷик дар афсонаҳои сеҳромез бештар мавқеъ дорад. Дар тасвири ин афсонаҳо кӯҳи Қоф кӯҳи аз ҳама баланду дастнорас буда, дар ҷойи хеле дур воқеъ гардидааст. Дар паси ин кӯҳ мамлакате мавҷуд аст, ки дар он ҷо деу париҳо умр ба сар мебаранд. Қаҳрамонони афсонаҳо дар ҷустуҷӯи маъшуқаи худ ба пушти кӯҳи Қоф мераванд. Онҳо дар роҳ азобу машаққатҳои зиёдеро аз сар гузаронида, девҳои бадхайбату пурқувватро мағлуб карда, дар охир ба мақсад мерасанд. Дар афсонаҳо кӯҳи Қоф ҳамчун образи бадеӣ ва макони воқеаҳои аҷоибу ғароиби ҳаёли барои инкишофи сюжет ёрӣ мерасонад. Ин образ дар асарҳои насри ривоятӣ ва адабиёти классикии тоҷик низ во меҳӯрад» [13, 570].

Писараш соле ду бор бо ризои падараш меҳмондорӣ рӯйи роҳ мекард, яке аз инҳо дар беруни шаҳр – дар боғаш, дигарӣ ҳам дар беруни шаҳр, дар вақти сайри гули сурх, дар сари мазори Баҳоваддин барпо мешуд (3, 228).

Мазори Баҳоваддин – Хоча Баҳоуддини Нақшбанд (1318-1389) яке аз калонтарин шайхҳои мутасаввиф аст, ки дар асоси таълимоти ӯ дар охири асри XIV дар тасаввуф шоҳе бо номи Нақшбандия пайдо шуда дар Бухоро, Самарқанд, мамолики Хуросон ва Ҳиндустон паҳн шудааст [3, 228].

Тобут оҳиста–оҳиста аз Ёрда ва соири гузару маҳаллаҳо гузашта, ба Мазори Шайхованди Тухур даромад ва ба сари як лаҳаде, ки имрӯз дар он пушта қанда буданд, ниҳода шуд (3, 166).

Мазори Шайхованди Тухур – шайхованди Тухур (Шайхантахур) яке аз авлоди Хоча Аҳрор буда, аз одамони бонуфузи давр ба ҳисоб мерафт. Мақбараи Шайхантахур дар асри XV бино гардида, дар шаҳри Тошканд ҷойгир аст [3, 166].

Дарвозаи Мазор ё Дарвозаи **Мазори Шариф** – яке аз ёздаҳ дарвозаи Бухоро, ки дар тарафи ғарбии шаҳр ҷой гирифтааст (3, 234).

Мазори Шариф [mazari sharif] **Mazori Sharif** – мазори муқаддас [52, 91].

Ҳамин тариқ, дар асарҳои устод Садриддин Айни ба миқдори кам ҳам бошад, вожаҳои арабӣ низ саҳм доранд, ки ин вожаҳо то имрӯз барои ифодаи номи ноҳия, дарё, кӯл, чашма, мазор, кӯча ва монанди инҳо корбаст гардидаанд.

АДАБИЁТ

1. Айни С. Ғулмон. – Душанбе: Адабиёти бачагона, 2018. – 488 с.
2. Айни С. Ёддоштҳо (чаҳор қисм). Иборат аз як китоб. – Душанбе, 2009. – 680 с.
3. Айни С. Мунтахабот. – Душанбе: Адиб, 2020. – 480 с.
4. Ғиёсуддин Муҳаммад. Ғиёсуллуғот. Ҷ. 2. – Душанбе: Адиб, 1988. – 480 с.
5. Маҳмадҷонов, О. О. Топонимия ва микротопонимияи қисмати шимолии водии Ҳисор / О.О. Маҳмадҷонов. – Душанбе, 2010. – 228 с.

6. Мухторов А. Хисор (очерки таърихи) / А. Мухторов. – Душанбе: Сурушан, 1995. – 304 с.
7. Назарзода С. Аҷоиб-ул-махлуқот ва вожашиносии таърихи форсӣ-тоҷикӣ / С. Назарзода. – Душанбе, 1999. – 210 с.
8. Садриддини Салоҳиддин. Номи диёр таърихи диёр. – Душанбе: Ирфон, 2000. – 91 с.
9. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ.1. – Душанбе, 2008. – 949 с.
10. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ.2. – Душанбе, 2008. – 943 с.
11. Ҳомидов, Д. Топонимияи водии Кешрӯ / Д. Ҳомидов. – Душанбе, 2014. – 168 с.
12. Шарипова Ш. Оронимҳои забони адабии муосири тоҷикӣ (дар асоси маводи осори бадеӣ, таърихӣ ва ҷуғрофӣ) / Ш. Шарипова. – Душанбе, 2024. – 180 с.
13. Энциклопедияи советии тоҷик. Қисми 3. – Душанбе. – 1981. – 634 с.

ХУСУСИЯТҲОИ ЛУҒАВИИ НОМВОЖАҲОИ ҶУҒРОФИИ АРАБӢ ДАР АСАРҲОИ САДРИДДИН АЙНӢ

Дар мақола номвожаҳои ҷуғрофии арабӣ дар асарҳои Садриддин Айнӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф номвожаҳои арабии асарҳои устод Айниро мавриди баррасӣ қарор дода, ба чунин ҳулоса омадааст, ки дар байни вожаҳои иқтибосии арабӣ калимаҳои мавҷуданд, ки барои ифодаи номи ҷуғрофӣ истеъмоли мешаванд. Ин гуна калимаҳо миқдоран кам бошанд ҳам, барои созон додани номҳои ҷуғрофии тоҷикӣ саҳми муайяне гузоштаанд.

КАЛИДВОЖАҲО: топонимҳо, номвожаҳои ҷуғрофӣ, номи мавзӯҳои ҷуғрофӣ, кӯҳ, дашт, дара, теппа, баландӣ.

ЛЕКСИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ АРАБСКИХ ТОПОНИМОВ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ САДРИДДИНА АЙНИ

В статье рассматриваются арабские слова обозначающиеся географические названия в произведениях Садриддина Айна. Рассматривая арабские названия произведений С. Айна, автор приходит к выводу, что среди арабских заимствований есть слова, употребляемые для выражения географического названия. Хотя таких слов немного, однако они внесли определенный вклад в организацию таджикских географических названий.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: топонимы, географические имена, названия географических мест, гора, равнина, долина, холм, высота.

LEXICAL FEATURES OF ARABIC TOPONYMS IN THE WORKS OF SADRIDDIN AYNI

The article examines Arabic words denoting geographical names in the works of Sadriddin Aini. Considering the Arabic names of S. Aini's works, the author comes to the conclusion that among Arabic borrowings there are words used to express a geographical name. Although there are few such words, they made a certain contribution to the organization of Tajik geographical names.

KEYWORDS: toponyms, geographical names, names of geographical places, mountain, plain, valley, hill, height.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Аламова Фасона* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуҷуми факултети филологияи тоҷик. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рудаки, 17. Телефон: **98-103-64-91**.

Сведения об авторе: *Аламова Фасона* – Таджикский национальный университет, магистрант 2 курса факультета таджикской филологии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Телефон: **98-103-64-91**.

Information about the author: *Alamova Fasona* – Tajik National University, second-year master's student of the Faculty of Tajik Philology. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **98-103-64-91**.

ХУСУСИЯТҲОИ ФЕЪЛҲОИ СУЛОСИ МАЗИД АЗ НИГОҲИ АБДУҲУ РОЧИҲӢ

Алиева М.И.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар феъли сулоси мучаррад метавон як ё ду ва ё се ҳарф илова намуд.

Якум: Сулоси мазиде, ки як ҳарфи зиёдатӣ дорад ва он аз се вазн иборат аст:

1) Илова намудани ҳамзаи қатъ бар аввали феъл, то ин ки вазни : **أَفْعَلٌ** ҳосил шавад. Мисли:

أَخْرَجَ - أَكْرَمَ - أَشَارَ - أَوْفَى

2) Илова намудани ҳарфи ҳамчинс яъне музоаф: **فَعَّلَ**. Мисли:

كَبَّرَ - قَدَّمَ - رَبَّى - رَوَّحَ

3) Илова намудани алиф байни фо ва айн : **فَاعَلَ**. Мисли:

جَادَلَ - دَافَعَ - وَاَعَدَّ - سَافَرَ

Барои чӣ ҳамза, аини зиёдатӣ ё алиф илова карда мешаванд? Ҳар яки ин ҳарфҳои зиёдатӣ маъноҳои хоси худро доранд.

Маъноҳое, ки бо овардани ҳамза бар аввали феъл ба вучуд меоянд. **أَفْعَلٌ** Машҳуртарини маъноҳо инҳоянд:

1. Таъдия: яъне феъли мондари гузаранда мекунад. Масалан, феъли **خَرَجَ** феъли монда буда, пуркунанда қабул намекунад:

Зайд баромад **خَرَجَ زَيْدٌ**

Чун ҳамза ба он илова шавад, феъл гузаранда мешавад:

Зайдро баровардам - **أَخْرَجْتُ زَيْدًا**

Ҳамчунин дар **قَامَ** ва **أَقَامَ** ва **كُرِمَ** ва **أَكْرَمَ** - **جَلَسَ** ва **أَجْلَسَ**

Агар феъл гузаранда буда, дорои як пуркунанда бошад, пас аз илова намудани ҳамза феъли гузарандаи думафъула (пуркунанда) мешавад. Чунончи феъли **لَبَسَ** феъли гузарандаи якмафъула мебошад.

Зайд либосро пӯшид - **لَبَسَ زَيْدٌ ثَوْبًا**

Чун ба **ي** ҳамза илова шавад, феъли гузарандаи думафъула мешавад:

Либосро ба Зайд пӯшонидам - **الْبَسْتُ زَيْدًا ثَوْبًا**

Ҳамчунин дар: **سَمِعَ** ва **أَسْمَعَ** - **فَهَمَ** ва **أَفْهَمَ**

Агар феъли мутааддӣ (гузаранда) думафъула бошад, пас бо илова намудани ҳамза семафъула мешавад. Масалан феъли **عَلِمَ** агар ба маънои мутмаин шудан бошад, дорои ду мафъул (пуркунанда) мебошад:

Накукор будани Зайдро донистам - **أَعْلَمْتُ زَيْدًا كَرِيمًا**

Чун ҳамза ба он илова карда шавад семафъула мешавад:

Накукор будани Зайдро ба Амр омӯхтам - **أَعْلَمْتُ عَمْرًا زَيْدًا كَرِيمًا**

2. Дохил шудан дар замон ё макон. Мисли:

3.

Дар субҳ даромад - **أَصْبَحَ: دَخَلَ فِي الصَّبَاحِ**

Дар бегоҳ даромад - **أَمْسَى: دَخَلَ فِي الْمَسَاءِ**

Дар Миср даромад - **أَمْصَرَ: دَخَلَ فِي مِصْرَ**

Ба саҳро даромад - **أَصْحَرَ: دَخَلَ فِي الصَّحْرَاءِ**

Ба баҳр даромад – **أَبْحَرَ: دَخَلَ فِي الْبَحْرِ**

4. Ёфтани сифати муайяне дар ягон чиз:

Чунончи мегӯем: **أَكْرَمْتُ زَيْدًا**

Яъне гуфтанием, ки: Зайдро гиromӣ ёфтам.

Ҳамчунин: Ҷро баҳил ёфтам – **أَبْحَلْتُهُ**

Ҷро тарсу ёфтам – **أَجَبْتُهُ**

5. Салб (яъне аз байн бурдани маънои решаи калима). Масалан:

Зайд шикоят кард – **شَكَا زَيْدًا**

Чун ҳамза ба он илова карда шавад: **أَشْكَيْتُ زَيْدًا**

Маъно чунин мешавад: Шикояти Зайдро бартараф намудам.

Ҳамчунин дар **أَعْجَبْتُ الْكِتَابَ** яъне: Аломатҳои китобро гузоштам.

6. Далолат бар будани сифати муайян. Масалан:

Вақти дарав кардани зироат фаро расид – **أَحْصَدَ الزَّرْعُ**

Вақти издивочи духтар фаро расид – **أَزْوَجَتِ الْفَتَاةُ**

7. Далолат бар зиёди. Масалан:

Дарахтони макон зиёд шуд – **أَشَجَرَ الْمَكَانَ**

Охувони макон зиёд шуд – **أَطْبَأَ الْمَكَانَ**

Шерҳои макон зиёд шуд – **أَسَدَ الْمَكَانَ**

8. Далолат ба тақдим ё пешкаш намудан. Масалан:

Хонаро ба фуруш гузоштам – **أَبَعْتُ الْمَنْزِلَ**

Молро ба гарав гузоштам – **أَرْهَنْتُ الْمَكَانَ**

9. Далолат ба соҳиби чизе шудан, ки он чиз гирифташуда аз маънои феъл бошад. Масалан:

Боғ сермева шуд – **أَثْمَرَ الْبُسْتَانَ**

Дарахт сербарг шуд – **أَوْرَقَتِ الشَّجَرَةَ**

10. Далолат ба расидани адад. Масалан:

Панҷ нафар шуданд – **أَخْمَسَ الْعَدَدُ**

Духтарон нухто шуданд – **أَتَسَعَتِ الْبَنَاتُ**

Маъноҳое, ки хангоми изофа шудани “байн” ба вучуд меоянд: **فَعَّلَ**

Машхуртаринашон инҳоянд:

1. Далолат бар зиёди ва муболаға.

Масалан: Бисёр тавоф намуд : **طَوَّفَ**

Бисёр қатл намуд : **قَتَلَ**

2. Таъдия: (гузаранда сохтани феъли монда)

Мисли:

Зайд хурсанд шуд : **فَرِحَ زَيْدٌ**

Ҷро хурсанд намудам : **فَرَحْتُهُ**

Зайд баромад : **خَرَجَ زَيْدٌ**

Ҷро баровардам : **خَرَجْتُهُ**

Ва агар феъл мутааддии якмафъула бошад, пас мутааддии думафъула мегардад :

Зайд дарсро фаҳмид : **فَهِمَ زَيْدٌ الدَّرْسَ**

Дарсро ба ӯ фаҳмондам : **فَهَّمْتُهُ الدَّرْسَ**

Ҳамчунин дар **عَلَّمَ** ва **عَلَّمَ** – **سَمِعَ** ва **سَمِعَ** – **أَكَلَ** ва **أَكَلَ**

3. Далолат ба самт. Мисли:

Ба самти Шарқ рӯ овард : شَرَقَ

Ба тарафи Ғарб рӯ овард : غَرَبَ

4. Маънои дигари он ин аст, ки исми чомидеро ба исми дигаре, ки аз феъл иштиқоқ шуда бошад, монанд мекунад. Мисли :

Фалонӣ мисли камон гашт : قَوَسَ

Гил мисли санг гашт : حَجَرَ الطِّينَ

5. Далолат ба нисбият. Мисли:

Фалони́ро ба куфр нисбат додам : كَفَرْتُ فَلَانًا

Ҷӯро ба дурӯғ нисбат додам: كَذَّبْتُهُ

6. Далолат бар салб. Мисли:

Меvaro пӯст кардам: فَشَرْتُ الْفَاجِيَةَ

Нохунҳоямро кӯтоҳ кардам: قَلَّمْتُ أَظْفَارِي

7. Кӯтоҳ ё ихтисор намудани суҳан. Мисли:

Таъбири نَبِيٍّ ро ба забон овард :

Таъбири أَمِينٍ – ро ба забон овард : أَمَّنْ

Маъноҳое, ки бо овардани алиф дар мобайни «фо» ва «ъайн» ба вучуд меоянд : فَاعَلْ

1. Мушоракат, ба он далолат мекунад, ки феъл байни фоил ва мафъул дар якҷоягӣ сураат гирифтааст чунончи агар гӯем :

ضَرَبَ زَيْدٌ عَمْرًا:

Маънои чумла чунин аст, ки Зайд Амрро зад, яъне амали задан танҳо аз тарафи Зайд сураат гирифтааст. Аммо агар гӯем :

ضَارِبٌ زَيْدٌ عَمْرًا:

Маънои чумла чунин мешавад, ки Зайд Амрро зад, чуноне ки Амр Зайдро зад, пас амали задан аз ҳарду ҷониб сураат гирифт.

Ҳамчунин дар: قَاتَلَ – لَأَكَمَ – جَالَسَ

2. Мутобаа (пайравӣ) – далолат ба қатъ нашудани феъл. Мисли :

Дарсро идома додам: تَابَعْتُ الدَّرْسَ

Рӯзаро идома додам: وَالَيْتُ الصَّوْمَ

3. Далолат бар чизе, ки соҳиби сифате шуда бошад ва феъл ба он далолат кунад. Мисли:

Худо ӯро шифо дод: عَافَاهُ اللهُ

Зайдро тӯхфа додам: كَافَأْتُ زَيْدًا

Амрро ҷазо додам: عَاقَبْتُ عَمْرًا

Яке аз маъноҳои изофии ин боб он аст, ки ба маънои сулоси мучаррад меояд. Мисли: جَاوَزَ – سَافَرَ – هَاجَرَ

Дуюм: Сулоси мазиде, ки ду ҳарфи зиёдатӣ дорад:

Агар ба феъли сулосӣ ду ҳарфи зиёдатӣ илова карда шавад, он гоҳ бар панҷ вазн меояд:

1. **اِنْفَعَلَ**: бо зиёд намудани «алиф» ва «нун». Мисли:

اِنكسَرَ – اِنفَتَحَ – اِنقَادَ – اِنمَحَى

2. **اِفْتَعَلَ**: бо зиёд намудани «алиф» ва «то». Мисли:

اِفْتَرَشَ – اِصْطَبَرَ – اِفْتَتَحَ – اِتَّخَذَ – اِتَّقَى – اِدْعَى – اِمْتَدَّ

3. **اِتْفَاعَلَ**: бо зиёд намудани “то” ва “алиф”. Мисли:

تَقَاتَلَ - تَنَاقَرَا - تَبَايَعَا - تَشَاكَا - تَقَاطَعَا

4. تَفَعَّلَ: бо зиёд кардани “то” ва зам намудани “байн”. Мисли:

تَكَبَّرَ - تَقَدَّمَ - تَوَعَّدَ - تَزَكَّى

5. اِفْعَلَ: бо зиёд намудани «алиф» ва зам кардани «лом». Мисли:

احْمَرَّ - اصْفَرَّ - اسْوَدَّ - ارْعَوَى

Ва ҳар яки ин иловаҳо маъноҳои худро доранд:

• اِنْفَعَلَ: Ин вазн доимо феълҳои лозим (яъне монда) мебошанд. Мисли اِنطَلَقَ ва агар феъли сулоси муҷаррад мутааддӣ (гузаранда) бошад, хангоми ҳамроҳ намудани “алиф” ва “нун” лозим (монда) мешавад. Маънои мутоваъа он аст, ки мафъул амали феълро мепазирад аз ҳамин сабаб “нун”-и мутоваъа (яъне асарпазирӣ) номидаанд. Мисли :

كَسَرَتْ الشَّيْءَ فَانكسَرَ: шуд

Кушодамаш, пас кушода шуд فَتَحْتُهُ فَانْفَتَحَ:

Рондамаш, пас ронда шуд فَدَنَتْهُ فَانْقَادَ:

• اِفْعَلَ: Машхуртарин маъноҳои инҳоянд:

1. Асарпазирӣ ва он ба феъли сулосӣ мутобиқ аст. Мисли:

Онро чамъ кардам, пас чамъ шуд: جَمَعْتُهُ فَاجْتَمَعَ:

Онро тоб додам, пас тоб хӯрд: لَقَيْتُهُ فَالْتَقَتْ:

Барои мутоваъаи (яъне пазириши асар) феъли сулоси мазиди اَفْعَلَ меояд. Мисли :

Нисф кардамаш, пас нисф шуд: اَنْصَفْتُهُ فَانْتَصَفَ:

Шунавондамаш, пас шунид: اَسْمَعْتُهُ فَاسْتَمَعَ:

Барои мутоваъаи феъли сулоси мазид монанди اَفْعَلَ меояд. Мисли :

Наздиқ кунонидамаш, пас наздиқ шуд: قَرَّبْتُهُ فَاقْتَرَبَ:

Ҳамвораш кардам, пас ҳамвор шуд: سَوَّيْتُهُ فَاسْتَوَى:

2. Иштирок – яъне амали дучониба. Мисли:

Зайд ва Амр бо якдигар муҳолифат карданд: اِخْتَلَفَ زَيْدٌ وَ عَمْرُو:

Зайд ва Амр мушоракат намуданд: اشْتَرَكَ زَيْدٌ وَ عَمْرُو:

Возех аст, ки ин вазн монанди вазни اَفْعَلَ ба маънои мушоракат меояд, бо ин фарқ, ки он ҷо исм мансуб аст. Аммо исм ин ҷо фоил мушоракат намуда, миёни он ва фоил ҳарфи “вов” меояд ва бо сабаби ҳарфи аф исми мазкур ҳаракати замма мегирад.

3. Ба маънои гирифтани. Мисли :

Ба маркаб савор шуд: اِمْتَطَى:

Андоза гирифт: اِكْتَالَ:

Қурбонӣ кард: اَذْبَحَ:

2. Муболаға дар маънои феъл. Мисли :

Бисёр кӯшиш намуд: اَجْتَهَدَ:

Бо заҳмат ба даст овард: اِكْتَسَبَ:

• اِنْفَعَلَ: Маъноҳои машхуртаринашо инҳоянд :

1. Мушоракат байни ду ё зиёда. Мисли :

Зайд ва Амр бо ҳам ҷангиданд: تَقَاتَلَ زَيْدٌ وَ عَمْرُو:

Зайд ва Амр ва Алӣ бо ҳам баҳс намуданд: تَجَادَلَ زَيْدٌ وَ عَمْرُو وَ عَلِيٌّ:

2. Вонамуд кардан ва маънои даъвои ростқавл будан бо камбудии худ. Мисли :

Худро ба хоб зад: تَنَاقَرَا:

Худро ба нодонӣ зад: تَجَاهَلَ:

Худро ба беморӣ зад: تَكَاسَلَ:

Худро ба нобиноӣ зад: تَعَامَى:

3. Далолат ба тадрич, яъне ба вукуъ пайвастанӣ ҳодиса пайи ҳам. Мисли :

Борон оҳиста-оҳиста зиёд шуд : تَزَايَدَ الْمَطَرُ
Хабар оҳиста-оҳиста ворид шуд : تَوَارَدَتِ الْأَخْبَارُ

4. Барои мутоваъаи вазни فَاعَلَ. Мисли:

Ўро дур намудам, пас дур шуд : بَاعَدْتُهُ فَتَبَاعَدَ
Ҳукмро ба ӯ супурдам, пас онро ба даст гирифт : وَالْيَتِيمَ فَتَوَالَى

• تَفَعَّلَ: Маъноҳои машҳуртаринаш инҳоянд:

1. Барои мутоваъаи вазни فَاعَلَ. Мисли :

Ўро танбеҳ кардам, пас муаддаб шуд : أَدَّبْتُهُ فَتَأَدَّبَ
Ўро омӯзондам, пас омӯхт : عَلَّمْتُهُ فَتَعَلَّمَ

2. Такаллуф, яъне вонамуд кардани чизе, ки дар фоил набошад. Ва он танҳо дар хислатҳои шоиста истифода мешавад. Мисли :

Аз худ сабр нишон дод : تَصَبَّرَ

Аз худ далерӣ нишон дод : تَشَجَّعَ

Аз худ саховат нишон дод : تَكَرَّمَ

Аз худ устуворӣ нишон дод : تَجَدَّدَ

Яъне дар сифатҳои бад истифода намешавад. Мисли :

Нодонӣ : الْجَهْلُ

Зишти : الْقُبْحُ

Бахилӣ : الْبُخْلُ

2. Гирифтани феъл аз исм. Мисли:

Дастонашро болишт қарор дод : تَوَسَّدَ

3. Таҷаннуб – дурӣ намудан, яъне тарки маъноӣ феъл ва дурӣ намудан аз он.

Мисли:

Хоби шабро тарк намуд : تَهَجَّدَ

Ҷуноҳро тарк намуд : تَأَمَّ

Аз ҷуноҳ дурӣ намуд : تَحَرَّجَ

• أَفْعَلَ: Ин вазн феъл доимо лозим (монда) буда, далолат ба феълҳои мекунад, ки рангҳо, айбҳо ва муболага дар онҳоро ифода менамояд. Мисли:

Торик шуд : اسْمَرَ

Сафед шуд : ابْيَضَ

Ланг шуд : اعْرَجَ

Якчашма шуд : اعْوَرَ

Сеюм: Сулоси мазиде, ки се ҳарфи зиёдатӣ дорад ва он чор вазн дорад:

1. استَفْعَلَ: Бо илова намудани алиф ва син ва то. Мисли :

اسْتَعْفَرَ – اسْتَمَدَّ – اسْتَوَزَرَ – اسْتَقَامَ – اسْتَرْضَى

2. افْعُوْعَلْ: Бо илова намудани алиф ва вов ва такрори ғайн . Мисли :

اِخْشَوْشَيْنَ – اِغْدُوْدَيْنَ

3. اَفْعَالْ: Бо илова намудани алифи васл, сипас алиф ва такрори лом. Мисли :

اِحْمَارًا – اِحْضَارًا

4. اَفْعُوْلْ: Бо илова намудани алиф ва зам намудани вов. Вале он кам истифода

бурда мешавад. Мисли :

Бо шитоб рафт (шитоб намуд) : اسْرَعَ – اجْلَوَزَ

Чизе, ки ба гардани уштур таъаллуқ дорад : اَعْلُوَطَ

Ва ин чаҳор вазн маъноҳои зиёд ва гуногун доранд, се вазни охир бошад ба маънои муболаға дар асли феъл меояд. Мисли :

Ба зиёд будани алаф далолат мекунад: **اعْشَوْشَبَ**
Ба зиёди дар дарозии мӯй далолат мекунад: **اغْدُودَنَّ الشَّعْرَ**
Ба зиёд будани сурхӣ далолат мекунад: **احْمَأَزَّ**
Ба зиёдии суръати ҳаракат далолат мекунад: **اجْلَوَزَّ**
Маъноҳои машҳури боби **اسْتَفْعَالُ** инҳоянд :

1. Талаб намудан. Мисли:

Талаби мағфират намуд: **اسْتَغْفَرَ**
Талаби фаҳм намуд: **اسْتَفْهَمَ**
Талаби пардохт намуд: **اسْتَأْذَى**
Талаби қор намуд: **اسْتَأْمَرَ**

2. Дигаргуншавӣ ва монандшавӣ. Мисли:

Гил санг гашт: **اسْتَحْجَرَ الطِّينَ**
Фалонӣ ба шер монанд шуд: **اسْتَأْسَدَ فُلَانٌ**

3. Боварӣ ҳосил намудани сифате дар исм. Мисли:

Боварӣ доштам, ки ӯ некӯкор аст: **اسْتَكْرَمْتُهُ**
Ба бузургии ӯ бовар доштам: **اسْتَعْظَمْتُهُ**

4. Мутоаъаи боби **إِفْعَالُ**. Мисли:

Ҷуро ҳукм кардам, пас маҳкум шуд: **أَحْكَمْتُهُ فَاسْتَحْكَمَ**
Ҷуро ҳезондам, пас ҳест: **أَقَمْتُهُ فَاسْتَقَامَ**

5. Кӯтоҳ намудани сухан. Мисли:

Таъбири **اسْتَرْجَعَ** - ро ба забон овард: **إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ**
Ҷоҳе ҳам ин вазн ба маънои вазни сулосӣ меояд. Мисли :
Дар макон қарор гирифт: **قَرَّرَ فِي الْمَكَانِ**
Одат кард: **أَنِسَ وَاسْتَأْنَسَ**

АДАБИЁТ

- 1 Исаева Ф. А., Муъминов Х. Қ. "Грамматикаи мухтасари забони арабӣ" Қисми 1 / Ф.А. Исаева., Х.Қ. Муъминов. - Душанбе. "Мавлавӣ". 2010
- 2 Исаева Ф. А., Муъминов Х. Қ. "Грамматикаи мухтасари забони арабӣ" Қисми 2 / Ф.А. Исаева., Х.Қ. Муъминов. - Душанбе. ""Эр-граф". 2013
- 3 Сулаймонов С. "Очерки сарф (морфологияи)-и забони арабӣ / С. Сулаймонов. - Душанбе. "ЧДММ-Хирадмандон". 2019.

ХУСУСИЯТҲОИ ФЕЪЛҲОИ СУЛОСИ МАЗИД АЗ НИГОҲИ АБДУХУ РОЧИҲӢ

Дар мақолаи мазкур мавзӯи хусусиятҳои феълҳои сулоси мазид аз нигоҳи Абдуху Рочихӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Феълҳои забони арабӣ ду навъ доранд: сулосӣ муҷаррад ва сулосӣ мазид. Дар феъли сулоси муҷаррад метавон як ё ду ва ё се ҳарф илова намуд.

КАЛИДВОЖАҲО: феъл, ҳарф, хусусият, забони арабӣ, сифат.

ХАРАКТЕРИСТИКА ГЛАГОЛОВ ФОРМЫ СУЛОСИ МАЗИД С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ АБДУХУ И РОДЖИХИ

В данной статье обсуждается тема характеристики глаголов формы сулоси мазид с точки зрения Абдуху Роджихи. В арабском языке есть два типа глаголов: сулоси муҷаррад и сулоси мазид. К глаголу в единственном числе можно добавить одну, две или три буквы.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: глагол, буква, признак, арабский язык, прилагательное.

CHARACTERISTICS OF VERBS FORM SULOSI MAZID FROM THE POINT OF VIEW OF ABDUKHU AND ROJHA

This article discusses the topic of characterizing verbs of the Sulosi Mazid form from the point of view of Abduhu Rojiihi. There are two types of verbs in Arabic: sulosi mujarrad and sulosi mazid. You can add one, two or three letters to a singular verb.

KEYWORDS: verb, letter, attribute, Arabic, adjective.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Алиева Мадина Ишҳоқҷонова* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети забонҳои Осиё ва Аврупо. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторе: *Алиева Мадина Ишхоқҷонова* - Таджикский национальный университет, магистрант факультета языков Азии и Европы. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан г. Душанбе проспект Рудаки 17.

Information about the author: *Alieva Madina Ishoqjonovna* - Tajik National University, master`s student of Faculty of Asian and European languages. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan Dushanbe Rudaki Avenue 17.

ДАРАҶАИ ОМУЗИШ ВА ТАҲҚИҚИ ИСТИЛОҲОТ ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСӢ ВА ТОҶИКӢ

Хуҷамуродова С.Р.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

На ҳар як калимаи махсус истилоҳ аст ва на ҳама маҷмуаҳои калимаҳои махсусро истилоҳ номидан мумкин аст. Мафҳуми "истилоҳ" дар байни намоёндагони фанҳои гуногун мазмуни гуногун дорад ва бо роҳи худ муайян карда мешавад. Ҳамин тавр, дар "Луғати мантиқӣ" Н.И. Истилоҳи Кондакова ҳамчун калима ё ибора муайян карда мешавад, ки номи дақиқи концепсияи дақиқ муайяншуда мебошад. "Истилоҳ, инчунин, калимаи махсус ё ифодаеро ифода мекунад, ки барои муҳити мушаххас ё касби муайян маъно дорад" [1].

Ҳамин тарик, муаллиф истилоҳро ҳамчун ҳама гуна калима меҳисобад (ё аниқтараш мафҳуме, ки бо ягон калима алоқаманд аст), агар ба ӯ таърифи қатъӣ дода шавад. Ин фаҳмиши истилоҳ дар илми Юнони Қадим аз давраи Платон пайдо шуда, аз ҳазорсолаҳо гузаштааст

- дар Луғати энциклопедии фалсафӣ [2] якчанд таърифи гуногуни истилоҳро медиҳад: «Муҳлат (истилоҳи латинӣ - сарҳад). Ном бо лаҳни дорои маънои махсуси (илмӣ), ки дар доираи ҳама гуна назария ё соҳаи дониш муқаррар карда мешавад;

- дар фалсафаи қадим - концепсияе, ки ҷанбаҳои устувор ва пойдори воқеиятро дар муқоиса бо тасвири ҳассосҳои гуногун ва тағйирёбанда (аналогии концепсияи муосири "қонун") муайян мекунад;

- дар силлогистикаи Аристотелӣ ва мантиқи анъанавӣ - унсурҳои ҳукм, ки силлогизмро ташкил медиҳанд: субъектҳо ва пешгӯиҳои ҳулоса ва манзил".

Намоёндаи дониши касбӣ тамоми калимаҳоро, ки бо касби ӯ алоқаманданд, баррасӣ мекунад, на ҳамеша дар бораи хусусияти систематикӣ онҳо ва мавҷудияти заминаи кофӣ барои қатъ шудани концепсияҳои муайян фикр мекунад.

Аломати истилоҳ [3] таърифи фалсафӣ ва эпистемологӣ он аст, ки таъкид мекунад, ки бо ёрии истилоҳҳо дар шакли моддӣ натиҷаҳои маърифат собит мешавад; истилоҳҳо натиҷаҳои донишро дар соҳаҳои махсус (илм, истеҳсолот, иқтисод ва ғайра) сабт мекунанд. Ҳамзамон, истилоҳҳо, чун дигар воситаҳои муҳим, донишҳои мавҷударо муттаҳид мекунанд, концепсияҳо, категорияҳо ва - дар доираи ҳукмҳо ва ҳулосаҳо - қонунҳои соҳаи муайяни дониш ва фаъолият [4].

Ҳамин тарик, дар таърифи фалсафӣ ва эпистемологӣ истилоҳ ду хусусиятро бояд қайд кард: далелҳо ҳамчун воситаи муттаҳид кардани натиҷаҳои дониш дар соҳаҳои махсуси дониш ва фаъолият истифода мешаванд; ки истилоҳҳо дар баробари вазифаи тасдиқкунӣ, инчунин вазифаи кушодани донишҳои навро иҷро мекунанд.

Дар натиҷаи рушди истилоҳоти маърифатӣ, таърифи зерини истилоҳ пайдо мешавад: "истилоҳ падидаи динамикӣ аст, ки дар раванди шинохтан ба вучуд омада, ташаккул ёфтааст, амиқтар мешавад, гузариш аз концепсия - категорияи руҳӣ - ба концепсияи вербалӣ, ки бо як назария, концепсия, концептуалии ин ё он соҳаи дониш ва фаъолият" [4; сах.20].

Забоншинос В. М. Лейтик боварӣ дорад, ки ҳама таърифҳои забоншиносии истилоҳ ба ду гурӯҳ тақсим шудаанд. Гурӯҳи якум маънои онро дорад, ки истилоҳҳо дар таркиби лексикӣ забони табиӣ калимаҳои махсус мебошанд. Дар таърифҳои гурӯҳи дуюм ғоя (бо ибрози Г.О. Винокур) инкишоф меёбад, ки истилоҳҳо калимаҳои махсус нестанд, балки танҳо калимаҳое ҳастанд, ки дорои функцияи махсус мебошанд [4].

Ақидае, ки истилоҳҳо калимаҳои махсус мебошанд, ба Д.С. Лотте тааллуқ дорад, ки мегуфт, ки истилоҳ дар муқоиса бо калимаи муқаррарӣ ҳамеша концепсияи қатъӣ ифодашударо ифода мекунад, ки ин истилоҳ бояд кӯтоҳ ва бидуни ҳеҷ гуна нофаҳмоӣ бошад.

А. В. Суперанская истилохро чунин муайян мекунад: "Муҳлат

- Ин калимаи махсус (ё ибора) мебошад, ки дар фаъолияти касбӣ қабул шудааст ва дар шароити махсус истифода мешавад. Истилоҳ ифодаи шифоҳии концепсияест, ки ба системаи мафҳумҳои соҳаи муайяни донишҳои касбӣ дохил карда шудааст. Истилоҳ унсури асосии концептуалии забон барои мақсадҳои махсус мебошад".

Ҳамин тариқ, мо истилохро ҳамчун калимаи махсус муайян карда метавонем, ки барои ифодаи яқдилонаи концепсия ё номи ашё дар шароити муайян истифода мешавад.

Дар асоси муносибати функционалӣ-лингвистии истилоҳ, баррасии истилоҳ ҳамчун калима ё ибора дар функцияи махсус мушкили мураккаб ба миён меояд: оё истилоҳ як калима (яъне як воҳиди лексикӣ) ё танҳо вазифаи як калима аст? Оё истилоҳҳо дар системаи лексикии забон як қабати алоҳида ташкил мекунанд?

В.М. Лейчик тасдиқ мекунад, ки роҳи ҳалли ин масъала беназир нест. Қисмати зиёди воҳидҳои лексикӣ, ки аз рӯи истилоҳҳо шинохта шудаанд, ба як қатор табдил ёфтанд, ки дар истилоҳот ё системаҳои истилоҳӣ аз соҳаи луғати ғайрихатмос ширкат мекунанд. Пеш аз истилоҳ шудан, воҳидҳо ба монанди бинӣ (киштӣ), метафора (интиқол, ҳаракат) нишонаҳои ғайриоддӣ забони мувофиқ буданд. Ба ибораи дигар, дар аксари ҳолатҳо, истилоҳҳо дар сохтори расмӣ онҳо аз ҳама воҳидҳои лексикии забони табиӣ мувофиқ фарқ намекунанд.

Аз ин рӯ, як воҳиди лексикӣ метавонад дар забон ҳам ҳамчун истилоҳ ва ҳам ҳамчун ғайриистилоҳ вучуд дошта бошад.

В. Шмидт хусусиятҳои зерини истилоҳоро тавсиф мекунад ва онҳоро дар синфи нисбатан мустақил ҷудо мекунад:

- ✓ алоқамандӣ ба минтақаи махсуси мавзӯӣ;
- ✓ концептуализатсия (асоснок будан);
- ✓ дақиқ (нақшаи мантиқӣ ва эпистемологӣ);
- ✓ номуайяни;
- ✓ арзиши яқвақта (бознишастагӣ);
- ✓ фаҳмондадиҳӣ (ангезаи возеҳ);
- ✓ систематикӣ;
- ✓ кӯтоҳӣ ва иқтисодиёт;
- ✓ бетарафии комил ё мутлақи эстетикӣ, экспрессивӣ ва модалӣ.

Рӯйхати хусусиятҳои дар боло овардашуда нишон медиҳад, ки хоҳиши аниқии (яқрангии) истилоҳ яке аз сифатҳои асосии он мебошад.

Д.П. Горский қайд мекунад, ки "баҳодиҳии" дақиқ - носоҳеҳ ", " қатъӣ - ғайримухим ", " дақиқтар - камтар дақиқ "бо баҳодиҳии" ҳақиқӣ - дурӯғ "номумкин аст, зеро ҳам чузъҳои дақиқ ва ҳам номуайянии назарияро метавон ҳамчун ҳақиқат, тавсиф кард; ва чӣ гуна дурӯғ. Гузашта аз ин, дақиқ кардани баёниҳои муайян аксар вақт шартӣ рад кардани он аст».

Ҳангоми омӯзиши худуди дақиқии истилоҳ, ба чузъҳои сохтори семантикии он ишора кардан лозим аст, ки ҳар кадоми онҳо вижагиҳои худро доранд. Истилохро аз нуқтаи назари аломати он, мафҳуми лексикӣ ва **denotation** (объекти маъно), ки сохтори семантикии истилохро ташкил медиҳад, дар се ҷанбаи мухталиф баррасӣ кардан мумкин аст. Ҳолати сохтори истилоҳ аз сифати ҳар як чузъ ва ҳам аз муносибатҳои онҳо вобаста аст.

Номуайянии истилоҳ тарҷумаро инъикос мекунад чараёни рушди илмро дар сохтори латифии калимаҳо принсипи тасниф кардани дунё бо ёрии забон ифода мекунад, на ин ки тавассути инъикоси сохтори морфологӣ калимаҳо. Ин истилоҳ дақиқ аст, ба шарте ки доираи мафҳуми ифодакунандаи он пайваستا такмил дода шавад.

В.А. Татаринев ба хусусиятҳои фарқкунандаи истилоҳ хосиятҳоеро ифода мекунад, ки истилохро ҳамчун объекти омӯзиш тавсиф мекунанд. Меъёри гурӯҳбандии калимаҳо ҳамчун истилоҳ рӯяи анъанавӣ иҷтимоӣ арзёбии далелҳои забон ба тарзи муайян мебошад. Масалан, калимаҳое, ки хешовандӣ ва амволро ифода мекунанд, одатан истилоҳҳо номида мешаванд.

Ба гуфтаи олим, истилоҳҳо бо пайдоиши табиии забон тавсиф ёфтаанд ва метавонанд ба сифати унсурҳои мукаммали забони илм, зервазифа ё забон барои ҳадафҳои махсус арзёбӣ шаванд ва ҳосиятҳои он ҳамчун воҳиди забоншиносӣ дар омӯзиши истилоҳ бунёди боқӣ мемонанд. Сохтори маъноӣ истилоҳ асосан хусусиятҳои сохтори семантикии калимаро нигоҳ медорад. Соҳаи асосии семантикии истилоҳ бо таърифи он муайян карда мешавад. Ҳамин тариқ, истилоҳ як сохтори мураккаби семантикӣ дорад. Ва номуайянии истилоҳ ҳамчун мушкилоти марказии семантикии истилоҳот баррасӣ мешавад.

АДАБИЁТ

1. Камолитдинов Б. Суҳан аз баҳри дигарон гӯянд / Б. Камолитдинов. - Душанбе, 2015, 400 с.
2. Каушанская В.Л. A grammar of the English language / В.Л. Каушанская. - Москва, 1967, - 356 с.
3. Мюлер В. К. Новый англо русский словарь / Мюлер В.К. - М. изд. дом «Диалог», 2002. - 895с
4. Муродов М. Асосҳои эҷоди журналистӣ / М. Муродов. - Душанбе, Ирфон, - 2014.
5. Назарияи публицистика. - Душанбе: Маориф. - 2000.
6. Назарзода Сайфиддин. Истилоҳоти забони тоҷикӣ: таърих, гароиш ва дурнамо / Назарзода Сайфиддин. - Душанбе; 2014. - 369 с.
7. Саидов Ҳ. А. - Система дипломатических терминов в таджикском и английском языках / Ҳ.А. Саидов. - Душанбе, 2013. - 335 с.
8. Сайидрахмон Сулаймонӣ. Фарҳанги арабӣ - тоҷикӣ шомили зиёда аз 70-ҳазор калима. Душанбе” ЭР-граф” 2005.
9. Фарҳанги тоҷикӣ-русии тафсирии истилоҳоти ҳуқуқи башар. - Душанбе, ЭР-граф. 2004. - 153 с.
10. Шаҳобова М.Б. Луғати мухтасари англисӣ –тоҷикӣ- форсӣ / М.Б. Шаҳобова. - Душанбе, Маориф, 1989. - 248с
11. Шаҳобова М.Б. Забони англисӣ, қисми 1 / М.Б. Шаҳобова. - Душанбе 1958с
12. R. Galperin. Stylistics, Moscow «Higher school» 1970.342 pages.
13. R. Galperin. Stylistics, II part. Moscow «Higher school» 1977.335 pages.

ДАРАЧАИ ОМЎЗИШ ВА ТАҲҚИҚИ ИСТИЛОҲОТ ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСӢ ВА ТОҶИКӢ

Дар мақолаи мазкур мавзӯи дараҷаи омӯзиш ва таҳқиқи истилоҳот дар забони англисӣ ва тоҷикӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф қайд кардааст, ки на ҳар як калимаи махсус истилоҳ аст ва на ҳама маҷмуаҳои калимаҳои махсусро истилоҳ номидан мумкин аст. Мафҳуми "истилоҳ" дар байни намоёндагони фанҳои гуногун мазмуни гуногун дорад ва бо роҳи худ муайян карда мешавад.

КАЛИДВОЖАҲО: мазмун, гуногун, истилоҳ, маҷмуаи калимаҳо, калимаҳои махсус.

СТЕПЕНЬ ИЗУЧЕНИЯ И ИССЛЕДОВАНИЯ ТЕРМИНОВ В АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

В данной статье обсуждается тема степени изучения и исследования терминов в английском и таджикском языках. Автор отметил, что не каждое специальное слово является термином, и не все совокупности специальных слов можно назвать термином. Термин «термин» имеет разное значение у представителей разных дисциплин и определяется по-своему.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: содержание, разновидность, термин, набор слов, специальные слова.

THE DEGREE OF STUDY AND RESEARCH OF TERMS IN ENGLISH AND TAJIK LANGUAGES

This article discusses the topic of the degree of study and research of terms in English and Tajik languages. The author noted that not every special word is a term, and not all sets of special words can be called a term. The term "term" has different meanings among representatives of different disciplines and is defined in its own way.

KEYWORDS: content, variety, term, set of words, special words.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Хужамуратова Саида Рузибайевна* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуҷуми факултети забонҳои Осиё ва Аврупо. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **905400034**. E-mail: **bakhakhush@mail.ru**.

Сведения об авторе: *Хужамуратова Саида Рузибайевна* - Таджикский национальный университет, магистрант второго курса факультета языков Азии и Европы. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан г. Душанбе проспект Рудаки 17. Телефон: **933988045**. E-mail: **bakhakhush@mail.ru**.

Information about the author: *Khuzhamuratova Saida Ruzibayevna*. - Tajik National University, second-year master`s student of Faculty of Asian and European Languages. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan Dushanbe Rudaki Avenue 17. Phone: (+992). **933988045**. E-mail: **bakhakhush@mail.ru**.

КОРБУРДИ ПАСВАНДҲОИ -ИСТОН ВА -ГОҲ ДАР ҒАЗАЛИЁТИ САЙИДОИ НАСАФӢ

Мансурова М.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Калимасозӣ яке аз қисматҳои муҳимми забоншиносӣ ба ҳисоб рафта, барои рушди инкишофи таркиби луғавӣ ва сохтори наҳвии забон заминаи мусоид фароҳам меорад. Ба ёрии воситаҳои гуногуни дастурӣ аз ҳисоби калимаҳои мавҷудаи таркиби луғавии забон калимаҳои гуногунсохта гуногунтаркиб сохта шуда, ба ин васила таркиби луғавии забон бою ганӣ мегардад. Ҳанӯз аз давраҳои қадими забони тоҷикӣ – форсии бостон ва форсии миёна бо роҳи калимасозӣ дар забони тоҷикӣ калимаҳо сохта мешуданд. Ба назари забоншинос Д. Саймиддинов ин равиш идома аз пешинаи забони форсӣ аст: “Ин равиш дар забони форсии миёна аз роҳҳои асосӣ ва мустаъмали вожасозӣ ба шумор меравад” [11, 114]. Вале дар давраи классикии забони тоҷикӣ, бахусус, аз асрҳои IX-X калимасозӣ дар забони тоҷикӣ густариш ёфта, тавассути калимасозӣ калимаҳои зиёд сохта шудаанд ва яке аз роҳҳои бой гардидани таркиби луғавии забони тоҷикӣ ба ҳисоб меравад.

Доираи таҳқиқи ин баҳши забоншиносӣ низ хеле васеъ ва доманадор мебошад. Дар тамоми таҳқиқот доир ба ҳиссаҳои нутқи забони тоҷикӣ яке аз самтҳои асосиро маҳз калимасозӣ ташкил медиҳад. Солҳои охир тавачҷуҳи забоншиносони тоҷик ба ин баҳши забоншиносӣ зиёд шуда, асару мақолоти зиёде таълиф намудаанд [ниг. ба Пейсиков 1973; Рустамов 1972; Касимов 2016; Раҳматуллозода 2016].

Дар дарозии таърихи пайдоиш ва ташаккулу рушди забони тоҷикӣ пасвандҳои исмсоз бо сохтани калимаҳои нав дар ғановат бахшидани таркиби луғавии забон ҷойгоҳи хос касб кардаанд. Калимасозии пасвандӣ яке аз воситаҳои бой шудани таркиби луғавии забони тоҷикӣ ба шумор меравад. Калимасозӣ бо пасвандҳо дар забони тоҷикӣ аз роҳҳои асосӣ ва мустаъмали вожасозӣ ба шумор меравад.

Қайд кардан ба маврид аст, ки нақши шоиру нависандагон, олимону файласуфон ва муаррихон, ки асарҳои гуногунмазмун таълиф менамуданд, дар бой гардонидани таркиби луғавӣ бо роҳи калимасозӣ хеле калон аст. Шоирону нависандагони форсу тоҷик дар давоми зиёда аз ҳазор сол калимаҳои зиёде сохтаанд, ки таркиби луғавии забони тоҷикиро пурғановат гардониданд. Дар ин росто нақши Сайидои Насафӣ хеле назаррас аст.

Дар муҳити адабии асри XVII-и Мовароуннаҳр Миробид Сайидои Насафӣ аз ахтарони тобоне мебошад, ки бо ашъори гаронмояи гуногунжанри хеш осмони адабии ин қаламравро дурахшон намудааст.

Ҳамин аст, ки паҳлуҳои мухталифи осори барҷомондаи Миробид Сайидои Насафӣ солиёни зиёдест диққати аҳли илму адабро ба худ ҷалб намудааст. Бахусус, дар илми забоншиносии тоҷик яке аз масъалаҳои хеле муҳим омӯзиш, таҳқиқ ва таҳлили осори шоири бузурги тоҷик Миробид Сайидои Насафӣ ба шумор меравад ва аз ҷиҳати забонӣ ба риштаи таҳқиқ кашидани осори адабии ин намояндаи пурмаҳсули адабиёти тоҷик аҳаммияти бузургро доро мебошад.

Ҳарчанд Сайидоро «саромади тамоюли тоҷикикунонии забони адабии тоҷикӣ» меҳисобанд, вижагиҳои зиёди забон ва услуби шоири забардасти мо то ҳанӯз омӯхта нашудааст, аммо наметавон гуфт, ки эҷодиёти пурғановати ин марди сухан аз мадди назари пажӯҳишгарони каломии тоҷикӣ дур мондааст.

Академик Абдулғани Мирзоев дар китоби «Сайидо ва мақоми ӯ дар таърихи адабиёти тоҷикӣ» як бобро ба таҳлилу таҳқиқи забони осори Сайидо бахшидааст.

Забоншинос С. Ҳалимова дар китоби «Вожаю истилоҳоти пешаварӣ дар осори Сайидо» аз нигоҳи маъно, баромад, дараҷаи истеъмол ва сохтор ин қабати забони осори Сайидоро таҳлилу таҳқиқ намудааст.

Забоншинос Хоҷаев Д. дар мақолае вижагиҳои луғавӣ ва наҳвӣ як ғазали Сайидои Насафиро таҳқиқ намудааст, ки ин равиш дар забоншиносии тоҷик нав мебошад.

Сайидои Насафӣ дар навбати аввал аз калимаҳои таркиби луғавӣ ва калимасозии шоирони пеш аз худ истифода намудааст. Ҳамчунин, бо роҳи калимасозӣ калимаҳои зиёдеро сохта, ворида забони тоҷикӣ намудааст. Бинобар ин, омӯзишу пажӯҳиши ҳамаҷонибаи ғазалиёти шоир аз нигоҳи воҷасозӣ аз аҳаммият ҳолӣ нахоҳад буд. Аз ғазалиёти шоир метавон вожаҳои зиёдеро намуна овард, ки дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ низ серистеъмоланд. Калимасозӣ дар ғазалиёти шоир аз сохтмони калима дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ фарқ надорад. Дар ғазалиёти шоир пасвандҳое ба кор рафтаанд, ки дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ низ ба кор мераванд. Дар ғазалиёти шоир калимасозии исм бо ёрии пасвандҳо аз воситаҳои муҳим ва назарраси калимасозӣ ба ҳисоб меравад. Ҳадафи таҳқиқ дар ин мақола таҳлилу баррасии пасвандҳои **-истон** ва **-гоҳ**, ки исми макон месозанд, мебошад.

Пасванди калимасозии **-истон** яке аз морфемаҳои сермаҳсули забони тоҷикӣ маҳсуб меёбад. Ин пасванд дар пажӯҳишҳои забоншиносӣ ҳамчун пасванди исмсоз зикр гардидааст. Дар “Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик” дар робита ба пасванди **-истон** чунин гуфта шудааст: “Ин суффикс ҳам мисли суффикси **-зор** бо исм омада, макон ва фаровонии предмети асосии калимаро мефаҳмонад, аммо мавқеи истеъмоли **-истон** ва **-зор** фарқҳо низ дорад” [4, 114]. Ин пасванд дар забони тоҷикӣ идома аз забони форсии миёна мебошад. Забоншинос Д. Саймиддинов пасвандҳои **-stān/-estān**, **-zār**, **-sār**-ро пасвандҳои форсии миёна медонад, ки исми макон месохтанд [11, 125].

Пасванди **-истон** бо исмҳои гуногуни модӣ омада, макон ва фаровонии шайро (предметро) ифода мекунад. Морфемаи мазкур дорои се қарина (вариант) мебошад: **-истон**, **-стон**, **-сон**. Тарзи истифодаи ин оломорф чунин аст: агар асоси калима бо овози ҳамсадо тамом шуда бошад, пасванди **-истон** (гулистон, регистон) ва агар бо овози садонок тамом шавад, пасванди **-стон** қабул мекунад: **бӯстон**. Дар назм бо тақозои вазн дар шакли **-ситон** омадани ин пасванд низ мушоҳида мешавад.

Донишмандони гузаштаи тоҷикӣ форс низ дар асарҳои худ, ки доир ба улуми адабӣ таълиф намудаан, кӯшиш намудаанд, ки бархе аз масъалаҳои дастурии забони тоҷикиро шарҳ диҳанд. Чунончи, Шамси Қайси Розӣ дар охири исми омадану маънии маҳсули мавзё додани пасванди **-истонро** қайд кардааст. Аз ҷумла мефармояд: «Ва он «син»-у «то» ва «алиф»-у «нун» аст, ки дар авоҳири асмо (номҳо) маънии таҳсиси (маҳсули) мавзё диҳад бад-он чиз, чунон ки «Туркистон»-у «кӯҳистон»-у «бемористон» [14, 190].

Вижагиҳои дастурии забони форсии тоҷикӣ аз назари фарҳангшиносони гузашта низ дур намондааст. Муаллифони фарҳангҳои тафсирий дар баробари шарҳи луғавию маъноии воҳидҳои забон саъй намудаанд, ки ҳар як воҳиди забониро тавзеҳи дастурий низ диҳанд. Чунончи, Муҳаммадхусайни Бурҳон ва Муҳаммад Ғиёссиддин вазифаҳои дастурии пасванди **-истонро** шарҳу тавзеҳ додаанд.

Муҳаммадхусейн Бурҳон дар баробари морфемаҳои **-бор**, **-зор**, **-сор** ва **-лоҳ** пасванди **-истонро** низ ба гурӯҳи калимаҳое, ки бисёрӣ ва ба қавли худи муаллиф анбуҳиро ифода мекунад, дохил кардааст. Чунончи «Ва калимоте, ки фоидаи бисёрӣ ва анбуҳӣ диҳад, яке **-бор** аст, ҳамчу: дарёбор ва рӯдбор; ва дигаре **-зор**, ҳамчу: гулзор ва лолазор... ва дигаре **-стон** (**-истон**), ҳамчу гулистон, бӯстон» [4, 30-31].

Муҳаммад Ғиёссиддин пасванди **-истонро** ба маънии остон ва ҷойи анбуҳии чизҳо шарҳ дода, чунин таъкид кардааст: «Ситон» ба маънои остон ва ҷойи анбуҳӣ чизҳо, чун дар **гулистон** ва гоҳе ин лафз ба маънии мутлақи ҷойи чиз истеъмом кунанд, чун **шабистон** ва **дабистон...**» [6, 413-414].

Чи тавре ки маълум шуд, ин пасванд дар забони адабиёти классикии тоҷик маъмулу машҳур буда, дар осори адабӣ фаровон истифода мешудааст ва аз мадди назари донишмандону суханшиносони гузашта дур намондааст.

Пасванди **-истон**, асосан, дар забони адабӣ ба кор меравад. Дар забони адабии тоҷикӣ бо ин пасванд исмҳои ифодакунандаи макон сохта шудаанд. Забоншинос Хоркашев С. (ҳоло Раҳматуллозода С.) дар асоси маводи шеваи ҷануби шарқӣ ба чунин натиҷа мерасад,

ки ин пасванд дар шеваи мазкур чандон маъмул набудааст ва танҳо калимаи “пийостун”-ро, ки ихтисори “пиёзистон” аст, мисол меоварад [12, 95].

Пасванди –истон дар забони адабиёти классикӣ аз чумлаи пасвандҳои сермаҳсул ба шумор меравад. Дар газалиёти Сайидои Насафӣ пасвандаи **-истон** дар муқоиса бо дигар пасвандҳое, ки исми макон месозанд, корбурди густурдатар дорад.

Дар ашъори шоир бо ин пасванд чунин исмҳои макон сохта шудааст: **гулистон, бўстон, найистон, шабистон, сунбулистон, шакаристон.**

Гулистон. Шоир калимаи **гулистонро** хеле зиёд истифода кардааст. Вожаи **гулистон** аз решаи **гул** ва пасванди исми маконсози **-истон** сохта шудааст, ки маънои ҷойи махсуси рӯйидан ва парвариш ёфтани гулҳо; боғчаи гул, гулбоғ; гулзор ва ғайраро дорад. Пасванди **-истон** бештар барои ифода кардани фаровонии чизе ба кор рафтааст, ки вожаҳои боғистон ва нахлистон аз ҳамин қабиланд. Дар ашъори Сайидо, ҳамчунин барои ифодаи маънии фаровонии гул бо ин пасванд калимаи гулистон сохта шудааст. Калимаи **гулистон** дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ бештар ҳамчун исми хос дар сохтани исмҳои макон ба кор меравад:

Андалебон дар **гулистон** бонги рехлат мезананд,
Гунчаҳо имрӯз дасте дар гиребон бурдаанд.

****

Зи доғаш Сайидо, дар дил **гулистоне**, ки ман дорам,
Агар бар шабнамаш сози назар, бўйи гулоб ояд.

****

Бе рухат гул ба **гулистон** сари бетан бошад,
Гунча бар шохи ҳаво санги фалохан бошад.

Бўстон:

Мекунад озодамардонро тухидастӣ асир,
Сарв аз беҳосилӣ дар **бўстон** танҳо фитод.

****

Сокинони **бўстон** рафтанд чун гул хонахез,
Чашми худ пӯшида, фикри ошён дорам ҳанӯз.

Найистон:

Ай барқ по манех ба **найистони** хонаам,
Осудагӣ надидаам аз пешаам ҳанӯз.

****

Дихад килки сухансанҷам тасаллӣ нафси саркашро,
Набошад з-ин **найистон** чуз каноат рузии шерам.

Шабистон:

Шоир дар байти зер пасванди -истонро бо калимаи шаб ҳамроҳ намуда, исми замони шабистонро сохтааст:

Қади хангома чун шамъе, рухи парвонамаҳтобе,
Ки дар боғи Ирам базме, биҳиштойин **шабистоне**.

****

Чашмам зи кӯчагардии шабҳо сафед шуд,
Ай мохру, чароғи **шабистони** кистӣ.

****

«Як бор беталаб ба **шабистони** ман дарой,
Чун бӯйи гул нухуфта дар ин анчуман дарой!»

Сунбулистон:

Барқ дар дунбол дорад оҳи ман, ай боғбон,
Сунбулистони маро дар беҳи сунбул оташ аст.

****

Ба пушти боми он Лайличабин, маҳтоб Мачнуне,
Саре к-ӯ бошад аз занчирмӯён **сунбулистоне**.

Шакаристон:

Фаввораи шакар шуда минқори тӯтиён,
Шаккарфуруши ман, **шакаристони** кистӣ?).

****

Ангушти худ ба хонаи занбӯр мениҳад,
Ҳар кас ки дар ҷаҳон **шакаристон** ҳавас кунад.

Яке аз пасвандҳои дар исмсозӣ фаъоли забони тоҷикӣ, ки исми макон месозад, пасванди **-гоҳ** ба шумор меравад. Дар робита ба ин пасванд миёни забоншиносон фикру ақидаҳои гуногун вучуд дорад. Бархе аз забоншиносон “гоҳ”-ро калимаи мустақил донистаанд ва бархеи дигар онро ҳамчун пасванд гуфтаанд.

Дар фарҳангҳои тафсирии тоҷикӣ-форсии пешина “гоҳ” ҳамчун калимаи мустақилмаъно шарҳ дода шудааст. Чунончи, Муҳаммади Ғиёсиддин “гоҳ”-ро ба маънии “таҳти подшоҳӣ” ва ба маънии вақт ва ҷой ва хайма; ва ба маънии дови қимор” шарҳ додааст [7, 188].

Аз ин ишораи муаллифи «Ғиёс-ул-луғот» бармеояд, ки ин пасванд дар асл калимаи мустақилмаъно будааст.

Муаллифони китоби «Забони адабии ҳозираи тоҷик» низ зикр намудаанд, ки “гоҳ” дар асл вожаи мустақил буда ва дар ҷараёни инкишофи забон ба унсурӣ калимасоз гузаштааст [ниг. ба 2, 141-142].

Рустамов Ш. дар мавриди калимаи мустақилмаъно будани пасванди **-гоҳ** чунин менависад: «Гоҳ аслан калимаи мустақилмаъно буда, бо мурури замон маънои мустақили лексикӣ худро гум карда, дар забони адабии ҳозираи тоҷик ба суффикси сермаҳсул табдил ёфтааст» [10, 132].

Забоншинос Қосимов О. низ дар асоси таҳқиқи «Шоҳнома»-и Ҳаким Фирдавсӣ ба ин натиҷа мерасад, ки “гоҳ” таърихан калимаи мустақилмаъно буда, дар забони ҳозираи тоҷикӣ ҳам мустақилияти худро нигоҳ доштааст ва ба маънии замон истифода мешавад. Муҳаққиқ дар «Шоҳнома» 450 маротиба ҳамчун калимаи мустақил ба маънои ҷою тахт истифода шудани ин пасвандро зикр кардааст. [ниг. ба 3, 112].

Аз андешаҳои муҳаққиқон метавон чунин натиҷа гирифт, ки пасванди **-гоҳ** дар адабиёти гузашта ҳамчун калимаи мустақилмаъно бештар истифода мешудааст ва рафта-рафта вазифаи калимасозиро низ ба худ гирифтааст. Ин вижагӣ дар назми Сайиди Насафӣ низ инъикос ёфтааст. Дар назми шоир “гоҳ”, пеш аз ҳама, ҳамчун калимаи мустақилмаъно буда, сипас ҳамчун пасванди калимасоз барои сохтани исмҳои макон ба кор рафтааст. Чунончи, дар мисоли зер “гоҳ” ҳамчун калимаи мустақил омада, маънои замонро додааст:

Дар ҷаман **гоҳе**, ки аз баҳри тамошо рӯ ниҳам,
Мезанад силӣ зи ҳар ҷониб гули савсан маро.

****

Бар пушту рӯйи ойина, ай Сайидо, бибин,

Гоҳе ба хеш сулҳ куну **гаҳ** ба ҷанг бош!

Сайидои Насафӣ бо ин унсури калимасоз барои сохтани калимаҳои нав дар назмаш эҷодкорона истифода карда, чунин калимаҳои нав сохтааст: **такягоҳ**, **зиёратгоҳ**, **пешгоҳ**, **хайргоҳ**, **зиёратгоҳ**, **сайдгоҳ** ва ғ.

Хонаи ойинаро тасвир бошад посбон,
Такягоҳе нест ғайр аз соя девори маро.

****

Шамъро турбати парвона **зиёратгоҳ** аст,
Ҷанг доранд бутон бар сари хокистари мо.

****

Поённишин чу гард ба боло ручӯъ кард,
Дар **пешгоҳи** хона дар аз остона рафт.

****

Аз **хайргоҳи** Ҷолами Тай нест ғайри ном,
Монанди гирдбод, зи дашт ин ғазола рафт.

****

Гар бигзарӣ ба вақти намоз аз **намозгоҳ**,
Оғӯшҳо кушода чун меҳроб мешавад.

****

Сайдгоҳи кист ин саҳро, ки ман афтодаам,
Ҷалқаҳои дом нақши пойи оҳу мешавад.

****

Аз маломат хонаам **оромгоҳи** гул шавад,
Ҷуғз дар вайронаи ман ояду булбул шавад.

****

Намесозанд арбоби карам маҳрум соилро,
Ғадо, дур аст, аз **даргоҳи** султон бемурод ояд.

****

Хайргоҳе Ҷолами Той, ки барпо карда буд,
Хайф, дар айёми ин бедавлатон аз по фитод.

****

Дил пора-пора меравам то **дарсгоҳаш**, Сайидо,
Дорам ба ёди зулфи ӯ ҷузви парешон дар бағал.

****

Нуктагоҳам, Сайидо, бошад ба шоҳи Нақшбанд,
Хешро дар сояи ин шермард овардаам.

****

Маро токи ду абруӣ ту меҳроби дуо бошад,
Магардон рӯй аз ман Каъбаи ман, **қиблагоҳи** ман.

****

Ба сӯйи кулбаам дишаб назар кардию бигзаштӣ,
Зиёратгоҳ шуд парвонаро пойи чароғи ман.

****

Силӣ занад хироми ту мавчи саробро,
Сайёдро фиреб диҳад **чилвагоҳи** ту.

****

Ҷабин беайбрухсоре, санавбар чилвабемисле,
Тамошогоҳи бенуксе, гулистони баанҷома.

****

Ай маҳи ман, хонаи зин **чилвагоҳи** худ макун!
Оламеро рӯзи маҳшар додхоҳи худ макун!

Хулоса, нақши пасвандҳои –истон ва -гоҳ дар калимасозии исмҳои макон хеле калон буда, маҳз тавассути онҳо дар забон силсилаи унсурҳои луғавии ифодакунандаи мафҳумҳои макон пайдо мешаванд. Дар зуҳури ин гуна воҳидҳои луғавӣ мақому мавқеи ин гурӯҳ унсурҳои калимасоз бештар ба мушоҳида мерасад.

Дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ пасванди -истон дар сохтани як қатор номи кишварҳо, шаҳрҳо ва маҳалҳо ба кор рафта, ҳамчун унсури фаъол барои номвожаҳои ҷуғрофӣ мавриди истифодаи васеъ қарор дорад. Пасванди -гоҳ низ имрӯз дар калимасозӣ ба таври густурда ба кор меравад ва ба воситаи он ҳам исмҳои макон ва ҳам исмҳои замон шакл гирифтаанд. Бояд гуфт, ки дар забони адабии тоҷикӣ “гоҳ” ҳамчун вожаи мустақил ба маънои замон низ ба кор меравад.

АДАБИЁТ

1. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди 1. - Душанбе: Дониш, 1985. - 335 с.
2. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Лексикология, фонетика ва морфология. – Душанбе: Маориф, 1973. - Қисми I: Китоби дарсӣ барои факултетҳои филологияи мактабҳои олии. -464 с.
3. Касимов О. Х. Лексика и словообразование в «Шохнома» Абулкасима Фирдоуси. / О. Х. Касимов. – Душанбе, Чопхонаи Дониш. 2016.-346с.
4. Муҳаммадхусайни, Бурҳон. Бурҳони қотей. Ҷ. 1. / Бурҳон Муҳаммадхусайн. – Душанбе: Адиб, 1993. - 416 с.
5. Муҳаммадхусайни, Бурҳон. Бурҳони қотей. Ҷ. 3. / Бурҳон Муҳаммадхусайн. – Душанбе: Адиб, 2014. - 400 с.
6. Муҳаммад, Ғиёсуддин. Ғиёс-ул-луғот / Ғиёсуддин Муҳаммад. Ҷ. 1. – Душанбе: Адиб, 1987. - 480 с.
7. Муҳаммад, Ғиёсуддин. Ғиёс-ул-луғот / Ғиёсуддин Муҳаммад. Ҷ. 2. – Душанбе: Адиб, 1988. - 416 с.
8. Пейсиков Л.С. Очерки по словообразованию персидского языка. -М.: Изд-во Московского ун-та, 1973. - 198 с.
9. Раҳматуллозода С. Словообразования имён существительных в южных и юго-восточных говорах таджикского языка / С. Раҳматуллозода. – Душанбе, 2016, 239 с.
10. Рустамов Ш. Калимасозии исм дар забони адабии ҳозираи тоҷик.-Душанбе: Дониш, 1972.-78с.
11. Саймиддинов Д. Вожашиносии забони форсии миёна. –Душанбе, -2001, -310 с.
12. Хоркашев С. Калимасозии исм бо пасвандҳо. / Хоркашев С. -Душанбе:Ирфон, 2010, -143 с.
13. Хоҷаев Д. Вижагиҳои луғавӣ ва дастурии як ғазали Сайиди Насафӣ / Паёми ДМТ. Бахши илмҳои филологӣ. № 7. – Душанбе, 2019. - С. 5-8.
14. Шамсӣ Қайси Розӣ. Ал–муъҷам / Розӣ Шамс. Қайс – Душанбе: Адиб, 1991, 464 с.
15. Сайиди Насафӣ. Девон (мунтахабот). Таҳияи матн бо муқаддима ва луғоту тавзеҳоти Алии Муҳаммадии Хуросонӣ. – Душанбе, «Адиб», 2017, - 480 с.

КОРБУРДИ ПАСВАНДҲОИ -ИСТОН ВА -ГОҲ ДАР ҒАЗАЛИЁТИ САЙИДОИ НАСАФӢ

Муаллифи мақола пасвандҳои калимасозии –истон ва –гоҳро дар ғазалиёти Сайиди Насафӣ таҳлил намудааст. Дар ғазалиёти Сайиди Насафӣ пасвандаи –истон дар муқоиса бо дигар пасвандҳои макон месозанд, корбурди густурдатар дорад. Шоир бо ин пасванд чунин исмҳои макон сохтааст: гулистон, бӯстон,

найистон, шабистон, сунбулистон, шакаристон. Ҳамчунин, Сайидои Насафӣ дар калимасозии исмҳо макон аз пасванди -гоҳ низ истифода карда, чунин калимаҳои нав сохтааст: такиягоҳ, зиёратгоҳ, пешгоҳ, хайргоҳ, зиёратгоҳ, сайдгоҳ ва ғ.

КАЛИДВОЖАҲО: пасванд, калима, шоир, калимасозӣ, замон.

УПОТРЕБЛЕНИЕ СУФФИКСОВ -ИСТАН И -ГОХ В ГАЗЕЛЯХ САЙИДО НАСАФИ

Автор статьи проанализировал словообразовательные окончания -истан и -гох в газелях Сайидо Насафи. В газелях Сайидо Насафи суффикс -истан употребляется более широко по сравнению с другими суффиксами, образующими название места. Поэт создал такие топонимы с этим суффиксом: гулистон, бӯстон, найистон, шабистон, сунбулистон, шакаристон. Также Сайидо Насафи использовал суффикс -гох в формулировке существительных и создал такие новые слова: такиягоҳ, зиёратгоҳ, пешгоҳ, хайргоҳ, зиёратгоҳ, сайдгоҳ и т. д.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: суффикс, слово, поэт, словообразование, время.

USE OF THE SUFFIXES -ISTAN AND -GOH IN THE GHAZELLES OF SAYIDO NASSAFI

The author of the article analyzed the word-formation endings -istan and -goh in the ghazals of Sayido Nasafi. In the ghazals of Sayido Nasafi, the suffix -istan is used more widely than other suffixes that form the name of a place. The poet created the following toponyms with this suffix: Guliston, Buston, Nayiston, Shabiston, Sunbuliston, Shakariston. Also, Sayido Nasafi used the suffix -gokh in the formulation of nouns and created the following new words: takyagoh, ziyoratgoh, peshgoh, khairgoh, ziyoratgoh, saydgoh, etc.

KEYWORDS: suffix, word, poet, word formation, time.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Мансурова Манижа* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуоми факултети филологияи тоҷик. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **006772869**.

Сведения об авторе: *Мансурова Манижа* – Таджикский национальный университет, магистрант 2 курса факультета таджикской филологии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **006772869**.

Information about the author: *Mansurova Manizha* – Tajik National University, second-year master`s student of the Faculty of Tajik Philology. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **006772869**.

ТИҶОРАТ БО КИШВАРҲОИ ШАРҚӢ (ТАРҶУМАИ «ИСТИХРОЦИ МАЪДАН, САНОАТ ВА ТИҶОРАТ» АЗ КИТОБИ «САРЗАМИНИ МОВАРОУННАҲР ДАР АҲДИ АББОСИЁН»-И МАҲМУД МУҲАММАД ХАЛАФ)

Сабурова Г.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Баъди паҳн гардидани дини ислом дар Шарқу Ғарби рӯйи замин, дар воқеъ, фарҳангу маданият ба дараҷаи баланди рушду тараққиёти худ расид. Тиҷорати мусулмонон дар зери Ҳимояи давлати Аббосиён рушд кард. Киштиҳо ва қорвонҳои онҳо ҳамма бахрҳо ва кишварҳоро тай карда, тиҷораташон дар савдои байналмилалӣ, мақоми аввалро ишғол менамуд. Искандария ва Бағдод дар он аср, нархҳои маҳсулоти нисбатан гаронро барои ҷаҳон муқаррар мекарданд.

Дар хусуси Сарзамини Мовароуннаҳр, бо назардошти мавқеи ҷуғрофӣ ва зиёд будани истеҳсолот – ҷунончи қаблан қайд гардид, бояд гуфт, ки нақши бузургеро дар пайвастании кишвари Чин, Ҳиндустон ва сарзамини Ҳиндучиниро дар самти шарқӣ ва кишварҳои русҳо, славянҳо ва Хазарро дар самти шимолӣ бо давлати Аббосиён дар Бағдод, бозидааст. Метавон гуфт, ки сарзамини Мовароуннаҳр ба манзалати маркази тақсимот ё анбори коло дар Роҳи Абрешим – пайвандгари ин сарзаминҳо ба Бағдод, сипас, ба тамоми кишварҳои ҷаҳон, дар он замон, ба шумор мерафт.

Гузашта аз ин, робитаҳои хориҷии Мовароуннаҳр бо кишварҳои шарқӣ: Чин, Ҳиндустон, кишварҳои шимолӣ: сарзамини Хазар, славянҳо ва русҳо, кишварҳои ғарбӣ: Ироқ, Миср ва аз он ҷо ба тамоми кишварҳои ҷаҳон савеъ гардид. Дар ин маврид ба таври муфассал дар зер маълумот медиҳам:

1. Тиҷорат бо кишварҳои шарқӣ.

а) Робитаҳои тиҷоратӣ бо кишвари Чин. Робитаҳои хуби иқтисодӣ ба роҳ монда шуда буд, ки сарзамини Мовароуннаҳро бо кишвари Чин аз замонҳои қадим, ҷи тавре ки қаблан ишора карда будем, мепайвастанд. Зеро «Роҳи абрешим», ки аз маркази Осиё мегузашт, байни Бухоро ва Пекин робитаро барқарор мекард.

Робитаҳои арабҳо бо чиниҳо низ қадимӣ аст, зеро арабҳо роҳи хушқиро тавассути маркази Осиё ва роҳи обиро тавассути соҳилҳои кишварҳои арабнишин, бандарҳои Халиҷи Форс (ҳоло Халиҷи Араб) ва сипас, Уқёнуси Ҳиндро барои расидан ба кишвари Чин, истифода мекунанд. Сарчашмаҳои аврупоӣ таъкид менамоянд, ки роҳи бахрӣ кам истифода мешуд, зеро тоҷирон аз он дида роҳи хушқӣ – Роҳи абрешимро, тавассути қорвонҳо беҳтар мешумурданд, ҷунки хеле осон, серистеъмом ва камхарҷ буд.

Лашкари арабҳо бо фарҳанги чинӣ асосӣ забти сарзамини Мовароуннаҳр ошно гардид, зеро сарчашмаҳои арабӣ қайд менамоянд, ки подшоҳони чинӣ дар ин сарзамин намояндагии тиҷоратӣ доштанд ва дар даҳлат кардани қорҳои сиёсӣ ва ҷарбии амирони ин минтақа, ки ба ҳадафҳои тиҷоратии онҳо мусоидат мекард, одат карда буданд. Вақте ки Аббосиён, ҷунончи қаблан қайд гардид, дар сарзамини Мовароуннаҳр нуфуз пайдо карданд, амирони Фарғона ва Чоч аз ҳокими Чин артиш дархост карданд, ки ӯ ба онҳо сад ҳазор чанговар тақдим намуд. Пас, Абумуслими Хурсонӣ Зиёд ибни Солехро барои чангидан бо онҳо фирестод. Ҳар ду лашкар дар назди дарёи Тироз бо ҳам бархӯрданд ва чанги Утрор соли (133 ҳ / 751 м.) ба вуқӯъ пайвастанд. Мусулмонҳо дар он ғалаба карданд ва аз лашкари чиниҳо панҷоҳ ҳазор ҳалок шуда, ҳудуди бист ҳазор нафар асир гаштанд ва боқӣ ба Чин фирор карданд. Натиҷаи муҳимтарин ин чанг он буд, ки садди ниҳой барои фармонравии чиниҳо дар Осиёи Марказӣ гузошта шуд.

Бо вучуди ин Абучаъфар Мансур робитаи дӯстонаро бо чиниҳо ба роҳ монд. Сарчашмаҳои таърихӣ силсилаи сафарҳои арабҳо баъди Чанги Утрор қайд намудаанд. Сарчашмаҳои таърихӣ, инчунин, қайд намудаанд, ки Абучаъфар Мансур ба императори Чин як лашкари иборат аз чор ҳазор сарбоз барои паҳши шурише, ки бар зидди ӯ барпо

шуда буд, фиристонд. Баъди пахш гардидани ин шуриш, император чихати қадрдонӣ ба онҳо ба хотири ёриашон, ба онҳо иҷозат дод, ки дар муҳимтарин шаҳрҳои Чин истиқомат кунанд. Бо мурури замон он арабҳо бо занҳои чинӣ издивоҷ карданд ва ҳамин тавр насли наве падида омад, ки онҳо мусулмонони Чин ҳастанд.

Дар пайи ин робитаҳои нек байни ҳарду ҷониб – Аббосиён ва чиниҳо, савдогарони араб дар кишвари Чин ҷойгузин шуданд. Онҳо муфти доштанд, ки мувофиқи шариати ислом ҳукм мебаровард, намоз барпо мекарданд ва маросимҳои диниро ба ҷо меоварданд. Императори Чин барои арабҳо чихати фуруҳтани бору маҳсулоташон осониҳо фароҳам меовард ва ҳатто ҳуди император барои харидани баъзеи онҳо аз ҳисоби шахсии худ амр мекард. Ҳамин тавр, арабҳо имкон пайдо карданд, ки ба ин кишвар ворид гарданд ва комилан озодона ба тиҷорат машғул шаванд. Арабҳо замони дуру дароз аз ҳама гуна пазирай бархурдор буданд, ҳатто дуқонҳои тоҷирони бузурги Чин ба арабҳо ҳангоми баргашт ҳар бору маҳсулот ва маснуоти нафиси кишварашонро, ки ба онҳо этиҷ доштанд, дар қорвонашон таъмин мекарданд. Аммо дар бораи бору маҳсулоти мубодилашаванда бояд гуфт, ки онҳо бисёр буданд. Ҳаминро қайд мекунем, ки тоҷирони араб бо худ сангҳои қиматбаҳо, аспҳои арабӣ, матоъҳои пахтагию пашмӣ ва дигар маҳсулот мебарданд. Дар ҳоле ки матоъҳои абрешимӣ, маҳсусан дебо, кошонӣ, ҷой, маводҳои гуногуни доруворӣ, зарфҳои чинӣ, санҷоб ва кӯлоҳои пашмӣ ворид мекарданд. Маълум аст, ки аксари ин бору маҳсулот тавассути сарзамини Мовароуннаҳр интиқол дода мешуд.

Аз ҷумлаи қасоне, ки ба тиҷорат бо кишвари Чин машҳур гардидааст, Абуабдулло Муҳаммад Ҳасан Арзакиёнӣ аз аҳли Бухоро буд. Ӯ аз Бухоро бо мақсади тиҷорат бо бору маҳсулоти бисёр баромада, ба Бағдод ворид гардид ва аксари бору маҳсулоти худро он ҷо фуруҳта, сипас, сӯйи Басра раҳсипор шудааст. Баъд аз он ба кишти нишаста, ба кишвари Уммор омадааст, сипас, ба Уқёнуси Ҳинд ворид гардидааст. Ӯ сафари худро идома дода, ба Чин расидааст ва аз он ҷо бори дигар ба ватанаш – Бухоро, баргаштааст. Агар ин маълумот дар бораи сафар дуруст бошад, пас он далолат ба истифодаи роҳи хушкӣ барои рафтани ба Бағдод мекунанд, зеро он амнтар ва қамҳарҷтар буд ва баргашт тавассути баҳр анҷом меёфт. Инчунин, дар тарҷумаи ҳоли Иброҳим ибни Исҳоқи Чинӣ мехонем, ки ӯ ба он сабаб ба кишвари Чин нисбат дода шудааст, ки ӯ аз Басра сӯйи Чин ба тиҷорат мебаромад, бинобар ҳамин ба он ҷо нисбат дода шудааст.

б) Робитаҳои тиҷоратӣ бо кишвари Ҳиндустон.

Робитаҳои арабҳо бо кишвари Ҳиндустон ба асрҳои қадим бар мегардад ва баъди интишори ислом дар он фазои робитаҳои тиҷоратӣ байни мусулмонҳо ва ҳиндуҳо босуръат васеъ гашт. Даре нагузашта арабҳо дар тиҷораташон ба соҳилҳои Мулоббор, Суматра ва Халиҷи Сиём расиданд. Арабҳо ба кишвари Ҳиндустон бо ду роҳ мепайвастанд. Яке аз онҳо роҳи хушкӣ буда, кишвари Ҳиндустонро ба Бағдод аз роҳи Самарқанд тавассути қофилаи аз мобайни Осиёи Марказӣ убуркунанда мепайваст. Дигаре роҳи баҳрӣ буд ва тавассути уқёнуси Ҳинд убур карда, ба Халиҷи Форс мерасид ва сипас бо роҳи хушкӣ ба Бағдод мерафт.

Муаррихони араб таъкид кардаанд, ки шохҳои қораи Ҳинд, эҳтиҷоти арабҳоро бароварда мегардонд. Инчунин, онҳо ба тоҷирон иҷозати сохтани иншоот ва бинои масҷидҳоро доданд. Ал-Масъудӣ қайд менамояд, ки ӯ вақте ки ба Ҳиндустон сафар кардааст, дар он ҷо ба қамъияти бузурги мусулмонҳо вохӯрдааст, ки адади онҳо наздик ба даҳ ҳазор нафар будааст. Ӯ таъкид менамояд, ки онҳо аз Сайроф ё Бағдод, ё Уммон ё дигар шаҳрҳои мусулмоннишин наомадаанд, балки бештари онҳо дар сарзамини Ҳиндустон аз падарони араб таваллуд шудаанд. Дар байни он муқимиён тоҷирони бузург буданд. Яке аз подшоҳон умури қазоватро бар ҳиндуҳо ба яке аз мусулмонҳо супорида буд. Аз ҳамин чихат бозорҳои онҳо рушд карда, содироти маҳсулоташон ба Бағдод зиёд гардид.

Маҳсулоти кишвари Ҳиндустон фил, қарқаданг, товус, тутӣ, мурғи марҷон, ёқути сурх, оч, қуранфул, сандалии сафед, либосҳои зебо, кофур ва мушк ва дигар маҳсулот буданд.

Аксари ин маҳсулот, маҳсусан ҷошнихо (хушбӯйкунандаҳо) ва атрҳо аз роҳи хушкӣ, тавассути Осиёи Марказӣ содир мекардид, зеро баҳр боиси вайрон шудани онҳо мегашт.

Чунонки Ал-Масъудӣ қайд менамояд, шаҳри Бомӣён – яке аз шаҳрҳои Тахористон, нисбат ба ҳама шаҳрҳои Мовароуннаҳр аз ҳама бештар бо кишвари Ҳиндустон тичорат мекард. Ал-Истахрӣ қайд менамояд, ки ин шаҳр аз аз ҷиҳати кишоварзӣ камбизоат аст ва бо вучуди он дар минтақа аз ҳама бештар сарвату тичорат дорад. Ӯ сабаби инро ба мавҷуд будани бандар байни кишвари Ҳиндустон ва он шаҳр марбут медонад.

Шарифи Самарқандӣ дар бораи санҳи робитаҳои тичоратӣ байни Бухоро ва Ҳиндустон қайд мекунад, ки шахсе аз Бухоро, номашро қайд накардааст, дар замони Ҳоруннарашид ба ҳокими Ҳиндустон бисту ду дона харбуза пешкаш кардааст, ки онҳоро аз Бухоро бурда буд. Ҳоким ӯро гиромӣ дошта, ба ӯ се ҳазор мисқол тилло бахшидааст. Аввалан ин шуҳрати харбузаи Бухороро баён мекунад ва дуҷум умқи робитаҳои тичоратии байни ду кишварро ба мо таъкид менамояд.

в) Робитаҳои тичоратӣ бо кишварҳои ҳиндучинӣ

Робитаҳои тичоратии муҳим байни ин кишвар ва байни давлати Аббосиён ба роҳ монда шуда, Бухоро ва Самарқанд дар ин робитаҳо нақши асосиро бозидаанд, зеро ин кишвар сарчашмаи асосӣ барои абрешими хом буд.

Ал-Масъудӣ қайд намудааст, ки дар соли 264 ҳ. дар ин минтақа шуруши бузург ба вуқӯъ омада, якчанд соли дома ёфт. Аз дасти шуришгарон ҳеҷ чиз солим намонд, ҳатто дарахтони тут, ки кирми пилла бо он парвариш карда мешавад. Бинобар ин, содироти абрешим якчанд сол таваққуф қатъ гардид ва муқимиёни мусулмон, насронӣ, яҳудӣ ва хинду ранчи бисёр кашиданд. Инчунин, тоҷирони араб дучори зурварӣ ва дуздӣ гардиданд. Бинобар ин, тоҷирон ба қароре омаданд, ки бо ин кишвар қатъи робита намоянд ва бандаргоҳи асосияшонро дар ҷануби шаҳри Кала (ҳоло Мулқо дар ҷануби шарқи Осиё) мустақар кунанд. Ин кор боис гардид, ки савдогарони чинӣ маҷбур шаванд, то ба он ҷо рафта, робитаҳои худро бо ҳамтоёни арабашон ба роҳ монанд. Бо гузашти замон шаҳри наве рушду ишқишоф ёфта, дар он бозорҳои нав кушода шуданд ва дар бозорҳои кишвари ҳиндучинӣ тоҷирони араб нархҳоро мукаррар мекарданд.

Муҳимтарин маҳсулоти ба Бағдод содиршаванда тавассути Самарқанду Бухоро кофур, қаранфул, сандал, норгил, мушқлак, қалъагӣ ва дигар маҳсулот буданд.

АДАБИЁТ

1. Баранов, Х.К. Арабско-русский словарь / Х.К. Баранов. – М.: Рус.яз. 1989.
2. Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ, ҷ. I (зери таҳрири Холматова С., Салихов С., Каримов С.), 2005
3. Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ, ҷ. II (зери таҳрири Саймидинов Д., Холматова С., Каримов С.), 2006
4. Барномаи электрони “Арабус”.

ТИЧОРАТ БО КИШВАРҲОИ ШАРҚӢ (ТАРҶУМАӢ «ИСТИХРОҶИ МАЪДАН, САНОАТ ВА ТИЧОРАТ» АЗ КИТОБИ «САРЗАМИНИ МОВАРОУННАҲР ДАР АҲДИ АББОСИЁН»-И МАҲМУД МУҲАММАД ХАЛАФ)

Дар мақолаи мазкур мавзӯи тичорат бо кишварҳои Шарқӣ аз китоби “Сарзамини Мовароуннаҳр дар аҳди Аббосиён” – и Маҳмуд Муҳаммад Халаф мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф қайд кардааст, ки баъди паҳн гардидани дини Ислому дар Шарқу Фарби рӯйи замин, дар воқеъ, фарҳангу маданият ба дараҷаи баланд рушду таракқиёти худ расид. Тичорати мусулмонон дар зами ҳимояи давлати Аббосиён рушд кард.

КАЛИДВОЖАҲО: тичорат, ҳимоя, давлат, дини Ислому, замин, сарзамин.

ТОРГОВЛЯ С ВОСТОЧНЫМИ СТРАНАМИ (ПЕРЕВОД КНИГИ «КОРКАРДИ МАЪДАН ВА САНОАТ» ИЗ КНИГИ ДОКТОРА МАХМУДА МУҲАММАДА ХАЛАФА «САРЗАМИНИ МОВАРОУННАҲР (ФАРОРУД) ДАР АҲДИ АББОСИЁН»

В данной статье рассматривается тема торговли со странами Востока из книги Махмуда Мухаммада Халафа «Сарзамини Мовароуннаҳр (Фароруд) дар аҳди Аббосиён». Автор отметил, что после распространения религии ислама на Востоке и Западе земли культура фактически достигла высокого уровня развития. Мусульманская торговля процветала под защитой государства Аббасидов.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: бизнес, оборона, государство, религия ислам, земля, территория.

TRADE WITH EASTERN COUNTRIES (TRANSLATION OF THE BOOK “KORKARDI MA`DAN WA SANOAT” FROM THE BOOK OF DOCTOR MAHMOOD MUHAMMAD KHALAF “SARZAMINI MOVAROUNNAHR (FARORUD) DAR AHDI ABBOSIYON”

This article examines the topic of trade with the countries of the East from the book of Mahmud Muhammad Khalaf “Sarzamini Movarounnair (Farorud) dar ahdi Abbosiyon.” The author noted that after the spread of the religion of Islam in the East and West of the earth, culture actually reached a high level of development. Muslim trade flourished under the protection of the Abbasid state.

KEYWORDS: business, defense, state, religion Islam, land, territory.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Сабурова Гулзор* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюми факултети забонҳои Осиё ва Аврупо. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторе: *Сабурова Гулзор* - Таджикский национальный университет, магистрант второго курса факультета языков Азии и Европы. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан г. Душанбе проспект Рудаки 17.

Information about the author: *Saburova Gulzor* - Tajik National University, second-year master`s student of Faculty of Asian and European languages. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan Dushanbe Rudaki Avenue 17.

СОХТ ВА ТАРКИБИ МАСНАВИИ “САЙР – УЛ – ИБОД ИЛАЛ МАОД”

Мадаминов С.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Яке аз асарҳое, ки шуҳрати Ҳаким Саноири дар таърихи адабиёти форсу тоҷик ҳамчун нахуст эҷодкори асари манзуми ирфонии рамзӣ таъмин кардааст, ҳамин маснавии “Сайр – ул – ибод илал маод” аст.

Бояд гуфт, ки Ҳаким Саной бо эҷоди ин асар барои таълифи осори тасаввуфӣ-ирфонӣ таҷрибаву дониши кофӣ андухтааст ва аз ин рӯ, таҳқиқи маснавии мазкур ҳамчун асари рамзӣ, ки сонитар пайравони зиёд пайдо кард, хело муҳим аст.

Аввалин сарчашмае, ки оид ба рӯзгор ва осори Ҳаким Саной иттилооти муътамад медиҳад, осори худи ӯст. Баъдтар Низомии Арузии Самарқандӣ дар “Чаҳор мақола”, Муҳаммад Авфии Бухорӣ дар “Лубоб – ул – албоб”, Ҷомӣ дар боби ҳафтуми “Баҳористон” ва “Нафаҳот – ул – унс”, Давлатшоҳи Самарқандӣ дар “Тазкират – уш – шуаро”, Амин Аҳмади Розӣ дар “Ҳафт иқлим”, Озири Бекдилӣ дар “Хизонаи омира”, Ризоқулихони Ҳидоят дар “Маҷмаъ – ул – фусаҳо” ва дигарон дар ин бора саҳми сазовор гузоштаанд.

Дар омӯзиши илмии рӯзгор ва осори Ҳаким Саной донишмандон: Э. Браун, Ҷ. Этте, А. Кримский, Я.Н. Рипка, Е.Э.Бертелс, Т.Бройн, Шиблии Нуъмонӣ, Назир Аҳмад, М. Разавӣ, Саид Нафисӣ, М. Мусаффо, Забеҳуллоҳи Сафо, Ризозода Шафақ, Ҷ. Ҳумой, М.Ш.Кадқанӣ Халилуллоҳи Халилӣ, М. Ҳиравӣ, К. Олимов, Мирзо Солеҳов ва бисёре аз дигарон ҳиссаи шоиста гузоштаанд, вале баҳси чудоғона, ки ба мавзуи мо дахл дошт ҳанӯз сурат нагирифтааст.

Маснавии “Сайр-ул-ибод илал маод” аз сию панҷ боб иборат буда, бо риояи суннати эҷод – бо ҳамду наът оғоз мешавад. Дар ин маснавӣ масъалаҳои гуногуни фалсафӣ, иҷтимоӣ, ирфонӣ – фалсафӣ, тарбиявӣ – ахлоқӣ гузошта мешавад. Достон мувофиқи нашри охири он, ки бо кӯшиш ва эҳтимоми Мударрисии Разавӣ интишор ёфтааст, дорои 799 байт мебошад. Ин маснавӣ дар таърихи адабиёт бо номи дигар низ ёд мешавад, ки баъзе адабиётшиносон онро ду асар эътироф кардаанд, вале ин ғалат аст, зеро ҳамчунон ки мураттиби маснавиҳои Саной Мударрисии Разавӣ мегӯяд маснавии “Сайр – ул – ибод илал маод” номи дигараш “Канз – ул – рамуз” аст. Маснавии мазкур, яъне “Сайр – ул – ибод илал маод” зоҳиран ба яке аз соҳибмансабони Саной Сайфулҳақӣ Сарахсӣ бахшида шудааст. Маснавии фавқуззикр яке аз машҳуртарин маснавиҳои Ҳаким Саной буда, ба адабиёти давр ва минбаъда таъсири фаровон гузоштааст. Бо манзури дарунмоя ва сохтор ин асар маснавӣ аст на достон. Ин асар мисли тамоми маснавиҳои Саной дар як вазн дар баҳри хафиф эҷод шудааст. Шохисан хафифи мусаддаси махбуни аслам, (аслами мусаббағ, махбуни махзуф, махбуни мақсур) аст, яъне тақтеи сеюм дар чаҳор шакл аст, ки шакли афоилии он чунин аст: -v--/v-v/- -, (~, vv-, vv~) эҷод шудааст. Асар чуноне ки гуфтем хатти муайяни сюжет ва фарогири унсурҳои онро фаро надорад, балки аз фаслҳои хурд- хурд иборат аст.

Дар китоби Е.Э. Бертелс низ маснавии “Сайр-ул-ибод илал маод”, мазмуни мухтасари он таҳлил шудааст.(3)

Маснавии “Сайр-ул-ибод илал маод” оғози ғайриоддӣ дошта, дар ибтидои он қудрати сунъи Илоҳӣ васф карда мешавад ва наъти Пайғамбар нест. Лекин ин дур рафтани аз расми анъанавӣ дар охири достон ислоҳ шуда, шоир пайғамбарро мадҳ мекунад. Оғози ғайрирасмӣ достон хусусияти хоси он аст. Саной дар ибтидо ба асоси ҳаёти оламу одам – чаҳор унсури муттаҷоз, ки хоку обу боду оташ аст, муроҷиат мекунад.

Яъне, бод талаби улвӣ дорад, барои ин ҳам Саной ба он муроҷиат намудааст. Унсури асосӣ бод аст, зеро он нисбат ба аносири дигар мутаҳаррик буда, дар байни хоку оташу об хабаррасон ба ҳисоб меравад. Бод тааллуқ ба руҳ дошта, доимо дар чунбиш аст, лекин ба чашм ноаён аст:

Мархабо, эй бариди султонваш.
Тахтат аз обу точат аз оташ.
Эй на аз хоку хокро фаррош,
В-эй на аз обу обро накқош.

Шоир аз он сабаб ба бод рӯй меорад, ки вай дар суръат ва қудрат бартарию кулли дошта, чун барандаи сухани гӯянда ба шунаванда хизмат мекунад. Аз чихати мабдаъ бод нисбат ба обу хок бартарӣ дорад, чунки ба василаи бод накшу сурати чонвар дар обу хок пайдо мешавад.

Пас аз он шоир меҳоҳад нуқтаи назари худро ба асоси ҳастӣ-чор унсур муайян намонад.

Чанд гардӣ ба сони беадабон,
Гирди ҳангомаҳои булачабон.
Як замон аз забони биниши ман,
Гӯш кун рамзи офариниши ман.

Саной меҳоҳад мақсаду мақсуди зиндагиро баён намояд.

Ҳар кас бояд сирру асрори офариниширо бидонад, нъне надой инсон, ки дар банд аст, мисли бод дар мовараи обу оташ буда, баҳри фаҳмидани асрор бояд аз банд барояд. Маснавии "Сайр-ул-ибод илол маод" бо рӯбарӯшавии Саной ва Муҳаммад Мансур козии Сарахс анҷом меёбад. Лаҳзаи воҳӯрии Саной бо Муҳаммад Мансур дар маснавӣ тарзе тасвир ёфтааст, ки танҳо дар охири достон шоир, ки будани он нурро фаҳмондааст:

Гуфтам: он нур кист? Гуфт: он нур,
Билмафохир Муҳаммади Мансур.

Асоси ҳастии оламу одам аз чор модда - чор унсур иборат аст. Обу боду хоку оташ дар байни худ алоқаи ҷолиби руҳӣ доранд. Дар олами хок замин мавҷуд аст ва ба фалак робита дорад. Дар замин унсури хок сардию хушкӣ дошта, бо тобишҳои муқобили худ ранги заминро рангоранг гардондааст:

Рӯзи аввал, ки руҳ са раҳ додем,
Бо яке тудаҳок афтодем.
Хокдоне ҳавои ӯ нохваш,
Ниме аз обу ниме аз оташ.

Натиҷаи унсури хокӣ дар вучуди инсон хирс аст, чунки мақсади паст дорад. Азбаски хок пастист, пас, ҳосияти он хиро низ ба мақсади паст майл дорад. Он ҳам, мисли ҳайвон қонеъ гардонидани талаботи ҷисмонӣ аст:

Ҳама идбору бор чандон не,
Хона пур устухону дандон не.
В-аз пайи он ки чун фишонад нур.
Ҳама аз офтобу моҳ ранҷур.

Мувофиқи фаҳмиши Саной ҳосияти унсури хокӣ дар он аст, ки хирсу ҳасад, бухлу кинаро ба вучуд меорад. Асли ҳасаду хирс як аст қонеъ намудани талаботи ҳайвонии инсон. Тамоми фалак, чор табъ барои ба инсон гузаронидани ин хислатҳо амал мекунад:

Афъие дидам андар он маъдан,
Як сару ҳафт рӯю чор даҳан.

Афъӣ - ҳасад дар ниҳодаш оташи хасуд дорад, ки он аз чор таъби муттазод баромада,
охир хасудро ба ҳалокат мерасонад

Ҳар даме к-аз даҳон баровардӣ,
Ҳар киро ёфтӣ, фурӯ хурдӣ.

Дар ин чо робитаи байни олами хок ва афлок таъкид карда мешавад, зеро чони мардумон ҳам чузъе аз нафси кулл аст. Ҳар гоҳ ки Малик-ул-мавт хост онро боз гирад, ба воситаи чирмҳои осмонӣ ва тавассути аносири табоеъ оташи ҳасадро бемор карда, мекушад.

Кина ҳам хосияти унсури хокист ва дар тасаввури Саной чун дев тасвир ёфтааст. Кина ҳеч, чизро чашми дидан надорад:

Чун аз ин кулба рух ба раҳ додем,
Ба яке води андар афтодем,
Дев дидам бәсе дар он манзил,
Чашм ба гардану забон дар.

Марди киначу зоҳиран хушмуомила аст. Ҳамеша дар пай озори душмани хеш буда, баробари даст ёфтани ӯро захм мезанад:

Ҳамчу моли ятим берун хваш
Лек ҳангоми озмун оташ.

АДАБИЁТ

1. Бертелс, Е.Э. Тасаввуф ва адабиёти тасаввуф / Е.Э. Бертелс: тарҷумаи Сируси Язди. Техрон: Амири Кабир, 1382.723 с.
2. Бертельс Евгений Эдуардович. История персидско-таджикской литературы / Бертельс Евгений Эдуардович. - Москва, 1960, стр. 410-412.
3. Бройн, Т. Ҳақими иқлими ишқ. Таъсири мутақобилаи дину адабиёт дар зиндагӣ ва осори Ҳаким Саной (Тарҷумаи Махёри Алавии Муқаддам ва Муҳаммад Чавводи Маҳдави) / Т. Бройн. - Техрон: Остони Қудс, 1378. – 575 с.
4. Мирзоев, А. Сздаҳ мақола / А. Мирзоев. 1977.-288 с. Душанбе: Ирфон,8. Нуъмонӣ, Шибли. Шеър-л-ачам ё таърихи шуаро ва адабиёти Эрон / Шиблии Нуъмонӣ тарҷумаи Сайид Муҳаммадтақи Фаҳри Доъии Гелонӣ; шомили панҷ мучаллад, чилдҳои аввал ва дувум. - Техрон: Дунёи китоб, 1368. 564 с
5. Фурузонфар, Бадеуззамон. Сухан ва суханварон / Бадеуззамон Фурузонфар. - Техрон: Хоразмӣ, 1369. – 713 с.

СОХТ ВА ТАРКИБИ МАСНАВИИ “САЙР – УЛ – ИБОД ИЛАЛ МАОД”

Дар мақолаи мазкур мавзӯи сохт ва таркиби маснавии «Сайр-ул-ибод илал маод» мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф қайд кардааст, ки яке аз асарҳои, ки шухрати Ҳаким Санойро дар таърихи адабиёти форсу тоҷик ҳамчун нахуст эҷодкори асари манзуми ирфонии рамзӣ таъмин кардааст, ҳамин маснавии “Сайр – ул – ибод илал маод” аст.

КАЛИДВОЖАҲО: эҷод, шухрат, таърихи адабиёт, талаб.

СТРУКТУРА И СОСТАВ МАСНАВИ «САЙР – УЛ – ИБОД ИЛАЛ МАОД»

В данной статье рассматривается тема структуры и состава маснави «Сайр-ул-ибод илал маод». Автор отметил, что одним из произведений, прославивших Хакима Саноя в истории персидско-таджикской литературы как первого автора произведения мистической и символической поэзии, является эта маснави «Сайр-ул-ибод илал маод».

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: творчество, слава, история литературы, спрос.

STRUCTURE AND COMPOSITION OF MASNAVI “SAIR – UL – IBOD ILAL MAOD”

This article discusses the topic of the structure and composition of the masnavi “Sair-ul-ibod ilal maod”. The author noted that one of the works that glorified Hakim Sanoy in the history of Persian-Tajik literature as the first author of a work of mystical and symbolic poetry is this masnavi “Sair-ul-ibod ilal maod”.

KEYWORDS: creativity, fame, history of literature, demand.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Мадаминов Сироятullo* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюми факултети филологияи тоҷик. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **006772869**.

Сведения об авторе: *Мадаминов Сироятullo* – Таджикский национальный университет, магистрант 2 курса факультета таджикской филологии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **006772869**.

Information about the author: *Madaminov Siroyatullo* – Tajik National University, second-year master`s student of the Faculty of Tajik Philology. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **006772869**.

МОНАНДӢ ВА ТАФОВУТ МИЁНИ ШЕВАҶОИ ЗАБОНИ АНГЛИСИИ БРИТОНИЁГӢ ВА АМРИКОӢ

Сангова Т.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ҷама гуна забон, новобаста аз минтақаи ҷойгиршавиаш дорои шеваю лаҳҷаҳои худ мебошад. Агар ба забони англисии бритониёгӣ аҳаммият диҳам ва онро каме тадқиқ намоем, шояд он мешавем, ки минтақаҳои гуногуни ин мамлакат шеваҳои хоси худро доранд. Агар дар маркази ин мамлакат, Лондон, шаҳрвандон бо забони адабии англисӣ суханпардозӣ намоянд, каме дуртар он ин макон, яъне дар Оксфорд ва Кембридж забони гуфтугӯӣ фарқиятҳои худро дорад.

Дар забони муосири англисӣ низ якчанд намуди шеваҳо мавҷуданд:

- **Southern** - дар шеваи ҷанубии забони англисӣ [r] агар баъди садонок ояд талаффуз намешавад. Ба ҷойи ин овози садонок дароз талаффуз карда мешавад. Мисол: fire [faɪ̃], afar [fa:].

- **Estuary English** - аз минтақаи Лондон сар шуда, қад-қади дарёи Темза то ба мулкҳои графтии Эссекс, Суссекс ва Кент паҳн гаштааст. Шеваи нави синфи коргар ва синфи миёна зуд инкишоф ёфта, шеваи дуҷуми қисмати ғарбӣ ба ҳисоб мерафт. Дар ин шева калмаҳои лаҳҷавӣ ба монанди сленг ва вулгаризмҳо дар сатҳи хеле кам ба ҷашм мерасиданд.

- **Cockney** – яке аз намудҳои машҳури нутқи гуфтугӯӣ, ки дар Лондон онро табақаи пасти одамҳои истифода менамоянд, ба ҳисоб меравад. Хусусияти хоси шеваи кокней ин талаффузи нодурусти онҳо мебошад ва ба ин гурӯҳ сленгҳои қофиядор дохил мешаванд.

- **East Anglian** - ин шева бештар ба шеваи ҷанубӣ шабоҳат дорад. [t] дар байни ду садонок одатан қавитар талаффуз мешавад. Овози [aɪ] ба [oi] иваз шуда калимаи «time» [toim] талаффуз карда мешавад.

- **East Midlands** - шеваи қисмати шарқии Мидленс як замон пур аз тағйиротҳои шавқовар шуда буд ва ҳоло бошад яке аз лаҳҷаҳои софи забони англисӣ ба шумор меравад. Дар ин шева овози «R» меафтад ва овози «H» бошад талаффуз мешавад.

- **The West country** - хусусияти ин шева дар он аст, ки овози [r] дар ягон ҳолат намеафтад ва [s]-и аввали калима бошад [z] талаффуз карда мешавад (singer- zinger), овози [f] агар дар аввали калима ҷой дошта бошад, [v] талаффуз мешавад (finger-vinger) ва садонок бошад дароз талаффуз мешавад.

- **West Midlands** - (Brummie - яке аз лаҳҷаҳои паҳншударин дар Бирмингем) талаффуз фарқ намекунад, вале дар сохтори грамматика тафовут ба ҷашм мерасад: are>am, am, are (with a continuous sense) >bin, isnot>ay, arenot>bay.

- **Lancashire** - ин шева дар қисмати шимолу шарқии Ливерпул истифода мешавад, ки хусусияти ҷанубӣ дорад, яъне овози [r] ҳангоми талаффуз меафтад.

- **Souse** - боз яке аз шеваҳои дигари Ливерпул, ки варианти лаҳҷаи Ланкаширӣ буда, Битлзро машҳур гардонидаст.

- **Yorkshire** - шеваи йоркшайр, ки бо хусусияти монотонии худ машҳур аст ва ӯ монанди забони шведӣ буда, талаффузи овози [r] дар он нигоҳ дошта мешавад.

- **Northern** - шеваи шимолӣ бо шеваи ҷанубии шотландӣ монанд аст. Дар он як қатор калмаҳои скандинавӣ нигоҳ дошта мешавад, мисол: **bairn** барои кудак. Дар ин шева овози [r] фаҳмо ва равшан талаффуз карда мешавад.

Ғайр аз инҳо боз дар қисматҳои шимолии Британияи Кабир дар Ирландия, Уэлс ва Шотландия низ шеваҳо мавҷуданд, вале онҳо дар пайдошавии шеваи амрикоӣ сахм надоранд, барои ҳамин онҳоро дар ин ҷо баррасӣ намудан зарур нест.

Боиси қайд аст, ки агар дар як мамлакат сохтори гуфтугӯии забон дар шеваҳо фарқиятҳои худро дошта бошанд, албатта он забон берун аз мамлакат низ бо таъсирҳои забони бегона ҳолати аввалии худро қисман метавонад гум кунад.

Ин дигаргуншавии забони англисиро метавонем дар забони англисӣ, ки дар Амрико истифода мешавад, мушоҳида намоем.

Дар аввалҳои асри XVII дар натиҷаи мустамликадорӣ Амрико, забони англисӣ дар дигар тарафи соҳил низ паҳн гашт. Дар як вақт дар онҷо ҳам муборизаҳои сиёсӣ ва ҳам муборизаҳои забонӣ идома мекард, ки дар натиҷа забони англисӣ мавқеи рақибҳои худ, яъне забонҳои фаронсавӣ ва испанӣ танг мекард. Забони англисии амрикоӣ дар асри XVII аз шеваи бритониёӣ маншаъ мегирад. Аҳолии штатҳои Виржиния ва Массачусетс аз қисмати ҷанубии Англия ва Лондон муҳоҷир шудаанд.

Қисмати миёнаи соҳили Атлантика қисман Пенсилвания аз худ карда шуда буд ва дар он ҷо аҳолии аз қисмати шимолу ғарби Англия, шотландҳои Ирландия муҳоҷират намуда буданд. Дар натиҷаи ин азхудкуниҳо дар қисмати шимолии Амрико се навъи шева пайдо гардид, ки муддати дароз тараққӣ карда меистод:

- шеваи шимолу шарқӣ (шеваи нави Англия);
- шеваи ҷанубӣ;
- шеваи марказии ҷанубу ғарбӣ (ё «умумӣ амрикоӣ»).

Яке аз шеваи паҳншударин ва муҳим, шеваи марказии ҷанубу ғарбӣ ба шумор меравад, ки дар асоси он меъёри забони адабии англисии амрикоӣ муқаррар карда шудааст. Бо ин восита ду варианти асосии забони адабии забони англисӣ – варианти амрикоӣ ва варианти бритониёӣ пайдо шуд.

Чи тавре ки соли 1781 Уизерспун қайд намудааст «Дар байни мулкҳои графӣ Бритониё ва Амрико тафовути бисёр байни шеваҳо вучуд дорад». Дар як қисмати он овози [r] агар дар охири калима бошад талаффуз намешавад ва дар қисмати дигар бошад кушод ва равшан талаффуз мешавад.

Варианти қабулшудаи стандартии забони англисии амрикоиро, амрикоӣ «бетараф» ва тафовути минтақавӣ надошта арзёбӣ намуданд. Варианти забони умумӣ амрикоӣ чун варианти бритониёӣ, ки солҳои пеш дар Англия вучуд дошт, бе ягон тағйиротҳои махсус амал менамояд. Варианти умумӣ амрикоӣ забони англисӣ айни ҳол дар рӯйи ҷаҳон мавқеи худро пайдо ва мустаҳкам гардонда истодааст. Ин аз он дарак медиҳад, ки истифодабарандагони варианти амрикоӣ назар ба бритониёӣ бештар буда ва ин шева назар ба шеваи дар Англия истифодашаванда онқадар хусусиятҳои орфографӣ, фарқият дар талаффуз надорад. Варианти амрикоӣ забон гирифтори иқтибосот менамояд, то он даме ки омаду рафти муҳоҷирин дар қисмати шимолии Амрико қатъ нагардад.

Дар мисолҳои зерин метавон варқиятро ва монандихоро миёни ду забони бо ҳам наздик мушоҳида намуд:

Англисии Амрикоӣ   Англисии Бритониёӣ

taxes rates

taxpayers ratepayers

taxi cab

theater theatre

thumbtacks drawing pins

traffic circle roundabout

tumor tumour

TV (sl.) telly (sl.)

undershirt vest

vacation holiday

vacuum tube valve

valet (military) batman
 vapor vapour
 mom (mother) mum
 movie film
 movie theater cinema
 municipal judge magistrate
 neighbor neighbour
 newsstand kiosk
 notary public commissioner of oaths
 nuts (sl. crazy) dotty (sl.)
 offense offence
 orchestra seat stall
 organize organise

Баъзе калимаҳои иқтибосии соли 1600 аз забони ҳиндӯӣ ба варианти амрикоии забони англисӣ воридшуда, дар Англия то ҳол нофаҳмо боқӣ мондаанд. Аз забони ҳиндӯҳои қадим номгӯӣи бисёр ҳайвонот ва растаниҳо ба варианти амрикоии забони англисӣ ворид гашт (abalone, bayou, moose, racoonetc.).

Фурӯши гуломон дар қазираҳои Кариб барои ба забон ворид шудани вожаҳои нав мусоидат намуд:

▪ **barbecue, caiman, guava, tobacco.**

Гуломони аз Африқо ба Амрико омада, ба забони худ аз шеваи амрикоии забони англисӣ баъзе калимаҳоро ворид намуданд:

▪ **gooba, gumbo, okra, yam.**

Аз забони ҳиндӯҳои Мексика ба фонди луғавии лаҳҷаи амрикоӣ баъзе иқтибосҳо ворид гардид:

▪ **avocado, chocolate, cigar, cocoa(cacao), shark, etc.**

Қисмати зиёди луғат аз забони фаронсавӣ ба шеваи амрикоӣ ворид гардид. Калимаи **bureau** (бюро), **chowder** (ордобаи аз моҳӣ тайёршуда), **rapids** (остона). То миёнаи асри XVIII амалан иқтибосот аз забони немисӣ ба шеваи амрикоӣ мушоҳида намешуд. Ҳатто иқтибосҳо аз забони ҳоландӣ берун аз Нью-Йорк то соли 1700 аҳён ба чашм мерасид. Қисмати зиёди иқтибосот ба нимаи асри XVIII дохил мешавад. Мисол: **sleigh** (чана, чигина), **stoop** (қанот), **span** (чуфтпарӣ), **cooky** (пухтупаз, қанодӣ), **coleslaw** (хуриш аз қарам), **spook** (арвоҳ), **cruller** (чигарбирён), **waffle** (вафлӣ), **boss** (сардор), **Santa Claus** (бобои барфӣ).

АДАБИЁТ

1. Антрушина Г.Б. Лексикология английского языка: Учебное пособие / Г.Б. Антрушина. - М.: Высшая школа, 2001.
2. Аракин В.Д. История английского языка: Учебное пособие / В.Д. Аракин. - М., 1985
3. Арбекова Т.И. Лексикология английского языка: Учебное пособие / Т.И. Арбекова. - М., 1977
4. Большой англо-русский словарь: 2-е издание, исправленное и дополненное. - Минск: Современный литератор, 2008, - 1167 с.
5. Заботкина В.И. Новая лексика современного английского языка: Учебное пособие / В.И. Заботкина. - М.: Высшая школа, 2000, - 124 с.

МОНАНДӢ ВА ТАФОВУТ МИЁНИ ШЕВАӢОИ ЗАБОНИ АНГЛИСИИ БРИТОНИЁГӢ ВА АМРИКОӢ

Дар мақолаи мазкур мавзӯи монандӣ ва тафовут миёни шеваҳои забони англисии бритониёгӣ ва амрикоӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф қайд кардааст, ки ҳама гуна забон, новобаста ба минтақаи ҷойгиршавиаш дорой шеваю лаҳҷаҳои худ мебошад.

КАЛИДВОЖАӢО: лаҳҷа, англисии амрикоӣ, забон, муаллиф, минтақа.

СХОДСТВА И РАЗЛИЧИЯ МЕЖДУ БРИТАНСКИМ И АМЕРИКАНСКИМ ДИАЛЕКТАМИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

В данной статье обсуждается тема сходства и различия между стилями британского и американского английского языка. Автор отметил, что любой язык, независимо от его местонахождения, имеет свои стили и диалекты.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: диалект, американский английский, язык, автор, регион.

SIMILARITIES AND DIFFERENCES BETWEEN BRITISH AND AMERICAN DIALECTS OF ENGLISH

This article discusses the topic of similarities and differences between British and American English styles. The author noted that any language, regardless of its location, has its own styles and dialects.

KEYWORDS: dialect, American English, language, author, region.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Сангова Тахмина* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети забонҳои Осиё ва Аврупо. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторе: *Сангова Тахмина* – Таджикский национальный университет, магистр факультета языков Азии и Европы. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Information about the author: *Sangova Takhmina* – Tajik National University, master`s student of the Faculty of Asian and European Languages. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.

БАЪЗЕ НАВЪҲОИ ҚОФИЯ ДАР ҒАЗАЛИЁТИ МУҲАММАДСИДДИКИ ҲАЙРАТ

Джумаева Ш.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Яке аз роҳҳои асосии таъмини хушоҳангири дар сатҳи канории ҷанбаи мусиқии Ҳайрат, махсусан дар ғазалиёти ӯ, интихоби корбурди махсуси қофия ташкил медиҳад. Ба ин маънӣ, ки шоир дар истифодаи қофия назари васеътар намуда, ҷуз аз вазифаи аслии он, ки дар охири мисраъҳо ва ё пеш аз радиф омадаву инсиҷоми байтро таъмин намудааст, мусиқии аҷибу дилнишинеро ба самъи шунаванда мерасонад.

Ин шева аз он гувоҳӣ медиҳад, ки ғазалиёти Ҳайрат қиёсан бо дигар анвои шеърӣ фарқи назаррасеро касб намуда, дар натиҷа, ганҷинаи бузурге аз сурудаҳои дилнишину тараннумдор ва оҳангноки ашъори шоирро пешорӯйи хонанда қарор медиҳад.

Хусусияти дигари корбурди қофия дар ашъори шоир он аст, ки маҷмуи бавучудоваранда ё созандаи қофия, дар навбати худ, аломатҳои сабкие ҳастанд, ки ба, ғазалиёти шоир вачҳаи адаби дигаре зам мекунад. Ин нишонаҳои махсуса аз ҷигунагии истифодаи қофияҳои дохилӣ ба миёни матни ғазал, майли коргирӣ дар қофияббандии хунарӣ такрори қавофӣ дар бештари абёти баъзе ғазалҳои шоирро мушоҳида мешавад.

Аз гуфтаҳои боло бармеояд, ки Муҳаммадсиддики Ҳайрат аз мушаххасот ва қавонину қавоиди қофия ба хубӣ огоҳ буда, чунонки баъдтар хоҳем دید, дар риояи ин қоидаҳо ба андозаи қофӣ марок зоҳир намудааст.

Дар бораи қофия ва радифи ғазалиёти Ҳайрат то имрӯз касе аз муҳаққиқони хориҷию бумӣ таҳқиқот набурдааст. Зимнан, қайд бояд кард, ки аз ҷониби Илҳом Эшонкулов бори нахуст соли гузашта рисолае бо номи “Рӯзгор ва осори Муҳаммадсиддики Ҳайрат” чоп шуд, ки муаллиф дар он доир ба қофия ва радиф сухан нагуфтааст. Аз ин лиҳоз, мо аз навиштаи олимони муосир ҳамон меъёрҳоеро мавриди истифода қарор додем, ки донишмандони асримиёнагӣ муқаррар кардаанд. Бинобар ин, мо дар баҳси фаннии қофияи ғазалиёти Ҳайрат бештар ба гузаштагон така кардем.

Адабиётшиносони гузаштаи форс-тоҷик вобаста ба иштироқи ҳарфҳо, ҳаракатҳои қофия, мавҷудияти ҳарфи рави зиёда аз 35 навъи қофияро муайян намудаанд. Адабиётшиноси тоҷик, баҳусус Баҳром Сирус аз миёни 35 навъи муқаррарнамудаи қуамо 25 навъи қофияи пурбаҳоро дар шеъри асримиёнагии форсӣ –тоҷикӣ мушаххас намудааст [11, с. 49 – 64с].

Мо хузури қофияи пурбаҳоро дар ғазалиёти Ҳайрат аз рӯйи ашъори мунтахаби мураттабсохтаи Расул Ҳодизода муайян намуда, қофияҳои пайдонамударо дар асоси тақсимбандие, ки устод Худой Шарифов дар китоби назмшиносӣ муқаррар кардаанд, бо тартиби муайянкардашуда гурӯҳбандӣ намудем.

1. **Қофияи муқайяди мучаррад.** Чунин навъи қофияест, ки танҳо аз як ҳарф ва як ҳаракат таркиб ёфтааст:

Аз баррасии қофияҳои мавҷуд дар «Ашъори мунтахаб»-и Ҳайрат маълум гардид, ки дар 25 ғазали шоир қофияи навъи мазкур вучуд дорад. Мисол:

Он ки тираш дидаӣ, берун зи таркаш будааст,
Ҳам нигар сайде, ки бар фитроқи абраш будааст [15, с. 41].

Дар ин байт калимаҳои «таркаш» ва «абраш» калимаҳои қофия буда, ҳиҷои «-аш» решаи қофия мебошад. Қофияи ин байт аз як ҳарф ва як ҳаракат иборат аст:

ш – рави;
а – тавҷех.

2. **Қофияи муқайяд бо ҳарфи қайд.** Чунин навъи қофияест, ки аз ду ҳарф ва як ҳаракат иборат аст.

Дар ашъори шоир 4 ғазал дар ҳамин навъи қофия вучуд дорад. Мисол:

То нигорам ба гулистон зи пайи сайр омад,
Ваҳ, чӣ нуқсон ба суман рафту ба гул зайр омад [15, с. 51].

Дар байти мазкур калимаҳои «сайр» ва «зайр» калимаҳои қофия буда, қисмати «-айр» решаи қофия мебошад, ки аз ду ҳарф ва як ҳаракат иборат аст:

р – равӣ;
й – қайд;
а – ҳазв.

3. Қофияи муқайяд бо ридфи муфрад. Чунин навъи қофияест, ки аз ду ҳарф иборат аст. Аз баррасии қофияҳои мавҷуд дар ғазалиёти Ҳайрат маълум гардид, ки дар 28 ғазали шоир бо ин навъи қофия дучор мешавем. Мисол:

Сарви болои ту гар ёд равад,
Хотир аз дидани шамшод равад [15, с. 59].

Дар ин байт калимаҳои «ёд» ва «шамшод» калимаҳои қофия буда, ҳиҷои «-од» решаи қофия мебошад, ки аз ду ҳарф иборат аст:

д – равӣ;
о – ридфи муфрад;

4. Қофияи муқайяд бо ридфи мураккаб. Чунин навъи қофияест, ки танҳо аз се ҳарф иборат аст. Дар миёни ғазалиёти Ҳайрат танҳо, дар як ғазали шоир ин навъи қофияе мавҷуда вучуд дорад:

Чӣ хуш, ки мутрибу соқӣ маро ба хона шавад,
Чӣ хуш, ки чангу наю бода дар миёна шавад [15, с. 50].

Дар ин байт калимаҳои “хона” ва “миёна” калимаҳои қофия буда, ҳиҷои “-она” решаи қофия мебошад, ки аз се ҳарф иборат аст:

а – равӣ;
н – ридфи зоид ё мураккаб;
о – ридфи муфрад.

5. Қофияи муқайяд бо ҳарфҳои таъсису даҳил. Чунин навъи қофияест, ки одатан аз се ҳарф ва як ҳаракат иборат аст. Аз баррасии қофияҳои мавҷуд дар ғазалиёти Ҳайрат маълум гардид, ки фақат як ғазал дар ин навъи қофия вучуд дорад:

Дарди дилро ноби лаълат нофеъ аст,
Иллоти ғамро висолат рофеъ аст [15, с. 133].

Дар байти боло калимаҳои “нофеъ” ва “рофеъ” калимаҳои қофия буда, ҳиҷои “-офеъ” решаи қофия мебошад, ки аз се ҳарф ва як ҳаракат иборат аст:

ъ – равӣ;
ф – даҳил;
о – таъсис;
е – ишбоъ.

6. Қофияи мутлақи мучаррад. Чунин навъи қофияест, ки метавонад аз ду ҳарф иборат бошад ва ё бо як ё ду ҳаракат низ меояд. Аз баррасии қофияҳои мавҷуд дар ғазалиёти Ҳайрат маълум гардид, ки дар 5 ғазали шоир ба ин навъи қофия дучор меоем. Мисол:

Агар кашидани теги чафот дар назарат,
Биё, биё, бизан, эй чон ки чону дил сипарат [15, с. 44].

Дар байти мазкур калимаҳои «назарат» ва «сипарат» калимаҳои қофия буда, ҳиҷои «-арат» решаи қофия мебошад, ки аз ду ҳарф ва ду ҳаракат иборат аст:

р – равӣ;

т – васл;

а-и пеш аз равӣ – тавҷех;

а ё ҳаракати равӣ, ки ба васл пайванд – маҷро.

7. Қофияи мутлақ ба ридфи муфрад. Чунин навъи қофияест, ки аз 3 ҳарф ва дар баъзе маврид бо як ҳаракат меояд.

Дар 13 ғазали шоир қофияи навъи мазкур вучуд дорад:

Найзаву теғу синонаш нигаред,

Новаку тиру камонаш нигаред [15, с. 137].

Дар ин калимаҳои «синонаш» ва «камонаш» калимаҳои қофия буда, ҳиҷои «-онаш» решаи қофия мебошад, ки аз 3 ҳарф ва як ҳаракат иборат аст:

н – равӣ

о – ридфи муфрад

ш – васл

а – маҷро

8. Қофияи мутлақ бо ҳарфи хуруҷ. Чунин қофияест, ки се ҳарф ва се ҳаракатро қабул карда метавонад.

Аз баррасии қофияҳои мавҷуд дар ғазалиёти Ҳайрат маълум гардид, танҳо ки дар як ғазали шоир қофияи навъи мазкур вучуд дорад:

Хат ба хубӣ узорро монад,
Ин гул аст, он баҳорро монад [15, с. 63].

Дар ин байт, агар сурати навиштории вожаҳоро ба хатти имрӯзаи тоҷикӣ ба назар гирем, калимаҳои «узорро» ва «баҳорро» калимаҳои қофия буда, ҳиҷои «-орро» решаи қофия мебошад, ки аз 3 ҳарф иборат аст:

о – ридфи муфрад

р – равии мутлақ

р-и дуюм – васл

о-и дуюм – хуруҷ

9. Қофияи мутлақ бо ҳарфҳои қайд, хуруҷ ва мазид. Чунин навъи қофияест, ки аз 5 ҳарф ва 3 ҳаракат иборат аст.

Фақат дар як ғазали шоир қофияи навъи мазкур вучуд дорад:

То ҳарфи васфи он чун писта бастаам,
Аз қайди қанду в-аз тамаи руста растаам. [15, с. 98]

Дар байти боло калимаҳои «бастаам» ва «растаам» калимаҳои қофия буда, ҳиҷои «-астаам» решаи қофия мебошад, ки аз шаш ҳарф иборат аст:

т – равӣ

с – қайд

а – васл

а – хуруҷ

м – мазид

а – ҳазв

Бояд ба эътибор гирифт, ки дар қофияи мазкур “а”- и баъд аз ҳарфи равӣ “ҳ”- и ҳаваз буда, дар зоти худ баҳоеро ниҳон дорад, ки ба он дахл намекунем.

10. Қофияи мутлақ бо ҳарфҳои хуруҷ, мазид, нойира. Чунин қофияест, ки панҷ ҳарфро дар бар гирифтааст.

Танҳо дар як ғазали шоир қофияи мазкур вучуд дорад. Мисол:

Бошад суботи бандагии гул ба рӯятон,
Сунбул расонда силсилаи худ ба мӯятон. [15, с. 100].

Дар ин байт калимаҳои “рӯятон” ва “мӯятон” калимаҳои қофия буда, ҳиҷои “-ӯятон” решаи қофия мебошад, ки аз чор ҳарф ва ду ҳаракат иборат аст:

ӯ – равӣ
я (й) – васл
т – хуруч
о – мазид
н – нойира

АДАБИЁТ

1. Арӯзи Сайфӣ ва Қофияи Ҷомӣ / ба эҳтимоми Муҳаммади Фишоракӣ.– Техрон, 1372. – 102 с.
2. Фурӯзонфар, Бадёуззамон. Сухан ва суҳанварон / Бадёуззамони Фурӯзонфар Техрон: 1381. – 380 с.
3. Зехнӣ, Т. Санъати Сухан / Т. Зехнӣ. – Душанбе: Маориф, 1992. – 301 с.
4. Нарзиқул, М. Қойгоҳи суҳан / М. Нарзиқул. – Душанбе: Адиб, 2006. – 224 сах.
5. Нарзиқул, М. Вазни шеърӣ тоҷикӣ / М. Нарзиқул. – Душанбе: МТБТи ДМТ, 2021. – 143 с.
6. Нарзиқул, М. Муқаддимаи шеършиносӣ (вазни шеър) / М. Нарзиқул. – Душанбе: Сино, 2004. – 79 с.
7. Нарзиқул, М. Перомунӣ “шеърӣ нав”-и тоҷикӣ ва арузи озод / М. Нарзиқул. – Душанбе: Пайванд, 2016. – №25. – С. 65-76.
8. Нарзиқул, М. Басомад ва зебоишиносии авзони ғазалиёти Шайх Ироқӣ / М. Нарзиқул. – Душанбе: Паёми донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 2015. №4/1 (159). – С. 135-146.
9. Насируддини Тӯсӣ. Меъёр-ул-ашъор. Таҳияи Урватуллои Тоир. – Душанбе: Ориёно, 1992. – 152 с.
10. Сирус, Б. Арӯзи тоҷикӣ / Б. Сирус. – Душанбе: Нашрдавтоҷик, 1963. – 287 с.
11. Сирус Б. Назарияи нави қофиябандӣ дар назми тоҷик / Б. Сирус. – Душанбе: Ирфон 1972. – 47 с.
12. Сирус Б. Қофия дар назми тоҷик / Б. Сирус. – Сталинобод, 1956.-223 с.
13. Тоиров, У. Қомуси қофия ва арӯзи шеърӣ Аҷам / У. Тоиров. Ҷ. 1.– Душанбе: Ирфон, 1994. – 512 с.
14. Хонларӣ, Парвиз Нотил. Таҳқиқи интиқодӣ дар арӯзи форсӣ ва чигунагии авзонии ғазал / П. Н. Хонларӣ. – Техрон: Нашри Донишгоҳӣ, 1327. – 214 с.
15. Ҳайрат, Муҳаммадсиддиқ. Ашъори мунтахаб / Муҳаммадсиддиқи Ҳайрат. – Душанбе, 1964. – 252с.
16. Қадқанӣ, Муҳаммадризо Шафеъӣ. Мусикии шеър / Ш. К. Муҳаммадризо – Техрон: Огоҳ, 1391. – 680 с.
17. Қадқанӣ, Муҳаммадризо Шафеъӣ. Суварӣ ҳаёл дар шеърӣ форсӣ / Ш. К. Муҳаммадризо. – Техрон: Огоҳ, 1357.– 720 с.

БАЪЗЕ НАВЪҲОИ ҚОФИЯ ДАР ҒАЗАЛИЁТИ МУҲАММАДСИДДИҚИ ҲАЙРАТ

Дар мақолаи мазкур навъҳои қофия дар ғазалиёти Муҳаммадсиддиқи Ҳайрат мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф аз рӯйи нишондодҳои баррасикардаи худ қайд мекунад, ки шоир аз 25 навъи қофия 10 навъи онро ба қор бурдааст ва бо ҳамин васила, ӯ тавонистааст, дар ғазалҳои худ оҳангҳои гӯшнавозу дилнишинро ҷой дода, созмони мусикии шеърӣ худро равшан ба низом дарорад.

КАЛИДВОЖАҲО: қофия, қофияҳои муқайяд, қофияҳои мутлақ, ҳарф ва ҳаракатҳои қофия, радиф, ғазал.

НЕКОТОРЫЕ ВИДЫ РИФМЫ В ГАЗЕЛЯХ МУХАММАДА СИДДИКИ ХАЙРАТ

В данной статье рассматриваются типы рифмы в газелях Мухаммада Сиддики Хайрата. Автор отмечает, что поэт использовал 10 из 25 видов рифм, благодаря чему ему удалось разместить в своих газелях приятные и душевные мелодии, четко организовать свою поэтическую музыку.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: рифма, муқайядские рифмы, абсолютные рифмы, рифмованные буквы и движения, радиф, газель.

SOME TYPES OF RHYME IN THE GHAZELS OF MUHAMMAD SIDDIQI KHAIRAT

This article examines the types of rhyme in the ghazals of Muhammad Siddiqi Khairat. The author notes that the poet used 10 out of 25 types of rhyme, thanks to which he managed to place pleasant and soulful melodies in his ghazals, and clearly organize his poetic music.

KEYWORDS: rhyme, muqayyad rhymes, absolute rhymes, rhymed letters and movements, radif, ghazal.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Джумаева Шабнам* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети филологияи тоҷик. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторе: *Джумаева Шабнам* – Таджикский национальный университет, магистрант факультета таджикской филологии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Information about the author: *Jumaeva Shabnam* – Tajik National University, master`s student of Faculty of Tajik Philology. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.

ҶОНИШИНҲОИ ТАЪИНӢ ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Набиева М.О.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ҷонишинҳои таъинӣ дар забони англисӣ низ хеле зиёд ба назар мерасанд. Онҳо бо унвони “**Reciprocal pronouns**” серистеъмол буда, шумораи онҳо дар забони англисӣ назар ба забони тоҷикӣ зиёдтар ба назар мерасанд, ки ба онҳо **every, each, everybody, everyone, everything, other, another, either one another, each other**. Ва ё дар қатори ашӯҳои монанд: **all, both** ва ғайраҳо дохил мешаванд. Онҳо ҳам дар шакли танҳо ва ҳам дар шакли ҷамъ омада метавонанд.

Дар забони асрҳои IX-мисли забони адабии ҳозираи тоҷик воҳидҳои ҳама, ҳар, дигар, ҳарду ба сифати ҷонишинҳои таъинӣ истеъмол мешуданд. Хусусияти ҷонишинҳои мазкур дар он аст, ки онҳо кулл ва ҷузъ ва қомилан фаро гирифтани предметҳоро ба таври умумӣ таъини таъкид менамоянд. Ин ҷонишинҳо агарчи аз ҷиҳати таъкид намудани предметҳо бо ҳам наздик бошанд ҳам, бо баъзе хусусиятҳои хоси худ аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Барои ҳамин лозим доништа шуд, ки воҳидҳои мазкур алоҳида-алоҳида таҳлил карда шаванд:

Ҷонишини таъинии “all”

Ҷонишини таъинии **all** “**ҳама**” дар забони ин давра дар мавқеҳои гуногун истифода шаванд ҳам, маънои он тағйир намеёбад. Ҷонишини таъинии **ҳама** пеш аз предмети таъинии амал хеле зиёд истеъмол мешавад. Он дар забони асри X бо исмиҳои замон омада, замони амалро таъкиду таъин менамояд. Ҷонишини таркибии “**ҳама**” маънои ҷамъро ифода мекунанд. Ин ҷонишин дар таркибаш ё бо пасоянд, ё дар алоҳидагӣ ва ё дар таркибаш муайяншаванда ва ё муайяншавандаҳо дошта бошад ҳам, ҳамеша дар шакли ҷамъ меоянд. Бинобар ин, мавқеи ин ҷонишин иваз карда шаванд ҳам, маънову мақсади ғоянда тағйир намеёбад.

Дар забони англисӣ ҷонишини таъинии “**ҳама**” ба шакли сифатӣ ва исмӣ меояд. Дар шакли ҷонишини сифатии **all** ба маънои “**ҳама**” ва дар шакли исмӣ дар шумораи ҷамъ ба маънои “**ҳамааш**”, “**тамом**” ва “**ҳама**” меояд. Артикли **the** баъд аз ҷонишини **all** меояд. Бо калимаҳои субҳ, рӯз, шаб ва дигар маъноҳои вақт ҳам ҷонишини “**ҳамаи**” (**all**) ва инчунин “**тамоми**” (**the whole**) низ меояд, ба мисли: тамоми шаб (**the whole night**), тамоми рӯз (**the whole day**) ва ғайраҳо низ меояд.

Ҷонишини **all** дар забони англисӣ метавонад бо худ артикли муайянии - **the** -ро қабул кунад. Исм бо артикли муайянии **the** ба ҷонишини таъинии **all** ҳамон вақт омада метавонад, вақте сухан оид ба шахс ва ё ашӯи муайян оварда шаванд: **All the things has already packed.**

Инчунин, ҷонишини таъинии **all** дар шакли инкорӣ низ омада метавонад. Он метавонад бо феъли хабарӣ дар шакли инкорӣ ифода ёбад ва ё зиёдтар бо ҳиссаҷаи инкории “**not**” (**на**), ки ҳамеша пеш аз ҷонишин меояд, ифода мешавад. Ҷонишини инкории “**not all**” маъноҳои “**на ҳама**”, “**на ҳама кас**”, “**на ҳама чиз**”-ро доранд. **Not all the students are ready to give their talks now. Not all of us have enough knowledge on this subject.**

Дар забони тоҷикӣ **ҳама** пеш аз ҷонишинҳои ман, ту, шумо меояд (**ҳамаи мо, ҳамаи шумо**), аммо дар забони англисӣ баъд аз ин ҷонишинҳо меояд (**we all, you all**). **We all learn this subject. You all go to see him today.**

Ба ҷойи ҷонишини **all** (**ҳама**) дар забони англисӣ ҷонишинҳои **everybody, everyone** меояд ва ба ҷойи ҷонишини **all** (**тамоми**) – ҷонишини **everything** омада метавонад, ки ҳаммаъноянд. Вале дар забони тоҷикӣ **ҳамаи** онҳо як шакл ва як маъноро ифода мекунанд. **All my friends know about her.** ~ **Ҳамаи дӯстони ман дар бораи вай духтар медонанд.** ~ **All my friends know about her.** **Ҳамаи духтарон ба тамошои он ҷо рафтанд.** ~ **All the girls went to see there.** **Тамоми коргарон ба ҷустуҷӯи вай писар бароманд.** ~ **All the workers went to look for him.**

Ҷонишини таъинии **all** (ҳама, ҳама чиз, ҳама кас) категория, шумора ва шахс надоранд, вале ба сифати ҷонишинҳои исмии категорияи ҷондор ва бечон омада метавонанд. Ба вазифаи мубтадо ҷонишини таъинии **all** (ҳама) дар ҷумлаҳои феълӣ/хабарӣ дар шакли ҷамъ меоянд, аммо бо маънои ашӯҳо баъзан вақт дар шакли танҳо низ омада метавонад. Ба ҷойи ҷонишинҳои исмии ҷонишини “**all**” (ҳама) метавонад ба вазифаи синтаксисии пурқунанда истифода карда шавад. I saw **all of them** there yesterday. ~ Ман ҳамаи онҳоро дирӯз дар он ҷо дидам. She took away **all things**. ~ Вай духтар ҳама чизҳоро бурд. He has already sent “**all**” the telegrams. ~ Вай писар аллакай тамоми телеграмахоро фиристод.

Чи тавре ки аз тарҷумаи мисолҳо маълум аст, дар ҷумлаҳои забони тоҷикӣ ҳам “**all**” ба вазифаи синтаксисии пурқунанда омадааст. Ба ғайр аз ин ҷонишини **all** (ҳама) ба худ пешоянди “of”-ро дар шакли ҷамъ бо ҷонишинҳои шахсӣ (us, you, them) меоянд. Ба мисли **all of us, all of them... all of us know secret. All of them think they’re special.**

Истифодаи “**all of**” пеш аз калимаҳои мисли (ҷонишинҳои нисбӣ) “**Whom**”, “**which**” ва “**whose**”.

All of you are welcome. ~ Ҳамаатон хуш омадед. I know 4 Italians, **all of whom** think they’re great singers. ~ Ман чор итолиёвиро мешиносам, ки фикр мекунам ҳар чорашон сарояндагони хубанд. She has three dogs, **all of which** greet her when he got home. ~ Вай се сағ дошт, ки вақте ба хона мерасид **ҳамагӣ** ӯро пешвоз мегирифтанд. Инчунин ба қайд гирифтанд лозим аст, ки дар забони англисӣ ҷонишинҳои **everybody, everyone** ва **everything** ҳамон маънои ҷонишини исмии **all** (ҳама)-ро низ доранд. Мисол: **Everybody** has this book. ~ Ҳама ин китобро доранд. **Everyone** can retell it. ~ Ҳама инро нақл карда метавонанд. **Everything** is good. ~ **Ҳама** чиз хуб аст. Дар ҳар сеи ҷумлаи ҷонишини ҳаммаъноии ҷонишини исмии **all** буда, ба вазифаи мубтадои ҷумла омадаанд. Ҷонишини **all** (ҳама, ҳамагӣ, ҳама чиз, бисёр) ҳамчун ҷонишин-сифат ва ҷонишин-исм истифода мешавад. Дар вазифаи муайянқунанда **all** бо исмҳои шумурдашаванда дар шакли ҷамъ ба маънои **ҳама** ва бо исмҳои шумурданашаванда бо маънои **ҳама, ҳама чиз, тамоми** истифода мешавад. Дар ҳоле ки ҷонишини **all** дар якҷоягӣ бо исмҳои шумурдашаванда дар шакли ҷамъ, ки дар ҷумла иҷроқунандаи вазифаи мубтадо аст, бо хабари феълӣ ва бо исмҳои шумурданашаванда бо феълӣ дар шакли танҳо буда мувофиқат мекунад. Масалан:

All decisions were made for me.

All money has been spent.

Ҷонишини **all** маъмулан ба ҳайси муайянқунандаи мубтадо дар ҷумлаи инкорӣ истифода намешавад. Масалан, нодуруст аст вақте мо бигӯем:

All water is not safe to drink. - Дурусттар аст аз **not all** истифода кунем. **Not all water is safe to drink.**

Бо исмҳои шумурдашавандаи дар шакли танҳо дар ҷойи ҷонишини **all** сифати **the whole** (тамоми, ҳамаи) истифода мешавад. Масалан:

The whole house was empty. Тамоми хона холӣ буд.

Have you watched the whole film? Тамоми филмро тамошо кардӣ?

Пас аз **the whole** пешоянди **of** – ро бо артикли **the (the whole of the)** истифода бурдан мумкин аст. Масалан:

the whole (of the) book

the whole (of the) building

Бо калимаҳои **morning, week, summer** ва дигар калимаҳои ифодақунандаи замон ҳам **the whole** ва ҳам **all** (маъмулан бидуни артикли **the**) истифода мешавад. Бо исмҳои **hour** (соат) ва **century** (аср) танҳо сифати **the whole** ба кор бурда мешавад:

She was busy all day (=the whole day)

I spent all my life (=my whole life) in this town.

I have been waiting here for a whole hour. (**whole** дар якҷоягӣ бо артикли **a** маънои “тамоми”-ро дорад.)

Қабл аз исмҳои хос, ҳамчунин, мумкин аст ё аз **the whole of** ва ё аз **all (of)** истифода намуд:

The whole of Europe (=All of Europe) is now indebted.

I have just read the whole of (=all of) "War and Peace".

Пеш аз исмҳои дорой артикли муайянии **the** ва пеш аз ҷонишинҳои соҳибиву ишоратӣ ҷонишини **all** метавонад бо пешоянди **of** ва бидуни он (бе тағйири маъно) истифода шавад. Агар пеш аз исми муайяншаванда артикл ё ҷонишин наомада бошад **all** бидуни пешоянди **of** истифода бурда мешавад. Масалан:

All Ҷонишини таъинии **all** дар қатори ҷумлаҳои устувор ва ибораҳои бепешоянд бо сифат, зарф ва дигар ҳиссаҳои нутқ меоянд, ба мисли, **first of all** - пеш аз он ки, **best of all** - аз ҳама беҳтар, хубтараш, **most of all** - аз ҳама зиёд, **all the more** - хусусан, алалхусус, **all in all** - дар умум, **all the same** - ба ҳар ҳол, **after all** - билохира, **all through** - то охир, **all the year round** - тамоми сол, **all of a sudden** - ногаҳон, **all over** - дар ҳама ҷо ва дигарон.

Истифодаи all пеш аз "the", "this" ва "my".

Инҳо намудҳои муайянкунанда (determiner) мебошанд. Мисол: where has **all** the cheese gone? **All these** soldiers are field medics. I have known her **all** my life.

Истифодаи **all** пеш аз исмҳои, ки пеш аз онҳо муайянкунанда нест:

John said, that **all** women were odd. ~ Ҷон гуфт, ки ҳама занҳо аҷоиб буданд.

All students are invited to the job market. ~ **Ҳама** донишҷӯён ба бозори меҳнат даъват карда мешаванд.

All life has vanished from the reef. ~ Тамоми ҳаёт аз харсанги зеробӣ ногаҳон нопадид шуд.

Қайдҳои болоӣ шаҳодат аз он медиҳанд, ки хусусияти калимаҳои гурӯҳи ҷонишинӣ дар забони тоҷикӣ то ҳол ҳамачиҳата таҳқиқ ва муайян карда нашудааст. Аз ин ҷост, ки мухтасар бошад ҳам, дар ин қор мо маълумоти умумӣ оид ба ҷонишинҳои таъинӣ аз адабиётҳои забоншиносони зиёд истифода карда, мавод гирдоварӣ, намуда таҳлил кардем.

АДАБИЁТ

1. Бархударов Л.С., Штейлинг Д.А. Грамматика английского языка / Л.С. Бархударов, Д.А. Штейлинг. – Москва: Русский язык, 1973 – 325 с.
2. Грамматика английского языка. – /под ред. Блоха М.Я. Учебное пособие. – М. Астрель, 2008 – 703 с.
3. Качалова К.Н. Практическая грамматика английского языка / К.Н. Качалова. – М.: Высшая школа, 2002 – 365 с.
4. Камянова Т. Практическая грамматика английского языка / Т. Камянова. – М., 2005. – 384 с.
5. Качалова К.Н., Израилевич Е.Е. Практическая грамматика английского языка / К.Н. Качалова, Е.Е. Израилевич. – М.: Юные, 2009. – 450 с.
6. Мамадзаров Абдусалом. Фарҳанги англисӣ – тоҷикӣ / Мамадзаров Абдусалом. - Душанбе: Эр-граф, 2011 – 1016 с.

ҶОНИШИНҲОИ ТАЪИНИ ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Дар мақолаи мазкур мавзӯи ҷонишинҳои таъинӣ дар забони англисӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф қайд кардааст, ки ҷонишинҳои таъинӣ дар забони англисӣ низ хеле зиёд ба назар мерасанд. Онҳо бо унвони "**Reciprocal pronouns**" серистеъмол буда, шумораи онҳо дар забони англисӣ назар ба забони тоҷикӣ зиёдтар ба назар мерасанд, ки ба онҳо **every, each, everybody, everyone, everything, other, another, either one another, each other**.

КАЛИДВОЖАҲО: ҷонишин, забони англисӣ, серистеъмол, гурӯҳ, исм.

ОПРЕДЕЛЕННЫЕ МЕСТОИМЕНИЯ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

В данной статье обсуждается тема определенных местоимений в английском языке. Автор отметил, что в английском языке много определенных местоимений. Они широко используются с названием «**Reciprocal pronouns**», и их количество в английском языке больше, чем в таджикском, например, **every, each, everybody, everyone, everything, other, another, either one another, each other**.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: местоимение, английский язык, общеупотребительное, группа, существительное.

DEFINITE PRONOUNS IN ENGLISH

This article discusses the topic of definite pronouns in English. The author noted that there are many definite pronouns in English. They are widely used under the name "Reciprocal pronouns", and their number in English is greater than in Tajik, for example, **everyone, everyone, everything, other, another, either one another, each other**.

KEYWORDS: pronoun, English, common, group, noun.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Набиева Мадина Одиловна* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети забонҳои Осиё ва Аврупо. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторе: *Набиева Мадина Одиловна* – Таджикский национальный университет, магистрант факультета языков Азии и Европы. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Information about the author: *Nabieva Madina Odilovna* – Tajik National University, master`s student of Faculty of Asian and European Languages. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17.

МАЗМУН ВА МУҲТАВОИ АШЪОРИ АБУЛҚОСИМ ЗАМАХШАРӢ (ДАР ДЕВОНИ ШЕЪРИИ Ӯ)

Нуралшева Б.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Мазмуну муҳтавои ашъори Абулқосим Замахшариро, ки саропо ҳикмату ғазал аст, дар умум ба ҳашт мавзуи асосӣ тақсим кардан мумкин аст, ки аксарияти девонҳо дорои ин хусусиятҳо мебошанд:

Мадҳ.

Мадҳ (ар. مدح— ситоиш), дар истилоҳи адабӣ сухане, ки дар он гӯянда ба тавсиф, таҳсин ва тамчиди шахсе бипардозад. Мадҳ дар канори шеъри ошиқона ва шеъри орифона роиҷтарин мазмун дар адабиёт, ба вижа, дар шеъри арабист. Шоирони мадҳасаро дар рӯзҳои расмӣ, монанди идҳо, ҷашнҳо, ёдбуд, ҷунбишҳои миллию мазҳабӣ ва пирӯзиҳои низомӣ ба хондани мадҳа дар ҳузури шоҳону бузургон мепардохтанд ва дар тавсифу тамчиди сифоте чун шуҷоъат, фидокорӣ, хирадмандӣ, мулкдорӣ, сиёсат, бахшиш, ҷангҷӯӣ, қудрат ва шуқуҳи мамдуҳи худ шеър месохтанд.

Яке аз арзишҳои мадҳ дар адабиёти араб ин аст, ки хусусияти мардум ва ҳунармандонро ба пуррагӣ тасвир мекунад ва низ бо баррасии он метавон ба вижагиҳои таърихӣ иҷтимоӣ ҳар давра огоҳ шуд. Аммо аслитарин далели гароиши шоирон ба мадҳасароӣ ва густариши он подошҳои подшоҳон буд. Ба мадҳ рӯ овардани шоирон боиси мақом ё подош дарёфтани онҳо дар дарбор мегашт ва низ сабаб мешуд, то шеърхояшон дар ҷангҳову дар девони онон ҳифз шавад.

Яъне, ситоиши шоҳеро, ки як вучуде фаробашарист (боқудрат, бошуқуҳ, хирадманд, бахшандаву бахшоянда), ки метавонад ҳамчун мойи ормонҳои башардӯстонаи адиб талаққӣ гардад. Аз ин рӯ, дар мадҳ огоҳона ба игроқҳои ғайривоқеӣ мепардохтанд ва бо овардани сифатҳои неку барҷаста орзу доштанд, ки мамдуҳашон чунон бошад. Ҳамчунин, дар поёни ситоишномаҳошон подшоҳро дуо мекарданд. Ва подшоҳон, аз як сӯ, ба чунин шеърҳо, ки навъе ҷанбаи таблиғӣ дар баробари душманон ва боиси ҷалби назари зердастон буд, майл доштанд. Аз сӯе ҳам шоирон ба эътибор, шуҳрати иҷтимоӣ, маоши муназзаму мақом ниёзманд буданд.

Дар гуфтани мадҳ адибон голибан қолибҳои шеърӣ, чун ғазал, маснавӣ, мусаммат, қитъа ва ҷуз инҳоро ба салиқаи худ истифода мебарданд, вале қасида қолиби аслии он будааст. Маҳз мадҳ сабаб шудааст, ки қасида ба ҷанд бахш тақсим шавад. Нахуст шоир ба тағаззулу ташбиб мепардохт ва аз табиату ишқу майгусорӣ ва ё шикоят аз дасти рӯзгор сухан мегуфт. Сипас бо гурез ба манзури асли мепардохт ва саранҷом ба мадҳ мерасид ва дар он аз бузургӣ ва бузургвории мамдуҳ мегуфт ва бо дуо барои тули умри ӯ шеъри худро ба поён мебард. Бархе шоирон бидуни тағаззулу ташбиб аз ҳамон оғози қасида ба суроғи мамдуҳ рафтаанд. Гоҳ Абулқосим Замахшарӣ дар жанри мадҳ тақозои худро низ баён мекард, ки ба он истионат (кумак хостан) мегуфтаанд.

Мадҳ аз назари мавзую мазмун ба се даста тақсим мешавад:

1. дарборӣ, ки дар мадҳи шоҳон, шоҳзодагон, вазирон, сардорону ҳокимону аъён мегуфтанд ва фазое комилан ашрофӣ дошт.

2. Ситоиши бузургони дину мазҳабу ирфон. Шоир ин назир мадҳияҳоро бо амри дил ва аз сари эътиқодоти мазҳабӣ мегуфтааст. Мадҳияҳои динӣ ба тавҳид, наът ва манқабат тақсим мешвад, ки аввалӣ дар ситоиши Худованд, дувумӣ дар ситоиши паёмбари ислом Муҳаммад (с) ва севумин дар ситоиши имомону дигар бузургони дину ирфон гуфта мешудааст.

3. Мадҳияҳои иҷтимоӣ ахлоқӣ, ки меҳвари аслии он пандҳои ахлоқию нуқоти тарбиятӣ. Дар ин навъ, ки онро шеъри таълимӣ ҳам мегӯянд, шоир бо ситоиши мамдуҳ нақши муаллимро ба худ гирифта, пандҳову андарзҳое ба мадҳия меафзудааст.

Абулқосим Замахшарӣ низ дар тамоми ин мавзуи мадҳӣ шеър гуфтааст ва дар девони ӯ 3000 (се ҳазор байт) дар жанри мадҳия гуфтааст. Абулқосим Замахшарӣ низ ба хотири пайваст шудан барои бузургони қавм, султонҳои асраш ва вазирон мадҳия гуфтааст. Хоссатан дар мадҳи Низомулмулк ва фарзандонаш. Аммо аз ҳама бисёр Замахшарӣ мадҳияҳое дар васфи Паёмбари ислом (с) гуфтааст. Аслан дар мадҳияҳои ӯ аввал мадҳи расул шуруъ намуда, суханро ба баъдан ба насихати динӣ мепардохт [2, 51].

Замахшарӣ дар мадҳи Паёмбари ислом (с) дар пайравӣ аз қасидаи Каъб ибни Зуҳайр (Бонат Суод) чунин гуфтааст:

و ألحق فالحق ما جاء الرسول به
سيف على هام أهل الشرك مسلول
و الفضل فضل نبي من بني مضد
اليه أفضل خلق الله مفضل
محمد أن تصف ادنى خصائصه
فيالها قصة في شرحها طول

Тарҷума:

Ман пайвастам, пас ту ҳам ба он чи паёмбар овард, пайваст шав,
Шамшерест урён бар фарқи аҳли ширк
Пас, фазл фазли набӣ аз бани музид аст
Бар ӯ бофазилаттарин халқи Худо аст
Муҳаммад ин ки сифатҳои ӯро васф кардан душвор аст
Ин қиссаест, ки шарҳи он бисёр дароз аст

Абулқосим Замахшарӣ дар мадҳи саҳоба ва хусусиятҳои бузурги онҳо мадҳияҳои зиёде сароидааст:

خفته اشباع صدق كالليوث بهم
دم الذين اشتضاموا الدين مطلول
اذا جرى ذكرهم رف القلوب له
كما يوف الخزامي محلول

Тарҷума:

Сабукии онҳо самимиятро монанди шер бар эшон мушоҳида мешавад,
Хуни касоне, ки динро мепазиранд рехта шудааст.
Агар номашон гирифта шавад, дилҳо бар ӯ метапад,
Чигунае ки Хузомӣ бар Махлул вафо кард.

Абулқосим Замахшарӣ дар мадҳи Низомулмулк шеърҳои зиёд дорад ва дар аглаб ӯро ба он ки вазорат дар давлат бо фаъолиятҳои ӯ рушд кард, иззат, бузургӣ васф кардааст. Бояд ёдовар шуд, ки Низомулмулк Абу Али ал-Ҳасан ибн Али ибн Исҳоқ ат-Тусӣ соли 1018 дар шаҳри Туси Эрон ба дунё омадааст. Низомулмулк (тахаллуси дарборӣ) дар замони ҳукуматдорӣ султони Салҷуқӣ Алпарслон (ҳукумронӣ 1063—1072) вазири давлати Салҷуқӣён бо фармони шоҳ таъин гардида буд.

Нақши вазир Низомулмулк (1063—1092) (Низомулмулки Тусӣ) баҳри шукуфоиву тараққии давлатдорӣ Салҷуқӣён ниҳоят бузург аст. Ӯ ба таҷрибаи хонадони Сомониён ва Ғазнавиён таъя карда, империяи боазамати Салҷуқӣёнро ба низомӣ муайян даровард. Худсариву саркашии сипоҳиёни туркман ва ашрофу руҳониёни тоҷикро низ то андозае пешгирӣ кард.

Маҳз дар даврони вазорати ин вазири донишманд давлатдорӣ Салҷуқӣён ба дараҷаи баландтарини худ расид. Низомулмулк бо ташкили мактабҳои диние, ки бо номи ӯ ба

«Низомия» маъруф буданд, табақаи руҳониёни расмии ба давлат тобеъ бо эътиқоди аҳли суннатро тарбият намуда, бар муқобили ҳамагуна зухуроти иҷтимоӣ мубориза мебуд. Низомулмулк бо мазҳаби исмоилия — муҳолифини сарсаҳти салҷуқиён мубориза бурд ва аз ҷониби фидоӣни исмоилӣ ба қатл расонида шуд. Низомулмулк 14 октябри соли 1092 дар Наҳованд (ҳоло дар Озарбойҷон) ба ҳок супорида шудааст. Инчунин, ӯро ҳамчун як нафар, ки дар замони худ назир надорад васф намуда, осораширо мондагортарин китоб дар илм меҳисобад:

و لا شئ في الدنيا يورث مفخرا
سوى خدمة يرضى بها فخر ملكها
به الدولة المتعال طابت كأنما
هي السكة الذفراء ديفت بعكسها
و طالت له عنق الوزارة نخوة
و صار مناط المشتري تحت سمكها
مقاليد ها ألفت اليه نفوسها
فقد احوزت يمينه خالص مبيكها

Тарҷума:

Ҳеч чиз дар ин дунё боиси ғурур намешавад,
Танҳо хидмате, ки ғурури подшоҳашро бароварда кунад.
Аз тариқи ӯ ҳолати мутаолӣ баракат ёфт, ки ғӯй,
Ин сиккаест, ки зуфароъ бар акси он кунанд.
Вазорат тавассути ӯ гарданаш дароз шуд,
Ва ихтиёри Муштарӣ дар зери суханони ӯ монд.
Тақлид ва улфат ба сӯи ӯ кашида шуд,
ӯ дасти рост ва садоқати давлат аст.

Дар баробари ин, Абулқосим Замахшарӣ дар мадҳи Ибни Ваҳос бисёр гуфтааст ва бар ӯ номи “Ваҳосиёт”-ро гузоштааст. Сабаби аз ҳад зиёд мадҳ кардани Ибни Ваҳос он аст, ки ӯ Замахшариро дар шаҳри Макка бисёр эҳтиром намудааст. ӯ дар фазилати Ибни Ваҳос чунин гуфтааст:

لو لا ابن وهاس و سابخ فضله
رعيت هشيميا و استقيت هردا
و ان آته يوما بشأني زبرة
و ذاك ابن وهاس فقد بلغ المدى

Тарҷума:

Агар Ибни Ваҳос намебуд, фазилат набуд,
Ҳайвоноти ваҳширо меҳурдаму, захр менушидам.

Абулқосим Замахшарӣ дар мадҳияҳои худ, унсурҳои балоғиро низ истифода кардааст ва дар мадҳи бузургон баъзан муболиғаро низ истифода кардааст. Дар яке аз қасидаҳои ӯ, ки подшоҳро мадҳ мекунад, аз унсури муболиға истифода кардааст:

اراد عصاميا من الفخر فاحتوي
عليه و لم يقنعه فخر عظامه
اذا ماد رارى الكواكب ابصرت
مواكبه من خلفه و امامه

Тарчума:

Ў як марди худсохтаи боғурур буд,
Ва устухонҳояш аз ифтихор бо ў қонеъ намешуданд.
Вақте ситораҳо дида мешаванд,
Ў пахлуҳояш аз чулуву пушт ниғаҳбонӣ мекунанд.

Дар ин чо муболиға дар байти *لم يقعه فخر عظام* дида мешавад, ки калимаи устухон ҳамчун муболиға омадааст.

Инчунин, Абулқосим Замахшарӣ дар васфи Султон Санҷар мадҳия гуфтааст. Султон Санҷар яке аз подшоҳони ҳукумати Салҷуқиён аст. Соли 1118 ба сари ҳокимият омадани Султон Санҷар ба ду давлат тақсим шудани давлати Салҷуқиён рост омад. Ба як қисми он Эрони Ғарбӣ, Ироқ ва Озарбойҷон дохил шуда, пойтахташ шаҳри Ҷамадон буд ва ба қисми дигар Хуросон, Сиистон, Хоразм ва Мовароуннаҳр тааллуқ дошт. Маркази ин қисмати давлати Салҷуқиён шаҳри Марв мондан гирифт.

Ба давлати Салҷуқиён қабилаҳои қарахитой, ки онҳоро кидониён ҳам меномиданд, муқобилияти саҳт нишон медоданд. Соли 1141 дар Катвони наздикии Сомон дар байни лашкарҳои ин ду давлат задухӯрди қалон ба амал омад. Дар ин муҳориба Султон Санҷар саҳт шикаст хӯрд. Дар натиҷа Мовароуннаҳр ба дасти Қарахитойҳо гузашт. Аз ҳамин муҳориба сар карда, ҳокимони хоразмӣ оҳиста-оҳиста аз зери итоати Салҷуқиён баромаданӣ шуданд, лекин кӯшишҳои онҳо аввал натиҷаи дилхоҳ надоданд. Дар васфи ў Абулқосим Маҳмуди Замахшарӣ чунин гуфтааст:

سماه كل الناس كعبة سودد
اهل الحوائج منهم حجاجها
و كأنما سلطان سنجر كعبة
للملك منتجب الملوك رتاجها
ركب السياسة و هي أسعب مركب
فتطامت لركوبه انتاجها

Тарчума:

Тамоми мардум ўро каъбаи бузургиҳо меноманд,
Аҳли сиёсати ў шомили зиёраткунандагонаш мебошанд.
Гӯё Султон Санҷар Каъба аст
Барои мулк ва рушди подшоҳии он
Ба сиёсат савор шуд ва сиёсат душвортарин савора аст
Бино бар ин набояд дар савораи худ тасодуф кард.

Дар ин чо Абулқосим Замахшарӣ аз санъати балоғии ташбеҳ истифода кардааст ва дар ин ҷаҳор мисра ду ташбеҳ дида мешавад. Аввал ташбеҳи Санҷар ба Каъба ва дуюм ташбеҳи сиёсат ва як савораи душвор.

Ташбеҳ калимаи арабист. Маънои луғавияш монанд кардан аст. Ташбеҳ ба маънои истилоҳӣ номи яке аз санъатҳои маънавист, ки чизе ба чизе монанд карда мешавад. Ҳангоми монанд кардани чизе ба чизе ҳатман сифат ё хусусияти муштарак миёни ҳарду чиз ба назар гирифта мешавад.

Шоир ё нависанда, барои он ки мақсади ҳешро тому равшан баён кунад, хусусияти як чизро бо хусусияти чизи дигар монанд мекунад. Ба таври дигар гӯем, ташбеҳ ҳамеша ду тарафи муқоиса дорад. Дар мавриди ташбеҳ истилоҳоти мушаббах (монанд) ва мушаббахбихи (монанда), монандшаванда ва монандкунанда хеле серистеъмоланд.

Аҳли қалам он чизро, ки монанд кунанд, мушаббах ва он чизро, ки ба он монанд кунанд, мушаббах бихи гӯянд. Яъне, агар касе ё чизе, ки ба касе ё чизе монанд карда шавад, монандшаванда ё ташбеҳшаванда, аммо касе ё чизе, ки монандшавандаро ба худ монанд

кардааст, монандкунанда ё ташбеҳкунанда меноманд. Аксари муҳаққиқон тарафдори онанд, ки шакли осонтару муносибтари ин истилоҳмонанд ва монанда қабул карда шавад [10, 453].

АДАБИЁТ

- 1 Замахшарӣ, Маҳмуд ибни Умар. Дивон. Бейрут. 2011. – 619 саҳ.
- 2 Броккелман, К. Таърих-ул-адаб-ил-арабӣ [Матн] / К.Броккелман. Тарҷумаи Рамазон Абдуттаввоб. Ба кӯшиши Яъқуби Бакр. Ҷ.5. – Қоҳира, 1975. – 392 с.
- 3 Замахшарӣ, Маҳмуд ибни Умар. Муқаддима-ул-адаб [Матн] / Маҳмуд ибни Умари Замахшарӣ. – Нусхаи хаттии № PPN1687677832 маҳфуз дар Китобхонаи давлатии Берлин. – Соли китобат: 682/1283. – 196 б.
- 4 Деххудо, Алиакбар. Муқаддимаи Луғатнома. Ба калами гурӯҳе аз нависандагон. – Техрон: Муассисаи интишорот ва чопи Донишгоҳи Техрон, 1377. – 573 с.
- 5 Замахшарӣ, Маҳмуд ибни Умар. ал-Муфассал [Матн] / Маҳмуд ибни Умари Замахшарӣ. – Уммон: Дору Аммор, 2003. – 565 с.
- 6 Ибни Имод, Шихобуддин Абулфаллоҳи Димишқӣ. Шазарот-уз-заҳаб. Ба кӯшиши Абдулқодир ал-Арноут. Ҷ.6. –Байрут, бидуни соли нашр. – 600 с.
- 7 Исмонов К.Б. Замахшарӣ-мучаддиде дар илми наҳв. Маводи Конференсияи Ҷумҳуриявии илмию амалӣ дар мавзуи “Заминаҳои ривочу ташаккули филологияи араб дар ҷаҳони муосир”. Душанбе-2021
- 8 Баранов Х.К. Арабско-русский словарь.
- 9 Назруллоҳи Назар. Луғати арабӣ-тоҷикӣ / Назруллоҳи Назар. –Душанбе, 2002.
- 10 Сулаймонов С. Фарҳанги арабӣ – тоҷикӣ: иборат аз ду ҷилд. / С. Сулаймонов. - Душанбе, 2004.

МАЗМУН ВА МУҲТАВОИ АШЪОРИ АБУЛҚОСИМ ЗАМАХШАРӢ (ДАР ДЕВОНИ ШЕЪРИИ Ӯ)

Дар мақолаи мазкур мавзуи мазмун ва муҳтавои ашъори Абулқосим Замахшарӣ (дар девони шеърии ӯ) мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф қайд кардааст, ки Мазмумуну муҳтавои ашъори Абулқосим Замахшариро, ки саропо ҳикмату ғазал аст, дар умум ба ҳашт мавзуи асосӣ тақсим кардан мумкин аст, аз ҷумла, ғазал, мадҳ ва ғайраҳо. Дар мақолаи мазкур маҳз мавзуи мадҳ дар ашъори Абулқосим Замахшарӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

КАЛИДВОЖАҲО: ҳикмат, ғазал, мадҳ, шеър, муҳтаво, мавзӯ.

СМЫСЛ И СОДЕРЖАНИЕ СТИХОВ АБУЛКАСИМА ЗАМАХШАРИ (В ЕГО СБОРНИКЕ СТИХОВ)

В данной статье обсуждается содержание и содержание стихов Абул Касима Замахшари (в его сборнике стихов). Автор отметил, что содержание полных мудрости и газелей поэзии Абулқасима Замахшари можно разделить на восемь основных тем, включая газели, хвалебные стихотворения и т. д. В данной статье рассматривается тема восхваления в стихах Абул Касима Замахшари.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: мудрость, газель, хвалебные стихотворения, стихотворение, содержание, тема.

THE MEANING AND CONTENT OF ABUL QASIM ZAMAKHSHARI 'S POEMS (IN HIS COLLECTION OF POEMS)

This article discusses the content and content of the poems of Abul Qasim Zamakhshari (in his collection of poems). The author noted that the content of Abulqasim Zamakhshari's poetry full of wisdom and ghazals can be divided into eight main themes, including ghazals, poems of praise, etc. This article discusses the theme of praise in the poetry of Abul Qasim Zamakhshari.

KEYWORDS: wisdom, ghazal, poems of praise, poem, content, theme.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Нуралиева Бибихадича* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети забонҳои Осиё ва Аврупо. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторе: *Нуралиева Бибихадича* - Таджикский национальный университет, магистрант факультета языков Азии и Европы. **Адрес:**734025, Республика Таджикистан г. Душанбе проспект Рудакі 17.

Information about the author: *Nuralieva Bibikhadicha* - Tajik National University, master`s student of Faculty of Asian and European languages. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan Dushanbe Rudaki Avenue 17.

ЗИНДАГИНОМАИ ҲУСАЙН ВОИЗИ КОШИФӢ

Фатхудинова С.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Зиндагиномаи Ҳусайн Воиз мояи ибрат, фаъолиятҳои густардааш боиси кадрдонию арчгузорӣ, таснифоту таълифоташ хазинаи бузурги илму адаби мардуми форсу тоҷик ба шумор меравад. Кошифӣ воизи беназир буда, аз шинохтатарин воизони рӯзгори худ ва улғуи воизони давраҳои баъдӣ махсуб мешавад. Вай ҳамчун олим, муфасссир, муначҷим, риёзидон ва адиби дар назму наср тавоно шинохта шудааст. Инчунин, Кошифӣ яке аз пурқортарин адибони замони хеш буд, ки дар заминаҳои хеле мутанаввеъ таснифоту таълифоти мондагор падида овардааст.

Мо дар ягон сарчашмаи асримиёнагӣ ва ё таҳқиқоти донишмандони муосир зиндагиномаи муфасссали Ҳусайн Воизи Кошифиро пайдо карда натавонистем. Огоҳиҳо дар хусуси ҳаёти ин адиби беназир дар манобеи асримиёнагӣ ва осори таҳқиқӣ ба таври пароканда дида мешавад. Дар ҳақиқат, Ҳусайн Воиз бо он ки “аз машхуртарин воизони рӯзгори хеш ба шумор меомад ва дар тафсир, нучуму риёзӣ низ шуҳрат дошт, зиндагиаш, чунонки шоста аст, маҳалли тавачҷуҳи муаррихон воқеъ нашудааст. Огоҳиҳои нобасандае ҳам, ки дар бораи зиндагии ӯ ба сурати пароканда дар маохизи гуногун дида мешавад, дархури баррасӣ ва нақд аст” [8, с. 194].

Дар сарчашмаҳои адабию таърихӣ ва таълифоти донишмандони муосир ному насаб ва кунияту таҳаллуси Кошифӣ ба таври гуногун зикр шудааст. Кошифӣ дар муқаддимаи асараш, ки “Лавоҳ-ул-Қамар” унвон дорад, чунин нигоштааст: “Чунин гӯяд фақири ҳакир Ҳусайн ибни Алӣ ал-Байҳақӣ ал-муштаҳир би-л-Кошифӣ...” [12, с. 13].

Амир Алишери Навоӣ ӯро ба сурати “Мавлоно Ҳусайн Воиз” ва таҳаллусашро “Кошифӣ” зикр кардааст [13, с. 369; 3, с. 136]. Забехуллоҳи Сафо ному насаби Кошифиро ба суратҳои “Мулло Ҳусайн Воизи Кошифии Байҳақии Сабзаворӣ”, “Алӣ ибни Ҳусайн Кошифии Сабзаворӣ”, “Мулло Ҳусайн ибни Алӣ Воизи Кошифӣ”, “Ҳусайн ибни Алии Кошифӣ”, “Мулло Ҳусайн Воизи Кошифии Сабзаворӣ”, “Мулло Ҳусайн Воизи Кошифӣ”, Камолиддин Ҳусайн ибни Алӣ Кошифии Сабзавории Байҳақии Воиз”, “Камолиддин Ҳусайн ибни Алӣ Кошифии Сабзаворӣ”, “Мулло Ҳусайни Кошифӣ” зикр кардааст [5, с. 74, 75, 88, 90, 121, 123, 523; 6, с. 87, 1485]. Аз таркиби суратҳои зикршуда ҳангоми баррасии муфасссале перомунӣ шахсияти адабӣ ва эҷодии Кошифӣ Забехуллоҳи Сафо ному насаби комили Кошифиро ба сурати зерин муайян кардааст, ки шомили ҳамаи исмҳои дар боло зикршуда мебошад: “Камолиддин Ҳусайн ибни Алӣ Кошифии Сабзавории Байҳақии Воиз машхур ба “Мулло Ҳусайни Кошифӣ” ё “Мулло Ҳусайни Воиз”” [5, 523].

Ҳасан Ҳазратӣ ва Ғуломхусайн Муқимӣ дар оғози мақолаашон таҳти унвони “Нигоҳе иҷмолӣ ба ҳаёт ва андешаи сиёсии Мулло Ҳусайн Воизи Кошифӣ” Ҳусайн Воизи Кошифиро чунин муаррифӣ кардаанд: Ҳусайн ибни Алии Байҳақӣ, Сабзавориюласл, Кошифиттаҳаллус, Воизушуҳрат, Камолидинуллақаб [4, 125].

Ҳамин тавр, агар маҷмуи ному насаб, алқоб ва кунияти адиби мавриди назарро хулоса бикунем, чунин ҳолат ба даст меояд: Лақаби Мулло Ҳусайни Кошифӣ “Воиз”, кунияташ “Камолиддин” ва таҳаллусаш “Кошифӣ” мебошад. Номи падараш Алӣ аст. Дар замонааш ва асрҳои баъдӣ бештар ба Кошифӣ машхур гардида, чунки таҳаллуси адабиаш дар шеър Кошифӣ будааст. Ному насаб ва кунияту таҳаллус дар якҷоягӣ чунин аст: Камолиддин Ҳусайн ибни Алӣ Кошифии Сабзавории Байҳақии Воиз машхур ба Мулло Ҳусайни Кошифӣ.

Таърихи валодати Ҳусайн Воизи Кошифӣ ба таври дақиқ маълум нест, дар ҳар манбае, ки сухан дар ин хусус рафтааст, таърихи таваллудашро ё “номаълум аст” ва ё тақрибан навиштаанд. Муаллифони сарчашмаҳои замони зиндагии Кошифӣ, ҳатто фарзандаш – Фаҳриддин Алии Сафӣ дар хусуси таърихи таваллуди вай сукут ихтиёр кардаанд.

Маълумотҳои мавҷуд дар ин масъала ба муҳаққиқони муосир тааллуқ дорад. Забехуллоҳи Сафо ва дар пайравӣ ба ӯ чанд муҳаққиқи дигар таваллуди вайро дар миёнаҳои нимаи якуми асри XV медонанд, ки назаре умумӣ мебошад.

Муҳаққиқи муосир Ҷаъфарӣён Расул аз рӯи маълумоти мавҷуд дар ин бора, ки Кошифӣ дар соли 860 х. / мутобиқ ба 1455-1456 мелодӣ Саъдуддини Кошғариро ба хоб дидаю дар ҳамин сол ба Ҳирот омада, бо Абдурраҳмони Ҷомӣ шинос шуда ва мулозимати вайро ихтиёр кардааст, Ҳусайн Воизро дар он замон ҷавоне рашид, яъне бистсола фарз карда, таваллуди ӯро тақрибан дар ҳудуди соли 840 х. доништааст, ки ба миёнаи солҳои 1436-1437 мелодӣ баробар аст.

Муҳаққиқон Ҳасани Ҳазратӣ ва Ғуломҳасан Муқимӣ ҳам дар асоси ахбори мавриди назари Ҷаъфарӣён Расул ва таърихи ҳаракати Кошифӣ ба Ҳирот, ки бо мақсади мулоқот бо Саъдуддини Кошғарӣ сурат гирифтааст, таърихи таваллуди вайро ба таври тақрибӣ дар ҳудуди солҳои 835 то 840 ҳиҷрӣ дар назар гирифтаанд, ки ба миёнаи солҳои 1431-1436 мелодӣ баробар мебошад.

Зикри таърихи таваллуди Кошифӣ дар манобеи мавҷуд ба хати кириллии тоҷикӣ танҳо дар як китоби марҷаъ омадааст, ки он “Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик” мебошад. Дар мақолаи энциклопедии ба Кошифӣ бахшидашуда дар ин асар, ки ба қалами Аълоҳон Афсаҳзод ва Мирзо Аҳмадов тааллуқ дорад, ному насаби Кошифӣ ба шакли Камолуддин Ҳусайн Воиз ибни Алӣ ва санаи таваллудаш ба сурати тақрибӣ соли 1420 зикр шудааст [1, с. 68].

Таърихи рихлати Кошифӣ ба сарои ҷовидонӣ маълум аст. Аксари сарчашманигорон, ҳам аз таърихнигорону тазкиранависон ва муҳаққиқоне, ки дар бораи Кошифӣ маълумот додаанд, соли вафоти ӯро зикр кардаанд, ки дар ҳама ҷо яксон буда, соли 910 ҳиҷрии қамарӣ мебошад, ки ба соли 1505 мелодӣ баробар аст. Ин таърихро ҳам муаллифони сарчашмаҳои асри миёнагӣ, ба монанди Хондамир ва ҳам муҳаққиқони муосир зикр кардаанд. Хондамир дар ҷилди ҳафтуми китоби “Равзат-ус-сафо” байти зеринро нақл кардааст, ки моддаи таърихи вафоти Ҳусайн Воизи Кошифӣ мебошад:

Дар ҳидоят сарф шуд айёми умраш, з-он сабаб
Гашт таърихи вафоти ӯ “ҳидоятдастгоҳ” [9, с. 277].

Хондамир дар “Равзат-ус-сафо” овардааст, ки “чун муктазои аҷали мавҷуд расид, ғӣ санати ашара ва тисъамоиа муҳри сукут бар лаб зада, олами охиратро манзил сохт” [9, с. 277].

Аз муҳаққиқони муосир Забехуллоҳи Сафо дар баробари он ки Ҳусайн Воизи Кошифиро ба сифати “муаллифи пурқори порсиनावис” дар аҳди худаи муаррифӣ мекунад, аксар дар қавсайн ғавти вайро таърихи 910 ҳиҷрӣ навиштааст, ки ба соли 1504-1505 мелодӣ баробар аст [5, с. 88]. Ҳангоми баёни ҳузури Кошифӣ дар Ҳирот ҳам Сафо ба вафоти ин донишманд мустақиман ишора кардааст, ки соли 1504-1505 мебошад [5, с. 524].

Хонавода. Дар хусуси пайванди хонаводагӣ ва маносибати авлодии Ҳусайн Воизи Кошифӣ дар сарчашмаҳои андешаҳои мухталиф мавҷуданд. Баъзе тазкиранигорон ба иштибоҳ вайро ҳамдомоди Абдурраҳмони Ҷомӣ доништа ва баъзе дигар бар онанд, Кошифӣ хоҳар ва ё духтари Мавлавӣ Ҷомиро ба ҳамсарӣ интиҳоб карда будааст. Ҳақиқат ин аст, ки бо ки ақди ҳамсарӣ бастанӣ Ҳусайн ибни Алӣ дақиқан маълум нест, вале ҳамдомоди Ҷомӣ на Ҳусайн Воиз, балки фарзандаш Фаҳриддин Алии Сафӣ будааст. Ҷомӣ ва Фаҳриддин ҳар ду домодони Ҳоҷаи Калон, писари бузурги Саъдуддини Кошғарӣ, будаанд. Дар ин маврид худи Фаҳриддини Алии Сафӣ дар китоби “Раҷаҳоти айнулҳаёт”, дар охири ғасли марбут ба Абдурраҳмони Ҷомӣ, чунин нигоштааст: “Маҳфӣ намонад, ки хидмат Ҳоҷа Калон, валади бузургвори ҳазрати Мавлоно Саъдуддини Кошғарӣ, қуддиса сирруҳ, ду сабия доштанд, ки яке ба ҳиболаи ҳазрати Маҳдум (яъне, Ҷомӣ – С.А.) даромад ва дигаре ҳаволаи роқими ин ҳуруф шуд. Ва дар ин маънӣ гуфта шуда буд, китба:

Ду кавкаби шараф аз бурҷи саъди миллату дин

Тулуъ кард, баромад ба сони дур зи садаф.
Аз он яке ба зиё гашт байти орифи Ҷом
В-аз ин ҳазиз вуболи Сафӣ шуд авчи фалак [7, с. 162].

Пайванди хонаводаи Фаҳриддин Алии Сафӣ бо хонадони Саъдиддини Кошғарӣ, ки аз роҳи набераи писарии ӯро ба занӣ гирифтаниш ба амал омада, миёни солҳои 1498-99 ба вуқуъ пайваستاаст. Бо ин издивоҷ хоби дидаи Хусайн Воиз воқеият пайдо мекунад. Ин маънӣ дар китоби “Рашаҳоти айнулҳаёт” чунин тавзеҳ ёфтааст: “Чун роқими ин авроқро (яъне, Фаҳриддин Алии Сафӣ – С.А.) дар моҳи шаъбони санаи арбаъ ва тисъамоиа (904 х.к., баробар ба 1498-1499 мелодӣ – С.А.) ба хидмат Хоҷа Калон, валади бузургвори ҳазрати Мавлоно Саъдуддин, қуддиса сиррух, нисбати мусоҳарат воқеъ шуду ба бандагӣ қабул карданд, хидмат волид, алайҳи-р-рахма, гуфтанд: Он воқеа, ки ман пеш аз ин ба чиҳил сол дида будам, ин замон таъбир ёфт” [7, с. 145].

Аз Хусайн Воизи Кошифӣ, мувофиқи ахбори муаррихону тазкиранависон, ҳамин писари фарҳефта ба номи Фаҳриддин Алии Сафӣ (1462-1533) барҷой монда, ки донишманд ба воя расида, аз ҷумлаи шахсиятҳои муҳими асри худ маҳсуб мешудааст. Фаҳриддини Алӣ низ ба монанди падари хеш пайрави тариқати нақшбандия ва муриди Хоҷа Абдуллоҳи Аҳрор буда, аз донишмандони машҳури дарбори Ҳирот маҳсуб меёфт. Вай ҳам бо аксари донишҳои роиҷ дар замонаш ошноӣ дошта, аммо ба ҳеч ваҷҳ пояи маълумоташ ба Хусайн Воиз баробарӣ намекардааст.

Хоҷа Абдуллоҳи Аҳрор бо худи Хусайн Воизи Кошифӣ ҳамсухбат нашуда, вале аз сифатҳояш огоҳ будааст. Чунонки аз ахбори Фаҳриддин Алӣ дар китоби “Рашаҳоти айнулҳаёт” маълум мешавад, Хоҷа Аҳрори Валӣ дар яке аз мулоқотҳояш бо муаллифи китоби мазкур дар бораи падараш гуфтааст, ки “ман сифати вайро шунидаам, мегӯянд, бисе фазоилу камолот дорад ва мавъизаи вай мақбули хосу ом аст” [7, с. 490-491].

Дар ҳақиқат, Хусайн Воизи Кошифӣ бо Хоҷа Убайдуллоҳи Аҳрор алоқаи бевосита барқарор накарда буд ва муносибати муридию муродӣ ҳам надошт, вале ӯро ба сифати шахсияти муҳими адабию руҳонӣ ва пири нақшбандӣ эътирофу эҳтиром мекардааст. Ин маънӣ аз он ҷо бармеояд, ки Кошифӣ яке аз асарҳои барҷастаи худро бо унвони “ар-Рисолат-ул-алийят фӣ-л-аҳодиси-н-набавийят” ба номи Хоҷа Убайдуллоҳи Аҳрор таълиф кардааст.

Фарзанди Хусайн Воизи Кошифӣ – Фаҳриддин Алии Сафӣ соҳиби таълифот буда, аз миёни таълифоти вай, ки поёнтар аз онҳо ёд мешавад, аз ҳама машҳур китоби “Рашаҳоти айнулҳаёт” [7] мебошад, ки ҳамчун барҷастатарин асари тасаввуфии нимаи аввали асри XVI шинохта мешавад. Ин асар марҷаъи муҳимме дар шинохти Хусайн Воизи Кошифӣ ва дигар донишмандони аҳли тасаввуф ва маслаки нақшбандия, ба монанди Саъдуддини Кошғарӣ, Абдурраҳмони Ҷомӣ, Хоҷа Абдуллоҳи Аҳрор, Хоҷа Калон ва дигарон маҳсуб мешавад, ки ҳамрӯзгори падари муаллиф будаанд.

Фаҳриддин Алӣ шоир ҳам будаву шеър низ месароида ва дар шеър таҳаллусаш “Сафӣ” мебошад. Мувофиқи хабари муаллифи “Ҳабиб-ус-сияр”, Фаҳриддин Алии Сафӣ қиссаи Маҳмуд ва Аёзро бар вазн ва қолаби маснавии “Лайлӣ ва Мачнун” манзум сохтааст: “Аз манзумоти Мавлоно Фаҳриддин Алӣ “Маҳмуд ва Аёз”, ки бар вазни “Лайлӣ ва Мачнун” аст, дар силки таҳрир кашидаанд” [10, с. 113].

Номгӯи осори қаламии Фаҳриддини Алии Сафӣ инҳоянд: “Рашаҳоти айнулҳаёт”, ки зикри он дар боло рафт; “Латоиф-ут-тавоиф”, ки он дар қасасу ҳикоёти зарифа аст, яъне маҷмуаи латоиф мебошад; “Анис-ул-орифин” – дар насоеҳу мавоиз, тафсири оёту ахбор ва қасасу ҳикоёт; “Ҳирз-ул-амон мин фитан-уз-замон” – дар илми асрори ҳуруфу хавосу манофе ва хавоси оёти Қуръону осори он; мухтасари “Асрори Қосимӣ”, ки ҳамин асарро мухтасар намуда, дар рисолае онро тадвин сохтааст. Баъзе аз ин асарҳоро бархе аз сарчашманигорону мустаҳриқони хоричӣ ба Хусайн Воизи Кошифӣ нисбат додаанд, ки дар ин бора таҳқиқи алоҳида мебояд анҷом дод.

Аз миёни таснифоту таълифоти мазкури Фаҳриддин Алии Сафӣ ахбори шарҳиҳолии мундариҷ дар китоби “Рашаҳоти айнулҳаёт” барои то ҳаде барқарор кардани зиндагинома

ва чустанҷӯ дар гароишҳои фикрии Ҳусайн Воизи Кошифӣ манбаи бисёр муҳимму судманд ба ҳисоб меояд.

АДАБИЁТ

1. Афсаҳзод, А. Кошифӣ / А. Афсаҳзод, М. Аҳмадов // Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. – Душанбе: Сарредаксияи илмӣ Энциклопедияи советии тоҷик, 1989. – Ҷилди 2. – С. 68.
2. Аҳмадов, М. Кошифӣ / М. Аҳмадов // Энциклопедияи советии тоҷик. – Душанбе: Сарредаксияи илмӣ Энциклопедияи советии тоҷик, 1981. – Ҷилди 3. – С. 497.
3. Навоӣ, Амир Низомуддин Алишер. Маҷолис-ун-нафоис / Амир Низомуддин Алишери Навоӣ ; тарҷумаи Фахрии Ҳиротӣ ва Ҳакимшоҳ Муҳаммади Қазвинӣ ; ба саъю эҳтимоми Алиасғари Ҳикмат ; таҳия, тасҳех, таҳқиқ ва муқаддимау тавзеҳоти Урватулло Тоиров ва Муҳриддин Низомов. – Душанбе, 2018. – 528 саҳ.
4. Ҳазрати, Ҳасан. Нагаҳӣ аҷмали бе: Ҳаيات ва андишеъе сиасӣ Мла Ҳасин واعظ кашфӣ / Ҳасан Ҳазрати, Ғламҳсан маъими // Ҳокумат меҳр. – Сал соум. – شماره соум. – صص. 151-125.
5. صفا، ذبيح الله. تاريخ ادبيات در ايران / ذبيح الله صفا. – چاپ هشتم. – جلد چارم. – تهران: فردوس، 1378. – 780 ص.
6. صفا، ذبيح الله. تاريخ ادبيات در ايران / ذبيح الله صفا. – چاپ هشتم. – جلد پنجم. – تهران: فردوس، 1378. – 778 ص.
7. فخرالدين صفى، على ابن حسين كاشفى. رشحات عين الحيات / على ابن حسين كاشفى فخرالدين صفى ؛ تصحيح دكتور على اصغر معينان. – تهران: بنياد نوريان، 1357.
8. منفرد، مهدى فرهنگى. نکته هاى چند در باره كمال الدين حسين واعظ كاشفى / مهدى فرهنگى منفرد // مقالات و بررسى ها. – دفتر 66. – زمستان 78. – صص. 193-204.
9. ميرخواند، سيد برهان الدين. روضة الصفا / سيد برهان الدين ميرخواند. – تهران: انتشارات وزير خيام، 1338.
10. ميرخواند، سيد برهان الدين. حبيب السير / سيد برهان الدين ميرخواند. – تهران: انتشارات وزير خيام، 1338.
11. نفيسى، سعيد. تاريخ نظم و نثر فارسى در ايران و در زبان فارسى تا پايان قرن دهم هجرى / سعيد نفيسى. – جلد اول. – تهران: سروش، 1337. – 336 ص.
12. نايينى، سيد محمد رضا جلال. در آمد تفسير مواهب عليه // كاشفى، كمال الدين حسين. مواهب عليه يا تفسير حسيني ؛ با تصحيح و مقدمه و حاشيه نگاريسيد محمد رضا جلال نايينى. – جلد يكم. – تهران، 1317 هجرى شمسى. – 501 ص. – ص. 7-113.
13. نوای، امير على شير. مجالس النفايس / امى على شير نوای ؛ تصحيح على اصغر حكمت. – تهران: منوچهرى، 1363.

ЗИНДАГИНОМАИ ҲУСАЙН ВОИЗИ КОШИФӢ

Дар мақолаи мазкур мавзӯи зиндагиномаи Ҳусайн Воизи Кошифӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Зиндагиномаи Ҳусайн Воиз мояи ибрат, фаъолиятҳои густидааш боиси кадрдонии арҷгузори, таснифоти таълифоташ хазинаи бузурги илму адаби мардуми форсу тоҷик ба шумор меояд. Вай ҳамчун олим, муфасссир, мунаҷҷим, риёзидон ва адиби дар назму наср тавоно шинохта шудааст.

КАЛИДВОЖАҲО: зиндагинома, фаъолият, илм, мардуми форс, осор.

БИОГРАФИЯ ХУСЕЙНА ВАИЗ КАШИФИ

В данной статье рассматривается тема жизни Хусейна Ваиз Кашифи. Биография Хусейна Ваиза является источником вдохновения, его разносторонняя деятельность вызывает признательность и дань уважения, его классификация и труды являются великим сокровищем науки и литературы персидского и таджикского народов. Он известен как учёный, комментатор, астролог, математик и мощный писатель в стихах и прозе.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: биография, деятельность, наука, персидский народ, труды.

BIOGRAPHY OF HUSSEIN WAIZ KASHIFI

This article discusses the topic of the life of Hussein Waiz Kashifi. The biography of Hussein Waiz is a source of inspiration, his versatile activities evoke gratitude and tribute, his classification and works are a great treasure of science and literature of the Persian and Tajik peoples. He is known as a scientist, commentator, astrologer, mathematician and a powerful writer of poetry and prose.

KEYWORDS: biography, activity, science, Persian people, works.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Фатхудинова Сабрина* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуҷуми факултети филологияи тоҷик. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рудақӣ, 17.

Сведения об авторе: *Фатхудинова Сабрина* – Таджикский национальный университет, магистрант 2 курса факультета таджикской филологии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17.

Information about the author: *Fatkhudinova Sabrina* – Tajik National University, second-year master's student of the Faculty of Tajik Philology. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.

ХУСУСИЯТҲОИ УМУМИИ КАЛИМАҲОИ МОДАЛӢ

Маҳинабонуи С.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Феълҳои модалӣ аз рӯи нақшу вазифаи худ дар ҷумла ба гурӯҳи феълҳои ёридиҳанда шомил мебошанд. Ба воситаи онҳо маънои имконият, қобилият, эҳтимолият, зарурияти иҷрои амалеро, ки бо феъли маъноӣ мефаҳмонад, ифода мешавад. Азбаски онҳо на амал, балки танҳо муносибати модалиятро ифода мекунанд, онҳо ҳеҷ гоҳ ҳамчун узви ҷудогонаи ҷумла истифода намешаванд. Феълҳои модалӣ ҳамеша танҳо бо масдар омада, бо он таркибу ибораро ташкил мекунанд, ки дар ҷумла ба вазифи хабари мураккаби модалӣ истифода мешавад.

Аниқтараш, модалият тавассути калимаву ифодаҳои грамматикӣ (модулҳо), ки ниятҳои умумии суҳангӯро (ё нуктаи таассуроти) ифода мекунанд ва инчунин уҳдадорҳои суҳангӯро дар бораи то чӣ андоза боварибахш, ҳатмӣ, матлуб ва воқеӣ будани пешниҳоди баёншуда нишон медиҳанд, истифода мешавад.

Умуман, дар таърихи забоншиносии муқоисавӣ феълҳои модалии англисӣ аз ҷониби бисёре аз забоншиносон ва донишмандон бо дигар ифодаву калимаҳои модалии забон мавриди муқоиса ва қарор гирифтаанд. Роҷеъ ба масъалаи ифодаи калимаҳои модалии забони англисӣ забоншиносон мақолаву асарҳои арзандаи илмӣ навишта ба нашр доданд.

Калимаҳои модалӣ дар «Фарҳанги тафсирии истилоҳоти забоншиносӣ» ҳамчун «калимае, ки маънои хоси лугавии худро гум карда, ҳамчун воситаи ифодаи тавсифии модалият фаъолият мекунад» маънидод шудааст. Муҳаққиқ А.А. Ионина онро дар «Грамматикаи забони англисӣ» чунин таъриф медиҳад: Калимаҳои модалӣ калимаҳоеанд, ки муносибати субьективии гӯяндаро ба андешаи дар ҷумла омада ифода мекунанд [Ионина, с.77].

Вобаста ба этимологияи худ, аксари феълҳои модалӣ пеш аз ҳама феълҳои мебошанд, ки қисми зиёди махсусиятҳои феълро соҳиб нестанд. Феълҳои модалӣ ба гурӯҳи феълҳои ноқис шомил буда (Defective Verbs), махсусиятҳои пурраи грамматикӣ, ки феълҳои дигар доранд, ифода намекунанд.

Таҳқиқи мавзуи мазкур ба омӯзандагони ҳарду забон кумак мекунад, тог ки хусусиятҳои грамматикӣ калимаҳои модалиро донанд ва онҳоро дуруст истифода баранд. Ҳар як омӯзиши муқоисавӣ аҳаммияте хосе дорад; ин маънои онро дорад, ки омӯзандаи забонҳои муқоисашаванда метавонанд аз натиҷаҳои ошкоршуда ё ба даст овардашуда баҳра гиранд.

Хусусияти семантикии калимаҳои модалӣ маънои муносибати субьективӣ ба изҳорот аз рӯи эҳтимолинокӣ, тахминӣ ё матлуб будани он мебошад. Вожаҳои модалӣ аз ҷиҳати маъно аз дигар ҳиссаҳои муҳими нутқ, ки вазифаи номинативиро иҷро мекунанд, хеле фарқ мекунанд; вале аз ҷиҳати маънои мустақили худ, бешубҳа, ба ҳиссаҳои ёридиҳандаи нутқ не, балки ба маънои муҳим тааллуқ доранд.

Калимаҳои модалӣ метавонанд ҳамчун калимаҳои ҷумла амал кунанд, ки ба калимаҳои ҳукми тасдиқ ва манфӣ монанд ба Yes ё No. Аммо, калимаҳои ҷумлаи Yes ва No ҳеҷ гоҳ мақоми худро тағйир намедиҳанд, дар ҳоле ки, калимаҳои модалӣ метавонанд калимаҳои ҷумла (дар муқола) ё калимаҳои муқаддимаӣ дар ҷумла бошанд.

Профессор Л. Бархударов мегӯяд, ки дар ҷумла калимаҳои модалӣ ҳамеша вазифаи аъзои муқаддимаии ҷумларо мебозанд. Л.С. Бархударов инчунин калимаҳои модалиро калимаҳои таъриф мекунанд, ки маънои тавсифи тамоми факти хабарро аз рӯи эҳтимолият, имкон, алоқа бо дигар далел, ҳодиса ва ғайра доранд.

Ғайр аз ин, профессор Бархударов қайд мекунад, ки на ҳар калимае, ки вазифаи аъзои ҷумларо иҷро мекунад, ба синфи калимаҳои модалӣ дохил мешавад. Калимаҳои модалӣ ҷузъи махсуси нутқ буда, дигар қисмҳои нутқ ва таркибҳои калимаҳо метавонанд ҳамчун

калимаҳои муқаддимаӣ баромад кунанд: зарфҳо, ибораҳои пешвандӣ, сохти масдар ва ғ. Калимаҳои модалӣ ҳамчун қисмҳои нутқ танҳо калимаҳои дар бар мегиранд, ки ҳамеша, дар ҳама ҳолатҳо ҳамчун узви муқаддимаӣ ҷумла истифода мешаванд. Ин вожаҳо бо тағйирнопазирии худ ва мувофиқати маҳдуд бо калимаҳои дигар хосанд.

Фарз кардан мумкин аст, ки феълҳои модалӣ *can* ва *may* дар ифодаи амалҳои имконпазир, тавоноӣ, қобилият, махсусгардонида шуда бошанд ва феълҳои модалӣ *must*, *should*, *might* илова бар маъноӣ ҳатмият, зарурат, амалҳои пешниҳодшуда, эҳтимолиятро низ ифода карда метавонанд, ки ба маъноӣ калимаҳои ташбеҳӣ *perhaps*, *possibly*, *probably*, *certainly* зич алоқаманданд. Вақте ки калимаҳои модалӣ ва калимаҳои ташбеҳӣ ҳамзамон истифода мешаванд, дар чунин мавридҳо мо бо моделҳои синонимӣ сару кор дорем.

Феълҳои модалӣ *must*, *should* - *ought*, *will*-*would*, *can*-*could*, *may*-*might*, *need* тобишҳои гуногуни тахминиро ифода карда метавонанд. Муҳаққиқон чунин пешниҳод мекунанд, ки феълҳои модалӣ воқеияти объективиро ифода мекунанд, калимаҳои туфайлӣ бошад, воқеияти субъективиро ифода мекунанд.

Дар ҷумла феълҳои модалӣ ҳамеша бо масдар (комил ва ғайрикомил) якҷоя шуда, таркибҳои ташкил мекунанд, ки хабари мураккаби модалӣ меноманд. Феълҳои модалӣ ҳамчун ҷузъҳои алоҳидаи ҷумла истифода намешаванд.

АДАБИЁТ

1. Ахманова, О.С. Словарь лингвистических терминов: словарь/ О.С. Ахманова. -М.: Стереотип, 2013. -45с.
2. Бархударов, Л.С. Грамматика английского языка.: учеб. для вузов/ Л.С. Бархударов, Д.А. Штелинг. - М.: Книжный дом "Либроком". - 2012. - 234с.
3. Ионина, А.А. Англ.грамматика. Теория и практика: уч. для вузов/ А.А. Ионина, А.С. Саакян. - М.: Проспект. - 2008. - 77с.
4. Качалова, К.Н. Практическая грамматика английского языка: уч.для вузов/ К.Н. Качалова, Е.Е. Израилевич. - М.: Ладком. - 2012. - 36с.
5. Крысин, Л.П. Толковый словарь иностранных слов: словарь/ Л.П. Крысин. - М.: Эксмо, 2008. - 35-36 с.

ХУСУСИЯТҲОИ УМУМИИ КАЛИМАҲОИ МОДАЛӢ

Дар мақолаи мазкур мавзӯи хусусиятҳои умумии калимаҳои модалӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Муаллиф қайд кардааст, ки феълҳои модалӣ аз рӯи нақшаи вазифаи худ дар ҷумла ба гурӯҳи феълҳои ёридиҳанда шомил мешаванд. Ба воситаи онҳо маъноӣ имконият, қобилият, эҳтимолият, зарурияти иҷрои амалро, ки бо феълҳои маъноӣ мефаҳмонад, ифода мешавад. Феълҳои модалӣ ҳамеша танҳо бо масдар омада, бо он таркибу ибораро ташкил мекунанд, ки дар ҷумла ба вазифаи хабари мураккаби модалӣ истифода мешавад.

КАЛИДВОЖАҲО: феъл, ҷумла, ибора, хабари мураккаб, хусусият.

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА МОДАЛЬНЫХ СЛОВ

В этой статье обсуждаются общие характеристики модальных слов. Автор отметил, что модальные глаголы входят в группу вспомогательных глаголов по их роли и функции в предложении. С помощью них выражается значение возможности, вероятности, необходимости совершить действие, поясняемое смысловым глаголом. Модальные глаголы всегда идут только с инфинитивом и образуют с ним композицию, которая употребляется в предложении как сложное модальное сказуемое.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: глагол, предложение, словосочетание, сложное сказуемое, признак.

GENERAL CHARACTERISTICS OF MODAL WORDS

This article discusses the general characteristics of modal words. The author noted that modal verbs are included in the group of auxiliary verbs by their role and function in a sentence. They express the meaning of possibility, opportunity, probability, necessity to perform an action explained by a semantic verb. Modal verbs always go only with the infinitive and form a composition with it, which is used in a sentence as a complex modal predicate.

KEYWORDS: verb, sentence, phrase, complex predicate, feature.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Маҳинабону Садриддин* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети забонҳои Осиё ва Аврупо. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **905400034**.

Сведения об авторе: *Маҳинабону Садриддин* - Таджикский национальный университет, магистрант факультета языков Азии и Европы. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан г. Душанбе проспект Рудаки 17. Телефон: **905400034**.

Information about the author: *Mahinabonui Sadriddin* - Tajik National University, master`s student of Faculty of Asian and European languages. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan Dushanbe Rudaki Avenue 17. Phone **905400034**.

МАФҲУМИ СИММЕТРИЯ ВА АСИММЕТРИЯ ДАР ТАРҶУМА

Раҳимова И.Н.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Мафҳуми симметрия ҳанӯз дар замонҳои қадим ҳам аз зухуроти моддӣ ва ҳам маънавӣ сарчашма гирифтааст, зеро ҳайкалтарошон, наққошон, меъморон, муҳандисон ва дигар олимони шоҳасарҳои худро зеро таъсири мафҳуми симметрия офаридаанд.

Вожаи асимметрия, аз калимаи юнонии **asymmetry** гирифта шуда, маънояш - *номутаносибӣ, ноҳамоҳангӣ, ноҷурӣ, нобаробарӣ, носозгорӣ ва номувофиқатӣ* буда, ифодагари бенизомӣ ва нобаробарии сохтор ва вазифаҳои воҳидҳои забонӣ аст ва он хусусиятҳои забониро инъикос мекунад.

Симметрия аз калимаи юнонии «**simmetria**» гирифта шуда, маъноҳои *баробар, ҳамоҳанг, монанд, муносибӣ, таносуб, қаринӣ, ҳамсозӣ, ташибеҳ, ҳамҷур, мувофиқи назирро* ифода мекунад.

Нахуст, олимони ибронӣ доштанд, ки тамоми системаи забонҳои ҷаҳон ба таври симметрӣ ташаккул ёфтаанд ва бар асоси он метавон забонҳоро муқоиса кард. Дар натиҷа бахши нави забоншиносӣ, забоншиносии муқоисавӣ ба миён омад, ки муҳаққиқон умумиятҳои забониро мавриди таҳқиқ қарор медиҳанд. Аммо маълум гашт, ки тафовут ва нобаробарии байни забонҳо вуҷуд дошта, ҳанӯз ба онҳо таваҷҷуҳи хоса зоҳир нашудааст. Аз ин рӯ, дар охири садаи бистум таҳқиқи падидаи нав дар забоншиносии муқоисавӣ оғоз ёфт, ки мақсадаш омӯзиши асимметрияи байнизабонӣ буд.

Аз ин лиҳоз, яке аз аввалин муродифҳои вожаи асимметрия ин вариантҳои рӯйи майдон омаданд, ки аз забоншиносии сохторӣ интиқол ёфтааст.

Академик В. И. Вернадский қайд намудааст, ки таҳқиқи симметрия дар илми забоншиносӣ падидаи нав набуда, балки ҳанӯз аз давраҳои қадим маншаъ мегирад. Баррасии хусусиятҳои сохтор ва маъно ҷиҳати таъйини зухуроти симметрия ва асимметрия муҳим мебошад. Омилҳои симметрия назарияи нисбият, механикаи квантӣ, физикаи ҷисмҳои сахт, асимметрияи графикаи вазифа, физикаи атомӣ ва ядрӣ, соҳаҳои меморӣ, таърих, мусиқӣ, забону адабиёт ва дигар шакли зухуроти зиндагиро дар бар мегирад.

Профессор И.Н. Понамаренко таъкид мекунад, ки симметрия ва асимметрия - падидаи ва виваҷи бунёди матн ба ҳисоб рафта, дар фазои матн ва системаи мундариҷаи он ифода меёбанд. Таҳқиқи падидаҳои симметрия ва асимметрия чун принсипи умумичаҳонии табиат ва маърифат имкон медиҳад, ки ин қонунро ба ҳайси мақоми бунёди виваҷҳои матни бадеӣ муаррифӣ намуд.

Дар забоншиносӣ мафҳумҳои аломати забонӣ (Фердинанд де Соссюр), асимметрияи воҳидҳои забонӣ (Ш. Балл ива В.Г. Гак), асимметрияи дуализми аломати забонӣ (С.О. Карсевский), нуфузи аломати забонӣ (Луи Елмасов, Г. П. Мелников), сохтор ва маъно (А.А. Кретов) аз ҳадафҳои марказии таҳқиқоти забоншиносон ва тарҷумашиносон ба шумор мерафт.

Аз гуфтаҳои дар боло овардашуда бармеояд, ки омӯзиши падидаҳои симметрия ва асимметрия дар забоншиносӣ таҳаввулотӣ назаррас ва тулониро аз сар гузаронидааст.

Зухуроти симметрия ва асимметрияро метавон ҳангоми қиёс ва муқобилаи тарҷумаҳои осори бадеӣ арзёбӣ кард. Симметрия ифодагари мафҳуми бенизом, шабеҳ, баробарӣ, таносуб, мувозирати системаи забонӣ ва виваҷҳои он мебошад.

Ба андешаи мо асимметрияи байнизабонӣ ҳангоме ба миён меояд, ки агар аломат ё воҳидҳои забони асл аз лиҳози омилҳои луғавӣ, грамматикӣ, маъноӣ услубӣ ва вазифавӣ бо воҳидҳои забони тарҷума нобаробар бошанд. Ё худ ба қавли А.А. Кретов 1 овоз, морфема, лексема, ибора ё ҷумла метавонад дорои якчанд маъно бошад, ки ин ҳолатро метавон асимметрияи забонӣ номид.

Вожаи асимметрия дар фарҳангҳои тафсирии забони тоҷикӣ ба шакли истилоҳ то ҳол ворид ва маънидод нашудааст. Аммо профессор И. Понамаренко ва дигар олимони хориҷӣ мафҳуми асимметрияро чун ифодагари набудани аломатҳои симметрии, яъне бенизомӣ, нобаробарӣ, номутаносибӣ, ночурӣ, номувофиқатӣ дар система ва сохтори забон арзёбӣ мекунад.

Қайд намудан лозим аст, ки истилоҳи асимметрияи байнизабониро Н.К. Гарбовский бори нахуст чун асимметрияи луғавӣ ва грамматикӣ байнизабонҳо шарҳ додааст.

Мувофиқи таҳқиқотҳои забоншиносон се навъи симметрия мавҷуд аст:

▪ **симметрияи оморӣ** (омӯзиши забони алоҳида ва ҳифзи умумиятҳо);

▪ **симметрияи гомологӣ** (омӯзиши умумиятҳо дар забонҳои бо ҳам наздик модар, mother, muter, мама);

▪ **симметрияи динамикӣ** (ҳифзӣ мувозинати сохтор ва мазмун ҳангоми калимасозӣ дар давраҳои инкишофи таърихӣ).

Симметрияи оморӣ хусусият ва унсурҳои муносибатҳои забониро аз ҷиҳати вазифа муайян намуда, симметрияи гомологӣ қисмати синхронии забонҳои наздикро мавриди муқоиса қарор медиҳад.

Симметрияи динамикӣ ҳангоми рушд, нигоҳдории таносуби сохтор ва мазмун (дар калимасозӣ) дар ҳифзи аломат ва муносибатҳои забонӣ инъикос мегарданд.

Асимметрия бисёртар дар вайроншавии шакл, сохтор ва маъно ифода меёбад. Падидаҳои симметрияи оморӣ - пояи симметрияи гомологӣ ва динамикӣ мебошад.

Асимметрияи сохтори воҳидҳои луғавии забон матни асл ва тарҷума ҳангоми нобаробарии омилҳои синтагматикӣ (мувофиқати калима дар нутқ ва шаклҳои гуногуни калима дар ҷумла) ба амал меояд. Асимметрияи аломат аз нигоҳи прагматикӣ дар ду навъ инъикос мешавад: полисемия ва синонимия, вале аз нуқтаи назари синтагматикӣ ҳангоми таҳлили синтаксисӣ ва морфологӣ инъикос мегардад.

Ҳангоми ихтисори воҳидҳои маъноӣ (ҷиҳати номгузории предмет, ҳолат, муносибат ё фаъолият истифода мешаванд, масалан фонема ё морфема) шумораи аломатҳо дар ҷумла ҳифз гардида, ҷумлаҳо дар ду забон сохторан монанд мешаванд.

Забоншинос А.В. Шубников ва мактаби ӯ мафҳуми симметрияро хеле васеъ таҳқиқ намуданд. Андешаҳои онҳо бештар рушди амалиёти таҳвилӣ буд ва имкон дод, ки мафҳуми симметрия дар соҳаҳои гуногуни илм истифода шавад. Вобаста ба ақидаи онҳо ду ҷисме, ки нишонаҳои монанд доранд, онҳо баробаранд.

Асимметрия дар ду падида равшан мегардад: дар фарқияти маъноӣ асл (ҳаста ё марказ) ва периферия, чун тафовути байни мундариҷа ва ифода. Аз нуқтаи назари сохтори забонӣ ҳастаи он фонемаҳои асосӣ, флексия, калимасозӣ ва таркиби калимаҳо мебошад.

Маъноӣ луғавии вожаи периферия - аз қолаби асли дур шудани калима мебошад. Мувофиқати сохторҳои феълӣ ва шумораи шахсият- ҳастаи номида шуда, ҳама шаклҳои гайришахсӣ- периферия мебошад, зеро онҳо ҳар гуна хусусиятҳои феълӣ ва қисматҳои нутқро муттаҳид менамояд. Исмҳои ҷинс -ҳастай ба шумор рафта, исмиҳои маънӣ - периферия мебошанд.

Асимметрия дар таносуби сохтор ва маънӣ бештар ба шакли система, сохтор ва омили вазифавӣ зоҳир мегардад. Асимметрияи система дар рушди нобаробарии системаҳои категория, замон, сиға ва функция ба назар мерасад. Асимметрияи сохтор дар вайроншавии муносибати байни шакл ва маъно инъикос мегардад.

Асимметрия дар сохтор ва вайроншавии муносибати байни шакл ва маъно инъикос мегардад. Дар термини парадигматикӣ он боиси ташаккули полисемия ва синонимия мегардад. Маъмултарин навъҳои асимметрия-лексикологӣ, грамматикӣ, фонетикӣ, маъноӣ услубӣ, функционалӣ ва дигар қабатҳои забон мебошад. Аз ҷиҳати синтагматикӣ, тарзҳои баён ва мундариҷа ҷудо нашуда, ташаккули таҳлилӣ ҳосил мегардад. Аз ҷониби дигар яқинд нишонаҳо бо як аломат ишора мешаванд.

Чанд нишонаҳо дар як шакл ё сохтор муттаҳид шуда, мисол дар пасванди - «ам» шахс, шумора ва замон хеле муносиб омадаанд. Чун ҳолатро забоншинос Комисаров В.Н.

асимметрии морфемагӣ шуморида, чунин маънидод мекунад, ки агар як морфема дорон якчанд маъноӣ грамматикӣ ё функсия бошад, пас байни 1 морфема ва чанд маъноӣ асимметрия ҳосил мешавад.

Асимметрияи семиотикӣ дар ҳолате руи медиҳад, ки агар сохтор (морфемаи сифрӣ, эллипсис) ё ҳарфҳои талаффузнашаванда дар имло, луғат ва дигар унсурҳои сохторӣ ишора нагарданд. Дар забоншиносӣ асимметрияи дучониба бештар мушоҳида мешавад. Муҳаққиқ В.Г. Гак асимметрияи забониро ба ду қисмат ҷудо менамояд: ҳаста ва периферия; ихтилофи байни сохтор (ифодакунанда) ва мундариҷа (ифодашаванда). Тибқи навъи дуҷум, ӯ нобаробарии системавӣ, сохторӣ ва вазифавиро ҷудо намуда, дар асимметрияи сохторӣ, омӯзиши омилҳои парадигматика ва синтагматикиро муҳим шуморидааст.

АДАБИЁТ

1. Вернадский В.И. Избранные труды по истории науки\ Вернадский В.И. - М.: Наука, 1981. - 458 стр.
2. Гак В.Г. Межъязыковая асимметрия и прогнозирование переводческих трансформаций / В.Г. Гак. - М.: МГПИИЯ. 1975, 24-25 стр.
3. Гарбовский Н.К. Теория перевода\ Гарбовский Н.К. - М.: Изд. МГУ, 2007. - 544 стр.
4. Комисаров В.Н. Слово о переводе\ Комисаров В.Н. - М.: Наука, 1973. - 357 стр.
5. Шубников А. В. Симметрия в науке и искусстве\ Шубников А.В. - М.: Наука, 1972. - 458 стр.
6. Понамаренко И.Н. Симметрия\ асимметрия в лингвистике текста \ Понамаренко И.Н. - Краснодар, 2005. - 322 стр.

МАҲУМИ СИММЕТРИЯ ВА АССИММЕТРИЯ ДАР ТАРҶУМА

Ин мақола ба вижагиҳои мафҳуми симметрия ва асимметрия ва принципҳои асосии онҳо бахшида шудааст. Мафҳуми симметрия ханӯз дар замонҳои қадим ҳам аз зухуроти моддӣ ва ҳам маънавӣ сарчашма гирифта, зеро ҳайкалтарошон, наққошон, меъморон, муҳандисон ва дигар олимони шоҳасарҳои худро зери таъсири мафҳуми симметрия офаридаанд.

КАЛИДВОЖАҲО: мафҳум, симметрия, асимметрия, принципҳо, забоншиносӣ, зухуроти моддӣ, сарчашма, сохтор, шоҳасарҳо, маънавӣ.

ПОНЯТИЕ СИММЕТРИИ И АССИМЕТРИИ В ПЕРЕВОДЕ

Данная статья посвящена особенностям понятий симметрии и асимметрии и их основным принципам. Понятие симметрии зародилось как в материальных, так и в духовных проявлениях еще в древности, ведь скульпторы, художники, архитекторы, инженеры и другие ученые создавали свои шедевры под влиянием понятия симметрии.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: концепция, симметрия, асимметрия, принципы, лингвистика, материальное проявление, источник, структура, шедевры, духовность.

THE CONCEPT OF SYMMETRY AND ASYMMETRY IN TRANSLATION

This article is devoted to the features of the concepts of symmetry and asymmetry and their basic principles. The concept of symmetry originated in both material and spiritual manifestations in ancient times, because sculptors, artists, architects, engineers and other scientists created their masterpieces under the influence of the concept of symmetry.

KEYWORDS: concept, symmetry, asymmetry, principles, linguistics, material manifestation, source, structure, masterpieces, spirituality.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Раҳимова Истатой* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети забонҳои Осиё ва Аврупо. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: (+992) 905400034.

Сведения об авторе: *Рахимова Истатой* - Таджикский национальный университет, магистрант факультета языков Азии и Европы. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан г. Душанбе проспект Рудаки 17. Телефон: (+992) 905400034.

Information about the author: *Rahimova Istatoi* - Tajik National University, master's student of Faculty of Asian and European languages. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan Dushanbe Rudaki Avenue 17. Phone: (+992) 933988045.

ҲИФЗИ МАНФИАТҲОИ МИЛЛӢ ДАР ГУРӢҲҲОИ ТОҶИКИИ ФЕЙСБУК

Мирзоева З.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

“Манфиатҳои миллӣ” мафҳуми калидӣ дар муносибатҳои байналмилалӣ ба шумор меравад. Ҳамаи миллатҳо ва давлатҳои миллӣ ҳамеша дар раванди иҷро ё таъмини ҳадафҳои манфиатҳои миллии худ машғуланд. Сиёсати хориҷии ҳар як миллат дар асоси манфиатҳои миллии он ташаккул ёфта, ҳамеша баҳри таъмини ҳадафҳои худ талош мекунад. Ин ҳуқуқи аз тарафи умум эътирофшудаи ҳар як давлат барои таъмини манфиатҳои миллии худ мебошад. Давлат ҳамеша кӯшиш мекунад, ки амалҳои худро дар асоси манфиатҳои миллии худ асоснок кунад. Аз ин рӯ, донишмандони маъно ва мазмуни “манфиатҳои миллӣ” барои мо зарур аст.

Ба қавли сиёсатшиноси маъруфи қарни XX, Ханс Моргентау: «Маънои манфиатҳои миллӣ зинда мондан – ҳифзи шахсияти ҷисмонӣ, сиёсӣ ва фарҳангӣ аз таҷовузи дигар давлатҳои миллӣ мебошад» [11, с.51]. Инчунин, Моргентау ба маънои дигар мафҳуми “манфиатҳои миллӣ” – ро ба мафҳуми “манфиатҳои ҳаётӣ” яксон медонад.

Аз гуфтаҳои Моргентау маълум мегардад, ки манфиатҳои миллӣ то он дараҷае муҳиманд, ки онро бо мафҳуми “манфиатҳои ҳаётӣ” ё ҳаётан муҳим яксон донистааст ва дар ҳаққи муосир ин раванд муҳимияти худро афзуда, ҳаққишафӣ бошад суръати онро рӯз аз рӯз меафзояд.

Аслан, ҳаққишафӣ маънои “табдилёбии таърих ба таърихи ҳаққонӣ”-ро дорад, мисли он, ки Карл Маркс иттиҳод кардааст, ё ба ягонагии давлатҳои миллӣ пас аз қушода шудани онҳо ба ҳаққи берунаро ифода менамояд. Ҳамзамон, ҳаққишафӣ маънои онро дорад, ки пешравони «ҷомеаҳои мутамаддин» сармояи маънафӣ ва моддӣ худро дар саросари ҳаққон васеъ мекунанд, то бо истифода аз арзиши муқоисафӣ манфиатҳои миллии худро амалӣ созанд. Аз нигоҳи муносибатҳои байналмилалӣ, ҳаққишафӣ аслан рақобати қудратҳо, муборизаҳо байни системаҳо ва тағйирёбии ҳувиёт аст [12, с.230].

Ҳаққишафӣ, манфиатҳои миллӣ ва воситаҳои ахбори омма, нақши матбуоти даврӣ дар таҳкими сулҳу субот дар ҷомеа таваҷҷуҳи як қатор муҳаққиқон аз ҷумла Анвар Ибодов [2], Ҷовид Муқим [3], Мурод Муродов [4], Ҷамшед Саъдуллоев [8], Илҳомҷон Ҳамидиён [9] ва дигаронро ба худ ҷалб намудааст, ки дар натиҷа эшон дар шакли таҳқиқоти илмӣ фикру андешаҳошонро ибраз намудаанд. Аз омӯзишу баррасии осори мазкур чунин хулоса баровардан мумкин аст, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун кишвари соҳибхитӣ, ҳуқуқбунёд, дуняфӣ ва ягона дар раванди тағйирпазирии сохти ҷомеаи ҳаққонӣ, махсусан дар суръатёбии таъсироти ҳаққишафӣ тамоми кӯшиш ва ҳадафҳои худро дар амал татбиқ намуда истодааст, то дар арсаи ҳаққонӣ ва муносибатҳои байнидавлатӣ манфиатҳои миллии худро бо беҳтарин шакл ҳимоя ва ҳифз намояд. Дар ин замина мафҳуми манфиатҳои миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи сиёсати хориҷӣ ифода карда мешавад, ки онҳо дар марҳилаи кунунӣ ва ояндаи наздик аз инҳо иборатанд:

-ҳимоя ва таҳкими истиқлолияти давлатии Тоҷикистон ва таъмини амнияти миллии он;

- эҷоди навори амният ва хусни ҳамҷаворӣ дар тули марзҳои кишвар;

-инкишофи муносибатҳои боварӣ, дӯстӣ ва ҳамкорӣ бо тамоми кишварҳои олам дар асоси манфиатҳои мутақобила;

-фароҳам овардани шароити мусоид барои рушди иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва тадриҷан баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум, таъмини амнияти иқтисодии кишвар;

-таъмини истиқлолияти энергетикӣ Тоҷикистон, дастёб шудан ба амнияти озуқаворӣ ва аз бунбасти коммуникатсионӣ раҳой бахшидани кишвар;

-таъмин ва ҳимояи ҳуқуқи озодиҳо, эътибор ва манфиатҳои шаҳрвандони Тоҷикистон дар дохил ва хориҷи кишвар;

-тақвияти шинохти мусбати Тоҷикистон дар ҷаҳон ба ҳайси давлати демократӣ, дунявӣ ва ҳуқуқбунёд;

-мусоидат ба фаъолияти созанда ва қонунии ҷамъиятҳои тоҷикон ва ҳамватанон дар кишварҳои дигар [13].

Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун кишвари ҷавони соҳибистиклол, ки роҳи бунёди ҷомеаи иҷтимоиро дар доираи иқтисоди бозоргонӣ ва инчунин бунёд ва такмили институтҳои ҷомеаи шахрвандиро ҳадафи ҳеш қарор додааст, дар кадом ҳолате набошад, зери таъсири равандҳои ҷаҳонишавӣ қарор мегирад.

Гуфтан мумкин аст, ки дар даҳсолаи аввали асри XXI дар Тоҷикистон ду раванд зиёд ба ҷашм мерасад - яке эҳёи фарҳангу анъанаҳои миллӣ ва дигаре зери равандҳои ҷаҳонишавӣ ворид шудани тамаддуни ғайр ва афзалият пайдо кардани онҳо дар Тоҷикистон мебошад. Аммо раванди зинда кардани арзишҳои фарҳанги миллӣ ва тарғиб намудани худшиносии миллӣ бештар ба нафъи Тоҷикистон аст. Дар ин ҷода Тоҷикистон бо истифода аз имкониятҳои мавҷуда дар мавриди рушду такомули маданият, анъанаҳои миллӣ, забон ва арзишҳои маънавий, дину мазҳаби кулли халқу миллатҳои маскуни Тоҷикистон ва ҳифзи ёдгориҳои таърихи фарҳанг, меъморӣ, санъату адабиёт, пешрафти ҳаёти ҷомеа тақони нав бахшид ва ин раванд то ба ҳол идома ёфта истодааст.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар яке аз асарҳои арзишманди худ “Фарҳанг ҳастии миллат аст” худшиносии миллиро ба таври зайл шарҳ додаанд: «Ҷавҳари худшиносии миллӣ аз дӯст доштани Ватан, модар, забон, таърих ва арзишҳои таърихиву фарҳангӣ сарчашма гирифта, ба ташаккули шахсиятҳои дорои ҷаҳонбинии солиму пешрафта боис мегардад» [5, с.37].

Аз суҳанони Пешвои миллат хулоса баровардан мумкин аст, ки худшиносии миллӣ ин донишҳои таърих, фарҳанг, забон, расму оин ва дарк намудани вазъи имрӯзаи миллат мебошад. Худшиносии миллӣ вақте пайдо мешавад, ки аз он огоҳ бошӣ, онро мояи омӯзиш, ибрат ва шуқуқмандӣ бидонӣ, зеро ки надонишҳои таърихи фарҳангу тамаддун, забон, адаб, урфу одат ва анъанаҳои миллӣ заъфу саҳлангориро дар ин ҷода ба бор оварда, пояҳои ваҳдати миллиро ноустувор мегардонад.

Худшиносӣ василаи ваҳдати миллӣ ва ба маънавият расидани инсонро ҷомеа мебошад. Бинобар ин, бояд баҳри мустақкам гардонидани ин мактаб, ки ҷузъҳои асосии он ватанпарастӣ, ҳештаншиносӣ ва худшиносӣ мебошанд, ҷораҳои зарурӣ андешид. Худшиносӣ василаи асосии ба маънавият расидани инсонро ҷомеа мебошад. Худшиносии миллӣ ин решаи миллат аст, агар мактаби миллӣ заиф бошад, миллат пароканда ва нопадид мегардад. Бинобар ин, бояд баҳри мустақкам гардонидани мактаби миллӣ, ки ҷузъҳои асосии он ватанпарастӣ, ҳештаншиносӣ ва худшиносӣ мебошад, ҷораҳои зарурӣ андешид [14].

Барои рушди ҳештаншиносӣ ва худшиносии миллӣ, ки омили ягонаи муттаҳидшавии мардуми тоҷик маҳсуб меёбад, Пешвои миллат ҷораҳои саривақтӣ андешида, дар рушди давлатдорӣ навини тоҷик ва тақвият бахшидан ба ҳадафҳои давлатдорӣ миллӣ стратегия ва ҳадафҳои мушаххасро таҳия ва роҳандозӣ намудаанд, ки бо ҷунин зайл раҳдабандӣ намудан мумкин аст:

-Ҳифз ва таҳкими давлатдорӣ миллӣ;

-Густариш бахшидани худшиносиву ҳудоғоҳии миллӣ, ҳисси ватандӯстиву ватандорӣ мардум ва баланд бардоштани маърифати сиёсиву ҳуқуқии аҳолии кишвар, баҳусус наврасону ҷавонон;

-Муттаҳид намудани тамоми гурӯҳҳо ва қишрҳои ҷомеаи кишвар дар атрофи ғояи “Тоҷикистони озоду соҳибистиклол – Ватани маҳбуби мо”;

-Густариш додани фарҳанги сулҳ ва решадор сохтани ваҳдату ризоияти миллӣ;

-Ҳифзи хувияти миллӣ ва арзишҳои волои халқи тоҷик дар шароити ҷаҳонишавӣ;

-Арҷгузорӣ ва эҳтироми забони давлатӣ, яъне забони тоҷикӣ. Вобаста ба тақвият бахшидани худшиносии миллӣ Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қонунҳо ва стратегияҳои мушаххасро қабул намудаанд, ки дар ин самт бағоят муассиранд. Аз қабилӣ “Стратегияи

сиёсати давлатии ҷавонон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020”, “Концепсияи миллии сиёсати ҷавонон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон”, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон» (аз 24 декабри соли 2022, таҳти рақами №1920) ва ғайраҳо [1, с.445-446].

Қобили зикр аст, ки Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон» муносибатҳои вобаста ба ташкили заминаҳои ҳуқуқӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ, ташкилӣ, таъмин ва танзими фаъолиятро дар соҳаи тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон муайян менамояд. Пешвои миллат Истиқлоли давлатиро волотарин ва боарзиштарин дастоварди миллати тоҷик шуморида, худшиносии миллиро таҳкимбахши асоситарини он арзёбӣ намудаанд. Дар китоби пурарзиши “Чехраҳои мондагор” Пешвои миллат мефармоянд: “Истиқлолияти давлатиро дар роҳи худшиносии милливу таърихӣ, эҳёи ойину суннатҳо ва рушди илму адаб метавон марҳалаи дурахшону пурифтихори фарҳангу тамаддуни миллий, даврони рушди неруи зеҳнӣ ва эҷодкорӣ арзёбӣ намуд [6, с.3-4].

Ҷумҳурии Тоҷикистон бо сарвари Пешвои миллат тавонист Тоҷикистонро дар арсаи ҷаҳон мусбӣ муаррифӣ намояд ва ин ҳама аз хувияти миллий, худшиносии миллий ва ватанпарвари шахсияти Пешвои миллат сарчашма мегирад. Худшиносии миллий дар масири тағйирпазирии босуръат тавонист Тоҷикистонро аз паёмдҳои манфии ҷаҳонишавӣ эмин нигоҳ бидорад ва пояҳои давлатдорӣ миллии тоҷиконро боз ҳам қавитар намояд. Барои давлатҳои миллий дар замони муосир пеш аз ҳама муҳимтарин концепсия ин концепсияи манфиати миллий ба шумор меравад ва ҳатто олимону сиёсатшиносони маъруфи ҷаҳон онро бо “манфиати ҳаётӣ” яқсон донистаанд. Худшиносии миллий бошад барои манфиатҳои миллий ҳамчун унсур асосӣ ва муттаҳидсоз баромад намуда, миллатро дар атрофи як ғояи миллий муттаҳид сохта метавонад. Ҳадафу стратегияи Ҷумҳурии Тоҷикистон низ дар меҳвари давлатдорӣ миллий ва ғояи “Тоҷикистони маҳбуб” бо арҷгузорӣ ба ниёгони хештаншиносаш қавӣ намудани решаҳои давлатдорӣ миллий ва ҳифзи ин манфиатҳо аст. Имрӯз бо пеш рафтани техникаву технология интернет ҳамчун як навъи воситаи электронии ахбор дар ҷаҳон маъмул гаштааст. Сарештарин ахбор маҳз тариқи шабакаҳои иҷтимоӣ - оммавӣ мегардад ва дар мо маҳз муноқишаҳои марзии Тоҷикистону Қирғизистон исбот намуд, ки ҳар касе пештар иттилоъро чӣ ҳақиқат бошад чӣ фейк паҳн кунад, ӯ ҳақ аст ва чомеаи ҷаҳонӣ пеш аз ҳама тариқи ин хабарҳо ба масъала баҳогузорӣ мекунад. Бо як забони давлатӣ паҳни иттилоъ дар доираи хеле маҳдуд ибрази ақида аст, аммо бо забонҳои, ки василаи муоширати байналмилалиро соҳибанд, изҳори андеша кардан, ин аллақай дар доираи хеле васеъ баёни дурусти воқеа ё ҳодиса мебошад. Имрӯз ҳар касе иттилоъ дорад, на фақат ҳукмронӣ мекунад, балки низомро дар даст дорад.

Ҳарчанд тамоми гурӯҳҳои тоҷикии шабакаи иҷтимоии Фейсбук дар ҳифзи манфиатҳои миллий саҳмгузор буданд, аммо дар умум ба гуруҳҳои ҳифзкунандаи манфиатҳои миллий метавон «Ахбор барои афкор», «Донишгоҳи миллии Тоҷикистон», «Пайки остон», «Турон» ва амсоли инро дохил намуд.

АДАБИЁТ

1. Аз паём то паём. Зери назари Шоҳиён Н.Н., Ғафурзода А.Д., Қурбонзода М.Р., Иброҳимов Г. / Матбааи Академияи идоракунии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, 2022. – 725 с.
2. Ибодов А. Х. Информационная безопасность: новые вызовы и угрозы в процессе перехода к информационному обществу (на материалах Республики Таджикистан) Дис. канд. полит. наук: 23.00.02 / Ибодов Анвар Хабибуллоевич - Душанбе, 2015. - 151 с.
3. Муқимов, М. Журналистикаи чандрасонаӣ дар Тоҷикистон // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (маҷаллаи илмӣ). 4/1 (195). Душанбе: «Сино». 2016.– С.262-269.
4. Муродов, М. Анъана ва навоарӣ дар жанрҳои журналистика / М.Муродов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (маҷаллаи илмӣ) 4/6 (97) Душанбе, 2012. – С. 267-270.
5. Раҳмон, Э. Фарҳанг ҳастии миллат аст / Эмомалӣ Раҳмон. – Душанбе: “Матбуот”, 2001. – 37 с.
6. Раҳмон, Э. Чехраҳои мондагор / Эмомалӣ Раҳмон. – Душанбе: “Эр-граф”, 2016. – 364с.
7. Сайидзода, З. Ш. Густариши ахлоқи миллий – посух ба пайомдҳои манфии ҷаҳонишавӣ. – Нашри дуюм / Зафар Шералӣ Сайидзода. – Душанбе: ҶДММ “Контраст”, 2015. – 266 с.
8. Саъдуллоев, Ҷ. Давлат, ВАО ва масъалаҳои амнияти иттилоотӣ / Ҷамшед Саъдуллоев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (маҷаллаи илмӣ). 4/6 (97). Душанбе: «Сино», 2012. – С.275-281.

9. Ҳамидов, И. Амниятӣ и титлоотии Тоҷикистон / И. Ҳамидов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (маҷаллаи илмӣ) 4/2 (109) Душанбе, 2013. – С. 245-249;
10. Шукуров, М. Ҳар сухан ҷоеву ҳар нукта мақоме дорад / Муҳаммадҷон Шукуров. – Душанбе. Ирфон, 1985. – 368 с.
11. Cornelia Navari. Hans Morgenthau and the National Interest. – March, 2016. – Ethics & International Affairs 30 (01). – P. 47-54.
12. Guo Shuyong. The Cultural Implications of Globalization on National Interests: Cultural Modernization and China's National Interests. – Chapter 11: 2012. – P. 229-242.
13. <https://mfa.tj/.../konsepsiyai-sijosati-khorijii-jumhurii...>

ҲИФЗИ МАНФИАТҲОИ МИЛЛӢ ДАР ГУРӢҲҲОИ ТОҶИКИИ ФЕЙСБУК

Дар мақола ҳифзи манфиатҳои миллии дар гурӯҳҳои тоҷикии шабакаи иҷтимоии Фейсбук мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Зимни навиштани мақола нишон дода шуда, ки дар низомии нави ҷаҳонӣ давлатҳои ҳифз ва рушд менамоянд, ки аз тартибот ва анъанаҳои ҳосии давлатдорӣ бархӯрдоранд. Таҳлилу мушоҳидаҳои нишон медиҳанд, ки дар раванди сиёсии ҷаҳони муосир аксарияти давлатҳои миллии барои устувории низомии давлатӣ ба арзишҳои миллии давлатдорӣ таъя қарда истодаанд. Зеро имрӯзҳо хавфу хатарҳои зухур қардаанд, ки ба рукнҳои муҳими давлат ва миллатҳои гуногун таъсири бештар мерасонанд.

КАЛИДВОЖАҲО: ҳифз, манфиат, миллии, гуруҳ, тоҷикӣ, Фесбук, низом, ҷаҳонӣ, фазо, сиёсат, амният, нуру, ҷанг, мочаро, Тоҷикистон, давлат, тавачҷуҳ.

ЗАЩИТА НАЦИОНАЛЬНЫХ ИНТЕРЕСОВ В ТАДЖИКСКИХ ГРУППАХ FACEBOOK

В статье рассматривается защита национальных интересов в таджикских группах социальной сети Facebook. В ходе написания статьи было показано, что в новой мировой системе защищаются и развиваются государства, имеющие особые процедуры и традиции государственности. Анализ и наблюдения показывают, что в политическом процессе современного мира большинство национальных государств для устойчивости государственного строя опираются на национальные ценности государственности. Потому что сегодня появились опасности, которые в большей степени влияют на важные опоры государства и различных народов.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: защита, интерес, национальный, группа, таджикский, Facebook, система, мировой, сфера, политика, безопасность, энергия, война, инцидент, Таджикистан, государство, внимание.

PROTECTION OF NATIONAL INTERESTS IN TAJIK FACEBOOK GROUPS

The article considers protection of national interests in Tajik groups of social network Facebook. In the course of writing the article it was shown that in the new world system states with special procedures and traditions of statehood are protected and developed. Analysis and observations show that, in the political process of the modern world, most nation-States rely on the national values of statehood for the sustainability of the State system. Because today there are dangers that have a greater impact on the important pillars of the State and various peoples.

KEYWORDS: protection, interest, national, group, Tajik, Facebook, system, world, sphere, politics, security, energy, war, incident, Tajikistan, state, attention.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Мирзоева Зебонисо* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуҷуми факултети журналистика. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторе: *Мирзоева Зебонисо* – Таджикский национальный университет, магистр второго курса факультета журналистики. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудакӣ, 17.

Information about the author: *Mirzoeva Zeboniso* – Tajik National University, second-year master`s student of the Faculty of Journalism. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.

ИНЪИКОСИ МАСЪАЛАҲОИ МУҲОЧИРАТИ ТОЧИКОН ДАР РЪЗНОМАИ “НЕЗАВИСИМАЯ ГАЗЕТА”

Самандарзода П.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар раванди ҷаҳонишавӣ, ки имрӯз дар ҷомеаи инсонӣ идома дорад, муҳочират, аз ҷумла муҳочирати меҳнатӣ, аз мушкилоти умдаи сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии миллатҳову давлатҳо шинохта шуда, миқёси фарогири он низомҳои сиёсиву иҷтимоиро саҳт нигарон ҳам кардааст. Аз ин ҷиҳат, муҳочират имрӯз омили муҳимми ҷараёни ҷаҳонгарой буда, ғавҷи муҳочират, ки аз як давлат ба давлати дигар ҳаракат мекунад, яке аз омилҳои асосии гуногунрангии ҷаҳон ва қисмат шудани он ба давлатҳои пешрафта ва ақибмонда мебошад.

Ба ин тартиб, муҳочират барои ҷомеаи рӯзноманигорӣ низ яке аз ангезаҳои таъсиргузор буда, ҳаводиси рӯзмарраи вобаста ба ин воқеият, ҳамчунин ташаккули технологияи ВАО шароитро ба вучуд овардааст, ки ҳар нигоштаи онҳо, аз ҷумла рӯзномаҳо, дар ҷараёни иттилооти байналмилалӣ ҳушдоре бошад. Аз ин ҷо масъалаи касбияти рӯзноманигорӣ дар инъикоси воқеият муҳим ба назар мерасад.

Ба ифодаи дигар, дар самти баррасии раванди муҳочират васоити ахбори омма нақши хоса дошта, ба равиши мусбати амалишавии он, ҳалли мушкилоти иҷтимоиву фарҳангии дар ин замина матраҳшуда ёри бевосита мерасонад. Аз ҷумла матбуот, на фақат вазъи раванди муҳочират ва душвории ба он вобастаро инъикос менамояд, балки ҷеҳраи сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии муҳочирро ҳамчун типии иҷтимоӣ ба вучуд меорад, ки шинохту арзёбии он муҳим ва пурарзиш аст.

Зарурати дарки ҳаматарафаи усулҳои фарогирии масъала дар матбуоти даврӣ, дараҷаи таъсири васоити ахбори омма ба ҷараёни муҳочират ва ба василаи расонаҳо ошкор сохтани масъалаҳои баҳсноку дардноки он муҳим будани мавзӯи таҳқиқотро асоснок карда, ба коркард ва арзёбии дурнамои касбӣ ва ахлоқии васоити ахбори омма дар шароити имрӯза мусоидат менамояд. Ба ин муносибат, таҳқиқи қиёсии инъикоси масъалаҳои муҳочирати меҳнатӣ дар рӯзномаи «Независимая газета»-и Федератсияи Россия ба муҳим будани мавзӯ таъкид мекунад.

Муҳаққикон Маҳмадбекзода М., Мирзоев С., Ҳақимов П. муҳочирати тоҷиконро дар тули таърих «тақозои сарнавишт» унвон карда, афзудааст, ки «дар давраҳои гуногун тоҷикони зиёде аз тангӣ ва нобасомониҳои рӯзгор ба кишварҳои гуногун муҳочират кардаанд. Бахусус аз ҷониби Чингизхону ворисонаш ба Чин зӯран кӯчонда шудани чандин миллион тоҷик яке аз саҳифаҳои ҳузновари таърихи халқамон аст» [3, с.16].

Муруре ба таърих ва равандҳои муҳочирати меҳнатӣ аз солҳои 1990 то имрӯз, омӯзиши қиёсии маводи дар васоити ахбори омма нашршуда ва осори таҳқиқӣ нишон медиҳанд, ки воқеаҳои ин ҷараён худ бавучудорандаи мушкилоти ҳуқуқӣ будааст. Бекорӣ, нодорӣ ва амнияти хонаводагӣ, интиҳоби тасодуфии ҷойи қору зист дар ибтидои вазъи ҳуқуқии муҳочирони меҳнатиро ба хатар мувоҷеҳ мекардааст.

Дар солҳои қабл ва ҳоло ҳам мутобиқшавии муҳочирони меҳнатии тоҷик ба қонунҳои давлатҳои қабулқунандаи мардикор душвории зиёди ҳуқуқиро дар пай дорад, ки онро низомии ҳуқуқии он кишвар ба вучуд меорад [4, 118].

Дар ҳамин замина мушкилоти асосӣ масъалаҳои қайди ҷойи зист, шаҳрвандӣ, никоҳи қалбақӣ, тафтиши доимии ҳуҷҷатҳо, боздошти даврай, ҳабс ва ҷарима, нақзи ҳуқуқи инсон, коррупсия, бадкорӣ ва хатари зист дар макони буду бош мебошад, ки метавон аз омилҳои фишор ва нақзи ҳуқуқи муҳочирони меҳнатӣ донист. Заминагузори ин воқеият, пеш аз ҳама, муҳочирати пинҳонӣ ва ғайрирасмӣ мебошад, ки сабабгори фоҷиаҳо дар зиндагии шахсиятҳо, нақзи ҳуқуқи инсон ва паёмадҳои дигари манфии ахлоқиву иқтисодӣ ва иҷтимоӣ мегардад.

Ҳоло дар муносибат ба кишварҳои собиқ Иттиҳоди Шуравӣ, Федератсияи Россия ба қабулқунандаи асосии муҳочирони меҳнатӣ таъдил ёфтааст. Зеро давраи таърихӣ ҳамаҷонибаи яқҷоя доштан, масъалаи забондонӣ, ба роҳ мондани ҳамкорӣҳои тарафайн, пайванди ҷуғрофӣ боис ба бартарият додан ба ин кишвар гаштааст.

Новобаста ба ин, муҳочирони меҳнатӣ дар Федератсияи Россия низ бо мушкилии зиёд, ба мисли маҳдуд кардани ҳуқуқҳои онҳо, ҷорӣ намудани иҷозатномадихӣ барои кор, тафтишоти беасоси намоёндогони ҳифзи ҳуқуқ дар ҷойҳои кор рӯ ба рӯ мегарданд, махсусан, муҳочирони тоҷик [5, с.82].

“Независимая газета” рӯзномаи ҷамъиятӣ – сиёсии бонуфузи Федератсияи Россия мебошад, ки аз соли 1990 инҷониб маводи худро дастраси аудиторияи умум менамояд. Рӯзнома дар формати А2 бо теъдоди 40 000 нусха ҳамаҷӯза (ба истиснои рӯзи якшанбе) нашр мегардад. “Независимая газета” дар тамоми шабакаҳои иҷтимоӣ соҳиби саҳифаҳои худ мебошад.

Дар заминаи таҳлили муқоисаи мавзӯҳои муҳочирати меҳнатӣ, ки дар нашрияи “Независимая газета” ҷой шудааст, мо ба нуктаҳои зерин эътибор додем: аввалан дар заминаи маводи дар давоми ду моҳи охир ҷойшуда, ҷузъиёти мавзӯи муҳочирати меҳнатӣ ва мушкилоти гуногунпаҳлуи онро дар давоми вақти муайян омӯхтем, сониян, арзиши мундариҷавӣ, таблиғотӣ ва замони онҳоро вобаста ба аҳаммияти иҷтимоӣ мавод муайян намудем.

Таҳлили муқоисавӣ нишон дод, ки ҳамаи мавзӯҳои муҳочирати меҳнатӣ, ки аз ин раванд берун омадаанд, дар рӯзнома ва сомонаи он ба таври зарурӣ инъикос наёфтаанд. Аз ҷумла, масъалаҳои касбияти муҳочирати меҳнатӣ, намудҳои муҳочират ва суду зиёни он, дараҷаи мутобиқшавии муҳочирони меҳнатӣ ба низоми ҳуқуқии кишварҳои корфармо, беҳимоятии муҳочирони меҳнатӣ ва омилҳои таъсиргузори ин раванд, сиҳатии муҳочирони меҳнатӣ ва таъсири он ба генофонди миллат, суду зиёни ин раванд ба дурнамои иқтисодӣ Тоҷикистон ва Россия, таъсири зиёнбори иҷтимоӣ ва ахлоқии ин ҷараён ба иқтисодиёт ва фарҳанги миллати ҳар ду тараф-корфармо ва корманд, таъбири наҷодиву қавмии муҳочирон, нақши муҳочирони меҳнатӣ дар ободонии шаҳру вилоятҳои Россия, сафарбаркунии қувваҳои захиравии мардикорон барои ҳалли мушкилоти иҷтимоӣ шаҳрвандони рус, нақши муҳочирони меҳнатӣ дар русигароии ҷомеаи тоҷикон ва ғайра мавриди таваҷҷуҳи идораи нашрия қарор нагирифтааст.

Азбаски мавзӯи муҳочирати меҳнатӣ ва воқеаҳои ҳаёти муҳочирон аз ҷумлаи мавзӯи доғи ВАО-и Россия махсус меёбад [6, с.163], рӯзнома барои ба хонанда расонидани ахбори саривақтӣ аз жанрҳои ахборӣ самаранок истифода кардаанд. Дар ин замина расона ахбори муҳими ба раванди муҳочират алоқамандро дар саҳифаҳои якуму дувум ҷой дода, бо ороиши хос онро дар назари хонанда ҷилвагар месозад. Ин қабил иттилоот вобаста ба моҳият аксаран дар шакли хабар таҳия ва нашр мешаванд.

Дар нашрия, ки мо ҷун объекти таҳқиқ қарор додаем, хабар яке аз жанрҳои фаъол буда, нав будани иттилоъ омили аслии истифодаи жанр мебошад. Хабарҳои муҳочирати меҳнатӣ дар ин нашрия ҷой шудаанд, пеш аз ҳама, аҳаммияти иттилоотӣ дошта, мазмунҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ ва амниятро фаро гирифтаанд.

Хабарҳои ин нашрияро аз рӯйи «тарзу усулҳои инъикоси факт ва ҳаҷми мавод» метавон ба навҳои хабарӣ кӯтоҳ, хабарӣ васеъ ва хабарӣ хроникавӣ мансуб донист. Бо вучуди ин аксари хабарҳои нашрия хабарӣ васеъ мебошанд.

Дар хабарҳои нашршуда тарзи ниғориши ин жанр, аз ҷумла дар лид ифода шудани матлаби муҳим, зудрасии паёми хабар ба муҳотаб, ҳастақунанда набудан, бедор кардани хонанда ба донишдони воқеа, бар асоси арзишмандии матолиб таҳия шудани хабар ва тарғиби хонанда риоя шудааст.

Аксари хабарҳои васеи рӯзнома, на фақат аҳаммияти воқеияти зикршуда, балки ҷузъиёти онро низ инъикос кардаанд, аз ин ҷиҳат, аксари хабарҳои васеи дар заминаи воқеияти ҳаёти муҳочирони меҳнатӣ дар ҳафтанома ҷойшуда фарогири санадҳои мушаххас ва масъалаҳои мебошанд, ки моҳияти хабарро барҷаста ва таъсиргузор месозанд, ки аз хусусияти жанрсозии ин навъи хабар мебошад.

АДАБИЁТ

1. Абулхаев Р.А. Таърихи муҳоҷират дар Тоҷикистон (солҳои 1917-2000) / Р.А. Абулхаев. – Душанбе, 2012. – 492 с.
2. Ерекишева Л. Миграция в Центральной Азии: закономерности / Азия и Африка сегодня. – 2003. – №4. – С. 20-31
3. Маҳмадбекзода М., Мирзоев С., Ҳақимов П. Муқаддимаи муҳоҷиратшиносӣ / М. Маҳмадбекзода, С. Мирзоев, П. Ҳақимов. – Душанбе, 2016, - 86 с.
4. Олимова С., Боск И. Трудовая миграция из Таджикистана / С. Олимов, И. Боск. – Душанбе: Шарқ, 2003–240 с.
5. Петрушкова Е. А. Имидж трудового мигранта в средствах массовой информации Республики Таджикистан и Российской Федерации (сопоставительный анализ 2008-2013гг.). Диссертация на соискание ученой степени канд. фил. наук. – Душанбе, 2017. – С. 86.
6. Сайфиддинова Г. Инъикоси масоили муҳоҷирати меҳнатӣ дар сомонаи «Комсомольская правда» / Г. Сайфиддинова // Маводи Конференсияи Ҷумҳуриявии илмӣ – назариявии олимони ҷавони ДМТ «Мақтаби сулҳпарваронаи Пешвои миллат – Раҳнамои ҷавонон барои имрӯзу ояндаи дурахшон» бахшида ба 20-солагии Ваҳдати миллӣ ва соли ҷавонон 18-19 майи соли 2017. – Душанбе: 2017. – С. 162-164.

ИНЪИКОСИ МАСЪАЛАҲОИ МУҲОҶИРАТИ ТОҶИКОҶ ДАР РӯЗНОМАИ «НЕЗАВИСИМАЯ ГАЗЕТА»

Муаллиф дар мақолаи мазкур паҷуҳиширо дар атрофи тарзу усулҳои шинохти муҳоҷирони тоҷик дар ВАО-и Россия, дар мисоли рӯзномаи «Независимая газета» гузаронида, назарашро вобаста ба мавқеъгирии ин рӯзнома ҳангоми баррасии мавзӯи гуфааст.

КАЛИДВОЖАҲО: Россия, муҳоҷират, тоҷик, журналистика, ҳамла.

ОТРАЖЕНИЕ ВОПРОСОВ МИГРАЦИИ ТАДЖИКОВ В «НЕЗАВИСИМОЙ ГАЗЕТЕ»

В данной статье автор провел исследование путей и средств признания таджикских иммигрантов в российских средствах массовой информации на примере «Независимой газеты» и высказал свое мнение относительно позиции этой газеты при обсуждении темы.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: Россия, миграция, таджикстанцы, журналистика, нападение.

REFLECTION OF ISSUES OF MIGRATION OF TAJIKS IN NEWSPAPER "NEZAVISIMAYA GAZETA"

In this article, the author conducted a study of the ways and means of recognition of Tajik immigrants in the Russian media using the example of the "Nezavisimaya gazeta" newspaper and expressed his opinion regarding the position of this newspaper when discussing the topic.

KEYWORDS: Russia, migration, Tajiks, journalism, attack.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Самандарзода Парвина* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюми факултети журналистика. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** 901206968. **E-mail:** samandarzoda@bk.ru

Сведения об авторе: *Самандарзода Парвина* – Таджикский национальный университет, магистр второго курса факультета журналистики. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. **Телефон:** 901206968. **E-mail:** samandarzoda@bk.ru

Information about the author: *Samandarzoda Parvina* – Tajik National University, second-year master's student of the Faculty of Journalism. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. **Phone:** +992 901206968. **E-mail:** samandarzoda@bk.ru

БАҲСҲОИ НАЗАРӢ ПЕРОМУНИ “ШЕЪРИ НАВ” ДАР МАҶАЛЛАИ “САДОИ ШАРҚ”

Сафарзода М.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Маҷаллаи миллии адабии "Садои Шарқ" минбари баланди на танҳо шоирону нависандагон, балки муҳаққиқон низ ҳаст. Дар маҷалла дар баробари нашри назму насри адибон, мақолаҳои муҳимми назарияи шеър, аз ҷумла шеъри нав низ ба таъб расидааст.

Бо шуруъ аз пайдоишу зуҳури ин навъи шеър то имрӯз дар маҷалла мақолаҳои назарии муҳим дар ин мавзӯ аз муҳаққиқони тоҷик, эронӣ ва афғонистонӣ ба таъб расидаанд. Бояд қайд намуд, ки дар шумораи сеюми соли 2016 баҳсҳои назарӣ бештар ба назар мерасад, зеро дар ин шумора назарияҳои адибони ҳавзаи Наврӯз, ки соли 2016 ва Симпозиуми ҷаҳонии шеъри форсӣ соли 1968 баргузор шуда буд, рӯйи ҷоп омадааст ва ба ин восита як маҷмуаи воқеан хонданӣ ва омӯхтанӣ фароҳам гардидааст.

“Шеъри нав” дар таърихи адабиёти тоҷик дар ибтидои асри ХХ пайдо шуда, нимаи дуюми ин аср равшан ва маълум гардид. Шеъри нав баъдҳо дар назми тоҷик дар шаклҳои ҷаҳорпора, арузи нав (нимой) ва шеъри сафед падида омада, имрӯз дар баробари жанрҳои суннатӣ мавқеи назаррас ишғол менамояд. Бояд қайд кард, ки имрӯз низ ин навъи шеър дар рушду такомул аст, муҳаққиқон нисбат ба ин навъи шеър ягонагии фикрӣ надоранд. Жола Бадеъ дар мақолаи худ “Шеъри нав чист” чунин қайд менамояд: “Шеъри нав нисбат ба шеъри қуҳани классик хеле ҷавон аст ва ҳатто ҳанӯз кӯдакест, ки бояд дар домани шеъри классик парвариш ёфта, ба роҳ дарояд. Бинобар ин, бо ҳам муқоиса намудани ин ду шакл ҳанӯз нодуруст аст” {2, с.98}.

Воқеан ҳам шеъри нав давоми шеъри пурмуҳтавои классикӣ ва бешубҳа давоми мантӣ ва фарзанди шеъри қуҳан аст, яъне шеъри нав бофтаи чанд тан аз шоирони ҳавасбоз набуда, талаботи асри навин аст. Шоир ва муҳаққиқи тоҷик Рустам Ваҳобзода дар китоби “Шеър ва дониш” ин маъниро таъкид намуда, чунин мегӯяд: “Шеъри нав (арӯзи нав) на танҳо арузро моҳиятан инкор накард, балки бисёр имкониятҳои то ҳол нуҳуфта ва бақорнафтаи арузро ошкор намуд ва ба қор андохт” {3, с.80}

То ҳол, баҳсҳои назарӣ нисбат ба ин навъи шеър зиёд ба назар мерасад ва бовар ҳаст, ки зимни ин баҳсҳо назарияи шеъри нав муайяну мушаххас мешавад.

Дар маҷаллаи “Садои Шарқ” мақолаҳо аз муҳаққиқони тоҷик, эрон, афғон перомуни шеъри нав рӯйи ҷоп омадааст. Осори таҳқиқотиро дар ин замина дар маҷаллаи “Садои Шарқ” метавон ба ду даста гурӯҳбандӣ кард:

1. Гурӯҳи якум таҳқиқоти осори муҳаққиқони ҳавзаи форсизабон, Эрон ва Афғонистон ба мисли пажӯҳишҳои Жола “Шеъри нав чист?” Соли 1966, №2, Лутфъалии Сураатгар “Суннати адабӣ ва шеъри муосир” соли 1968, №2, Моили Ҳиравӣ “Авзони аруз дар шеъри муосир” соли 1968 №2, Накҳати Саидӣ “Шеъри нав дар Афғонистон” соли 1968, №2, Нодири Нодирпур “Қуҳна ва нав” соли 1968, №2, Абдулҳақи Вола “Шеър ва ҷамоа” соли 1968, №2, Жола “Нигоҳе ба шеъри муосир” соли 1970, №1, Парвиз Нотили Хонларӣ “Пасту баландии шеъри нав” соли 2019, №2, Абдулалӣ Дастғайб “Таҳлиле аз шеъри нави форсӣ” соли 2007, №11 ва дигарон.

Навгароёни эронӣ хостори нақшофаринии адабиёт, баҳусус шеър, дар зиндагии рӯзмарраи мардум буданд. Онҳо муътақид буданд, ки шоир набояд ҷун гузашта дур аз воқеияти зиндагии мардум барои дилхушии аҳли дарбор ва табақаи сарватманди ҷомеа ба лафзбозӣ ва баёни мафҳумҳои зеҳнӣ ва ғайривоқеӣ бипардозад. Онҳо барои шеър шоир дар тағйир ва таҳаввулотии иҷтимоӣ нақши созидае қоиладар менамояд ва таъкид мекарданд, ки шеър бояд дар хидмати мардум бошад. Ҷарҷанд, ки умумиятҳои аз ҷиҳати таърихӣ ва иҷтимоӣ дар солҳои 1907-1920 миёни ҷомеаи Эрон ва аморати Бухоро ба назар мерасад, аз назари адабӣ ин таҳаввул дар Осӣи Миёна бо суръати қувват дар

чараён буд. Дар ин давра миёни адибони тоҷик баҳсҳои шадида сохторшиканона, ҳамчунон, ки дар Эрон дар чараён буд, оғоз нашуда буд.

2. Ба гурӯҳи дуюм таҳқиқот ва пажӯҳишҳои адабиётшиносони тоҷик дохил мешаванд. Таҳқиқоти адабиётшиносони тоҷик дар ин замина бо таваҷҷуҳ ба ошноии бештари онҳо бо муҳит ва фазои адабии ҳоким бар чомеа ба воқеият наздиктар мебошанд. Баҳром Сирус “Оид ба шеърӣ нав” соли 1965, №8, Мирсаид Миршакар “Баъзе қайдҳо” соли 1968, №2, А. Ҳакимов “Аз ғазал то шеърӣ озод” соли 1975, №12, А. Саторов “Шеър ва зиндагӣ” соли 1975, №1, Абдурахмон Абдуманонов “Сухан аз қаҳрамони лирикӣ” ” соли 1975, №10, К. Беков, М. Ҳазратқулов “Чанд андеша” соли 1975, №10, Раҳими Мусулмонӣён “Шеър машғал аст” соли 1976, №2, Ҳамроҳқул Шодиқулов “Ду мавзуи муҳимми шеърӣ муосир” соли 1976, №3, Гулназар “Замини баланди шеър” соли 1976, №4, Юсуф Ақобиров “Роҳ ба сӯи дили инсон” соли 1976, №5, Аҳмад Абдуллоев “Розҳои маҳрамона ё шеърҳои заминӣ”, Фотех Абдулло “Барои шеърӣ шоистаи замон” соли 1976, №9, Абдуҳолиқ Набавиев “Шеър агар эҷоз бошад” соли 1976, №10, Атахон Сайфуллоев “Назаре ба таърихи шеърӣ муосир” соли 1976, №11, Ҳасан Муҳаммадиев “Сеҳри маҳорат” соли 1976, №11, Дилшодаи Фарҳодзод “Баъзе хусусиятҳои шеърӣ сафед дар ашъори Фарзона” соли 2009, №10, Аламхон Кӯчарзода “Шеърӣ нав дар замони истиқлол” соли 2021, № 9 ва дигарон.

Падидаи умумият дар адабиёти Эрон ва Тоҷикистон зиёд ба чашм мерасад ва тафовут миёни онҳо дар бисёр мавридҳо андак буда, танҳо ҷанбаи маконӣ ва замонӣ дорад.

Мақолаҳои, ки перомунӣ шеърӣ нав дар маҷаллаи “Садои Шарқ” ҷоп шудаанд, вобаста ба таҳаввулоти шакл, мундариҷа ва ғоя дар шеърӣ нав метавон ба се марҳила ҷудо кард. Ба марҳилаи аввал мақолаҳои, ки оғози пайдоиши шеърӣ навро дар бар мегиранд ва ин мақолаҳо бештар баҳсианд.

Марҳилаи дуюм, мақолаҳои солҳои шастум ва ҳафтодум дар маҷалла, ки баъди Симпозиуми байналмилалӣ шеърӣ нав соли 1968 ба таври фаровон во меҳурад.

Марҳилаи сеюм мақолаҳои, ки дар онҳо шеърӣ нав аллакай шакл гирифтааст ва дар ин мақолаҳо таҳқиқи шеърӣ нав дар ашъори шоирони гуногун ба назар мерасад.

1. Бояд қайд намуд, ки маҷаллаи “Садои Шарқ”, соли 1927 бо номи “Роҳбари дониш” таъсис дода шудааст. Он дар баробари дигар масоили адабиётшиносӣ аз оғоз то имрӯз тағйироти таҳаввулоти шеърӣ навро ҳам дар шакли нақду таҳқиқот ва ҳам дар намунаи ашъор фаро мегирад. Агар мо аз оғоз, яъне аз пайдоиши шеърӣ нав то имрӯз ба он назар андозем, ба назар мерасад, ки марҳилаҳои гуногуни таҳаввулоти ғоявию мундариҷавиро аз сар гузаронидааст.

Дар оғоз баҳсҳо перомунӣ аруз дар шумораҳои 4-8 “Роҳбари дониш” соли 1928 ба чашм мерасад. Тураққул Зеҳнӣ дар мақолаи “Адабиёти халқ” ташвиқ мекунад, ки адабётро халқӣ ва шеърро ҳичой кунад. Муҳаққиқи дигар Б. Азизӣ дар мақолаи “Вазни аруз вазни ҳичой ва шакл” ақидаҳои Б. Азизиро дастгирӣ карда, мақолаи Т. Зеҳнӣро бо шодмонӣ пешвоз гирифтааст. Як сабаби илҳом гирифтани ин ду муҳаққиқ ва рӯ овардани онҳо ба шеърӣ ҳичой тақлид ба назми ҳичоии ўзбекӣ буд. Ҳарчанд ақидаи ин муҳаққиқон дар мавриди аруз қобили қабул набошад ҳам, онҳо дар баробари тағйироти вазнӣ тағйироти мундариҷавию ғоявию ташвиқ мекарданд, онҳо таъкид менамуданд, ки шеърро бояд ба рӯзгори омма наздик намоем ва ин кӯшише буд барои нав гардидани мазмуну мундариҷа дар шеърӣ муосири тоҷик.

Баъдан муҳаққиқи дигар Мирзо Муҳсин дар мақолаи худ “Аз таърихи адабиёти форсӣ” “Роҳбари дониш” №4-8-и ҳамон сол, муқобили афкори Б. Азизӣ ва Т. Зеҳнӣ вазни шеърӣ тоҷикиро арузӣ доништа, масъалаи вазни шеърро то андозае мавриди баррасӣ қарор дод. Баъд аз андак устод Садриддин Айнӣ дар мактубҳои ба Мирзо Турсунзода навиштааш ба ақидаҳои Азизӣ ва Зеҳнӣ норозӣ буданашро таъкид мекунад. Ў қайд менамояд, ки агар мақсади онҳо вазни шеърӣ ўзбекӣ бошад он ба хусусияти шеърӣ тоҷикӣ ҳеч созгор намеояд. Ин мактубҳои Садриддин Айнӣ дар шумораи №4 соли 1962 “Шарқи сурх” рӯйи ҷоп омадаанд.

2. Мақолаҳои тадқиқотӣ оид ба шеъри нав дар маҷаллаи солҳои шастум ва ҳафтодум ба таври фаровон во мехурад. Дар ин солҳо мақолаҳои Муҳаққиқони эронӣ рӯи чоп омадаанд, ки аз вазъи шеъри нав дар эрон маълумот медиҳанд, муҳаққиқони тоҷик низ дар ин замина мақолаҳои пурмухтаво рӯи чоп оварданд. Инчунин, баҳсҳои назарӣ перомунӣ шеъри нав байни муҳаққиқон ба назар мерасад. Парвиз Нотили Хонларӣ дар мақолаи “Пасту баланди шеъри нав” ҳаракат ва кӯшиши шоирони Эрон, инчунин, таъсирпазирии онҳоро аз адабиёти қуҳан таъкид мекунад ва баъдан таъсири адабиёти ғарбро низ дар ин самт арзёбӣ мекунад. Ҷ шеъҳои Нимо Юшиҷро таҳлил намуда, кӯшиш ва саҳми ӯро дар шеъри нав мусбат медонад. Баҳром Сирус дар мақолаи хеш “Оид ба шеъри нав” ин фикри Парвиз Нотили Хонлариро зеро баҳс бурда чунин мегӯяд: “Онҳо зухур ва ривоч додани ин гуна шеърхоро дар Эрон, ки ханӯз ҳам ба завқ ва ба гӯши мо бегона менамоянд, ба ҷавонони фориг-ут- таҳсили Урупо иснод медиҳанд ва Ниморо дар ин масъала мубтақир намедонанд. Аз гуфтаҳои онҳо чунин маълум мегардад, ки ашъори «нав» номидашудаи Нимо дар таҳти таъсири шоирони қадими Арабу Аҷам ва ҳам баъзе шоирони асри гузаштаи Урупо тавлид гардидааст, бинобар он, Нимо Юшиҷ на мухтареи он гуна ашъор, балки муқаллид ва ривочдиҳандаи онҳо мебошад”. (Садои Шарқ, соли 1965, №8, с.114) Инчунин, Баҳром Сирус шеърҳои тақлиди бемазмунро саҳт танқид намуда, чунин мегӯяд “Гурӯҳи дигар каму беш мунҳариф шудан аз қавоиди аруз ва аз қолибҳои маъмулии онро ба шоирони қадими араб ва аҷам иснод дода, шеърҳои аксаран ва тамоман аз қавоиди собиқ қатъӣ робита кардари (ки ғолибан ягон маъноӣ муфидро низ дар бар надоранд) ва тақлидан ба баъзе ашъорҳои Урупо навишта шудаанд, «нав» маҳсуб мекунад”.

Яке аз сабабҳои таваҷҷуҳи бештари муҳаққиқони тоҷик ба шеъри нав дар ин солҳо Симпозиуми байнамилалӣи шеъри нав соли 1968 мебошад, ки дар шаҳри Душанбе баргузор гардид.

Ин нишаст то андозае боиси бештар шинохтани шеъри нав дар Тоҷикистон шуд. Дар ин симпозиум мавзӯи матраҳ дар шеъри нав он буд, ки асоси шеъри навро на танҳо мазмуни нав ва нигариши тоза ба он ташкил медиҳад, балки он аз лиҳози сохтори дохилӣ ва зоҳирӣ низ махсусиятҳои худро дорад. Дар он шоирону нависандагон ва донишмандону адабиётшиносони тоҷик М. Турсунзода, М. Миршакар, Н. Маъсумӣ, Б. Сирус, Р. Амонов, Ш. Ҳусейнзода, А. Маниёзов, Х. Отахонова, С. Давронов (аз Душанбе) И.С. Брагинский, З. Османова (аз Маскав) аз дигар шудани авзои замон ва вобастагии раванди шеър ба он мулоҳиза ронда, бештар аз тозагии мавзӯ ва қувват гирифтани лирика дар шеър сухан гуфтанд. Ягона мақсади ин донишмандон ва адибон дар он зоҳир мегардид, ки зухури шеъри навро бо тозагии мавзӯ, қувват гирифтани образҳои бадеӣ, суд ҷустан аз наср, таъсирпазирӣ аз шеъри рус ва баҳра гирифтани анвои суннатӣ аз оғози асри ХХ медонистанд. Донишмандони Афғонистон Моили Ҳиравӣ, Абдулҳақи Вола, Накҳат Саидӣ ва донишмандону шоирони Эрон аз ҷумлаи Лутфалӣи Суратгар, Нодири Нодирпур, Жола Бадеъ бештар пайванди мустақим доштани шеъри тоҷикро бо гузашта ва имрӯзҳои шеъри Эронро Афғонистон арзёбӣ мекарданд. Муҳимтарин арзишдовариҳои донишмандону адибони Эронро Афғонистон ба тозаҷӯиҳои шоирон дар ҳунари офарандагӣ ва сохтори арузи озод пайванд мекӯрд. Ҳамаи мақолаҳои ҳамоиши мазкур дар шумораи №2 соли 1962 ва шумораи №3 соли 2016 ба нашр расидаанд.

Баъди баргузориҳои ин ҳамоиш шоирони тоҷик ба шеъри Эронро Афғонистон бештар таваҷҷуҳ зоҳир намуда, аз пайи ҷустуҷӯ ва мутолиаи осори ҳавзаҳои адабии ин ду кишвар шуданд. Дар шеъри тоҷик як навъ тағйироти ҷиддии эстетикӣю ғоявӣ ба вучуд омад, сохтмони жанриро услубии шеър рӯ ба навшавӣ ниҳод.

3 Марҳилаи сеюм, мақолаҳои замонро фаро мегирад, ки шеъри нав аллақай шакл гирифтааст. Дар ин солҳо на танҳо мақолаҳо перомунӣ шеъри нав, балки шеъри нав дар ашъори шоирони тоҷик мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Дар мақолаҳо Дилшодаи Фарҳодзод “Баъзе хусусиятҳои шеъри сафед дар ашъори Фарзона” соли 2009, №10, Аламхон Кӯчарзода “Шеъри нав дар замони истиқлол” соли 2021, № 9, инчунин, дар мақолаҳои ҷамъбастии солони “Садои Шарқ”, ки ҳамасола таҳлилу

баррасӣ мешавад дар баробари дигар анвои суннати шеъри нав низ мавриди пажӯиш қарор меёбад.

Ба назари банда шеъри нав гуфтан озодандешӣ ва навпардозиро талаб мекунад. Вай тарзи нави андеша аст ва бар хилофаи шеъри суннатӣ, ки бар чараёни афкор ва ҳаракати андеша бофта мешавад, шеъри нав бар бозтоб ё инъикоси нақши воқеият дар зеҳну шуур ва риштаи нафиси пайвандгари ҷузъиёт ба вучуд меояд.

Шеъри нав то имрӯз марҳалаҳои гуногунро вобаста ба муҳити иҷтимоии ҳавзаҳои фарҳангии Эрон, Афғонистон ва Тоҷикистон сипарӣ намудааст ва маҷаллаи мазкур ҳамеша масоили мавзӯи мазкурро пайгирӣ намудааст.

АДАБИЁТ

1. Асозода Худойназар. Таърихи адабиёти тоҷик / Асозода Худойназар. - Душанбе: Маориф ва фарҳанг, с.2014.- 671саҳ.
2. Бадъ Жолла. Шеъри нав чист. //Садои Шарқ, соли 1966, №2, 157саҳ.
3. Ваҳхобзода Рустам. Шеър ва дониш / Ваҳхобзода Рустам. - Душанбе: Нашри файз, с.2017.-187саҳ.
4. Нодирпур, Нодир. Кухна ва нав. // Садои Шарқ, соли 2016, №3,с.115 Садои Шарқ, соли 2016, №3,158 саҳ.
5. Османова, Зоя. Оё гули сурх пажмуда шудааст?. // Садои Шарқ, соли 2016, №3,158 саҳ.
6. Саидӣ, Накҳат. “Шеъри нав дар Афғонистон” Садои Шарқ, соли 2016, №3,с.115 Садои Шарқ, соли 2016, №3,158 саҳ.
7. Сирус, Баҳром. Оид ба шеъри нав // Садои Шарқ, соли 1965, №8, 157саҳ.
8. Сураатгар, Лутфалӣ. Суннати адабӣ ва шеъри муосир.// Садои Шарқ, соли 2016, №3,158 саҳ.
9. Хонларӣ Н. П. “Пасту баланди шеъри нав” .// Садои Шарқ, №2, соли 2019 207 саҳ.
10. Хиравӣ, Моил. Авзони арузӣ дар шеъри муосир.// Садои Шарқ, соли 2016, №3,158 саҳ.

БАҲСҶОИ НАЗАРӢ ПЕРОМУНИ “ШЕЪРИ НАВ” ДАР МАҶАЛЛАИ “САДОИ ШАРҚ”

Мақолаи мазкур баҳсҳои назарие, то имрӯз дар маҷаллаи “Садои Шарқ” перомунӣ шеъри нав ба ҷоп расидааст, дар бар мегирад. Муаллиф мақолаҳои муҳаққиқони тоҷик, афғон ва эрониро мавриди таҳқиқ қарор додааст. Бо шуруъ аз пайдоишу зуҳури ин навъи шеър то имрӯз дар маҷалла мақолаҳои назарии муҳим дар ин мавзӯ аз муҳаққиқони тоҷик, эронӣ ва афғонистонӣ ба таъб расидаанд.

КАЛИДВОЖАҶО: муҳаққиқ, пайдоиш, шеър, мақола, баҳсҳо.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ДЕБАТЫ О «НОВОЙ ПОЭМЫ» В ЖУРНАЛЕ «САДОИ ШАРҚ»

В данной статье представлены теоретические рассуждения о новом стихотворении, опубликованном в журнале «Садои Шарқ». Автор исследовал статьи таджикских, афганских и иранских исследователей. С момента появления этого вида поэзии в журнале публиковались важные теоретические статьи по этой теме таджикских, иранских и афганских исследователей.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: исследователь, происхождение, стихотворение, статья, дискуссии.

THEORETICAL DEBATES ABOUT "NEW POEM " IN THE JOURNAL "SADOI SHARQ"

This article contains the theoretical discussions about the new poem published in the "Sadoi Sharq" journal. The author investigated the articles of Tajik, Afghan and Iranian researchers. Since the appearance of this type of poetry, important theoretical articles on this topic by tajik, iranian and afghan researchers have been published in the journal.

KEYWORDS: researcher, origin, poem, article, discussions.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Сафарзода Моҳноҷо* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюми факултети филологияи тоҷик. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рудақӣ, 17.

Сведения об авторе: *Сафарзода Моҳноҷо* – Таджикский национальный университет, магистрант 2 курса факультета таджикской филологии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17.

Information about the author: *Safarzoda Mohnocho* – Tajik National University, second-year master`s student of the Faculty of Tajik Philology. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.

КИНОИ НАВИ РОССИЯ ДАР ИНЪИКОСИ РЪЗНОМАИ «ЭКРАН И СЦЕНА»

Сарвинози С.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Асли пайдоиши рӯзномаи "Экран и сцена"-и Русия аз нашри «Советская культура» сарчашма мегирад. Соли 1989 «Советская культура» нашри рӯзномаи "Экран и сцена"-ро дар баҳши алоҳида шуруъ намуда буд, ки он баъдтар дар соли 1990 ба таври алоҳида фаъолиятро ба роҳ монд. Чуноне ки аз номаш маълум аст, рӯзнома дар бораи театр ва кино мақолаҳо чоп менамояд.

Асосгузори рӯзнома яке аз шахсиятҳои барҷаста, публицист, журналист ва мунаққиди соҳаи филмофарӣ - Александр Александрович Авдеенко маҳсуб меёбад. Ӯ барои ташкил ва фаъолият намудани рӯзнома заҳматҳои зиёде кашида, дар охир муваффақ гардидааст. Онҳое, ки Авдеенко мешинохтанд, ҳамчун нобиға аз ӯ ёд мекунанд.

Рӯзнома дар аввали солҳои пайдоишаш доираи ками эҷодкорон ва хонандагонро дар бар мегирифт. Албатта, рӯзнома дар ҳоле ташкил ёфт, ки муаллифон ва хонандагон пул надоштанду толорҳои театр ҳолӣ буданд ва тақдири театр ба назар ноумедкунанда менамуд.

Ҳамин тавр, рӯзномаи "Экран и сцена" бо мурури замон дар байни хонандагон ва дӯстдорони театру синамо мавқеи хосса пайдо кард. Дар соли 2005 рӯзнома аллакай доираи хонандагон ва обуначиёни доимии худро пайдо карда буд. Дар ин давра роҳбари шуъбаи филмҳои Елена Уварова ва шуъбаи театрҳои бошад, Екатерина Дмитриевская ба уҳда дошт.

Соли 2011 барои нашрия соли душвортарин ба ҳисоб мерафт. Чунки дар ин сол поягузори рӯзнома Александр Александрович Авдеенко аз олам ҷашм пӯшиданд ва бори гарони ғаму андухро бар ҳайати эҷодӣ ва дӯстону пайвандон гузоштанд.

Баъд аз марги Авдеенко вазифаи сармуҳарриро собиқ роҳбари шуъбаи театрии нашрия - Дмитриевская Екатерина Романовна ба уҳда мегирад, ки то ба ҳол дар ин вазифа фаъолият дорад.

"Экран и сцена" як нашрияи беназир, ягонаи рӯзномаи касбӣ мебошад, ки ба мушкилоти театр ва кино баҳшида шудааст. Вай ба ҳама рӯйдодҳои назарраси филм ва раванди театри воқуниш нишон медиҳад, инъикоси премераҳо ва фестивалҳои муфассал таҳлил менамояд. Маълумотро аз маҳалҳо - аз минтақаҳои Русия ва хориҷа фароҳам меорад. Рӯзнома жанрҳои кӯҳнаи муҳоҳисаҳо ва мизҳои мудавварро дар мавзӯҳои доғтарин, очеркҳо, таассурот, мақолаҳои проблемавӣ пешниҳод карда, портретҳои актёрон ва коргардонҳои эҳё мекунанд.

Рӯзномаи "Экран и сцена" на танҳо дар дохили Русия, инчунин берун аз он низ мавқеи муҳим дорад. Аз ҷумла, дар кишварҳои Олмон, ИМА, Канада, Италия, Фаронса, Финландия, Шветсария, Шветсия ва Литва хонандагони худро дорад. Нашрияро бештар шахсони миёнасол ва дар соҳаи киноу театри фаъолиятдошта, мутолиа мекунанд.

Рӯзномаи "Экран и сцена" дар як сол 24 шумора ва дар як моҳ ду шумораро нашр мекунанд. Ҳаҷми умумии маблағи обуна барои 12 моҳ 129.60 € - ро ташкил медиҳад ва ин метавонад, ки ҳар сол тағйир ёбад. Ҳамчунин, обуна шудан ба рӯзнома барои муддати муайяни 3 ва 6 моҳ низ қабул карда мешавад. Обуна шудан ба рӯзнома аз оғози ҳар соли нав оғоз мегардад. Вазни нашрия 150 гр - ро ташкил медиҳад. Нашрия бо тиражи 5000 нусха чоп мешавад. Шумораи саҳифаҳои 16 ададро ташкил медиҳад. То моҳи январӣ соли 2019 рӯзнома 1146 - умин шумораи худро рӯйи чоп овардааст.

Нашрия асосан аз ду шуъба иборат аст: кино ва театр. Елена Телингатер роҳбари шуъбаи кино ва роҳбари шуъбаи театр Мария Лвова мебошад. Аммо нашрия баъзан маводҳои умумиро нашр менамояд, ки онҳо ба ҳарду шуъба тааллуқ доранд. Рӯзнома тули 32 сол аст, ки баъдтарин ва беҳтарин замон рушди синамои Россияро пайгирӣ менамояд.

Рӯзномаро дар шабакаҳои иҷтимоӣ «ВКонтакте», «Инстаграм» ва «Фейсбук» вохӯрдан мумкин аст. Нашрия маводҳои барои нафароне, ки обуна мешаванд, дар шакли PDF пешниҳод менамояд. Обуна шудан ба рӯзнома аз оғоз ҳар сол шуруъ мешавад. Почтаи электронӣ - gazeta@screenstage.ru мебошад.

Тавре дар боло зикр намудем "Экран и сцена" рӯзномае мебошад, ки ба ҳаллу фасли мушкилот ва рушди соҳаи театру синамо сару кор дорад. Мувофиқи як маводе, ки Вазорати фарҳанги Россия санаи 30 ноябри соли 2022 нашр кардааст, гуфта мешавад, ки Федератсияи Русия барои дар соли 2023 ва солҳои минбаъда аз ҷониби филмсозон ба навор гирифтани филмҳо як қатор мавзӯҳои афзалиятноки Федератсияи Россияро пешниҳод кардааст. Аз ҷумла, мавзӯҳои "Ҳифз, эҷод ва паҳн кардани арзишҳои анъанавӣ", "Оила, кӯдакон, ҳифз ва дастгирии онҳо", "Таърихи шахсиятҳои тавонои Россияи муосир", "Вазъи имрӯза, фарҳанг ва анъанаҳои минтақаҳои Россия", «Мубориза бар зухуроти ҳозираи идеологияи нацизм ва фашизм», "Оммавӣ гардондани қаҳрамонӣ ва фидокорӣ чанговарони рус дар рафти амалиёти махсуси чангӣ», «Сиёсати мустамликадорӣ навбаромади мамлакатҳои ҷаҳони Англо-саксон», "Таназзули Европа" ва "Ташаккули ҷаҳони бисёрқутба».

Инчунин, дар баробари ин мавзӯҳои филмҳои хусусияти таърихӣ дошта, филмҳое, ки ба оммавӣ гардондани касби муаллиму духтур нигаронида шудаанд, филмҳо дар бораи шахсиятҳои барҷастаи таърих, маданият, илм ва варзиш, дар бораи наврасон, дар бораи пешвоёни руҳонӣ, дар бораи имкониятҳои худшиносӣ барои маъҷубон, дар бораи ҳаракати волонтерӣ дар Россия ва кишварҳои ИДМ афзалият дода мешавад.

Ғайр аз рӯйхати дар боло зикршуда барои дар мавзӯҳои «80-солагии ғалаба дар Ҷанги Бузурги Ватанӣ», «Тарбияи маънавӣ, ахлоқӣ, Ватандӯстии шаҳрвандони Россия», «Ҳавасмандии ҷавонон ба меҳнат ва ихтисосҳои муҳандисӣ», «Россия - давлати муосир, устувор ва амн, ки имкониятҳои рушд ва худшиносиро фароҳам меорад», «Тарғибии хизмат дар Қувваҳои Мусаллаҳи Русия» ва «Илми Русия: инноватсия, технология» офаридани филм Вазорати фарҳанги Федератсияи Россия таваҷҷуҳи махсус зоҳир намудааст.

Бо назардошти ин масъала мо тасмим гирифтём, ки дар заминаи таҳлилу баррасӣ намудани маводҳои рӯзномаи "Экран и сцена" дар соли 2023 муайян намоем, ки рӯзномаи мазкур то кадом андоза ба тарғиб ва инъикоси ба наворгии филмҳои нав дар ҳудуди Федератсияи Россия, талош намудааст.

Дар баҳши кинои рӯзномаи "Экран и сцена" то нимаи соли 2023 дар ҳамаи рубрикаҳои он ҳамагӣ 15 мавод нашр гардидааст. Аз ҷумла, дар рубрикаи "Раванди филмҳо" як мавод, дар рубрикаи "Пас аз нахустнамоиш" чор мавод, дар рубрикаи "Қадам ба экран" як мавод ва дар рубрикаи "Кинофестивалҳо" нӯх мавод.

Дар рубрикаҳои "Нақшаи калон" ва "Бинед кӣ омад" дар соли 2023 ягон мавод нашр нашудааст. Инҳо рубрикаҳои камфаъоле мебошанд, ки дар давоми як сол як ё умуман мавод дар онҳо нашр намешавад.

Аз ин хотир ин ҷо мо тасмим гирифтём, ки аз чор рубрикаи нисбатан фаъоли рӯзнома як маводи гирифта мавриди баррасӣ қарор диҳем.

Дар шумораи 3-4 рӯзномаи "Экран и сцена" барои соли 2023, дар рубрикаи "Раванди филмҳо" маводе аз ҷониби Алёна Дмитриева нашр шудааст, ки он дар бораи филми мустанади "Женя ва Ваня дар охири дунё" (Женя и Ваня на краю света) нақл мекунад.

Алёна дар бораи филм каме маълумот медиҳад, аз дохили филм порчаҳоро айнан нақл мекунад ва ҷо-ҷо назари худро дар бораи филм баён мекунад. Чунонки ба назар мерасад Женя ва Ваня дар Арктика, дар соҳилҳои уқёнуси Шимолӣ кор мекунанд. Барои ба ин ҷо омадан, масалан, аз Москва 950 километр парвоз кардан ва баъд бо кишти боз 550 километрро тай кардан лозим аст. Сафар метавонад бештар аз ду ҳафта тул кашад. Тағйирёбии метеорологии онҳо тирамоҳ, зимистон ва баҳор давом мекунад, яъне нӯх моҳ, то он даме, ки киштиронӣ дар баҳр сар шавад. Баъд се моҳ ба Новосибирск рафта, боз ба Канин Нос бармегарданд.

Маводи навистаи Алёна кӯтоҳ ва муъҷаз аст. Ҳамчунин, дар бораи филм андешаҳои ҷолиб ҳам дорад. Иловатан дар охир махсус қайд намудааст, ки филми мустанади "Женя ва Ваня дар охири дунё" (Женя и Ваня на краю света) дар доираи озмуни федералии дебюти

филми «Кинои минтақавии Русия» бо иштироки Фонди ғайритиҷоратии дастгирии филм (Бунёди Александр Сокуров) «Намунаи интонасия» ба навор гирифта шудааст. Ба шурои коршиносони озмун Вадим Абдрашитов, Виктор Косаковский, Андрей Лошак шомил буданд.

Вале филм он хусусиятҳоеро, ки вазорати фарҳанги Федератсияи Россия барои филмҳои дар соли 2023 рӯйи навор меомада пешбинӣ намуда буд, нашофт.

Дар шумораи 9 - 10 - и рӯзномаи "Экран и сцена" барои соли 2023 маводи дигаре аз ҷониби Жанна Сергеева дар рубрикаи "Пас аз нахустнамоиш" нашр гардидааст, ки он дар бораи филми "Занг" (Вызов) нақл мекунад.

Муаллифи ин мавод хонандаро дар аввал пурра бо чараёноти филм ошно карда, баъзан ҷиҳо чаро ба ҳар кор даст задани қаҳрамонҳои филмро шарҳ медиҳад. Баъдан дар охири мавод муаллиф фикру андешаҳои худро нисбати аҳамият доштан ва ё нашофтани филм баён менамояд.

Маълум мегардад, ки филм аз чараёни кор ва ҳаёти кайҳоннавардон қисса карда, қисми зиёди филм дар фазои кайҳон наворбардорӣ гардидааст. Ба андешаи Жанна ин филм лоиҳаи бузург ва хеле заҳматталаб аст. Инчунин, коргардони филм ба шумори мардони кайҳоннавард як занро ҳам ворид кардааст, ки ин барои тамошобин хеле ҷолиб аст. Фақат ҳамин, ки дар мавод гуфта нашудааст, ки ин филм аз ҷониби кадом ширкати филмофарӣ ва бо кадом мақсад рӯйи навор оварда шудааст.

Дар умум мавод ҷолиб баромадааст. Ин хуб аст, ки дар соли 2023 рӯзнома бештар ба инъикоси филмҳои русӣ пардохтааст. Зеро ҳангоми баррасии маводҳои солҳои гушта мо мушоҳида карда будем, ки дар рӯзнома бештар филмҳои фаронсавӣ инъикос мешуданд.

Дар шумораи 11 - 12 - и рӯзномаи "Экран и сцена" аз ҷониби Жанна Сергеева маводи дигаре нашр кардааст, ки он инъикосгари филми коргардонҳо - Сергей Кузнецов ва Роман Амслер бо номи "Лухтаксоз" (Кукольник), мебошад.

Ин филм ҳам истехсоли Федератсияи Россия мебошад. Филм пурра ва бо тамоми ҷузъиёташ инъикос гардидааст. Ин филм аллакай дар шабакаи Ютуб ҷойгир карда шудааст ва ҳар нафар метавонад, ки ба ин канал ворид шуда, филмро тамошо кунад.

Жанна танҳо дар ду ҳолат: байн ва охири маводаш андешаҳои худро нисбати филм баён кардааст. Филм дар бораи Мария, ки аз шавҳараш ба наздикӣ ҷудо гардидаю соҳиби ду духтар аст, нақл мекунад. Духтари калониаш Соня, ки 16 солагиро пур кардааст ва духтари хурдиаш Аня, ки 8 сола асту бемории нафастангӣ дорад. Баъди ҷудо шудан аз шавҳараш Мария бо ҳамроҳии духтаронаш ба деҳа мераванд. Дигар ҳама воқеаҳои филм дар деҳа сурат мегиранд. Филм бо афсонаҳо ва сеҳру ҷоду бисёр алоқаманд аст. Ин гуна ҳодисаҳои ғайриоддӣ ва даҳшатовар бинандаро водор мекунад, ки филмро то охир тамошо карда, аз оқибати он оғаҳ шавад.

Аз назари Жанна филм тавонистааст, ки тарзи муносибати як занро бо духтаронаш кушода диҳад. Аммо дар қисмати охири филм баъзан саҳнаҳо айнан набошанд ҳам, дар дигар шакл такрор мешаванд, ки ин сифати филмро як андоза мекоҳонад.

Дар умум маводи навистаи Жанна хуб аст. Фақат як чиз норавшан аст, ки барои инъикоси филмҳои худаш интиҳоб мекунад ва ё ин корро аз рӯйи супориши редакция иҷро менамояд?

Дар шумораи 11-12 - уми рӯзномаи "Экран и сцена" барои 2023 маводи дигаре аз ҷониби Евгения Тирдатов дар рубрикаи "Кинофестивалҳо" нашр гардидааст, ки он аз раванди баргузори чашнвораи байналмилалӣ 76 - уми Канн маълумот медиҳад.

Бояд қайд намоем, ки аз ҳама рубрикаи ҷабл ҳам дар соли 2023 ва ҳам солҳои қаблӣ дар рӯзномаи "Экран и сцена", ин рубрикаи "Кинофестивалҳо" мебошад, ки дар ҳар як нашри рӯзнома як ё ду мавод дар ин рубрика нашр карда мешавад. Ин маънои онро дорад, ки ҳаёти эҷодии рӯзнома бештар дар баргузори чашнвораҳои кино иштирок менамоянд.

Дар кори худ мо тасмим гирифтём, ки танҳо як маводи рубрикаи "Кинофестивалҳо" - ро мавриди баррасӣ қарор диҳем. Зеро ки маводҳои ин рубрика бештар дар шакли гузориш омода мешаванд ва тарзи инъикоси филмҳо дар он омехта ҳастанд. Масалан, муаллиф

метавонад, ки дар як чумла вобаста ба намоиши ду филм маълумот дода, онҳоро бо дигар филмҳо муқоиса намояд.

Евгения, маълум, ки худ мунаққади кино аст ва филмҳои зиёдеро дидаву таҳлил кардааст. Инчунин ҳунармандону коргардонҳои зиёди ҷаҳониरो бо нақшҳо ва филмҳои офаридаашон мешиносад. Аз ин хотир ӯ дар инъикоси баргузориҳои ҷашнвораи байналмилалӣ 76 - уми Канн бисёр бо муаммо ва ҳирфавӣ баёни андеша намудааст, ки ин барои хонандаи одӣ бисёр нофаҳмо аст. Яъне, барои дарк кардани андешаҳои Евгения дар ин мавод танҳо касе сарфаҳм меравад, ки худ мунаққади кино бошад.

Тавре аз баррасии мавод ба мо маълум гашт, дар ҷашнвораи навбатии Канн занҳо нисбат ба соли гузашта хеле фаъол буданд. Аз назари Евгения қисми зиёди филмҳо, ки сазовори ҷои гардианд, дар воқеъ арзанда буданд.

Аз баррасии ин ҳама метавон гуфт, ки рӯзномаи "Экран и сцена" дар инъикоси филмҳои русӣ дар соли 2023 хеле фаъол буд, вале дар мавриди номгӯи филмҳои пешниҳоднамудаи Вазорати фарҳанги Федератсияи Россия барои соли 2023 чизе гуфта нашудааст.

АДАБИЁТ

1. Бобоев Д. Тарз ва намуди филми мустанади телевизионӣ дар кишвар ё бозгашт ба назди қаҳрамон / Д. Бобоев // Паёми Донишгоҳи Миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. -2017. -№ 4/2. -С. 282 – 285.
2. Бобоев Д. Ҳақиқат ва воқеият дар кинои публицистӣ /Д. Бобоев // Паёми Донишгоҳи Миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. -2017. -№ 4/2. –С. 312 - 315.
3. Вайсфельд И. Кино как вид искусство [Текст] / И.Вайсфельд. – Москва: Знание, 1983. – 142 с.
4. Журналистикаи байналхалқӣ II (Маҷмуаи мақолаҳо). - Душанбе, 2009 – 116 с.
5. Журналистикаи байналхалқӣ III (Маҷмуаи мақолаҳо). -Душанбе, 2011 – 64 с.
6. Маҷаллаи "Кино". -2020. -№ 1, – Душанбе: "Орбита".
7. Муқим Ҷ. Мусоҳиба ва техникаи таҳияи он/ Ҷ. Муқим. -Душанбе: Озар, 2013.-160 с.
8. Муқим Ҷ. Сиёсат ва ҷанги иттилоотӣ/ Ҷ. Муқим - Душанбе: 2006. - 71с
9. Муродов. М. Асосҳои фаъолияти эҷодии журналистӣ / М. Муродов. Душанбе: Ирфон, -2014. – 256 с.
10. Таърихи журналистикаи кишварҳои хоричӣ: китоби таълими /Усмонов И.К. Ҷ.Муқим [ва диг.] - Душанбе: "Сино", 2011. - 201с.
11. И. К. Жанрҳои публицистика/И.К. Усмонов. –Душанбе,2009.–139 с.
12. В мире периодики: газета «Экран и сцена»/Национальная библиотека имени А. С. Пушкина Республики Мордовия. URL. <https://natlibraryrm.ru> (санаи мурочиат: 13.11.2020).
14. <https://ru.m.wikipedia.org/wiki/>(санаи мурочиат: 12.10.2021)
15. Подписка на газету Экран и сцена/Агентство подписки деловая пресса. URL. <https://delpress.ru/>
16. Подписка на газету Экран и сцена. Доставка во все страны. /Pressa Abo. URL. <https://pressa-abo.com>product>ekran-i-stsena> (санаи мурочиат: 29.11.2020).
17. Ушел из жизни Александр Авдеенко/РадиоСвобода. -2011- URL.<https://www.google.com/amp/s/www.svoboda.org/amp/2429176html>(санаи мурочиат:14.10.2020)
18. <http://www.screenstage.ru/>
19. Рӯзномаи "Экран и сцена"

КИНОИ НАВИ РОССИЯ ДАР ИНЪИКОСИ РҶЗНОМАИ «ЭКРАН И СЦЕНА»

Дар мақолаи мазкур рӯзномаи русии "Экран и сцена" – ро мавриди баррасӣ қарор додаем. Дар оғоз аз таърихи рӯзнома ёдовар шуда, вазифаҳои онро бозгӯӣ кардем. Баъдан дар асоси маводе, ки Вазорати фарҳанги Россия санаи 30 ноябри соли 2022 нашр кардааст, қорамонро идома додем. Дар мавод Вазорати фарҳанги Россия як қатор мавзӯҳои афзалиятнокро барои филмсозон дар соли 2023 ва солҳои минбаъда пешниҳод кардааст. Аз ин хотир мо тасмим гирифтём, ки маводҳои рӯзномаи "Экран и сцена" – ро дар соли 2023 аз назар гузаронида, муайян намоем, ки то чи андоза нашрияти мазкур дар инъикоси кинои нави Федератсияи Россия саҳм гузоштааст.

КАЛИДВОЖАҲО: кино, кинофестивалҳо, рубрика, гузориш, филм, муаллиф.

НОВОЕ РОССИЙСКОЕ КИНО В МАТЕРИАЛЕ ГАЗЕТЫ «ЭКРАН И СЦЕНА»

В этой статье мы обсудили российскую газету «Экран и сцена». Вначале мы упомянули историю газеты и объяснили ее функции. Затем на основе материала, опубликованного Министерством культуры России 30 ноября 2022 года, мы продолжили работу. В материале Министерство культуры России предложил ряд приоритетных тем для кинематографистов на 2023 и последующие годы. По этой причине мы решили просмотреть материалы газеты «Экран и сцена» за 2023 год и определить, насколько данная публикация способствовала освещению нового кино Российской Федерации.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: кино, кинофестивали, рубрика, репортаж, фильм, автор.

NEW RUSSIAN CINEMA IN THE COVERAGE OF THE NEWSPAPER "SCREEN AND STAGE"

In this article, we discussed the Russian newspaper "Screen and Stage". At the beginning, we mentioned the history of the newspaper and explained its functions. Then, based on the material published by the Ministry of Culture of Russia on November 30, 2022, for this purpose we continued our work. In the material, the Ministry of Culture of Russia proposed a number of priority topics for filmmakers in 2023 and the following years. For this reason, we decided to review the materials of the "Screen and Stage" newspaper in 2023 and determine to what extent this publication contributed to the coverage of the new cinema of the Russian Federation.

KEYWORDS: cinema, film festivals, column, report, film, author.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Сарвинози Сайдали* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюми факултети журналистика. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **988293943**. E-mail: **sarvinozsaidali20@gmail.com**

Сведения об авторе: *Сарвинози Сайдали* – Таджикский национальный университет, магистр второго курса факультета журналистики. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **988293943**. E-mail: **sarvinozsaidali20@gmail.com**

Information about the author: *Sarvinozi Saidali* – Tajik National University, second-year master`s student of the Faculty of Journalism. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **988293943**. E-mail: **sarvinozsaidali20@gmail.com**

ИСТИЛОҲОТИ ДИПЛОМАТИИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ ВА МУОДИЛҲОИ ОНҲО ДАР ЗАБОНИ ТОЧИКӢ

Сафарова З.И.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Истилоҳотшиносӣ ҳамчун фанни алоҳидаи илмӣ асосан дар асри XX пайдо шудааст. Калимаи истилоҳ дар адабиёти илмӣ ва бадеии тоҷикии замони шуравӣ фаровон истифода шудааст, зеро дар Тоҷикистон аз солҳои 30-юм то солҳои 80-уми асри XX бо тавачҷуҳ ба забони русӣ дар ифодаи истилоҳ бештар ба ҷойи калимаи «истилоҳ» калимаи «термин» истифода мегардид. Аслан калимаи **термин** аз вожаи латинии «**terminus**» ки дар асотири римиёни қадим нахуст бо маънои «**termin**» - худованди ниғаҳбони марз ва аломатҳои марзӣ истифода мешуд, ба миён омадааст.

Дар забони латинӣ ин вожа баъдан ба маънои санги сарҳад, ҳад ва сипас барои ифодаи мафҳумҳои ҳудуд анҷом, интиҳо истифода шудааст. А. Реформатский гуфта буд: «Лексикаи махсус ҳамеша ба ягон соҳаи муайяни фаъолияти инсон вобастагӣ дорад ва лексикаи махсус ин фаъолияти танзими иҷтимоӣ мебошад». Бе чунин танзим соҳаи махсуси истифодабарӣ вучуд надорад, яъне лексикаи махсус дар назар дошта шудааст. Мо ба омӯзиши лексикаи махсус аз солҳои 50-ум оғоз кардем.

Аксаран лексикаи махсусро дар маҷмӯъ бо як калима – истилоҳот (термин) зикр мекунам. Вақте ки мо ба пажӯҳиши ягон соҳаи илм сару кор мегирем, гоҳҳо ба таърихи илм ва калимаҳои латинӣ, юнонӣ ва арабӣ муроҷиат мекунем. Зеро ки решаи аслии ҳар як истилоҳ аз юнонӣ, латинӣ ё арабӣ пайдо шудааст. Ба мо лозим аст, ки аз дастранҷҳои донишмандоне, ки дар соҳаи истилоҳот китобҳо таълиф намудаанд, ба таври васеъ истифода барем ва аз беҳтарин мактабҳои истилоҳотшиносии дунё баҳра гирем. Дар шароити имрӯза мактабҳои машҳури истилоҳшиносии Вена, Канада ва Русия мумтоз мебошанд.

Яке аз забоншиносони машҳур О.С. Ахманова гуфта буд: истилоҳ – лексикаи махсус аст. Истилоҳот ва номгӯй (фехрист) қисми ҷудонашавандаи як ҷисми дупора аст. Дар байни забонҳои дунё забони тоҷикӣ бо хусусиятҳои махсусаш аз дигар забонҳо фарқ мекунад. Ҳамчуноне ки қайд кардем, забони тоҷикӣ забоне мебошад, ки дар баробари ворид намудани иқтибосот ва истилоҳоти байналмилалӣ модули ҳамон истилоҳро дар хазинаи луғавиаш доро мебошад.

Масалан, калимаи **investment** – **инвестиция** дигар модули русӣ надорад, аммо дар забони тоҷикӣ дар баробари истилоҳи иқтибосии **инвеститсия** модули тоҷикии он дар матбуот ва рӯзномаҳои тоҷикӣ васеъ истифода мешаванд. Ба мисли ин истилоҳ истилоҳоти зиёдеро метавон мисол овард. Масалан: **mission**-**миссия**-**намояндагӣ**, **president**-**президент**-**раиси ҷумҳур**, **person non grat**-**персон нон грат**-**шахси номатлуб**, **attache** – **атташе**-**қорманди хурди сафорат**, **humanitarian**- **гуманитарӣ**-**башардӯстона** ва ғ. Акнун мепардозем ба якҷанд истилоҳоти дипломатие, ки онҳо дар баробари истилоҳи байналмилалӣ модули тоҷикии худро доранд, ки ин аз ғайб будани захираи луғавии забони тоҷикӣ дарак медиҳад.

Стратегия (Strategy) – роҳбурд, нақша, тарроҳӣ, дурнамо, барномарезӣ мебошад. Ин истилоҳ, ки аслан аз забонҳои аврупоӣ ба вижа аз забони англисӣ аз калимаи **strategy** ба забони русӣ ва аз забони русӣ ба хазинаи забони тоҷикӣ ворид шудааст, ифодагари мафҳуми барномарезии оянда ё худ тасмимҳои минбаъда мебошад.

Раис ҷумҳури Иёлоти Муттаҳидаи Амрико Барак Обама дар бораи стратегияи (дурнамои) давлати Фаластин ҳарф зад. (Нигоҳ. № 10 (233). 25. 05. 11).

Veto (Veto) – маънои ин истилоҳ вето, райъ, райъи «не», муҳолифат, истодагарӣ намудан аст. Ин истилоҳ асосан аз забонҳои аврупоӣ ба вижа аз забони англисӣ ба забони русӣ ва аз забони русӣ ба забони тоҷикӣ дар ҳамин шакл гузашт, ки барои ҳалли ягон масъала ё тасмим гирифтани моневъ мешавад ва тасмимгириро бекор мекунад. Дипломатия ҳоло ҳам вақт дорад, вале он бояд дипломатияи хеле исроркорона ва маҷбуркунанда бошад, гуфт Райс ва қайд кард,

ки баъзе гомҳо бояд бидуни иҷозаи Шурои Амният бардошта шаванд, зеро Русия ва Чин метавонанд ба таҳримҳои нав вето гузоранд. (Дунё. № 49 (402). 6. 12. 11).

Глобализатсия (Globalization) – Истилоҳи мазкур, ки падидаи асри 20 мебошад, ба маънии калимаҳои ҷаҳонишавӣ, якҷояшавӣ, ҷаҳонсозӣ, сиёсати ҷаҳонӣ мебошад. Равандҳо ба сӯйи глобализатсияи саноат дар истехсоли маводи ғизоӣ таъсири фоҷиавӣ гузошт.

Меморандум (Memorandum) – ёддошт, ёддошти тафохум, хуччати ғайрирасмӣ, қавлнома мебошад.

Пеш аз мурочиати ҳайати намояндагӣ меморандум (ёддошти тафохум) байни президентҳои ду кишвар ба имзо расид.

Миссия (Mission) – намояндагӣ, маъмурият, рисолат, ҳайат. Ин истилоҳ, яъне намояндагӣ аз калимаи англисии (**mission**) ба забони русӣ миссия (намояндагӣ) ва аз забони русӣ ба забони тоҷикӣ ба ҳазинаи луғот ва истилоҳоти забони тоҷикӣ ворид гардид ва бо ибораҳои таркибии миссияи дипломатӣ, миссияи нозирони СММ, миссияи САҲА ва ғ. дар нишастҳои сатҳи олии, вазирони қорҳои хориҷӣ ва қормандони риштаи равобити байналмилалӣ ба таври васеъ истифода бурда мешавад.

The crowd gathered outside the gates of the British mission. Ин тӯда дар беруни дарвозаи намояндагии Британия ҷамъ омаданд.

Саммит (Summit) – вохӯрии сатҳи олии, вохӯрии сарони кишварҳо, иҷлосияи сатҳи олии мебошад. Истилоҳи саммит, яъне дипломатияи сатҳи олии, ки дар он вохӯрии сарони кишварҳо ҳамчун як механизми барқарорсозии равобити байналмилалӣ мебошад. **Fruitful negotiations on these sensitive issues can be achieved only at the summit.** Гуфтушунидҳои судманд оид ба ин воқеаҳои ҷангомадор танҳо метавонанд дар вохӯрии сарони кишварҳо ба даст оянд.

Конвенсия (Convention) – хуччат, аҳднома, муоҳада, иҷлос, тавофуқ мебошад. Ин истилоҳ аз забони англисӣ ба забони русӣ ва аз забони русӣ ба забони тоҷикӣ ворид гаштааст, бештар ба маънои хуччат арзёбӣ мегардад. **This is forbidden under the European convention on Human Rights.** Тибқи конвенсияи (аҳдномаи) Аврупоии Ҳуқуқи Башар ин қор мамнӯъ аст.

Оппозитсия (Opposition) – Ин истилоҳ ба калимаҳои муҳолиф, зид, таноқуз, тарафи муҳолиф мебошад. Ин вожа ифодагари он мазмуне аст, ки як гурӯҳи хурд барои қасе ва барои ягон масъалае муҳолифат мекунад. **The warring factions had united in opposition to the common enemy.** Гурӯҳҳои муҳолиф барои муқобила бо душмани муштарак даст ба дастии ҳам дода буданд.

Резолютсия (Resolution) – Истилоҳи резолютсия қатънома, изҳори назари расмӣ, қарор, тасмими қотей мебошад. Ин вожа, яъне резолютсия (қатънома) изҳороти расмие, ки як фикр ё ақида аз ҷониби ягон қумита ё худ шуро тавассути овоздиҳӣ ризоият дода мешавад. **Hopes of peaceful resolution to the conflict were fading.** Умеди ҳали мусолимадомези ихтилоф аз байн мерафт.

Вето (Veto) – маънои ин истилоҳ вето, райъ, райъи «не», муҳолифат, истодагарӣ намудан аст. **Each of the permanent members of the UN Security Council has veto power.** Ҳар як аъзои доимии Шурои Амнати СММ ҳақи вето дорад.

Глобализатсия (Globalization) – Истилоҳи мазкур, ки падидаи асри 20 мебошад, ба маънии калимаҳои ҷаҳонишавӣ, якҷояшавӣ, ҷаҳонсозӣ, сиёсати ҷаҳонӣ мебошад. **We have to keep our national culture and defense our national interest in the process of globalization noted president.** Мо бояд дар ин раванди глобализатсия (ҷаҳонишавӣ) фарҳанги миллӣ ва мановеи миллии худро ҳифз намоем, иброн намуд президент.

Меморандум (Memorandum) – ёддошт, ёддошти тафохум, хуччати ғайрирасмӣ, қавлнома мебошад. Истилоҳи меморандум шартномаи ғайрирасмиест, ки байни ду шахс ё ду ҷониб роҷеъ ба ягон масъала баста мешавад, ки тарафҳо аз ин хуччат қаноатманд мебошанд. **The three countries have signed a memorandum in which they agree to work together.** Се кишвар меморандум (ёддошти тафохум) имзо карданд, ки онҳо барои якҷоя амал қардан розӣ мебошанд.

Дар соҳаи иқтисодиёт низ дар солҳои охир фарҳангҳои истилоҳотӣ ва луғатҳои соҳавӣ рӯйи қор омаданд. Қобили зикр аст, ки дар илми иқтисодиёти кишварамон пас аз истиқлолият тарҳи тоҷикии истилоҳоти иқтисодӣ пайдо шуд, ҳарчанд ниёконамон дар гузашта истилоҳоти махсуси иқтисодии худро доштанд. Бо дарназардошти ҳамин асос вожаҳои нав ба вуҷуд омаданд.

➤ *Илова бар ин, роҳи мазкур ба кӯтоҳтарин роҳи мошингарди байниқитъавии Осиё ва Аврупо табдил ёфта, **равобити бевоситаи иқтисод, тиҷоратӣ** ва фарҳангии ҷумҳурии моро бо кишварҳои тараққиқардаи олам густариш медиҳад, фаъолияти додугирифт, рафтую, ҷаҳонбинӣ, маданият ва сатҳи зиндагии мардуми тоҷикро боло мебардорад.*

➤ *Moreover, it will be the shortest avenue between Europe and Aisa. Putting it into operation will give a strong impulse to the **strengthening and expansion of trade, business and cultural connections between Tajikistan and other countries of the world, to the development of tourism and eventually to a considerable growth in our people's prosperity***

Дар мисоли боло оид ба роҳи мошингард ва аҳамияти стратегию иқтисодии он барои давлати мо суҳан ронда шудааст. **Равобити бевоситаи иқтисодӣ ва тиҷоратӣ** дар забони англисӣ **strengthening and expansion of trade, businessconnections** тарҷума шудааст.

Агар ба ҷиҳати сохтори он дар забони англисӣ назар кунем мебинем, ки калимаи **expansion** дар фарҳанги англисӣ - тоҷикии Абдусалом Мамадназаров бо маъноҳои **васеъшавӣ, пешрафт, забт** шарҳ дода шудааст.

Пас дар интиҳои матлаб ҳаминро қайд кардан зарур аст, ки калима ва истилоҳоти дипломатие ки аз забонҳои лотинӣ, юнонӣ, фаронсавӣ ба вижа аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ ворид гардидаанд, модулҳои онҳоро дар забони тоҷикӣ дидан мумкин аст.

АДАБИЁТ

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов / О.С. Ахманова. - М: Советская энциклопедия. 1966.-607саҳ.
2. Коршунов С.И. Как работать над терминологией / С.И. Коршунов. – М. Наука, 1968, - 76 стр.
3. Мирзо Ҳасани Султон. Ташаккул ва тақомули истилоҳоти илмии форсӣ-тоҷикӣ. – Душанбе: Дониш, 2008. – 334 саҳ.
4. Мамадназаров А. Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ / А. Мамадназаров. - Душанбе: Эр-граф. 2015.- 1080с.
5. Реформатский А.А. Введение в языковедение / А.А. Реформатский. - М. Аспент Пресс, 1996. 536стр.
6. Mahdi Khiyobony. A comprehensive dictionary of political terms / Mahdi Khiyobony. -Tehran: 1384. – 596 pages.
7. New Webster's Dictionary of the English Language. College Edition, USA, Fifth Print, 1989.-1856 pages.

ИСТИЛОҲОТИ ДИПЛОМАТИИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ ВА МОДУЛҲОИ ОН ДАР ЗАБОНИ ТОҶИӢ

Мақолаи мазкур ба яке аз масоили муҳими илми забоншиносӣ, яъне истилоҳшиносӣ бахшида шудааст. Дар раванди пажӯиш таҳқиқ намудем, ки бештари истилоҳоти дипломатии забони англисӣ дар забони тоҷикӣ модули тоҷикии худро доранд.

КАЛИДВОЖАҲО: башардӯстона, стратегия, дипломатия, глобализатсия, вето, меморандум, атташе, персон нон грат, президент, сафир.

ДИПЛОМАТИЧЕСКИЕ ТЕРМИНЫ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА И ИХ ЭКВИВАЛЕНТЫ В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ

Данная статья посвящается одной из важнейших проблем лингвистики - проблем термина и терминологии. В процессе исследование мы обнаруживали, что большинство дипломатических терминов английского языка имеют свои эквиваленты в таджикском языке.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: гуманитарный, стратегия, дипломатия, глобализация, вето, меморандум, атташе, персон нон грат, президент, посол.

DIPLOMATIC TERMS OF ENGLISH LANGUAGE AND THEIR EQUIVALENTS IN TAJIK LANGUAGE

The article is devoted to one of the important problems of the linguistics the problem of term and terminology. During the research we discovered that the majority of the diplomatic terms have their equivalents in Tajik language.

KEYWORDS: humanitarian, strategy, diplomacy, globalization, veto, memorandum, attaches, person non grate, president, ambassador.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Сафарова Зарина Исмоиловна* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуҷуми факултети забонҳои Осиё ва Аврупо. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторе: *Сафарова Зарина Исмоиловна* - Таджикский национальный университет, магистрант второго курса факультета языков Азии и Европы. **Адрес:**734025, Республика Таджикистан г. Душанбе проспект Рудаки 17.

Information about the author: *Safarova Zarina Ismoilovna* - Tajik National University, second-year master`s student of Faculty of Asian and European languages. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan Dushanbe Rudaki Avenue 17.

ИҚТИСОД – ЭКОНОМИКА

НАҚШАИ МАЧЛИСИ КОМИССИЯИ ДОИМИИ ШУРОИ ЧАМОАТ ДАР РУШДИ МАҲАЛ

Юсуфӣ Г.Ш.

**Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон,
Институти иқтисодиёт ва демография**

Мувофиқи моддаи 18-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот» бо мақсади баррасии пешакӣ ва тайёр намудани масъалаҳо, инчунин назорати иҷроӣ қарорҳои Ҷамоат, Шурои Ҷамоат ва мақомоти ҳокимияти давлатии Ҷамоат аз ҳайати вакилони Ҷамоат комиссияҳо таъсис медиҳад. Комиссияҳои доимии Ҷамоат ба муддати ваколати он ташкил карда мешавад. Рӯйхати комиссияҳо ва ҳайати шахсии онҳоро Мачлиси Ҷамоат муайян ва тасдиқ мекунад. Ҳангоми зарурӣ комиссияҳои нав ташкил намуда, комиссияҳои пештараро барҳам ва тағйир додан мумкин аст. Мачлиси Ҷамоат комиссияҳоро дар ҳайати раис, муовини раис, котиб ва аъзоёни комиссияҳо таъсис медиҳад. Комиссияҳо доимӣ метавонанд дар бораи тағйир додани ҳайати худ ба муҳокимаи мачлиси Ҷамоат масъала пешниҳод намоянд. Мачлиси Ҷамоат ҳуқуқ дорад, ки ваколати раисони комиссияҳои доимиро бо хоҳиши онҳо, инчунин бо сабаби вазъиятҳои, ки иҷроӣ вазифаҳояшонро таъмин карда наметавонанд, пеш аз муҳлат қатъ намоянд. [1].

ачлиси Ҷамоат ҳуқуқ дорад, ки ваколати раисони комиссияҳои доимиро бо хоҳиши онҳо, инчунин бо сабаби вазъиятҳои, ки иҷроӣ вазифаҳояшонро таъмин карда наметавонанд, пеш аз муҳлат қатъ намоянд. Комиссияҳои доимии Мачлиси Ҷамоат, аз ҷумлаи вакилони Мачлиси Ҷамоат бо овоздиҳии ошкоро интихоб мешаванд. Тартиби фаъолияти комиссияҳои доимии Ҷамоат дар асоси Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот» ва Низомномаи комиссияҳои доимии Ҷамоат, ки аз ҷониби Мачлиси Ҷамоат тасдиқ шудааст, амалӣ карда мешавад. Комиссияҳо масъалаҳо ва лоиҳаҳои қарорҳоро барои Мачлиси Ҷамоат тайёр менамоянд, лекин қарорҳои ҳатмӣ қабул карда наметавонанд. Комиссияҳои муваққатӣ барои иҷроӣ вазифаҳои алоҳида таъсис дода мешаванд. Барои ба баррасӣ тайёр намудани масъалаҳо дар ҷаласаҳои Мачлиси Ҷамоат комиссияҳо, гурӯҳҳои корӣ таъсис медиҳанд. Ба ҳайати онҳо вакилон, мутахассисони гуногун, аз ҷумлаи иқтисодчиён, муҳосибон, муҳандисон, мутахассисҳои хоҷагии қишлоқ ва амсоли онҳо, намояндагони ташкилотҳои манфиатдор шомил мешаванд. [2]. Ҷамоатҳо ба комиссияҳо дар доираи ваколатҳояшон ҳуқуқи дархост намудани маълумоти зарурӣ аз мақомоти давлатӣ, ташкилотҳо, муассисаҳо, ки дар қаламрави шаҳрак ва ё деҳот фаъолияти худро ба амал мебароранд, дода метавонанд. Бинобар ин комиссияҳои зеринро таъсис додан мумкин аст:

- оид ба соҳаи иқтисод ва молия;
- оид ба танзими расму оинҳо;
- оид ба қонуният, тартиботи ҷамъиятӣ ва мудофия;
- оид ба ҳифзи иҷтимоӣ, беҳдошт ва муҳофизати муҳити зист.

Роҳбарии комиссияҳоро раиси комиссия бар дӯш дорад. Фаъолияти комиссияҳои доимамалкунанда дар низомнома ба танзим дароварда мешавад, ки дар Мачлиси Ҷамоат тасдиқ карда мешавад. Низомномаи комиссия оид ба соҳаи иқтисод ва молияи ҷамоати деҳоти ба номи Абдӣ Авазови ноҳияи Восеъро иқтибос меорем, ки дар он омадааст:

- комиссияҳоро Мачлиси Ҷамоат дар ҳайати раис, муовини раис, котиб, аъзоёни комиссия таъсис медиҳад. Комиссия метавонад дар бораи тағйир додани ҳайати худ ба

муҳокима – Маҷлиси Ҷамоат масъала пешниҳод намояд. Маҷлиси Ҷамоат ҳуқуқ дорад, ки ваколати раиси комиссияҳоро бо хоҳиши онҳо, инчунин, бо сабаби вазъиятҳое, ки иҷрои вазифаҳояшонро таъмин карда наметавонанд, пеш аз муҳлат қатъ намояд. Шумораи ҳайати комиссияҳоро Маҷлиси Ҷамоат муайян менамояд. Ба фаъолияти комиссия раиси Ҷамоат роҳбарӣ мекунад. Раис, муовини раис, котиби Ҷамоат ва дигар кормандони Ҷамоат мувофиқи тақсмоти вазифаҳо вазифадоранд ба корҳои ташкилӣ-оммавии комиссия ёрии амалӣ расонанд. [3].

Барномаи тараққиёти иҷтимоию иқтисодии Ҷамоат, буҷет, барномаҳо ва рафти иҷрои онҳоро пешакӣ муҳокима карда, фикру мулоҳизаҳо ва таклифи худро ба Ҷамоат пешниҳод менамояд. Дар доираи ваколат фаъолияти кори корхона, муассиса хоҷагию ташкилотҳоро таҳлил намуда, таклифҳоро ба муҳокимаи Маҷлис ва раиси Ҷамоат пешниҳод менамояд. Дар кори ташкил ва дар амал иҷро намудани қарорҳои Маҷлиси Ҷамоат Шурои Ҷамоат ва қарорҳои мақомоти болоӣ иштирок мекунад. Ба таври озод ва ошкоро масъалаҳоро санчида, муҳокима намуда, назди Маҷлиси Ҷамоат оид ба фаъолияти худ ҳисобот медиҳад, дигар шаҳрвандони фаъолро дар кори комиссия ҷалб менамояд.

Комиссия ҳуқуқ дорад барои баррасии масъалаҳо дар Маҷлиси Ҷамоат таклиф пешниҳод намояд, оид ба баррасии масъалаҳое, ки ба Маҷлис пешниҳод намудааст, аз тарафи ҳайати комиссия маърузачии иловагӣ таъин намояд. Комиссияи Ҷамоат оид ба соҳаи иқтисод ва молия метавонад яқоя бо дигар комиссияҳо масъалаҳоро дида баромада, оид ба он ба Ҷамоат хулоса ва таклифҳо пешниҳод намоанд. Оид ба масъалаҳое, ки ба дигар комиссияҳо дахл доранд ва дар Маҷлиси Ҷамоат дида мешаванд, фикрҳои худро баён мекунад. Лоихаи қарорро оид ба масъалаҳои баррасишаванда тайёр намуда, барои муҳокима намудан ба маҷлиси Ҷамоат пешниҳод менамояд. Комиссия метавонад фикри дигар комиссияҳоро оид ба тайёр намудани масъала ба маълумот гирад. [4].

Комиссияи диоимӣ ҳақ дорад масъала гузорад, ки маҷлис ҳисоботи кормандони ҷамоат, роҳбарони ташкилотҳо, корхонаҳо муассисаҳои дар қаламрави Ҷамоат фаъолияткунанда новобаста аз шакли моликиятшон шунида шавад. Комиссия ҳуқуқ дорад, ки дар доираи ваколат, салоҳият ва вазифаҳои ба зиммааш гузошташуда ба Дастгоҳи Ҷамоат, ташкилоту муассиса ва корхонаҳои ҳудуди Ҷамоат оид ба масъалаҳои дахлдор муроҷиат намояд. Аъзоёни комиссия ҳуқуқ доранд, ки дар маҷлисҳои коллективҳои меҳнатии субъектҳои хоҷагидорӣ ҳудуди Ҷамоат иштирок намуда, иброи ақида намоанд.

Комиссия метавонад дигар вакилонро ки аъзои комиссияи диоимӣ нестанд, ба кори худ ҷалб намоанд.

Комиссия аз рӯйи нақшаи кори солони худ амал мекунад, ки дар асоси нақшаи кори Маҷлиси Ҷамоат, Шурои ҷамоат ва маҷлисҳои назди раиси ҷамоат тартиб дода мешаванд.

Рафти амалӣ шудани нақшаи кори комиссия ба зиммаи раис ва котиби комиссия гузошта мешавад.

Чаласаи комиссияро раиси комиссия на камтар аз ду моҳ як маротиба даъват менамояд. Чаласаи комиссияро дар байни маҷлис ва ё рӯзи маҷлис дар як вақти муайян гузаронидан мушкिल аст.

Барои баррасии масъалаҳо чаласаи сайёри комиссияро гузаронидан мушкил аст.

Чаласаи комиссия дар вақти иштироки аз нисф зиёди аъзоёни комиссия комилҳуқуқ шуда метавонад, узви комиссия вазифадор аст, ки дар ҳолати дар чаласаи комиссия иштирок накардани ба раиси ё котиби комиссия хабар диҳад. [5].

Дар чаласаи комиссия иштироки кормандони дастгоҳи раиси ноҳия, намояндагони мақомоти маҳаллӣ коллективҳои маҳаллӣ коллективҳои меҳнатӣ, инчунин даъвати шахсони ихтисосманд, олимон, шаҳрвандони алоҳида, воситаҳои ахбори умум мумкин аст. Дар чаласаҳо раиси комиссия раисӣ мекунад. Дар чаласаҳои яқоя якчанд комиссия бо ризоияташон, яке аз раисони комиссия раисӣ мекунад.

Ҳамаи масъалаҳо бо иштироки аз нисф зиёди аъзоён қарор қабул карда мешавад. Дар маҷлисҳои яқоя низ қарор бо иштироки нисф зиёди аъзоёни ҳар як комиссия қабул карда мешавад. Котиби комиссия коргузори комиссияро ташкил менамояд, протоколҳо, лоихаҳои қарорҳо, маърузаҳо ва дигар ҳуҷжатҳои тайёркардаи аъзоёни комиссияро ба қайд

гирифта, ба муҳокимаи чаласаи комиссия пешниҳод менамояд. Комиссия ахбороти вакилро, ки аъзои он мебошад, оид ба фаъолияти ӯ ва вазифаҳои дар чаласа мешунавад.

Ба қарор ва санадҳои дигари қабулкардаи комиссия раиси комиссия имзо мегузорад. Қарорҳои яқоя қабул кардаи якҷанд комиссияро раисони комиссия имзо мегузоранд. Раиси комиссия қарорҳои қабулкардари тибқи рӯйхати муаяншудаи ташкилот, идора, корхона ва муассисаҳо мефиристанад.

Протоколи чаласаи яқояи комиссияҳоро раисон ва котибон имзо мегузоранд қарору протолҳои комиссия то вақти ба охир расонидани муҳлати ваколати вакилони Ҷамоат нигоҳдошта, баъд он ба бойгонӣ супорида мешавад. Чи хеле ки дар боло қайд кардем, комиссияҳои доимии Ҷамоат мувофиқи моддаи 18-и қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи худидоракунии шаҳрак ва деҳот» бо мақсади баррасии пешакӣ ва тайёр намудани масъалаҳо, инчунин назорати иҷрои қорҳои Ҷамоат, Шурои Ҷамоат ва мақомоти ҳокимияти давлатӣ таъсис дода мешаванд. Онҳо дар амалӣ намудани стратегияи рушди маҳалл нақши калидӣ мебозанд. Барномаи тараққиёту рушди иҷтимоию иқтисодии Ҷамоат буҷет тартиб дода, рафти онҳоро пешакӣ муҳокима карда, фикру мулоҳизаҳо ва таклифи худро ба Ҷамоат пешниҳод менамоянд. Ҷамоат дар навбати худ дар яқоягӣ мақомоти маҳаллии ҳокимият оид ба ин ё он масъалаҳо, ки комиссияҳо пешниҳод намудаанд ва дар рушди маҳалл кӯмак мерасонанд, чораҷӯӣ намуда, онҳоро амалӣ менамоянд. [6].

Дар асоси моддаи 5-ум «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросимҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» ҷиҳати амалӣ намудани қонуни мазкур дар назди мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва маҳаллҳо комиссияҳои доимии маҳаллӣ таъсис дода шудаанд. Инчунин, барои амалӣ намудани қонуни зикршуда, сармутахассиси танзими анъана ва ҷашну маросимҳо дар яқоягии комиссияи доимии танзими анъана ва ҷашну маросимҳо созмон дода шудааст. Дар амалӣ шудани ин қонун, ки рушди ҷомеа, анъана ва ҷашну маросимҳоро танзим намуда, ба ҳифзи арзишҳои асили фарҳанги миллӣ ва эҳтиром бо суннатҳои мардумӣ барои баланд бардоштани сатҳи иҷтимоию иқтисодии ҳаёти шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон равона гардидааст, саҳми комиссия назаррасанд. Аъзоёни комиссияҳо медонанд, ки қонуни мазкур барои паст кардани сатҳи камбизоатӣ ва гирифтани пеши роҳи хароҷоти зиёдотӣ, ки ба манфиатҳои иқтисодӣ ва фазои маънавии ҳаёти шаҳрвандон зарари ҷиддӣ ворид менамоянд. Қонун, ҳамчунин, барои таъмини ҳукуку озодихои шаҳрвандон ва тартиботи ҷамъиятӣ равона карда шудааст. Комиссияҳои таъсисдодашуда дар байни мардуми маҳал қорҳои фаҳмондадиҳӣ бурда, моҳияти қонунро ба онҳо мефаҳмонанд.

Қонуни мазкур бо мақсади зерин қабул шудааст:

- ҳимояи манфиатҳои иҷтимоӣ ва иқтисодии мардуми Тоҷикистон;
- паст кардани сатҳи камбизоатӣ;
- гирифтани пеши роҳи хароҷоти зиёдотӣ, исрофкориҳо дар ҷашну анъана ва маросимҳо, ки ба манфиати моддӣ ва фазои маънавии ҳаёти шаҳрвандон зарар мерасонанд;
- ҳимояи ҳукуку озодихои шаҳрвандон;
- ҳимояи тартиботи ҷамъиятӣ;
- комиссияҳои тартиботи ҷамъиятӣ

Комиссияҳои доимии шаҳрку деҳот оид ба танзими анъана ва ҷашну маросимҳо дорои салоҳиятҳои зерин мебошанд:

- бурдани назорат оид ба танзими анъана ва ҷашну маросимҳо тибқи қонуни мазкур ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ;
- таҳия, тавсия ва дастурҳои амалии камхарҷ гузаронидани ҷашну маросимҳо;
- таъмини ҳамкорӣ байни мақомоти давлатӣ ва иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ оид ба танзими анъана ва ҷашну маросимҳо ва ташкили қорҳои меъёрию тарғиботӣ дар байни аҳоли;
- расонидани ёрии амалӣ ба раисони маҳаллаҳо, шубҳо сабти асноди ҳолати шаҳрвандӣ, шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ дар танзиму ҷашну маросимҳо;
- таблиғи адабиёти илмию оммавӣ оид ба танзими анъана ва ҷашну маросимҳо;

- талаб кардани маълумот дар бораи иҷрои санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба танзими анъана ва ҷашну маросимҳо аз ташкилоту муассисаҳо, корхонаҳо ва иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва сарфи назар аз шакли моликиятшон. Дар ҳолати риоя намудани муқаррароти қонуни мазкур комиссияҳои доимии маҳаллӣ санади зарурии таҳияи чораҳо, таъсиррасони ҳуқуқӣ ба мақомоти дахлдор пешниҳод менамоянд. Комиссияҳои доимии маҳаллӣ дар байни аҳоли қорҳои фаҳмондадиҳиро анҷом медиҳанд. [7].

Хулоса, барои камхарҷ гузаронидани маърака ва маросимҳо мусоидат мекунанд. Барои тарғибу тўйҳои камхарҷу каммасраф қорҳои фаҳмондадиҳиро дар байни аҳоли ба пеш мебаранд, ки дар натиҷа, ин яке аз фаҳангҳои асосии рушди ҷомеаи имрӯзаи Тоҷикистон мебошад.

АДАБИЁТ

1. Асосҳои ҳуқуқӣ-тақмили фаъолияти мақомоти худидоракунии маҳаллӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. муаллиф Саидов Ғолибҷон, Душанбе-2011. саҳ-191.
2. Назарияи идораи давлатӣ. Душанбе, «ЭР-Граф», 2013. Муллоев Дилшод, саҳ. 255.
3. Санадҳои меъёрии ҳуқуқии хизмати давлати. Душанбе «Эҷод» 2009
4. Худидора ва мардумсолори. Муаллиф Маҳмадҷон Раҳимов, Сафо Сафаров, Душанбе 2006, саҳ.60.
5. Роҳномаи Ҷамоат. Муаллиф Хучамардов Т. ш. Қурғонтеппа.
6. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе-2016
7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот» (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2009, №7-8, мод 503)

НАҚШАИ МАҶЛИСИ КОМИССИЯИ ДОИМИИ ШҶРОИ ҶАМОАТ ДАР РУШДИ МАҶАЛ

Дар мақолаи мазкур мавзӯи нақшаи маҷлиси комиссияи доимии Шӯрои ҷамоат дар рушди маҳал мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф қайд кардааст, ки комиссияҳои доимии Ҷамоат ба муддати вақолати он ташкил карда мешавад. Рӯйхати комиссияҳо ва ҳайати шахсии онҳоро Маҷлиси Ҷамоат муайян ва тасдиқ мекунад.

КАЛИДВОЖАҲО: комиссия, деҳот, танзим, анъана, ҷашну маросим, ҷомеа, вакил, маориф, ҷамъият ва рушд.

ПЛАН ЗАСЕДАНИЯ ПОСТОЯННОЙ КОМИССИИ ОБЩЕСТВЕННОГО СОВЕТА ПО МЕСТНОМУ РАЗВИТИЮ

В данной статье рассматривается тема плана заседания постоянной комиссии Общественного совета в развитии населенного пункта. Автор отметил, что постоянные комиссии Джамаата формируются на срок его мандата. Перечень комиссий и их состав определяются и утверждаются Маджлиси Джамаатом.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: комиссия, село, регулирование, традиция, церемония, община, представитель, образование, община и развитие.

THE PLAN OF THE MEETING OF THE STANDING COMMISSION OF THE PUBLIC COUNCIL ON LOCAL DEVELOPMENT

This article examines the plan of the meeting of the standing commission of the Public Council in the development of the settlement. The author noted that the standing commissions of the Jamaat are formed for the term of its mandate. The list of commissions and their composition are determined and approved by the Majlisi Jamaat.

KEYWORDS: commission, village, regulation, tradition, ceremony, community, representative, education, community and development.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Юсуфӣ Гулнози Шабонӣ* – Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, магистранти курси дуҷуми Институти иқтисодиёт ва демография. **Суроға:** 734024, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. С. Айнӣ, 44. Телефон: (992) 888-88-08-19.

Сведения об авторе: *Юсуфи Гулнози Шабони* – Национальная академия наук Таджикистана, магистрант 2 курса Института экономики и демографии. **Адрес:** 734024, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. С.Айни, 44. Телефон: (992) 888-88-08-19.

Information about the author: *Yusufi Gulnozi Shaboni* – National Academy of Sciences of Tajikistan, 2nd year master's student of the Institute of Economics and Demography. **Address:** 734024, Republic of Tajikistan, Dushanbe, S. Ayni Street, 44. Phone: (992) 888-88-08-19.

ТАҲЛИЛИ ДИНАМИКА ВА СОҲТОРИ ДАРОМАДҲОИ НИЗОМИ БУЧЕТИИ ДАВЛАТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Рустамов Ш.Қ.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Бо баробари рушди иҷтимоию иқтисодӣ, ба соҳаҳои иқтисодии кишвар сол аз сол афзоиши мунтазам ва устувори даромаду хароҷоти низоми бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон мушоҳида мегардад. Яъне, динамикаи афзоиши даромаду хароҷоти бучети давлатӣ таъмин гашта, он ҷиҳати расидан ба ҳадафҳои сиёсати иқтисодию молиявӣ пешгирифтаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат мекунад.

Ҳамасола Президенти кишвар дар Паёмҳои худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар назди давлату ҳукумат вазифаҳои мушаххасро ҷиҳати таъмини рушди иҷтимоиву иқтисодӣ мегузорад. Барои бо сифат иҷро намудани ин вазифаҳо Ҳукумати мамлакатро зарур аст, ки пайомадҳои иқтисодиву иҷтимоии раванди тағйир ёфтани муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ, вазъи бозорҳои молиявӣ низоҷҳои тичоратӣ ва таҳримҳоро мунтазам таҳлил карда, ҷиҳати пешгирӣ кардани таъсири манфии чунин омилҳо ба иқтисоди миллии кишвар тадбирҳои заруриро амалӣ намояд.

Ҷадвали 1. Сохтори даромадҳои бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2017 – 2021, ҳазор сомонӣ

№	Нишондиҳандаҳо	2017	2018	2019	2020	2021
1.	Даромади бучети давлатӣ, ҳамагӣ	19568614	21752289	24387600	23577532	27645795
2.	Аз ҳисоби воридоти андозию ғайриандозӣ ва грантҳо, аз онҳо:	14704100	16921902	18413536	18081000	20500000
	а) воридоти андозӣ	14704100	14743919	16317704	15654903	18802035
	б) воридоти ғайриандозӣ	1135674	1772983	1795832	1196097	1397965
	в) грантҳо барои дастгирии бучет аз ҳисоби созмонҳои байналмилалӣ молиявӣ	366400	405000	300000	1230000	300000
3.	Аз ҳисоби лоиҳаҳои давлатии сармоягузорӣ, аз онҳо:	3492486	3274477	4241733	3547069	4877605
	а) қарзҳо	1707527	1764612	2539774	1826995	2340191
	б) грантҳо	1784959	1509865	1701959	1720074	2537414
4.	Аз ҳисоби маблағҳои махсуси муассасаю ташкилотҳои бучетӣ	1372028	1555910	1732331	1949463	2268190

Сарчашма: Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2017 – 2021”.

Таҳлили ҷадвали боло нишон медиҳад, ки ҳаҷми умумии даромади бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 19568614 ҳазор сомонии соли 2017 ба 27645795 ҳазор сомонӣ дар соли 2021 омада расидааст. Даромади бучети давлатӣ дар соли 2021 нисбат ба соли 2017 ба андозаи 8077181 ҳазор сомонӣ ва ё 41,3% зиёд гардидааст. Воридоти андозӣ дар солҳои таҳлилшаванда тамоюли афзоиш дошта, аз 14704100 ҳазор сомонии соли 2017 то ба 18802035 ҳазор сомонӣ дар соли 2021 омада расидааст. Ҳиссаи андозҳо дар таркиби даромади бучети давлатӣ дар соли 2017 75,1%, соли 2018 67,8%, соли 2019 66,9%, соли 2020

66,4% ва соли 2021 68%-ро ташкил намудааст. Воридоти ғайриандозӣ дар соли 2017 1135674 ҳазор сомонӣ, соли 2018 1772983 ҳазор сомонӣ, соли 2019 1795832 ҳазор сомонӣ, соли 2020 1196097 ҳазор сомонӣ ва соли 2021 1397965 ҳазор сомониро ташкил додааст. Воридоти ғайриандозии бучети давлатӣ дар соли 2021 нисбат ба соли 2017 ба андозаи 262291 ҳазор сомонӣ ва ё 23% зиёд мебошад. Ва ҳамин гуна, сарчашмаҳои дигари даромади бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2017 – 2021, аз ҷумла, грантҳо барои дастгирии бучет аз ҳисоби созмонҳои байналмилалӣ молиявӣ, лоиҳаҳои давлатии сармоягузорӣ ва маблағҳои махсуси муассисаю ташкилотҳои бучетӣ тамоюли афзоиши худро нигоҳ доштаанд. Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон вазифадор гардидааст, ки стратегияи идоракунии молияи давлатиро бо дарназардошти афзалиятҳои кишвар, иҷрои сифатноки қисми даромад ва хароҷоти бучетҳо, шаффофияти хароҷоти он, инчунин, пешниҳодҳои нақшаҳои дурнамои ислоҳот дар ин самтҳо татбиқ намояд.

Аз гуфтаҳои боло чунин хулоса баровардан мумкин аст, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои рушди иҷтимоӣ – иқтисодии мамлакат мунтазам чораҳои зарурӣ меандешад, махсусан барои таъмини афзоиши бучети давлатӣ ва қисмҳои даромаду хароҷоти он, ки дар ҳалли масъалаҳои муҳими давлатӣ нақши хоса доранд.

Ҷадвали 2. Сохтори даромадҳои бучети ҷумҳуриявӣ дар солҳои 2017 – 2021, ҳазор сомонӣ

№	Нишондиҳандаҳо	2017	2018	2019	2020	2021
	Даромади бучети ҷумҳуриявӣ, ҳамагӣ	8649887	10282004	10786349	10338670	11499132
	Андоз аз арзиши иловашуда	4560016	4909992	5773448	5421875	6538226
	Аксизҳо	378700	403492	440920	476522	591000
	Андоз аз фурӯш	19439	19600	23780	11308	12112
	Андоз барои захираҳои табиӣ	135500	193827	232231	160735	262233
	Андоз аз фоида	225283	640134	208026	388897	399050
	Андоз аз даромад	763930	813640	837016	801779	752793
	Бочҳои гумрукӣ	800796	842789	880583	466830	831000
	Андоз аз истифодабарандагони роҳҳои автомобилгард	347209	360000	381950	270597	510652
	Даромадҳои дигари ғайриандозӣ	1052614	1693530	1708395	1110127	1302066
	Грантҳои созмонҳои байналмилалӣ молиявӣ	366400	405000	300000	1230000	300000

Сарчашма: Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2017 – 2021”.

Чи гунае ки аз ҷадвали 2 маълум аст, ҳаҷми даромади бучети ҷумҳуриявӣ дар солҳои 2017 – 2021, ба истиснои соли 2020 тамоюли афзоишӣ дорад. Дар соли 2020 бинобар сабаби бавучудой ва паҳншавии пандемияи коронавируси COVID – 19 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дар ин замина кам шудани сарчашмаҳои даромади бучет ҳаҷми бучети ҷумҳуриявӣ нисбат ба соли 2019 ба андозаи 447679 ҳазор сомонӣ ва ё 4,15% кам шуд. Дар соли 2021 бошад, ҳаҷми даромади бучети ҷумҳуриявӣ зиёд гардида, он 11499132 ҳазор сомониро ташкил дод, ки нисбат ба соли 2017 ба андозаи 2849245 ҳазор сомонӣ ва ё 32,9% зиёд мебошад. Дар таркиби даромадҳои бучети ҷумҳуриявӣ ҳиссаи назаррас ба андоз аз арзиши иловашуда рост меояд. Ҳиссаи он дар соли 2017 52,7%, соли 2018 47,7%, соли 2019 53,5%, соли 2020 52,4% ва соли 2021 56,8% мебошад. Пас аз андоз аз арзиши иловашуда ҳиссаи бештар ба даромадҳои дигари ғайриандозӣ, бочҳои гумрукӣ, андоз аз даромад, аксизҳо, грантҳои созмонҳои байналмилалӣ молиявӣ, андоз аз истифодабарандагони роҳҳои автомобилгард, андоз аз фоида, андоз аз фурӯш ва андоз барои захираҳои табиӣ рост меояд.

Чадвали 3. Ҳаҷми умумии даромади буҷетҳои маҳаллӣ дар солҳои 2017 – 2021, ҳазор сомонӣ

№	Солҳо	Даромад	Бо фоиз нисбат ба даромади буҷети давлатӣ
	2017	5323518	27,2
	2018	5782934	26,6
	2019	6768603	27,7
	2020	6898098	29,2
	2021	8211482	29,7

Сарчашма: Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2017 – 2021”.

Таҳлили чадвали 3 нишон медиҳад, ки ҳаҷми даромади буҷетҳои маҳаллӣ дар соли 2018 нисбат ба соли 2017 ба андозаи 8,6%, соли 2019 нисбат ба соли 2018 ба андозаи 17%, соли 2020 нисбат ба соли 2019 ба андозаи 1,9% ва соли 2021 нисбат ба соли 2020 ба андозаи 19% зиёд мебошад. Новобаста ба он ки пандемияи коронавируси COVID – 19 ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2020 таъсири қиддӣ расонид, давлат тавонист ҳаҷми буҷетҳои маҳаллиро нисбат ба соли гузашта ба андозаи 1,9% зиёд кунад.

Қайд кардан зарур аст, ки дар солҳои таҳлилшаванда андоз аз арзиши иловашуда ва аксизҳои беруна 100% ба буҷети ҷумҳуриявӣ равона карда шудааст. Ҳамзамон, аз Ширкати саҳомии холдингии кушодаи "Барқи Тоҷик" - андоз аз арзиши иловашуда, андоз аз истифодабарандагони роҳҳои автомобилгард, андоз аз фоида, инчунин, андозҳо барои захираҳои табиӣ (роялти барои об) – 100 фоиз; аз Ҷамъияти саҳомии кушодаи "Неругоҳи барқи обии Сангтӯда-1" андозҳо барои захираҳои табиӣ (роялти барои об) – 100 фоиз; аз Ҷамъияти саҳомии кушодаи "Ширкати Алюминийи Тоҷик" ва Ҷамъияти саҳомии кушодаи "Неругоҳи барқи обии Роғун" андоз аз арзиши иловашуда – 100 фоиз; аз Корхонаи воҳиди давлатии "Роҳи охани Тоҷикистон" ва Ҷамъияти саҳомии кушодаи "Тоҷиктелеком" – андоз аз арзиши иловашуда ва андоз аз фоида – 100 фоиз; аз Бонки давлатии амонатгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон "Амонатбанк" – андоз аз фоида – 100 фоиз; аз марказҳои идораи лоиҳаҳои сармоягузорӣ, намояндагиҳои дипломатӣ, консулгарӣ ва шахсони ба онҳо баробаркардашуда – андоз аз даромади шахсони воқеӣ – 100 фоиз; аз ширкатҳои алоқаи мобилӣ (ба истиснои Ҷамъияти саҳомии кушодаи "Тоҷиктелеком") – андоз аз арзиши иловашуда ва аксиз – 100 фоиз; аз Бонки миллии Тоҷикистон - андоз аз арзиши иловашуда, андоз аз даромади шахсони воқеӣ, дигар пардохтҳои ҳатмӣ ва фоидаи боқимондаи баъди тасдиқи ҳисоботи соли гузашта – 100 фоиз; пардохти бонуси обунавии яккаратаи истифодабарандагони сарватҳои зеризаминӣ аз ҳисоби истихроҷи маъданҳои фойданок (ба ғайр аз канданиҳои фойданоки маъмулӣ, обҳои зеризаминӣ ва лойи табобатӣ) – 100 фоиз ба буҷети ҷумҳуриявӣ ворид карда шудаанд.

Чадвали 4. Ҳиссаҷудокунии маблағ аз андоз ва даромади умумидавлатӣ ба буҷетҳои маҳаллӣ дар солҳои 2017 – 2021, фоиз

№	Нишондиҳандаҳо	2017	2018	2019	2020	2021
	Андоз аз арзиши иловашуда	100	100	100	100	100
	Андоз аз фоида	100	100	100	100	100
	Андоз аз даромад	100	100	100	100	100
	Андоз аз истифодабарандагони роҳҳои автомобилгард	100	100	100	100	100
	Аксизҳо	100	100	100	100	100
	Низомҳои махсуси андозбандӣ	100	100	100	-	-
	Андозҳои маҳаллӣ, дигар пардохтҳои ҳатмӣ маҳаллӣ ва воридоти дигари ғайриандозии маҳаллӣ	100	100	100	100	100

Сарчашма: Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2017 – 2021”.

Чуноне, ки дар чадвали 4 нишон дода шудааст, дар солҳои 2017 – 2021 як қисмати даромадҳои умумидавлатӣ бо ҳиссаи пурраи 100 фоиз (ба истисноии баъзе аз минтақаҳо) ба буҷетҳои маҳаллӣ равона гардидаанд. Ин ҳолат аз он шаҳодат медиҳад, ки маҳал, имрӯзҳо бо даромадҳои худӣ наметавонад хароҷоташро рӯйпуш намояд. Қобили зикр аст, ки дар ин солҳо баъзе аз минтақаҳо аз қисме аз даромадҳои танзимшаванда даст кашидаанд ва ё онҳоро пурра не, балки бо ҳиссаҳои муайян гирифтаанд. Масалан, дар соли 2021 вилояти Суғд андоз аз арзиши иловашударо 50 фоиз, андоз аз даромадро 35 фоиз, шаҳри Душанбе андоз аз арзиши иловашударо 50 фоиз, андоз аз даромадро 68 фоиз, шаҳри Роғун андоз аз даромадро 86 фоиз гирифтаанд. Инчунин, дар соли мазкур вилояти Суғд ва шаҳри Душанбе андоз аз истифодабарандагони роҳҳои автомобилгард, шаҳри Роғун андоз аз арзиши иловашуда, андоз аз ғоида ва андоз аз истифодабарандагони роҳҳои автомобилгардро умуман нагирифтаанд. Ҳолати мазкур гувоҳи рушди иқтисодӣ-иҷтимоии минтақаҳои болозикр аст.

АДАБИЁТ

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 28 июни соли 2011 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2011, № 6, мод. 436; с. 2013, № 3, мод. 189, № 11, мод. 784; с. 2016, № 5, мод. 367. Қонуни ҚТ аз 19.03.2013 № 746; аз 12.11.2013 № 1027; аз 14.05.2016 № 1316; аз 17.05.2018 № 1535.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2021» аз 20 ноябри соли 2020, №1724 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с.2020, №11, мод.846; ҚҚТ аз 6.04.2021с., № 1771.

ТАҲЛИЛИ ДИНАМИКА ВА СОҲТОРИ ДАРОМАДҲОИ НИЗОМИ БУЌЕТИИ ДАВЛАТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Мақолаи мазкур ба таҳлили динамика ва соҳтори даромадҳои низоми буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шудааст. Аз ҷумла, қайд карда шудааст, ки бо баробари рушди иҷтимоию иқтисодӣ, ба соҳаҳои иқтисодиёти кишвар сол аз сол афзоиши мунтазам ва устувори даромаду хароҷоти низоми буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон мушоҳида мегардад. Муайян карда шудааст, ки динамикаи афзоиши даромаду хароҷоти буҷети давлатӣ таъмин гашта, он ҷиҳати расидан ба ҳадафҳои сиёсати иқтисодию молиявии пешгирифтаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат мекунад.

КАЛИДВОЖАҲО: буҷети давлатӣ, даромади буҷети давлатӣ, хароҷоти буҷети давлатӣ, даромадҳои ҷорӣ, пардохтҳои андозӣ, пардохтҳои ғайриандозӣ.

АНАЛИЗ ДИНАМИКИ И СТРУКТУРЫ ДОХОДОВ СИСТЕМЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО БЮДЖЕТА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Данная статья посвящена анализу динамики и структуры доходов государственной бюджетной системы Республики Таджикистан. В частности, было отмечено, что наряду с социально-экономическим развитием происходит закономерное и стабильное увеличение доходов и расходов государственной бюджетной системы Республики Таджикистан. Определено, что динамика увеличения доходов и расходов государственного бюджета обеспечивается, и это способствует достижению целей экономической и финансовой политики Правительства Республики Таджикистан.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: государственный бюджет, доходы государственного бюджета, расходы государственного бюджета, текущие доходы, налоговые платежи, неналоговые платежи.

ANALYSIS OF THE DYNAMICS AND STRUCTURE OF INCOME OF THE STATE BUDGET SYSTEM OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This article is devoted to the analysis of the dynamics and structure of income of the state budget system of the Republic of Tajikistan. In particular, it was noted that, along with socio-economic development, there is a natural and stable increase in income and expenses of the state budget system of the Republic of Tajikistan. It has been determined that the dynamics of increasing state budget revenues and expenditures is ensured, and this contributes to achieving the goals of the economic and financial policy of the Government of the Republic of Tajikistan.

KEYWORDS: state budget, state budget revenues, state budget expenses, current revenues, tax payments, non-tax payments.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Рустамов Шарифҷон Қосимович* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси 2-юми ихтисоси молия ва қарз. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. E-mail: **sharif-2015@mail.ru**. Телефон: **+992 555 55 57 37**.

Сведения об авторе: *Рустамов Шарифҷон Қосимович* – Таджикский национальный университет, магистрант второго курса по специальности финансы и кредит. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудакӣ, 17. E-mail: **sharif-2015@mail.ru**. Телефон: **+992 555 55 57 37**.

Information about the author: *Rustamov Sharifjon Kosimovich* – Tajik National University, second-year master’s student majoring in finance and credit. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki Avenue, 17. E-mail: **sharif-2015@mail.ru**. Phone: **+992 555 55 57 37**.

РУШДИ МИНТАҚАҲОИ ОЗОДИ ИНКИШОФИ ИЛМӢ-ТЕХНИКӢ ДАР ИҚТИСОДИЁТИ ЧАҲОН

Курбонов А.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Гузариш ба муносибатҳои нави хоҷагидорӣ барои ҳар як давлат аҳаммияти ҷаҳонии инноватсиониро афзун гардонид, тараққиёти истеҳсолоти илмталабро пешбинӣ менамояд. Татбиқи дастовардҳои илмӣ дар истеҳсолот ҳамчун омил баромадан аз бухронҳои иқтисодӣ ва мусоидаткунанда ба рушди устувор арзёбӣ мегарданд.

Воқеан, дар ҷаҳони муосир илм бо истеҳсолот алоқамандии зич дошта, давра ба давра тадричан тақвият ёфта истодаанд. Маҳз, пешрафти илм буд, ки донишҳои назариявии пешрафти иқтисодӣ дар соҳаҳои мухталиф баланд ҷараён гирифтанд. Пешрафти илмию технологӣ ва дастовардҳои самтҳои нисбатан мустақилонаи ҷаҳонии инсонро дар шароити муосир таҷассум менамоянд.

Интиҳоби афзалиятҳо барои рушди илмию технологӣ низ аз нуқтаи назари нигоҳ доштани ҳокимияти илмии миллии таъсир мерасонад. Ифодаи моддии сиёсати давлатии илмию техникӣ дар бораи тақсими бучет байни манотиқи гуногуни илмӣ, маблағгузорию институтсионалии муассисаҳои инфиродӣ, ташаккул ва дастгирии элементҳои инфрасохтори махсус мебошанд.

Ҳислати асосии фарқкунандаи асри ХХ инкишофи бемисли илм ва техника гашт. Дар сад соли охир шакли нави муносибатҳои иқтисодии байналхалқӣ - мубодилаи байналхалқии технологияҳо ба вуҷуд омада ва сохторан ташаккул ёфт. Дар шароити муосир тамоюли устувори ҳаракати манбаъҳои боигарии мамлакатҳо аз омилҳои анъанавии истеҳсолот дар намуди замин, сармоя ва қувваи корӣ, ба захираҳои (ресурсҳои) технологӣ ба ҷашм мерасад.

Дар назарияи иқтисодии байналхалқӣ захираи (ресурси) технологӣ аз ду нуқтаи назари асосӣ баҳо дода мешавад.

Нуқтаи назари якум, ҳамчун омил, ки истифодаи он имконияти баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат ва арзани дигар омилҳои истеҳсолотро дар бозори байналхалқӣ медиҳад. Дар ин ҳолат захираи технологӣ дар доираи назарияи бартарияти нисбӣ ва назарияи Хекшер-Олин-Самуэлсон баҳо дода мешавад. Гап дар он аст, ки инкишоф ва истифодаи комёбиҳои муосири технологӣ дар истеҳсолот ба мамлакатҳо имконияти ворид шуданро ба бозори хориҷӣ бо молҳои технологияталаб (ё ин ки молҳои баландтехнология) медиҳад. Ҳаҷми тиҷорати байналхалқии чунин намуди молҳо имрӯз дар асоси таснифи имконоти технологияи тиҷорат (ИТТ), ки аз тарафи ЮНКТАД таҳия гаштааст, баҳо дода мешавад. Имконоти технологияи тиҷорат (ИТТ)- ин ҳиссаи хароҷот ба корҳои илмӣ-техникӣ, тадқиқотию конструкторӣ (КИТТК) дар ҳаҷми умумии истеҳсолот ва тиҷорати молҳои соҳаҳои алоҳидаи мамлакатҳои гуногун мебошад.

Нуқтаи назари дуюм: захираи технологӣ дар назарияи иқтисодии байналхалқӣ ҳамчун омил мустақим, предмети муомилоти байналхалқиро ташкилкунанда баҳо дода мешавад. Дар ин ҳолат мубодилаи байналхалқии технология дар намуди «соф», ҳамчун таҳвили комёбиҳои илмию техникӣ ва донишҳои байни мамлакатҳои гуногун, дар асоси тиҷоратӣ ва ғайритиҷоратӣ гузаронида мешавад.

Дар баробари меъёрҳои асосӣ дар бисёр мамлакатҳо, роҳҳо ва шаклҳои рушди афзалиятҳои миллии барои рушди илмию технологӣ аз кишварҳо ба кишвар фарқ мекунанд. Мисолҳои сиёсати илмӣ-техникии Британияи Кабир ва Олмон ҳамчун намуна оварда шудаанд.

Сиёсати илмӣ-техникии Британияи Кабир асосан дар нигоҳдории мавқеи пешбар дар бозори ҷаҳонии технологияҳо (маҳсулоти фишурдашуда) равона карда шудааст. Афзалият

ба дастгирии давлатии технологияҳои асосӣ ("генеративӣ"), ки дар асоси он маҳсулоти маҳсулноки истифода мешавад, дода мешавад.

Шарти муҳимми афзалиятноки дастбӣ ба дастгирии давлатӣ, ба монанди дигар кишварҳои Иттиҳоди Аврупо, дараҷаи инноватсионии технологӣ мебошад. Дар охир бояд ба раванди рушди технологӣ, ки аллакай дар кишвар ба пуррагӣ сурат мегирад, ба пуррагӣ фарқ мекунад. Маблағгузори давлатии лоиҳаҳои инноватсионӣ танҳо марҳилаҳои ибтидоии рушдро фаро мегирад, яъне объектҳои маблағгузорӣ набояд маҳсулоте истифода шавад.

Сиёсати Британия дар илм ва технология нигоҳ доштани сифати зиндагӣ дар кишвар аст, ки дар таъмини дастгирии институтсионалии ташкилотҳо дар чунин соҳаҳо ба монанди муҳити зист, энергетика ва тибби инъикос карда мешавад.

Ҳукумати Олмон асосан аз ҷониби системаи афзалиятноки идоракунанда, дар асоси авзои кунунӣ ҳидоят ва арзёбии тамоюли рушди ҷаҳонӣ барои ояндаи наздик (10-30 сол) стратегия муқаррар мекунад.

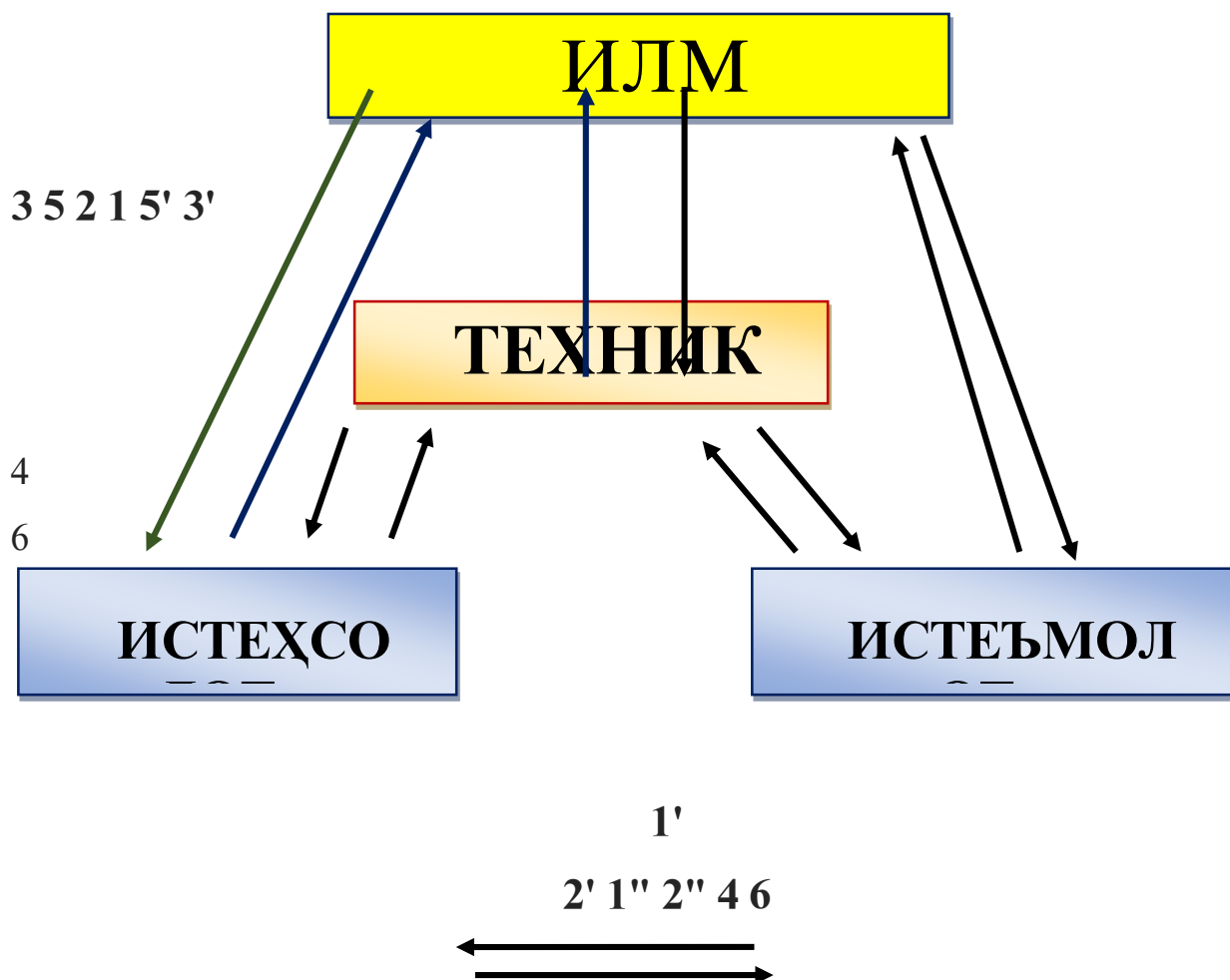
Дар таркиби барномаҳои мақсадноки маблағгузорӣ аз буҷети Вазорати федералии маориф, илм, таҳқиқот ва технология дар бораи мутобиқати натиҷаҳои таҳлили муқоисавии соҳаҳои гуногун асос ёфтааст. Як саҳми муҳимми таҳқиқоти дурандешӣ дар стратегияи рушди илм ва технология дар Олмон таҳлили иқтисодии илмӣ ва техникаи мамлакат ва иқтисоди воқеии он барои қоне гардонидани талаботи оянда аст.

Қорҳои таҳқиқотӣ ва рушд чун қоида, бо номи умумии «илм» муттаҳид мешаванд. Ин концепсия хеле васеъ мебошад, ки ҳамаи равандҳои марбут ба тавлидоти навро ба тасвири онҳо дар шакли ҷойҳои нави назариявӣ, ташкили дастгоҳҳои нав, механизмҳо, мошинҳо, маҳсулотҳо ва ғайраҳо фаро мегирад.

Дар айни замон, нақши илм дар рушди истеҳсолоти иҷтимоӣ ва ташкили таҷҳизоти нави рақобатпазир ва технологияи навин хеле бузург аст. Дар шароити имрӯза инқилоби илмӣ-технологӣ, технологӣ-истеҳсолӣ ва истеъмолӣ наметавонанд, ки бе таҳияи маҷмуи тадқиқотҳои илмӣ замонавӣ рушд кунанд. Дар навбати худ бошад, барои ин воситаҳои муосири ҷенкунӣ, таҷҳизоти саноатӣ ва таҷҳизотҳои дигар, инчунин заминаи истеҳсолӣ барои рушди илм заруранд.

Муносибатҳои мутақобили байни моделҳои илмӣ, технологӣ, истеҳсолот ва истеъмолот, мушкилоти асосии ин низомҳо дар таҳкими робитаҳои байни онҳо, ташаккул ва рушди низоми ҷорасозиҳои комплексӣ ба ҳисоб мераванд (расми 1).

СОХТОРИ НИЗОМИ "ИЛМ - ТЕХНОЛОГИЯ - ИСТЕҲСОЛОТ - ИСТЕЪМОЛОТ"

Расми 1-ро таҳлил карда, бо рақамҳо равандҳои татбиқи дастовардҳои илмиро дар истеҳсолот бо чунин тартиб овардан мумкин аст:

1 - воситаи тадқиқоти илмӣ; 1' - воситаҳои истеҳсолот; 1'' - воситаи истеъмоли; 2, 2' ва 2'' - объектҳои тадқиқот, истеҳсолот ва истеъмоли; 3 ва 3' - шакл ва усулҳои ташкил ва идоракунии раванди истеҳсолоту истеъмоли; 4 - маҳсулоти истеҳсолӣ; 5 ва 5' - изҳороти мушкилиҳои илмӣ; 6 - маълумот дар бораи сифати объектҳои истеҳсолшудае, ки аз ҷониби истеъмолкунандагон бармеоянд.

Азбаски низоми "илм - технология (техника) – истеҳсолот - истеъмолот" низоми ташкилӣ-техникӣ ба шумор меравад, пас бояд қайд кард, ки он ба монанди ҳар гуна низомҳои дигар бетанаффус, яъне ба таври динамикӣ дар пешрафт қарор дорад ва соҳиби хусусиятҳои худ мебошад.

Маҳз илм аст, ки: "ба шумо имкон медиҳад, то дар бораи табиат ва ҷомеа пешгӯӣ карданро оиди чизҳо ва зухурот фароҳам оваред!" Натиҷаи фаъолияти самараноки низоми «илмӣ» қабули қонунҳои ҳатмии соҳавӣ, ақидаҳо ва муқаррароти илмӣ мебошанд, ки дар соҳаи истеҳсолоти иҷтимоӣ мавриди қарор мегиранд.

АДАБИЁТ

1. Оймахмадов М., Махшулов М., Основы внешнеэкономической деятельности: Учеб. Пособие / М. Оймахмадов, М. Махшулов. - Душанбе: Ирфон, 1997.
2. Прокушев Е.Ф. Внешнеэкономическая деятельность: Учеб. пособ. 5-е изд., перераб. и доп. / Е.Ф. Прокушев. - М.: ИТК Дашков и К, 2004.
3. Внешнеэкономическая деятельность: курс лекций / В.М. Безуглая. Тамбов: Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2008. 80 с. (китобхонаи ДПДТТ, варианты электронӣ)
4. Қонуни ҚТ «Дар бораи минтақаҳои озоди иқтисодӣ»
5. С. Қ. Комилов, У. Давлатзод. Иқтисоди корхона. Душанбе - Собириён, 2012. 448 с.
6. Мирсаидов А.Б. Соҳибистиклолӣ ва ташаккули иқтисоди миллӣ / А.Б. Мирсаидов. - Хучанд, 2007, - 250 с.
7. Яньфен Х., Михайлин А., Нахов Л. Особые экономические зоны: опыт КНР //Проблемы теории и политики управления. 1993, № 5, с. 118-120.

РУШДИ МИНТАҚАҲОИ ОЗОДИ ИНКИШОФИ ИЛМӢ-ТЕХНИКӢ ДАР ИҚТИСОДИЁТИ ЧАҲОН

Ҳар як давлат инкишофи илму техника ва ҷорӣ намудани навовариро муҳим мешуморад ва кӯшиш ба харҷ медиҳад, ки усулҳои гуногуни ҳавасмандгардонии фаъолияти навоварӣ ва ихтироъкориро дастгирӣ намояд. Суръати баланди тичорати технологӣ, тичорат бо молҳо, ҳадамоти илмталаб ва моликияти зеҳнӣ ба вучуд омадани мамлакатҳои нави содиркунанда ва васеъ шудани рӯйхати мамлакатҳои истехсолкунандаи моли илмталабро исботи самаранокии фаъолияти навоварӣ мешуморанд.

КАЛИДВОЖАҲО: фаъолияти навоварӣ, ихтироъкор, тичорати технологӣ, тичорат бо молҳо, ҳадамоти илмталаб, моликияти зеҳнӣ, мамлакатҳои истехсолкунандаи технология.

РАЗВИТИЕ СВОБОДНЫХ ЗОН НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ В МИРОВОЙ ЭКОНОМИКЕ

Каждое государство считает важным развитие науки и техники, внедрение инноваций и прилагает усилия для поддержки различных методов стимулирования инноваций и изобретательства. Доказательством эффективности инновационной деятельности считаются высокие темпы технологической торговли, торговли товарами, наукоемкими услугами и интеллектуальной собственностью, появление новых стран-экспортеров и расширение списка стран, производящих наукоемкую продукцию.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: инновационная деятельность, изобретатель, технологическая торговля, торговля товарами, научно-обоснованные услуги, интеллектуальная собственность, страны-производители технологий.

DEVELOPMENT OF FREE ZONES FOR SCIENTIFIC AND TECHNICAL DEVELOPMENT IN THE GLOBAL ECONOMY

Each state considers it important to develop science and technology, introduce innovation, and makes efforts to support various methods of stimulating innovation and invention. Evidence of the effectiveness of innovation activity is considered to be high rates of technological trade, trade in goods, knowledge-intensive services and intellectual property, the emergence of new exporting countries and the expansion of the list of countries producing knowledge-intensive products.

KEYWORDS: innovation activity, inventor, technological trade, trade in goods, science-based services, intellectual property, technology producing countries.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Қурбонов Абубакр* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети молиявию иқтисодӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: 771114441.

Сведения об авторе: *Қурбонов Абубакр* – Таджикский национальный университет, магистрант финансово-экономического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: 771114441.

Information about the author: *Qurbonov Abubakr* – Tajik National University, master's student of the Faculty of Finance and Economy. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki Avenue, 17. Phone: 771114441.

ХУСУСИЯТҲОИ ТАШКИЛИ МУҲИТИ САМАРАНОКИ ИҶТИМОӢ-РАВОНӢ ДАР КОРХОНАҲО

Маҳмадалшев А.Ю.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Муҳити мусоиди иҷтимоӣ-равонӣ дар доираи ҳаياتи меҳнатӣ ҳамчун шартҳои муҳими баландбардории самаранокии фаъолияти кормандон ба ҳисоб меравад. Ҳангоми омӯзиши ин қисмат ба чунин воситаҳои иҷтимоӣ-равонии баландбардории самаранокии фаъолияти кормандон диққат дода мешавад, ки ба мақсадҳои корхона бештар мувофиқанд: ташкили шароитҳои мусоид барои ташаккули муҳити муътадил иҷтимоӣ-равонӣ, ташкили муносибатҳои хайрхоҳона дар ҳаياتи кормандон, бартарафсозии низоъу муноқишаҳо ва ғайра.

Барои омӯзиш ва такмили ҳаёти ташкили муҳити иҷтимоӣ-равонӣ тавсифи мақсадҳои аъзоҳои ҳаياتи кормандон, муттаҳидӣ дар қомеъшавии мақсадҳои худ, қаноатмандӣ аз қор ва устувории ҳаياتи кормандон зарур мебошад.

Нишондиҳандаҳои мақсадҳои гузашташуда дар ҳаياتи кормандон бо роҳи баҳодиҳии ба муносибати кормандон нисбати меҳнат, таъмин будани онҳо бо ахбор оид ба мақсадҳо, муваффақиятҳои масъалаҳои корхона ва ғайраҳо муайян карда мешаванд.

Муносибати интихобии корманд нисбат ба мақсадҳои фаъолияти меҳнатӣ ва воситаи қомеъшавӣ ба онҳо чунин муносибате мебошад, ки талаботҳои иҷтимоии кормандро таҷассум менамояд. Он бо хусусиятҳои меҳнат ва хусусиятҳои ташаккули шахсияти корманд вобаста аст. Мақсади асосии фаъолияти меҳнатиро, ки бисёр муносибатҳои кормандро нисбат ба меҳнат муайян мекунад, бо назардошти аҳамияти қамъияти меҳнат, таркиби меҳнат, таъминоти моддӣ ва шароитҳои меҳнат бояд омӯхт. Дар доираи корхонаҳои нишондиҳандаҳои муносибат ба меҳнат бештар аз таркиби он вобастагӣ дорад ва аз таҳлили сифати қор, дараҷаи ташаббус ва интизомнокии корманд иборатанд. Дар асоси нишондиҳандаҳои муносибат ба меҳнат кормандони корхонаро ба гурӯҳҳо қудо намуда, роҳҳои баландбардории самаранокии истифодабарии онҳоро аниқ мекунад. Дар асоси баҳодиҳии умумии муносибат ба меҳнат, ки яке аз шартҳои муайянсозии муҳити иҷтимоӣ-равонӣ маҳсуб мешавад, дар оянда барои аттестатсияи кормандон, қорқарди барномаи тарбиявии муносибат ба меҳнат имконпазир аст. Бо ин роҳ роҳбарро доништан зарур аст, ки дар асоси баҳодиҳии муносибат ба меҳнат таҳлили пешрафти фаъолияти қори ҳаياتи кормандонро амалӣ қардан мумкин аст.

Агар муҳити мусоиди иҷтимоӣ-равонӣ дар доираи ҳаياتи кормандон ҳукмрон бошад, ҳар як қорманде, ки ҳуб ва фаъол қор мекунад, ҳудаш оид ба қомеъҳои умумии ҳаياتи кормандон қӯшиш мекунад, ғаюрони қамбудихои бақайдгирифтаре ошқор қарда, оид ба бартарафсозии онҳо пешниҳодҳои мушаххас менамояд ва бо ин қори ҳуд дар идорақунии қорхона иштирок мекунад. Инчунин, муҳити ҳуби иҷтимоӣ-равонӣ дар ҳаياتи кормандон қазои муомилаи ғайримачбури, ифодаи озоди ҳиссиётҳо, эҳтироми ақидаи якдигар, ки ин қо танқид ба қанқолҳо анқом намепазирад, ба вучуд меорад. Вазъияти боварӣ ба қамдигар иштироки қамагонро дар қалли масъалаҳои истеҳсоли ва иҷтимоӣ ба миён меорад ва қормандон дар муқоқимаи вайронқунии интизоми меҳнатӣ, дар қабули нақша ва уҳдадорихо, дар назорати фаъолияти маъмурият, дар назорати соҳаи ғайриистеҳсоли ва дар муқаррарсозии меъёрҳои қорқард ва тақсими муқофотҳо, қоии зист, роҳқатҳо ва ғайра иштирок мекунад [5, с.262].

Барои дар оянда такмил додани ин қараён баҳисобгирии доимии қамаи намудҳои нишондиҳандаҳои қормандон ва назорат аз болои иҷроии беҳтарини онҳо зарур аст. Барои ин мақсад варақҳои маҳсусе бояд истифода шавад, ки дар онҳо муаллиф муҳлати қорисозӣ ва моҳияти пешниҳод, санаи қирисотдани пешниҳод барои дида баромадан, қабули ин ё он қарор, муҳлат ва натиҷаҳои амалигардонии он нишон дода мешаванд.

Муттаҳидии ҳайати меҳнатӣ шартӣ дигари ташкили муҳити иҷтимоӣ-равонӣ мебошад, ки бо ягонагии мақсад ва рафтори аъзоёни ҳайати кормандон, ҳамкориҳои байни онҳо, ёрирасонӣ ба якдигар ва ҳалли низоъу муноқишаҳо бе зараррасонӣ ба рафти кор тавсиф дода мешавад.

Нишондиҳандаҳои муттаҳидии ҳайати кормандон имконият медиҳанд, ки дараҷаи муттаҳидии ҳайати кормандони меҳнатӣ, ягонагии рафтори онҳо дар ҷараёни меҳнат ва хизматрасонӣ, шумораи вазъиятҳои муноқишавӣ аз рӯйи намудҳо, дараҷаи нишондиҳандаҳои сифати кор дар гурӯҳҳои касбӣ чен карда шуда, омӯхта шаванд. Дар муттаҳидсозии ҳайати кормандон мувофиқати равонии кормандон ҷойи муҳимро ишғол мекунад, ки дуруст ба роҳ мондан ва ташкил кардани ин ҷараён омили муҳими баландбардории самаранокии меҳнат шуда метавонад [6, с.81].

Мувофиқати равониро метавон ҳамчун қобилиятҳои аъзоёни гурӯҳ (ҳайати кормандон) нисбати фаъолияти якҷоя тавсиф кард. Барои ноил шудан ба ин ё он мақсади фаъолият, на танҳо сифатҳои равонии ҳар як кормандро ба ҳисоб гирифтани зарур аст, балки самаранокии имконпазире, ки бо муттаҳид сохтани ин кормандон ба даст меояд, ба назар гирифтани даркор аст. Мавҷудияти мувофиқати равонии аъзоёни гурӯҳ ба беҳтар иҷрошавии кори онҳо мусоидат карда, самаранокии баланди меҳнатро таъмин мекунад. Нишондиҳандаҳои баҳодихии мувофиқат ва ҳамкориро аз рӯйи натиҷаи фаъолият, хароҷотҳои ҳиссиёти энергетикӣ иштирокчиёни он ва қаноатмандии онҳо аз ин фаъолият, муайян мекунад [1, с.122].

Ду намуди асосии мувофиқати равониро ҷудо намудан мумкин аст: психофизиологӣ ва иҷтимоӣ-равонӣ. Мувофиқати психофизиологӣ якхелагии муайяни хусусиятҳои психофизиологӣ кормандонро ифода мекунад, ки вобаста ба мизочҳо (темперамент) дар гурӯҳҳои корӣ ҷойгиронии кормандонро пешбинӣ менамояд. Бинобар ин, дар ҳар як гурӯҳ ҷой кардани як ё ду сангвиник ба мақсад мувофиқ аст. Мувофиқати иҷтимоӣ-равонӣ якҷоякунии намудҳои рафтори одамон дар гурӯҳҳо, инчунин, умумияти иҷтимоӣ, талаботҳо, манфиатҳо ва муносибатҳои байни онҳо мебошанд.

Қайд кардан зарур аст, ки на ҳама намуди фаъолияти истеҳсолӣ, мувофиқати равонии аъзоёни ҳайати ибтидоиро талаб мекунад. Масалан, бригадаи кормандон-дастгоҳчиён, ки ҳар кадомашон амалиётҳои мувофиқ ба дастгоҳи худро дар алоҳидагӣ иҷро мекунад. Дар ин ҳолат барои оқилона идоракунии ин бригада фақат ҷанбаҳои иҷтимоӣ-равонии мувофиқати аъзоёни он аҳамиятнок аст.

Дараҷаи баланди мувофиқати психофизиологӣ ва иҷтимоӣ-равонӣ аз омилҳои муҳимме иборат мебошад, ки ба муҳити иҷтимоӣ-равонӣ таъсири худро мерасонанд. Аз ҳамин сабаб, имрӯз бояд роҳбарон ин хусусиятҳои кормандонро ба назар гирифта, омӯхта ва дар асоси онҳо ҷараёни идоракунии корхонашонро ташкил намоянд.

Дигар нишондиҳандаҳои муттаҳидиро равонҳои иҷтимоӣ (ҷомеашинос) пешниҳод карданд. Ба аъзоёни гурӯҳ пешниҳод карда мешавад, ки нишон диҳанд бо кадоме аз рафиқони худ онҳо бештар ҳамкорӣ кардан, дар як хона зиндагӣ кардан ва якҷоя гузарондани идҳоро мехоҳанд [7, с.92].

Ба сифати нишондиҳандаи тифоқии гурӯҳ он ҳиссаи коркуноне хизмат мекунад, ки дигарон бештар мехоҳанд бо онҳо ҳамкорӣ дошта бошанд. Аломати нотифоқӣ ва вазъияти ташвишовар мавҷудияти он шумораи кормандоне мебошад, ки бо онҳо дигар аъзоёни гурӯҳ муносибату муомила кардан намехоҳанд, махсусан вақте, ки худи сардор низ ба шумораи онҳо дохил аст. Ҳар қадаре, ки одамони эътирофшуда дар гурӯҳ зиёд бошанд, ҳамон қадар дар гурӯҳ робитаҳои ҳаматарафа зиёд шуда, муносибатҳои байни аъзоёни он мустақкамтар мешаванд.

Дигар омиле, ки ба рафти ташаккулёбии муҳити иҷтимоӣ-равонии корхона таъсир мерасонад, ин вазъиятҳои муноқишавӣ ва роҳҳои бартарафсозии он мебошад. Ба муноқишаҳое, ки барои ҳайати кормандон манфианд, дохил мешаванд: вайронкунии интизоми меҳнатӣ, ҳуқуқвайронкунӣ, муноқишаҳо байни кормандон ва маъмурият барои музди меҳнат ва дигар шароитҳои имконпазир, ки барои дида баромадан ба комиссияи баҳодихии муноқишаҳои дохиликорхонавӣ ё ба корхонаҳои ҷамъиятӣ пешниҳод мешаванд.

Шумораи зиёди чунин муноқишаҳо нишондиҳандаи шиддатнокии муносибатҳои байни аъзоёни ҳайати кормандон аст.

Муноқишаҳои шахсӣ бо номувофиқати равонӣ, вайрон кардани қоидаҳои муомилаҳои рафторӣ, муҳолифатҳо барои худбаҳодиҳиҳо ва ҳавасмандкунӣ аз ҷониби ҳайати кормандон ба миён меоянд. Аз рӯйи маълумотҳои баъзе тадқиқотҳои гузаронидашуда, 87%-и муноқишаҳо бо сабабҳои худро идора карда натавоништан ё хоҳиши идора карданро надоштан, саросемагӣ дар гуфторҳо ва қабули қарорҳо рӯй медиҳад. Муноқишаҳои шахсӣ, инчунин, баъзе вақт хангоми ба нафақа баромадани корманд сар мезанад.

Умуман, муноқишаҳо низоъҳо дар заминаи камбудии дар ташкили кор, амалиётҳои ноадолатонаи роҳбарон ва ё кормандони алоҳида, манфиатҳои шахсии аъзоёни ҳайати кормандон пайдо мешаванд. Ҳалли муноқишаҳо бо роҳҳои бехтаргардонии ташкили идоракунӣ, пурзургардонии қори тарбиявӣ дар гурӯҳҳо, интиҳоби дуруст ва ҷобачогузори кадрҳо, тақсими дуруст ва боадолатонаи вазифаҳо дар дастгоҳи идоракунӣ ва ғайраҳо таъмин намудан мумкин аст.

Воситаҳои бартарафсозии муноқишаҳо низ гуногунанд ва бештари онҳо тарбиявӣ ва маъмурӣ мебошанд. Воситаҳои тарбиявӣ бо талқинсозии мусолиҳакорӣ асос ёфтаанд. Воситаҳои маъмурӣ бошанд ҳамон вақт истифода мешаванд, ки ҷораҳои тарбиявӣ натиҷа намедиҳанд. Муноқишаҳо ҳал карда истода, дар навбати аввал зарур аст, ки сабаб пайдо карда шуда баъд аз он бояд кӯшиш кард, ки тарафҳои муқобилро ба ҳам наздик сохта, сониян воситаҳои таъсиррасонии ба вазъият мувофиқро истифода кард.

Муноқишаҳои дар ҳайати кормандон бавучудода аз ҳама осон ҳал мегарданд, агар ба онҳо роҳбарон саривақт даҳолат кунанд. Аз ҳамин сабаб, ҳар як роҳбар бояд маҳорати ба таври мусбӣ ҳал кардани муноқишаҳо дошта бошад, то ки тарафҳо аз қори худ қаноатманд шуда тавонанд.

Қаноатмандӣ аз меҳнат дараҷаи мувофиқати талаботҳои кормандон бо шароитҳои фаъолияти меҳнатӣ ва дараҷаи амалисозии онҳо дар корхонаи муайянро тавсиф медиҳад. Қаноатмандии умумӣ, ҷузъӣ ва вазъияти меҳнатиро бояд фарқ кард. Қаноатмандии умумии меҳнат аз се омил асосӣ вобаста аст. Яқум-дараҷаи ҳақиқии дастрас будани ин ё он неъматҳои иҷтимоӣ ва арзишҳо дар ҳайати кормандон. Дуюм-истифодаи неъматҳои моддӣ ва маънавӣ дар гурӯҳҳои пешқадам, ки барои муқаррарсозии меъёрҳои иҷтимоӣ ҳамчун асос шуда хизмат мекунад. Сеюм-дараҷаи таъмин будан бо ахбор оид ба ҳолати кор дар гурӯҳҳои бехтарин ва амалигардонии ин ҷараён дар коргоҳҳои худӣ корхона.

Нишондиҳандаҳои ҷузъии қаноатмандӣ аз меҳнат қаноатмандии кормандонро аз касби худ, аз вазъияти аниқи меҳнатӣ дар корхона таҷассум менамояд. Вазъияти меҳнатӣ дар навбати худ бо нишондиҳандаҳои зерин муайян карда мешавад: 1) таркиби меҳнат (гуногунӣ, имкониятҳои эҷодкорӣ ва истифодабарии донишҳои андӯхташуда); 2) ташкили меҳнат (вазъияти дастгоҳ, хизматрасонии ҷойҳои қорӣ, бастӣ); 3) шароитҳои меҳнат (шароитҳои санитарӣ-гигиенӣ дар ҷойи қор); 4) музди меҳнат (ҳаҷм ва низоми музди меҳнат) ва ғайра.

Нишондиҳандаҳои устувории ҳайати кормандон, ки дар ташкил ва такмилдиҳии муҳити иҷтимоӣ-равонии гурӯҳ, ҳайати кормандон ва корхона ба ҳисоб гирифтани онҳо зарур аст, инҳоянд: 1) сайлониати имконпазири кадрҳо (ҳиссаи кормандоне, ки меҳонанд ҷойи қори худро иваз кунанд); 2) сайлониати ҳақиқии кадрҳо (ҳиссаи қоркуноне, ки аз корхона бо сабаби қаноатманд набудан аз меҳнат аз қор рафтаанд); 3) устувории ҳайати кормандон (ивазшавии кадрҳо, ҳиссаи кормандони қорӣ); 4) ҷойивазкунии дохилигурӯҳӣ ва пешравии кадрҳо (ҳиссаи кормандоне, ки ҷойи қори худро дар худуди ҳайати кормандон иваз кардаанд, аз рӯйи дараҷа ва вазифаҳо ба пеш ҳаракат кардани онҳо ва ғайра).

Муқаррарсозии сабабҳои азқорравӣ барои ҳар як гурӯҳҳои касбӣ-иختисосии ҳайати кормандон имкон медиҳад, ки барномаи ҷорабиниҳои мувофиқро қор карда, дар асоси онҳо устувории гурӯҳи пешбинӣ карда шавад. Дар ин ҷо ба ҳисоб гирифтани зарур аст, ки меъёрҳои иҷтимоӣ (маҳсусан, нисбати дараҷаи музди меҳнат, шароитҳои зист ва шароитҳои меҳнат) доимо тағйир ёфта истода, дарҳостҳои кормандон зиёд мешаванд. Сабабҳои азқорравии

чавонон бештар аз қаноатманд набудан аз касб, ташкили меҳнат ва шароитҳои он, рушду инкишоф дар дараҷаҳою вазифаҳо, муносибат бо маъмурият ва ҳайати кормандон, ҷойи зист ва ғайра вобастагӣ дорад.

Умуман, сайлонияти кадрҳо ҳамаи чанбаҳои фаъолияти ҳайати меҳнатиро таҷассум намуда, сабабҳои гуногунро нисбати категорияҳои гуногуни ҳайати кормандон, дорост. Аз ҳамин сабаб, роҳҳои камсозии азкорравии кадрҳо дар ҳамаи қисматҳои нақшаи тараққиёти иҷтимоӣ дида баромада шуда, нишондиҳандаи муҳиме мебошад, ки дараҷаи ташкили муҳити иҷтимоӣ-равонии ҳайати кормандонро то як дараҷа метавонад нишон диҳад.

Ҳамаи намудҳои зуҳуроти муҳити иҷтимоӣ-равонии зикршуда дар муносибатҳои рафиконоии кормандон метавонанд таъсир расонанд. Ғайр аз инҳо муносибатҳои байни аъзоёни гурӯҳ бавучудномада метавонанд дар воситаҳои гуногуни муомилаи байни онҳо зоҳир шаванд, ки хусусиятҳои равонии муҳитро метавонанд мусбӣ ё манфӣ гардонанд. Дар муомила таркиби муносибатҳои воқеии одамон, хусусиятҳои равонии қабули якдигар, имкониятҳои фаъолияти якҷояи онҳо ошкор карда шуда, дар вобастагӣ бо ин хусусиятҳо кормандонро дар ягон ҳайати кормандон муттаҳид кардан мумкин аст, ки ин яке аз шартҳои муҳими ташкили муҳити иҷтимоӣ-равонӣ ба ҳисоб меравад.

Намудҳои гуногуни муомиларо, ки дар онҳо муносибатҳои байниҳамдигарии шахсон амалӣ мешаванд, ҳамчун хусусияти объективи муҳити иҷтимоӣ-равонӣ дида баромадан мумкин аст. Ба таркиби чунин хусусиятҳо воситаҳои муомила, намудҳои муроҷиат, соҳтори робитаӣ-ахбориро дар ҳайати кормандон метавон дохил кард.

Воситаҳои муомила-лафзӣ (сухан, овоз) инчунин техникӣ, ки аз тарафи ҳуди инсон ба вучуд оварда шудаанд (хат, телефон, радио ва ғайра)-барои интиқоли ахбор байни аъзоёни гурӯҳ бо мақсади танзими якҷояфаъолияткунӣ, дар фаъолияти ҳамҷояи онҳо истифода мешаванд. Унсурҳои имову ишоравии ин воситаҳо (оҳанги овоз, худнамоӣ, тарзи ист ва ғайра) низ нишондиҳандаҳои муҳими алоқамандии равонии одамон дар ҳайати кормандон мебошад.

Яке аз нишондиҳандаҳои муҳими хусусиятҳои муносибати якҷоя дар ҳайати кормандон –намудҳои муроҷиат мебошанд, ки хусусиятҳои муносибатҳои якҷояи ҳайати кормандонро тавсиф дода, бо ҳамин ҳамчун нишондиҳандаҳои муҳити иҷтимоӣ-равонӣ хизмат мекунанд.

Омӯзиши алоқаҳои робитаӣ-ахборӣ дар ҳайати кормандон аз рӯйи шумора ва самтгирии робитаҳо, таркиби онҳо оид ба ҳолати муносибатҳои ҳайати кормандон шаҳодат дода метавонанд. Ин нишондиҳандаҳо ба сифати нишондиҳандаҳои эмпирикии муҳити иҷтимоӣ-равонии ҳайати кормандон баромад мекунанд.

Умуман, ҳалли масъалаи ташкили муҳити иҷтимоӣ-равонии ҳайати кормандон бештар аз омилҳои руҳиявӣ-маънавии аъзоёни ҳайати кормандон вобастагии зиёд дорад. Корхонаҳоро лозим аст, ки тасаввуроти кормандонро дар бораи муносибатҳои якҷояи онҳо бо тараққиёт ва пайдошавии муҳити иҷтимоӣ-равонӣ пайваст кунанд. Чунин тарзи гузоштани масъала имкон медиҳад, ки хусусиятҳои иҷтимоӣ-равонӣ ошкор карда шуда, вобаста ба онҳо, корҳо оид ба ташкили ҳайати кормандон анҷом дода шаванд. Албатта барои он, ки муҳит дар ҳайати кормандон доимо такмил ёфта истад, доништан зарур аст, ки онро намояндагони маъмурият, аъзоёни ҳайати кормандон ва ҷомеа чи гуна мебинанд ва баҳо медиҳанд.

Танҳо баъди ҳалли ин масъалаҳо корхонаҳо метавонанд чунин муҳити иҷтимоӣ-равониро дар дохил ташкил карда, фаъолияти меҳнатӣ, истеҳсолӣ ва ҷамъиятии коркунонашонро баланд бардоранд.

АДАБИЁТ

- 1 Валовый Д.В. - «Социальный менеджмент» // Учебник (2-е издание). / Д.В. Валовый. - М:2000. – 225с.
- 2 Ғаниев Т.Б. Менеджмент // Китоби дарсӣ, Қисми 1 / Т.Б. Ғаниев. – Душанбе, 2004
- 3 Дружинин В., Коваленко Г. - «Руководитель корпорации – новый социально-психологический тип личности» Российский экономический журнал. 1994 №12
- 4 Китов А.И. Психология хозяйственного управления. / А.И. Китов. - М: 1984

- 5 Ковалев А.Г. «Социально-психологический аспект теории управления» - в кн. Материалы III Всесоюзного съезда Общества психологов СССР. 3 М: 1968. стр. 261-262.
- 6 Травин В.В., Дятлов В.А. – «Менеджмент персонала предприятия»: Учеб.практ.пос. – 2-е изд. М: Дело, 2000 – 380с.
- 7 Шукуров Р.Х. «Социально-психологические проблемы руководства коллективом» // Рек. пособие для руководителей предприятия. -Душанбе, 2007. - 158 с.
- 8 Яхёев О.З, Ходиев Д.А. Иқтисодиёт ва иҷтимоӣ ва меҳнат//Васоити таълимӣ. -Душанбе, 2007.

ХУСУСИЯТҲОИ ТАШКИЛИ МУҲИТИ САМАРАНОКИ ИҶТИМОӢ-РАВОНӢ ДАР КОРХОНАҲО

Дар мақолаи мазкур тавсифи дода шудааст, ки муҳити мусоиди иҷтимоӣ-равонӣ дар доираи ҳайати меҳнатӣ ҳамчун шартҳои муҳими баландбардории самаранокии корхонаҳо ба ҳисоб меравад. Таъкид карда мешавад, ки воситаҳои иҷтимоӣ-равонии баландбардории самаранокии фаъолияти кормандон, ки ба мақсадҳои корхона бештар мувофиқанд аз ташкили шароитҳои мусоид барои ташаккули муҳити муътадили иҷтимоӣ-равонӣ, ташкили муносибатҳои хайрхоҳона дар ҳайати кормандон ва бартарафсозии низои муноқишаҳо таркиб меёбанд. Инчунин, дар мақола асоснок карда шудааст, ки муттаҳидии ҳайати меҳнатӣ шартҳои муҳими ташкили муҳити иҷтимоӣ-равонӣ буда, бо ягонагии мақсад ва рафтори аъзоҳои ҳайати кормандон, ҳамкориҳои байни онҳо, ёрирасонӣ ба якдигар ва ҳалли низои муноқишаҳо бе зараррасонӣ ба рафти кор тавсифи дода мешавад.

КАЛИДВОЖАҲО: идоракунии, усулҳои иҷтимоӣ-равонии идоракунии, муҳити иҷтимоӣ-равонӣ, ҳайати кормандон, корхона, тақмилидории идоракунии, самаранокии.

ОСОБЕННОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ ЭФФЕКТИВНОГО СОЦИАЛЬНО-ПСИХИЧЕСКОГО КЛИМАТА НА ПРЕДПРИЯТИЯХ

В данной статье характеризуется, что благоприятный социально-психологический климат считается важным условием повышения эффективности предприятия. Подчеркивается, что социально-психологические средства повышения эффективности работы персонала предприятий, наиболее соответствующие целям компании, заключаются в создании благоприятных условий для формирования стабильной социально-психологического климата, организации доброжелательных отношений между сотрудниками, устранение конфликтов. Также в статье обосновано, что сплоченность коллектива является важным условием создания социально-психологического климата, характеризующейся единством целей и поведения членов коллектива, сотрудничеством между ними, помощью друг другу, и разрешение конфликтов без ущерба рабочему и производственному процессу.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: управление, социально-психологические методы управления, социально-психологический климат, персонал, предприятие, совершенствование управления, эффективность.

FEATURES OF ORGANIZING AN EFFECTIVE SOCIO-MENTAL CLIMATE AT ENTERPRISES

This article characterizes that a favorable socio-psychological climate is considered an important condition for increasing the efficiency of an enterprise. It is emphasized that socio-psychological means of increasing the efficiency of enterprise personnel, which are most consistent with the company's goals, consist in creating favorable conditions for the formation of a stable socio-psychological climate, organizing friendly relations between employees, and eliminating conflicts. The article also substantiates that team cohesion is an important condition for creating a socio-psychological climate characterized by unity of goals and behavior of team members, cooperation between them, helping each other, and conflict resolution without harming the work and production process.

KEYWORDS: management, socio-psychological management methods, socio-psychological climate, personnel, enterprise, management improvement, efficiency.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Махмадалиев Амирҷон Юсуфҷонович* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти кафедраи иқтисодиёти корхонаҳо ва соҳибкорӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **908225212**.

Сведения об авторе: *Махмадалиев Амирджон Юсуфджонович* - Таджикский национальный университет, магистрант кафедры экономики предприятий и предпринимательства. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **908225212**.

Information about the author: *Mahmadaliev Amirjon Yusuffjonovich* - Tajik National University, master's student of the Department of Economics of Enterprises and Entrepreneurship. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: **908225212**.

ТАҶРИБАИ ҶАҲОНӢ ДАР ТАҲЛИЛИ НИЗОМИ ТАНЗИМИ САРМОЯГУЗОРИИ ХОРИҶӢ

Усмонова Д.Ш.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Барои ҷалби сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ кишварҳо дар сатҳи миллий як қатор тадбирҳо меандешанд, инчунин дар сатҳи дучониба, минтақавӣ, байниминтақавӣ ва бисёрҷониба, ки асосӣ ба ҳисоб мераванд. Ҳар яке аз ин сатҳҳои танзим хусусиятҳо ва дараҷаи таъсири худро ба воридшавии сармояи хориҷӣ доранд.

Дар сатҳи миллий сиёсати сармоягузорӣ ташаккул меёбад, ки маҷмуи қоидаҳоест, ки тартиби қабул ва фаъолияти сармоягузориҳои хориҷӣ, инчунин шаклҳои стандартӣ фаъолияти онҳоро муайян мекунад. Сиёсати сармоягузорӣ қисми таркибии сиёсати макроиқтисодӣ буда, ба самтҳои алоҳидаи он (масалан, сиёсати савдои хориҷӣ, хусусигардонӣ, қурби асъор, андоз, сиёсати пулию қарзӣ) мувофиқат мекунад.

Сиёсати миллий яке аз омилҳои арзёбии ҷолибияти ин кишвар барои сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ мебошад, зеро он қоидаҳоро барои сармоягузориҳои хориҷӣ вобаста ба ҷорӣ намудани манъи мустақими сармоягузорӣ ба бахшҳои алоҳидаи иқтисоди миллий, инчунин хусусияти мустақим ва воситаҳои ниҳонии танзим, шаффофияти системаи миллии ҳуқуқию маъмурӣ, ки ба хароҷоти сармоягузориҳои хориҷӣ таъсир мерасонад.

Сиёсати миллии сармоягузорӣ шартҳои стандартӣ сармоягузориҳои хориҷиро дар дохили кишвари қабулкунанда муайян мекунад. Инҳо сиёсати рақобат, тартиби муомилоти фаромарзӣ оид ба ҳамроҳшавӣ ва ҳамроҳшавии ширкатҳо, қонунгузориҳои зиддиинҳисорӣ, хусусигардонии бахши давлатӣ, афзалиятҳои бозор, ҳимояи истеъмолкунандагон; ҳифзи муҳити зист, стандартҳои сифат ва бехатарӣ, талабот ба ҳуҷҷатҳои ҳисобдорӣ ва ҳисоботдиҳӣ.

Мавқеи муҳимро дар сиёсат шартҳои махсусе ишғол мекунанд, ки ҳам хусусияти умумӣ доранд (масалан, танзими шартномаҳое, ки ба муомилоти хариду фурӯши сахмияҳо, иҷозатномадиҳӣ, франчайзинг, схемаҳои калидӣ алоқаманд нестанд) ва барои бахшҳои алоҳидаи иқтисодӣ муҳиманд. Сиёсати пешбурди сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ тавассути пешниҳоди имтиёзҳои андоз, молиявӣ ва дигар имтиёзҳо нақши муҳим мебошад. Чунин тадбирҳои кумақрасонӣ, аз қабиле расонидани ҳадамоти иттилоотӣ ба сармоягузорон ва фароҳам овардани иншооти инфрасохторӣ, аз ҷумла дар доираи минтақаҳои истеҳсолии содиротӣ ва паркҳои илмӣ низ васеъ истифода мешаванд.

Сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ ба истеҳсолот як маротиба гузаронида мешавад ва содироти ғоида идома дорад. Ин ҳаҷми воридоти қаблан (дар шакли сармоягузорӣ) ва содироти сармоягузориҳо баробар мекунад (дар шакли ғоида ва даромад). Яъне, «пиршавӣ»-и сармоягузорӣ ба амал меояд. Дуруст аст, ки сармоягузор на ҳама вақт тамоми ғоидаро мегирад. Барои дубора сармоягузорӣ намудан аз ғоидаи гирифташуда (реинвеститсия) дар кишвари қабулкунанда ба фазои устувору мусоиди сармоягузорӣ лозим аст, инчунин баъзан ҷораҳои махсус барои ҳавасманд кардани сармоягузор то ба кадом самт ё соҳа сармоягузорӣ намоянд;

Ҳар як давлат дар таҳия ва татбиқи сиёсатҳо оид ба ҷалби сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ барои:

- мусоидат ба рушди иқтисодии кишвар;
- таъмини истиклолияти иқтисодӣ ва ё ба даст овардани ҳадди аксар ғоидаи

имкони пазири иқтисодӣ.

Мақсади яқум муқаррар намудани сатҳи баландтари моликияти хориҷӣ дар сармояи оинномавии ширкат ва назорат дар дасти соҳибони хориҷӣ мебошад, масалан, дар соҳаҳое, ки ҷалби сармояи хориҷӣ ба афзоиши ҳосилнокии меҳнат дар кишвари қабулкунанда

таъсири мусбат мерасонад. Баръакс, ҳадафи дуом сатҳи баланди моликияти миллӣ ва назорати доимии сармоягузори маҳаллиро талаб мекунад.

Сиёсати ҳукумати кишвари қабулқунанда дар робита бо сармоягузори мустақими хориҷӣ инҳоро дар бар мегирад:

✓ сиёсати танзими сармоягузорӣ бо мақсади ба даст овардани фоидаи ҳадди аксар оид ба воҳиди сармояи гузошташуда;

✓ сиёсати ҳавасмандгардонӣ барои чалби ҳадди аксар имконпазири сармоя.

Дар ин чо муҳимтар аст, ки интиқоли эҳтимолии сармоягузорӣ бузургтаринро таъмин кунем, на самаранокии онҳо. Чун қоида, давлат ҳарду самтро пеш мебарад, аммо таъкид ба яке аз ин самтҳо дар вобаста ба дараҷаи тараққиёти иқтисодии мамлакат ва ҳолияти ҳукумат ба манфиати гурӯҳҳои дахлдори аҳоли.

Ҷадвали 1. Таснифи тадбирҳои сиёсати давлатӣ оид ба танзими сармоягузориҳои хориҷӣ, ки дар доираи OECD

Тадбирҳо	Таъсир ба СМХ
1	2
Гурӯҳи I — ТАДБИРҲОИ СИЁСАТИ САВДО	
1) Тарифҳои гумрукӣ ва маҳдудиятҳои миқдорӣ. 2) Маҳдудиятҳои саноатӣ оид ба воридот, аз ҷумла маҳдудиятҳои «ихтиёрӣ» содирот. 3) Монеаҳои техникӣ – стандартҳои миллӣ, қоидаҳои бехатарӣ, санитарӣ ва ғ.	Онҳо сармоягузориҳо ҳавасманд мекунад, ки ба ивази эҳтиёҷоти бозор нигаронида шудаанд (соҳаҳои воридотивазқунанда), вале ҳама сармоягузориҳои дигарро маҳдуд мекунад.
Бастани созишномаҳои иқтисодии минтақавӣ оид ба ташкили минтақаҳои савдои озод, иттиҳодияҳои гумрукӣ ва бозорҳои умумӣ.	Ба афзоиши сармоягузори мутақобилаи кишварҳои иштирокчии гурӯҳ мусоидат мекунад, ТМК-ро барои рушди истеҳсолоти муттаҳидаи минтақавӣ ҳавасманд мекунад.

Сиёсати давлатии танзими сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ вобаста ба он моликияти хориҷӣ, дар минтақаҳои тарифҳои андоз ва гумрукӣ, дар минтақаҳои асъор ва нархҳо ва ғайра амалӣ карда мешавад. Дар амал, он тавассути намудҳои гуногуни тадбирҳои амалӣ карда мешавад.

Яке аз таснифоти аз ҷониби умум қабулшудаи тадбирҳои сиёсати давлатӣ таснифоти аз ҷониби OECD таҳияшуда мебошад, ки панҷ гурӯҳи тадбирҳоро дар бар мегирад (ниг. Ҷадвали 1). Тадбирҳои сиёсати савдо бо сабаби либерализатсия дар доираи гуфтушунидҳои бисёрҷонибаи тичоратӣ дар GATT/WTO динамиктарин ҳисобида мешаванд. Маҳз ҳамин тадбирҳо ба ҳаҷм ва самти сармоягузорӣ бештар таъсир мерасонанд.

Дар маҷмӯъ, сиёсати миллии кишвари қабулқунанда ба самтҳои соҳавии сармоягузорӣ ва то андозае ба ҳаҷми сармоягузориҳои чалбшуда таъсир мерасонад.

Мавҷудияти шароитҳои муассири ҳуқуқӣ барои қабул ва фаъолияти сармоягузориҳои хориҷӣ меъёри пешакии арзёбии фазои сармоягузориҳои кишвари қабулқунанда мебошад.

Мавҷудияти омилҳои зерини макроиқтисодӣ нақши муҳимтар мебозад: иқтисодии бозори кишвари қабулқунанда, ки даромади миёна аз рӯи ҳаҷми ММД ба ҳар сари аҳоли муайян карда мешавад.

Афзоиши ҳолияти кишвар бо монеаҳо, ҳароҷоти нақлиёт ва коҳиши сатҳи тичорат алоқаманд аст. Дар амалия иқтисодҳо (Ҳонконг ё Сингапур) тасдиқ мекунад, ки андозаи иқтисодӣ аз ҷиҳати иқтисод хурд аст, монеа барои чалби сармояи хориҷӣ набояд бошад; дараҷаи хавфи сиёсии мамлакат. Ин нишондиҳанда ҳамчун шуъбаҳои махсуси ШФМ

(кариб 80 фоизи хамаи ШФМ чунин воҳидҳо дар сохтори дохилии ширкат) ва * Ташкилоти махсуси хусусии Political Risk Services Group Inc. (дар Нью Йорк воқеъ аст ва ҳамасола Феҳристи байналмилалии кишварҳоро нашр мекунад “Роҳнамои хатар”) муайян карда мешавад. Хавфи сиёсӣ аз сатҳи суботи сиёсӣ ва хусусияти демократии низоми сиёсии кишвар вобаста аст. Сатҳи суботи сиёсиро суботи ҳукумат ва вазъи иқтисод муайян мекунад. Моҳияти демократии низоми сиёсиро сатҳи рушди демократии кишвар аз нигоҳи кафолатҳои озодиҳои шахрвандӣ ва ҳуқуқҳои бунёдии демократии инсон муайян мекунад.

Динамикаи қурби пули миллӣ. Ҳангоми боло рафтани қурби асъор воридшавии сармоягузориҳои хориҷӣ ҳавасманд шуда, содироти ғоида аз сармоягузориҳои хориҷӣ меафзояд; вақте ки паст мешавад, кам мешавад, зеро барои сармоягузориҳои хориҷӣ содироти ғоида, дивиденд ва ғоиз ғоидаовар нест. Дигар намуди омилҳо низ мавҷуд ҳастанд: омилҳои ҷуғрофӣ ва табиӣ иқлимӣ; баҳодиҳии муҳити тичорат — хароҷоти истеҳсолот, хусусиятҳои низоми андоз ва меъёри андозҳои корпоративӣ ва дигар андозҳо, мушаххасоти системаҳои манфиатҳои молиявӣ, арзиш ва сатҳи малакаи қувваи корӣ, дараҷаи тараққиёти инфраструктураи нақлиёт, арзиши иҷора ва коммуналӣ, тартиботи маъмурӣ, ёрии органҳои маҳаллӣ дар қабул ва гирифтани кадрҳои маҳаллӣ, аз ҷиҳати моддӣ ҳавасманд гардондан ва ғайра.

Солҳои охир аҳаммияти чунин омилҳо: ошкорбаёнӣ иқтисодӣ миллӣ ва дараҷаи инкишофи инфраструктура, ки ба инкишофи истеҳсолот ва савдои ҷаҳонӣ таъсир мерасонад, меафзояд. Бинобар ин, ба такмили системаи нақлиёт, таъминоти моддию техникӣ, алоқа мусоидат кардан лозим аст. Ҳамин тариқ, вазъи устувори сиёсӣ ва макроиқтисодии кишвар, шаффофияти иқтисоди миллӣ, мавҷудияти инфрасохтори мувофиқ ва коммуникатсия, муҳити пешбинишаванда ва муассири ҳуқуқӣ ва институтсионалӣ заминаи ҷолибияти сармоягузориҳои кишварро ташкил медиҳад.

Самаранокии танзими давлатии сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ ду шакли назорати сармояро дар назар дорад:

- ✓ назорати хориҷшавӣ (масалан, таҷрибаи Малайзия дар миёнаи соли 1998);
- ✓ назорат аз болои даромади капитал (масалан, таҷрибаи Чили дар солҳои 1991—1998).

Дар ин сурат давлат, чун қоида, на ба сармоягузориҳои дарозмуддат, балки қутоҳмуддатро назорат мекунад. Ҳазинаи Байналмилалии Асъор низ чунин таҷрибаро риоя мекунад.

Аксари иқтисодчиён (масалан, Ҷ. Стиглиц, Т. Ито, Б. Эйхенгрин) ба шакли якуми назорат, маъмултаринро риоя мекунанд.

Мавҷудияти назорати қонунӣ аз болои ҳаракати сармоя на ҳамеша маънои маҳдудиятҳои воқеии сармоягузориҳо дорад. Роҳҳои зиёде барои аз назорати давлатӣ гузаштан вучуд доранд, масалан, механизмҳои баланд бардоштани нархи воридот ё кам нишон додани нархи содирот.

Самаранокии назорат аз болои хориҷшавӣ ва ҷалби сармоя чӣ гуна аст? Шакли якум (аз болои хуруҷи сармоягузорӣ) яке аз роҳҳои ҳалли бӯҳрони пулиро молиро ифода мекунад. Ҳангоми арзёбии самаранокии чунин назорат, мо инҳоро ҷудо мекунем:

- 1) назорати профилактикӣ (дар шакли андозбандии маблағҳои барои сарҳадӣ, низоми дугона қурби асъор бо қурби пасттар барои муомилот барои суратҳисобҳои сармоя, манъи пурраи интиқоли сармоя ба хориҷа), дар мавриде муқаррар карда мешавад, ки мамлакат касри музмини пардохт мувозинат дорад, вале пули миллиро беқурб намекунад;
- 2) назорати муваққатӣ, ки дар давраи кризиси иқтисодӣ ҷорӣ карда шудааст.

Назорати давлатӣ аз болои воридоти сармоягузорӣ пас аз бӯҳрони молиявии солҳои 1998-99 ғайбона ҷорӣ карда шуд. Бразилия, Колумбия, Ҷумҳурии Чех, Малайзия ва Чили дар давоми бист соли охир назорати сармояро ғайбона татбиқ карданд. Таҷрибаи Чили (1991-1998) нишон дод, ки назорат аз болои сармояи қутоҳмуддат ва ҳамзамон ҷалби сармояи дарозмуддат ба рушди иқтисодӣ мусоидат мекунад. Ҷорӣ намудани назорати даромади капитал бо зиёд шудани қарзи берунии мамлакат, бетағйир нафътани қурби

реалии асъори Чили ва таъйир ёфтани меъёри фоиз ба амал омад. Сиёсати назорат дар маҷмуъ ба коҳиши ноустувории бозори сахҳомӣ мусоидат кард, ҳарчанд ин тадбир чилавгирӣ аз таъсири буҳрони молии Осиё ба иқтисоди миллӣ кумак накард. Назорати сармоя дар Чили як қатор чанбаҳои манфӣ дошт, аз ҷумла, онҳо ба афзоиши хароҷоти захираҳои сармояи ширкатҳои хурду миёна мусоидат карданд (масалан, дар давоми соли 1996 хароҷоти фондҳои сармояи фирмаҳои хурди Чили 24% зиёд шуд, дар соли 1997 19 %).

Аз ин рӯ, дар асоси таҷрибаи Чили, ҳукумати ҳар давлат интихоби худро дорад: ё хароҷоти баланди сармоя барои фирмаҳои хурду миёна ва ё коҳиш додани ноустувории макроиқтисодӣ.

Бархе аз иқтисоддонҳои хориҷӣ бар ин назаранд, ки бозорҳои дар ҳоли рушд бояд сармоягузориҳои кӯтоҳмуддатро назорат кунанд, то аз ноустувории молиявӣ чилавгирӣ кунанд, ҳарчанд назорат бар гардиши сармоя ва баҳусус маҳдудиятҳои миқдорӣ дар хориҷ аз ин кишвар бетаъсир будааст. Ҳамчун як воситаи доимо истифодашавандаи сиёсати давлатӣ, назорат аз болои берун рафтани сармоя ба афзоиши коррупсия мусоидат мекунад ва дар аксари мавридҳо ба ҳалли вазъияти буҳронӣ мусоидат намекунад. Назорати муваққатӣ метавонад ба буҳрон тоб оварад. Созишномаҳои сармоягузори дучониба (ССД) бо сиёсати миллии сармоягузорӣ зич алоқаманданд, ки барои пешбурд ва ҳифзи сармоягузориҳои мустақим дар кишвари қабулкунанда пешбинӣ шудаанд. Аксар вақт ин созишномаҳо муқаррароти худро на танҳо ба сармоягузориҳои мустақим, балки инчунин ба сармоягузориҳои портфелӣ медиҳанд. Одатан, ССД мувофиқи қонунҳо, қоидаҳо ва сиёсати миллии кишвари қабулкунанда муҳофизати сармоягузориҳо таъмин мекунад. Аксари созишномаҳо танҳо масъалаҳои марбут ба марҳилаи амалии сармоягузорӣ фаро гирифта мешаванд; танҳо як қисми онҳо (ки барои солҳои 90-ум хос аст) мушкилоти ворид намудани сармояи хориҷиро дар бар мегирифт. Бисёре аз ССД банди ҳалли баҳсҳои сармоягузорӣ надоранд, ки онҳоро барои кишварҳои узв камтар ҳатмӣ мекунад.

Албатта, ССД аз воситаҳои танзимкунандаи бисёрҷониба аз ҷиҳати доираи худ фарқ мекунад.

Созишномаҳои дучониба асосан вижагиҳои кишварҳои узвро инъикос мекунад ва табиати чандир доранд ва ба сармоягузориҳои дигар давлатҳо муносибати шабеҳро пешбинӣ намекунад, дар ҳоле ки созишномаҳои бисёрҷониба дар асоси пешниҳоди низоми мусоидтарини миллӣ доираи амалҳоро барои ҳамаи кишварҳои узв ба таври назаррас васеъ мекунад.

Дар сатҳи дучониба созишномаҳо оид ба канорагирӣ аз андозбандии дукаратаи даромад ва амвол ба имзо расидаанд, ки дар қадом давлат андозбандишавандаи қадом намуди даромадҳо ва инчунин тартиби ҳалли масъалаҳои баҳснокро дар соҳаи андозбандӣ муайян мекунад. Илова бар ин, созишномаҳо оид ба ҳимояи мутақобила ва мусоидат ба сармоягузорӣ баста мешаванд. Хеле зиёд шудани миқдори ин гуна шартномаҳо боиси зарурати тартиб додани шартномаи стандартӣ гардид. Шартномаи стандартӣ дорои чор шартҳои асосӣ мебошад:

- шароити режими сармоягузориҳои хориҷӣ дар мамлакатҳои аҳдкунанда (treatment provisions), ки муносибати одилоноро талаб мекунад, сифати он дар сатҳи байналмилалӣ ҳамчун режими миллӣ эътироф шудааст;

- шароит барои ҳимояи сармоягузориҳои хориҷӣ аз экспроприатсияи эҳтимолӣ, милликунонӣ ё дигар чораҳои, ки сармоягузориҳо аз онҳо маҳрум мекунад (expropriation provisions);

- шартҳои интиқоли фоида ва даромад ба хориҷа (transfer provisions), талаб мекунад тарҷумаи ҳамвор;

- шартҳои, ки тартиби ҳалли баҳсҳоро муайян мекунад (disputes provisions).

Баъди ба шартномаи стандартӣ дохил кардани шартҳои махсус ва имзо кардан аз тарафи тарафҳои аҳдкунанда қувваи қонунӣ пайдо мекунад.

Бартариҳои сатҳи дучонибаи танзим бо таъсири мустақим ба фазаи сармоягузориҳои кишвари қабулкунанда дар асоси принсипи интихобӣ алоқаманд аст. Созишномаҳои

байнидавлатии дучониба имкон медиҳанд, ки манфиатҳои махсус ва вижагиҳои ҳар як тарафҳои шартномавӣ ба инобат гирифта, инчунин шартҳои фаъолияти сармоягузори муфассал баён карда шаванд.

Хусусияти дигари сатҳи танзими сармоягузори, ки мавриди баррасӣ қарор дорад, ба таърифи:

- аҳамияти сармоягузории мустақим барои рушди иқтисодӣ мамлакатҳои аҳдкунанда (ки барои тараққиёт махсусан муҳим аст давлатҳо ва кишварҳои иқтисодашон дар давраи гузариш);
  - бо эътирофи салоҳияти қонунгузории миллии кишвари қабулкунанда нисбат ба сармоягузории хориҷӣ муайян кардани тартиби қабул ва кор фармуда мешавад;
  - бо имкони яктарафа кардани муқаррароти шартнома дар сурати ба амал омадани ҳолатҳои фавқулода (аз ҷумла, дар сурати ба амал омадани касри музмини тавозуни пардохт ё таҳдид ба муқаррароти милли манъ кардани интиқоли фоида) амният).
- Шартномаҳои дучониба барои кишварҳои рӯ ба тараққи аҳамияти хоса доранд, ки асоси ҳуқуқи танзими қабул ва фаъолияти сармоягузории хориҷӣ буда, устувории низоми ҳуқуқӣ ва андозро дар кишвари қабулкунанда кафолат медиҳанд.

АДАБИЁТ

1. Иностранные инвестиции в условиях глобализации: стратегии и практика / Под ред. Н.С. Иванова. — М.: Экономика, 2016. — 380 с.
2. Иностранные инвестиции и глобальные проблемы / Под ред. В.С. Игнатъева. — М.: Альпина Паблишер, 2017. — 300 с.
3. Иностранные инвестиции и конкуренция на мировом рынке / Под ред. М.И. Соколова. — М.: Норма, 2017. — 290 с.
4. Иностранные инвестиции и мировая экономика / Под ред. Г.М. Кузьмина. — М.: Юстицинформ, 2017. — 320 с.
5. Иностранные инвестиции и национальная безопасность / Под ред. А.В. Григорьева. — М.: Проспект, 2018. — 260 с.
6. Международное инвестиционное сотрудничество и региональная безопасность / Под ред. В.И. Кузнецова. — М.: Юрист, 2019. — 300 с.
7. Международное инвестиционное сотрудничество и регулирование иностранных инвестиций / Под ред. В.А. Лукашевича. — М.: Дело, 2017. — 350 с.

ТАҶРИБАИ ҶАҲОНӢ ДАР ТАҲЛИЛИ НИЗОМИ ТАНЗИМИ САРМОЯГУЗОРИИ ХОРИҶӢ

Ин мақолаи илмӣ масъалаҳои марбут ба таҳлили низоми танзими сармоягузории хориҷиро дар бар мегирад. Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва тавсеаи муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ сармоягузории хориҷӣ дар рушди иқтисодиёти милли нақши асосиро мебозад. Дар мақола ҷанбаҳои мухталифи ин масъала, аз ҷумла ҷанбаҳои ҳуқуқӣ, иқтисодӣ ва сиёсии танзим дар кишварҳои мухталиф баррасӣ шудааст. Муаллиф тамоюлҳои кунунии сиёсати сармоягузории хориҷиро таҳлил намуда, мушкилот ва масъалаҳои, ки давлатҳо ҳангоми ташаққул ва татбиқи сиёсати худ дар ин самт дучор меоянд, муайян мекунад.

КАЛИДВОЖАҲО: сармоягузории хориҷӣ, танзим, таҳлил, иқтисод, сиёсат, ҷаҳонишавӣ, манфиатҳои милли, стратегияҳо, тавсияҳо.

МИРОВОЙ ОПЫТ АНАЛИЗА СИСТЕМЫ РЕГУЛИРОВАНИЯ ИНОСТРАННЫХ ИНВЕСТИЦИЙ

Данная научная статья освещает вопросы, связанные с анализом системы регулирования иностранных инвестиций. В контексте глобализации и расширения международных экономических отношений, иностранные инвестиции играют ключевую роль в развитии национальных экономик. Статья рассматривает различные аспекты этой проблематики, включая правовые, экономические, и политические аспекты регулирования в различных странах. Автор анализирует текущие тенденции в политике иностранных инвестиций, выявляет вызовы и проблемы, с которыми сталкиваются государства при формировании и реализации своей политики в этой сфере.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: иностранные инвестиции, регулирование, анализ, экономика, политика, глобализация, национальные интересы, стратегии, рекомендации.

WORLD EXPERIENCE IN ANALYZING THE SYSTEM OF REGULATING FOREIGN INVESTMENTS

This scientific article covers issues related to the analysis of the foreign investment regulation system. In the context of globalization and the expansion of international economic relations, foreign investment plays a key role in the development of national economies. The article examines various aspects of this issue, including legal, economic, and political aspects of regulation in various countries. The author analyzes current trends in foreign investment policy, identify the challenges and problems that states face when forming and implementing their policies in this area.

KEYWORDS: foreign investment, regulation, analysis, economics, politics, globalization, national interests, strategies, recommendations.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Усмонова Дилноза Шавкатовна* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси 2-юми факултети молиявӣ ва иқтисодӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **+992 882 02 50 05**.

Сведения об авторе: *Усмонова Дилноза Шавкатовна* – Таджикский национальный университет, магистрант 2-го курса финансово-экономического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **+992 882 02 50 05**.

Information about the author: *Usmonova Dilnoza Shavkatovna* - Tajik National University, second-year Master's student of Faculty of Finance and Economics. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **+992 882 02 50 05**.

БАҲОГУЗОРИИ ФАЪОЛИЯТИ ШИРКАТҲОИ СУҒУРТАВӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Раҷабова М.Ҳ.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар таҷрибаи фаъолияти соҳибкории суғуртави суғуртақунонӣ ва муносибати суғуртави дар шароити муносибатҳои иқтисоди бозоргонӣ пурратар татбиқ мегардад. Бо гузариши кишвари мо ба иқтисоди бозоргонӣ раванди тағйироти бозори низоми суғуртави рӯй дод ва инкишофи бозори суғуртави ба вучуд омад. Дар чунин ҳолат бозори суғуртави чун муҳити махсуси иқтисодию иҷтимоӣ ва соҳаи муайяни муносибатҳои пулӣ баромад мекунад. Дар чунин фаъолият мубодила ё хариду фурӯши моли махсус - яъне маҳсулоти суғуртави чун хизматрасонӣ ё хифзи фаъолияти суғуртави рӯй медиҳад.

Тадқиқоти илмӣ нишон медиҳанд, ки маҳз дар доираи фаъолияти бозори суғуртави фондҳои суғуртави ба вучуд омада, самаранок истифода мегардад. Дар натиҷаи тичоратисозии муносибатҳои суғуртави вазифаи сармоягузори он зоҳир гардида, татбиқи хусусиятҳои истеъмолии маҳсулотҳои суғуртави яке аз намудҳои гуногуни маҳсулоти бозори молияви ба ҳисоб рафта, маҳсулоти махсуси сармоягузорӣ мегардад.

Таҷрибаи имрӯзаи кишварҳои ҷаҳон исбот менамояд, ки дар аксари давлатҳо, хусусан, дар кишварҳои мутараққӣ, суғуртақунонӣ самти муҳимми стратегии иқтисоди милли буда, афзоиши он қисми бештари сармоягузориҳо таъмин менамояд. Дар баробари ин, буҷетро аз хароҷотҳо барои товони зарар аз ҳодисоти номатлуб озод мекунад. Бояд қайд намуд, ки дар барномаҳои давлатӣ ва нақшаҳои стратегии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба тақсмоти самаранокии воситаҳои молияви аҳаммияти ҷиддӣ дода мешавад. Дар доираи он суғуртақунонӣ сарчашмаи зарурӣ ва воситаи самаранок буда, назорат ва нигоҳдории захираҳои молияви таъмин менамояд.

Дар доираи ин масъала дар кишвари мо асосҳои институтсионалии рушди фаъолияти суғуртави ва ташаккули бозори он ташаккул ёфта истодаанд. Бояд қайд намуд, ки асосҳои ҳуқуқии фаъолияти соҳибкории суғуртави таъмин гардидаанд. Махсусан дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти суғуртави» ба амалигардонии суғуртави чун яке аз намудҳои фаъолияти соҳибкорӣ замина гузошт [2]. Аз ин лиҳоз, ширкатҳои суғуртави чун субъектҳои соҳаи соҳибкорӣ ба тичорат сармоягузорӣ карда, кӯшиш менамоянд, ки даромади иқтисодӣ ба даст оранд. Ҳамчунин, дар афзоиши ММД ва таъмини рушди устувори иқтисоди милли саҳми худро мегузорад.

Ба фаъолияти соҳибкорӣ барои суғуртақунонӣ ташкилотҳои махсуси суғуртақунонӣ машғул мегарданд. Вобаста ба масъалаи таҳқиқшаванда олим Майер Д.И. дар асарҳои илмӣ худ қайд карда буд, ки суғуртақунонӣ дар асоси шартномаи дутарафа ташаккул меёбад [6]. Ин шартнома барои иштирокчиёни он муфидтар аст, чунки аъзоҳои вориднамудаи онҳо танҳо ба товони зарар равона карда мешавад. Аз дигар ҷиҳат бақия, яъне моликияти умумии иштирокчиён шартномаро ташкил медиҳад, гарчанде ки дар сурати суғуртақунонӣ суғуртақунонда меҳодад ғоидаи бештареро ба даст орад. Дар сурати ба миён наомадани ҳолатҳои фавқулода дар фаъолияти зиндагии суғурташаванда хароҷотҳои ширкатҳои суғуртави камтар мегардад. Бинобар ин, ғоидаи бештар ба манфиати ширкатҳои суғуртави боқӣ мемонад. Фаъолияти аксари ширкатҳо собит месозанд, ки рушди фаъолияти соҳибкории ташкилотҳои суғуртақунонда бо рушди бозори суғуртави алоқаи зич дорад.

Тибқи тартиботи амалқунонда 20%-и андозаи захираҳои ширкатҳои суғуртави дар суратҳисобҳои бонкии мамлакат бояд ҷойгир карда шаванд, ки ин робитаи муҳим байни ширкатҳои суғуртави ва бонки милли мебошад [1]. Дар ҳолате, ки бозори фондии кишвар рушд наёбад, аксари ширкатҳои суғуртақунонда аз воситаҳои бонкии фаъолияти

сармоягузории хеш фаъолона истифода мебаранд, то ин ки ухдадориҳои худро дар назди суғурташавандагон иҷро намоянд.

Тибқи меъёрҳои амалкунанда ширкатҳои суғуртавӣ масъулияти зиёдро бар зимма доранд. Бинобар ин, ба онҳо як қатор талаботҳои мавҷуданд, ки ширкатҳои суғуртавӣ бояд иҷро намоянд. Аз ҷумла:

1. Ҳамаи ширкатҳои суғуртавии фаъолияткунанда тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи додани иҷозатнома ба намудҳои алоҳидаи фаъолият» ҳатман аз тартиботи иҷозатгирӣ дар ниҳодҳои махсуси давлатӣ гузаранд;

2. Аз сабаби он, ки суғуртакунандагон шахси ҳуқуқӣ мебошанд, онҳо бояд дорои сармояи низомномавӣ бошанд, ки дар шароити пайдошавии мушкилиҳо чун кафолат ба суғурташавандагон хизматрасонӣ карда тавонанд;

3. Тибқи санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии амалкунанда андозаи сармояи низомномавии ширкатҳои суғуртавӣ бояд ба сатҳи муайяне мувофиқат кунад;

4. Аз рӯи шакли фаъолият ташкилотҳои суғуртавӣ ҳуқуқ доранд танҳо ба фаъолияти суғуртавӣ машғул гарданд. Ин қоида метавонад ба ҳифзи манфиатҳои суғуртакунандагон бошад. Дар баробари ин, ташкилотҳои суғуртавӣ ҳуқуқ доранд, ки қоғазҳои қиматноки худро хариду фурӯш намоянд.

Аз таҷрибаи кишварҳо бар меояд, ки барои ташкилотҳои суғуртавии кишварҳои Ғарб ин самти фаъолият қисми муҳими фаъолияти онҳо мебошад. Аммо дар натиҷаи пайдошавии бухрони молиявӣ ва тағйиротҳои бавучудодама дар бозори фондӣ ба вазъи молиявии чунин ширкатҳои суғуртавӣ таъсири манфӣ мерасонад [8].

Даромадҳо ва сарчашмаи асосии ширкатҳои суғуртавӣ аз гузаронидани амалиётҳои суғуртавӣ, фаъолияти сармоягузорӣ, инчунин, манбаҳои дигари даромади иловагӣ мебошад. Барои ташкилотҳои суғуртавӣ гирифтани даромади иловагиро моддаи 8-уми Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти суғуртавӣ», ки аз соли 2010 амал менамояд бо роҳи азнавсуғуртакунӣ иҷозат додааст [3].

Хусусияти дигари фарқкунандаи хизматрасониҳои суғуртавӣ он аст, ки ҳангоми гардиши захираҳои молиявии ширкати суғуртавӣ дар давоми муҳлати муайян аз ухдадориҳои гуногун озоданду барои андуختани даромадҳои иловагии ғайрисуғуртавӣ ба иқтисоди миллӣ сармоягузорӣ карда мешаванд. Инчунин, даромад аз амалиёти суғуртавӣ дар базаи ташкилоти суғуртавӣ зимни бастанӣ шартномаҳои суғуртавӣ метавонад ташаккул ёбад.

Яке аз камбудӣҳое, ки дар самти фаъолияти ширкатҳои суғуртавӣ ҷой дорад ин дар давраи муносири рушди бозори суғуртавӣ ширкатҳои суғуртавӣ аз фаъолияти сармоягузорӣ самаранок истифода намебаранд. Чунки дар он манбаи даромадро намебинанд, бинобар ин аз ҷобачогузории активҳо онҳо натиҷаи дилхоҳро ба даст оварда наметавонанд. Аз ин рӯ, онҳо аз маблағҳои муваққатан озод хело кам истифода мебаранд, ки дар натиҷа ҳиссаи захираҳои сармоягузории ширкатҳои суғуртавӣ дар иқтисоди миллӣ ночиз арзёбӣ мегардад. Камбудии дигаре, ки ҷой дорад ин рушд накардани бозори қоғазҳои қиматнок мебошад. Бинобар сабаби рушд наёфтани бозори қоғазҳои қиматнок, суғуртакунандагон маблағҳои муваққатан озоди худро ба хариди қоғазҳои қиматноки давлатӣ, сахмияҳои корхонаҳои гуногун ва ғайра намегузоранд. Дар чунин ҳолат норасоии захираҳои сармоягузории ширкатҳои суғуртавӣ дар навбати худ ба камшавии майлу рағбати сармоягузориҳои эҳтимолӣ, яъне суғуртакунандагон - шахсони инфиродӣ ва ҳуқуқӣ оварда мерасонад. Сабабҳои дигари камшавии захираҳои сармоягузорӣ дар низоми суғуртаи миллӣ он аст, ки ҳиссаи мукофотҳои суғуртавӣ аз рӯи намудҳои дарозмуддати суғуртаи ҳаёт, ки имконоти асосии маблағҳои муваққатан озодро ташкил медиҳанд, ҳатто 1% аз ҳаҷми умумии мукофотҳои суғуртавино ташкил намедиҳанд [5]. Аз ин ҷо бармеояд, ки сармоягузории маблағҳои муваққатан озоди ширкатҳои суғуртавӣ бояд аз тарафи ниҳодҳои назоратии давлатӣ ба танзим дароварда шаванд. Чунки ширкати суғуртавӣ имконият надорад, ки маълумотро дар бораи ин ё он ширкати суғуртавӣ то кадом андоза самаранок кор мекунад, то кадом андоза аз маблағҳои худ самаранок истифода мебаранд,

фоиди гирифтаашро чи тавр тақсим мекунад, то кадом андоза ба ин ширкат бовар кардан мумкин аст, санчаду ва зери назорат қарор диҳад.

Таҷрибаи кишварҳои ҷаҳонӣ шаҳодат аз он медиҳад, ки ширкатҳои суғуртавӣ сармоягузори калони коллективӣ мебошанд. Масалан, ширкатҳои суғуртакунандаи Ҷопон, ИМА ва Аврупо яқоя маблағҳои хело калонро идора мекунанд. Дар мамлакатҳои Аврупои Ғарбӣ ва ИМА бошад чунин намуди хизматрасонӣ, мисли суғуртаи ҳаёт, ки ба он 30% аз ҳаҷми умумии сармоягузориҳо рост меояд, бештар рушд ёфтааст [7]. Бинобар ин, дар чунин ҳолатҳо омӯзиши таҷрибаи идоракунии ширкатҳои хориҷӣ муҳим мебошад.

Дар ингуна ҳолат вазифаи асосии ширкатҳои суғуртавӣ ин гузаронидани сиёсати самараноки сармоягузори мебошад. Ин сиёсат бояд нигоҳдорӣ ва афзоишҳои ба ширкатҳои суғуртавӣ боваришударо таъмин намояд.

Ҳамин тавр, фаъолияти ширкатҳои суғуртавӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ аз таҳияи стратегияҳои идоракунии вобастагӣ дорад. Ширкатҳои суғуртавие, ки дорой иқтидори зиёди хизматрасонӣ мебошанд дар бозори хизматрасониҳои суғуртавӣ ба рақобат тоб оварда метавонанд.

АДАБИЁТ

1. Ашуров Г.Д. Формирование и развитие взаимного страхования в Республике Таджикистан / Г.Д. Ашуров // Вестник Таджикского национального университета. № 3 С.18-27.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи суғуртаи иҷтимоии давлатӣ» // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2008. - №10. - 821 с.
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи суғуртакунонӣ» // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 2010. №12, ч. 1.
4. Мирсаидов А.Б. Особенности ценообразование страховых услуг. / А.Б. Мирсаидов - Душанбе: Ирфон. 2010. - С. 186.
5. Рахимов З.А. Инвестиционная деятельность банковской системы в условиях рынка. / З.А. Рахимов. - Душанбе: Ирфон, 2002. - 124с.
6. Шамсиев К.Б. Страхование предпринимательских рисков в производственном секторе экономики. К.Б. Шамсиев // Материалы научно практической конференции «Проблемы формирования и развития страхового рынка Таджикистана», Душанбе: Ирфон, 2008. - С. 45-46.
7. Шаропов Н. Проблемы совершенствования системы оказания страховых услуг. / Н. Шаропов. - Душанбе: Ирфон, 2007. - С 142.
8. Шамсуллозода Х. Роҳҳои асосии тақмили методҳои ташкили фаъолияти сармоягузори дар ширкатҳои суғуртавӣ (дар асоси маводҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон). Диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои иқтисодӣ. Душанбе 2019.

БАҲОГУЗОРИИ ФАЪОЛИЯТИ ШИРКАТҲОИ СУҒУРТАВӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Дар мақолаи мазкур оид ба фаъолияти ширкатҳои суғуртавӣ маълумот оварда шудааст. Асоснок карда шудааст, ки рушди фаъолияти ширкатҳои суғуртавӣ аз фаъолияти соҳибкорон ва сармоягузори вобастагӣ дорад. Оид ба фаъолияти ширкатҳои суғуртавӣ тадқиқот гузаронида шудааст. Муаллиф аниқ намудааст, ки сармоягузори маблағҳои муваққатан озоди ширкатҳои суғуртавӣ бояд аз тарафи ниҳодҳои назоратии давлатӣ ба танзим дароварда шаванд.

КАЛИДВОЖАҲО: соҳибкории суғуртавӣ, сармоягузори, суғуртакунонӣ, фаъолияти соҳибкорӣ.

ОЦЕНКА ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТРАХОВЫХ КОМПАНИЙ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

В данной статье представлена информация о страховой деятельности. Обосновано, что развитие деятельности страховых компаний зависит от активности предпринимателей и инвесторов. Было проведено исследование о деятельности страховых компаний. Автор уточнил, что инвестирование временно свободных средств страховых компаний должно регулироваться органами государственного контроля.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: страховое дело, инвестиции, страхование, предпринимательская деятельность.

ASSESSMENT OF THE ACTIVITIES OF INSURANCE COMPANIES IN MODERN CONDITIONS

This article provides information about insurance activities. It is substantiated that the development of the activities of insurance companies depends on the activity of entrepreneurs and investors. A study was conducted on the activities of insurance companies. The author clarified that the investment of temporarily available funds of insurance companies should be regulated by state control bodies.

KEYWORDS: insurance business, investments, insurance, entrepreneurial activity.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Раҷабова Матлуба Ҳикматуллоевна* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси 2-юми ихтисоси 25010710. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдаки, 17. Телефон: **933352758**. E-mail: **matluba@mail.ru**.

Сведения об авторе: *Раджабова Матлуба Хикматуллоевна* – Таджикский национальный университет, магистрант 2-го курса специальности 25010710. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **(+992) 93 335 27 58**. E-mail: **matluba@mail.ru**.

Information about the author: *Radjabova Matlyuba Khikmatulloevna* – Tajik National University, second-year master`s student of specialty 25010710. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: **(+992) 93 335 27 58**. E-mail: **matluba @mail.ru**.

ВАЗЪИ МУОСИР ВА ТАМОЮЛОТИ ИНКИШОФИ МУҲОЧИРАТИ МЕҲНАТӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Худоиёв М.Н., Шодиёва Ҳ.Ш.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Муҳочирати меҳнати хориҷӣ муҳочирати муваққатӣ мебошад, ки бо дарёфти кор берун аз давлати худ алоқаманд аст. Тибқи методологияи СБМ, муҳочирони қорӣ хориҷӣ бояд аз қори кишвари асл, яъне Тоҷикистон хориҷ карда шаванд. Вобаста ба ин, омори Тоҷикистон ду нишондиҳандаи қувваи қорӣ дар ҷумҳурӣ - нишондиҳандаи «шумораи қувваи қорӣ ба истиснои муҳочирони меҳнатӣ» ва нишондиҳандаи «шумораи қувваи қорӣ, аз ҷумла муҳочирони меҳнатӣ»-ро муайян мекунад. Ба он муҳочирони қорӣ дохил мешаванд, ки то се сол дар хориҷ аз кишвар мемонанд, бо оилаи худ (хонавода) робитаи доимӣ доранд ва ба онҳо мунтазам пул интиқол медиҳанд. Муайян кардани ду нишондиҳандаи гуногуни қувваи қорӣ аз аҳаммияти муҳимми кишвар ба муҳочирати меҳнатӣ шаҳодат медиҳад.

Бақайдгирии муҳочирати меҳнати хориҷӣ дар Тоҷикистон бо ду роҳ сурат мегирад: 1) аз рӯи қараён – бақайдгирӣ аз қониби Хадамоти муҳочирати Вазорати меҳнат ва шугли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси қорҳои муҳочират сурат мегирад; ин сафарҳои шаҳрвандони Тоҷикистон ба дигар давлатҳоро оид ба масъалаҳои муҳочирати меҳнатӣ дар давоми сол ба назар мегирад; 2) ҳаҷми муҳочирати меҳнатӣ - шумораи муҳочирони меҳнатие, ки берун аз ҷумҳурӣ дар санаи муайян воқеъ гардидаанд (ин маълумот ҳангоми барӯйхатгирии аҳоли ё тадқиқоти интихобӣ, масалан, МФС қамъ карда мешавад). Бояд қайд кард, ки истифодаи равишҳои гуногуни баҳисобгирии муҳочирати меҳнати берунӣ фарқияти маълумот дар бораи шумораи муҳочирони меҳнатиро дар ин гузориш шарҳ медиҳад.

Гузориши БОР оид ба муҳочирати меҳнатӣ дар Тоҷикистон муҳочиратро ҳамчун «падидаи ихтиёрӣ» муайян намуда, навъҳои зеринро муайян мекунад:

1. Муҳочирони меҳнати мавсимӣ, яъне муҳочироне, ки Тоҷикистонро барои қорҳои сохтмонӣ, кишоварзӣ ва дигар қорҳо ба муддати қӯтоҳи тобистон (аз март-апрел то моҳи октябр-ноябр) тарк карда, ба ватан бармегарданд. Онҳо метавонанд ҳам ба таври расмӣ ва ҳам ғайрирасмӣ қор кунанд (дар баҳши хусусӣ).

2. Муҳочирони меҳнати муваққатӣ, ки аз як то чанд сол муҳочират мекунанд, дар қорхонаҳои давлатӣ ва хусусӣ, инчунин дар баҳши ғайрирасмӣ қор мекунанд. Муҳочирони меҳнати муваққатӣ чанд сол боз дар қорхонаҳо пайваста қор мекунанд. Онҳо, инчунин, метавонанд мақоми танзимнашаванда дошта бошанд, яъне онҳо ба таври қонунӣ вориди кишвар шудаанд, вале бо мурури замон мақоми ҳуқуқи худро нагирифтаанд ва на навсозӣ кардаанд ва аз ин рӯ, ин ҳолат онҳоро ғайриқонунӣ месозад.

3. Муҳочирони тичорӣ, ки дар тичорат қор мекунанд. Фаъолияти тичорати онҳо сафарҳои мунтазам ва бозгашт ба кишвари истиқомати домиро дар бар мегирад. Мақсади онҳо ба даст овардани фоида аст. Муҳочирони тичоратӣ аз фарқияти нархҳо ва мавҷудияти молҳо дар бозорҳои байналмилалӣ ва минтақавӣ истифода мебаранд.

4. Муҳочирони меҳнати наздисарҳадӣ, ки ҳар рӯз ё дар як ҳафта чанд маротиба бо мақсади дарёфти қори музднок аз кишвар берун мешаванд.

5. Қормандони кишоварзӣ ва деҳқонони иҷорадор, ки барои парвариши зироат дар хориҷа заминро ба иҷора мегиранд» [1].

Маълумоте, ки дар қадвали 1 ва расми 1 оварда шудаанд, тағйирёбии шумораи муҳочирони хориҷиро нишон медиҳанд. Дар соли 2019 шумораи муҳочирони хориҷӣ аз сатҳи соли 2016 зиёдтар буд, вале бо вучуди ин, нисбат ба соли 2015 камтар буда, 552,6 ҳазор нафарро ташкил дод. Дар соли 2020 паҳншавии бениҳоят босуръати пандемияи COVID-19

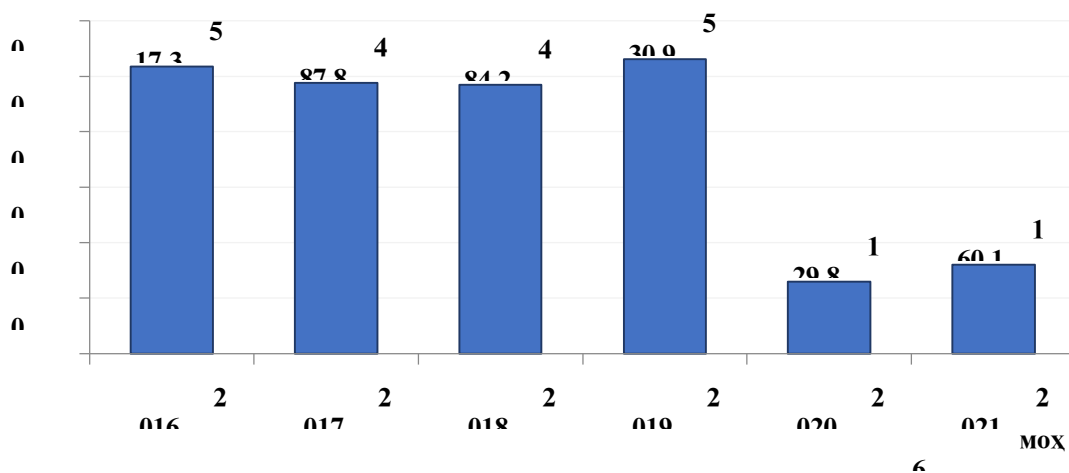
ва пас аз баста шудани сарҳад боиси якбора коҳиш ёфтани шумораи муҳочирони хориҷӣ – зиёда аз 400 ҳазор нафар ё 75,5 ҷоиз гардид.

Ҷадвали 1 – Нишондиҳандаҳои асосии муҳочирати меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳазор нафар

НИШОНДИҲАНДАҲО	2016	2017	2018	2019	2020
Захираҳои меҳнатӣ	5224,0	5326,0	5427,0	5521,0	5603,0
Қувваи корӣ	2438,0	2460,0	2478,0	2514,0	2537,0
Ба хориҷа рафтани муҳочирони корӣ	517,3	487,8	484,2	530,9	129,8
Сатҳи муҳочирони меҳнатӣ дар захираҳои меҳнатӣ, %	9,90	9,16	8,92	9,62	2,32
Сатҳи муҳочирони меҳнатӣ дар қувваи корӣ, %	21,22	19,83	19,54	21,12	5,12

Сарчашма: Рынок труда в Республике Таджикистан 2020. Статистический ежегодник Республики Таджикистан 2020. – Душанбе: АСПРТ, 2021.

Мо қайд мекунем, ки коҳиши якбораи сатҳи муҳочирони меҳнатӣ дар ҳаёти қувваи корӣ дар соли 2020 ва бинобар таъсири пандемияи COVID-19 эҳтимолан муваққатӣ аст. Дар маҷмӯъ, барои солҳои 2016-2019 захираҳои меҳнати Тоҷикистон 5,7 %, қувваи корӣ 3,1 %, шумораи муҳочирони меҳнатӣ ба хориҷа 2,6% афзуд. Ин тағйирёбии шумораи муҳочирон боиси чунин тағйирот дар ҳиссаи хеле баланди муҳочирони меҳнатӣ дар қувваи кории кишвар (беш аз 9%) ва пас аз андаке паст шудани ин нишондод дар солҳои 2017-2018 гардид. Ва афзоиши он дар соли 2019 ба мушоҳида мерасад.

Расми 1. – Динамикаи муҳочирони меҳнатӣ ба хориҷи кишвар, ҳазор нафар

Сарчашма: Рынок труда в Республике Таджикистан 2020. Статистический ежегодник Республики Таджикистан 2020. – Душанбе: АСПРТ, 2021.

Чунин динамикӣ ба нишондиҳандаи сатҳи муҳочирон дар қувваи корӣ хос аст, ки арзиши миёнаи он дар солҳои 2016–2019 мебошад. беш аз 20 ҷоиз ва дар соли 2020 каме бештар аз 5 ҷоизро ташкил дод. Ҳамин тариқ, пандемияи COVID-19 ба сатҳи муҳочирати хориҷӣ таъсири назаррас расонидааст.

Аммо қайд мекунем, ки дар нимсолаи аввали соли 2021 шумораи муҳочирони кории Тоҷикистонро тарккарда (160,1 ҳазор нафар) аллақай аз сатҳи соли 2020 гузаштааст.

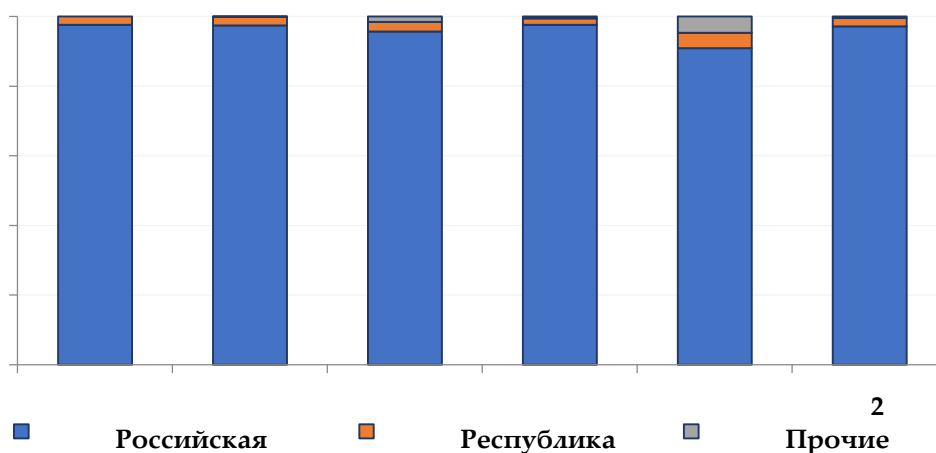

Ҷадвали 2 – Нишондиҳандаҳои асосии муҳоҷирати меҳнатӣ, ҳазор нафар

НОМИ НИШОНДИҲАНДАҲО	2016	2017	2018	2019	2020	2021 (6 моҳ.)
Ба хориҷа рафтани муҳоҷирони меҳнатӣ, аз ҷумла:	517,3	487,8	484,2	530,9	129,8	160,1
Мардон	435,5	419,7	419,7	453,9	112,9	136,6
Занон	81,9	68,0	64,5	77,0	16,9	23,5
Давлатҳое, ки муҳоҷирони меҳнатӣ – шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистонро қабул мекунанд, аз ҷумла:						
Федератсияи Россия	504,9	475,2	,3	518,1	117,9	155,5
Ҷумҳурии Қазоқистон	12,4	12,3	13,6	9,8	5,7	3,8
Дигар кишварҳо	0,0	0,2	7,3	3,0	6,2	0,8

Сарчашма: Рынок труда в Республике Таджикистан 2020. Статистический ежегодник Республики Таджикистан 2020. – Душанбе: АСПРТ, 2021.

Аксарияти мутлақи муҳоҷирони меҳнатӣ барои кор ба Федератсияи Россия мераванд, ки ҳиссаи онҳо дар ҷуғрофияи муҳоҷирони хориҷӣ аз Тоҷикистон каме бештар аз 97% мебошад (расми 2). Тақрибан 2% муҳоҷирон ба Ҷумҳурии Қазоқистон ва камтар аз 1% ба дигар кишварҳои хориҷи наздик ва дур (Қирғизистон, Ўзбекистон, Туркия, ИМА, Аморти Муттаҳиди Араб, Корея ва Олмон) мераванд.

Расми 2. Ҷуғрофияи муҳоҷирони меҳнатие, ки ба хориҷа мераванд, %

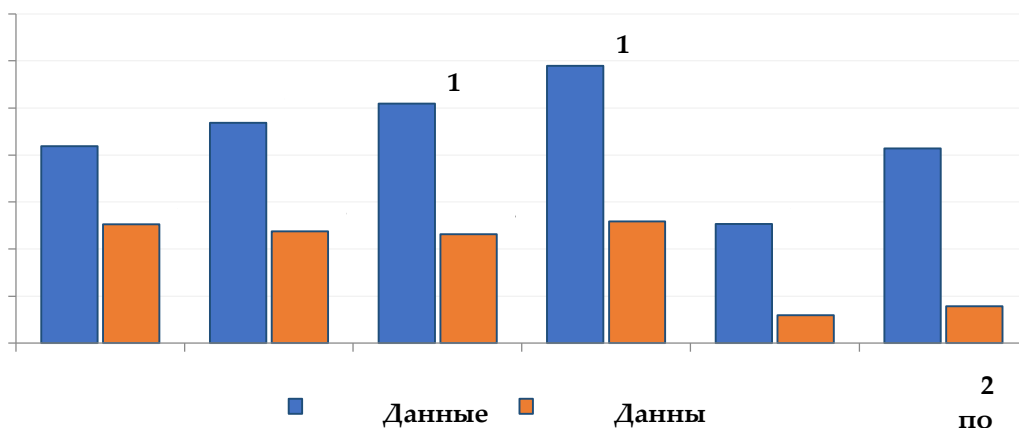
Сарчашма: Рынок труда в Республике Таджикистан 2020. Статистический ежегодник Республики Таджикистан 2020. – Душанбе: АСПРТ, 2021.

Тақсимои ҷуғрофии муҳоҷирати меҳнатии хориҷӣ, ба истиснои соли 2020, ки дар шароити пандемияи COVID-19 ва маҳдуд шудани ҳаракати одамон, дар пасманзари ба таври назаррас коҳиш ёфтани шумораи муҳоҷирон, тақсимои каналҳои муҳоҷират ба амал омад. Дар натиҷа, ҳиссаи Русия то 90,8 фоиз кам шуд, ҳиссаи Қазоқистон ва дигар кишварҳо афзоиш ёфт.

Дар расми 3, ба ғайр аз маълумоти АСПРТ, маълумоти Вазорати корҳои дохилии Федератсияи Россия оид ба бақайдгирии муҳоҷирати шаҳрвандони Тоҷикистон, ки мақсади ворид шудан корро нишон додаанд, оварда шудааст. Бояд қайд кард, ки маълумоти Вазорати корҳои дохилии Русия аз маълумоти Тоҷикистон ба маротиб бештар аст. Ҳисоби

Русия бар асоси теъдоди умумии шаҳрвандони Тоҷикистон, ки ба ин кишвар ворид мешаванд, сурат мегирад, ки дар ин сурат афродеро, ки аз қаламрави Русия баромада ва дубора ворид шудаанд, дубора шуморидан мумкин аст, яъне ҳамон муҳоҷирро чанд бор ҳисоб кардан мумкин аст. Дар Тоҷикистон ҳангоми сафар ба хориҷа (аз ҷумла, ба Русия) шаҳрвандони Тоҷикистон қортҳои муҳоҷиратро пур мекунанд, ки дар он ҳадафи сафар (қор, таҳсил, сайёҳӣ, табобат, сафар ва ғ.) нишон дода мешавад, мутаносибан қониби Тоҷикистон шумораи муҳоҷирони меҳнати хориҷӣ танҳо онҳое, ки мақсади сафарашон қор аст.

Нуқтаҳои муайяне ҳастанд, ки метавонанд дар арзёбиҳои ҳарду қониб носаҳеҳ бошанд. Ҳамин тариқ, дар соли 2021 қониби Русия сутуни «Бақайдгирии ибтидоӣ»-ро хориҷ қорд, ки ба мо имкон намедиҳад, ки ҳолатҳои бақайдгирии муҳоҷирати муҳоҷирони меҳнати дар ибтидо ба қайд гирифташуда ба таври яқхела муайян қорда шаванд. Дар Тоҷикистон ҳолатҳое мушоҳида мешавад, ки шаҳрвандоне, ки бо мақсади қор ба хориҷи кишвар (аз ҷумла, ба Русия) сафар қордаанд, дар бархе аз нуқтаҳои марзии Тоҷикистон қорти муҳоҷиратро пур намекунанд. Инчунин, қайд мекунем, ки ҳангоми пур қордани қортҳои муҳоҷират шаҳрвандоне, ки аз кишвар хориҷ мешаванд, намеавонанд «қор»-ро ҳадафи сафар нишон диҳанд, қорчанд дар асл қор ҳадафи асосӣ аст.

Расми 3. – Маълумот дар бораи шумораи муҳоҷирони хориҷӣ

Сарчашма: Рынок труда в Республике Таджикистан 2020. Статистический ежегодник Республики Таджикистан 2020. – Душанбе: АСПРТ, 2021.

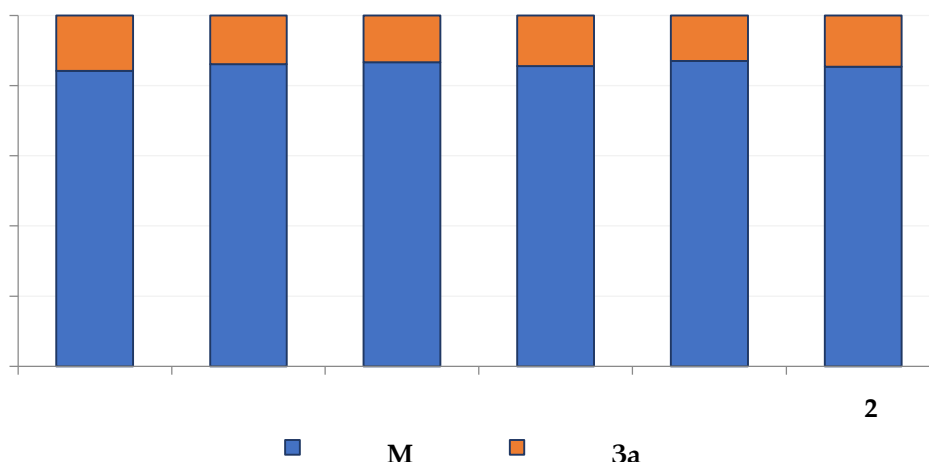
Эҳтимол меравад, ки маълумоти муҳоҷират дар байни ин ду тахмин қой дорад. Масалан, тибқи маълумоти Бонки Осиёи Русд, “дар соли 2019 780 829 нафар дар хориҷи кишвар ба ҳайси муҳоҷири байналмилалӣ қор қордаанд, ки тақрибан 14% қувваи қориро ташкил медиҳад. Тибқи маълумоти Пажӯҳишгоҳи сиёсати муҳоҷират тақрибан 800 000 муҳоҷири тоҷик дар Федератсияи Русия қор меқорданд» [1]. Бино ба маълумоти Сарраёсати Вазорати қорҳои дохилии Русия, то 30 сентябри соли 2021 567,4 ҳазор шаҳрванди Тоҷикистон танҳо тибқи патент (расмӣ) қор мекунанд.

Тақсимои муҳоҷирати меҳнатӣ аз рӯи қинс низ устувори қофии соҳторро нишон медиҳад: қиссаи мардон дар муҳоҷирати меҳнатӣ дар давраи омӯзишӣ ба қисоби миёна 85,5 фоизро ташкил медиҳад, ба истиснои соли 2020, ки дар давраи пандемияи COVID-19, бисёр занҳо дар қонаҳо монданд. Дар соҳтори муҳоҷирати меҳнати хориҷӣ бартарӣ доштани мардонро метавон бо ду сабаби асосӣ, қам дохилӣ ва қам беруни шарҳ дод:

1. Дар Тоҷикистон мардонро саробони асосии оила меқорданд; занон, махсусан дар оилаҳои серқорзанд дар қона нишаста, ба қори рӯзқор ва тарбияи қорзандон машғул мешаванд.

2. Дар кишварҳои қабулқонандаи муҳоҷирон (дар Русия, аз ҷумла) ба «қасби мардона», асосан дар соҳаи соҳтмон талабот зиёд аст.

Бояд гуфт, ки нишондиҳандаҳои гендерии муҳоҷирати меҳнати хориҷӣ аз рӯи маълумоти Агенсии омери назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон (Расми 10) аз маълумоти дар натиҷаи Тадқиқоти қувваи корӣ 2016 гирифташуда фарқ мекунад. Тибқи маълумоти Тадқиқоти қувваи корӣ 2016, 95,1% муҳоҷирони кории хориҷиро мардон ва 4,9% занон ташкил медиҳанд.

Расми 4. – Сохтори гендерии муҳоҷирони меҳнатӣ аз Тоҷикистон, %

Сарчашма: Рынок труда в Республике Таджикистан 2020. Статистический ежегодник Республики Таджикистан 2020. – Душанбе: АСПРТ, 2021.

Аксари марди муҳоҷир “дар баҳши сохтмон кор пайдо мекунад, асосан ба ҳайси коргарони беихтисос. Аксари занон дар соҳаи хизматрасонӣ (тозакунӣ, хизматрасонӣ дар тарабхонаҳо, нигоҳубини пиронсолон ва кӯдакон, фуруши мол, нонпазӣ ва пухтупаз) кор мекунад» [2].

Ҳамчунин, қайд кунем, ки қисми хеле ками муҳоҷирони меҳнатӣ (тибқи баъзе ҳисобҳо, на бештар аз 15%) оилаҳои худро бо худ мебаранд, ҳарчанд ин метавонад ҳам аз ҷиҳати иҷтимоӣ-психологӣ ва ҳам аз нигоҳи иқтисодӣ муфид бошад.

Доштани оила то андозае ба равандҳои ҳамгироии иҷтимоӣ-фарҳангӣ дар кишвари қабулкунанда мусоидат намуда, хатари рафтори девиантиро коҳиш медиҳад ва ҳамзамон имкони ба даст овардани кор дар оилаҳои муҳоҷирро зиёд мекунад. Аз тарафи дигар, ин ба хароҷоти изофӣ барои муҳоҷирони корӣ вобаста ба манзил, таҳсилот ва тандурустӣ алоқаманд аст.

АДАБИЁТ

1. Садовая, Е.С. Новые тенденции в социально-трудовой сфере: институциональный аспект [Текст] / Е.С. Садовая // Мировая экономика и международные отношения. – 2013. – № 11. – С. 29-44.
2. Отчеты Миграционной службы Республики Таджикистан, 2011 – 2022 гг.
3. Наумов А.В., Кибальник А.Г., Орлов В.Н., Волосюк П.В. Международное уголовное право: учебник для вузов / А.В. Наумов, А.Г. Кибальник, В.Н. Орлов, П.В. Волосюк. – М.: Юрайт, 2013. – С. 76-77.

ВАЗЪИ МУОСИР ВА ТАМОЮЛОТИ ИНКИШОФИ МУҲОҶИРАТИ МЕҲНАТӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Мақолаи мазкур ба омӯзиши масоили вазъи муосир ва тамоюли рушди муҳоҷирати меҳнатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баҳшида шудааст. Аз ҷумла, қайд карда шудааст, ки муҳоҷирати меҳнати хориҷӣ ин муҳоҷирати муваққатӣ мебошад, ки бо дарёфти кор берун аз давлати худ амалӣ мегардад. Тибқи методологияи СБМ, муҳоҷирони кории хориҷӣ бояд аз кори кишвари асл, яъне Тоҷикистон хориҷ карда шаванд.

КАЛИДВОЖАҲО: муҳоҷирати тасодуфӣ қувваи корӣ, мавсимӣ, қувваи корӣ, фоидаи иқтисодӣ, музди кор, сабабҳои иқтисодӣ.

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ТРУДОВОЙ МИГРАЦИИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Данная статья посвящена изучению современной ситуации и тенденций развития трудовой миграции в Республике Таджикистан. В частности, было отмечено, что внешняя трудовая миграция – это временная миграция, связанная с поиском работы за пределами своей страны. Согласно методологии МОТ, иностранные работники должны быть исключены из работы страны происхождения, то есть Таджикистана.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: случайная миграция рабочей силы, сезонность, рабочая сила, экономические выгоды, заработная плата, экономические причины.

CURRENT STATE AND DEVELOPMENT TRENDS OF LABOR MIGRATION IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This article is devoted to the study of the current situation and trends in the development of labor migration in the Republic of Tajikistan. In particular, it was noted that external labor migration is temporary migration associated with searching for work outside one's country. According to the ILO methodology, foreign workers should be excluded from the work of the country of origin, that is, Tajikistan.

KEYWORDS: random migration of labor, seasonality, labor force, economic benefits, wages, economic reasons.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Худоиев Мурод Назарович* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи иқтисодиёти ҷаҳонии факултети молиявӣ иқтисодӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. E-mail: murod-1111@mail.ru. Телефон: **+992 939 41 30 20**.

Шодиева Хилола Шухратовна - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси 2-юми ихтисоси иқтисодиёти ҷаҳонӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. E-mail: hilola-2010@mail.ru. Телефон: **+992 938 90 27 97**.

Сведения об авторах: *Худоиев Мурод Назарович* - Таджикский национальный университет, кандидат экономических наук, доцент кафедры мировой экономики финансово-экономического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. E-mail: murod-1111@mail.ru. Телефон: **+992 939 41 30 20**.

Шодиева Хилола Шухратовна – Таджикский национальный университет, магистрант второго курса по специальности мировой экономики. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. E-mail: hilola-2010@mail.ru. Телефон: **+992 938 90 27 97**.

Information about the authors: *Khudoiev Murod Nazarovich* - Tajik National University, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of World Economy, Faculty of Finance and Economics. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki Avenue, 17. E-mail: murod-1111@mail.ru. Phone: **+992 939 41 30 20**.

Shodieva Hilola Shukhratovna - Tajik National University, second-year master's student in World Economy. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. E-mail: hilola-2010@mail.ru. Phone: **+992 938 90 27 97**.

НИЗОМИ ИДОРАКУНИИ КАДРҲО ДАР КОРХОНАҲОИ САНОАТӢ

Фаррухӣ Р., Мирзоева М.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар шароити муосир яке аз омилҳои муҳимтарини инкишофи корхона ин қувваи меҳнати ба ҳаракатоварандаи истеҳсолот мебошад. Бинобар ҳамин, барои ҳар як корхонаҳои саноатӣ неруи кадрӣ боигарӣ ё сарвати асосии рушд ба ҳисоб меравад.

Кадрҳои корхона захираи асосии ҳар як воҳиди иқтисодӣ ба шумор мераванд, ки ба сифату самаранокии истифодабарии онҳо натиҷаи ниҳии фаъолияти корхона вобастагӣ дорад. Аз ин рӯ, дониستاني ҳайати кадрҳои корхона ва тағйироти он барои идоракунии корхона шарт ва зарур аст [4, с.122]. Ҳадафи асосии идоракунии ҳайат ин таъмини самараноки фаъолияти хоҷагидории корхона мебошад.

Гузариш ба иқтисодиёти бозоргонӣ, хусусан, дар низоми идоракунии кадрҳо дар назди роҳбарияти корхона вазифаҳои нав гузошт. Идоракунии самараноки кадрҳо дар шароити муосир ба натиҷаҳои ниҳии фаъолияти истеҳсолию тичорати корхона таъсири калон мерасонад, зеро ташкили истеҳсолот, истифодаи самараноки ҳамаи захираҳои истеҳсолӣ, бо сифат истеҳсол кардани маҳсулот, афзоиши ҳосилнокии меҳнат, камкунии хароҷотҳои истеҳсолӣ ва умуман муваффақияти истеҳсолии корхона аз қобилият ва кордонии захираҳои меҳнатӣ (кадрҳои корхона) вобастагии калон дорад. Аз ҳамин сабаб ба масъалаҳои самаранок идора кардани кадрҳои корхона роҳбарият бояд ҳамеша аҳамияти ҷиддӣ зоҳир намояд.

Захираҳои меҳнати корхона (кадрҳои корхона) захираи муҳими ҳар як корхона ба ҳисоб меравад. Аз ин рӯ, ба роҳбари корхона дониستاني ҳайати корхона ва тағйироти он барои коркарди стратегия ва тактикаи идоракунии кормандон шarti зарурии муваффақияти он ба ҳисоб меравад.

Дар ҳар як корхона идоракунии кормандон яке аз бахшҳои муҳими менеҷменти корхона ба ҳисоб меравад. Он маҷмуи усулҳои бо ҳам алоқаманди иқтисодӣ, ташкилӣ ва иҷтимоӣ мебошад, ки самарабахш истифода бурдани неруи корӣ ва қобилияти зеҳнии захираҳои меҳнатиро дар бар мегирад. Бояд тазаққур дод, ки хусусияти хоси корхонаҳои саноатӣ ин миқдори зиёди ҷараёнҳои истеҳсолӣ мебошад, ки бо маҷмуи бо ҳам алоқаманди ҷараёнҳои табиӣ ва меҳнатӣ алоқамандӣ дорад. Бинобар ин, дар идоракунии кормандон хусусияти мазкурро ба назар гирифта, роҳбарияти корхона бояд барои ҳар як категорияи кормандон шароити мусоиди меҳнатӣ бо мақсади таъмини сатҳи баланди ҳосилнокӣ ва самаранокии меҳнат, истифода бурдани неруи меҳнатӣ стратегия ва тактикаи худро кор карда барояд. Зеро чи тавре ки Давлатов С.Н. қайд мекунад, ки нақши асосиро дар шароити имрӯза, баҳри пешрафт ва рушди иқтисодиёти дилхоҳ муассиса корманд ва малакаю дониши ӯ иҷро намуда истодааст [1, с.12].

Идоракунии захираҳои меҳнатӣ дар корхона бо коркарди сиёсати кадрӣ алоқаманд аст, ки банақшагирӣ, кироя ва ҷобачогузории қувваи корӣ; омӯзонидан, тайёркунӣ ва азнавтайёркунии коргарон; шароитҳои меҳнат ва музди меҳнатро дар бар мегирад. Бинобар ин, сиёсати кадрӣ ва мақсадҳои корхона дар соҳаи захираҳои меҳнатӣ бояд ба мақсадҳои умумии корхона мувофиқат намоянд.

Сиёсати кадрӣ имрӯза ба самаранокии қувваи корӣ, баландбардории ҳосилнокии меҳнат бо роҳи муҳайё намудани шароитҳои баланди меҳнатӣ, беҳшавии муносибатҳо дар ташкилот байни субъектони он бояд ба роҳ монда шавад [2, с.204].

Дар шароити муосир истифодаи самараноки захираҳои меҳнатӣ барои ҳар як корхона аҳамияти муҳим дорад, зеро барои истеҳсоли маҳсулоти баландсифат ва рақобатпазир мушкилиҳои зиёд мавҷуданд, ки бо масъалаҳои ҷалби захираҳои меҳнатӣ алоқамандӣ дорад. Дар ин ҳолат метавонад эҳтиёҷ ба кормандони иловагӣ пайдо шавад ва аз ҳисоби ҷалб намудани онҳо берун аз корхона пурра карда шаванд.

Истифодаи самараноки захираҳои меҳнатӣ ба афзоиши ҳаҷми маҳсулоти истеҳсолшаванда, паст кардани хароҷот барои истеҳсоли воҳиди маҳсулот, афзоиши ҳаҷми фоида ва баландбардории даромаднокии корхонаҳо ва дар натиҷа – баланд бардоштани самаранокии ва сифати кор мусоидат мекунад. Нурализода Н. дуруст қайд мекунад, ки дар шароити иқтисодии саноатӣ-аграрӣ барои тайёр намудани маҳсулоту хизматрасониҳои рақобатпазир талабот ба кормандони баландихтисос, ки аз техника ва технологияи инноватсионии наслҳои нав самаранок истифода бурда мешаванд, хело меафзояд [7, с.39].

Профессор Комилов С.Ҷ. дар асарҳои худ қайд менамояд, ки дар шароити иқтисодии баъдисаноатӣ корманд воситаҳои техникаеро, ки дар давоми фаъолияти худ истифода мебард, тағйир медиҳад ва дар шароити тағйирёбандаи институтсионалӣ амал мекунад [3, с.34]. Дар навбати худ ин ба инсон имкон дод, ки на танҳо сарватҳои моддӣ фаълро тағйир диҳад, балки ҳамчун унсури асосӣ ва муҳимми қувваҳои истеҳсолӣ аз онҳо пеш гузарад.

Самаранокии фаъолияти корхона аз бисёр ҷиҳат аз механизми идоракунии кормандон вобастагии калон дорад. Аз ин ҷо аз тарафи роҳбарияти корхона ба коркарди механизми идоракунии кормандон аҳамияти калон дода мешавад.

Самаранокии истифодаи неруи кадрӣ калиди самаранокии фаъолияти истеҳсолии корхона, таъмини рақобатпазирӣ он мебошад. Бинобар ҳамин идоракунии кадрҳо яке аз муҳимтарин қисмҳои таркибии менҷменти захираҳои инсонӣ ба ҳисоб меравад, ки ба сифати равияи маҳсули инкишофи назария ташаккулёбии худро ёфт, яъне вақте ки коргар аз қисми хароҷот ба сарчашмаи асосии даромад мубаддал гардид. Дар ҷорҷубаи ин назария неруи кадрӣ ҳамчун унсури муҳимтарини сармояи корхона эътироф гардид ва хароҷотҳои барои меҳнати ӯ, омодакунӣ ва азнавтайёркунӣ, баландбардории ихтисоси коргар, ташкили шароити мусоиди фаъолият - ҳамчун намуди маҳсули маблағгузорӣ эътироф карда шуд.

Дар ҳар марҳилаи рушди муносибатҳои иқтисодӣ талабот ба кадрҳои дорои қобилияти корӣ дошта вучуд дошт. Дар давраи муосир бошад аҳамияти кадрҳо, неруи меҳнатии онҳо, омӯзиши онҳо, баланд бардоштани савияи донишу қобилият ва дар амал татбиқ кардани донишҳои назариявӣ онҳо боиси пешрафти фаъолияти истеҳсолии хоҷагидорӣ корхона мегардад. Ли Якокка бо мушқилиҳои саноатӣ рӯ ба рӯ шуда, қайд намудааст, ки ҳамаи амалиётҳои хоҷагидориро, дар ниҳоят, бо се калима ифода кардан мумкин аст: одамон, маҳсулот, фоида. Дар ҷойи аввал одамон меистанд. Агар шумо дастаи бозьтимод надошта бошед, он гоҳ аз боқимонда омилҳои истеҳсолот гумон аст, ки ягон кор карда шавад [5].

Механизми мусоиди ташаккул ва инкишофи корхона дар шароити муосир пеш аз ҳама аз натиҷаҳои меҳнати кормандон вобастагии калон дорад. Дар мавриди омӯзиши асосҳои назариявӣ кадрҳои корхона дар низомии иқтисодии давлатҳои пешқадам имкони ба ҳулосаи зерин омаданро медиҳад, ки нақши кадрҳо на танҳо дар ҳалли мушқилоти корхона, балки ҳам тамоми саноат ҳалқунанда ба шумор меравад ва қабл аз ҳама дар ҳалли масоили зерин асос меёбад, ба монанди: ташаккул ва инкишофи истеҳсолот, дуруст муайян намудани аввалиятҳои он, ҷорӣ намудани фишангҳо ва стратегияҳои, ки ба азнавсозии технологияи истеҳсолот равона шуда бошанд, ҷонибдорӣ равандҳои, ки ҷиҳати рушди дониш ва малакаи ҳайат вобаста бошанд ва инчунин таъмин намудани дараҷаи қаноатмандии бозор бо маҳсулоти дараҷаи баланди илмию техникӣ. Вобата ба ин Ҳодиев Д.А. қайд мекунад, ки барои татбиқи саноатикунӣ иқтисодӣ неруи инсонӣ ҳамчун захираи асосӣ ба ҳисоб рафта, дар баъзе маврид нарасидани кадрҳои баландихтисос барои рушди соҳаи саноат монетаи ҷиддӣ эҷод менамояд [10, с.103].

Зимни равон намудани назари илмӣ ба аввалиятҳои номбурда нақши калидиро бе воситаи кадрҳо мебаранд. Хусусан истеъдод, дониш ва уҳдадорӣҳои кормандон ҷиҳати дар сатҳи сифати баланд ба амал баровардани натиҷаҳои меҳнати худ сатҳи рақобатпазирӣ дар низомии муносибатҳои бозорӣ роҷеъ ба рушди иқтисодӣ муайн мекунад.

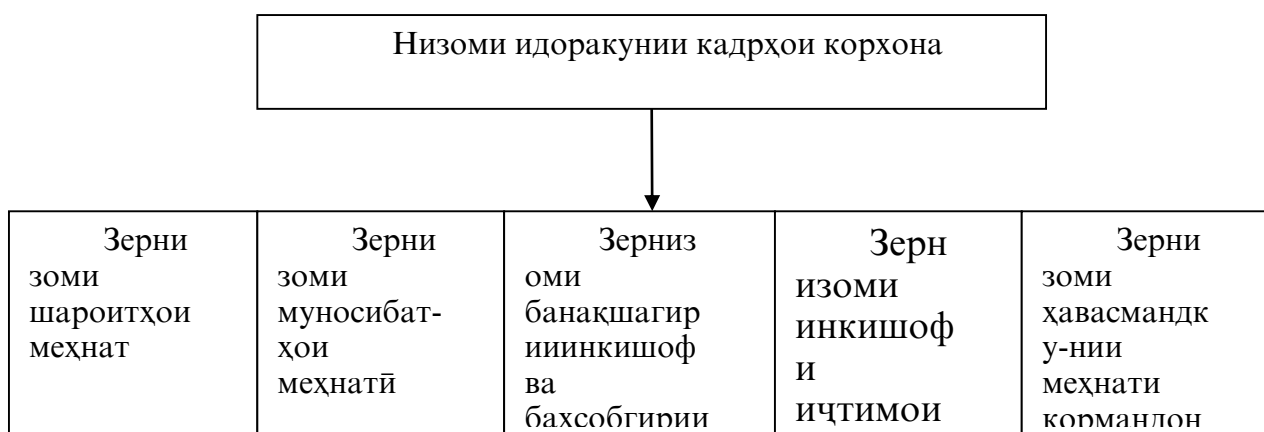
Мақсади идоракунии кадрҳо водор кардани кормандон ба инкишофи қобилияти онҳо баҳри ба натиҷаҳои баланди маҳсулнокии меҳнат расидан мебошад.

Баландбардории самаранокии идоракунии кадрҳо аз ҳисоби истифодаи омилҳои зерин комёб мегардад:

- ташкили хуби ҷойҳои корӣ;
- истифодаи оқилонаи майдонҳои истеҳсолӣ;
- мунтазам азнавомодакунӣ ва баланд бардоштани ихтисоси кормандон;
- таъмини устувори шуғл дар корхона;
- коркард ва баамалбарории барномаҳои гуногуни иҷтимоӣ-иқтисодӣ;
- баланд бардоштани рақобатпазирии корхона ва ғайраҳо.

Аз ин ҷо ба хулоса омадан мумкин аст, ки мақсади асосии низоми идоракунии кадрҳо дар шароити муносири тараққиёти бозоргонӣ ин таъмини корхона бо захираҳои меҳнатӣ, ташкили истифодаи самаранокии онҳо ва инкишофи касбию иҷтимоии онҳо мебошад.

Вобаста ба ин мақсадҳо низоми идоракунии кадрҳои корхона ташаккул меёбад (расми 1).

Расми 1. Низоми идоракунии кадрҳои корхона.

Дар расми 1 таркиби вазифавии зерсохтори низоми идоракунии кадрҳои корхона нишон дода шудааст, ки бо идоракунии захираҳои меҳнати корхона машғул мебошанд. Ғайр аз ин самаранокии идоракунии кадрҳои корхона бо сохтори истеҳсолии оқилонаи корхона, ташкили самаранокии идоракунии алоқаманд мебошад.

Механизми идоракунии кормандон маҷмуи мақсадҳо, вазифаҳо ва самтҳои асосӣ, инчунин, намудҳо ва усулҳои мувофиқи механизми идоракунии ифода мекунад, ки ба таъмини афзоиши самаранокии истеҳсолот, баландбардории ҳосилнокии меҳнат ва сифати кор равона карда шудааст.

Мақсади идоракунии кормандон дар ташаккулёбӣ, инкишоф ва баамалбарории самаранокии неруи меҳнати корхона ифода меёбад.

Барои ба ин мақсад ноил гаштан бояд вазифаҳои зерин дида баромада шаванд:

- 1) коркард ва баамалбарории сиёсати кадрӣ ва принципҳои фаъолияти хоҷагидорӣ;
- 2) коркарди чадвали штатии кормандон мувофиқи стратегияи корхона ва сохтори он;
- 3) коркарди талаботҳои касбӣ-ихтисосӣ;
- 4) таъмини ҷойҳои корӣ бо мутахассисон;
- 5) танзими ҳайати кормандон;
- 6) баҳодиҳии кормандон, аттестатсия, ҷобачогузорӣ;
- 7) таҳлили муносибатҳои байниҳамдигарӣ, пешгирии муноқишаҳо;
- 8) ташаккулёбии кормандони захиравӣ, ояндабинии рушди кормандон;
- 9) мутобиқшавии касбии кормандон;
- 10) омодакунӣ ва азнавтайёркунии кормандон.

Ҳамин тавр, дар шароити муносири коркарди механизми идоракунии кадрҳои корхона аҳамияти калон пайдо мекунад, зеро он имкон медиҳад, ки корхона ба мақсадҳои худ бо

натиҷаҳои баланди меҳнатӣ ноил гардад. Низоми идоракунии кадрҳои корхона ин намуди махсуси ҷаҳониши мутахассисони касбӣ – менеҷерон мебошад, ки мақсади онҳо баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат, ҷаҳониши кадрҳо, коркард ва амалигардонии сиёсати интихоб ва ҷобаҷогузори кадрҳо, ҳалли масъалаҳои бо омӯзонидан ва баландбардори ихтисоси кадрҳо алоқаманд, ба ҳисоб меравад.

АДАБИЁТ

1. Давлатов С.Н. Идоракунии сармоияи инсонӣ дар шароити зудтағйирёбандагии рушди ҷаҳонишавии иқтисодӣ. Автореферати диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии номзоди илмҳои иқтисодӣ. Душанбе, 2020. – 55 с.
2. Искандаров Ҳ.Ҳ., Давлатов С.Н. Сармоияи инсонӣ ва нақши он дар рушди идоранамоии иқтисодиёти муосир. Маводи конференсияи байналмилалӣ илмию амалӣ дар мавзӯи «Саноатикунонии босуръат ва масоили амалигардонии он дар Тоҷикистон» (ш. Душанбе, 17-уми февралӣ соли 2023). - С.198-208.
3. Комилов С.Дж. Теория инновационного развития / С.Дж. Комилов. Монография. – Душанбе: «Шарки озода», 2019. – 264 с.
4. Комилов С.Ҷ., Низамова Т.Д., Давлатзод У. Иқтисоди корхона. Китоби дарсӣ. Душанбе, 2015. – 436 с.
5. Ли Якокка. Карьера менеджера. М.: Попурри, 2017. – 230 с.
6. Масалова Ю. А. Инновационный менеджмент в управлении персоналом. — М.: Юрайт. 2023. 192 с.
7. Нуралӣзода Н. Рушди низоми тайёркунии кадрҳои ихтисосманд барои соҳаи саноат дар шароити гузариш ба иқтисодиёти саноатӣ-инноватсионӣ. Автореферати диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии номзоди илмҳои иқтисодӣ. Душанбе, 2018. – 56 с.
8. Овчинникова Т. Новая парадигма управления персоналом в условиях переходной экономики / Т. Овчинникова //Управление персоналом. – 2014. – №7. – С.34-39.
9. Руденко А. М., Котлярова В. В. Управление персоналом. Учебное пособие. — М.: Феникс. 2022. 318 с.
10. Ходиев Д.А. Институциональная среда формирования и развития человеческого капитала //Вестник Воронежского государственного университета. Серия: Экономика и управление. 2009. № 2. - С. 101-107.

НИЗОМИ ИДОРАКУНИИ КАДРҲО ДАР КОРХОНАҲОИ САНОАТӢ

Дар мақола омӯзиши масъалаҳои нақши кадрҳои корхона дар рушди корхонаҳои саноатӣ мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Дар мақола қайд карда мешавад, ки дар қатори дигар омилҳои захираҳои меҳнатӣ яке аз омилҳои муҳими расидан ба ҳадафҳои рушди устувори корхона ба ҳисоб меравад. Инчунин, дар мақола механизми идоракунии кадрҳо дар корхонаҳои саноатӣ баррасӣ карда шудааст, ки дар коркарди низоми идоракунии кормандон асос ёфтааст.

КАЛИДВОЖАҲО: кадрҳои корхона, захираҳои меҳнатӣ, нерӯи меҳнатӣ, сиёсати кадрӣ, механизми идоракунии кадрҳо, менеҷменти захираҳои инсонӣ.

СИСТЕМА УПРАВЛЕНИЯ ПЕРСОНАЛОМ НА ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

В статье рассматриваются роль кадров предприятия в развитии промышленных предприятий. В статье отмечается, что среди других факторов трудовые ресурсы являются одним из важных факторов достижения целей устойчивого развития предприятия. Также в статье рассматривается механизм управления персоналом на промышленных предприятиях, в основе которого лежит разработка системы управления персоналом.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: кадры предприятия, трудовые ресурсы, трудовой потенциал, кадровая политика, механизм управления персоналом, менеджмент человеческих ресурсов.

PERSONNEL MANAGEMENT SYSTEM AT INDUSTRIAL ENTERPRISES

The article discusses the role of enterprise personnel in the development of industrial enterprises. The article notes that, among other factors, labor resources are one of the important factors in achieving the goals of sustainable development of an enterprise. The article also discusses the mechanism of personnel management at industrial enterprises, which is based on the development of a personnel management system.

KEYWORDS: enterprise personnel, labor resources, labor potential, personnel policy, personnel management mechanism, human resource management.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Фарруҳӣ Раҳимбердӣ* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзоди илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи иқтисодиёти корхонаҳо ва соҳибкорӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рудақӣ, 17. Телефон: **918-99-49-59**. E-mail: **ffarruhruz@mail.ru**

Мирзоева Мунира Эраҷовна – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистрант. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рудақӣ, 17. Телефон: **(+992) 935-25-72-72**.

Сведения об авторах: *Фаррухи Рахимберди* - Таджикский национальный университет, кандидат экономических наук, доцент кафедры экономики предприятия и предпринимательства. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **918-99-49-59**. E-mail: **ffarruhruz@mail.ru**
Мирзоева Мунира Эраджовна – Таджикский национальный университет, магистрант. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **(+992) 935-25-72-72**.

Information about the authors: *Farrukhi Rakhimberdi* - Tajik National University, Candidate of economic sciences, Associate Professor of the Department of Enterprise and Enterprise Economics. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17. Phone: **918-99-49-59**. E-mail: **ffarruhruz@mail.ru**
Mirzoeva Munira Erajovna - Tajik National University, master`s student. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17. Phone: **(+992) 935-25-72-72**.

МАВҚЕИ ЗАХИРАҲОИ МОЛИЯВӢ ДАР НИЗОМИ ИҚТИДОРИ ЗАХИРАВИИ КЛАСТЕРҲОИ САНОАТӢ

Рахмонов Ҷ.Р., Мансурова З.Т.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар шароити муносири рушди иқтисодиёт яке аз омилҳои рушд кластерҳои саноатие маҳсуб меёбанд, ки дар самт ва соҳаи худ самаранок фаъолият намуда, рақобатпазирии худро дар бозорҳои ватанию хориҷӣ таъмин карда метавонанд. Онҳо барои самаранок амалисозии фаъолияти хоҷагидорӣ, истеҳсоли маҳсулот, ба даст овардани даромадҳо ва андушти пасандоз бояд иқтисодии захиравии муайянро доро бошанд ва саривақт фаъолиятшонро бо захираҳои моддӣ, меҳнатӣ, молиявӣ, техникӣ ва иттилоотӣ таъмин намоянд.

Қайд кардан зарур аст, ки дар низоми иқтисодии захиравии кластерҳои саноатӣ нақши захираҳои молиявӣ бештар аст, махсусан барои кластерҳои навтаъсис, чунки ташаккули ба ҳамаи дигар захираҳо аз он вобастагии зиёд дорад. Маҳз дар ҳаҷми кофӣ мавҷуд будани захираҳои молиявӣ, истифодаи самаранокии онҳо вазъи умумии корхона, қобилияти пардохткунӣ доштан, устувории молиявӣ ва рақобатпазирӣ муайян месозанд. Дар робита бо ин вазифаи муҳимми кластерҳои саноатӣ ин пайдо намудани имкониятҳои зиёдсозии захираҳои молиявӣ ва истифодаи оқилонаи онҳо бо мақсади баландбардории самаранокии фаъолияти корхонаҳои кластери саноатӣ мебошад.

Дар тамоми давраҳои фаъолият субъектҳои кластерҳои саноатӣ бо масоили таъмин ва идоракунии захираҳои молиявӣ рӯ ба рӯ мешаванд. Маълум аст, ки нишондиҳандаҳо ва амалиётҳои, ки дар нақшаи фаъолияти онҳо пешбинӣ шудаанд, таъминоти захираҳои молиявиро талаб менамоянд. Бинобар ин, дар субъектҳои кластерҳои саноатӣ бо мақсади дуруст ба роҳ мондани фаъолияти истеҳсоли-хоҷагидорӣ ва тичоратӣ бояд низоми таъминоти молиявӣ ва идораи он самаранок ба роҳ монда шавад. Моҳияти захираҳои молиявӣ ба воситаи мафҳумҳои даромад, фоида, даромаднокӣ, арзиши асли, воситаҳои асосӣ гардон, истеҳлок, зарар ва ғайра зоҳир мегардад.

Бо мақсади зиёд намудани маблағгузори аъзои кластерҳои ташкилшаванда пур кардани фондҳои асосӣ ва ба гардиши корхона ворид намудани маблағҳои иловагӣ, сармояи оинномавӣ метавонад зиёд карда шавад. Афзоиши сармояи оинномавӣ ҳам аз ҳисоби маблағгузориҳои иловагии иштирокчиён (воситаҳои пулӣ ё молу мулк), ҳам аз ҳисоби амволи ширкат имконпазир аст. Академик Ҷ.С. Пириев чунин қайд намудааст, ки ташаккули кластерҳо дар асоси намудҳои афзалиятноки фаъолияти иқтисодӣ ва фаъолияти самарабахши онҳо ба баланд бардоштани рақобатпазирии минтақа мусоидат мекунад, ки истифодаи оптималии захираҳои мавҷудаи худро бо мақсади таъмин намудани устувории иқтисодӣ, экологӣ, иҷтимоӣ ва демографии минтақа натиҷаи он хоҳад буд [4, с.67].

Идоракунии захираҳои молиявӣ – ин маҷмуи усулҳои мақсаднок амалиётҳо, фишангҳо, тарзҳои таъсиррасонии ба намудҳои гуногуни маблағҳо барои ба дастории натиҷаҳои муайян мебошад. Қайд кардан зарур аст, ки ҳангоми фаъолияти ҷорӣ субъектҳои кластер захираҳои молиявӣ асосан дар марҳилаи истеҳсолот ташаккул меёбанд, ҳангоме, ки арзиши нав ба амал меояд, ва арзиши кӯҳна аз байн бурда мешавад. Лекин ташаккули ҳақиқии захираҳои молиявӣ танҳо дар марҳилаи тақсмотӣ оғоз меёбад. Истифодаи захираҳои молиявӣ асосан бо воситаи фондҳои пулӣ таъиноти мақсадноки маҳсус амалӣ мегардад. Лекин шакли ғайрифондии истифодаи онҳо низ имконпазир аст.

Фондҳои молиявӣ – ин қисми муҳимми таркибии низоми умумии фондҳои пулӣ мебошад, ки дар кластерҳои саноатӣ ташкил ёфтани он имконпазир аст. Шакли фондии истифодаи захираҳои молиявӣ бо таври объективӣ бо талаботҳои аз нав истеҳсолкунии васеъ пешақӣ муайян гардидааст ва дорои баъзе бартариятҳо нисбат ба шакли ғайрифондӣ мебошад.

Нишон додан зарур аст, ки захираҳои молиявии субъектҳои кластерҳои саноатӣ аз ҳисоби кадом сарчашмаҳо ташаккул меёбанд:

- сармояи оинномавӣ (аз ҳисоби ҳиссагузориҳои субъектҳои кластер);
- ғоида аз истеҳсол ва фурӯши маҳсулот;
- даромад аз фурӯши фондҳои асосии зиёдатӣ ва фарсудаи шуда;
- даромад аз фурӯши коғазҳои қимматнок;
- даромад аз ҳисоби ба иҷора додани амвол (дастгоҳу таҷҳизот, бино, ҳудуди ҷойгиршавӣ ва ғ.);
- даромад аз ҳисоби сармоягузориҳо;
- даромад аз ҳисоби аъзоҳаққиҳои ҳайати меҳнатӣ;
- даромад аз ҳисоби ҷуброни суғуртавӣ;
- ғоида аз ҳисоби ҳар гуна амалиётҳои молиявӣ (хариду фурӯши коғазҳои қиматноки дигар ширкату корхонаҳо).

Ташаккулёбии захираҳои молиявӣ аз ҳисоби ҳар яке аз ин сарчашмаҳо хусусиятҳои ба худ хосро дошта, тавассути амалигардонии равандҳои гуногун сурат мегиранд [8, с.208].

Яке аз унсурҳои муҳими ҷамъшавии захираҳои молиявӣ дар кластерҳои саноатӣ ҳиссаҷудокунии истеҳлоқӣ мебошад, ки дар шакли фонди истеҳлоқӣ ташаккул меёбад. Захираҳои молиявии фонди истеҳлоқии субъектҳои кластерҳои саноатӣ дар ду самт истифода мешаванд: яқум, барои таъмири асосӣ ва қисман нав кардани фондҳои асосии истеҳсолӣ (модернизатсия), дуҷум, барои пурра нав кардани фондҳои асосии истеҳсолӣ (реноватсия). Дуруст банақшагири намудани ташкили фондҳои молиявӣ барои корхонаҳои кластер заминаи кофиро ҷиҳати назорати ҳаракати захираҳои молиявӣ муҳайё месозад. Бинобар ин, барои самаранокгардонии идора, тақсим ва истифодабарии захираҳои молиявии кластери саноатӣ нақша аҳамияти муҳимро банақшагирии молиявӣ ба худ касб мекунад. Банақшагирии молиявӣ ҳамчун қисмати асосии нақшаи ғайрифаъолияти корхонаҳои дар дохили кластер амалкунанда баромад мекунад. Вай ҳамчун воситаи банақшагирии дохилиистеҳсолӣ ва воситаи асоснокии қарзгири аз ҳисоби маблағҳои беруна (банк, бучет, дигар корхонаҳо) хизмат мекунад [7, с.97].

Дар нақшаи молиявӣ ҷамъи арзиши ҳамаи қисмҳои нақшаи ғайрифаъолияти субъектҳои кластер ифода карда мешавад. Нақшаи молиявӣ имкон медиҳад, ки сарчашмаҳои ҳаҷми захираҳои молиявии заруриро барои таъмини истеҳсолот, тамоюли истифодаи воситаҳо, миқдори пули нақди зарури, натиҷаи ғайрифаъолияти ҷорӣ ва интиҳои истеҳсолотро сари вақт дар намоянд. Дар навбати худ сармоягузори бояд самаранокии воситаҳо, ҷиғунагии боздеҳи воситаҳо, ҳаҷми ғоидаву дивиденд ва муҳлати хароҷотбарори воситаҳои сари вақт дарк намоянд.

Нақшагирии ғайрифаъолияти молиявии корхона низ бо натиҷаҳои истеҳсолот зич алоқаманд буда, ду масъалаи асосиро, аз ҷумла тақсиму истифодаи захираҳои молиявӣ ва истеҳсолоти маҳсулоти тайёриро ба танзим медиҳад. Даромади корхона ва ё ин ки ғоида дар шароити бозор шакли асосии худзахиракунии молия буда, молиякунонии ҳама гуна ғайрифаъолияти истеҳсолӣ-ҳочагидорӣ ва муносибатҳои иҷтимоӣ-меҳнатии ҳайати кормандон ба ҳисоб меравад. Бинобар ин, афзунсозии ғоида ва ё даромади корхона мақсади асосӣ ва ниҳонии ҳама гуна нақшагири дар корхона мебошад ки ҳадаф аз он таъмини самаранокии захираҳои молиявии корхонаҳо маҳсуб мешавад. Ғоида ва даромад танҳо дар шароити баҳамтаъсиррасонии меҳнат ва сармоя ба вучуд меояд.

Нақшагирии молиявӣ ин банақшагирии даромад ва самтҳои харҷномаи воситаҳои пулӣ барои таъмини инкишофи кластерҳои саноатӣ ва субъектҳои онҳо муҳим арзёбӣ карда мешаванд. Нақшагирии молиявӣ тавассути таҳияи нақшаҳои молиявии харҳела ва таъиноти гуногундошта вобаста ба мақсад ва объекти нақшагири амалӣ карда мешавад. Дар ин асос нақшаҳои молиявиро ба дарозмуддат, ҷорӣ ва ғайриҷудо менамоянд.

Мисоли таҳияи нақшагирии ҷорӣ ва дарозмуддат бизнес – нақша мебошад, ки дар давлатҳои инкишофёфтаи иқтисоди бозорӣ ҳангоми ташкил додани ғайрифаъолияти нав коркарда шуда, истеҳсолоти маҳсулоти навро асоснок месозад. Бизнес-нақша дар марҳилаи аз се то панҷ сол таҳия, мешавад, ки асоси ғайрифаъолиятро ташкил медиҳад.

Бизнес-нақша танҳо нақшаи молиявӣ набуда, он инчунин барои коркардабароии дурнамои молиякунонӣ ва ҷалби сармоягузори конкретӣ бо шартҳои муайян барои таъсиси корхона ва ё молиякунонии барномаи нави истеҳсоли зарур мебошад.

Таҳияи бизнес-нақша ба идоракунии дохилии фаъолияти субъектони кластерҳои саноатӣ мусоидат намуда, дар асоси мақсадҳои дар пеш гузошташуда таҳия шуда, усулҳои амалисозии онҳо ва таъмини молиявӣ, моддӣ ва меҳнатиро дар бар мегирад. Таҳияи моҳиронаи бизнес-нақша имкон медиҳад, ки воситаҳои сармоягузор нигоҳ дошта шуда, эҳтимолияти муфлисшавӣ ба ҳадди камтарин расонида шавад.

Аз ин ҷо хулоса баровардан мумкин аст, ки таҳлили таркиби захираҳои молиявӣ ва муайянкунии мавқеи он дар маҷмуи иқтисодии захиравӣ муҳим арзёбӣ гардида, бо тамоми ҷанбаҳои фаъолияти субъектони кластерҳои саноатӣ алоқамандӣ дорад. Кластерҳои саноатӣ пеш аз ҳама бояд дар самти ташаккул, тақсим ва истифодаи захираҳои молиявӣ нақша ва барномаҳои махсусро таҳия намуда, амалӣ гардонанд, то ин ки мақсадҳои ниҳонии пешбининамудаи худро дар шакли даромад ва фоида комёб гарданд.

Ҳамин тавр, гуфтан мумкин аст, ки захираҳои молиявӣ дар баландбардории самаранокии фаъолияти кластерҳо ва корхонаҳои саноатии таркибии онҳо нақши калон бозида, муносибати ҷиддиро талаб мекунад. Дар соҳа ва бозор танҳо ҳамон кластер ва субъектони он фаъолиятро идома дода метавонад, ки аз ҷиҳати молиявӣ устувор бошад. Аз ин рӯ, тамоми субъектони кластерҳои саноатиро зарур аст, ки дар раванди фаъолияти худ ҷиҳати оқилона ташаккул додан ва истифода бурдани захираҳои молиявӣ нақша-чорабиниҳои мукамал коркард намуда, аз рӯи он назоратро дар ин самт самаранок ба роҳ монанд.

АДАБИЁТ

1. Низомова Т.Д. Роль кластеризации в развитии промышленности Таджикистан / Т.Д. Низомова // Вестник ТНУ. – 2016. – № 2/11 (220). – С.86-93.
2. Низомова Т.Д. Некоторые вопросы оценки эффективности промышленных кластеров / Т.Д. Низомова // Экономика Таджикистана. – 2017. – № 4. – С.59-62.
3. Пилипенко И.В. Принципиальные различия в концепции промышленных кластеров и территориально-производственных комплексов / И.В. Пилипенко // Вестник МГУ. – 2004. – №5. – С.3-9
4. Пириев Дж. С. Теоретические основы территориальной организации производства и региональной кластерной политики // Вестник Таджикского национального университета, серия экономических наук. – Душанбе, 2019. – С. 66-70.
5. Семенов С. Кластерная политика и ее организация / С. Семенов // Государственная служба. – 2009. – № 4. – С.19-23.
6. Скоч, А. Международный опыт организации кластеров /А. Скоч // Космополис. – 2006. – № 2. – С.118-135.
7. Стыров М. М. Финансовые ресурсы промышленных предприятий // [Электронный ресурс]: Директ-Медиа, 2015 г. - 163 с. Режим доступа: <http://www.knigafund.ru>
8. Федорова А.Ф., Кузнецова О.Р. Финансовые ресурсы предприятия // Журнал «Научный альманах» №1-1(27), 2017. – С.205-209.

МАВҚЕИ ЗАХИРАҲОИ МОЛИЯВӢ ДАР НИЗОМИ ИҚТИДОРИ ЗАХИРАВИИ КЛАСТЕРҲОИ САНОАТӢ

Дар мақолаи мазкур нақш ва аҳамияти захираҳои молиявӣ дар низоми иқтисодии захиравии кластерҳои саноатӣ баррасӣ гардида, сарчашмаҳои ташаккули онҳо тавсиф дода шудаанд. Инчунин, таъкид гардидааст, ки субъектони кластерҳои саноатӣ, пеш аз ҳама бояд дар самти ташаккул, тақсим ва истифодаи захираҳои молиявӣ нақша ва барномаҳои махсусро таҳия намуда, амалӣ гардонанд, то ин ки мақсадҳои ниҳонии пешбининамудаи худро дар шакли даромад ва фоида комёб гарданд.

КАЛИДВОЖАҲО: кластерҳои саноатӣ, молия, захираҳои молиявӣ, фоида, даромад, нақшаи молиявӣ, фондҳои молиявӣ, сармоягузориҳо.

МЕСТО ФИНАНСОВЫХ РЕСУРСОВ В СИСТЕМЕ РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦИАЛА ПРОМЫШЛЕННЫХ КЛАСТЕРОВ

В статье рассмотрены роль и значение финансовых ресурсов в системе ресурсного потенциала промышленных кластеров и описаны источники их формирования. Также было подчеркнуто, что субъекты промышленных кластеров должны, прежде всего, разработать и реализовать специальные планы и программы по

формированию, распределению и использованию финансовых ресурсов для достижения своих конечных целей в виде доходов и прибыли.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: промышленные предприятия, финансы, финансовые ресурсы, прибыль, доход, финансовый план, финансовые фонды, инвестиции.

PLACE OF FINANCIAL RESOURCES IN THE SYSTEM OF RESOURCE POTENTIAL OF INDUSTRIAL CLUSTERS

The article examines the role and importance of financial resources in the system of resource potential of industrial clusters and describes the sources of their formation. It was also emphasized that subjects of industrial clusters must, first of all, develop and implement special plans and programs for the formation, distribution and use of financial resources to achieve their ultimate goals in the form of income and profit.

KEYWORDS: industrial enterprises, finance, financial resources, profit, income, financial plan, financial funds, investments.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Раҳмонов Ҷалолиддин Равшанқулович* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи иқтисодиёти корхонаҳо ва соҳибкорӣ. **Суроға:** 734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ 17. Телефон: **(+992) 919007722.**

Мансурова Зухро Тоҷиддиновна – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистрант. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **935555379.**

Сведения об авторах: *Рахмонов Джалолиддин Равшанкулов*, кандидат экономических наук, доцент кафедры экономики предприятий и предпринимательства. **Адрес:** 734025, Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Телефон: **(+992) 919007722.**

Мансурова Зухро Тоҷиддиновна - Таджикский национальный университет, магистрант. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **935555379**

Information about the authors: *Rakhmonov Jaloliddin Ravshankulovich* - Tajik National University, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Enterprise Economics and Entrepreneurship. **Address:** 734025, Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **(+992) 919007722.**

Mansurova Zukhro Tojiddinovna - Tajik National University, master's student. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: **935555379.**

МУНОСИБАТҲОИ ТИЧОРАТИЮ ИҚТИСОДИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА ҶУМҲУРИИ МАРДУМИИ ЧИН

Норинов А.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Солҳои охир дар ҷаҳон ба Ҷумҳурии мардумии Чин диққати бештар дода мешавад, ки дар он ҷо дигаргуниҳои зиёди иҷтимоию иқтисодӣ ба амал бароварда шуда истодаанд. Бешубҳа дар нимаи асри XXI Чин ба қатори мамлакатҳои бузургтарини ҷаҳон табдил ёфта истодааст. Дар зери роҳбарии устувори Ҳизби Коммунистӣ иқтисодиёти мамлакат босуръати баланд рушд менамояд. Дар 30 соли охир суръати он 9,4%-ро ташкил намуд.

Агар ММД-и Чин соли 1978 147,3 млрд. доллари ИМА-ро ташкил намуда бошад, он гоҳ соли 2014 он ба 1,65 трлн. доллари ИМА расид ва дар соли 2022 18,3 трлн. доллари ИМА-ро ташкил намуд. Шиори «давлати пуққувват-халқи бой» амалӣ гардонида шуда истодааст. Новобаста ба вучудияти як қатор проблемаҳо ба мисли бекорӣ, нобаробарии иҷтимоӣ ва иқтисодӣ, нобаробарии инкишофи ноҳияҳо дастовардҳои ислоҳоти иқтисодӣ ба баланд бардоштани некуаҳволии 1,4 млрд. аҳолии мусоидат намуданд ва асоси устувори мамлакатро ташкил намуд. Ҷумҳурии мардумии Чин пайдарпай ба маркази осеғии сиёсӣ, иқтисодӣ, молиявӣ, фарҳангӣ ва илмӣ мубаддал гашта истодааст.

Бо робита ба ин, қисми зиёди мамлакатҳои ҷаҳон бо зарурияти муайянкунии мавқеи худ дар муносибат бо Чин дар садсолаи нав бархурдор мегарданд. Яке аз асоситарин ин масъалаи оқибатҳои геосиёсии рушди иқтисодии Ҷумҳурии мардумии Чин ба ҳисоб меравад.

Дар шароити гузариш ба иқтисоди бозорӣ зарурият ва моҳияти сиёсати давлатӣ пеш аз ҳама дар муносибатҳо зоҳир мегардад. Сиёсати давлатӣ бо мақсади ба танзим даровардани шуғл ва сатҳи нархҳо гузаронида мешавад. Бояд дар ин самт пеш аз ҳама ҳадафҳои миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба эътибор гирифта шавад.

Афзалиятҳои Тоҷикистон дар тичорати беруна, ҷалби инвестицияҳои мустақими хориҷӣ бояд ҳаматарафа таҳлил ёфта, самаранок истифода бурда шавад. Дар муносибатҳои иқтисодӣ бо мамлакатҳои хориҷӣ, пеш аз ҳама дар доираи гурӯҳҳои интегратсионӣ сиёсати давлатӣ барои таъмини инкишофи иқтисодии Тоҷикистон равона карда шавад. Ин масъала нисбати муносибатҳои Тоҷикистон бо Ҷумҳурии мардумии Чин бояд ба инобат гирифта шавад.

Барои баромадан аз ин мушкилот сиёсати беруни-иқтисодиро мукамал карда, соҳаҳои саноати тамоюли содиротидоштаро дастгирӣ намуда, диверсификатсияи сохтори содиротиро гузаронида, баланд бардоштани сатҳи техникаи истеҳсолот ва таъминоти иттилоотӣ лозим аст. Дар ин самт дараҷаи иштироки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар иттиҳодияҳои гуногуни ҳамгирӣ хеле ҷанбаи муҳим доништа мешавад. Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва тағйиротҳои геополитикӣ дар ҷаҳон инкишофи муносибатҳои Тоҷикистон бо Ҷумҳурии мардумии Чин характери доимиро касб кардааст.

Миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин муносибатҳои дипломатӣ 4 январи соли 1992 барқарор шудаанд. Сафорати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шаҳри Пекин аз 7 апрели соли 1997 фаъолият дорад. Сафорати Ҷумҳурии Мардумии Чин бошад дар шаҳри Душанбе аз 13 март соли 1992 фаъолият дорад.

Ҳамкориҳои Тоҷикистону Чин бо тамоюли зичи робитаҳо дар сатҳи баланд ва заминаи мустақами шартномавӣ ҳуқуқӣ тавсифёбӣ мешавад. Заминаи ҳуқуқии робитаҳои дуҷониба зиёда аз 250 шартномаву созишномаҳои соҳаҳои мухталифро дар бар мегирад. Аз ҷумлаи ҳуҷжатҳои асосӣ ин Эълومияи муштарақ оид ба принципҳои асосии ҳамкориҳои мутақобила миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин (ш. Пекин, 9 март соли 1993), Созишнома оид ба дӯстӣ, ҳамкорӣ ва ҳусни ҳамсоягӣ (ш. Пекин, 15 январи соли 2017) ва Эълумияи муштарақи сарони давлатҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии

Мардумии Чин оид ба барқарор кардани муносибатҳои ширкати стратегӣ (ш. Пекин, 20.05.2013) ба шумор мераванд.

Фаъолияти Чин аз ин нуқтаи назар, бо таъсири омилҳои зерин сурат мегирад:

1. Суръати рушди иқтисодии Ҷумҳурии мардумии Чин таъминоти доимӣ ва кафолатноки энергетикиро талаб менамояд. Аҳаммияти энергияро барои соҳаҳои стратегии иқтисодӣ ба назар гирифта, қайд кардан мумкин аст, ки бехатарии энергетикӣ соҳаи ҳаётан муҳимми нигоҳдории устуворӣ ва бехатарии Чин ба ҳисоб меравад. Новобаста ба эълומияи расмӣ оид ба он, ки 94%-и эҳтиёҷот ба захираҳои энергетикӣ аз ҳисоби захираҳои дохилӣ таъмин мешавад (аз онҳо 2/3 ҳиссаашро ангиштсанг ташкил медиҳад), ақидаҳои экспертҳои мустақил, маҳаллӣ ва мушоҳидачиёни ғарбӣ нисбати ин масъала гуногунанд. Танҳо аз рӯйи воридоти нафт Ҷумҳурии мардумии Чин дар ҳаҷми дуҷумро (баъди ИМА) ишғол менамояд, ки дар натиҷа аз се як ҳиссаи эҳтиёҷот ба он таъмин мегарадад (дар соли 2014 зиёда аз 80 млн. тонна). Барои ҷустуҷӯи сарчашмаҳои энергия дар минтақаҳои гуногуни ҳаҷми чораҳои фаъол бурда мешаванд, то ки ивазкунандаи нафт пайдо карда шавад. Коркарди энергияи атом пуршиддат инкишоф меёбад. Аз рӯйи ҳисоби мутахассисони гонконгӣ, аллакай дар соли 2020 ба Ҷумҳурии мардумии Чин 650 млн. тонна нафт лозим буд, ки аз он 459 млн. тоннааш фаврӣ ворид карда шуд. Мутахассисони маҳаллии Чин қайд менамоянд, ки дар нимаи асри ХХI мамлакат 70%-и ҳамаи энергияи дар ҳаҷми истеъмолшавандаро истифода мебарад. Бо дарназардошти ин, эҳтимол ба вучуд меояд, ки бо баробари баланд шудани нархи нафт ва зиёд гаштани воридоти он аз тарафи Чин, ҳаракати Ҷумҳурии Халқии Чин-ро дар таъмини бехатарии энергетикӣ ба рақобат ва зиддият бо дигар мамлакатҳои ҳаҷми оварда мерасонад.

2. Барои иқтисодиёти Чин ҳиссаи зиёдтарро инвеститсияҳои хориҷӣ ва тиҷорати беруна доранд (дар соли 2014-ум ҳаҷми он 1, 15 трлн. доллари ИМА буд) ва дар соли 2022 ба 4,9 млрд. долл. расид. Онҳо асоси нигоҳдории дараҷаи муайяни шугли аҳоли ва устувории иҷтимоӣ ба ҳисоб мераванд. Муваффақият дар ин соҳа бо сармояи хориҷӣ, ки ҳамаи шароитҳо фароҳам оварда шуданд, вобастагии калон дорад. Чи тавре ки дар Форуми байналхалқии иқтисодӣ (“Fortune Global Forum” дар шаҳраки Давоси Швейтсария ҳамасола баргузор мегардад) аз тарафи Вазири тиҷорати Чин қайд гардид, ки инвесторҳои хориҷӣ сармояи худро ба иқтисодиёти Чин солҳои 1990 то 2022 гузошта, 450 млрд. доллари ИМА ғайри ба даст оварданд. Иқтисодиёти мамлакат ба содирот нигаронида шудааст. Ҳоло Чин 70%-и ҳамаи техникаи суратгирӣ ва нусхабардории дар ҳаҷми истеҳсолшаванда, 50%-и компютерҳо, дигар техникаи электронӣ ва асбобҳои рӯзгор, инчунин қисми зиёди либосворӣ, маҳсулоти нассочӣ, пойафзол, бозичаҳо ва ғайраҳо истеҳсол менамояд. Арзонии қувваи қурбӣ, қурбӣ пасткардашудаи асбоби миллии Чин (юан) нисбати доллари ИМА ба он оварда расонид, ки молҳои Чин бозорҳои ҳаҷмиро забт намуда, барои истеҳсолкунандагони миллии мамлакатҳои дигар таъсири манфӣ мерасонад (мисоли охири ин муноқишаи байналхалқӣ оид ба содироти маҳсулоти нассочии Чин ба ИМА ва мамлакатҳои Иттифоқи Аврупо ба ҳисоб меравад).

3. Тамаддуни қадим ва анъанаҳои ҳазорсолаи миллати Чин дар хусусияти муносибатҳои он нақш бастааст. Дар ин мамлакат урфу одати миллии назар ба дигар мамлакатҳо бештар бо идеология ва фалсафа вобастагӣ дорад. Ҷунин хусусиятҳои миллиро бояд қайд намуд: майлқунӣ ба эҳтироми оила ва одатҳо, анъанаҳои фарҳангӣ, аз тарафи шаҳрванди оддӣ шинохтани мамлақати худ ҳамчун маркази тамаддуни ҳаҷми ва миллатгарой аз он бармеояд. Барои дуруст фаҳмидани ҳодисаҳои дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷамъиятии Чин ба амал омада истода, бояд инчунин рафтор, меъёрҳои дохилӣ ва рафтори психологӣ ҳамкорони чинӣ, хусусиятҳои дар боло зикргардида ба назар гирифта шаванд.

Дар Чин бештар қайд карда мешавад, ки агар асри ХIХ марҳалаи парокандашавии империяи бузурги Чин, асри ХХ давраи барқароршавӣ, ва он гоҳ асри ХХI марҳалаи гулгулшукуфои Чин ба ҳисоб меравад. Ҳамин ақида дар эълумияҳои расмӣ вучуд дорад. Ин принсип нишон дод, ки сохторҳои давлатӣ дар ҳимояи ҳадафҳо ва мақсадҳои миллии тезҳаракат мебошад.

Бо боварии комил қайд кардан мумкин аст, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон, чун ҳамаи мамлакатҳои Осиёи Марказӣ, ки қад қади сарҳадоти ғарбии Ҷумҳурии мардумии Чин чойгир шудааст, ба минтақаҳои ҳадафҳои стратегии ин мамлакат дохил мешавад. Устуворӣ ва оромиро дар сарҳади худ таъмин намуда (пойдорӣ ва посдорӣ муносибатҳои дӯстона бо давлатҳои ҳамсоя расман ҳамчун самти афзалиятноки сиёсати берунаи мамлакат эълон шудааст), инчунин ба наздикӣ ё мувофиқатии мавқеъ аз рӯйи як қатор проблемаҳои байналхалқӣ ва минтақавӣ, Чин мақсаднок инкишофи интегратсияи иқтисодиро бо мамлакатҳои Осиёи Марказӣ дастгирӣ менамояд ва дар доираи Созмони ҳамкории Шанхай ва дар доираи муносибатҳои дучониба устувории онро таъмин менамояд. Ин мамлакат кӯшиш ба харҷ медиҳад, ки иштироки ҳарбии худро дар минтақаи Осиёи Марказӣ нигоҳ дорад.

Майлқунии Чин ба Осиёи Марказӣ аз рӯйи ҳадафҳои иқтисодӣ шарҳ дода мешавад. Захираҳои бойи нафту газ дар Қазоқистон, Туркменистон ва Ўзбекистон, инчунин, захираҳои гидроэнергетикии Тоҷикистону Қирғизистон Чинро ҷалб менамояд.

Нишони ин иртиқои тези Ҷумҳурии мардумии Чин ба ҳодисаҳои охири Қирғизистон ва Ўзбекистон ба ҳисоб меравад, ки мамлакатро, дар бобати кам шудани таъсираш ба мамлакатҳои ҳамсоя ва ба вучуд омадани мабдаи ноустуворӣ қад-қади сарҳадот бо аҳолии бештари мусулмон, ба ташвиш ва тараддуд меоварад.

Сиёсӣ. Набудани масоили мушкил дар муносибатҳои дучониба дар самти сиёсӣ, махсусан баъди ҳалли ниҳии масъалаи сарҳад, барои васеъгардони муносибатҳо дурнамои хуб мебахшад. Обрӯи калон ва баланд шудаистодаи Чин, аъзогии он дар Шури амнияти СММ, СУТ, дигар созмонҳои байналмилалӣ ва минтақавӣ, аз ҷумла СХШ, ва дигарҳоро ба инобат гирифта, зарур аст, ки ҳамкории сиёсӣ, муҳити ҳамдигарфаҳмӣ ва боварӣ бо нигоҳ доштани мавқеи устувор дар ягонагии Чин дар масъалаи Тайван ва Тибет, тақвият бахшида шавад.

Таҷрибаи ду даҳсолаи охир нишон дод, ки дар баробари инкишофи босуръати Чин самти берунаи сиёсии мамлакат ба интегратсия ба хоҷагии ҷаҳонӣ ва ҳамкорӣ дар ҳамаи самтҳо равона карда шудааст. Ин тамоюлот минбаъд ҳам давом хоҳад ёфт.

Иқтисодӣ. Ин соҳаи ҳамкорӣ бояд яке аз асоситарин бошад ва аҳаммияту дастгирии бисёртар дошта бошад. Баҳамвобатстагии иқтисодӣ, вучудияти иқтисодии кифояи молиявӣ ва технологияи Чин, захираҳои табиӣ, кадрӣ ва меҳнати Тоҷикистон, наздикии территориявӣ, инфрасохтори инкишофёфтаи нақлиётӣ асоси хуби робитанамоеи тичоратӣ-иқтисодиро (махсусан, дар ноҳияҳои наздисарҳадии ду мамлакат) ба вучуд меорад. Баъди кушодани нуқтаи интиқоли сарҳад Ҷумҳурии мардумии Чин на танҳо ҳамкори судманди иқтисодии Тоҷикистон, балки нуқтаи транзитӣ гашт, ки баромадро ба баҳр, аз ҷумла барои минтақаи Осиё ва Уқёнуси Ором, таъмин месозад.

АДАБИЁТ

1. Внешнеэкономическая деятельность Республики Таджикистан. Статистический сборник. Душанбе, 2020.С.16,19.
2. Назаров Т.Н. Таджикистан: экономический рост, интеграция и региональное сотрудничество / Т.Н. Назаров. - Душанбе 2014-283 с.
3. Обзор основных направлений внешнеэкономической деятельности Республики Таджикистан за 2020 год.
4. Быков А.И. Роль и место России в развитии экономического сотрудничества ШОС: статья // Экономические науки. – 2016- 210с
5. Харламова В. И. Шанхайская Организация Сотрудничества. 2019
6. Китай в мировой и региональной политике (История и современность)/ Под редакцией Е.И. Сафронова.- М.: ИДВ РАН.-2018.-288

МУНОСИБАТҲОИ ТИҶОРАТИЮ ИҚТИСОДИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА ҶУМҲУРИИ МАРДУМИИ ЧИН

Дар мақолаи мазкур таҳлили ҳамкориҳои тичоратӣ иқтисодии миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии мардумии Чин таҳлил карда шудааст. Чин калонтарин сармоягузор ва калонтарин шарикони тичорати Тоҷикистон ба шумор меравад. Робитаҳои Тоҷикистону Чин дар соҳаи иқтисод дар ҳамсоҳагии якдигар чойгир будани кишварҳо, инчунин дар мавҷуд будани потенциали муайяни захираҳои табиӣ ва

транзитӣ асос меёбад. Айни замон ҳамкориҳои воқеӣ дар соҳаи энергетика, саноати кӯҳӣ, соҳаҳои кишоварзӣ ва маориф арзи вучуд доранд. Тичорати дучониба узви асосии робитаҳои тичоративу иқтисодии Тоҷикистону Чинро ташкил медиҳад.

КАЛИДВОЖАҲО: ҳамкориҳои тичоративу иқтисодӣ, сармоягузорӣ, шарикҳои тичоратӣ, захираҳои табиӣ, соҳаи энергетика.

ТОРГОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ МЕЖДУ РЕСПУБЛИКОЙ ТАДЖИКИСТАН И КИТАЙСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКОЙ

В данной статье анализируется торгово-экономическое сотрудничество между Республикой Таджикистан и Китайской Народной Республикой. Китай является крупнейшим инвестором и крупнейшим торговым партнером Таджикистана. Отношения между Таджикистаном и Китаем в сфере экономики базируются на том факте, что страны расположены по соседству друг с другом, а также на наличии определенного потенциала природных ресурсов и транзита. В настоящее время существует реальное сотрудничество в сфере энергетики, горнодобывающей промышленности, сельского хозяйства и образования. Двусторонняя торговля является основной частью торгово-экономических отношений между Таджикистаном и Китаем.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: торгово-экономическое сотрудничество, инвестиции, торговый партнер, природные ресурсы, энергетика.

TRADE AND ECONOMIC RELATIONS BETWEEN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN AND THE PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA

This article analyzes trade and economic cooperation between the Republic of Tajikistan and the People's Republic of China. China is Tajikistan's largest investor and largest trading partner. Economic relations between Tajikistan and China are based on the fact that the countries are located next to each other, as well as on the presence of certain natural resource and transit potential. Currently, there is real cooperation in the fields of energy, mining, agriculture and education. Bilateral trade is the main part of trade and economic relations between Tajikistan and China.

KEYWORDS: trade and economic cooperation, investment, trading partner, natural resources, energy, mining, trade flow, diplomatic relations.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Норинов Азиз* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси 2-юми иқтисоди иқтисодӣ ва ҳамаҷонибаи ҷаҳонӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **941000002**.

Сведения об авторе: *Норинов Азиз* – Таджикский национальный университет, магистрант второго курса по специальности мировой экономики. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **941000002**.

Information about the author: *Norinov Aziz* - Tajik National University, second-year master`s student in World Economy. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **941000002**.

ИҚТИДОРИ ЗАХИРАВИИ КОРХОНА ҲАМЧУН ОМИЛИ РУШДИ УСТУВОРИ САНОАТ ДАР ШАРОИТИ ИМРӯЗАИ ИҚТИСОДИЁТ

Низамова Т.Д., Сайдалиева М.Ч.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Соҳаи саноат дар рушди иқтисодиёти кишвар саҳми арзанда дорад. Тағйиротҳои сохторӣ ва тамоюлҳои нави гузариш ба иқтисоди муосир ҷустуҷӯи роҳу шаклҳои нави рушди саноатро барои баланд бардоштани рушди иқтисодӣ бо дарназардошти шаффофияти низоми иқтисодӣ тақозо мекунад. Имкониятҳои пайдошуда дар иқтисодиёти навин ба рушди робитаҳо ва шаклҳои ҳамкориҳои нав байни корхонаҳо мусоидат мекунад, ки ба суръатбахшии рушд ва таъмини устувории саноат мусоидат мекунад.

Муваффақиятҳо дар фаъолият ва тақмили корхонаҳо аз ояндабинии бевосита ва оқилонаю самаранокии сарфи тамоми захираҳои мавҷуда вобаста аст [7]. Корхонаи фаъолиятш самаранок метавонад мавқеи худро дар мубориза бо рақибон ҳам нигоҳ дорад ва ҳам мустақкам кунад, инчунин, ба бозорҳои нав ворид шавад [10]. Истилоҳи «иқтидори захиравии корхона» аз мафҳумҳои муқарраршудаи «иқтидори истеҳсолии корхона» ва «иқтидори иқтисодии корхона» фарқ менамояд. Инчунин, он аз маҷмуи томи захираҳои интеллектуалӣ, моддӣ ва имкониятҳои фаъолияти оптималӣ ташаккул меёбад. Маҳз иқтидори захиравӣ як пайванди ҷудонашаванда аст, ки бе он амалӣ намудани ҳадафҳо ва вазифаҳои таҳияшудаи ташкилот ва таъмини рушди устувори дарозмуддати он ғайриимкон аст, зеро захираҳо «маводҳо»-е мебошанд, ки аз он маҳсулот истеҳсол менамоянд ва бад-ин восита ҳадамот ташаккул меёбад, яъне натиҷа, чараёни баромад дар раванди фаъолияти корхона хуб ба роҳ монда мешавад. Ҳамин тариқ, истифодаи самаранокии иқтидори захиравӣ имкон медиҳад, ки самаранокии назарраси фаъолияти истеҳсолӣ ҳамчун таъсири мутақобилаи чараёни воридот ва содирот таъмин карда шавад [10].

Шарти муҳим барои баланд бардоштани самаранокии корхонаҳо дар шароити имрӯзаи иқтисодӣ ин боло рафтани нақши иқтидори захиравии онҳо ва тақмили ташкили фаъолияти онҳо мебошад. Ташкили фаъолияти муносиб ва идоракунии самарабахши иқтидори захиравии корхона ба фароҳам овардани шароит ва ҳавасмандӣ ба ҳар як шахс асос ёфтааст, ки он ба пешниҳоди маҳсулоти тайёр таъсири бевоситаи мусбӣи худро мерасонад.

Чунончи устод Исайнов Ҳ.Р., қайд менамоянд, «Потенциал ё худ иқтидор яке аз мафҳумҳои марказии иқтисоди миллӣ ба ҳисоб меравад. Аз ин ҷост, ки зимни муайянсозии мафҳуми маҷмуи иқтидорҳои иқтисодӣ ё унсурҳои алоҳидаи он метавон аз моҳияти мафҳумҳои базавии «потенсия» ва «потенциал» бархурдор шуд. Зери мафҳуми потенциал дараҷаи қувватнокӣ, имкониятҳои кушоданашуда, дар ягон муносибат, маҷмуи воситаҳо, ки барои фаъолият заруранд, фаҳмида мешавад» [4].

Дар адабиётҳои илмӣ-иқтисодӣ се равиши асосӣ барои муайян кардани мафҳуми «иқтидор» мавҷуд аст [1]:

- равиши захиравӣ, ки дар он иқтидор ҳамчун системаи ба ҳам алоқаманд ва вобастаи захираҳо баррасӣ мешавад, ки ҳамчун маҷмуи захираҳои моддӣ, иттилоотӣ, энергетикӣ, инчунин, кадрҳои ташкилӣ, ки ин захираҳоро дар чараёни истеҳсолот истифода мебаранд, ташаккул меёбанд;

- равиши самаранокии захиравӣ, ки иқтидор ҳамчун маҷмуи ба ҳам алоқаманд ва вобастаи тамоми захираҳои корхона баррасӣ мешавад, ки имкони ба даст овардани самараи максималии иқтисодӣ (фоидаҳои иқтисодӣ)-ро таъмин менамояд. Инчунин, ин равиш системаи иқтисодии корхонаро барои таъмини рушди устувор ва инкишофи муносибатҳои иҷтимоӣю иқтисодиро фароҳам меорад;

- равиши захиравӣ-эҳтимолӣ, ки иқтидори корхона ва қобилияти истифодаи захираҳоро барои ноил шудан ба натиҷаҳои ҳадди аксар дар зери таъсири омилҳои

мутақобилаи муҳити дохилӣ ва беруниро ба ҳисоб мегирад, ки эҳтимолияти фаъолият карданро доранд.

Вобаста ба тавсифи истифодаи иқтидори захиравии корхона чи аз нуктаи назари микдорӣ ва сифатӣ, онҳо дар фаъолияти корхона баробар истифода шаванд, чунки онҳо дорои иқтидори гуногун мебошанд, ки маҷмуи онҳо иқтидори захиравии субъекти хоҷагидориро ташкил медиҳад.

Умуман, иқтидори захиравии корхонаҳо хусусияти қобилияти амалӣ намудани фаъолияти мақсаднокеро бо назардошти таъсири омилҳои муҳити дохилӣ ва берунӣ дар назар дошта мешавад [1]. Ба ибораи дигар, иқтидори захиравӣ, аввалан, мавҷудияти намудҳои гуногуни захираҳо, дуум, дараҷаи истифодаи онҳо ва ниҳоят, қобилияти эҷоди самараи судбахшро тавсиф мекунад. Илова бар ин, иқтидори захиравӣ ҳамчун нишондиҳанда барои арзёбии имкониятҳои рушди ояндаи корхона хизмат мекунад, зеро он самтҳои васеъ, пурра ва такрористеҳсоли манбаъҳои захираҳоро ба назар мегирад.

Таъмини рушди устувор дар асоси иқтидори захиравии корхона ҳамчун системаи кушодаи иҷтимоию иқтисодии дорои робитаҳо ва таъсири мутақобилаи беруна ва дохилӣ мебошад. Бинобар ин, ҳангоми баррасии фаъолияти истеҳсолӣ ва иқтисодии корхона бояд тамоми маҷмуи равандҳои тиҷоратӣ бо арзёбии воридоту содироти захираҳо ва маҳсулот бо мақсади ба ҳисоб гирифтани ва муайян кардани захираҳои ба муомилоти иқтисодӣ ҷалб карда шуданашон имконпазир аст. Ин имкон медиҳад иқтидори захиравии иқтисодии корхона ва самтҳои рушди он мувофиқ ба шароитҳои муосир дигаргун шавад. Мувофиқи он нуктаҳои назариявӣ ва методологии таъмини тараққиёти устувори корхонаҳо ва комплексҳои онҳо дар асоси иқтидори захиравӣ аҳаммияти калон пайдо мекунанд. Илова ба фаҳмиши классикии иқтидори захиравӣ ҳамчун маҷмуи иқтидори захираҳои гуногун ва ба фаъолияти иқтисодӣ ҷалбшуда, дар доираи рақамисозӣ, бояд ба арзёбии иқтидори захираҳои контрагентҳо, ки шарикони корхона мебошанд, тавачҷуҳ зоҳир карда шавад.

Вобаста ба ин, самаранокии истифодаи иқтидори захиравӣ бо назардошти истифодаи захираҳо дар равандҳои тиҷоратии таъминкунандагон муайян карда мешавад. Ин имкон медиҳад иқтидори захиравӣ ҳамчун омили таъмини рушди устувори корхонаҳо ва комплексҳои саноатӣ муайян карда шавад. Иқтидори захиравӣ маҷмуи захираҳо, намудҳо, микдор ва сифати муайяни такрористеҳсолкуниро ифода мекунад, ки самаранокии фаъолияти истеҳсолиро тавассути ташкили оқилонаи истифодаи захираҳо дар ҳудуди муносибатҳои муқарраршудаи байни иштирокчиёни муҳити тиҷорат таъмин менамояд.

Шароити муосири иқтисодии фаъолияти корхонаҳои саноатӣ бо ворид шудани технологияҳои инноватсионии рақамӣ ба тамоми равандҳои фаъолияти корхона тавсиф мешавад, ки имкон медиҳад навовариҳои технологӣ ва идоракунӣ дар сохтори иқтидори захиравӣ ҳамчун ҷузъҳои асосӣ, муайян карда шавад. Дар замони муосир масъалаи асосии иқтисодии Тоҷикистон ин дарёфти роҳҳои самарабахши таъминоти стратегияи саноатикунони босуръати мамлакат ба ҳисоб меравад. Ҳалли амалии ин масъала бевосита бо бартараф намудани оқибатҳои бухрони трансформатсионӣ ва шиддатёбии суръати афзоиши ҳаҷми истеҳсолот дар бахши аслии иқтисодиёт ба ҳисоб меравад. Танҳо дар ҳамин асос ҳалли бисёр мушкилоти иҷтимоӣ ва иқтисодӣ имконпазир мегардад (нигаред ба ҷадвали 1.).

Ҷадвали 1.

Динамикаи нишондиҳандаҳои умумии соҳаи саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2012-2022

Нишондиҳандаҳо	2010	2015	2020	2021	2022	С.2022 нисбат ба 2012, %
Шумораи корхонаҳо	1386	2310	2283	2397	2802	202,2
Маҳсулоти умумии саноатӣ, млн. сомонӣ (бо нархҳои солҳои дахлдор)	11344	12196	30890	38829	43025	3,9 маротиба

Шумораи миёнасолони коркунони истеҳсолоти саноатӣ, ҳаз. нафар	69,5	81,2	84,3	85,3	86,3	124,2
Аз он шумла коргарон, ҳаз. нафар	53,4	67,0	67,7	68,3	71,2	133,3
Ҳиссаи саноат дар МУД, бо фоиз	14,7	15,1	23,1	23,8	17,0*	+2,3

Маъхаз: Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон: 30 соли истиклолияти давлатӣ. Маҷмуаи оморӣ. АОПҶТ, Душанбе. – 2021. - с.; Саноати ҶТ. Маҷмуаи оморӣ. АОПҶТ, Душанбе. – 2023. - с. 9, 23. [8. 8-9, 30]; [9. 9, 23]

Чи тавре ки аз рақамҳои чадавали 1 дида мешавад, дар давоми 12 соли охир нишондиҳандаҳои соҳаи саноат хеле афзудаанд, аз он шумла шумораи корхонаи саноатӣ зиёда аз ду маротиба (202,2%) зиёд шудаанд, маҳсулоти умумии саноатӣ 3,9 маротиба афзуда, дар ин муддат шумораи миёнасолони коркунони истеҳсолоти саноатӣ 24,2 фоиз зиёд шудаанд, аз он шумла коргарон 33,3%. Инчунин, дар ин муддат ҳиссаи саноат дар маҳсулоти умумии дохилӣ (МУД) мувофиқи маълумотҳои пешакӣ 2,3% зиёд шудааст, гарчанде дар соли 2021 нисбат ба соли 2010 9,1 банди фоизӣ афзудааст.

Яке аз хусусиятҳои муҳимтарини захираҳои маҳдудияти онҳо мебошад. Бо дарназардошти ин, масъалаи асосии рушди иқтисодӣ таъмини сатҳи зарурии нуруи захиравии субъектҳои хоҷагидорӣ мебошад, ки сохтор ва хусусиятҳои истеҳсолии онҳо бояд ба талаботи рушди устувор ҷавобгӯ бошанд.

Усулҳои мавҷудаи арзёбии самаранокии иқтисодии захиравӣ, аз қабилӣ занҷири арзиши М.Портер ё таҳлили классикии фаъолияти молиявӣ иқтисодии корхонаҳо бештар ба натиҷаҳои молиявӣ таъя мекунад [5]. Аммо фаъолияти иқтисодии корхонаҳо аз доираи системаи дохилии он берун баромада, ҳамкориҳои корхонаро бо ҷомеа ва муҳити зист ва тичорат алоқаманд менамояд.

Тадқиқоти гузаронидашуда имкон медиҳад, ки чунин хулосаро асоснок кунем: истифодаи интенсификации иқтисодии захиравӣ манбаи асосии рушди устувори корхона мебошад. Ҳамзамон, муносибати комплексӣ ба ташаккул ва рушди иқтисодии захиравӣ ҳамчун асос гирифта шудааст ва рушди корхона дар назар дорад, ки таъсири манфии омилҳои берунӣ ва дохилиро, ки ба системаи иқтисодӣ таъсир мерасонанд, то ҳадди ақал кам кунад.

АДАБИЁТ

1. Авдеев В.И. Производственный потенциал промышленного предприятия / В.И. Авдеев, В.А. Котлов - М.: Экономика, 2005. - 208 с.
2. Баранов В.В. Финансовый менеджмент: Механизмы финансового управления предприятиями в традиционных и наукоемких отраслях / В.В. Баранов - М.: Дело, 2014. - 271 с.
3. Асаул А.Н. Производственно-экономический потенциал и деловая активность субъектов предпринимательской деятельности / А.Н. Асаул - СПб: АНО ИПЭВ, 2011. - 310 с.
4. Исайнов Ҷ.Р. Иқтисоди миллӣ: Китоби дарсӣ / Ҷ.Р. Исайнов. - Душанбе: «Ирфон», 2018. –С.345.
5. Портер М. Международная конкуренция. Конкурентное преимущество. – М.: Альпина Бизнес Бупс. 2005. - 654 с.
6. Романов А.П. Управление экономическим потенциалом организации / А.П. Романов, Г.Г. Серебренников, В.М. Безуглая и др. - Тамбов: ТГТУ, 2019. - 86 с.
7. Сальникова Т.С. Инновационные процессы в современной экономике. / Т.С. Сальникова // История, современное состояние и перспективы инновационного развития общества: сборник статей Национальной (Всероссийской) научно–практической конференции; - Уфа: Omega science, 2022.
8. Сальникова Т.С. Инвестиционная политика предприятия: принципы формирования и этапы разработки. / Т.С. Сальникова, Н.Н. Матненко, Ю.А. Мезяков и др. // Модели инновационных решений повышения конкурентоспособности отечественной науки: сборник статей Национальной (Всероссийской) научно–практической конференции; - Уфа: Omega science, 2022.
9. Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон: 30 соли истиклолияти давлатӣ. Маҷмуаи оморӣ. АОПҶТ, Душанбе. – 2021. - с. 8-9, с.30.
10. Саноати ҶТ. Маҷмуаи оморӣ. АОПҶТ, Душанбе. – 2023. - с. 9, 23.

НАҚШИ ИҚТИДОРИ ЗАХИРАВӢ ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИӢТИ КОРХОНА ДАР ШАРОИТИ ИМРӢЗАИ ИҚТИСОДИӢТ

Дар мақола равишҳои ташаккули мафҳуми иқтисодии захиравӣ баррасӣ карда шуда, асоснок карда шудааст, ки истифодаи самараноки иқтисодии захиравӣ ба мо имкон медиҳад, ки самараноки назарраси фаъолияти истеҳсолиро ҳамчун таъсири мутақобилаи қараёни воридот ва баромад дар модели раванди фаъолияти ташкилот таъмин намояд.

КАЛИДВОЖАҲО: иқтисод, иқтисодии захиравӣ, рушди устувор, саноат, иқтисодии корхона, мониторинг.

РОЛЬ РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦИАЛА В ЭКОНОМИЧЕСКОМ РАЗВИТИИ ПРЕДПРИЯТИЙ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

В статье в систематизированном виде исследуются подходы к формированию понятия ресурсного потенциала, обосновано, что эффективное использование ресурсного потенциала позволяет обеспечить значительную эффективность производственной деятельности, как взаимодействия входного и выходного потоков в процессной модели функционирования организации.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: потенциал, резервный потенциал, устойчивое развитие, потенциал предприятия, мониторинг.

THE ROLE OF RESOURCE POTENTIAL IN THE ECONOMIC DEVELOPMENT OF ENTERPRISES IN MODERN CONDITIONS

The article systematically examines approaches to the formation of the concept of resource potential, it is substantiated that the effective use of resource potential allows us to ensure significant efficiency of production activities as the interaction of input and output flows in the process model of the organization's functioning.

KEYWORDS: potential, reserve potential, sustainable development, enterprise potential, monitoring.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Низамова Тухфамо Давлатовна* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи иқтисодиёти корхонаҳо ва соҳибкорӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдаки, 17. **Телефон:** (+992) 93 423 82 20. **E-mail:** tuhfamoh49@mail.ru.

Сайдалиева Мехрубону Ҷаҳонхонӣ – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуҷуми иқтисоди 25010710. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдаки, 17. **Телефон:** (+992) 887 00 27 98. **E-mail:** bonujon@mail.ru.

Сведения об авторах: *Низамова Тухфамо Давлатовна* – Таджикский национальный университет, доктор экономических наук, профессор кафедры экономики предприятий и предпринимательства. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. **Телефон:** (+992) 93 423 82 20. **E-mail:** tuhfamoh49@mail.ru.

Сайдалиева Мехрубону Джаҳонхонӣ – Таджикский национальный университет, магистрант второго курса по специальности 25010710. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. **Телефон:** (+992) 887 00 27 98. **E-mail:** bonujon@mail.ru.

Information about the authors: *Nizamova Tuhfamo Davlatovna* – Tajik National University, Doctor of Economical Sciences, Professor of the Department of Economics of Enterprises and Entrepreneurship. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. **Phone:** (+992) 93 423 82 20. **E-mail:** tuhfamoh49@mail.ru.

Saydalieva Mehrubonu Jakhonovna – Tajik National University, second-year master's student in specialty 25010710. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. **Phone:** (+992) 887 00 27 98. **E-mail:** bonujon@mail.ru.

ТАЪСИРИ ҶАҶОНИШАВӢ ВА ТАРАҚҚИЁТИ ИЛМУ ТЕХНИКА БА ФАЪОЛИЯТИ ИҚТИСОДИ НИҶОНИ

Ҷочимуродова А.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Иқтисодиёти муосир бо пайвастагии зичи тамоми равандҳои иҷтимоӣ бо иқтисодӣ чи дар сатҳи милли ва чи дар сатҳи байналмилалӣ хос аст. Инро дар давраи бухрони иқтисодии ҷаҳонӣ, ки ба аксари давлатҳои ҷаҳон, сарфи назар аз он, ки системаи иқтисодии миллии онҳо то кадом андоза қавӣ ва заиф буд, тасдиқ кард. Робитаи зичи системаҳои иқтисодии милли ба равандҳои ҷаҳонишавӣ вобаста аст, ки он ба яке аз омилҳои бартаридошта, ки ба динамикаи тараққиёти системаи иқтисодии ҷаҳонӣ таъсир мерасонад, гардид. Ин таъсир қариб тамоми соҳаҳои иқтисодиётро фаро гирифта, ба характери муносибатҳои иҷтимоӣ бо иқтисодӣ таъсири калон мерасонад. Аз ин лиҳоз, падидаи фаъолияти иқтисодиёти пинҳониро бидуни таҳлили нақши равандҳои ҷаҳонишавӣ омӯхтан мумкин нест [2].

Сарфи назар аз он, ки баъзе муҳаққиқон таъсири ҷанбаҳои алоҳидаи ҷаҳонишавӣ ба иқтисоди ниҳонро қисман таҳлил намудаанд, ин мавзӯ ҳам аз сабаби номуайянии равандҳо ва ҳам аз сабаби набудани воситаҳои методологӣ ба таври кофӣ таҳқиқ нашудааст. Дар рафти тадқиқот муаллиф бо истифода аз мисоли Ҷумҳурии Тоҷикистон баҳодихии миқдории таъсири ҷаҳонишавиро ба динамикаи сектори сояҳои иқтисодӣ гузаронидааст.

Ҷаҳонишавӣ як падидаи норавшан ва фарогир аст. Чунин таърифҳои ҷаҳонишавӣ, масалан, «раванди ҳамгироии фарҳангҳои гуногун ба мантиқи ягонаи бозорӣ» натиҷаи кӯшишҳои муттаҳид кардани чунин зухуроти гуногун, ба монанди иқтисодӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ, иҷтимоӣ, техникӣ ва ғайра мебошад, ба таври ногузастанӣ бо ин ҷараён муайян карда мешавад. Мушкилии падидаи ҷаҳонишавӣ боиси норавшани тафсири ин мафҳум дар осори муаллифони ватанӣ ва хориҷӣ мегардад. Дар баъзе аз асарҳо ҳодисаи ҷаҳонишавӣ ҳамчун афзоиши босуръати ҳамкориҳои иқтисодӣ, сиёсӣ ва технологияи байни мамлакатҳо дар шароити тараққиёти босуръати капитализм дида мешавад. Аммо ҳангоми муайян кардани омилҳои асосӣ ва қувваҳои асосии пешбарандаи равандҳои ҷаҳонишавӣ ақидаҳои муҳаққиқон аз ҳамдигар фарқ мекунад. Дар маҷмӯъ, мо метавонем як қатор равишҳои васеъро оид ба тафсири моҳияти ҷаҳонишавӣ дар асоси ақидаҳо дар бораи шакли татбиқи ин падида дар миқёси башарият ҷудо кунем:

1. Интегратсияи иқтисодӣ – афзоиши муомилоти иқтисодии байни давлатҳо, зиёд шудани вобастагии байни давлатҳо.

2. Либерализатсия – баргараф намудани ҳар гуна монеаҳо, ки ба ҳаракати озодамон, молия, сармоя, мол ва ғайра халал мерасонанд.

3. Универсализатсия – ҳамгироии иқтисодиёти миллии давлатҳои ҷаҳон дар баробари муттаҳид сохтани фарҳанг, ҷомеа, иқтисодиёт, техника, илм ва дигар ҷанбаҳои фаъолияти инсон. Яке аз зухуроти назарраси универсализатсия метавонад ташаккули механизмҳои ягонаи ташкилӣ дар шакли институтҳои байналмилалӣ ва мақомоти болоии идоракунӣ бошад.

4. Ғарбшавӣ – паҳншавии модели иқтисодии ғарбӣ, инчунин, тарзи зиндагӣ ва фарҳанги ғарбӣ дар тамоми ҷаҳон, азхудкунии системаҳои иқтисодии маҳаллӣ ва нест кардани дигар шаклҳои ғайрикапиталистии сохтори иҷтимоӣ бо иқтисодӣ дар тамоми ҷаҳон. Мафҳумҳои интегратсияи иқтисодӣ ва либерализатсия дар асарҳои муаллифони ватанӣ ва хориҷӣ бештар маъмуланд.

Ҷардуи ин равишҳо дар ин кор дар якҷоягӣ баррасӣ шудаанд, зеро онҳо бо ҳам алоқаманданд: равиши интегратсионӣ бо маълумотҳои макроиқтисодӣ оид ба динамикаи ҳаракати байналмилалии молҳо, сармоя ва захираҳои меҳнатӣ амал мекунад ва равиши либерализатсия муҳити институтсионалиро меомӯзад, ки дар он равандҳо ба вучуд меоянд.

Бо вучуди ин, ҳам равишҳои якум ва ҳам дуюм аз ҷониби баъзе муаллифон, махсусан дар байни иқтисоддонҳои ғарбӣ: Ҷ. Сакс ва А. Уорнер, Р. Байроч, Р. Козул-Райт; К.Н. О'Рурк; А. Эстевадеордал, В. Франс, А. Тейлор ва дигарон интиқод карда мешаванд. Чунон ки натиҷаҳои бадастовардаи муаллифони дар боло зикршуда нишон медиҳанд, аз нуқтаи назари ҳамгироии бозори мол, сармоя ва меҳнат давраи мустақили инкишофи системаи ҷаҳонии иқтисодиро муайян кардан мумкин нест, ки онро ҳамчун давраи ҷаҳонишавӣ метавон тавсиф кард. Мисолҳои зерини маълумотҳои таҷрибавӣ метавонанд ҳамчун далел оварда шаванд:

1. Охири асри IX бо афзоиши пуршиддати бозори мол нисбат ба охири асри XX тавсиф мешавад, гарчанде ки дараҷаи интегратсияи байналмилалӣ дар охири асри XX бешубҳа баландтар аст.

2. Ҳаҷми бозори сармоя аз рӯи сармоягузори мустақими хориҷӣ дар охири асри XX аз ҳамин нишондиҳанда дар охири асри XX каме зиёд шуд. Таҳлили муқоисавии арзиши нисбии сармоягузори мустақими хориҷӣ, ки Р. Байроч ва Р. Козул-Райт гузаронидаанд, нишон дод, ки сатҳи дар соли 1913 расида то охири асри XX баргараф карда нашудааст.

3. Муқоисаи суръати рушди иқтисодӣ (афзоиши солонаи ММД ба ҳар сари аҳоли) низ дар байни солҳои 1890-1913 ва маълумот дар охири асри XX фарқияти камро нишон медиҳад. Дар ҳолати аввал суръати афзоиши ММД-и ҷаҳонӣ 1,4% ва дар дуюм 1,5% буд.

4. Бозори меҳнат дар ибтидои асри XX назар ба охири асри XX бештар инкишоф ёфт. Ин ҳам ба чараёни шадиди муҳоҷирон ба ИМА, Канада ва дигар кишварҳо ва ҳам ба шиддати бештари муҳоҷирон байни кишварҳои Аврупо вобаста аст.

5. «Либерализатсия аз ҷониби кишварҳои асосии саноатӣ дастгирӣ карда мешавад, дар ҳоле ки дар бисёр кишварҳои рӯ ба тараққӣ шубҳа дар бораи манфиатҳои он меафзояд.

Ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки раванди ҷаҳонишавӣ дар доираи чунин равишҳо, аз қабилӣ ҳамгироии иқтисодӣ ва либерализатсия наметавонад мавзӯи мукаммали тадқиқотро муаррифӣ кунад, зеро он дар муқоиса бо давраҳои гуногуни рушди системаи ҷаҳонии иқтисодӣ ҳосиятҳои беназире надорад. Дар бораи концепсияи ғарбикунони иқтисодӣ низ чунин ҳулоса баровардан мумкин аст. Як катор муаллифон ҷаҳонишавиро маҳз ба ҳамин мазмун мешуморанд (масалан, ба қавли Ҷ. Адда, глобализатсия «пахн шудани механизмҳои бозор ба тамоми сайёра мебошад»).

Ҳамин тариқ, сарфи назар аз муттаҳидшавии баъзе муассисаҳои иқтисодӣ дар кишварҳои гуногун, системаи иқтисодии ҷаҳонӣ асосан якхела боқӣ мемонад. Тафтиши концепсияи ғарбгарой барои мувофиқати конструксияҳои назариявӣ ба модели воқеии рушди иқтисоди ҷаҳонӣ низ дурустии нокифояи ин равишро нишон дод. Сарфи назар аз он, ки ба давлатҳои Ғарб концентратсияи назарраси захираҳои молиявӣ хос аст, арзиши мутаносиби чараёни молиявӣ ба давлатҳои тараққикарда дар давоми якуним соли охир аз 70 миллиард доллар гузашт), таъсири онҳо ба равандҳои иқтисодии ҷаҳон тадричан кам мешавад. Дар баробари ин, саҳми кишварҳои Осиё дар афзоиши минбаъдаи ММД хеле зиёд аст (тақрибан 50%), саҳми Иёлоти Муттаҳида ва кишварҳои Аврупо мутаносибан тақрибан 17% ва 11% мебошад [2].

Таҳлили равишҳои назариявии дарки моҳияти раванди ҷаҳонишавӣ (интегратсияи иқтисодӣ, либерализатсия, универсализатсияи иқтисодӣ ва ғарбшавӣ) мувофиқати нокифояи байни сохторҳои назариявӣ ва муносибатҳои иқтисодие, ки дар давоми ним асри охир инкишоф ёфтаанд, нишон дод. Дар баробари ин, маълум аст, ки дар охири асри XX системаи иқтисодии ҷаҳонӣ дигаргуниҳои ҷиддиро паси сар кард.

АДАБИЁТ

1. Мировая экономика и международные экономические отношения. Полный курс: учебник / Под ред. А.С.Булатова. — Москва: КНОРУС, 2017. — 916 с.
2. Сухарев, О. С. Институциональная экономика: учебник и практикум для вузов / О. С. Сухарев. — 3-е изд. — Москва: Издательство Юрайт, 2019. — 463 с.
3. Международные финансы: учебник и практикум для вузов / Ответственный редактор В. Д. Миловидов, К. Е. Мануйлов. — 2-е изд. — Москва: Издательство Юрайт, 2020. — 516 с.

4. Хасбулатов Р.И. Международные корпорации в мировой экономике. Учебник / Р.И. Хасбулатов. — М.: Юрайт. 2020. — 396 с.
5. Экономический рост в странах Востока: тенденции, неравномерность, неравенство социального развития. Коллективная монография в 2-х книгах / Ответственный редактор И. В. Дерюгина. — Москва: ИВ РАН, 2020. — 280 с., 288 с.
6. Салицкий А. Китай на волнах глобализации. Мировая экономика и международные отношения, 2019, т. 63, № 10. С. 122-126.

ТАЪСИРИ ЧАҲОНИШАВӢ ВА ТАРАҚҚИӢТИ ИЛМУ ТЕХНИКА БА ФАӢОЛИЯТИ ИҚТИСОДИ НИҲОӢИ

Дар мақолаи мазкур мавзуи таъсири ҷаҳонишавӣ ва тараққиёти илму техника ба фаъолияти иқтисоди ниҳонӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф қайд кардааст, ки Дар баъзе аз асарҳо ҳодисаи ҷаҳонишавӣ ҳамчун афзоиши босуръати ҳамкориҳои иқтисодӣ, сиёсӣ ва технологияи байни мамлакатҳо дар шароити тараққиёти босуръати капитализм дида мешавад.

КАЛИДВОЖАҲО: раванд, иқтисодиёт, рушди босуръат, тараққиёт, ҷаҳонишавӣ.

ВЛИЯНИЕ ГЛОБАЛИЗАЦИИ И РАЗВИТИЯ НАУКИ И ТЕХНОЛОГИЙ НА ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ СКРЫТОЙ ЭКОНОМИКИ

В данной статье рассматривается влияние глобализации и развития науки и техники на деятельность скрытой экономики. Автор отметил, что в ряде работ явление глобализации рассматривается как стремительный рост экономического, политического и технологического сотрудничества между странами в условиях бурного развития капитализма.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: процесс, экономика, быстрое развитие, развитие, глобализация.

INFLUENCE OF GLOBALIZATION AND DEVELOPMENT OF SCIENCE AND TECHNOLOGY ON THE ACTIVITIES OF THE HIDDEN ECONOMY

This article examines the influence of globalization and development of science and technology on the activities of the hidden economy. The author noted that in a number of works the phenomenon of globalization is considered as a rapid growth of economic, political and technological cooperation between countries in the context of the rapid development of capitalism.

KEYWORDS: process, economy, rapid development, development, globalization.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Ҳочимуродова Анора* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси 2-юми иқтисоди иқтисодиёти ҷаҳонӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **926327777**.

Сведения об авторе: *Ходжимуродова Анора* – Таджикский национальный университет, магистрант второго курса по специальности мировой экономики. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **926327777**.

Information about the author: *Hojimurodova Anora* - Tajik National University, second-year master`s student in World Economy. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **926327777**.

БАЪЗЕ УСУЛҲОИ ҲАВАСМАНДГАРДОНИИ МЕҲНАТИ КОРМАНДОНИ КОРХОНА

Гулова Г.Д.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Усулҳои ҳавасмандгардонӣ роҳҳои таъсиррасонӣ ба кормандон барои баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат, ба даст овардани фоида ба корхона, рушди корхона, таъмини музди меҳнат ва баланд бардоштани самаранокии кормандон мебошанд [7]. Мутахассисони оид ба ҳавасмандгардонии меҳнат самтҳои зерини асосии бехтар намудани ҳавасмандгардонии меҳнатро муайян мекунанд: ҳавасмандгардонии моддӣ, ҳавасмандгардонии ғайрипулӣ, бехтар намудани ташкили меҳнат, баланд бардоштани сифати қувваи коргар, ба раванди идоракунӣ ҷалб намудани кадрҳо.

Усулҳои ҳавасмандгардонӣ хеле гуногунанд. Онҳо аз бисёр омилҳо вобастаанд ба:

- дараҷаи инкишофи системаи ҳавасмандгардонии меҳнат дар корхонаи мушаххас;
- системаҳои идоракунии корхона ва системаҳои идоракунии кормандон;
- хусусиятҳои фаъолияти корхона;
- андозаи корхона ва дигар омилҳо.

Олим-иқтисодшиноси рус С.А. Шапиро усулҳои ҳавасмандгардонии кормандонро мавриди омӯзиш қарор дода, онҳоро ба се гурӯҳ ҷудо намудааст:

- усулҳои ташкилӣ ва маъмурӣ;
- усулҳои иқтисодӣ;
- иҷтимоӣ-психологӣ [13].

Муаллиф қайд мекунад, ки усулҳои ташкилию маъмурӣ бо таъсири мутамарказ ба объекти идоракунӣ хос мебошанд. Онҳо ба ангеҳои зерини рафтор нигаронида шудаанд:

- интизоми меҳнат;
- ҳисси масъулият;
- маданияти фаъолияти меҳнатӣ;
- хоҳиши кор кардан дар корхонаи мушаххас.

Низоми усулҳои ташкилию маъмурӣ инҳоро дар бар мегирад:

- «ташкили-муътадилкунанда» ё меъёру санадҳои ҳуқуқии ҳатмии аз ҷониби мақомоти давлатӣ тасдиқшуда (қонунҳо, оинномаҳо, қарорҳо ва ғайра);

- «усулҳои ташкилию таъсиррасонӣ», ки дар корхона амал мекунанд, муносибатҳои ҳамаи зернизомиҳо ва унсурҳои корхонаро танзим мекунанд (танзим, стандартизатсияи кори кормандон, дастурҳо, схемаҳои ташкилӣ ва идоракунӣ ва ғайра);

- «усулҳои интизомӣ» шакли масъулиятро муқаррар намуда, дар амал татбиқ мекунанд. Аслан, ин истифодаи ангеҳои манфӣ аст: тарси аз даст додани кор, гирифтани танбеҳ ё эрод, шаклҳои гуногуни ҷарима, паст кардани мансаб.

- «усулҳои маъмурӣ» дар раванди идоракунии фаврӣ (фармоиш, дастур) истифода мешаванд [13, с. 202.].

Бо усулҳои моддӣ, иқтисодӣ, ҳавасмандгардонии моддии коргарони алоҳида ва тамоми коллективи корхона таъмин карда мешавад. Усулҳои иқтисодии ҳавасмандгардонӣ унсурҳои зерсистемаи иқтисодии корхона, ангеҳо ва ҳавасмандкуниро ифода мекунанд, ки кормандони корхонаро ба кори самаранок ҳавасманд мекунанд. Онҳоро метавон ба федералӣ, минтақавӣ, шубҳо ва ташкилӣ (маҳаллӣ) тақсим кард. Намудҳои усулҳои иқтисодии ҳавасмандгардонии кормандон усулҳои зеринро дар бар мегиранд: мукофотпулӣ, иштирок дар фоидаи корхона, мукофотпулӣ, комиссияҳои фурӯш, неъматҳои иловагии моддӣ, ёрдампулӣ, пардохтҳои яқвақта ва дигар пардохтҳои нақдӣ [4].

«Усулҳои иҷтимоӣ-психологӣ» усулҳои зерини идоракунии ҳавасмандгардонии кормандонро дар бар мегиранд:

- иштироки кормандони корхона дар раванди идоракунии корхона (мачлисҳо, чамъомадҳо, конфронсҳо);
- қонъ гардонидани талаботи фарҳангӣ ва маънавии кормандон (ташкили вақти холи барои сайру гашт, саёхатҳо, экскурсияҳо, идҳо, чорабиниҳои варзишӣ ва ғайра);
- муқаррар намудани меъёрҳои иҷтимоӣ ва ахлоқии рафтор дар ҳаёти харрӯза ва кор (дар шартномаҳои байни коллектив ва роҳбарияти корхона, анъанаҳои корхона инъикос ёфтаанд) фазои маънавию дар коллектив баланд мебардорад;
- ҳавасмандгардонии иҷтимоии рушди кадрҳо ба ноил шудан ба ҳадафҳои корхона мусоидат мекунад;
- муқаррар намудани муҷозот ва муқофотҳои маънавӣ, яъне омезиши одилонаи ҳавасмандгардонии мусбат ва манфӣ (миннатнома, ифтихорнома, тахтаи фахрӣ, эрод, танбеҳ ва ғайра);
- пешгирии иҷтимоӣ ва ҳифзи иҷтимоии кормандони корхона (ёрии ройғони тиббӣ, имтиёзҳо, муоинаи тиббӣ, муоинаи касбӣ, роҳхатҳои ройгон барои сафар ва истироҳат ва ғайра);
- усулҳои маънавию ахлоқии идоракунии ба рушди ояндаи корхона, стратегия (сохтани модели оянда, гузоштани шиорҳо, таблиғ, муайян кардани идеалҳо, иштирок дар муваффақиятҳои корхона), яъне, ташаккули эҳтиёҷоти олии дар байни кормандон (худбаҳоидиҳӣ, ифтихор аз ширкати худ).

Олими дигари иқтисодшинос Егоршин А.П. усулҳои ҳавасмандгардонии фаъолияти меҳнатиро усулҳои меҳисобанд, ки сифати ҳаёти қорӣ кормандонро муайян мекунад, ки мо онҳоро дар шакли ҷадвал чунин пешниҳод мекунем [4, с. 235].

Ҷадвали 1 - Нишондиҳандаҳои сифати меҳнати кормандони корхона

р/т	Гурӯҳи нишондиҳандаҳои сифат	Унсурҳои нишондиҳандаи сифат
1	Музди меҳнат	Музди меҳнат (ставкаи тарифӣ), ёрдампулӣ, подошпулӣ, муқофотпулӣ, пардохти иловагӣ, ҷубронпулӣ ва ғ.
2	Коллективи меҳнатӣ	Фазои психологӣ, муносибат бо маъмурият, иштирок дар идоракунии, риояи муқаррарот, ҳавасмандии мусбӣ ва ғайра.
3	Ҷойи кор	Утоқи хуби қорӣ, таҷҳизот, бехатарии меҳнат, таваққуфҳо ва нақлиёти хизматӣ, шароити қорӣ, ҷадвали қорӣ мувофиқ ва ғайра.
4	Роҳбарияти корхона	Эътимод ба роҳбарият, муносибати бевосита бо роҳбарият, эҳтиром ба тобеон, риояи ҳуқуқҳои шахсият, сиёсати қадрии корхона ва ғайра.
5	Рушди касбӣ	Банақшагирии рушди касбӣ, ҳавасмандгардонии рушд ва омӯзиш, пешравӣ вобаста ба дастовардҳо, аттестатсияи объективӣ ва арзёбии қор, баҳаммувофиқкунонии ҳадафҳои шахсӣ ва ҳадафҳои корхона, имконияти афзоиш ва ғайра.
6	Кафолатҳои иҷтимоӣ	Таъмини рухсатии меҳнатӣ тибқи тартибот, пардохти рухсатии беморӣ, суғуртаи саломатӣ, додани имтиёзҳои кафолатнок ва ғайра.
7	Имтиёзҳои иҷтимоӣ	Қумаки моддию молиявӣ, пардохти хизматҳои варзишӣ, ҳуроки умум, муқофотҳо дар ҳама шакл дар вақти чорабиниҳои иҷтимоӣ, қарзҳои имтиёзнок ва ғайра.

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси маводҳои омӯхташуда

Ба ақидаи профессор Низомова Т.Д. низ истифодаи омилҳои ҳавасмандкунӣ ба монанди ҳаҷми музди меҳнат, шароити корӣ, сафарҳо, нафақа, имтиёзҳо, болоравӣ дар мансабу вазифа ва ғайра дар идоракунии ҳайат аҳмияти калон дорад [9, с. 135].

Мутахассисони оид ба ҳавасмандгардонии меҳнат самтҳои зерини асосии беҳтар намудани ҳавасмандгардонии меҳнатро муайян мекунамд: ҳавасмандгардонии моддӣ, ҳавасмандгардонии ғайрипулӣ, беҳтар намудани ташкили меҳнат, баланд бардоштани сифати қувваи коргарӣ, ба раванди идоракунӣ ҷалб намудани кадрҳо. Барои пешрафти ҳар як соҳа роҳҳои гуногуни ҳавасмандгардонии кадрҳо мавҷуданд. Ҳамаи самтҳои дар боло овардашуда ҳавасмандгардонии кормандон дар марҳилаҳои гуногуни раванди ҳавасмандгардонии меҳнат дар корхона нақши худро мебозанд.

Масалан, аз ҷиҳати моддӣ ҳавасмандгардонӣ такмил додани низоми музди меҳнат ва барои иштирок кардан дар тақсимои сармоя ва ғайраи корхона имконият додан ба коллектив иборат аст. Дар ҳар як корхона ҳавасмандгардонии моддӣ нақши калон мебозад, вале пай дар пай зиёд кардани музди кор на ҳамеша барои дар дараҷаи зарурӣ нигоҳ доштани дараҷаи фаъолияти меҳнатӣ ёрӣ мерасонад. Сусти будани аз ҷиҳати моддӣ ҳавасмандгардонӣ таъсири яктарафа ба кадрҳо бо усулҳои пулӣ мебошад, ки ин боиси баланд шудани ҳосилонокии меҳнат намегардад. Вақте ки шахс ба сатҳи муайяни зиндагӣ мерасад, пул шартӣ зарурии ҳолати равонии бароҳат мегардад, пас дар низоми ҳавасмандгардонӣ дигар усулҳо ва самтҳои ҳавасмандгардонии меҳнат нақши бартаридоштаро ишғол мекунамд.

Ҳамин тавр, майлу рағбат ва эҳтиёҷоти инсонӣ зиёд мешавад, бинобар ин барои ҳавасмандгардонии меҳнати коргарони корхона аз усулҳои гуногун истифода бурдан лозим меояд. Эҳтиёҷот доимо тағйир меёбад, бинобар ин, интизор шудан мумкин нест, ки низоми ҳавасмандгардонӣ, ки дар як давраи муайян самаранок кор мекард, дар оянда самаранок хоҳад буд. Бо рушди шахсият имкониятҳои он, эҳтиёҷоти худтакмилдиҳӣ ва худнамоӣ васеъ мешаванд, яъне раванди ҳавасмандгардонӣ тавассути қонеъ гардонидани талаботро метавон номаҳдуд ҳисоб кард. Ба ғайр аз усулҳои иқтисодии (моддӣ) ҳавасмандгардонӣ усулҳои ғайрииқтисодӣ, аз ҷумла: маънавӣ, психологӣ ва ташкилӣ ҳастанд. Мазмуну шакли усулҳои ҳавасмандгардонии кормандон аз низоми касбӣ, салоҳиятноки ҳавасмандгардонии меҳнат дар корхона, низоми умумии идоракунӣ дар корхона, хусусиятҳои корхона, инчунин аз таҳия ва татбиқи назарияҳои муносири ҳавасмандгардонии кормандон вобаста аст, яъне барои такмил додани зернизоми ҳавасмандгардонӣ муносибати ҳамаҷониба лозим аст.

Муносибати комплексӣ «омӯзиш ва таҳияи чораҳои такмил додани тамоми низоми идоракунӣ ё як қисми онро бо истифода аз якчанд муносибатҳо» дар бар мегирад, усулҳо ва услубҳои гуногуни тадқиқот ва таҳияи низоми идоракунии кадрҳо, аз ҷумла дар самти ҳавасмандгардонии кори кормандон пешниҳод менамояд. Ин муносибат барои омӯзиши ҳамаҷонибаи зернизоми ҳавасмандгардонии кормандон, яъне раванди ҳавасмандгардонӣ, параметрҳои зернизоми ҳавасмандгардонӣ, унсурҳои он ва робитаҳои байни онҳо истифода мешавад ва вазифаҳои дар кор гузошташуда қоидаҳои ҳавасмандгардонии фаъолияти меҳнатӣ, рафтори корманд вобаста ба қаноатмандӣ аз низоми ҳавасмандгардонӣ дар корхона ва дигар унсурҳои он истифода мешавад.

АДАБИЁТ

1. Аллин О.Н., Сальникова Н.И. Кадры для эффективного бизнеса. Подбор и мотивация персонала / О.Н. Аллин, Н.И. Сальникова. – М.: Генезис, 2017. – 248 с.
2. Ветлужских Е. Мотивация и оплата труда. Инструменты. Методики. Практика / Е. Ветлужских. – М.: Альпина Паблишер, 2018. – 152 с.
3. Волосский А.А. Мотивация и стимуляция труда / А.А. Волосский. – М.: Техносфера, 2018. – 524 с.
4. Егоршин, А.П. Мотивация и стимулирование трудовой деятельности : учеб. пособие / А.П. Егоршин. – Москва : ИНФРА-М, 2013. – 376 с. – Текст : непосредственный.
5. Уилсон Д. 151 быстрая идея. Как вдохновить персонал на работу / Д. Уилсон. – «Диля», 2017. – 587 с.
6. Думенко Е.В. Критерии эффективности формирования материального стимулирования персонала организации // Международный журнал гуманитарных и естественных наук. – 2017. - № 1. – С.62.
7. Иванова, С.В. Мотивация на 100 %: а где же у него кнопка? / С.В. Иванова. – 12-е изд. – Москва : Альпина Паблишерз, 2018. – 283 с. – Текст : непосредственный.

8. Молодчик А.В., Молодчик М.А. Менеджмент. Стратегия, структура, персонал, знание / А.В. Молодчик, М.А. Молодчик. – М.: ГУ ВШЭ, 2017. - 296 с.
9. Комилов С.Ч., Низомова Т.Д., Давлатзод У. Иқтисодиёти корхонаҳо / С.Ч. Комилов, Т.Д. Низомова, У. Давлатзод. – Душанбе, 2015.
10. Карпова Т.П. Социальная активность молодежи: пути ее повышения//Вестник Международного института рынка. – 2018. - № 2. - С.81-88.
11. Карпова Т.П. Управленческая модель адаптации молодых специалистов в коммерческой организации//Вестник Международного института рынка. – 2017. - № 2. - С.66-71.
12. Тагоев Дж.Х., Билолов Н.К. Формирование и развитие социальной инфраструктуры села в условиях рынка. - Типографии ТНУ, ООО "Нушбод".- Душанбе, 2021.-№ 25.- 158 стр.
13. Шапиро, С.А. Основы трудовой мотивации : учеб. пособие / С.А. Шапиро. – 3-е изд. перераб. и доп. – Москва : КНОРУС, 2016. – 268 с. – Текст: непосредственный.

БАЪЗЕ УСУЛҲОИ ҲАВАСМАНДГАРДОНИИ МЕҲНАТИИ КОРМАНДОНИ КОРХОНА

Мақолаи мазкур ба омӯзиш усулҳои ҳавасмандгардонии кормандон бахшида шуда, низоми ҳавасмандгардонии кормандон дар корхона дар таърифи ба ақидаи олимони ватанию хозирӣ, моҳияти ҳавасмандгардонии кормандон ошкор карда шудааст. Муаллиф кӯшиш намудааст, ки равандҳои ҳавасмандгардониро дар низоми муосири ташкил ва идоракунии кадрҳои корхона ва усулҳои ҳавасмандгардонии худӣ кормандонро таҳлил намуда, ҳулосаҳои зарурӣ бародад.

КАЛИДВОЖАҲО: корхона, усулҳо, низоми ҳавасмандгардонӣ ҳавасмандии кормандон, баландбардории низоми ҳавасмандкунӣ, ҳавасмандии моддӣ, ҳавасмандии ғайримоддӣ.

НЕКОТОРЫЕ МЕТОДЫ МОТИВАЦИИ ТРУДОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СОТРУДНИКОВ КОМПАНИИ

Данная статья посвящена методам обучения мотивации сотрудников, системе мотивации сотрудников на предприятии с учетом мнения отечественных и отечественных ученых, раскрыта сущность мотивации сотрудников. Автор попытался проанализировать мотивационные процессы в современной системе организации и управления персоналом предприятия и методы мотивации самих сотрудников и сделал необходимые выводы.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: предприятие, методы, система стимулирования, мотивация сотрудников, совершенствование системы стимулирования, материальное стимулирование, нематериальное стимулирование.

SOME METHODS OF MOTIVATION OF LABOR ACTIVITIES OF COMPANY EMPLOYEES

This article is devoted to methods of training in employee motivation, the system of employee motivation at the enterprise taking into account the opinion of domestic and domestic scientists, the essence of employee motivation is revealed. The author tried to analyze motivational processes in the modern system of organization and management of personnel of the enterprise and methods of motivation of the employees themselves and made the necessary conclusions.

KEYWORDS: enterprise, methods, incentive system, employee motivation, improvement of the incentive system, material incentives, non-material incentives.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Гулова Гулру Дилшодовна* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти кафедраи иқтисодиёти корхонаҳо ва соҳибкорӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **+99200906295**.

Сведения об авторе: *Гулова Гулру Дилшодовна* – Таджикский национальный университет, магистрант кафедры экономики предприятия и предпринимательства. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **+99200906295**.

Information about the author: *Gulova Gulru Dilshodovna* – Tajik National University, master`s student of the Department of Economics of Enterprise and Entrepreneurship. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **+99200906295**.

ҲУКУҚ – ПРАВО

ТАВСИФИ КРИМИНАЛИСТИКИИ КИБЕРЧИНОЯТҲО

Сафаров Ш.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Таъмини амнияти иттилоотӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ, мубрам арзбӣ гардида, иттилоот ба объекти муҳим ва ҳифзшаванда ва иттилооти компютерӣ бошад, объекти ҷиноятҳо ба муқобили амнияти иттилоотӣ эътироф гардидааст. Маврид ба зикри хос аст, ки хатар ва ҳамлаҳои киберӣ, мутаассифона боиси хароб гардидани инфрасохтори иқтисодӣ-иҷтимоӣ, аз қор боз мондани корхонаю муссисаҳо, истехсолот ва таъмини аҳоли бо талаботи рӯзмарра мегардад [8, с. 231 – 237].

Дар шароити ҷаҳонишавӣ ҳамлаҳои киберӣ дар самтҳои мухталифи ҷомеа, аз ҷумла, дар муассисаҳои тандурустӣ, сохторҳои молиявӣ, таълимӣ, фарҳангӣ ва дар маҷмуъ ба паҳлуҳои гуногуни ҷомеа таҳдиди бузург дорад. Аз ин лиҳоз, илми криминалистика дар асоси дарки қонуниятҳои худ, ба мисли механизми тарзи содир шудани ҷиноят, пайдоиши маълумот оид ба ҷиноят ва иштирокчиён он, қонуниятҳои бозёфт, ҷамъоварӣ, таҳқиқ ва истифодаи далелҳо тавонистааст, ки усулҳои муқовимат бо ҷинояткориро инкишоф дода, наватарини онҳоро коркард созад ва ба ҳамагон тавсия намояд [7, с. 6-7].

Дар илм ҳар як падидаи ҷойдоштаро муҳаққиқон тавонистаанд, шарҳ диҳанд. Ин тамоюл на танҳо васеъшавии ҳаҷми донишҳои криминалистӣ, балки тағйирёбии сифатии онҳо ба ҳисоб рафта, фазоero мемонад, ки дар он мафҳумҳои криминалистӣ ба як шакли муайян оварда шудаанд ва дар илми криминалистика амал карда, боиси вусъат ёфтани шумораи шарҳи мафҳумҳои криминалистӣ гардидаанд.

Бо иҷро гардидани функцияи коммуникативӣ ва маърифатӣ, мафҳум (таъриф, истилоҳ) ифодагари якчанд категорияи муайяни иттилоот оид ба объекти дониш ба ҳисоб меравад, ки он барои шахсоне, ки дониши криминалистӣ надоранд, фаҳмоост. Забони илм (терминология), ба ақидаи Р.С. Белкин, бояд бо дақиқии истисноӣ, итминон ва номуайянии нишонаҳо ва истилоҳоти истифодашуда фарқ кунад [1, с.240]. Вобаста ба ин, ворид намудани мафҳумҳои нав ба илми криминалистика метавонад аз ҳисоби натиҷаҳои воқеии донишҳои илмӣ дар асоси алоқамандӣ ва ба ҳамдигар пайвастшавӣ сурат гирад.

Андешаҳои зикргардида, дар робита бо мафҳуми «киберҷиноятҳо» ва «фазои маҷозӣ» низ дуруст аст, ки дар замони муосир дар робита бо пешрафти технологияҳои иттилоотию телекоммуникатсионӣ, ки дар асри 21 ба миён омаданд ва ҷузъи ҷудоношавандаи ҳама соҳаҳои ҳаёти инсон мебошанд, хеле васеъ истифода мешавад.

Бояд қайд намуд, ки зери мафҳуми маълумотҳо дар бораи шахс, ашё, далелҳо, ҳодисаҳо, зухурот новобаста ба шаклҳои пешниҳодкунии онҳо фаҳмида мешавад. Маълумоти ҳуҷжатгузоришуда бошад ин маълумотҳои дар ҳомили моддӣ бо реқвизитҳо бақайдгирифташуда мебошад, ки мушаххасгардонии онҳоро имконпазир мегардонад.

Киберҷиноятҳо дорои хусусияти баланди пинҳонӣ, мушкилии ҷамъоварии далелҳо ва раванди исбот, доираи васеи аломатҳои муҳими криминалистӣ, мавҷуд набудани барномаи ягонаи мубориза бо киберҷиноятҳо ва ҳамчунин набудани таҷрибаи умумии судӣ ва тафтишӣ вобаста ба ин категорияи парвандаҳо мебошанд.

Унсурҳои аз ҷиҳати криминалистӣ муҳими хусусияти киберҷиноятҳо ба монанди:

- воситаи содир намудани ҷиноят;
- хусусиятҳои маълумоти дорои нишонаҳо ва ҳолати содиршавии ҷиноят;
- хусусиятҳои шахсии ҷинояткор;
- хусусиятҳои предмети бевоситаи сӯйқасди ҷиноятӣ бояд ҷудо карда шаванд.

Таснифи криминалистии ҷиноятҳо ба таври ғаёол дар рафти ғаёолияти тафтишӣ истифода мешавад, зеро он барои дуруст дарк кардани моҳияти ҳодисаҳо, интиҳоб ва истифодаи методҳои криминалистии тафтиши намудҳои алоҳидаи киберҷиноятҳо мусоидат мекунад. Дар асоси муқаррароти Конвенсияи Шурои Аврупо дар бораи киберҷиноятҳо, панҷ гурӯҳи киберҷиноятҳоро ҷудо кардан мумкин аст: Яқум, ҷиноятҳои, ки ба махфият, тамомият ва дастнарасии маълумот ва системаҳои компютерӣ таҳдид мекунанд, масалан: дастнарасии беиҷозат, тасарруфи ғайриқонунӣ, воридшавии ғайриқонуни ба манбаҳои маълумотҳо ва система [6, с. 221– 229].

Дуҷум, ҷиноятҳои марбут ба истифодаи компютер ҳамчун воситаи содир кардани амалҳои ғайриқонунӣ, масалан, қаллобии компютерӣ.

Сеҷум, ҷиноятҳои марбут ба ҷойгиркунии маълумот дар Интернет.

Чорум, ҷиноятҳои марбут ба вайронкунии ҳуқуқи муаллифӣ ва ҳуқуқҳои вобаста ба он, бо вуҷуди он ки ин муқаррароти Конвенсияи мазкур муайян кардани ин гуна ҳуқуқвайронкуниҳоро ба салоҳияти қонунгузории давлатҳо вогузор кардааст.

Панҷум, ҷиноятҳои марбут ба паҳнкунии маводи наҷодгарой ва хусумат дар Интернет. Гуногунии киберҷиноятҳо мурағтаб кардани онҳоро вобаста ба асосҳои гуногун тақозо мекунад. Таснифи криминалистӣ бояд бар асоси риояи қоидаҳо ва принципҳои тақсимоии мантиқии ҳуди объектҳои воқеӣ не, балки бо тақя ба миқёси мафҳумҳои онҳо сурат гирад.

Дар қонунгузории ҷиноятии ҚТ мафҳуми киберҷиноятҳо пешбинӣ нағардидааст. Дар баробари ин, Кодекси ҷиноятии ҚТ (минбаъд – КҚ ҚТ) боби 28 «Ҷиноятҳо ба муқобили амнияти иттилоотӣ» вуҷуд дорад, ки амалҳои хатарноки ҷамъиятии дар модаҳои мазкур пешбинишударо фаро меғирад:

- модаи 298. Ғайриқонунӣ даромадан ба иттилооти компютерӣ;

- модаи 299. Тағйир додани иттилооти компютерӣ;

- модаи 300. Тахриби компютерӣ;

- модаи 301. Ғайриқонунӣ ба даст овардани иттилооти компютерӣ;

- модаи 302. Тағйир кардан ва ба соҳибияти каси дигар додани воситаҳои махсус барои ғайриқонунӣ даромадан ба система ё шабакаи компютерӣ;

- модаи 303. Таҳия, истифода ва паҳн кардани барномаҳои зараровар;

- модаи 304. Вайрон кардани қоидаҳои истифодаи система ё шабакаи компютерӣ.

Илова ба ҷиноятҳо дар соҳаи иттилооти компютерӣ, баъзе амалҳои дигари дар КҚ ҚТ пешбинишуда низ ба киберҷиноятҳо мансубанд, масалан, Кодекси ҷиноятии ҚТ дар 15 мода (модаҳои 137, 137¹, 144, 179¹, 179³, 189, 241, 241¹, 241², 307, 307¹, 307³, 373, 330, 334¹ ва 396), ҷиноятҳоеро, ки бо истифодаи шабакаи интернет содир мешаванд, пешбинӣ намудааст [5, с. 248].

Ҳамчунин, ба ҷиноятҳои, ки бо истифодаи шабакаи интернет ва захираҳои электронии иттилоотӣ (шабакаҳои иҷтимоӣ мессенҷерҳо ва дигар захираҳо) содир меғарданд, метавон чунин ҷиноятҳоро мансуб донист: ба худкушӣ расонидан - модаи 109, қаллобӣ модаи - 247, муомилоти ғайриқонунӣ бо воситаҳои нашъадор модаи - 200, тамаъҷӯӣ модаи - 250 ва ғайра, вале дар диспозицияи ин модаҳо ба таври махсус ҳолатҳои истифодаи «шабакаҳои телекоммуникатсионӣ, аз ҷумла шабакаи интернет» зикр нағардидааст.

Намудҳои ҷиноятҳои дар боло зикршударо мавҷудияти иттилооти компютериеро муттаҳид мекунад, ки ҳангоми содиршавии онҳо ҳамчун унсури ҳамбастагӣ ва инъикоси механизмҳои таҳия, содиркунии ва пинҳон кардани ин ҷиноятҳо, инчунин, ҳамчун объект ё воситаи ҷиноят нақш доранд.

Иттилооти компютериери дар раванди исбот татбиқшаванда гуфта маълумоти воқеие фаҳмида мешавад, ки тавассути системаи компютерӣ коркард шудааст ва (ё) тавассути каналҳои телекоммуникатсионӣ интиқол дода мешавад, барои қабули инсон имконпазир аст ва дар асоси онҳо тибқи муқаррароти қонун ҳолатҳои, ки ба парванда алоқаманданд, муайян карда мешаванд. Ин гуна маълумот дар файл, ҷопи мошинӣ ё дар воситаҳои гуногуни электронӣ сабт карда мешавад.

Киберчиноят дорои манзараи махсуси нишонаҳо мебошад, дар ҷойи ҳодиса, ҳамзамон, бо нишонаҳои маъмулӣ, мумкин аст нишонаҳои маҷозие пайдо шаванд, ки дар хотираи дастгоҳҳои электронӣ мавҷуданд [10, с. 182].

Нишонаҳо ё осори маҷозӣ (виртуалӣ) ҳама гуна нишонаҳои содир кардани дилхоҳ амалҳо дар фазои маҷозӣ ва дигар дастгоҳҳои рақамӣ, низом ва шабакаҳои онҳо мебошанд. В. Мешеряков дар зерин мафҳуми нишонаҳои маҷозӣ «ворид кардани ҳама гуна тағйирот дар ҳолати автоматикии низоми иттилоотиро медонад, ки бо ҳодисаи ҷиноят алоқаманд аст ва дар шакли иттилооти компютерӣ сабт мешавад». Ин нишонаҳо дар байни осори моддӣ ва маънавӣ мавқеи шартан мобайнӣ доранд» [2].

Категорияи нишонаҳои компютерӣ ҳам дар хотираи компютер ва ҳам дастгоҳҳои рақамӣ боқӣ мемонад. Масалан, Т.Л. Тропина, чунин мешуморад, ки дар натиҷаи инъикоси электронӣ-рақамӣ дар интиқолгари моддӣ шакли ифодаҳои рақамии параметрҳои модели зохирии математикии падидаи воқеии физикӣ сабт мешавад [9, с. 240].

А. Волеводз таснифи нишонаҳои виртуалиро дар асоси интиқолдиҳандаҳои бевоситаи физикии нишонаҳо пешниҳод кардааст:

1. Нишонаҳо дар диски саҳт, лентай магнитӣ, диски оптикӣ, дискет;
2. Нишонаҳо дар хотираи ғаврии компютерҳо, дастгоҳҳои канорӣ, дастгоҳҳои алоқавӣ компютерӣ ва дастгоҳҳои шабакавӣ;
3. Нишонаҳо дар симҳо ва дигар системаҳои электромагнитӣ ва шабакаҳои алоқавӣ [3, с. 496].

Л.Б. Краснова таснифи нишонаҳои маҷозиро аз рӯи механизми ба вучуд омадани нишонаҳо ба аввалиндараҷа ва дуумдараҷа пешниҳод кардааст.

Аввалиндараҷаҳо дар натиҷаи таъсири бевоситаи корбар бо истифода аз ҳама гуна технологияи иттилоотӣ ва дуумдараҷа – дар натиҷаи таъсири равандҳои технологӣ бидуни даҳолати одам ба вучуд меояд.

Ҳама гуна амалҳо бо дастгоҳҳои дақиқияташон баланд дар хотираи онҳо нишона боқӣ мегузоранд. Нишонаҳои нисбатан намоёнтар дар ин ҳолат нишонаҳои хотираи компютер мебошанд, ки ба нишонаҳои фурузонкунӣ ва хомӯшкунӣ тақсим мешаванд, инчунин, нишонаҳои амалиёти гуногуни дорои хотира, нишонаҳои амалҳо бо барномаҳо ва маълумот дар бораи кор бо Интернет, шабакаҳои маҳаллӣ ва ғайра.

Нишонаҳои маҷозӣ далели содир кардан ё банақшагирии ҷиноят аз ҷониби шахси муайян ё гурӯҳи шахсон мебошанд. Онҳо дараҷаи касбияти ҷинояткорро нишон медиҳанд.

Дар марҳилаи ибтидоии бақайдгирии нишонаҳои маҷозӣ дар протокол тавсифи маълумот дар бораи дар хотираи кадом дастгоҳ пайдо шудани нишонаҳои маҷозӣ пайдо шудаанд; кӣ соҳиби дастгоҳ аст; оё дастгоҳ ба Интернет, шабакаҳои локалӣ ва ғайра дастрасӣ дорад; системаи оператсионии дастгоҳ дар кадом файлҳо ва кадом нишонаҳо пайдо карда шудаанд; вақти сохта шудани файл ва тағйир додани он оварда мешаванд. Сипас экран бо маълумот дар бораи хусусиятҳои файлҳои таҳқиқшаванда қайдҳои маъмурият аксбардорӣ мешавад. Пас аз он объекти дорои нишонаҳои маҷозӣ барои омӯзиш мусодира мешавад.

Тибқи муқаррароти м. 182-и Кодекси муурофиявии ҷиноятии ҚТ, азназаргузаронии ҷойи ҳодиса бо мақсади ошкор кардани нишонаҳои ҷиноят ва муайян кардани дигар ҳолатҳои барои парвандаи ҷиноятӣ муҳим гузаронида мешавад. Ошкорсозӣ, бақайдгирӣ ва мусодира кардани нишонаҳои маҷозии киберчиноят душвориҳои муваққатӣ ва техникӣ доранд, бино бар ин, илова ба талаботи умумии тартиби гузаронидани азназаргузаронии ҷойи ҳодиса, ки дар моддаи 183 Кодекси муурофиявии ҷиноятӣ муқаррар шудааст, бояд хусусиятҳои ин ҷиноят ба назар гирифта шаванд. Ҳангоми азназаргузаронии ҷойи ҳодиса зарурати тафтиши объектҳои иттилоотӣ, ки ба ҷиноят алоқаманданд, ба миён меояд. Шиносоӣ ва сабт кардани объектҳои моддӣ не, балки фазои маҷозие лозим мешавад, ки тавассути ҳисоббарориҳои шабакавӣ, сегменти шабакаҳои локалӣ ё глобалии Интернет ба вучуд меоянд, инчунин, ҳама гуна васоити ахбори рақамии компютерӣ, ки дар онҳо нишонаҳои маҷозӣ мавҷуданд. Азназаргузаронии ҷойи ҳодиса дар фазои маҷозӣ бо зарурати

ошкор кардани чунин нишонаҳое алоқаманд аст, ки дарки онҳо таҷҳизоту омодагии махсусро талаб мекунад.

Ҳангоми азназаргузаронии ҷойи ҳодиса мумкин аст аз ҷониби ҷинояткор ё гурӯҳи шахсон муқобилият нишон дода шавад. Ҷинояткор тамоми кӯшишҳоро ба харҷ медиҳад, ки аз ошкор шудани ҳолатҳои ҷинояти содиркардаи худ пешгирӣ кунад, зеро ҷиноят аз ибтидо тавре ба нақша гирифта шуда ва содир шудааст, ки ошкор нашавад [4, с. 7-10]. Аз ин рӯ, муфаттиш бояд ба қадри имкон махфияти азназаргузаронии ҷойи ҳодисаро ҳангоми тафтиши киберҷиноятҳо таъмин кунад. Аммо, шахсоне, ки дар соҳаи технологияҳои иттилоотӣ ҷиноят содир мекунад, маъмулан, корбарони ботаҷриба ва касбии дорои дараҷаи баланди зеҳнӣ мебошанд, ки метавонанд даҳолати берунаро ба фаъолияти худ ошкор созанд. Барои рафъи ин хавфи тактикӣ ҳангоми тафтиши киберҷиноятҳо иҷрои чунин амалҳо зарур аст:

- маҳдуд ва дар баъзе ҳолатҳо имконнопазир кардани вуруд ва баромад аз компютере, ки дар он иттилоот мавҷуд аст;

- идомаи фаъолият дар шабакаи глобалӣ бо мақсади ҷалб накардани диққати бештар ба амалҳои тафтишии ҷиноят;

- муайян кардани пайдарпаии амалҳои тафтишии ҷиноят ба шакле, ки нисбат ба шахсоне, ки шубҳа вучуд дорад, ки сирри махфӣ нигоҳ дошта шавад, дар навбати охир пас аз ташкили пойгоҳи далелӣ содир шудаанд;

- гузаронидани амалҳои тафтишии марбут ба дарёфт ё мусодира дар вақтҳои ҳузурӣ шумораи зиёди шохидон номумкин бошад;

- ҳангоми гузаронидани амалиёти тафтишӣ ба сифати шохидон беҳтар аст шахсони ба фаъолияти шахси ҳуқуқии мушаххас алоқаманднабуда ё шахсе, ки бо дуввумӣ шинос набошад, ҷалб карда шавад;

- назорати доимии ҳама паёмҳои воридшаванда ва хоричшаванда аз воҳиди мушаххас, ки ба таҳқиқи ҷиноят дар соҳаи иттилооти компютерӣ машғул аст;

- ошкор кардани камбудихои низоми муҳофизатии иттилоот дар дастгоҳи ба ҷабрдида тааллуқдошта;

- ошкор кардани таҳдидҳои пинҳон ба низоми иттилоотии мавҷуда дар компютере, ки дар он маълумот тағйир дода ё нобуд карда шудааст.

Барои он, ки муфаттиш дар ҳифзи нишонаҳо ва иттилооти зарурии ҷиноят эътимод дошта бошад ва ба нобудшавӣ ё вайрон шудани маълумоти мавриди ҷустуҷӯ роҳ надиҳад, бояд амали тафтишотии баррасишавандаро дақиқан ба нақша гирад ва ба он омода бошад.

АДАБИЁТ

1. Белкин, Р. С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики / Р. С. Белкин. - М.: Норма, 2001. - 240 с.
2. Волеводз А.Г. Противодействие киберпреступности – тема первого тематического выпуска издания “Библиотека криминалиста. Научный журнал” № 5(10)-2013 / А.Г. Волеводз [Электронный ресурс] // VIPERSON.RU. – 2013. – 10 октября. – URL: <http://viperson.ru/wind.php?ID=666519&soch=1>.
3. Волеводз А.Г. Противодействие компьютерным преступлениям: правовые основы международного сотрудничества / А.Г. Волеводз. – М.: ООО «Издательство «Юрлитинформ», 2001. – 496 с.
4. Головин, С. Н. Безопасность в киберпространстве, или России необходим информационный кодекс / С. Н. Головин; А. Г. Андреев // Закон и право. - 2003. - № 11. - С. 7 - 10
5. Давлатзода К.Д. Таҳдидҳои фазои маҷозӣ: амалия ва назарияи киберҷиноятҳо. Монографияи илмӣ. Душанбе: , 2023-248 с.
6. Давлатзода К.Д. Аҳамияти санадҳои байналмилалӣ дар муқовимат бо киберҷиноятҳо// Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ – иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – Душанбе, 2023 – №2. – С. 221 – 229.
7. Давлатзода К.Д. Асосҳои тафтиши киберҷиноятҳо (воситаи таълими) / К.Д. Давлатзода. - Душанбе, 2023. С. 6-7.
8. Давлатзода К.Д. Ҷаҳонишавии проблемаҳои киберҷиноятҳо// Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ – иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – Душанбе, 2022 – №9. – С. 231 – 237.
9. Тропина, Т. Л. Киберпреступность: понятие, состояние, уголовно-правовые меры борьбы / Т. Л. Тропина; отв. ред. А. А. Номоконов. - Владивосток: Изд-во Дальневост. ун-та, 2009. - 240 с.
10. Яковлев, А. Н. Особенности расследования преступлений, совершенных с использованием электронных платежных средств и систем: научно-методическое пособие / А. Н. Яковлев; Н. В. Олиндер. - М., 2012. - 182 с.

ТАВСИФИ КРИМИНАЛИСТИКИИ КИБЕРЧИНОЯТҲО

Дар мақолаи мазкур тавсифи криминалистикаи киберчиноятҳо мавриди баррасӣ ва таҳлил қарор гирифтааст. Таҳлил гардидааст, ки ҳангоми азназаргузаронии ҷойи ҳодиса зарурати тафтиши объектҳои иттилоотӣ, ки ба чиноят алоқаманданд, ба миён меояд. Шиносоӣ ва сабт кардани объектҳои моддӣ не, балки фазои маҷозие лозим мешавад, ки тавассути ҳисоббарориҳои шабакавӣ, сегменти шабакаҳои локалӣ ё глобалии Интернет ба вучуд меоянд, инчунин, ҳама гуна васоити ахбори рақамии компютерӣ, ки дар онҳо нишонаҳои маҷозӣ мавҷуданд.

КАЛИДВОЖАҲО: киберчиноятҳо, криминалистика, фазои маҷозӣ, амнияти иттилоотӣ, интернет, иттилооти компютерӣ, технологияҳои иттилоотию телекоммуникатсионӣ.

КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОЕ ОПИСАНИЕ КИБЕРПРЕСТУПЛЕНИЙ

В данной статье обсуждается и анализируется криминалистическое описание киберпреступлений. Проанализировано, что при осмотре места происшествия возникает необходимость проверки информационных объектов, связанных с преступлением. Требуется идентификация и запись не физических объектов, а виртуального пространства, создаваемого сетевыми вычислениями, сегмента локальной или глобальной сети Интернет, а также любых цифровых компьютерных носителей, содержащих виртуальные символы.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: киберпреступления, криминалистика, виртуальное пространство, информационная безопасность, Интернет, компьютерная информация, информационные и телекоммуникационные технологии.

FORENSIC DESCRIPTION OF CYBERCRIMES

This article discusses and analyzes the forensic description of cybercrimes. It is analyzed that when examining the scene of a crime, there is a need to check information objects related to the crime. It is necessary to identify and record not physical objects, but the virtual space created by network computing, a segment of the local or global Internet, as well as any digital computer media containing virtual symbols.

KEYWORDS: cybercrimes, forensics, virtual space, information security, Internet, computer information, information and telecommunication technologies.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Сафаров Шохрух* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети ҳуқуқшиносӣ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторе: *Сафаров Шохрух* – Таджикский национальный университет, магистрант юридического факультета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Information about the author: *Safarov Shohrukh* – Tajik National University, master`s student of Faculty of Law. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.

РАЗВИТИЕ ИНСТИТУТА АДМИНИСТРАТИВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ НА НАЧАЛЬНОМ ЭТАПЕ СОВЕТСКОГО СОЮЗА

Рахмонов Ш.Д.

Таджикский национальный университет

После окончания Февральской и Октябрьской революций в 1917 г. и прихода к государственной власти большевиков, а после на фоне событий Гражданской войны и военного коммунизма прежняя правовая система была полностью реформирована и заменена военным коммунизмом, революционной необходимостью и "красным" террором ВЧК.

После провозглашения В.И. Лениным в 1921 г. и последовавшей за этим значительные попытки реализации в государстве абсолютно новой экономической политики (далее -нэпа) появились некоторые предпосылки к возрождению правовых основ в организации внутреннего государственного управления и общественного правопорядка в его отчасти классическом понимании. [1]

После прихода к власти в партии и стране И.В. Сталина и достижение им абсолютной власти в своих руках к концу двадцатых годов были связаны с отказом от нэпа и усердной реализацией на практике идеи об отмирании права во время строительства социализма.

Государственная большевистская идеология и сталинская машина государственного управления в начале 30-х годов, по сути, возродили и восстановили в Советском Союзе XX в. старые идеи Средневековья о полном господстве воли политической власти и интересов государства над правами и интересами человека, при этом даже не стесняясь публично провозглашать и реализовывать на практике пренебрежительную аналогию человека и гражданина с "винтиком" в государственном механизме.

К началу второй половины 20-х годов была "репрессирована" как враждебная к идеологии большевиков и наука административного права. Многочисленные исследования и публикации по теории административного права фактически полностью были изъяты и прекращены из-за страха политических карательных мер (репрессий), из образовательных программ юридических вузов были убраны курсы по данной отрасли права и учебной дисциплине, различной цензуре и всяческими изъятиями подвергались соответствующие библиотечные фонды, а также все появляющиеся новые зарубежные издания касательно административного права.

Тем не менее запреты и ограничения большевиков касательно административного права как науки не отразились на законодательном регулировании в сфере государственного управления, а также нормативно-правового регулирования института административной ответственности. Вместе с тем, даже в начальное послереволюционное время, в связи с роспуском прежней милицейской системы обеспечения общественного порядка и безопасности и развалом судебной системы царской России, у действующей Советской власти возникала объективная необходимость в юридических формах установления и реализации мер наказания за совершения административного правонарушения.

Одним из самых первых советских нормативных правовых актов в данной сфере стало "Постановление Народного комиссариата юстиции РСФСР от 18 декабря 1917 г.", которая предусматривала административную ответственность за противоправные деяния, связанные с использованием печатных изданий в контрреволюционных целях. А 16 апреля 1920 г. издается Декрет Совнаркома РСФСР "О реквизициях и конфискациях", на основе которого были введены как законодательные меры административного принуждения **реквизиция** (т.е. принудительное изъятие на государственные нужды), в том числе и **конфискация** (т.е. безвозмездное изъятие имущества в пользу государства) имущества как частных лиц, так и обществ, прежде всего "политически сомнительных". Также в 1923 г. на

основе предложения Ф.Э. Дзержинского были приняты постановление ВЦИК, в том числе инструкция Наркомата внутренних дел и Государственного политического управления по реализации этого постановления, которыми устанавливается еще один новый вид административного наказания - **административная высылка**. Эта карательная мера должна была применяться в первую очередь в отношении лиц, постоянное пребывание которых на определенной местности или вообще на территории РСФСР, по представлению чекистов, "представлялось опасным касательно охраны революционного порядка в силу их преступного (далее - контрреволюционного) прошлого или нынешней деятельности и связей с преступной средой".

А что касается создания и применения в новом пролетарском (классовом) государстве основ регулирования **общего механизма** привлечения к административной ответственности, то он в наиболее общих чертах впервые был определен Декретом ВЦИК и Совнаркома РСФСР от 23 июня 1921 г. "О порядке наложения административных взысканий", которая предусматривала административную ответственность для граждан за совершения действий в виде нарушения обязательных постановлений органов местной власти. В качестве перечня мер административных взысканий вышеназванный Декрет предусматривал следующие виды наказания: лишение свободы; принудительные работы (которая не включала в себя лишение свободы); денежный штраф.

Данный Декрет впервые установил и срок давности для привлечения к административной ответственности - один месяц со дня совершения правонарушения, в том числе формированы коллегиальные органы, в компетенцию которых входила наложение административного взыскания: т.е. президиумы уездных исполкомов и коллегии губернских отделов местного управления. Обжалование и оспаривание постановлений о применении административных взысканий тем не менее предусматривалось, но исключительно в вышестоящие органы управления в порядке подчиненности.

Вместе с тем, уже по истечении одного года этот порядок был полностью изменен. Декретом ВЦИК и Советом Народных Комиссаров от 27 июля 1922 г. утверждается Положение о порядке издания общеобязательных постановлений, а также о наложении за их нарушение наказаний в административном порядке, в которое было введено несколько новшеств, в части правового регулирования механизма административной ответственности.

В первую очередь, в Декрете от 1922 г. изучался и систематизировался список юридических актов, за невыполнение предписаний которых было предусмотрено административное наказание. В перечень таких актов были отнесены постановления и решения губернских и уездных исполкомов и их президиумов по поводу вопросов управления и обеспечения порядка, в том числе изданные в развитие декретов и положений, касательно вопросов общественной безопасности и порядка, всенародного здоровья, правил рыночной торговли, строительства и градостроительства, а также борьбы со стихийными бедствиями и т.д. Вместе с тем, из числа установленных в 1921 г. видов административных взысканий исключалось наказание в виде лишения свободы. Данное изменение было связано с принятием в 1922 г. первого советского Уголовного кодекса, а также необходимостью формального разграничения мер административной ответственности от уголовной ответственности.

На основе этого Декрета, также был отменен коллегиальный и введен единоличный административный порядок рассмотрения дел об административных правонарушениях и применения взысканий, в соответствии с которым полномочия по наложению мер административной ответственности возлагались на руководство губернских или уездных отделов управления.

А уже ближе к концу 20-х годов нынешняя практика рассмотрения дел об административных правонарушениях потеряла свою эффективность, в результате чего Центральной контрольной комиссией ВКП(б) и Коллегией Народного комиссариата Рабоче-крестьянской инспекции было принято решение связанное с политикой, т.е. вернуться к прежнему коллегиальному порядку рассмотрения административных дел (для

наложения взысканий) по отдельным категориям административных правонарушений. На основе и для исполнения данного решения через некоторое время, 30 марта 1931 г., ВЦИК и Совнарком РСФСР приняли общее Постановление, которая утвердила Положение об издании местными исполкомами и советами обязательных для соблюдения постановлений, а за их нарушение было предусмотрено наложение взысканий в административном порядке.

Данное Положение 1931 г., пожалуй, стало самым важным юридическим актом на начальном этапе советской истории права, которая установила на долгие тридцать лет (вплоть до 1961 г.) правовой механизм административной ответственности на основе исключительно административного порядка привлечения к ответственности за деяния в отличие от судебного порядка привлечения лица к ответственности за уголовные преступления.

В исчерпывающий перечень административно-правовых наказаний за противоправные деяния (наряду с денежными штрафами и принудительными работами) впервые в истории советской административной практики было введено такое наказание, как предупреждение. Постановлением 1931 г. все еще старый внесудебный порядок привлечения лица к административной ответственности. Для более объективного рассмотрения дел об административных правонарушениях было принято решение о создании специальных комиссий при исполкомах местных советов. В виде исключения к субъектам, которые были уполномочены в отдельных случаях применять административные наказания, были впервые отнесены должностные лица органов внутренних дел - милиции, что конечно же было приятным новшеством. Также впервые в советской практике регулирования административной ответственности к субъектам правонарушений (правонарушители), которые подлежали административным наказаниям, наряду с гражданами (физическими лицами) этим Постановлением были добавлены и организации (юридические лица).

Несмотря на то, что в то время отсутствовала какая-либо концепция развития советского законодательства касательно административных правонарушений, в правовой системе СССР рассматриваемого периода было сформировано определенное практическое понимание важнейших первичных характеристик административной ответственности как особого правового института и новой подотрасли советского административного законодательства.

Особенностями механизма административной ответственности на начальном этапе советского периода, отличающими данный вид юридической ответственности от других, являлись следующее:

1. Административное правонарушение представляло собой меньшую общественную опасность, чем уголовное преступление;
2. Определенный законодательно перечень субъектов, неисполнение предписаний и актов которых могло повлечь за собой наступление последствий в виде административной ответственности;
3. Четко определенный законодательно перечень особых видов наказаний за совершение административных правонарушений;
4. Более упрощенный внесудебный (в отличие от уголовной ответственности) порядок назначения наказаний за совершения административных правонарушений, причем преимущественно коллегиальный и т.д.

На основе вышеизложенного мы пришли к выводу о том, что:

1. в отличие от дореволюционного права России, административная ответственность в Советском союзе впервые в национальном праве была законодательно разграничена с уголовной и другими видами правовой ответственности.
2. в рамках такой первичной отраслевой индивидуализации и обособления этого нового административно-правового института в системе законодательства появились основания для выделения специфических формальных признаков, характеризующих административную ответственность как особый вид юридической ответственности.

ЛИТЕРАТУРА

- 1) Собрание узаконений РСФСР. 1918. N 10.
- 2) Собрание узаконений РСФСР. 1920. N 29. Ст. 143.
- 3) Собрание узаконений РСФСР. 1923. N 8. Ст. 108.
- 4) Собрание узаконений РСФСР. 1921. N 52. Ст. 310.
- 5) Собрание узаконений РСФСР. 1922. N 48. Ст. 603.
- 6) Собрание узаконений РСФСР. 1931. N 17. Ст. 186.
- 7) Лунев А.Е. Административная ответственность за правонарушения. М., 1961. С. 30 - 45; Бахрах Д.Н. Советское законодательство об административной ответственности. Пермь, 1969.
- 8) Безбородов А.Б. Власть и ВПК в СССР середины 40-х - середины 70-х годов // Советское общество: будни холодной войны. - Москва-Арзамас, 2001.
- 9) Коренев А.П. Кодификация советского административного права / А.П. Коренев. - М., 1970.
- 10) Соловей Ю.П. Российское полицейское право: история и современность // Государство и право. - 1995. - №6.
- 11) Алексеев С.С. Общая теория социалистического права / С.С. Алексеев. - Свердловск, 1964.

ИНКИШОФИ ИНСТИТУТИ ЧАВОБГАРИИ МАЪМУРӢ ДАР МАРҲИЛАИ АВВАЛИ ИТТИҲОДИ ШУРАВӢ

Мақола ба даврабандии раванди ташаккул ва инкишофи институти ҷавобгарии маъмурӣ дар ҳуқуқи шуравӣ ва ташаккули қонунгузорӣ дар бораи ҳуқуқвайронкуноии маъмурӣ бахшида шудааст. Бар хилофи қонуни пешазинқилобии Русия ҷавобгарии маъмурӣ дар Иттифоқи Шуравӣ бори аввал дар ҳуқуқи милли аз ҷиҳати қонунӣ аз навҳои дигари ҷавобгарии ҷиноятӣ ва ҳуқуқӣ фарқ карда шуд.

КАЛИДВОЖАҲО: ҳуқуқвайронкуноии маъмурӣ, ҷазоҳои маъмурӣ, инкишофи институти ҷавобгарии маъмурӣ, ҷорикунии системаи қонунгузорӣ дар бораи ҳуқуқвайронкуноии маъмурӣ

РАЗВИТИЕ ИНСТИТУТА АДМИНИСТРАТИВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ НА НАЧАЛЬНОМ ЭТАПЕ СОВЕТСКОГО СОЮЗА

Статья посвящена периодизации процесса становления и развития в советском праве института административной ответственности и формирования законодательства об административных правонарушениях. В отличие от дореволюционного права России, административная ответственность в Советском союзе впервые в национальном праве была законодательно разграничена с уголовной и другими видами правовой ответственности.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: административные правонарушения, административные наказания, развитие института административной ответственности, систематизация законодательства об административных правонарушениях.

DEVELOPMENT OF THE INSTITUTE OF ADMINISTRATIVE RESPONSIBILITY AT THE INITIAL STAGE OF THE SOVIET UNION

The article deals with periodization of the process of formation and development in the Soviet law of the institute of administrative responsibility and formation of legislation on administrative-law violations. Unlike pre-revolutionary Russian law, administrative liability in the Soviet Union was for the first time in national law legislatively distinguished from criminal and other types of legal liability.

KEYWORDS: administrative-law violations, administrative punishments, development of the institute of administrative responsibility, systematization of legislation of administrative-law violations.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Раҳмонов Ш.Д.* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: (+992) 777072092.

Сведения об авторе: *Рахмонов Ш.Д.* – Таджикский национальный университет, магистрант юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) 777072092.

Information about the author: *Rakhmonov SH.D.* – Tajik National University, master`s student of Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: (+992) 777072092.

ТАҲЛИЛИ МУҚОИСАВИИ ҶАВОБГАРИИ ҶИНОЯТӢ БАРОИ ДОДАНИ ПОРА ДАР ҚОНУНГУЗОРИИ КИШВАРҶОИ ХОРИҶА

Аюби Ф.С.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ба ғайр аз таҳлили қонунгузори соҳаи гузашта, яке аз муҳимтарин ҷанбаъ дар доираи таҳқиқоти мазкур, ин омӯзиши таҷрибаи байналмилалӣ оид ба мубориза бо додани пора мебошад. Дар ин робита, чунин ақидаи ҳуқуқшиноси фаронсавӣ М. Ансел комилан дуруст аст: «омӯзиши ҳуқуқи мамлакатҳои хориҷӣ ба ҳуқуқшинос фазои навро мекушояд ва ба ӯ имкон медиҳад, ки хубтар ҳуқуқи кишвари худро шиносад, зеро хислатҳои мушаххаси ҳуқуқ ҳангоми муқоиса бо дигар низомҳои ҳуқуқӣ равшантар маълум мешавад. Муқоисаи низомҳои ҳуқуқии гуногун метавонад ба ҳуқуқшинос идея ва далелҳои диҳад, ки онро наметавон аз омӯхтани танҳо ҳуқуқи кишвари худ гирифт».

Ба назари рисола навис, таҷрибаи байналмилалӣ аз ҷиҳати ҷаҳонбинии ҳуқуқии классикӣ, ки бо пешрафти аксари кишварҳои Ғарб ташкил шудааст, дар таърихи навини худ аз мафкураҳои қачу қилеб маҳрум аст. Барои ҳамин ҳангоми гузаронидани ин тадқиқот метавон таъкид кард, ки хусусиятҳои муосири қонунгузори ҷиноятии аксари кишварҳои Ғарб дар он зоҳир мегардад, ки аз як тараф ба онҳо тез-тез ислоҳот ворид карда мешавад, аз тарафи дигар аксар вақт онҳо монанд карда мешаванд.

Мо қонунгузори ҷиноятии кишварҳои Ғарбро бо қонунгузори ҚТ муқоиса мекунем, хусусан дар он қисматҳои, ки барои таъсиси шароити ҳаёти шаҳрвандон ҷавобгар аст.

Ҷарҷанд шартӣ қонунгузори дар бораи роҳ надодани игво ҳангоми ҳуҷҷатгузори қардани амалҳои ғайриқонунӣ аллақай муддати зиёд аст, доғмаи ҳуқуқӣ мебошад, аммо имрӯз ҳам ба бисёр зерсохторҳои оперативӣ дар кишварҳои Ғарб унсурҳои игво иҷозат дода мешавад. Гувоҳи ин на танҳо сарчашмаҳои расмӣ, боз нашрҳои воситаҳои ахбори омма мебошанд.

Бо шаҳодати муаллифони чунин нашрияҳо барои ба даст овардани иттилоот ё ҳангоми назорати оперативӣ аз болои шахси мушаххас полиси Ҷумҳурии Федеративии Олмон аксар вақт ба игво роҳ медиҳад. Масалан, президенти политсияи мақомоти ҷиноятии ҚФО Хайприх Боге мегӯяд, ки игво - ин шакли нав ва хеле самараноки мубориза бо ҷинояткорӣ мебошад. Инчунин, сардори политсияи замини Баден-Вюртемберг Алфред Штампер мегӯяд, ки қормандони ӯ ба ҳама чиз ҳуқуқ доранд.

Политсияи Ҷопон тафтиши пешақиро ба воситаи фиреб мебарад (дознание с приманкой). Моҳияти он чунин аст: «тарзи таҳқиқ, ки мақомоти таҳқиқи ибтидоӣ ё шахсе, ки бо супориши онҳо ҳамчун «фиреб (приманка)» баромад мекунад, сабабгори содир қардани ҷиноят мешавад, онҳо содир шудани ҷиноятро интизор мешаванд ва ҷинояткорро дастгир мекунанд». Маълум аст, ки мумкин зери ин мафҳум игвои оддӣ ниҳон бошад.

Шурои Иқтисодӣ ва Иҷтимоӣ, мутобиқи қарори худ 1990/23 аз 23 майи 1990с лоиҳаи қарорро оид ба ҳамкории байналмилалӣ дар соҳаи мубориза бо ҷинояткорӣ ва адолати судии ҷиноятӣ бо дарназардошти вазъияти тағйирёфта баровард, ки ба он як қатор тавсияҳо оид ба баррасии Ҳаштум анҷумани СММ оид ба пешгирии ҷинояткорӣ ва муомила бо ҷинояткорон дохил карда шуд. Ин анҷуман аз 27 август то 7 сентябр дар Гавана гузашта буд. Аз ҳама бештар тавачҷуҳо дар ин лоиҳа тавсияномаи банди 5 - «Санҷиши бовиҷдонӣ» ба худ ҷалб мекунад, ки гуфта мешавад: «Санҷиши бовиҷдонӣ, яъне бо роҳи сунъӣ фароҳам овардани ҳолатҳои игвоӣ, бештар боиси маломат аст. Масалан, қорманди мақомоти мубориза бо сӯиистифода аз вақолатҳои мансабӣ, либосҳои граждани пӯшида, метавонад бо мошине, ки ба қироя гирифтааст, мастиро чунон вонамуд кунад, ки ӯро патрули полис боздорад ва баъд ба онҳо пора барои нагузаштани озмоиши мастӣ пешниҳод намояд. Ё ин ки ӯ метавонад худро сармоёгузори хориҷӣ муаррифӣ карда, барои пешниҳод қардани шароити манфиатнок барои сармоёгузори пора пешкаш намояд. Дар баробари ин,

ин усул муҳолифони зиёд дорад, ҳамчун далел нишон он аст, ки иғво эҳтироми чомаеро нисбат ба қонун паст мекунад, зеро ҳар як шахс заифии инсонӣ дорад. Ин усулро бар зидди қариб ҳама шахсони мансабдор бо мақсадҳои сиёсӣ ё шахсӣ истифода бурдан мумкин аст».

Дар баробари ин, мазмуни як қатор муқаррароти Роҳбарият оид ба чораҳои амалии мубориза бо коррупсия, тахти сарпарастии СММ омода карда шуда ва бо тавсияи Кумита оид ба пешгирии ҷиноятҳо ва мубориза бар зидди онҳо, баъзе аз унсурҳои иғворо иҷозат медиҳад.

Ин вазъи назариявӣ бо таҷрибаи амалиявӣ тасдиқ мешавад: чунин санчишҳо имкон медиҳанд, ки зуҳуроти коррупсия дар чунин соҳаҳои ошкор шаванд, ки пеш аз он ошкор нашуда буданд. Бо вучуди ин, тарафдорони ин усул эътироф мекунанд, ки ҳангоми истифодаи он бояд як қатор маҳдудиятҳо риоя шаванд, аммо ин маҳдудиятҳо муайян карда нашудаанд ва нофаҳмост, ки чи тавр риояи он маҳдудиятҳо назорат карда мешаванд.

Тарзи ошкор кардани коррупсияро дар таҷрибаи мамлакатҳои хориҷӣ омӯхта, ба модели мавҷудаи қонунгузории ба тартиб даровардашудаи «санчиши садоқат ба қор» аҳамият надода намешавад. Масалан, дар қонунгузории ҷиноятӣ ИМА баҳои ҳуқуқии возеҳи чунин амалҳо ҷой дорад. Кодекси ҷиноятӣ намунавии ИМА тавсия медиҳад, ки дар кодексҳои ҷиноятӣ ҳар яке аз штатҳо ин меъёр бояд мавҷуд бошад: «Шахси мансабдори оммавие, ки иҷрои қонунро амалӣ мекунад, ё шахсе, ки дар ҳамкорӣ бо ин шахси мансабдор, иғвогарӣ мекунад, агар ин бо мақсади ба даст овардани далелҳо оид ба сӯиқасд кардан бошад, он хоҳиш ё хаваси дигар шахсро барои содир намудани сӯиқасд водор месозад. Ин сӯиқасд, бо роҳи истифодаи усулҳои моилкунӣ ё водоркунӣ содир мешавад ва хатари калон дорад, чунки ин сӯиқасд на танҳо аз ҷониби шахсоне, ки ба ин ҷиноят таъранд, балки аз ҷониби дигар шахсон низ содир мешавад».

Дар айни замон, ҳуқуқи ҷиноятӣ ИМА ба агент имконият медиҳад, ки худро дар як қатор ҳолатҳо бе тарси таъқиби ҷиноятӣ шарик вонамуд кунад. Барои ин мақсадҳо институти шарикӣ бардурӯғ ё ҳаёли мавҷуд аст. Бояд қайд кард, ки шарикӣ бардурӯғ он касест, ки бо фармони қораманди полис ва ё бо ташаббуси худ барои ошкор кардани содиршавии ҷиноят ва мусоидат дар дастгир кардани ҷиноятқор худро шарик вонамуд мекунад. Қонуни ҷиноятӣ Амрико ҷавобгарии шарикӣ бардурӯғро истисно мекунад, зеро дар амалҳои ӯ мақсади содир кардани ҷиноят нест ва ӯ дар содиршавии ҷиноят гунаҳгор нест. Гузашта аз ин, қонунгузории ИМА дар шароитҳои муайян содир кардани ҳаракатҳои иғвогариро аз ҷониби агент, яъне ҳаракатҳоро барои водор сохтани шахс ба содир кардани ҷиноят бо мақсади ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидани ӯ иҷозат медиҳад.

Таҳлили қонунгузории ҷиноятӣ ИМА имконият медиҳад, ки мо ба ҳулосае оем, ки иғво чун усули фаъолияти мақомотҳои ҳифзи ҳуқуқи ин давлат ба қонунӣ ва ғайриқонунӣ чудо мешавад. Системаи меъёрҳо барои муайян кардани қонунӣ будани иғво имконият медиҳад, ки дар асоси қонун нисбати шахсони воқеие, ки ба содир кардани ҷиноят моиланд, иғво намоянд. Агар агент бо мақсади оғоз намудани парвандаи ҷиноятӣ шахсро ба содир намудани ҷиноят моил намояд, ки он шахс нияти содир намудани ҷиноятро надошт, амалҳои агент ҳамчун «ба дом афтондан» фаҳмида шуда, ғайриқонунӣ эълон карда мешаванд.

Аммо дар амалия муайян намудани он, ки ин нияти ҷиноятӣ аз ҷониби политсия сар зад ё аз ҷониби шахси маълумотдиҳанда, ё ки аз худи гумонбаршуда хеле мушкил аст, агар умуман ин мумкин бошад. Кӯшишҳои муайян намудани ин ҳолат минбаъд, масалан дар давоми мурофиа бенатича анҷом меёбад, бо он далел, ки:

- а) гумонбаршуда ҷиноят содир менамояд, шояд, ихтиёрӣ;
- б) маълумотдиҳанда шахси алоҳида аст ва иғвое, ки аз тарафи полис бо ёрдами ӯ карда мешавад ба қорамандони полис ягон оқибати ҳуқуқӣ намеорад;
- в) нишондоди тарафҳои ҳангоми баҳси ин гуна саволҳо, чун қоида бо амалиёт тамоман муқобил аст.

Кодекси ҷиноятӣ Болгария ҷавобгариро барои додани пора пешбинӣ менамояд. Моҳияти ин ҷиноят дар сохтани вазъият ё ҳолате, ки пешниҳод ё гирифтани пораро бо мақсади минбаъд қош кардани шахси порадеҳ ё порагир мебошад (сарҳати 1, моддаи 265).

Лозим ба ёдоварист, ки қонун дар ин маврид дорои меъёри ба созиш овардашуда мебошад, нисбат ба шахсе, ки нисбати ӯ иғво шудааст, ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида намешавад (сархати 2, моддаи 265).

Кодекси ҷиноятӣи Ҷумҳурии Қирғизистон (14 октябри соли 1997 ба қувваи қонунӣ даромадааст) моддаи 327 - «Додани пора ё ришвадиҳии тичоратӣ» дорад.

Кодекси ҷиноятӣи Украина ҳам меъёри моддаи 171 «Додани пора» дорад, ки иғвои порадиҳиро ҳамчун дидаву доништа аз тарафи шахси мансабдор сохтани вазъияти барои порадиҳӣ ё порагирӣ мусоид, бо мақсади ошкор намудани шахси порадеҳ ё порагир муайян менамояд. Ҷинояте, ки дида баромада истодаем ду объект дорад: яқум - ин ҳамма намуд ҷинояти мансабӣ, ки фаъолияти муътадили идораи давлатӣ мебошад, дуюм – ҳуқуқ ва манфиатҳои онҳое, ки ба додан ё гирифтани пора моил шуда буданд.

Натиҷаҳои таҳлили ҳуқуқӣ-муқоисавиро ҷамъбаст карда, ба хулосаҳои зерин омадем:

1. Дар муқоиса бо як қатор давлатҳои Ғарб, ки таҷрибаи бисёрсолаи мубориза бо ҷиноятҳои иғвогарӣ ва хусусан бо додани пора доранд, амалияи қонунгузорӣ ва қонунқабулкунӣ дар Тоҷикистон ҳоло қадамҳои нахустини худро барои ҳалли ин проблемаи муҳим гузашта истодааст. Ҷуноне ки таҳлили ҳуқуқӣ-муқоисавӣ нишон медиҳад, мушкилии иғво дар Ғарб ҳам то ба охир ҳал карда нашудааст.

2. Иғво чун усули фаъолияти мақомотҳои ҳифзи ҳуқуқ, дар бисёр кишварҳои хориҷӣ ба қонунӣ ва ғайриқонунӣ чудо мешавад. Низоми меъёрҳои муайян намудани қонунӣ будани иғво имконият медиҳад, ки дар асоси қонун шахсонро, ки ба содир намудани ҷиноят тайёранд тавассути иғво моил намоянд.

3. Усулҳои манъшудаи иғво он амалҳои шахси маълумотдиҳанда ҳисоб мешавад, ки шахсоро ба содир намудани ҷиноят моил месозад, ки мақсади содир намудани ҷиноятро надорад.

4. Бо мақсади муайян намудани амалҳои қонунӣ ё ғайриқонунии қонундорон, дар намунаи қонунгузориҳои кишварҳои ғарб тарзи истифодабарии қонундорон ва шахсони маълумотдеҳ дар амалиётҳои махфӣ муфассал ба тартиб дароварда шудааст. Аммо ин кафолати вайрон накардани сарҳади муайяншуда байни иғво ва ҳаракатҳои қонунии агент намебошад.

АДАБИЁТ

1. Agent provocateur - Richtlinien für Niedersachsen. Kriminalistik. 2000. №1. S.12.
2. Ансель М. Методологические проблемы сравнительного права. В сб. Очерки сравнительного права. Прогресс / М. Ансель. - М., 1981.
3. Бюллетень законодательства и юридично-1 практики Украины. 1995. № 1. С.157.
4. Волженкин Б. Провокация или оперативный эксперимент? //Законность. 1996. №6. С.27.
5. Восьмой Конгресс ООН по предупреждению преступлений и обращению с правонарушителями. Гавана. Куба. 27 августа - 7 сентября 1990 г. ОНИ Академии МВД СССР. 1990 г., С.41.
6. Курс советского уголовного права. Часть Особенная. - М.: Наука. 1971.С.85.
7. Основы борьбы с организованной преступностью. / Под ред. В.С. Овчин-ского, В.Е. Эминова, Н.П. Яблокова. -М.: «Инфра-М». 1996. С. 338
8. Резолюция Экономического и Социального Совета 1990/23 от 23 мая 1990 г.С.36
9. УК Кыргызской Республики. Бишкек-1997.

ТАҲЛИЛИ МУҚОИСАВИИ ҶАВОБГАРИИ ҶИНОЯТӢ БАРОИ ДОДАНИ ПОРА ДАР ҚОНУНГУЗОРИИ КИШВАРҶОИ ХОРИҶА

Дар мақоллаи мазкур таҳлили муқоисавии ҷавобгарии ҷиноятӣ барои додани пора дар қонунгузорию кишварҳои хориҷа мавриди таҳлил қарор гирифта, дар асоси он сабабҳои содир шудани ин ҷиноят, аломатҳои объективӣ ва субъективӣи ҷавобгарии ҷиноятӣ барои додани пора ва фикру ақидаҳои олимони доир ба масоили мазкур дида баромада шудааст.

КАЛИДВОЖАҶО: қонуни ҷиноятӣ, гирифтани пора, додани пора, ҷиноят, ҷавобгарии ҷиноятӣ, аломатҳои объективӣ, аломатҳои субъективӣ.

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА ВЗЯТОЧНИЧЕСТВО В ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН

В данной статье анализируется сравнительный анализ уголовной ответственности за взяточничество в законодательстве зарубежных стран, на основании чего выявляются причины совершения данного преступления,

объективные и субъективные признаки уголовной ответственности за взяточничество в законодательстве зарубежных стран и мнения ученых по этим вопросам. и взгляды ученых по этим проблемам.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: уголовный закон, уголовное право, получение взятки, дача взятки уголовная ответственность, объективные признаки, субъективные признаки.

COMPARATIVE ANALYSIS OF CRIMINAL LIABILITY FOR BRIBERY IN THE LEGISLATION OF FOREIGN COUNTRIES

This article analyzes a comparative analysis of criminal liability for bribery in the legislation of foreign countries, on the basis of which the reasons for committing this crime, objective and subjective signs of criminal liability for bribery in the legislation of foreign countries and the opinions of scientists on these issues are identified. and the views of scientists on these problems.

KEYWORDS: criminal law, criminal law, taking a bribe, giving a bribe, criminal liability, objective signs, subjective signs.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Аюби Файзулло Сухробзода* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети ҳуқуқшиносӣ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **93-994-69-99**.

Сведения об авторе: *Аюби Файзулло Сухробзода* – Таджикский национальный университет, магистрант юридического факультета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **93-994-69-99**.

Information about the author: *Ayubi Fayzullo Sukhrobzoda* – Tajik National University, master`s student of Faculty of Law. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **93-994-69-99**.

САБАБҲОИ АСОСИИ БА ВУҶУД ОМАДАНИ ТЕРРОРИЗМ

Ватанов С.Ш.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Терроризм аз забони лотинӣ (terror – даҳшат, ҳарос) гирифта шуда, ба маънои муосираш дар охири асри XVIII хангоми Инқилоби Бузурги Фаронса истифода шудааст. Терроризм як навъ сиёсат, идеология ё амали иборат аз таҳдид, фишороварӣ, зурӣ нисбати шахсони алоҳида, гурӯҳи одамон, ҷомеа, ҳокимият, институтҳои ҳокимиятӣ, давлат ва низоми идоракунии он буда, баҳри расидан ба ҳадафҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, идеологӣ, геополитикӣ ва имкониятҳои гуногуни таҳрезишуда равона гардидааст.

Терроризм аз нуқтаи назари ҳуқуқӣ : «Ин содир намудани амалҳои мебошанд, ки ба одамон хатари марг ба миён меоварад, истифодаи он мақсади ҷисмонӣ, бартараф кардани рақибони сиёсӣ, вайрон кардани беҳатарии ҷамъиятӣ, тарсонидани аҳоли ё расонидани таъсир барои аз тарафи ҳокимият қабул кардани қарорҳои мебошад». Терроризм ин куштор, аҳли ҷомеар ба эҳсоси доимии тарсу ҳарос гузоштан барин падидаҳо бошад, экстремизм ин даъват ба нооромӣ, даъват ба ғасби ҳокимият аст.

Экстремизм (ифротгароӣ) ва шакли ниҳони он – терроризм (даҳшатафканӣ) ҳам барои ҷомеаи ҷаҳонӣ ва ҳам барои ҷомеаи мо хатари ҷиддии воқеӣ доранд. Дар таърихи тамаддуни инсонӣ охири асри XX-ум ва ибтидои асри XXI шояд давраи пурғамтарин аз нуқтаи назари қисмати одамон, халқҳо, миллатҳо, системаҳои иҷтимоӣ ва тамаддун бошад. Чунки вазъи кунунии ҷаҳони муосир ва паҳншавии босуръати зухуротҳои басо мураккаб ва барои ҷомеаи башарӣ даҳшатовари ифротгароии динию мазҳабӣ, экстремизм ва терроризми сиёсӣ миллиатгароёна тамоми давлатҳои ҷомеаи ҷаҳониро ба ташвиш овардааст.

Имрӯз терроризм ва экстремизм ҳамчун вабои аср ба амнияти ҷаҳон ва ҳар сокини сайёра таҳдид карда, барои башарият хатари на камтар аз силоҳи ядроиро ба миён овардааст. Тули даҳсолаҳои охир ин зухуротҳо торафт авҷ гирифта, ба муаммои муҳими на танҳо кишвари мо, балки ҷомеаи ҷаҳонӣ табдил ёфта истодааст. Қайд кардан зарур аст, ки терроризм ва экстремизм боиси ба миён омадани оқибатҳои нохуш – таҳдид ё истифодаи зӯрварӣ, расонидани зарари вазнин, бенизомӣ, тағйири сохти конститусионӣ дар мамлакат, ғасби ҳокимият ва аз он худ кардани ваколатҳои он, барангехтани низои миллӣ, иҷтимоӣ ва динӣ мебошад.

Пеш аз он, ки сабабҳои пайдоиши ин зухуротҳои номатлубро муаян намоем сараввал мехостем оиди моҳияти онҳо чанд сухан гӯем. Экстремизм (аз забони лотинӣ (extremes) гирифта шуда, маънои охирин, канораро дорад) – фаъолияти сиёсӣ, ки барои амалӣ гардидани мақсадҳои авантюристӣ, мочароҷуии худ, зуригарии ҷисмонӣ, услубҳои ҳарбӣ террор ва фитнаро истифода мебарад. Ҳоло ҳеҷ кас гуфта наметавонад, ки аввалин амали террористӣ кай, дар кучо ва бо кадом мақсад сар задааст. Маълум аст, ки падидаҳои хатарафзо инсониятро дар ҳама давраҳо ҳамроҳӣ намуда рӯз то рӯз шаклу шеваҳои навро касб кардааст. Гарчанде аз тарафи муҳоқиқону сиёсатмадорон қариб 120 намуди шарҳи ин падидаҳо пешбинӣ шуда бошад, аммо то ҳол таърифи дурусту ягонаи онҳо муаян нашудааст.

Тавре ки Пешвои миллат дар Паёми навбатии худ қайд карданд “дар арсаи байналмилалӣ то ҳол таърифи ягонаи мафҳумҳои «терроризм» ва «террорист» вучуд надорад, ки ин ҳолат ба истифодаи меъёрҳои дугона ва духӯрагиву гуногунфаҳмиҳо мусоидат карда истодааст”. Аз ҳама ташвишоваораш ин аст, ки барои ба ҳадафҳои сиёсӣ расидан ташкилотҳои террористӣ аксаран зери ниқоби шиорҳо ва арзишҳои динӣ амал карда ба эътиқоди динии шахсон таъсир мерасонанд. Махсусан дар ин замина Пешвои миллат таъкид карданд, ки “Мо бояд ҳамеша дар назар дошта бошем, ки терроризм ва террористро ба худӣ ва бегона, ашаддӣ ва ислоҳгаро ё хубу бад чудо кардан мумкин нест.

Баръакс, тавре ки ман борҳо таъкид намуда будам, террорист ватан, дин, мазҳаб ва миллат надорад».

Имрӯз тавре ки мебинем дар як қатор давлатҳо ҷангҳои харобиовар идома дошта, боиси афзоиши шумораи фирориёни иҷборӣ, бекорӣ, гуруснагӣ ва шиддат гирифтани проблемаҳои дигари иҷтимоӣ гардидаанд. Дар чунин шароит терроризм ба бизнеси бисёр сердаромади микёси глобалӣ, дорои «бозори қор» (зархаридон ва ғайра) ва сармоягузорӣ (таъмини яроқу аслиҳа, фуруши маводи муҳаддир) ва ғайра табдил ёфтааст. Сабабҳои пайдоиши пайдоиши терроризму экстремизм мисли шаклҳои онҳо гуногунанд. Ин сабабҳоро чунин метавон тавзеҳ кард: – сатҳи пасти дониши динӣ ва дунявӣ; – сатҳи пасти маърифати ҳуқуқӣ; – моддӣ; – идеологӣ; – хоҳиши табаддулот ва норозигӣ аз вазъи воқеӣ; – пайдо намудани шавқ ба фаъолияти нав; – ҷой доштани камбудихо дар тарбияи оилавӣ; – коҳиш ёфтани сатҳи зиндагӣ; – хусумати шахсии роҳбарони ҳизбҳои сиёсӣ, байни шахсиятҳои сиёсӣ; – поймол намудани ҳуқуқҳои динӣ ва этникӣ; – дар сатҳи паст қарор доштани фарҳанги иттилоотӣ; – фаъолияти динимуболлиғони хориҷӣ ва ғайраҳо. Таҳлили сарчашмаҳо нишон медиҳанд, ки бештар ҳадафи асосии гурӯҳҳои террористию экстремистӣ ҷавонон, ки яке аз қишрҳои осебпазири ҷомеа мебошанд, қарор мегиранд. Яке аз омилҳои асосии ҷалби ҷавонон ба гурӯҳҳои мазкур муҳочирати меҳнатӣ дар хориҷи кишвар ва наёфтани ҷои аниқӣ қорӣ, сатҳи пасти маърифатнокӣ, носолимии муҳити оила, бепарвоӣ зоҳир қардани волидан ба тақдири фарзандон, истифодаи васеи сомонаҳои интернетӣ ва ғайраҳо мебошанд.

Омилҳои муайянқардашуда дар самти шомилшавии ҷавонон ба гурӯҳҳои экстремистиву террористӣ нишон дод, ки ин, пеш аз ҳама, зиёдаравӣ, ҳисси бегонапарастии онҳо аст. Баъзе ҷавонон аз бетарафии ҷомеа истифода бурда, дар хориҷи кишвар таҳсил қарда, узви ягон ҳизб ва ё салафӣ шуда баргашта, ба вайрон қардани мафкураи ҷавонон машғул мешаванд. Моро зарур аст, ки рафтори ҷавононро дар хориҷи кишвар низ зери назорат гирем. Бо мақсади пешгирӣ намудани терроризму экстремизм, махсусан пешгирии шомилшавии ҷавонон ба гурӯҳҳои мазкур давлатро мебояд чораҳои зеринро дар ҷомеа фароҳам оварад: Баланд бардоштани сатҳи зиндагӣ, некуаҳволии халқ, дастгирии қишрҳои мухталиф ва таъмини имтиёзҳо ба ниёзмандон; Ба низом даровардани муҳочирати меҳнатӣ, ба тадриҷ коҳиш додани сатҳи болоравии он ва дар дохили ҷумҳурӣ бо қор таъмин намудани шаҳрвандони кишвар; Баланд бардоштани маърифат ва фарҳанги сиёсиву ҳуқуқии кишвар, баҳусус, наврасону ҷавонон; Ҳалли масъалаи муносибати дурусти давлат ба дин, озодии вичдон ва эҳтироми арзишҳои динӣ. Муқаррар намудани ҷойгоҳи дин дар ҷомеа, дур сохтани он аз масъалаҳои сиёсӣ, яъне дин бояд бовару эътиқоди шахсӣ арзёбӣ шуда, бештар фарогирандаи масъалаи ахлоқӣ баррасӣ қарда шавад. Инчунин ба андешаи мо, хуб мешавад, ки дар асоси барномаҳои махсус бо ҷавонон ва наврасон дар муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олий, чорабиниҳо ва вохӯриҳо, маҳфилҳо, мизҳои мудаввар бо иштироки намояндагони мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ, мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва қормандони ҷомеаи шаҳрвандӣ гузаронида шаванд.

Дар ин робита, мувофиқи мақсад шуморида мешавад, ки амалҳои оид ба паст намудани зуҳуроти экстремистӣ дар муҳити ҷавонон ба самтҳои зерин равона қарда шаванд: – ба муносибқардонӣ ва беҳтар намудани муҳити иҷтимоии ҷавонон, дар он ташкил намудани фазои мусоид барои ҳамқорҳои созанда, тарғиби эҳсосоти мусбат аз иштирок дар амалишавии лоиҳаҳои иҷтимоӣ ва ҳавасманд қардонидани ҷавонон аз натиҷаи ба дастовардаи он, инчунин аз таҷрибаи ҳалли масоили насли ҷавон; – ташаккули механизмҳои таҳлили ифротқароии ҷавонон, қорқард намудани усулҳои барои нест қардани он ва дар ҷои он ташкил намудани соҳаҳои иҷтимоии созанда; – ба вучуд овардани механизмҳои қурмаҳсули таъсир ба раванди иҷтимоиқунонии ҷавонон ва ворид намудани онҳо ба фазои иҷтимоӣ-фарҳангии ҷомеа; – баланд бардоштани сифати таълиму тарбия дар оила, мактаб ва муассисаҳои олий; – ба ҷои қор ва музди хуб таъмин қардани ҷавонон; – баланд бардоштани ҳамқории мақомоти давлатӣ бо ҷавонон; – таъсис додани марказҳои ёрии равонӣ ба ҷавононе, ки бо мушкилот рӯ ба рӯ мешаванд; – баланд бардоштани нақши ҷавонон дар ҷомеаи шаҳрвандӣ. Самара ва натиҷаи ин қор бояд чунин бошад: ташаккули

шахсияти таҳаммулпазир, пурмасъул, бомуваффақият, ки ба пос доштани арзишҳои миллӣ, шахрвандӣ ва ватандӯстӣ нигаронида шудааст; рушди корҳои равонӣ, ки барои пешгирии хушунат равона карда шудааст, ташаккули маҳорати ҳамгирии иҷтимоӣ, малакаи аҳаммулпазирии рафтор, баромадан аз пайравӣ ба динҳо ва созмонҳои харобиовар; баланд бардоштани таъсири шуури иҷтимоии зиёиёни пешқадам, боистеъдод, асарҳои бадеӣ ва мустанад, ки моҳияти одамбезории табиати экстремизм (ифротгарӣ)-ро ошкор сохта, барои ташаккули муносибатҳои дӯстона ба муҳити сермиллат таъсири мусбат мерасонанд; танзими сиёсӣ-ҳуқуқӣ ва татбиқи ҳамаҷонибаи чораҳои пешгирикунанда, бо усулҳои сиёсӣ, ҳуқуқӣ, идеологӣ, иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва маъмур дар ҳамбастагии мураккаби онҳо; маҳдудияти иҷтимоии гурӯҳҳои террористӣ, маҳрум намудани онҳо аз дастгириҳои дохилӣ ва берунӣ, ошкор ва нест кардани онҳо аз сарчашмаҳои маблағгузорӣ, аз ҷумла даромадҳои қонунӣ ва ҷиноятии террористонҳам дар дохил ва ҳам хориҷи кишвар, аз ҷумла, маҳдуд кардани террористон аз манбаъҳои пурра кардани силоҳ ва воситаҳои техникӣ, воридот ва фурӯши ярок; ошкор ва бартараф намудани сабабҳо ва шароитҳои пайдоиши терроризм, рушди сиёсати давлатии мубориза бо терроризм ҳамчун падидаи иҷтимоӣ сиёсӣ, ҳамоҳангсозии қувваҳои сохторҳои ҳифзи ҳуқуқ ва ҷомеаи шахрвандӣ, идоракунии марказонидашуда оид ба тамоми фаъолият барои пешгирӣ ва мубориза бар зидди терроризм, инчунин дастгирии ҳамаҷонибаи амалишавии чорабиниҳои ҳарбӣ, махсус ва идеологӣ.

АДАБИЁТ

- 1 Терроризм: психологические корни и правовые оценки // Государство и право. – 1995, - № 4. – С. 25-26.
- 2 Комиссаров В.С. Терроризм, бандитизм, захват заложника и другие тяжкие преступления против безопасности общества по новому УК РФ. / В.С. Комиссаров. – М., 1997. – С. 25.
- 3 Наумов А.В., Кибальник А.Г., Орлов В.Н., Волосюк П.В. Международное уголовное право: учебник для вузов / А.В. Наумов, А.Г. Кибальник, В.Н. Орлов, П.В. Волосюк. – М.: Юрайт, 2013. – С. 76-77.
- 4 Терроризм: психологические корни и правовые оценки // Государство и право. – 1995, - № 4. – С. 24-25.

САБАБҲОИ АСОСИИ БА ВУҶУД ОМАДАНИ ТЕРРОРИЗМ

Мақолаи мазкур ба яке аз масъалаҳои муҳим сабабҳои асосии ба вучуд омадани терроризм бахшида шудааст. Дар асоси омӯзиши адабиётҳои илмӣ соҳа ва қонуғузори амалкунандаи ҷиноятӣ масоили сабабҳои асосии ба вучуд омадани терроризм зери таҳлил ва баррасӣ қарор дода шудаанд.

КАЛИДВОЖАҲО: қонуни ҷиноятӣ, ҷиноят, ҷавобгарии ҷиноятӣ, сабабҳои асосии ба вучуд омадани терроризм.

ОСНОВНЫЕ ПРИЧИНЫ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ТЕРРОРИЗМА

Данная статья посвящена одному из важных вопросов основные причины возникновения терроризма. На основе изучения научной литературы отрасли и действующего уголовного законодательства проанализированы и обсуждены вопросы основные причины возникновения терроризма.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: уголовный закон, преступление, уголовная ответственность, основные причины возникновения терроризма.

MAIN CAUSES OF TERRORISM

This article is devoted to one of the important issues: the main causes of terrorism. Based on a study of the scientific literature of the industry and the current criminal legislation, the main causes of terrorism were analyzed and discussed.

KEYWORDS: criminal law, crime, criminal liability, main causes of terrorism.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Ватанов Саидшоҳ Шарофович* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: 111-17-61-11.

Сведения об авторе: *Ватанов Саидшоҳ Шарофович* – Таджикский национальный университет, магистрант юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Телефон: 111-17-61-11.

Information about the author: *Vatanov Saidshoh Sharofovich* - Tajik National University, master`s student Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: 111-17-61-11.

ТАБИАТИ ҲУҚУҚИИ ШАРТНОМАИ ЧАРТЕРИ ҲАВОӢ ТИБҚИ ҚОНУНГУЗОРИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Забиров Ш.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар раванди рушди иқтисоди бозоргонӣ ва авҷи ҳамгирии иқтисодӣ фаъолияти нақлиётӣ нақши муассир дорад. Фаъолияти нақлиётӣ фаъолиятест, ки мақсади иқтисодии он тағйир ёфтани маҳалки субъектон (одамон, мусофирон ва ғ.) ва объектҳои моддӣ, чун бор, бағоч ва муросилот мебошад.

Ҳар навъи фаъолияти иқтисодӣ, билҷумла фаъолияти нақлиётӣ мавриди танзими ҳуқуқӣ қарор гирифтааст. Танзими ҳуқуқии муносибатҳои иштирокчиёни фаъолияти нақлиётӣ тибқи қонун (танзими қонунӣ) ва шартномаҳо (танзими шартномавӣ) ба роҳ монда шудааст. Хоҳу ноҳоқ танзими шартномавии муносибатҳои иштирокчиёни фаъолияти нақлиётӣ бо таъя ба муқаррароти қонун сурат мегирад. Танзими шартномавии муносибатҳои иштирокчиёни фаъолияти нақлиётӣ тавассути на ин ки як шартнома, балки бо шартномаҳои гуногун сурат мегирад, ки ин шартномаҳо вобаста ба матлаб, тарафҳо, ҳуқуқу уҳдадорихои онҳо ва дигар хусусиятҳо аз ҳам тафовут доранд. Яке аз намуди чунин шартномаҳо – шартномаи чартер мебошад.

Масъалаи муайян намудани табиати ҳуқуқии шартномаи чартери ҳавоӣ баҳснок аст. Оид ба ин мавзӯ олимони бисёре, ба монанди Н.Н. Остроумов, Е.В. Вавилин, Н.М. Артемьева, В.В. Витрянский ва ҳоказо ибрози ақида намудаанд.

Истилоҳи “чартер” аз забони англисӣ (“charter”) гирифта шуда, маъноҳои “хартия”, “оиннома”, “шартнома”-ро дошта, ҳамчун калимаи истеъмоли умум (универсалӣ) мавриди истифода қарор гирифтааст. Дар қонунгузори амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон низ истилоҳи мазкур ҷой дорад ва истифода гардидааст.

Шартномаи чартер дар ҳуқуқи тичоратии асрҳои миёна ҳамчун шартномаи ҳамлу нақли бор ба вучуд омада буд. Дар асрҳои миёна, ки барои ҳамлу нақл аз нақлиёти баҳрӣ истифода мебуданд, чартер ҳуҷҷате буд, ки аз мавҷуд будани шартномаи иҷорай киштии баҳрӣ байни соҳибмулки киштӣ ва иҷорагиранда шаҳодат меод. Лекин имрӯз шартномаи чартер шартномаи иҷора (кироя)-и воситаи нақлиёт ба ҳисоб намеравад. Шартномаи чартер аз шартномаи иҷорай воситаи нақлиёт тафовут дорад. Оид ба таносуби ин ду навъи шартнома поёнтар гуфта мегузарем.

Барои муайян намудан ва равшанӣ андохтан ба табиати ҳуқуқии шартномаи чартер зарур аст, ки нахуст мафҳуми онро шарҳ диҳем.

Шартномаи чартер мутобиқи моддаи 868, боби 44 Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба гурӯҳи шартномаҳои ҳамлу нақл дохил мешавад. Тибқи шартномаи чартер яке аз тарафҳо (иҷорагиранда) уҳдадор мешавад, ки ба тарафи дигар (иҷорадиҳанда) ба таври музнок пурра ё як қисми боркашонӣ, як ё якчанд воситаи нақлиётро барои як ё якчанд хатсайр ҷиҳати ҳамлу нақли бор, мусофир ва бағоч ҷудо кунад [1, б.44, м.868].

Дар Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон мафҳуми шартномаи чартер ба маънои умум оварда шудааст ва аз ин лиҳоз метавон қайд кард, ки шартномаи чартер тибқи қонунгузори маданӣ на танҳо чартери ҳавоӣ, балки чартери дигар намуди воситаҳои нақлиётро низ дар назар дорад. Мо дар болотар қайд намудем, ки дар асрҳои миёна танҳо чартери киштиҳои баҳрӣ маълум буд. Имрӯзҳо тибқи раванди эволюсионӣ, талаботи замон ва пешрафти илму техника, ки намудҳои гуногуни воситаҳои нақлиётӣ мавриди истифода қарор доранд ва намудҳои чартери нақлиёти ҳавоӣ, баҳрӣ, дарёии дохилӣ ва нақлиёти автомобилӣ паҳн шудаанд, ба истиснои чартери нақлиёти роҳи оҳан.

Дар Кодекси фазои ҳавоии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар таҳрири нав 13 ноябри соли 2023, №1999 қабул гардидааст, шартномаи чартер дар моддаи алоҳида пешбинӣ нагардидааст. Қаблан Кодекси фазои ҳавоии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 13 ноябри соли 1998

бошад, мафхуми шартномаи чартерро бо номи шартномаи кироия ҳавопаймо (чартери ҳавоӣ) ба таври алоҳида дар моддаи 97 худ пешбинӣ намуда буд. Аммо ин маънои онро надорад, ки Кодекси амалкунандаи фазоии ҳавоии Ҷумҳурии Тоҷикистон шартномаи чартери ҳавоиро пешбинӣ накардааст ва ё бастанӣ чунин шартнома хилофи қонун аст. Кодекси амалкунандаи фазоии ҳавоии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар моддаи 91 худ интиқоли ҳавоиро аз рӯи хусусияти парвозҳо ба парвозҳои мунтазам, номунтазам ва фармоишӣ таснифбандӣ намудааст, ки парвози фармоиширо ба таври дигар парвози чартерӣ меноманд. Ҳамчунин, дар моддаи 93 Кодекси амалкунандаи фазоии ҳавоии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар умум ба масъалаи шартномаи интиқоли ҳавоӣ бахшида шудааст, дар қисми 2 моддаи мазкур пешбинӣ шудааст, ки интиқоли фармоишӣ дар асоси шартномаи интиқоли ҳавоӣ, ки байни интиқолдиҳанда ва фармоишгар дар шакли хаттӣ баста шудааст, амалӣ карда мешавад. [2, м.91-93]

Ҳангоми дурусттар таҳлил намудани тафовути шартномаи чартери ҳавоӣ ва шартномаи интиқоли ҳавоӣ тибқи Кодекси фазоии ҳавоии Ҷумҳурии Тоҷикистон метавон чунин хусусиятҳоро ошкор намуд:

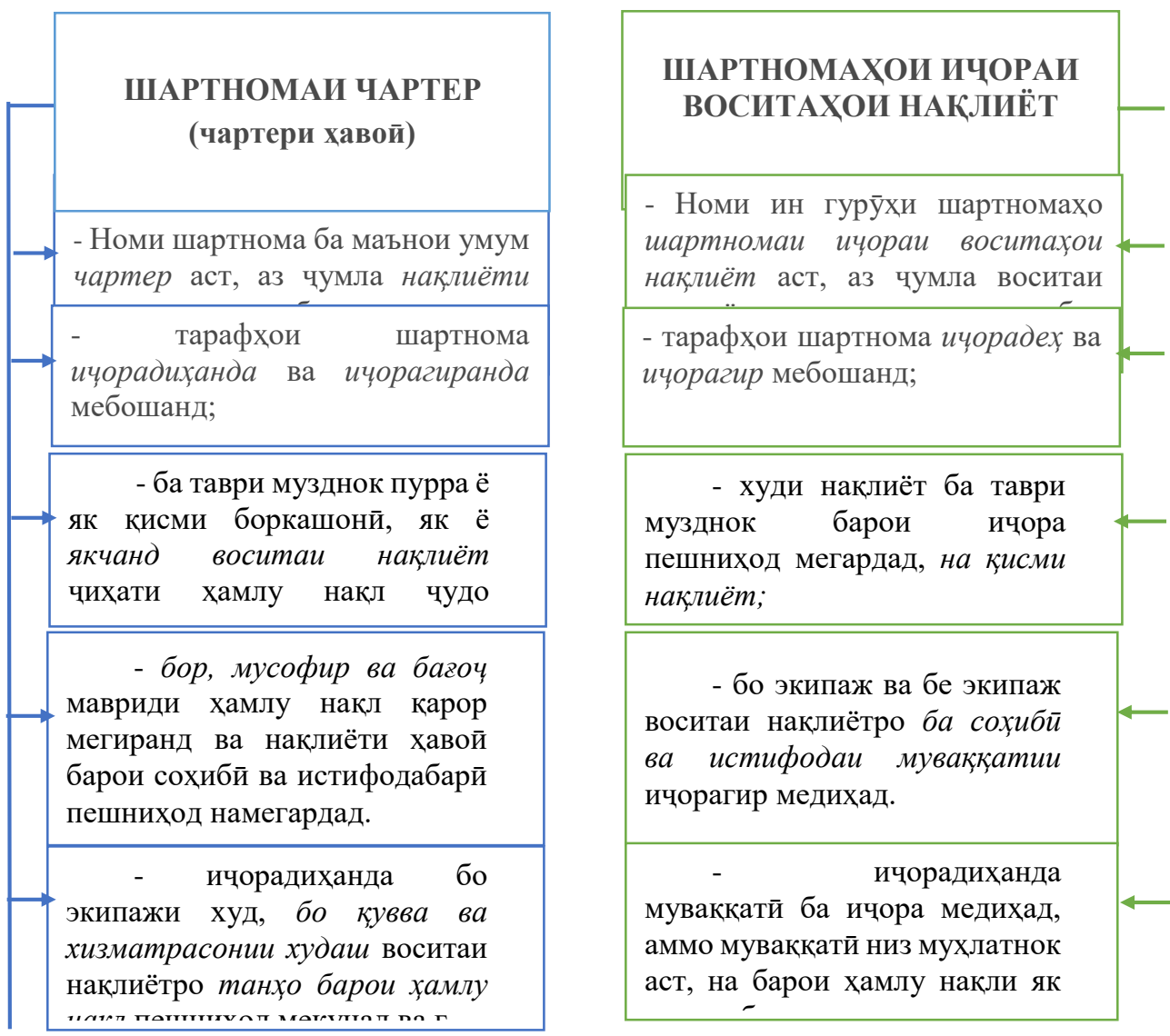
✓ шартномаи интиқоли ҳавоӣ мафхуми том буда, шартномаи чартери ҳавоӣ (интиқоли фармоишӣ) намуди шартномаи мушаххас аст, ки дуоҷин таркиби нахустро ташкил медиҳад;

✓ тарафҳои шартномаи интиқоли ҳавоӣ субъектони гуногун шуда метавонанд, аз ҷумла мусофир, фармоишгар, интиқолдиҳандаи ҳавоӣ, борфиристанда, боргиранда ва ғ., аммо тарафҳои шартномаи чартери ҳавоӣ (интиқоли фармоишӣ) бошад, интиқолдиҳанда ва фармоишгар мебошанд;

✓ шартномаи интиқоли ҳавоӣ дар маънии том муҳлатнок баста мешавад, вале шартномаи интиқоли фармоишӣ метавонад ба муҳлати муайян ё номуайян баста шавад.

Бояд қард, ки меъёрҳои қонунгузорию маданӣ, ки дар дигар қонунҳо мустақам гардидаанд, бояд бо Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқ бошанд. Ҳамзамон, дар таҷриба бо таъя ба муқаррароти қонун ҳангоми татбиқи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ба вучуд омадани ихтилофот байни санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ афзалият ба ҳамон санаде дода мешавад, ки санаи навқабулшуда дорад.

Аз ин рӯ, вақте ки ба Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон назар меафканем, шартномаи чартер дар боби шартномаҳои ҳамлу нақл [1, б.44] пешбинӣ гардидааст, на дар боби шартномаҳои иҷораи воситаҳои нақлиёт. Ин гувоҳи он аст, ки шартномаи чартер аз шартномаҳои иҷораи воситаи нақлиёт фарқ дорад. Таносуби шартномаи чартери ҳавоӣ ва шартномаҳои иҷораи воситаҳои нақлиётро метавон чунин тасвир намуд:

Тасвири 1. Тафовути мафҳуми шартномаи чартер, ки дар қонунгузориҳои маданӣ пешбинӣ шудааст аз мафҳуми шартномаи чартер, ки дар қонунгузориҳои фазои ҳавоӣ пешбинӣ гардидааст.

Аз тасвири мазкур бармеояд, ки дар мафҳуме, ки қонунгузориҳои маданӣ пешбинӣ намудааст, қайд нашудааст, ки шартномаи чартер ба кадом намуди воситаҳои нақлиёт рабт дорад. Яъне, ҳангоми таҳлили мафҳум муайян мегардад, ки шартномаи чартер мутобиқи қонунгузориҳои маданӣ на танҳо ба нақлиёти ҳавоӣ, балки ба чартери нақлиёти автомобилӣ, нақлиёти баҳрӣ ва дарёӣ низ тааллуқ дорад.

Дар тасвир тарафҳои шартномаи чартер иҷорагиранда ва иҷорадиҳанда ва тарафҳои шартномаи кироӣ ҳавопаймо иҷорадеҳ ва иҷорагир нишон дода шудааст. Сабабаш дар он аст, ки шартномаи чартери ҳавоӣ бо гурӯҳи шартномаҳои иҷораи воситаҳои нақлиёт аз баъзе ҷиҳатҳо умумият дорад.

Аз мафҳуми шартномаи чартер бармеояд, ки иҷорадиҳанда як ё якчанд воситаи нақлиётро ҷиҳати ҳамлу нақл пешниҳод менамояд. Қонунгузор шумораи воситаҳои нақлиёти пешниҳодшавандаро маҳдуд накардааст, ки ин меъёр нисбати чартери ҳавоӣ низ паҳн мегардад. Маълум аст, ки барои чартери ҳавоӣ як ё якчанд ҳавопаймо пешниҳод кардан мумкин аст. Аммо роҷеъ ба пешниҳоди як қисми ҳавопаймо барои ҳамлу нақли

ҳавоӣ андешаҳо вучуд дорад, ки чи гуна як қисми ҳавопаймо барои ҳамлу нақл пешниҳод карда мешавад. Ба андешаи Стригунова Д.П. барои чартери ҳавоӣ пешниҳод намудани як қисми ҳавопаймо маъноӣ онро дорад, ки мумкин аст ҳангоми пешниҳоди ҳавопаймо аз ҷониби иҷорадиҳанда чиҳати ҳамлу нақли мусофирон шумораи муайяни ҷойҳои нишастӣ ҳавопаймо пешниҳод карда шавад, ки ин як қисми ҳавопаймороро ташкил медиҳад [3]. Лекин камина ба ин розӣ буда наметавонам, чунки пешниҳод намудани шумораи ҷойҳои нишастӣ чиҳати ҳамлу нақли мусофирон ин шартномаи чартер набуда, балки намуди алоҳидаи шартномаи пешниҳоди ҷойҳои нишастӣ (блок-мест) мебошад.

Аз диди назари банда дар ақидаи Стригунова Д. П. қайд гардидани як қисми ҳавопаймо маъноӣ онро дорад, ки мувофиқи шартномаи чартери ҳавоӣ иҷорадиҳанда метавонад он қисми ҳавопаймо, ки барои ҳамлу нақли мусофир ё бағоч ва ё бор пешбинӣ шудааст, ба иҷорагиранда пешниҳод намояд. Ва ё мумкин аз як шартномаи чартери ҳавоӣ ду иҷорагиранда метавонанд баҳравар гарданд.

Дар шартномаҳои иҷораи воситаҳои нақлиёт ҳуди воситаи нақлиёт ба иҷора дода мешавад, на ин ки қисми алоҳидаи он.

Қайд бояд кард, ки тафовути дигари шартномаи чартери ҳавоӣ аз шартномаҳои иҷораи воситаҳои нақлиёт дар он аст, ки дар шартномаи чартери ҳавоӣ нақлиёти ҳавоӣ танҳо барои ҳамлу нақли ҳавоии мусофирон, бор ва бағоч, ҳамчунин муросилот пешниҳод мегардад. Дар шартномаи иҷораи воситаҳои нақлиёт бошад, дилхоҳ воситаҳои нақлиёт муваққатан барои соҳибӣ ва истифодабарӣ пешниҳод мегарданд.

Дар шартномаи чартери ҳавоӣ нақлиёти ҳавоӣ ҳамеша бо экипаж барои ҳамлу нақл пешниҳод мегардад. Дар шартномаи иҷораи воситаи нақлиёт бошад, воситаҳои нақлиёт бо экипаж ва бе экипаж ба иҷора дода мешаванд. Ҳар ду мафҳум дигар тафовутҳо низ доранд, аммо мо дар тасвир монандиву фарқиятҳои асосиро пешбинӣ намудем.

Ба ақидаи В.В. Витрянский шартномаи чартер аз шартномаи иҷораи воситаи нақлиёт фарқ дорад. Ҳар ду шартномаҳо дар низоми шартномаҳои маданӣ-ҳуқуқӣ ба гурӯҳҳои алоҳида дохил мешаванд ва ҳудро ҳамчун шартномаи алоҳидаи нишон медиҳанд, ҳамчунин мавзӯи ҳар ду шартнома гуногун аст. [4, с.508].

Қоидаҳои умумии авиатсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Қоидаҳои умумии ҳамлу нақли ҳавоии мусофирон, бағочҳо, борҳо ва талаботҳо ба хизматрасонии мусофирон, борфиристандагон ва боргирандагон” аз 2 июни соли 2014 бар ивази мафҳуми шартномаи чартери ҳавоӣ мафҳуми чартери ҳавоӣ пешбинӣ нагардидааст, аммо мутобиқи боби 1 қоидаҳои мазкур *хатсайри чартерӣ (чартери ҳавоӣ)* ҳамлу нақли ҳавоии мусофирон ва бағочӣ онҳо мебошад, ки аз ҷониби интиқолдиҳандаи ҳавоӣ пурра ва ё қисман дар асоси уҳдадорихоӣ он, ки аз тарафи иҷорагиранда муқаррар гардидаанд, амалӣ мегардад. [5, б.1, з.1]. Хатсайрҳои чартерӣ аз хатсайрҳои мунтазам тафовут доранд ва хатсайрҳои чартери ҳавоӣ ба самтҳои ташкил карда мешаванд, хатсайрҳои мунтазам вучуд надорад. Аммо дар таҷриба ҳолатҳои вомехӯранд, ки ба самтҳои, ки парвозҳои мунтазам ва мустақим ҷой доранд, хатсайрҳои чартерӣ ташкил карда мешаванд, агар шартномаи чартери ҳавоӣ баста шавад.

Тартиби бастанӣ шартномаи чартер, шартҳои шартномаи мазкур, тартиби ҳамлу нақли чартерӣ ва хизматрасонии чартерӣ дар қонунгузорӣ, қоидаҳои ҳамлу нақли ҳавоӣ, шартномаҳои чартери ҳавоӣ ва қоидаҳои хизматрасонии интиқолдиҳандаи ҳавоӣ муқаррар гардидаанд.

Дар назарияи ҳуқуқи маданӣ шартномаҳоро аз рӯйи *аломатҳои ҳуқуқӣ, асосҳои ҳуқуқӣ, тарафҳои шартнома, мавзӯ, шакл ва муҳлати шартнома, нарх ва мазмуни шартнома ва ҷавобгарии тарафҳо дар шартнома* тавсиф менамоянд. Оид ба хубтар муайян намудани табиати ҳуқуқии шартномаи чартери ҳавоӣ зарур мешуморем, ки бо таъки ба аломатҳои дар боло номбаргардида шартномаи чартери ҳавоиро тавсиф намоем:

Асосҳои ҳуқуқии шартномаи чартери ҳавоӣ масъалаи дар қадом санади меъёрии ҳуқуқӣ мавриди танзим қарор гирифтани шартномаи мазкурро дар бар мегирад. Ҳангоми таҳлили қонунгузории кишвар барои мо маълум гардид, ки шартномаи чартери ҳавоӣ ба таври умумӣ ва мушаххас дар Кодекси маданӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кодекси фазои

ҳавоии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қоидаҳои умумии авиатсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Қоидаҳои умумии ҳамлу нақли ҳавоии мусофирон, бағочҳо, борҳо ва талаботҳо ба хизматрасонии мусофирон, борфиристандагон ва боргирандагон” аз 2 июни соли 2014, санадҳои дохилии ширкатҳои ҳавопаймоӣ ва ҳоказо мавриди танзим қарор гирифтааст.

Оид ба аломатҳои ҳуқуқии шартномаи чартери ҳавоӣ қайд менамоем, ки шартномаи мазкур консенсуалӣ, дутарафа, музднок, оммавӣ буда, дар баъзе адабиётҳо дар хусуси шартнома ба манфиати шахси сеюм будани шартномаи чартери ҳавоӣ суҳан меравад.

Шартномаи чартери ҳавопаймо барои он консенсуалӣ мебошад, ки шартномаи мазкур аз лаҳзаи ба созиш омадан ва ба имзо расонидани он басташуда эътироф мегардад, новобаста ба иҷрои парвозҳо барои ҳамлу нақли мусофирон, бағоч, борҳо ё муросилот.

Дутарафа будани шартномаи чартери ҳавопаймо маънои онро дорад, ки дар шартномаи мазкур ду тараф ширкат меварзанд, ки яке иҷорадиҳанда ва дигаре иҷорагиранда мебошанд. Ба сифати иҷорадиҳанда шахсони ҳуқуқӣ ва дар симои иҷорагиранда шахсони воқеӣ (соҳибкори инфиродӣ), шахсони ҳуқуқӣ ва давлат дар симои мақомотҳо, корхонаҳо ва муассисаҳои давлатӣ баромад карда метавонанд. Барои он ба сифати иҷорадиҳанда шахсони ҳуқуқӣ баромад менамоем, ки ширкатҳои ҳавопаймоӣ мебошанд, ки онҳо тибқи қонун дорои шакли ташкилӣ-ҳуқуқии шахси ҳуқуқӣ мебошанд ва дар ҳамин шакл таъсис меёбанд ва фаъолият менамоянд.

Музднок будани шартномаи чартери ҳавопаймо бевосита ва ба таври возеҳ дар моддаи 868 Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон [1, м.868] ва моддаи 97 Кодекси фазои ҳавоии Ҷумҳурии Тоҷикистон [2, м.97] ифода ёфтааст, ки иҷорадиҳанда барои иҷрои як ё якчанд парвоз як ё якчанд ҳавопаймо ё як қисми ҳавопайморо барои ҳамлу нақли ҳавоии мусофирон, бағоч, борҳо ё муросилот ба ивази музд пешниҳод менамояд.

Оммавӣ будани шартномаи чартери ҳавопаймо маънои аз ҷониби иҷорадиҳанда барои ҳамлу нақли мусофирон, бағоч ва борҳо тавассути нақлиёти ҳавоӣ ба ҳар як муроҷиаткунанда пешниҳод намудани ҳавопаймо дорад.

Дар баъзе аз адабиётҳо шартномаи чартери ҳавоиро шартнома ба манфиати шахси сеюм номидаанд. В.В. Витрянский шартномаи чартери ҳавоиро шартнома ба манфиати шахси сеюм ном бурдааст. Асоснок намудааст, ки дар натиҷаи бастании шартномаи чартери ҳавоӣ ва иҷрои уҳдадорихои мутақобила байни тарафҳо мусофирон интиқол дода мешаванд, бору бағоч ҳамлу нақл меёбанд [6, с.330]. Н.Н. Остроумов ба ин ақида зид баромада, қайд намудааст, ки дар шартномаи чартер тарафҳо иҷорагиранда ва иҷорадиҳанда мебошанд, на мусофирону борфиристандагон. Мусофирону борфиристандагон бо иҷорагиранда дар муносибат қарор доранд [7, с.20].

Мавзӯи шартномаи чартери ҳавоиро пешниҳоди як ё якчанд ҳавопаймо чиҳати иҷрои як ё якчанд парвоз барои ҳамлу нақли ҳавоии мусофирон, бағоч, борҳо ё муросилот ташкил медиҳад.

Шартномаи чартери ҳавоӣ дар **шакли хаттӣ** мутобиқи тартиби муқаррарнамудаи қонун баста мешавад.

Муҳлат дар шартномаи чартери ҳавоӣ тибқи созиши тарафҳо муайян карда шуда, муҳлати муайян ҷой дорад. Муҳлат метавонад бо сана ва вақти иҷрои парвозҳо ва ё бо факти анҷом додани иҷрои як ё якчанд парвоз муқаррар карда шавад.

Мазмуни шартномаи чартери ҳавоиро маҷмуи ҳуқуқи уҳдадорихои тарафҳои он ташкил медиҳад. Ҳуқуқи уҳдадорихои иҷорадиҳанда ва иҷорагиранда дар шартномаи чартери ҳавопаймо тибқи талаботи қонунгузорӣ муқаррар карда мешаванд.

Нарх дар шартномаи чартери ҳавоӣ бо созиши тарафҳои он мувофиқа гардида, дар шартнома дарҷ карда мешавад.

Ҷавобгарии тарафҳо дар шартномаи чартери ҳавоӣ тибқи асосҳои умумии ҷавобгарӣ, ки дар қонун муқаррар гардидааст, сурат мегирад. Тарафҳо метавонанд ба ғайр аз асосҳои умумии ҷавобгарӣ дар шартнома боз асосҳои махсус (мушаххас)-и ҷавобгариро дар доираи талаботи қонун пешбинӣ намоянд.

Чартери ҳавоиро ба намудҳои гуногун таснифбандӣ кардан мумкин аст:

- аз рӯйи объекти ҳамлу нақл: ҳамлу нақли мусофирон, бағоч ва бор;

- вобаста ба ҳамлу нақли мусофирон: чартери сайёҳӣ, чартери корпоративӣ ва чартери VIP (чартери тичоратӣ);
- аз рӯйи намуди алоқа: чартери дохилӣ ва чартери байналмилалӣ;
- аз рӯйи хусусияти парвозҳо: чартер аз рӯйи хатсайри мунтазам, чартер аз рӯйи хатсайри номунтазам ва парвози фармоишӣ;
- аз рӯйи хусусият: чартери парвозҳои доимӣ ва мавсимӣ.

Дар таҷрибаи имрӯзаи ҳамлу нақли байналмилалӣ намудҳои дигари чартери ҳавоӣ, ба монанди шаттл-чартер, сплит-чартер, парвози поличартерӣ ва чартер-интизор вучуд доранд.

Шаттл-чартер намуди чартери ҳавоие мебошад, ки парвозҳо ё ин ки интиқол аз ҳар ду тараф (рафту бозгашт) анҷом дода мешаванд. Масалан, як гурӯҳ сайёҳон ба макони таъиншуда интиқол дода мешаванд, интиқолдиханда гурӯҳи дигари сайёҳонро, ки аллакай истироҳат кардаанд, гирифта ба макони ибтидоӣ оварда мерасонад. Арзиши ҳамлу нақл дар ин маврид баланд мешавад, чунки дар парвози ибтидоӣ ва интиқоӣ (ҳангоми бозгашт) нақлиёти ҳавоӣ ҳолӣ парвоз менамояд.

Сплит-чартер намуди парвози омехта аст, чунки қисми парвоз бо парвози мунтазам сурат мегирад ва қисми дигар парвоз тавассути чартери ҳавоӣ. Аслан ин гуна парвозҳои чартерӣ ба кишварҳои дур сурат мегирад.

Парвози поличартерӣ парвозе мебошад, ки бо таваққуф аз як ҳавопаймо ва нишастан ба дигар ҳавопаймо сурат мегирад. Одатан ин намуди парвозҳо ба кишварҳои дур сурат мегиранд.

Чартер-интизор чунин чартери ҳавоие мебошад, ки ҳавопаймо мусофирони худро мебарад ва интизор мешавад ва боз гирифта меорад. Ин намуди чартер камхарҷ аст, барои он ки маблағи таваққуфи ҳавопаймо назар ба он ки ҳавопаймо ҳолӣ бармегардад, арзонтар аст. Аммо ин намуди чартер барои интиқолдиханда таъсири манфӣ дорад, барои он ки ин намуди парвози чартерӣ мумкин аст як ҳафта давом кунад.

Дар шароити имрӯза, аз ҷумла аз Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ё ба Ҷумҳурии Тоҷикистон парвозҳои чартери ҳавоӣ анҷом дода мешаванд. Аз охири соли 2019 то аввали соли 2022 шумораи парвозҳои мунтазам коҳиш ва парвозҳои чартерӣ афзоиш ёфта буданд, ки сабабаш дар ба вучуд омадани пандемияи фарогир буд.

АДАБИЁТ

1. Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24 декабри соли 2022, №1918;
2. Кодекси фазои ҳавоии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 13 ноябри соли 2023, №1999;
3. Стригунова Д. П. Правовое регулирование договора фрахтования. Статья. Часть «Проблемы гражданского права». Журнал «Современное право», №11, - М., 2012;
4. Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право. Книга вторая / М.И. Брагинский, В.В. Витрянский. - М.2005;
5. Қоидаҳои умумии авиатсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Қоидаҳои умумии ҳамлу нақли ҳавоии мусофирон, бағочҳо, борҳо ва талаботҳо ба хизматрасонии мусофирон, борфиристандагон ва боргирандагон” аз 2 июни соли 2014, №90;
6. Витрянский В. В. Некоторые аспекты учения о гражданско-правовом договоре в условиях реформирования гражданского законодательства // Проблемы развития частного права: Сборник статей к юбилею Владимира Саурсеевича Ема / С. С. Алексеев, А. В. Асосков, В. Ю. Бузанов и др.; отв. ркд. Е.А. Суханов, Н. В. Козлова. - М.: Статут, 2011;
7. Остроумов Н. Н. Правовое регулирование фрахтования воздушных судов: автореф.дис.канд.юрид.наук. – М.,1980;
8. Ғафуров А. Д., Бадалов Ш. К., Сафаров Д.С., Сафаров А.И. Ҳуқуқи нақлиёт / А.Д. Ғафуров, Ш.К. Бадалов ва д. - Душанбе – 2012;
9. Ҳуқуқи граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қисми 2 дар зери таҳрири д.и.х., профессор Ғаюров Ш.К. ва н.и.х., дотсент Сулаймонов Ф. С., Душанбе – 2014.

ТАБИАТИ ҲУҚУҚИИ ШАРТНОМАИ ЧАРТЕРИ ҲАВОӢ ТИБҚИ ҚОНУНГУЗОРИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур табиати ҳуқуқии шартномаи чартери ҳавоӣ, аз қабилӣ мафҳум, таносуби шартномаи мазкур бо дигар шартномаҳои маданӣ-ҳуқуқӣ, тавсиф ва таснифоти ҳуқуқии шартномаи чартери ҳавоӣ мутобиқи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон ва таҷрибаи имрӯзаи байналмилалӣ мавриди таҳлил ва

шарху тавзеҳ қарор гирифтааст. Сарфи назар аз он ки институти чартер барои муҳаққиқони риштаи ҳуқуқшиносӣ шинос аст ва ин институти шумул аст, аммо анҷом додани таҳқиқот доир ба чартери ҳавоӣ кори нав буда, мавзӯи мақолаи мазкур мавзӯи нав, рӯзмарра ва таҳаввулӣ мебошад. Муаллиф дар натиҷаи таҳлили қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳуҷуҷаи омад, ки шартномаи чартери ҳавоӣ намуди алоҳидаи шартномаи маданӣ-ҳуқуқӣ буда, дорои табиати ҳуқуқии ҳосу ботафриқ мебошад.

КАЛИДВОЖАҲО: кодекс, чартер, чартери ҳавоӣ, қонун, нақлиёти ҳавоӣ, иҷора, хатсайр, интиқоли фармоишӣ.

ПРАВОВАЯ ПРИРОДА ДОГОВОРА ВОЗДУШНОГО ЧАРТЕРА СОГЛАСНО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье анализируется и объясняется правовая природа договора воздушного чартера, в том числе понятие, пропорция данного договора с других гражданско-правовых договоров, юридическая характеристика и классификация договора воздушного чартера согласно законодательству Республики Таджикистан и сегодняшней международной практики.

Несмотря на то, что институт чартера знаком исследователям-правоведам и является институтом, проведение исследования воздушного чартера — это новая работа и тема данной статьи является новая, актуальная и развивающаяся тема. В результате анализа законодательство Республики Таджикистан автор пришел к выводу, что договор воздушного чартера является отдельным видом договора и имеет особую и иную правовую природу.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: кодекс, чартер, воздушный чартер, закон, воздушный транспорт, аренда, рейс, заказная перевозка.

LEGAL NATURE OF THE AIR CHARTER AGREEMENT ACCORDING TO THE LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This article analyzes and explains the legal nature of an air charter agreement including concept, the proportion of this agreement with other civil contracts, the legal characteristics and classification of an air charter agreement according to the legislation of the Republic of Tajikistan and current international practice. Despite the fact that the charter institute is familiar to legal researchers and known institute, conducting research on it is a new work and the article topic is a new, actual and developing. As a result, of the analysis of the Tajikistan's legislation, the author made conclusion that an air charter agreement is a separate type of agreement and has a special and different legal nature.

KEYWORDS: code, charter, air charter, law, air transport, rent, flight, order transportation.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Забиров Шохрух Фаррухович* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуҷуми факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: (+992) 987593424. E-mail: shohrukhzabirov@gmail.com

Сведения об авторе: *Забиров Шохрух Фаррухович* – Таджикский национальный университет, магистрант второго курса юридического факультета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудакӣ, 17. Телефон: (+992) 987593424. E-mail: shohrukhzabirov@gmail.com

Information about the author: *Zabirov Shohrukh Farrukhovich* – Tajik National University, second-year master's student of the Faculty of Law. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: (+992) 987593424. E-mail: shohrukhzabirov@gmail.com

ТАВСИФИ УМУМИИ ЧИНОЯТИ ДАР ХАТАР МОНОНДАН

Нафасзода Д.А.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар раванди созмон додани ҷомеаи шахрвандӣ нақши қонун, эҳтиром, риоя ва иҷрои он ниҳоят бузург аст. Аз ин рӯ, таъкид кардан бамаврид аст, ки қонун бояд меъёри муайянкунандаи рафтори ҳаррӯзаи шахс, фаъолияти ташкилоту муассисаҳо ва воситаи танзимкунандаи муносибатҳои ҷомеа бошад. Зеро қонун меъёрест, ки бо дарназардошти манфиатҳои умумичамбъиятӣ, принципҳои ҳақиқат ва адолат ҳамчун заминаи асосии пешравии ҷомеа, ризоияти умум ва суботу оромӣ таҳия карда мешавад.

Шахсият ҳамчун арзиши олии иҷтимоӣ ҳифзи ҳуқуқии дахлдорро талаб менамояд. Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон муносибатҳои ҷамъиятии нисбатан муҳимро ҳифз намуда, ҳифзи манфиатҳои шахсиятро дар мадди аввал гузоштааст. Беҳуда нест, ки меъёрҳои ҳуқуқии ҷиноятӣ бар муқобили ҳаёт ва саломатии инсон дар боби алоҳидаи қисми махсуси Кодекси ҷиноятӣ қойғир карда шудаанд. Дар якҷоягӣ бо зарарҳои воқеие, ки тавассути ин намуди ҷиноятҳо ба дигар шахсон расонида мешавад, расонидани зарари қиддиро ба саломатӣ ва ҳаёти шахс тавассути дар хатар монондан набояд фаромӯш сохт. Ба он нигоҳ накарда, ки дар ин ҳолат эҳтимолияти дидани зарар баланд нест, дар хатар монондан ҳам кирдори зиддиахлоқӣ ва зиддиҳуқуқӣ мебошад. Аз рӯйи маълумотҳои маркази ахбороти ВКД дар Ҷумҳурии Тоҷикистон миқдори ҷинояти дар хатар монондан хеле кам мебошад. Ба ин нигоҳ накарда, мо бояд таркиб ва ҳолатҳои бандубасти ҷинояти дар хатар мононданро таҳлил намоем. Чун тамоми он ҷиноятҳо, ки ба ҳаёт ва саломатии инсон таҳдид мекунанд, яке аз масъалаҳои мубрами рӯз ҳисобида мешаванд. Сабаби асосии чунин ҳолат дар он аст, ки ҳаёт ва саломатии инсон олитарин неъмат барои ӯ мебошанд. Ҳамчун арзиши олий эътироф гардидани ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрванд дар Конститутсия маъноӣ онро дорад, ки давлат нисбати инсон ва амалишавии ҳуқуқҳои ӯ бетараф буда наметавонад.

Баъди мавриди амал қарор додани Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 1998 дар ҷумҳурӣ вобаста ба масъалаи дар хатар монондан ягон қори илмӣ-таҳлилӣ ба сомон расонида нашудааст. Аз ин рӯ, мехоҳем каме оид ба субъект, объект, тарафи субъективӣ, тарафи объективӣ ва умуман вобаста ба зухуроти зиддиҳуқуқии «дар хатар монондан» таҳлил гузаронем. Сабабҳои зикргардида ақтуалии мавзуи интиҳобшударо тасдиқ месозанд.

Ба сифати объекти тадқиқот тамоми муносибатҳои ҷамъиятӣ дар самти ҳифз ва амнияти ҳаёт ва саломатии инсон, баромад менамоянд. Предмети тадқиқот бошад меъёрҳои ҳуқуқии Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба масъалаи «дар хатар монондан» махсуб меёбанд.

Мақсади ниҳоии тадқиқот аз он иборат аст, ки мо бояд дараҷаи барои ҷамъият хавфнокии «дар хатар монондан» - ро ба тарзи воқеӣ дарк намоем. Ҳангоми ба миён омадани зарурат нисбати тағйироти меъёрҳои ҳуқуқии ҷиноятӣ вобаста ба масъалаи «дар хатар монондан» пешниҳодҳои ҳудро иброз намоем.

Аз рӯйи ҳолатҳои муқарраргардида ҳангоми баррасӣ намудани ягон кирдори барои ҷамъият хавфнок, ки ба категорияи ҷиноятҳо дохил мешавад, дар мавриди таҳлили аввалин объекти он қарор мегирад. Бемуҳобо қайд кардан ҷои аст, ки аз рӯйи объекти ҷиноят мо дараҷаи барои ҷамъият хавфнокии онро муайян менамоем. Муайян сохтани хусусиятҳо ва сохтори объекти ҷиноят имконият фароҳам меоварад, ки мазмуни ҷинояти содиргаштаро дуруст ва амиқ дарк намоем. Ҳамзамон бояд дар хотир дошт, ки нишонаҳои ҳуқуқии ҷиноят низ тавассути таҳлили объекти он муайян сохта мешаванд. Мазмуни таҳлили назариявии объекти ҷиноят дар он ҳувайдо мегардад, ки мо бояд ҳангоми баҳодиҳӣ ба ҷинояти содиргашта аз дараҷаи барои ҷамъият хавфнокии он бархурдор бошем ва зарари иҷтимоии

онро донем. Зарари иҷтимоии кирдор (ҳаракат ва ё беҳаракатӣ) дар асос ва вобастагии нишондодҳое муайян карда мешавад, ки ба дараҷаи барои ҷамъият хавфнокӣ он таъсир мерасонанд. Ба инҳо дохил мешаванд: арзиши манфиати моддӣ ва маънавии ҳифзшаванда; сатҳи паҳншудаи ҳуқуқвайронкунии мазкур; хусусияти предмети тааррӯз; хусусият ва ё ҳолати субъект чун объекти ҷиноят, ки метавонанд дар алоҳидагӣ ҳамчун нишонаи алоҳида баромад намоянд. Воқеан чи қадаре, ки арзиши иҷтимоии объекти ҷиноят боло бошад, ҳамон қадар дараҷаи барои ҷамъият хавфнокӣ зиёд мегардад.

Ҳуқуқи ҷиноятӣ замони шуравӣ танҳо он муносибатҳои ҷамъиятиро, ки ҳуқуқи ҷиноятӣ ҳифз менамояд, ба сифати объекти ҷиноят мепиндорад. Бисёре аз олимони объекти ҷиноятро маҳз аз рӯйи ин критерияҳо баррасӣ менамоянд. Онҳо чунин ақида доранд, ки ҳуқуқи ҷиноятӣ ин яке аз соҳаҳои ҳуқуқие мебошад, ки барои он муқаррар намудани қоидаҳои рафтор танҳо чун воситаи банизомдарорандаи амалҳои шахс мебошад. Ҳамчун объекти ҳифзи ҳуқуқӣ – ҷиноятӣ ва предмети батанзимдарории ҳуқуқӣ тамоми муносибатҳои ҷамъияти фаҳмида мешаванд, ки ба манфиати шахсони алоҳида ва ҷамъият мебошанд. Ба сифати мазмуни онҳо имконияти ҳолати муайяни субъектҳои муносибатҳои ҷамъиятӣ фаҳмида мешаванд. Ин кирдор аҳаммияти иҷтимоӣ дошта, тамоми намудҳои ҳаракатҳои шахсро дар бар мегирад: фаъолияти фаъоли инсонӣ ва беҳаракатие, ки аз ҷониби ҷомеа манъ ва талаб карда шудааст. Аз рӯйи ақидаи профессор Н.И. Загородникова на ҳамаи муносибатҳои ҷамъиятӣ ба сифати объекти ҷиноят баромад карда метавонанд. Танҳо он муносибатҳое, ки аҳаммияти махсуси ҷамъиятӣ доранд, ба сифати объекти ҷиноят баромад карда метавонанд. Аз рӯйи ақидаи Кудрявцев бошад тамоми инсонҳо яке аз объектҳои таъсиррасонии номбаргардида буда метавонанд. Б.С. Никифоров тасдиқ намудааст, ки ба сифати объекти ҷиноятҳо ба муқобили шахсият на танҳо ҳуди инсонҳо баромад карда метавонанд, балки муносибатҳои байни инсонҳо, низ ҳамчун объекти ҳифзи ҳуқуқӣ – ҷиноятӣ баромад карда метавонанд. Ба чунин муносибатҳои байни инсонӣ дохил мешаванд: некуаҳволии шахсият, имкониятҳои ба ӯ таъминшудаи иҷтимоӣ – имконияти зиндагонӣ қардан, аз саломатӣ истифода бурдан. Воло будани ҳолати шахсият дар ин мавридҳо бо он асоснок карда шудааст, ки тамоми шароитҳо дар давлатӣ иҷтимоӣ барои беҳбудии шахсият нигаронида шудаанд. Шахсият дар байни зухуротҳои иҷтимоӣ мақоми хоса дорад ва дар иерархияи арзишҳои иҷтимоӣ дар ҷойи аввал меистад. Ба қавли дигар тамоми арзишҳои дигари иҷтимоӣ барои дуруст зиндагонӣ намудани шахсият нигаронида шудаанд. Аз ин лиҳоз муносибатҳои ҷамъиятиро ҳифз намуда, ҳуқуқи ҷиноятӣ шахсиятро низ аз таҳдидҳои ҷиноӣ ҳифз менамояд. Мафҳумҳои шахс ва шахсият категорияҳои фалсафӣ, психологӣ ва ҳам ҳуқуқӣ мебошанд. Бояд тазаққур дод, ки мафҳуми шахс ва шахсият дар илми психология мавриди таҳлили ҳамачониба қарор дода шудааст.

Дар замони ҳозира психология шахсиятро ҳамчун таълимоти иҷтимоии психологӣ, ки дар давоми ҳаёти инсон дар ҷамъият ташаккул меёбад, меомӯзонад. Инсон ҳамчун маҳсули ҷамъиятӣ ба сифатҳои нав доро мешавад. Дар индивид, ки вай нав ба дунё омадааст, ҳоло чунин сифатҳо вуҷуд надоранд.

Мувофиқи таълимоти Р.С. Немов шахсият ин одамест, ки ба чунин хислатҳои психологӣ доро аст, ба монанди:

- алоқамандии ӯ бо муносибатҳои байнишахсӣ;
- рафторҳои ахлоқӣ;
- мавқеъ доштан дар ҷамъият.

Чараёни ташаккулёбии шахс хеле мураккаб ва дуру дароз буда, он хусусияти таърихӣ дорад. Вақте ки шахс маҳсули тараққиёти ҷамъият бошад, онро бисёр илмҳо ба монанди фалсафа, сотсиология, педагогика, психология, тиб ва ғайраҳо меомӯзад. Таърих шахсиятро дар омма, синф ва ҷамъият меомӯзад. Бо баробари мафҳуми "шахсият" инчунин калимаи "инсон", "индивид" ва «инфирод» истифода бурда мешавад. Мазмуни ин калимаҳо ба якдигар наздиканд ва омехта мебошанд. Лек ҳар яки мафҳумҳо хусусиятҳои худро доранд, ин калимаҳо соҳти психологии шахсиятро инъикос мекунад.

Одам – ин мафҳуми ҷинсӣ буда, мавҷудоти тараққӣ қардани табиати зиндари, ки он ба одам хос аст, мефаҳмонад. Дар мафҳуми "одам" соҳти генетикии тараққиёти инсон, сифат

ва хусусиятҳои он ба назар гирифта мешавад.

Одам пеш аз ҳама мавҷудияти биологӣ буда, ба синфи ширхӯрҳо тааллуқ дорад. Одам аз дигар ҳайвонот бо доштани шуураш фарқ мекунад, ки туфайли қобилияти донистагирии олами беруна табиати хушадро соҳиб мешавад. Одам ҳамчун мавҷудияти биологӣ дорои сохти махсуси бадан аст, ки аз аломатҳои муҳими зерин иборат аст: қобилияти рост истода гаштан, вучудияти дастон, ки ба меҳнат мувофиқ шудаанд, майнаи олиташкил, ки қобилияти дар мафҳумҳо инъикос намудани олам ва мувофиқи талабот, шавқу ҳавас ва идеалҳои худ тағйир додани онро дорост.

Дар мафҳуми индивид мансубияти насли одамии инъикос ёфтааст. Мо зимни индивид метавонем навзод ё калонсол, мутафаккир ё ноқисулақл, намояндаи ягон қабилаеро, ки дар зинаи ваҳшоният аст, фаҳмем.

Дар натиҷаи иштирок дар фаъолиятҳои ҷамъиятӣ ва меҳнати одамон дар худ қобилиятҳои махсусро ташаккул медиҳанд. Ҳамчун мавҷудоти зинда инсон ба қонуниятҳои асосии биологӣ, физиологӣ ва қонуниятҳои тараққиёти ҷамъиятӣ-ичтимоӣ тобеъ мешавад.

Инфирод-ин зеҳни ягона, ҳамчун индивид одамон аз якдигар на танҳо бо хусусиятҳои морфологӣ (ба мисли қад, сохти тан, ранги чашму мӯй) инчунин бо хусусиятҳои психологӣ (қобилият, хислат, ҳиссиётнокӣ) фарқ мекунанд.

Фардият ин шахси якка ва такрорнашаванда мебошад, сохти ҳоси психофизиологии ӯ намудҳои мизоч, хусусиятҳои физиологӣ ва психологӣ, ақл, ҷаҳонбинӣ, таҷрибаи ҳаёт мебошад. Мафҳуми фардият дар мадди аввал сифатҳои маънавии одамро нишон медиҳад. Асоси мафҳуми фардият бо худтасдиқкунии индивид, хусусияти мавқеи худро ёфтани мустақилияти ӯро инъикос мекунад. Фардият ва шахсият ҳастии одамро муайян мекунад. Ташаккули шахс, ин ҷараёни иҷтимоии инсон буда, асосҳои ҷамъиятӣ ва ҷинсиро аз худ мекунад. Шахси ташаккулёфта ин субъекти озод, мустақил ва масъули рафтор дар ҷамъият аст. А. Г. Ковалёв гуфтааст: «Шахсият-субъекти фаъолият аст». Мафҳуми "шахсият" ва «фардият» дар тарафҳои гуногунии маънавиёти ӯ зоҳир мешавад. Бо калимаи "шахсият" мо асосан калимаҳои "часур", "фаъол", "мустақил" – ро аз рӯи фаъолиятҳо баҳо медиҳем. Дар бораи фардият бошад бештар калимаҳои "аҷоиб", "нотакрор", "эҷодкор"-ро аз рӯи мустақилиятҳо истифода мебарем.

Аз байни ҳамаи назарияҳои додашуда се назарияи амалиро ҷудо намудан мумкин аст: ин биогенетикӣ, сотсиогенетикӣ ва шахсӣ.

Равияи биогенетикӣ асоси инкишофи шахсро дар ҷараёни биологии пухтарасии организм мебинад. Мувофиқи ин равия тараққиёти одам ҳамчун дигар организми зинда ин онтогенез (ҷараёни инкишофи индивидуалии организм) буда, дар он нақшаи филогенетикӣ (тараққиёти таърихӣ) вучуд дошта, қонуниятҳои асосӣ ва хусусиятҳои он якхела мебошанд.

Дар ин концепсия (на танҳо дар психология) назарияи таҳлили психологии З. Фрейд ҷойи асосиро ишғол мекунад. Ҷамъ ҷунин ҳисобидан зарур аст, ки танҳо қисми ночизе, ки дар руҳияи инсон ба вучуд меоянд, ӯро ҳамчун шахс шарҳ медиҳад, азхуд мешавад. Танҳо баъзе рафторҳои худро одам дуруст фаҳмида ва шарҳ дода метавонад. Қисмҳои асосии таҷрибаи ҳаёти инсон ва ҳуди шахс берун аз шуур вучуд дорад, танҳо машқҳои махсус, ки таҳлили психологӣ онро қор карда баромадааст, имконият медиҳад, ки ҳолати ғайришууриро фаҳмад. Сохти психологии шахсият мувофиқи таълимоти З.Фрейд аз се ақида (принсип) иборат аст. "Вай", "Ман", "Болотар аз ман». Ақидаи мафҳуми "Вай" - қисми бешуурии руҳӣ буда майлҳои инстинктии биологии ирсӣ мебошад. "Вай" бо қувваҳои шахвонӣ пурра таъмин мебошад. Инсон системаи қувваҳои сарбаста мебошад, ки шумораи қувваҳо дар ҳар як одам доимо баланд шуда меистад, мафҳуми "Вай" ҳаловат, хушбахтӣ ва мақсадҳои асосии инсон мебошад (ин дараҷаи аввалини рафтори инсон аст). Ақидаи мафҳуми «Ман» ин нигоҳдории баробарии дохилӣ мебошад. "Ман" ақидаи шуурнокӣ ва ҳақиқӣ аст. Ин чун қоида худшуурнокии одам буда, ба рафтори худ баҳо дода метавонад. Ақидаи "Болотар аз Ман" дараҷаи баланди шуурнокӣ буда, он бо тасаввуротҳои идеалӣ роҳбарӣ карда мешавад, ки он аз тарафи ҷамъият қабул карда шудааст. Майлу хоҳиши ғайришуурнокӣ, ки он аз "Вай" бармеояд, акси - "Болотар аз Ман" буда, доимо онҳо дар муҳолифат мебошанд. Яъне, меъёрҳои ахлоқии рафтори

ичтимоиро аввалин шуда инкор мекунанд, дуюмин шуда дасттирӣ менамояд. Мухолифат бо ёрии "Ман", яъне шуурнокӣ, ки он ақидаи ҳақиқӣ мебошад, бояд ҳал намуд.

Мувофиқи таълимоти бихевиоризм, нақшҳои иҷтимоии одамон ва намудҳои рафтори иҷтимоии шахсият дар натиҷаи мушоҳидаи намунавии иҷтимоӣ мегузарад, ки онро волидайн, омӯзгорон, рафиқон ва дигар аъзоёни ҷомеа пешниҳод мекунанд. Фарқиятҳои инфиродӣ дар рафтори одамон, мувофиқи назарияи омӯзиши иҷтимоӣ, натиҷаи муносибат ва фаъолияти байниҳамдигарии одамони гуногун мебошанд. Шахсият дар чунин ҳолат натиҷаи муносибати байни фардият ва қобилиятҳои он аст.

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, 30 апрели соли 2007.
2. Каиржанов Е.К. Интересы трудящихся и уголовный закон: (Проблемы объекта преступления) / Е.К. Каиржанов. - Алма-Ата, 1973. - С. 83-86.
3. Загородников Н.И. Понятие объекта преступления в советском уголовном праве // Труды Военно-юрид. Академии. - М., 1951. - Вып. 13. - С. 36.
4. Кудрявцев В. Н. О соотношении объекта и предмета преступления // Сов. государство и право. - 1951. - № 8. — С. 59.
5. Никифоров Б. С. Объект преступления / Б.С. Никифоров. — С. 16.
6. Козаченко И.Я. Санкции за преступления против жизни и здоровья / И.Я. Козаченко. — Томск, 1987. -С. 90,91.

ТАВСИФИ УМУМИИ ҶИНОЯТИ ДАР ХАТАР МОНОНДАН

Мақолаи мазкур ба яке аз масъалаҳои муҳимми қонунгузорию ҷиноятӣ, аз қабилӣ тавсифи умумии ҷинояти дар хатар монандан бахшида шудааст. Дар асоси омӯзиши адабиётҳои илмӣ соҳа ва қонунгузорию амалкунандаи ҷиноятӣ масоили сиёсати ҳуқуқи ҷиноятӣ оид ба ҷинояти дар хатар монандан тибқи қонунгузорию ҷиноятӣ таҳлилу барраси карда шудааст.

КАЛИДВОЖАҲО: сиёсати ҳуқуқи ҷиноятӣ, қонуни ҷиноятӣ, ҷиноятҳое, ки ҳаёт ва саломатиро дар хатар мемонад.

ОБЩЕЕ ОПИСАНИЕ ПРЕСТУПЛЕНИЯ ОСТАВЛЕНИЕ В ОПАСНОСТИ

Данная статья посвящена одному из важных вопросов уголовного законодательства, такому как общая характеристика преступления оставление в опасности. На основе изучения научной литературы отрасли и действующего уголовного законодательства проанализированы и обсуждены вопросы уголовно-правовой политики в отношении преступления оставление в опасности согласно уголовному законодательству.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: Уголовно-правовая политика, уголовный закон, преступления оставление в опасности жизни и здоровья.

GENERAL DESCRIPTION OF THE CRIME LEAVING IN DANGER

This article is devoted to one of the important issues of criminal law, such as the general characteristics of the crime of leaving in danger. Based on the study of the scientific literature of the industry and the current criminal law, the issues of criminal law policy in relation to the crime of leaving in danger in accordance with criminal law are analyzed and discussed.

KEYWORDS: criminal law policy, criminal law, crimes endangering life and health.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Нафасзода Дилшод Абдулвоҳид* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти соли дуюми факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **904-03-34-46**.

Сведения об авторе: *Нафасзода Дилшод Абдулвоҳид* – Таджикский национальный университет, магистрант второго курса юридического факультета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Телефон: **904-03-34-46**.

Information about the author: *Nafaszoda Dilshod Abdulvohid* – Tajik National University, second-year master`s student of the Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **904-03-34-46**.

МАФҲУМ ВА МОҲИЯТИ МУНОСИБАТҲОИ БОНКӢ ЧУН ОБЪЕКТИ ТАНЗИМИ ХУҚУҚӢ

Раҳимзода Р.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Мувофиқи баъзе маълумотҳо бонкҳои аввалин дар давраи мануфактуравӣ, яъне дар давраи пайдоиши истеҳсоли саноатии капиталистӣ дар асрҳои 19-20 дар шаҳрҳои Италия (Венетсия, Генуя ва ғ.), ки маркази савдои Аврупо буданд, пайдо шудаанд. Калимаи «бонк» аз калимаи итолиёвӣ «банко» гирифта шуда, маънояш (тарҷумааш) «миз, курсҳои нишаст» мебошад. Дар бозорҳо ва марказҳои савдои Италия мизҳое буданд, ки дар болояшон тангаҳои гуногун ба мисли майдаҳои тилло, тангаҳои қадима, пусти ҳайвонҳои даранда ҳамчун воситаи муомилоти додугирифт истифода карда мешуд ё ин ки дар назди ин миз шахсе нишаста, тангаҳои як намудро ба намуди дигараш иваз мекард, яъне ин шахс вазифаи мубодилаи пулро иҷро мекард ва ин миз «банко» ном дошт. Мафҳуми бонк низ аз ҳамин ҷо пайдо шудааст.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад низоми бонкӣ баъд аз таъсиси Ҷумҳурии Мухтори Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистон оғоз ёфт. Нахустин муассисаи бонкии Тоҷикистон - Намояндагии Бонки давлатии Иттиҳоди Ҷумҳурии Шуравии Сотсиалистӣ (ИҶШС) дар шаҳри Душанбе моҳи июни соли 1925 ташкил гардид, ки ба Идораи дар Осиеи Миёна будаи Бонки давлатии ИҶШС дар шаҳри Тошканд тобеъ буд. Моҳи декабри ҳамон сол Намояндагии Бонки давлатии ИҶШС дар шаҳри Душанбе ба Идораи Бонки давлатии ИҶШС дар шаҳри Душанбе табдил дода шуд. Моҳи октябри соли 1934 Идораи Бонки давлатии ИҶШС дар шаҳри Душанбе ба тобеияти бевоситаи Бонки давлатии ИҶШС гузашт ва ба худ номи Идораи Тоҷикистони Бонки давлатии ИҶШС-ро гирифт. Соли 1935 бо 24 бахш (филиал) ба корхонаю шахсони ҷудоғона хизмати бонкӣ мерасонд. Бахшҳои Бонки давлатӣ дар ноҳияҳои зерин фаъолият менамуданд: Курғонтеппа; Кӯлоб, Фарм, Панҷакент, Хӯҷанд, Уротеппа, Конибодом, Хоруғ, Исфара, Обигарм, Бауманобод, Шаҳринав, Янгибозор (ҳозира Кофарниҳон), Чиликул, Куйбишев (ҳозира Хочамастон), Шаҳритус, Муъминобод, Кангурт, Фархор, Нов, Ашт, Колхозобод, Куктош, Ҳисор. Дар соли 1942 филиалҳои Бонки давлатӣ то ба 42 ва дар соли 1987 бошад то ба 59 адад расид.

Аз соли 1959 то соли 1987 дар ҷумҳурӣ асосан се бонк, яъне Идораи Ҷумҳуриявии Бонки давлатии ИҶШС, Идораи Ҷумҳуриявии Бонки сохтмони ИҶШС ва Бонки амонатгузорӣ фаъолият мекарданд. Соли 1987 дар асоси Қарори Кумитаи Марказии Ҳизби Коммунисти Иттиҳоди Шуравӣ ва Шурои Вазирони ИҶШС таҳти № 821 аз 17 июли соли 1987 дар Иттиҳоди Шуравӣ ислоҳоти бонкӣ гузаронида шуд ва дар асоси ин қарор низоми бонкии зерин ташкил карда шуд:

- Бонки давлатии ИҶШС;
- Бонки фаъолияти иқтисодии хориҷии ИҶШС;
- Бонки саноату сохтмони ИҶШС;
- Бонки агросаноатии ИҶШС;
- Бонки хоҷагии манзилу коммуналӣ ва рушди иҷтимоии ИҶШС;
- Бонки амонатгузорӣ ва қарздиҳӣ ба аҳолии ИҶШС.

Баъдан бо Қарори Шурои Вазирони ИҶШС таҳти № 1118 аз 6 октябри соли 1987 муайян карда шуд, ки дар ҷумҳуриҳо, аз ҷумла дар Ҷумҳурии Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистон бонкҳои ҷумҳуриявии зерин ташкил карда шаванд:

- Идораи Ҷумҳуриявии Бонки давлатии ИҶШС;
- Идораи Ҷумҳуриявии Бонки саноату сохтмони ИҶШС;
- Идораи Ҷумҳуриявии Бонки рушди манзилию иҷтимоии ИҶШС;
- Идораи Ҷумҳуриявии Бонки амонатгузори ИҶШС.

Аз сабаби он ки ба тамоми аҳолию субъектҳои хоҷагидори Бонки давлатӣ, Бонки сохтмон ва Бонки амонатгузори хизмат мерасониданд, баъд аз ташкил шудани бонкҳои дар боло номбурда, вазифаи бонкҳои амалкунанда, байни ҳамаи бонкҳо тақсим карда шуданд. Дар ин давра Бонки давлатии ИҶШС низоми пулиро қарзиро тавассути идораҳои дар Ҷумҳуриро мавҷудбуда идора намуда, сиёсати ягонаи пулиро қарзии мамлакатро тартиб меод, фаъолияти бонкҳои дигарро танзим ва назорат мекард. Баъдтар, яъне соли 1991, Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи Бонки миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон", ба Қарори худ аз 28 июни соли 1991 рақами 332 Бонки миллии Ҷумҳурии Тоҷикистонро таъсис дод. Соли 1996 мувофиқи Қарори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон номи Бонки миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Бонки миллии Тоҷикистон табдил дода шуд. Ҳоло Бонки миллии Тоҷикистон ба сифати бонки марказӣ фаъолият намуда, сиёсати пулиро қарзии мамлакатро тартиб медиҳад, талаботҳои онро амалӣ мегардонад ва фаъолияти бонкҳои тичоратиро танзим менамояд.

Мувофиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Бонк ва фаъолияти бонкӣ» - бонк ин ташкилоти қарзие, ки мақсади асосиаш гирифтани фоида буда, дорои сармояи оинномавии барои он муқарраркардаи Бонки Миллии Тоҷикистон ва ҳуқуқи иҷроӣ на камтар аз се амалиёти зерин:

- ҷалби амонат ва пасандозҳо;
- додани қарз;
- кушодан ва пешбурди суратҳисобҳои бонкӣ мебошад.

Қонуни мазкур на танҳо ба бонкҳо, инчунин, ба ташкилотҳои кредитӣ ва дигар ташкилотҳои хурд, ки бонк намебошанд, паҳн мегардад. Мувофиқи моддаи 1 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Бонк ва фаъолияти бонкӣ» - Ташкилотҳои қарзӣ – шахсони ҳуқуқие (бонкҳо, ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ, аз ҷумла ташкилотҳои маблағгузори хурд), ки дар асоси иҷозатномаи Бонки Миллии Тоҷикистон ҳама ё баъзе аз амалиёти бонкии дар қонун пешбинишударо иҷро менамоянд.

Вазифаи умумии танзими фаъолияти ҳар бонки тичоратӣ дар қарзҳои сиёсати ягонаи пулиро қарзии Ҳукумати мамлакат ба уҳдаи Бонки миллии Тоҷикистон гузошта шудааст. Ин танзим ҷиҳати мусоидат намудан ва таъмини омилҳои зерин равона карда мешавад:

- қори босубот ва қави намудани вазъи молиявии бонки тичоратӣ;
- равиш ва ҳавасмандгардонии бонк барои додани қарз ба самтҳои асосии иқтисодиёт ва баланд бардоштани некуахлоқии ҷамъият;
- ташкили илмии муомилоти пулӣ дар хоҷагии халқ ва ғайра.

Яке аз вазифаи асосии бонк ин ташкили институтҳои пулӣ – қарзӣ мебошад. Ташкил намудан ин тақсими дурусти меҳнат ва низоми батартибандозии фаъолияти бонк аст.

Дар раванди ташкили фаъолияти бонк се мақсади асосӣ ба даст оварда мешавад:

1. даромадноқӣ;
2. рушди бонк;
3. пардохтпазирӣ.

Самаранокии фаъолияти бонкҳо аз муносибат ба фоида ва хароҷотҳо муайян карда мешавад, зеро чи миқдоре унсурҳои хароҷот паст гарданд, ҳамон қадар натиҷаи ниҳоии ташкилотҳои қарзӣ мусбӣ эҳсос карда мешавад. Муқаррар карда шудааст, ки муқаммалгардонии раванди қарздиҳӣ, технологияи пешниҳоди қарз ва рӯйишӯкунии қарз омили гирифтани натиҷаи мусбӣ мебошад. Вазифаи ташкили фаъолияти бонкӣ бо тақсими дурусти меҳнат ва ташкили шӯъбаҳои дохилӣ (қумитаи қарздиҳӣ, шӯъбаи кадрҳо ва ғ.) барои иҷроии мақсадҳои бонкӣ амалӣ гардидан, муайян карда мешавад. Вазифаи асосии ташкилӣ дар он ифода меёбад, ки қори ҳаёти сохтори ташкили бонкро мувофиқ бо мақсадҳои гузошташуда мутобиқ ва танзим менамояд. Ташкили таъмини ахборотҳо, коркарди қоида ва амалигардонии намудҳои гуногуни фаъолияти бонкӣ низ яке аз вазифаҳои муҳим ба ҳисоб меравад. Ҳамин тариқ, вазифаҳои ташкили самаранокии фаъолияти институтҳои пулӣ – қарзӣ бо ташкили сохторҳои ташкилӣ, танзими қори онҳоро таъмин менамояд.

Ташкили фаъолияти бонкӣ хусусиятҳои ба худ хос дорад. Ин хусусиятҳо аз тавсифи бонкӣ ҳамчун корхона ва маҳсулоти он бармеояд. Маҳсули бонкӣ:

1. воситаи пардохтӣ;
2. сармояи пулӣ;
3. намудҳои хизматрасонӣ.

Хусусиятҳои дар боло зикргардида фаъолияти бонкиро аз дигар намудҳои фаъолияти соҳибкорӣ фарқ мекунонад, вале дар раванди фаъолият онҳо ба якдигар вобаста мебошанд. Хусусияти фаъолияти бонкӣ дар зарурияти якҷоя намудани қисмҳои соҳти ташкилотҳои қарзӣ муайян ва тасниф карда шудааст. Фаъолияти бонкиро соҳти он муайян менамояд, ки аз Шурои бонк иборат мебошад. Раёсат, маъмурият, шӯбаҳо, кумитаҳо, ки масъалаҳои умумии идоракунӣ, фаъолияти тичоратӣ, молия, автоматигардонии фаъолияти бонкӣ ҳал менамояд, асоси гирифтани даромад ва фоида дар бонк ифода мекунонад. Ба Шурои бонк, ҳамчун қоида, муассисон дохил мешаванд. Миқдори муассисон ва саҳмгузoron дахҳо нафарро ташкил карда метавонад. Масалан, яке аз бонки дар шаҳри Маскав мавҷудбуда зиёда аз 50 нафар муассис дорад, вале бонкҳои хусусие мавҷуданд, ки шахсони ҷудогона ҳамчун муассис баромад карда метавонад. Шурои бонк ҳисоботи солони бонкро тасдиқ намуда, ҳар сол маҷлиси муассисон ва саҳмгузoronро ташкил намуда, дар ҳалли масъалаҳои стратегии фаъолияти бонкӣ иштирок менамояд. Фаъолияти тичоратӣ ташкили хизматрасониҳои гуногуни бонкиро ифода мекунад:

1. қарздиҳӣ;
2. сармоягузорӣ;
3. амалиёти асзорӣ;
4. амалиёти активӣ;
5. амалиёти траставӣ (боваринокӣ).

Вазифаҳои, ки бонки тичоратӣ иҷро менамояд, бо сатҳи тараққиёти иқтисодии мамлакат ва муносибатҳои бозорӣ алоқаманданд. Бинобар ин, вобаста ба сатҳи муносибатҳои бозорӣ, бонк метавонад дар назди худ вазифаҳои зиёдеро гузорад. Яке аз вазифаҳои бонк миёнаравӣ байни фурушандагон ва харидорон буда, вай дар додани қарз низ нақши миёнаравро иҷро менамояд. Миёнаравӣ барои додани қарз дар аз навтақсимсозии маблағҳои пулии муваққатан озодмондаи корхонаҳо ва аҳоли ифода меёбад. Додани қарз дар музнокӣ будани он, баргардонидан ва таъмини моддӣ доштани он асос меёбад, вақте ки бонк ин вазифаи худро иҷро менамояд, ба субъектҳои хоҷагидорие, ки ба маблағҳои пулӣ зарурат пайдо мекунонад, талаботи онҳоро қонеъ мекунонад. Гирандаи қарз бошад бо ин пул маводи заруриро харидорӣ намуда, фаъолияти хешро идома медиҳад ва аз фуруши маҳсулот даромад гирифта, фоида ба даст меорад. Аз даромадаш маблағи қарзи гирифтаашро бо фоидаш баргардонида, фаъолиятро давом медиҳад. Бонк бо ин амали худ боиси ривож ёфтани иқтисоди бозорӣ мегардад. Бояд тазакурр дод, ки бонк дар вақти додани қарз фаъолияти қарзгирандаро ҳаматарафа меомӯзад ва хатари барнагаштани қарзро пешгирӣ менамояд. Маблағҳои пулӣ дар ҷамъият метавонанд бе иштироки бонкҳо низ ҷо ба ҷо гузошта шаванд, яъне корхонаҳо байни худ додугирифт намоянд. Аммо дар ин ҳолат хатари барнагаштани ин маблағҳои пулӣ зиёд мешавад, зеро имкон дорад корхонаи қарздиҳанда аз пардохтпазирии корхонаи қарзгиранда хабар надошта бошад. Агар маблағҳои муваққатан озодмондаи як ё якчанд корхона бо воситаи бонк ба қарз дода шаванд, бонк пеш аз ҳама фаъолияти молиявии корхонаи қарзгирандаро ҳаматарафа меомӯзад, баъд масъалаи додани қарзро ҳал менамояд.

АДАБИЁТ

1. Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон. (дастрас: www.mmk.tj)
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти бонкӣ» аз 19.05.2009 (дастрас: www.mmk.tj)
3. Шарипов Т., Сатторов Г. ва дигарон. Китоби дарсии Ҳуқуқи ҷиноятӣ (қисми умумӣ) / Т. Шарипов, Г. Сатторов ва диг. - Душанбе. - 2011.
4. Комиссарова В.С., Крыловой Н.Е., Тяжковой И.М. Уголовное право (общая часть). / В.С. Комиссарова, Н.Е. Крыловой, И.М. Тяжковой. - М. Статут 2012.

МАҒҲУМ ВА МОҲИЯТИ МУНОСИБАТҲОИ БОНКӢ ЧУН ОБЪЕКТИ ТАНЗИМИ ҲУҚУҚӢ

Дар мақолаи мазкур мағҳум ва моҳияти муносибатҳои бонкӣ чун объекти танзими ҳуқуқӣ мавриди таҳлил қарор гирифта, дар асоси он сабабҳои содир шудани ин ҷиноят, аломатҳои объективӣ ва субъективӣи хунукназарӣ ва фикру ақидаҳои олимон доир ба масоили мазкур дида баромада шудааст.

КАЛИДВОЖАҲО: қонуни ҷиноятӣ, хунукназарӣ, ҷиноят, ҷавобгарии ҷиноятӣ, аломатҳои объективӣ, аломатҳои субъективӣ.

ЗНАЧЕНИЕ И СУЩНОСТЬ БАНКОВСКИХ ОТНОШЕНИЙ КАК ОБЪЕКТА ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ

В данной статье проанализированы значение и сущность банковских отношений как объекта правового регулирования, а на основе этого, причины совершения данного преступления, объективные и субъективные признаки халатности, а также мнения ученых по этим вопросам были рассмотрены.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: уголовный закон, халатность, преступление, уголовная ответственность, объективные признаки, субъективные признаки.

THE SIGNIFICANCE AND ESSENCE OF BANKING RELATIONS AS AN OBJECT OF LEGAL REGULATION.

This article analyzes the meaning and essence of bank relations as an object of legal regulation, and on the basis of this, the reasons for committing this crime, objective and subjective signs of negligence, as well as the opinions of scientists have been addressed.

KEYWORDS: criminal law, criminal law, negligence, crime, criminal liability, objective signs, subjective signs.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Раҳимзода Рухиона* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторе: *Рахимзода Рухиона* – Таджикский национальный университет, магистрант юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17.

Information about the author: *Rahimzoda Rukhshona* – Tajik National University, master`s student of the Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.

ҶАВОБГАРӢ БАРОИ ВАЙРОН КАРДАНИ ТАЛАБОТ ОИД БА СИФАТИ МОЛ, КОР ВА ХИЗМАТ

Шодиева Т.Н.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Бешубҳа, на бо дастури техникӣ, на бо стандартҳо ё шартномаҳо сифатнокии комили молро (кор, хизмат) ба даст овардан ғайриимкон аст, зеро камбудӣ ва хосиятҳои хатарноки баъзе аз молҳо танҳо пас аз гузаштани якчанд вақт аз мавриди истехсол ё оғози истифодабарӣ ошкор мегардад. Шакли ба таври васеъ домангустурдаи он расонидани зарар дар натиҷаи камбудии мол, кор ё хизмат мебошад.

А.Р. Товмасын қайд менамояд, ки дар низоми чораҳои ҷавобгарии ҳуқуқи граждани институтҳои дахлдор дар чараёни зарари аз камбудии мол расонидашуда функцияи «зинаи алоқамандкунанда»-ро байни ҷавобгарии умумии ғайришартномавӣ, ки ба принсипи деликти генералӣ асос ёфтааст ва ҷавобгарӣ барои вайрон кардани уҳдадорихои шартномавӣ иҷро мекунад, ҳимояи самараноки ҳуқуқи шаҳрванд ва ташкилотҳоро аз оқибатҳои фаъолияти соҳибкории бо хатари расонидани зарар алоқаманд дар мавриди кифоя набудани чораҳои анъанавии ҷавобгарии ҳуқуқи граждани таъмин менамояд. Эътироф намудан лозим аст, ки дар кишварҳои ҷануби Аврупо хеле барвақт концепсияи «ҷавобгарӣ барои маҳсулот» коркард карда шудааст, ба асоси санади меёрӣ, ки ҷавобгарии истехсолкунандаро барои зарари бо камбудии мол расонидашуда ба танзим медарорад.

Аломатҳои хоси концепсияи мазкур инҳоянд: ҷавобгарии истехсолкунанда (фурӯшанда), новобаста аз гуноҳ; мустақил будани ҳуқуқ ба ҷаброн намудани зарар аз мавҷуд будани муносибатҳои шартномавӣ бо истехсолкунанда (фурӯшанда); имконияти муроҷиат намудан бо даъвои бевосита ба истехсолкунанда, бидуни миёнрав. Дар оилаи ҳуқуқии англо-саксонӣ мафҳуми «ҷавобгарии бегуноҳона» ба истилоҳи «ҷавобгарии ҷиддӣ» («strict liability») мутобиқат мекунад, дар баъзе аз мамлакатҳои аврупоӣ бошад ин намуди ҷавобгарӣ «ҷавобгарии объективӣ» номида мешавад.

Тибқи ақидаи олимони амрикоӣ ва аврупоӣ, молистехсолкунанда дар назди ҷабрдида (кредитор) «ҷавобгарии ҷиддӣ» дорад, зеро он мавқеи хубро аз нуқтаи назари тақсим кардани хатар ба тӯфайли низоми судии ҷавобгарӣ ишғол менамояд. «Ҳуқуқи деликтӣ ба низоми суғуртаи хатмӣ мубаддал гашт, ки бо ёрии он хатари расонидани зарари калон ба шумораи ками шахсон байни ҳама истемолкунандагони мол ё хизмати корхонаи мазкур ба воситаи аз онҳо рӯёнидани пардохти на он қадар калони иловагӣ, ки нархи молро гарон мекунад, ҷудо карда мешавад».

О.В. Дмитриева чунин меҳисобад, ки «то айни замон дар Россия чунин таносуби ҷавобгарӣ «барои гуноҳ» ба ҷавобгарии бегуноҳона, ҳамчун дар дигар давлатҳои Аврупои континенталӣ ба вучуд омад, ки дар он ҷо қонунгузори танзими фаъолияти соҳибкорӣ ва қонунгузорӣ оид ба ҳимояи ҳуқуқи истемолкунандагон дар муқоиса бо Россия пештар инкишоф ёфтааст».

Дар қонунгузори граждани ҚТ институтҳои ҷаброни зарар, ки бо камбудии мол (кор, хизмат), ба принсипи гунаҳгоркунии объективӣ бунёд ёфтааст ва ин намуди уҳдадориро ба ҷавобгарӣ барои зарар, ки бо манбаи хатар расонида шудааст, наздик мекунад. Он бо худ меёрро оид ба ҷавобгарии шартномавӣ ва ғайришартномавӣ бекор ва иваз намекунад, тавассути он ки қувваи ҳуқуқии худро нигоҳ медорад, дар баробари қоидаҳо оид ба ҷавобгарии махсус (деликтӣ) амал мекунад. Дар ҳолати мазкур сухан оид ба пурра кардани холигии танзими ҳуқуқӣ вобаста ба он муносибатҳои ҷамъиятӣ меравад, ки ҳимояи он наметавонад на бо қоидаҳои умумӣ оид ба ҷавобгарӣ барои вайрон кардани уҳдадорӣ, на бо қоидаи умумӣ оид ба ҷаброни зарари расонидашуда таъмин гардад.

Ба ақидаи В.А. Тархов «ухдадорӣ аз расонидани зарар муносибатҳои ҳуқуқиеро ифода мекунад, ки байни шахси барои расонидани зарар ҷавобгар, аз як тараф ва шахси аз расонидани зарар ҷабрдида, аз тарафи дигар, пайдо мешавад». Ба андешаи мо, ухдадори дар натиҷаи расонидани зарар ба камбудии мол, қор, хизмат расонидашударо метавон чунин муносибати ҳуқуқи граждани номид, ки тибқи он ҷабрдида (кредитор) ҳуқуқ дорад аз зараррасон (қарздор) талаб намояд, қарздор бошад ухдадор аст дар ҳаҷми пурра зарарро, ки бо амали зараррасон расонида шудааст, ҷуброн намояд, агар расидани зарар дар натиҷаи қасди ҷабрдида, қувваи рафънашаванда ё бо вайрон кардани қоидаҳои муқаррарнамудаи истифодаи мол, натиҷаи қор, хизмат ё нигоҳдориҳои онҳо аз ҷониби ҷабрдида исбот нагардад.

Мутобиқи м. 1111 КГ ҚТ зараре, ки ба ҳаёт, саломатӣ ё амволи шахрванд ё амволи шахси ҳуқуқӣ дар натиҷаи камбудии конструктивӣ, дастурӣ (ретсептурӣ) ё дигар норасоии мол (қор, хизмат), инчунин дар натиҷаи иттилооти нодуруст ё нокифоя будани иттилоот оид ба мол (қор, хизмат) расонида шудааст, бояд аз ҷониби фурушанда ё таҳиякунанда (ичроқунанда), сарфи назар аз гуноҳи онҳо ва он, ки ҷабрдида бо онҳо муносибатҳои шартномавӣ дошт ё на, ҷуброн карда шавад.

Қоидаҳои мазкур танҳо дар ҳолатҳои ба даст овардани мол (қор, хизмат) бо мақсадҳои истеъмолӣ истифода бурда мешаванд. Моддаи мазкур, инчунин намудҳои зарарро нишон медиҳад, ки дар натиҷаи камбудии мол, қор ё хизмат ҷуброн карда мешавад, доираи шахсон, ки ҳуқуқи талаб намудани ҷуброни чунин зарарро доранд, инчунин таркиби махсусро барои пайдоиши ҳолатҳо муқаррар мекунад. Таркиби махсус, аввало хусусияти ҳолатҳо, ки зарар расонида мешавад, фаро мегирад, дуом, муҳлат муқаррар мекунад, ки дар давоми он бояд расонидани зарар ҷой дошта бошад. Таркиби он кӯтоҳкардашуда мебошад, зеро дар он чунин шарт ба монанди гуноҳи зараррасон нест.

Шарти зарурии пайдоиши ухдадорӣ муқаррар намудани робитаи бевосита байни зарари пайдошуда ва амали ғайриҳуқуқӣ мебошад, яъне исботкунии он далеле, ки зарар натиҷаи камбудии сохторӣ, ретсептурӣ ё дигар камбудии мол, сифати номатлуби хизмат, натиҷаи қорҳои пудратӣ, инчунин, дар натиҷаи иттилооти нодуруст ва нокифояи мол (қор, хизмат) бошад.

Мутобиқи зербоби 3 боби 55 КГ ҚТ шахсе, ки молро (қор, хизмат) ба мақсади истеъмолӣ истифода мебарад, дар ҳолати расонидани зарар бо камбудии мол (қор, хизмат), набояд зиддиҳуқуқӣ будани амали зараррасонро ба туфайли эҳтимолият гунаҳгории ӯ (зараррасон) исбот кунад. Вале тибқи қоидаи умумӣ (қ. 1 м. 511 КГ ҚТ), вазнинии исботкунии мавҷудияти камбудӣ (аз ҷумла, бо пешниҳод намудани натиҷаи ташхис) ба ҷабрдида вогузор карда шудааст. Агар ба мол муҳлати кафолат муқаррар шуда бошад, пас эҳтимолияти сифати номатлуб амал мекунад. Дар ҳолати мазкур вазнинии исботкунии сифати дахлдор мутаносибан ба истехсолкунанда ё фурушанда вогузор карда мешавад (қ. 2. м. 512 КГ ҚТ).

АДАБИЁТ

1. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6.11.1994, бо тағйири иловаҳо аз 26 уми сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 16 майи соли 2016
2. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23.12.2021
3. Кодекси маданияти Ҷумҳурии тоҷикистон аз 1 июли соли 2023
4. Қонуни Ҷумҳурии тоҷикистон “Дар бораи ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон” аз 9 уми декабри соли 2004
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “ Дар бораи амнияти озуқаворӣ” аз 29.12.2010.

ҶАВОБГАРӢ БАРОИ ВАЙРОН КАРДАНИ ТАЛАБОТ ОИД БА СИФАТИ МОЛ, ҚОР ВА ХИЗМАТ

Мақолаи мазкур ба яке аз мавзӯҳои мубрами ҳуқуқи соҳибкорӣ аз қабилы таъмини сифати мол, қор ва хизмат ба воситаи чораҳои ҳимоя ва ҷавобгарӣ бахшида шудааст. Дар асоси омӯзиши адабиётҳои илмии соҳа ва қонунгузориҳои амалкунанда масоили таъмини сифати мол, қор ва хизмат ва ҳифзи ҳуқуқи истеъмолкунандагон мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифт.

КАЛИДВОЖАҲО: соҳибкорӣ, кафолат, сифат, мол, қор, хизмат амнияти озуқаворӣ.

ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЗА НАРУШЕНИЕ ТРЕБОВАНИЙ К КАЧЕСТВУ ТОВАРОВ, РАБОТ И УСЛУГ

Данная статья посвящена одной из актуальных тем предпринимательского права, такой как обеспечение качества товаров, работ и услуг посредством мер защиты, и ответственности. На основе изучения научной литературы отрасли и действующего законодательства были проанализированы и рассмотрены вопросы обеспечения качества товаров, работ и услуг, и правовой защиты потребителей.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: предпринимательство, гарантия качество, товары, работы, услуги продовольственная безопасность.

RESPONSIBILITY FOR VIOLATION OF QUALITY REQUIREMENTS FOR GOODS, WORKS AND SERVICES

This article is devoted to one of the relevant topics of business law, such as ensuring the quality of goods, works and services through protection and liability measures. Based on the study of the scientific literature of the industry and current legislation, the issues of quality assurance of goods, works and services and legal protection of consumers were analyzed and considered.

KEYWORDS: entrepreneurship, guarantee, quality, goods, works, services food security.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Шодиева Турсуноӣ Насимовна* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, шаҳри Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рудаки 17. Телефон: **980885234**.

Сведения об авторе: *Шодиева Турсуноӣ Насимовна* – Таджикский национальный университет, магистрант юридического факультета. **Адрес:** 734025, города Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки 17. Телефон: **980885234**.

Information about the author: *Shodieva Tursunoy Nasimovna* - Tajik National University, master`s student of the Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **980885234**.

МАФҲУМИ ЁРИИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ - ҲУҚУҚӢ ОИД БА ПАРВАНДАҲОИ ГРАЖДАНӢ

Бобиев З.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Имрӯзо дар доираи созмонҳои мухталиф (ИДМ, СММ ва ғ.) кишварҳои ҷаҳон бо мақсадҳои гуногун байни ҳам созишномаҳои оид ба ёрии ҳуқуқиро ба имзо мерасонанд. Чунин амал бо сабаби таҳкими робитаҳои байнидавлатӣ ва густариш ёфтани ҳамкориҳои шахсони воқеӣ ва ҳуқуқии ин кишварҳо, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон васеъ гардида, мавзӯи танзимкунии онҳо бошад доираи васеи муносибатҳои ҳуқуқии моддӣ ва муурофиавиро фаро гирифта истодааст. Аз ин рӯ, мақсад гузошта мешавад, то ки ба табиати ҳуқуқии созишнома оид ба ёрии ҳуқуқӣ ва муносибатҳои ҳуқуқӣ рӯ оварда, моҳият ва аҳаммияти онро дар танзими муносибатҳои мухталиф бо иштироки шахсони ҳуқуқӣ ва воқеии Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ кунем. Дар адабиётҳои илмӣ низ масъалаи ёрии байналмилалӣ - ҳуқуқӣ оид ба парвандаҳои граждани яке аз масъалаҳои муҳим арзёбӣ мегардад [1, с. 111-118].

Ёрии ҳуқуқии байналмилалӣ – шартӣ муҳимми баамалбарории адолати судӣ оид ба парвандаҳои граждани ба ҳисоб рафта, ҳолати мураккабсозандаи ингуна муносибатҳо, дар парвандаи граждани мушоҳида гардидани «унсури хориҷӣ» дониста мешавад. «Унсури хориҷӣ» аз рӯи ҳолатҳои мухталиф (масалан, зарурати гузаронидани чорабиниҳои муурофиавӣ дар давлати хориҷӣ, дар парванда иштирок варзидани даъвогар ва ё ҷавобгар, ки шаҳрванди хориҷӣ мебошад, ба суд даъват намудани иштирокчиёни парванда аз кишвари хориҷӣ диг.) ба назар мерасад [2, с. 95-100].

Ёрии ҳуқуқии байналмилалӣ – ин як навъ кумаки давлатҳо ба ҳамдигар бо мақсади амалӣ намудани адолат ва адолати судӣ дар муносибатҳои ҳуқуқӣ дар асоси созишномаҳои миёни ҳам басташуда фаҳмида мешавад.

Ёрии байналмилалӣ - ҳуқуқӣ оид ба парвандаҳои граждани - ин як навъ кумаки давлатҳо ба ҳамдигар бо мақсади амалӣ намудани адолат ва адолати судӣ дар парвандаҳои граждани дар асоси созишномаҳои миёни ҳам басташуда фаҳмида мешавад.

Мазмуни ҳуқуқии ибораи «унсури хориҷӣ» маънои қисми сохтори муносибатҳои ҳуқуқиро дарбар мегирад, ки аз субъект, объект ва мундариҷа иборат мебошад. Бинобар ин, вақте ки сухан дар бораи «унсури хориҷӣ» меравад, дар таркиби субъекти муносибат мушоҳида гардидани шаҳрванди хориҷӣ фаҳмида мешавад, пас аз нуқтаи назари ҳуқуқӣ дуруст аст, ки субъекти муносибати ҳуқуқӣ худ дорои табиати хориҷӣ бошад. “Унсури хориҷӣ” доир ба субъекти муносибати мушаххас дар мазмуни шаҳрвандии шахс, ҷоистикомат ва ҷои ҷойгиршавии вай инъикос меёбад.

Дар илми ҳуқуқшиносии муосир се гурӯҳи ҳолатҳо ҷудо карда шудааст, ки унсури хориҷӣ ба муносибатҳои ҳуқуқӣ вобастагӣ дорад [3, с. 151]:

Гурӯҳи якум – муносибатҳои оид ба субъект унсури хориҷӣ дорад. Ин ҳолат дар ҳуқуқи байналмилалӣ хусусӣ хеле паҳн шудааст ва дар соҳаҳои гуногуни муносибатҳои ҳуқуқӣ ба вучуд меояд:

- дар ҳолати баста шудани аҳдҳо байни шахсони ҳуқуқии кишварҳои гуногун;
- дар муносибатҳои деликтӣ, яъне байни деликвент (зараррасон) ва ҷабрдида;
- шахсе, ки ба шаҳрвандии дигар мамлакатро дорад;
- дар муносибатҳои вобаста ба баста шудани аҳдномаи никоҳӣ, мерос ва ғ [4].

Ба гурӯҳи дуюм – муносибатҳои дохил мешавад, ки унсури хориҷӣ ҳамчун объект баромад мекунад. Бахшо оид ба муқаррар кардани соҳибият ба амволи хориҷӣ ё ин ки муқаррар кардани ҳуқуқи мерос ба амволе, ки дар ҳудуди дигар давлат ҷойгир аст, аз мисоли чунин муносибатҳо мебошанд. Масалан, агар дар суди Ҷумҳурии Тоҷикистон парванда оид ба қисман безътибор донистани васиятнома дар бораи эътирофи моликият

нисбати истифодабарии хона мавриди баррасӣ қарор гирифта бошад, ҳарчанд меросдиҳанда ва меросгир шаҳрванди як давлат мебошанд ва дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон истиқомат мекунад, лекин истифодаи манзил аз ҳудуди Тоҷикистон берун аст, пас дар ҳалли ин масъала мушкилии муайян ба вучуд меояд ва барои ҳалли дурусти он интихоби низоми ҳуқуқӣ зарур мебошад [5, с. 170-176].

Ба гурӯҳи сеюм – муносибатҳои дохил мешавад, ки унсури хориҷӣ ба сифати факти юридикӣ баромад мекунад:

- фавтида эълон шудани шаҳрванд;
- бедарак ғоибшуда эълон кардани шаҳрванд;
- муқаррар кардани факти дар қувваҳои мусаллаҳ ҳозир будани шахс;
- муқаррар кардани муносибати хешу таборӣ ва фактҳои ҳуқуқии дигар.

Мувофиқати ҳолатҳои номбурда ба дараҷаи ёрии ҳуқуқӣ дар вақти муқаррар намудани маҳаки самаранокии истехсолоти судӣ бояд ба инобат гирифта шавад. Ба ақидаи мо, бояду шояд истифода бурдани ёрии ҳуқуқии байналмилалӣ ба таври бевосита ба имконияти аз ҷониби суд таъмин намудани ҳуқуқи шахсони иштирокчии муҳофизат таъсир мерасонад. Ба ғайр аз соҳаи муҳофизатии судии граждани ба амалбарории ёрии ҳуқуқии байналмилалӣ барои ҳалли баҳсҳои то судӣ низ лозим мебошад. Чун қоида, ин парвандаи меросии дар истехсолоти нотариус қароргирифта ба шумор меравад, ки бо унсури хориҷӣ мураккаб гардидааст [6, с. 136-142].

Ҳамкориҳои байналмилалӣ ҳуқуқӣ, аз ҷумла оид ба парвандаҳои граждани ҳанӯз аз давраи ҳуқуқи байналмилалӣ классикӣ қисми таркибии сиёсати хориҷии давлатӣ доништа мешуд.

Баробари ин ҳолати чунин ҳамкорӣ дар давраҳои гуногуни таърихӣ бо маҷмуи омилҳои гуногуни зерин вобастагӣ дорад:

- ҳолати шароити байналмилалӣ;
- вучуд доштани муносибатҳои дипломатии байни давлатҳо ва дараҷаи инкишофи онҳо;
- муносибати давлатҳо нисбати ҳимояи ҳуқуқ ва озодии инсон ва шаҳрванд;
- вучуд доштани механизми дахлдори давлатии ба амалӣ намудани ҳамкориҳои давлатӣ рағбонагардида ва ғайра.

Инкишофи ёфтани муносибатҳои муътадилӣ ҳуқуқи муносибатҳои байни давлатӣ бе эътирофи ҳуқуқи озодихоӣ шаҳрвандони хориҷӣ, корхона ва муассисаҳои хориҷии дар каламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолиятбаранда, эътироф ва ҳифзи ҳуқуқҳои граждани дар асоси қонунгузори кишвари худ ба даст оварда, ғайриимкон мебошад.

Ин ҳолат зарурати танзими байналмилалӣ муносибатҳои байни давлатиро ба миён оварда, асоси инкишофи ҳамкориҳои ҳуқуқии давлатҳо, аз ҷумла дар самти муносибатҳои байни шаҳрвандони кишварҳои алоҳида ба миён меоварад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун давлати демократӣ ва ҳуқуқбунёд рӯз ба рӯз муносибатҳои ҳуқуқии дар кишвар бавучудомадаро бо мақсади ҳимояи ҳуқуқҳои шахсии молумулкӣ ва ғайримолумулкӣ шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд бо мақсади батанзимдарории муносибатҳои болозикр бо роҳи бастанӣ созишномаҳои байналмилалӣ ба принсипи баробарии тарафҳо ва ба назар гирифтани манфиати тарафайн асосёфта чораҳо дар хусуси ёрии ҳуқуқӣ миёни кишварҳо дар баҳши муомилоти граждани шаҳрвандон бо давлатҳои гуногун созишномаҳо, паймонҳо мебандад ва аъзои конвенсия мегардад.

Дар давраи муосир дар таҷрибаи байналмилалӣ содагардӣ ва мустаҳкамшавии расонидани ёрии байналмилалӣ ҳуқуқӣ оид ба парвандаҳои граждани ҳамчун тамоюл ташаккул ёфтааст. Хусусияти инкишофи ҳамкориҳои давлатҳо дар ин самт бо зиёд гардидани ҳаҷми санадҳои байналмилалӣ, инчунин, раванди мураккаб гардидани танзими он дар созишномаҳо маънидод карда мешавад.

Раванди мазкур бо туфайли инкишофи ҳамкориҳои давлатҳо оид ба расонидани ёрии ҳуқуқӣ, инчунин, ба туфайли ташаккули технологияҳои муосири муоширатӣ, ки дар

натиҷаи он супоришҳои судӣ фавран ба субъекти дахлдори кишвари хориҷӣ расонида мешавад, баромад менамояд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади инкишоф додани муносибатҳои ба тарафайн муфид, ба танзим даровардани муносибатҳои ҳуқуқӣ, муносибатҳо оид ба муомилоти граждании субъектони гуногуни ҳуқуқи байналмилалӣ бо роҳи бастании созишномаҳои мухталифро пеш гирифтааст. Созишномаҳои басташудаистода дар асоси принсипи баробарии тарафҳо ва ба назар гирифтани манфиати ҳамаи давлатҳои иштирокчии созишнома ба имзо расонида мешаванд. То ин дам Ҷумҳурии Тоҷикистон созишномаҳо дар бораи ёрии ҳуқуқиро бо як қатор кишварҳо ба имзо расонидааст.

Аз рӯи ҳаҷми муносибатҳои танзимшаванда ва сохти созишномаҳои басташуда ба ҳамдигар хеле монанд мебошанд. Аз ин рӯ, барои шарҳи умумии созишномаҳо ва дарк намудани мундариҷаи онҳо баррасии мундариҷа ва моҳияти баъзе аз онҳо кофӣ хоҳад буд.

Созишномаҳо дар бораи ёрии ҳуқуқӣ оид ба парвандаҳои граждани, оилавӣ ва ҷиноятӣ шакли ҳамкориҳои ҳуқуқии байналмилалии давлатҳо ба шумор меравад. Муносибатҳои ҳуқуқии кишварҳо маҳз бо воситаи баён гардидани иродаи давлатҳои иштирокчӣ муқаррар карда мешавад. Барои ҳамин барои муайян намудани табиати ҳуқуқии созишномаҳо, муқаррар намудани моҳияти иродаи ба он раवонагардида нақши асосиро мебозад.

Созишномаҳо доир ба ёрии ҳуқуқӣ иродаи ба мувофиқа оварда шудаи ду ва зиёда мамлакат оид ба ҳамкориҳои мақомоти адлия ва дигар мақомоти идоракунии давлатӣ буда, барои ба танзимдарории муносибатҳои граждани, оилавӣ, мурофиавии граждани байни ин кишварҳо равона гардидааст.

Ҳар як меъёри дар созишнома овардашуда аз ҷониби давлатҳои иштирокчии созишнома ҳамчун меъёри хусусияти умумихатмӣ дошта эътироф мегардад, ба шарте, ки барои ин розигии ҳамаи тарафҳо баён гардида бошад. Чунин ҳолат созишномаро ба созишномаи дутарафа доир ба ҳамкориҳои байналмилалии давлатҳои иштирокчии он, инчунин, барои шаҳрвандон ва шахсони ҳуқуқии дар зер тартиботи ҳуқуқии ин кишварҳо қарор гирифта ва ҳамчун сарчашмаи асосии ҳуқуқи байналмилалии хусусӣ ва ҳуқуқи мурофиавӣ мубаддал мегардонад.

Ташаккули мафҳуми «ёрии байналмилалии ҳуқуқӣ оид ба парвандаҳои граждани» дар илми муосир ба таври мунтазам ба амал омада, инкишофи ин раванд аз як қатор омилҳои объективӣ (масъалаҳои дар назди ҷомеаи ҷаҳонӣ гузошташаванда, муносибат ба ҷимояи ҳуқуқ ва озодии инсон) ва субъективӣ (ҳолати муносибатҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи муайяни таърихӣ ва ғайра) вобастагӣ дорад.

Тавре маълум мешавад, ёрии байналмилалии ҳуқуқӣ оид ба парвандаҳои граждани маҷмуи амалҳои аз ҷониби мақомоти миллии ваколатдор ва шахсони мансабдори як давлат барои расонидани ёрии ҳуқуқӣ дар татбиқи адолати судӣ оид ба парвандаҳои граждани, инчунин, ба ҷо овардани амалҳои тосудии аҳамиятнок бар манфиати мақомот ва шахсони масабдори кишвари дигар, ки ин амал дар асоси меъёрҳои дахлдори санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ва меъёрҳои марбутатаи дохили давлатӣ танзим мегардад, фаҳмидан мумкин аст.

Дар сатҳи дохилидавлатӣ ёрии байналмилалии ҳуқуқӣ оид ба парвандаҳои граждани ҳамчун институти комплекси байнисоҳавӣ арзёбӣ гардида, нисбати он принсипҳои соҳаҳои дахлдор (ҳуқуқи мурофиавӣ граждани, мурофиавӣ иқтисодӣ, граждани, оилавӣ, мерос) истифода мешавад. Бо дарназардошти он, ки ёрии байналмилалии ҳуқуқӣ аз доираи кишвари алоҳида берун мебарояд, нисбати он бояд принсипҳои ҳуқуқи байналмилалӣ татбиқ гардад.

Сохтори мураккаби ёрии байналмилалии ҳуқуқӣ оид ба парвандаҳои граждани таърихан ташаккул ёфтааст. Ба доираи ёрии байналмилалии ҳуқуқӣ якчанд гурӯҳи муносибатҳо ворид мегардад.

Гурӯҳи якуми муносибатҳоро муносибатҳои байналмилалие ташкил медиҳанд, ки дар чунин шакл ба амал меояд:

- Давлат бо созмони байналмилалӣ ба муносибат оид ба ҳамроҳшавӣ ба муоҳидаи бисёртарафаи марбут ба расонидани ёри байналмилалии ҳуқуқӣ ворид мегардад. Масалан, 16 сентябри соли 1996 Ҷумҳурии Тоҷикистон бо воситаи нотаи дипломатии Вазорати корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон Созишномаи байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии халқии Чин «Дар бораи ёри ҳуқуқӣ оид ба парвандаҳои граждани ва ҷиноятӣ» - ро ба таври расмӣ эътироф намудааст;

- Давлат бо кишвари хориҷӣ дар бораи бастании созишномаи байналмилалии танзимкунанда тартиби баамалбарории ёри байналмилалии ҳуқуқӣ оид ба парвандаҳои граждани ва умуман баамалбарории ёри ҳуқуқӣ ба бастании созишномаи дахлдор, ба муносибат ворид мегардад. Масалан, таҳлили ҳуҷҷатҳои бойгонии Вазорати корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон далели он аст, ки бо мақсади ҳалли баҳсҳои граждани Вазорати корҳои хориҷӣ бо мақомоти марказии кишвари дахлдор ба мукотиботи дипломатӣ ворид гардида, минбаъд он ҳамчун асоси баста шудани созишномаҳо дар бораи ёри байналмилалии ҳуқуқӣ бо ин мамлакат шуд.

- Мақомоти ваколатдори давлати дахлдор бо мақсади қабул ва пешниҳод намудани натиҷаҳои ёри байналмилалии ҳуқуқӣ бо мақомоти ваколатдори давлати хориҷӣ ба муносибати мутақобила ворид мегардад (масалан: пешниҳоди ҳуҷҷатҳои муҳофизатӣ, ахбори ҳуқуқӣ, ҳуҷҷатҳои тосудӣ ва дигарҳо вобаста ба шакли ёри байналмилалии ҳуқуқӣ).

Дуюмин гурӯҳи муносибатҳо хусусияти дохилидавлатиро доро мебошад. Ба ин гурӯҳ дохил мешавад:

- Муносибати мақомоти давлатӣ-ташаббускори ёри байналмилалии ҳуқуқӣ оид ба парвандаҳои граждани (чун анъана муассисаҳои адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон) бо мақомоти давлатии кишвари дархостнамуда (аксар вақт муносибат хусусияти маъмуриро доро мебошад). Пас, мақомоти дахлдори ташаббускори ба амал оварандаи ёри байналмилалии ҳуқуқӣ вазифадор аст дархости хешро ба Вазорати корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон ирсол намояд.

- Муассисаи иҷрокунандаи супориш бо субъекте, ки ёри байналмилалии ҳуқуқӣ доир ба парвандаҳои граждани ба манфиати он расонида шуда истодааст, ба муносибат ворид мегардад.

Ёри байналмилалии ҳуқуқӣ доир ба парвандаҳои гражданиро аз рӯйи якҷанд асос тасниф намудан мумкин аст:

Якум - вобаста ба вучуд доштан ва ё набудани асоси юридикӣ барои расонидани ёри ҳуқуқӣ доир ба парвандаҳои граждани. Аз рӯйи ин асос, ду ҳолати расонидани ёри ҳуқуқиро ҷудо намудан мумкин аст. Дар доираи созишномаи байналмилалии басташуда ва ё дар мавриди набудани созишномаи ду ва ё бисёртарафа, вақте, ки давлатҳо байни ҳам бо ўҳдадориҳои шартномавӣ пайваست нашудаанд. Ҳамин тариқ, дар солҳои аввали истиқлолият Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои хориҷӣ доир ба масъалаҳои мухталифи ҳамкории байнидавлатӣ зиёда аз бист созишномаҳои байналмилалӣ ба имзо расонид ва онҳо чун асоси ҳамкории ҳуқуқии давлатҳо баромад менамоянд. 07 октябри соли 2002 давлатҳои аъзои ИДМ муоҳида «Дар бораи муносибатҳои ҳуқуқӣ ва ёри ҳуқуқӣ доир ба парвандаҳои граждани, ҷиноятӣ ва оилавӣ» дар шаҳри Кишиневи Ҷумҳурии Молдова ба имзо расида буданд;

Дуюм - вобаста ба тартиби ба амалбарории муносибат доир ба масъалаҳои расонидани ёри байналмилалии ҳуқуқӣ оид ба парвандаҳои граждани. Новобаста аз мавҷудияти асоси ҳуқуқӣ, расонидани ёри байналмилалии ҳуқуқӣ доир ба парвандаҳои граждани дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо чунин тарз ба амал баровард мешавад: бо роҳи дипломатӣ; бо воситаи мақомоти марказии адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон; бо роҳи муҳофизатӣ бевоситаи мақомоти суди як мамлакат ба суди кишвари дигар.

Расонидани ёри байналмилалии ҳуқуқӣ доир ба парвандаҳои граждани хеле бисёрҷанба мебошад. Ҷудо намудан ба гурӯҳҳои таснифотӣ бо бисёр омилҳо маънидод карда мешавад. Вучуд доштани истехсолоти судии соҳавӣ имконият медиҳад, ки дар бораи расонидани ёри байналмилалии ҳуқуқӣ оид ба парвандаҳои граждани, оилавӣ, ҷиноятӣ,

иқтисодӣ, сухан ронем. Ҳадафҳои гуногуни ҳамкориҳои байналмилалӣ дар фаъолияти мақомоти ҳокимияти судӣ, мақомоти САҲШ ва нотариат мавҷудияти зеринститутҳои расонидани ёриҳои байналмилалӣ ҳуқуқиро оид ба парвандаҳои граждани маънидод менамояд.

АДАБИЁТ

1. Солиев И.М. Моҳияти созишномаҳои байналмилалӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба ёриҳои ҳуқуқӣ ва муносибатҳои ҳуқуқӣ дар самти истеҳсолоти судӣ- граждани //Ахбори ДДҲБСТ. Силсилаи илмҳои ҷомеашиносӣ 2021.№1. С. 111-118.
2. Григорьева О.Г. Международное сотрудничество по гражданским делам в советской правовой доктрине // Проблемы в российском законодательстве. – М., 2016. № 8. – С.95-10
3. Саматов О.Ж. Современная правовая помощь и иные формы правового сотрудничества стран СНГ // Вестник ОГУ. – М.: № 3. – 2006. – С. 151
4. www. mfa.tj. (давраи мурочиат: 25 феввали соли 2024).
5. Ҳуқуқи байналмилалӣи хусусӣ. Воситаи таълимӣ /Муҳаррири масъул: н.и.х., дотсент Раҷабов М.Н. – Душанбе: Эр-граф, 2018. С.170-176
6. Петрова М.М. Тенденции развития правового регулирования в сфере оказания международной правовой помощи по сбору и получению доказательств, находящихся на территории иностранных государств, по гражданским делам // Бюллетень Министерства юстиции РФ. 2018, № 1. – с. 136 - 142

МАФҲУМИ ЁРИИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ - ҲУҚУҚӢ ОИД БА ПАРВАНДАӢОИ ГРАЖДАНӢ

Дар мақолаи мазкур муаллиф масъалаи мафҳуми ёриҳои байналмилалӣ оид ба парвандаҳои гражданиро мавриди таҳлил қарор додааст. Воқеан имрӯз яке аз мавзӯҳои мубрами ҳуқуқи муҳофизати ҳақҳои инсонӣ ва муайян намудани мазмунҳои моҳияти пешбурди ҷунин парвандаҳо маҳсуб меёбад. Муаллиф бо истифода аз адабиётҳои ҷаҳонӣ ва қонунгузорӣ тавонистааст, масъалаи мазкурро таҳлил намояд.

КАЛИДВОЖАҲО: парвандаи ҳақҳои, ёриҳои ҳуқуқӣ, тафтишоти пешакӣ, парвандаҳои граждани, ҳуқуқи муҳофизати ҳақҳои, қонунгузорӣ.

ОПРЕДЕЛЕНИЕ МЕЖДУНАРОДНОЙ ПОМОЩИ – ПРАВОВАЯ ПО ГРАЖДАНСКИМ ДЕЛАМ

В данной статье автор проанализировал понятие международной помощи по гражданским делам. Фактически, сегодня одной из важных тем уголовного судопроизводства является определение содержания сущности ведения таких дел. Автору удалось проанализировать данный вопрос, используя литературу и законодательство.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: уголовное дело; юридическая помощь; предварительное расследование; гражданские дела; право на уголовное судопроизводство; законодательство

DEFINITION OF INTERNATIONAL ASSISTANCE – LEGAL IN CIVIL CASES

In this article, the author analyzed the concept of international assistance in civil cases. In fact, today one of the important topics of the law of criminal proceedings is to determine the content of the essence of conducting such cases. The author was able to analyze this issue using literature and legislation.

KEYWORDS: criminal case; legal assistance; preliminary investigation; civil cases; the right to criminal proceedings; legislation.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Бобиев З.* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, шаҳри Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ 17. **Телефон:** 988-26-83-48.

Сведения об авторе: *Бобиев З.* – Таджикский национальный университет, магистрант юридического факультета. **Адрес:** 734025, города Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки 17. **Телефон:** 988-26-83-48.

Information about the author: *Bobiev Z.* - Tajik National University, master`s student of the Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. **Phone:** 988-26-83-48.

МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВЫЕ МЕХАНИЗМЫ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ И ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ ТОРГОВЛИ ЛЮДЬМИ

Олимов С.О.

Таджикский Национальный Университет

Для борьбы с торговлей людьми государства прибегают как к международным, так и национальным инструментам предупреждения такой деятельности и противодействия ей. На данный момент ключевыми международно-правовыми актами в данной сфере являются конвенции ООН, которые уже упоминались в предыдущей главе. Такие международно-правовые инструменты используются государствами в целях определения направлений национальной и региональной политики по борьбе с торговлей людьми, пересмотр внутреннего законодательства, разработки своих механизмов действий, а также выделения главных ориентиров межгосударственного взаимодействия по борьбе с торговлей людьми.

Рассматривая торговлю людьми как целостное явление, необходимо четко и конструктивно проанализировать систему противодействия данному виду преступлений. Усилия мирового сообщества были направлены на формирование правовой базы борьбы с торговлей людьми, противодействие современным видам этой социальной аномалии. Исследование данной проблемы должно носить комплексный, междисциплинарный характер. Например, С.И. Винокуров предлагает «по-новому воспринимать и оценивать понятие «торговля людьми как комплексное криминологическое явление... полное отражение которого одной уголовно-правовой нормой практически невозможно».

В настоящее время можно отметить существование определенных региональных механизмов сотрудничества государств в данной сфере. Так, в первую очередь стоит обратить внимание на меры, принимаемые африканскими государствами для искоренения торговли людьми. Одним из примеров сотрудничества стран в Африке может служить Протокол к Африканской хартии прав человека и народов о правах женщин в странах Африки, который был подписан в 2003 г. Стоит обратить внимание на то, что основой некоторых многосторонних соглашений между государствами Африки являются двусторонние договоры, заключенные странами ранее. В качестве примеров таких договоров можно привести Многосторонние соглашения «О сотрудничестве по борьбе с торговлей детьми в Западной Африке» и «О сотрудничестве в вопросах борьбы с торговлей людьми, особенно женщинами и детьми, в Западной и Центральной Африке», которые были приняты в 2005-2006 гг. В данных соглашениях внимание стран-участниц было обращено на необходимость защиты женщин и детей от вовлечения в торговлю людьми, а также помощи жертвам такой деятельности.

Стоит отметить, что торговля людьми является весьма распространенной деятельностью также в странах Азии. В связи с этим следует уделить особое внимание рассмотрению регионального сотрудничества по борьбе с торговлей людьми в Азии. Так, 2002 год ознаменовался появлением международного соглашения стран Южной Азии «О предотвращении торговли женщинами и детьми в целях проституции и борьбе с ней». Данный документ был направлен на консолидацию усилий стран по противодействию борьбе с женщинами и детьми в рамках региона. Балийский процесс представляет собой еще один инструмент регионального сотрудничества в рамках Южно-азиатского региона. Усилия стран-участниц данного движения направлены на решение проблемы транснациональной преступности, которая зачастую проявляется именно в форме торговли людьми, а также незаконном ввозе и вывозе людей из стран региона.

Говоря о вкладе международных организаций в развитие регионального сотрудничества по борьбе с торговлей людьми в рамках Юго-Восточной Азии, следует обратить внимание на АСЕАН. Так, с 2004 г. в рамках Ассоциации действует Декларация о борьбе с торговлей людьми,

особенно женщинами и детьми. А благодаря совместным усилиям министров стран бассейна реки Меконг в середине 2000-х гг. была согласована и принята инициатива «О взаимопонимании в отношении сотрудничества в борьбе с торговлей людьми».

Перемещая внимание на региональное сотрудничество на Ближнем и Среднем Востоке, можно отметить Арабскую хартию прав человека Лиги арабских государств. Согласно данному документу, «все формы рабства и торговли людьми запрещаются и подлежат наказанию по закону, никто не должен содержаться в рабстве и в подневольном состоянии ни при каких обстоятельствах».

В рамках Совета Европы противодействие торговле людьми определяется программами в рамках своих комитетов. Концепция Координационного комитета по вопросам равенства мужчин и женщин (CDTG) осуществляет ряд инициатив по противодействию торговле людьми «с целью сексуальной эксплуатации». Задача программ Совета Европы состоит также в проведении семинаров, посвященных проблемам торговли людьми, нелегальной иммиграции, организованной преступности и коррупции, включая недавнюю учебную программу о торговле людьми, организованную в Албании в сотрудничестве с Управлением Верховного Комиссара ООН по правам человека.

Основным документом, регламентирующим противодействие торговле людьми, в рамках Совета Европы является Конвенция Совета Европы о противодействии торговле людьми от 16 мая 2005 года.

Целями настоящего документа являются:

- предупреждение торговли людьми и борьба с ней при обеспечении равенства между женщинами и мужчинами;
- защита основных прав человека жертв торговли людьми и разработка всеобъемлющей основы для защиты жертв и свидетелей и оказания им содействия при обеспечении равенства между женщинами и мужчинами, а также обеспечение эффективного расследования и привлечения к ответственности виновных.

Примером определенного механизма по обеспечению исполнения международных документов, принятых в рамках Совета Европы можно назвать ГРЕТА (Группа экспертов по вопросам противодействия торговле людьми). Согласно ст. 36 Варшавской Конвенции (2005г.) в обязанности ГРЕТА, численность которой составляет от 10-15 человек входит осуществление контроля в вопросе противодействия торговле людьми. Также в Конвенции Совета Европы о противодействии торговле людьми отражены меры по защите и соблюдению прав жертв, при обеспечении равенства между женщинами и мужчинами, международному сотрудничеству и взаимодействию с гражданским обществом. Например, коммерческая торговля человеческими органами, включая торговлю людьми для изъятия органов, превратилась в глобальную проблему.

Для обеспечения противодействия торговле людьми нормативно -правовым актов Совета Европы является также Конвенция Совета Европы по борьбе с торговлей человеческими органами от 9 июля 2014 года. Комитет экспертов по торговле человеческими органами, тканями и клетками (PC-TO) провел три заседания и разработал проект Конвенции Совета Европы о борьбе с торговлей человеческими органами (CETS № 216). Конвенция вступила в силу 1 марта 2018 года. Согласно ст. 4 Конвенции, странам, ее подписавшим необходимо привести национальное законодательство (в частности уголовное) в соответствие с принятыми международными стандартами.

Кроме того, государства-участники обязаны обеспечить надлежащий уровень профессиональной и просветительской деятельности, путем создания мер, направленных на:

- 1) предоставления информации или усиления профессионального обучения для медицинских работников и соответствующих должностных лиц в сфере профилактики и борьбы с торговлей человеческими органами;
- 2) содействия адресованным широкой общественности кампаниям по повышению осведомленности о незаконности и опасности торговли человеческими органами.

Согласно ст. 22 Конвенции, на международном уровне государства-участники должны в максимально возможной степени сотрудничать друг с другом в целях предотвращения торговли человеческими органами, а именно им необходимо:

- 1) сообщать Комитету Сторон по его запросу о количестве случаев торговли человеческими органами в пределах их соответствующих юрисдикций;
- 2) назначить национальный контактный пункт для обмена информацией, относящейся к торговле человеческими органами.

В данном аспекте встает проблема сексуальной эксплуатации детей, зачастую именно для сексуальной эксплуатации происходят данные преступления. Следующим международным правовым актом в области противодействия торговле людьми является Конвенция Совета Европы о защите детей от сексуальной эксплуатации и сексуальных злоупотреблений, которая была заключена в г. Лансароте 25.10.2007 г. В Конвенции Совета Европы о защите детей от сексуальной эксплуатации и сексуальных злоупотреблений не определено общее понятие «сексуальной эксплуатации». Анализ позволяет сделать вывод, что Конвенция обязывает созданию специализированных и координирующих органов: а) независимых компетентных национальных или местных органов по развитию и защите прав ребенка, обеспечивая выделение им конкретных ресурсов и возложение на них конкретных полномочий; б) механизмов сбора данных или координационных центров, функционирующих на национальном или местном уровнях и во взаимодействии с гражданским обществом, для целей мониторинга и оценки явления сексуальной эксплуатации и сексуальных злоупотреблений в отношении детей при соблюдении требований о защите персональных данных.

Таким образом, проанализировав международно-правовой механизм противодействия торговле людьми в рамках Совета Европы, можно сделать вывод, что основными юридическими документами в рамках Совета Европы, где изложен механизм противодействия торговле людьми являются Конвенция Совета Европы о противодействии торговле людьми от 16 мая 2005 года; Конвенция Совета Европы о защите детей от сексуальной эксплуатации и сексуальных злоупотреблений от 25 октября 2007 года; Конвенция Совета Европы по борьбе с торговлей человеческими органами от 9 июля 2014 года. В данных документах отражен механизм противодействия, как на международном уровне, так и на национальном уровне. В вышеперечисленных Конвенциях Совета Европы особое внимание уделяется уголовно-правовым и уголовно-процессуальным аспектам, о необходимости приведения странами-участниками национального законодательства в соответствии с положениями, изложенными в данных международных документов.

Торговля людьми разрушает жизнь людей, лишая их достоинства, свободы и основных прав. Это часто насильственное преступление, совершаемое организованными преступными сетями. Этому не должно быть места в современном обществе. Тем не менее, торговля людьми является глобальным явлением. Это происходит в каждой стране и в каждом регионе. Это продолжает происходить и в Европейском союзе. Согласно последним имеющимся данным, в период с 2017 по 2018 год в Европейском союзе было зарегистрировано более 14 000 жертв. Это преступление приносит преступникам высокую прибыль и влечет за собой огромные человеческие, социальные и экономические издержки. В ЕС экономические затраты оцениваются в размере до 2,7 миллиарда евро за один год.

Торговля людьми, являясь разновидностью бизнеса криминального типа, оказалась одной из острых проблем, вышедшей за пределы различных государств, занявшая ведущее место в структуре организованной транснациональной преступности. Сегодня, в рамках Совета Европы, Европейского Союза, ОБСЕ, СНГ сформирована нормативно-правовая база, комплексного характера по противодействию торговле людьми. Абдуллин А.И. отметил, что «в рамках права ЕС используются специфические методы правового регулирования – метод гармонизации (сближения) и метод унификации».

Поиск работы в ЕС без требуемого правового статуса является одним из основных факторов контрабанды, а также торговли людьми в ЕС. Организованные преступные группы действуют на

основе экономического принципа, которому способствуют процессы миграции. В качестве регулирования миграционных потоков Кисилева Е.В. полагает, что «в различных регионах мира вопросы миграции рабочей силы охватываются развивающимися по сходному пути процессами экономической интеграции. Европейский Союз здесь занимает лидирующие позиции и даже служит образцом для ряда интеграционных объединений Африки и Америки». Ромашев Ю.С. обращает внимание на необходимость учитывать и международно-правовой статус, и режим пространств, в пределах которых борьба с преступностью осуществляется, и сам правовой статус объектов, принадлежность лиц к тому или иному государству.

ЕС является участником как самой Конвенции ООН против транснациональной организованной преступности, так и дополнительного протокола к ней. Законодательство ЕС о борьбе с торговлей людьми носит вспомогательный характер по отношению к национальному законодательству, поскольку именно государствам-членам отводится ключевая роль в предотвращении данного явления. Следует признать связь ЕС с Европоллом, и в рамках его полномочий с Европейским управлением по труду, для проведения согласованных и совместных инспекций в секторах высокого риска для выявления жертв и их эксплуататоров.

Говоря о международно-правовом механизме противодействия торговле людьми в рамках Европейского Союза, необходимо провести комплексно-сравнительный анализ основных нормативно-правовых документов, которые, создают фундамент противодействия данному виду организованной преступности транснационального характера.

Рассматриваемый механизм направлен:

- на укрепление и расширение правовой базы международного характера со стороны всех стран участников;
- на рационализацию и гармонизацию законодательства национального типа;
- проведение взаимосвязанных, скоординированных процессуально-правовых действий, превентивных и оперативно-розыскных мероприятий;
- поэтапное осуществление позиций фундаментальных нормативно-правовых актов ООН в данной сфере;
- на реализацию сотрудничества в системе подбора кадров и повышения квалификации специалистов в данной области.

Европейский Союз является одним из основных субъектов международного права, активно осуществляющих борьбу с торговлей людьми в настоящее время. За последние 25 лет Европейский Союз разработал и реализует ряд документов, направленных на борьбу с торговлей «живым» товаром. Важным элементом в системе международно-правового механизма Европейского Союза в данной области стала Гаагская Министерская Декларация европейских рекомендаций относительно эффективных средств предупреждения и борьбы с торговлей женщинами в целях сексуальной эксплуатации. Данный документ реализован по предложению Нидерландов 26.04.1997 г. Впервые на европейском уровне данная инициатива реализовалась в законодательном аспекте. Государства-участники Европейского Союза приняли решение о дальнейшем сотрудничестве по борьбе с торговлей людьми, женщинами и детьми с целью беспокойства Европы по данному вопросу. В ратификации данной Декларации присутствовали: Болгария, Эстония, Венгрия, Латвия, Литва, Польша, Румыния, Словакия, Словения, Кипр и др.

Таким образом, можно констатировать, что анализ вышеуказанных документов Европейского Союза в рамках противодействия торговле людьми, уголовно-правовой механизм и европейская практика противодействию торговле людьми имеет массив нормативно-правовых норм, который позволяет говорить о совершенствовании международных основополагающих документов. В этой связи, Республика Таджикистан заинтересована в сотрудничестве с Европейским Союзом по противодействию торговле людьми в рамках нормотворческого опыта.

Следующим документом, который определяет важность Европейского Союза в правовом механизме противодействия торговле людьми, является Решение Европейского Союза от 29.05.2000 года «О борьбе с детской порнографией в глобальной сети Интернет». К базовым положениям данного документа сводится:

- усиление мер уголовной ответственности;
- защита общества, в особенности детей от преступных посягательств, связанных с сексуальной эксплуатацией.

Следует особо выделить, что 4 апреля 2021 г. принята Стратегия ЕС по борьбе с торговлей людьми на 2021-2025 годы. В этой стратегии определены ключевые приоритеты с целью более эффективной борьбы с торговлей людьми. Указанный документ предлагает конкретные действия по выявлению и пресечению торговли людьми на ранней стадии, преследованию преступников путем превращения торговли людьми из преступления с низким уровнем риска и высокой доходностью в преступление с высоким риском и низкой доходностью, а также для защиты жертв и оказания им помощи в восстановлении их жизни.

Стратегия предусматривает комплексные меры по борьбе с торговлей людьми, начиная с предотвращения и защиты жертв и заканчивая судебным преследованием и осуждением торговцев людьми. Она направлена на:

- сокращение спроса на торговлю людьми и все формы эксплуатации;
- разрушение криминальной модели, чтобы остановить эксплуатацию жертв;
- защита, поддержка и расширение прав и возможностей жертв, особенно женщин и детей;
- углублять сотрудничество в международном измерении.

Поскольку торговля людьми является особенно серьезной формой организованной преступности, эта стратегия тесно связана со Стратегией ЕС по борьбе с организованной преступностью на 2021-2025 годы. Для международно-правового механизма Европейский Союз разработал документ противодействия сексуальной эксплуатации женщин и детей - Рамочное решение № 2004/68/ИНА от 22.12.2003 года «О борьбе с сексуальной эксплуатацией детей и детской порнографией». Данный документ усиливал защиту детей от преступных посягательств, связанных с торговлей людьми.

Далее следует уделить внимание региональному сотрудничеству по борьбе с торговлей людьми на постсоветском пространстве. Здесь тесное взаимодействие стран в данной сфере становится возможным благодаря такой организации, как Содружество Независимых Государств. В последние годы можно проследить положительную динамику в противодействии торговле людьми, а также заметить активизацию усилий стран-участниц СНГ по развитию нормативно-правовой базы их сотрудничества по борьбе с торговлей людьми.

При изучении многостороннего сотрудничества в сфере противодействия торговле людьми в рамках СНГ особое внимание привлекает тот факт, что страны-участницы выходят за рамки борьбы с традиционными формами данного феномена, но также стараются искоренить и другие виды торговли людьми. Подтверждением этому является принятое в 2005 году Соглашение о сотрудничестве государств-участников СНГ в борьбе с торговлей людьми, органами и тканями человека. Помимо этого, страны-участницы стараются развивать сотрудничество по борьбе с торговлей людьми на разных уровнях. Примером межведомственного взаимодействия можно назвать подписанное в 2010 году Соглашение о сотрудничестве МВД государств-участников СНГ в борьбе с торговлей людьми.

В Соглашении 2005 года определены основные направления сотрудничества стран по борьбе с торговлей людьми, к которым относятся:

1. совершенствование механизмов взаимодействия правоохранительных органов, органов пограничного и миграционного контроля, также правительственных и неправительственных организаций для осуществления скоординированных мер по борьбе с торговлей людьми;
2. создание общей базы данных о транснациональных преступных организациях, их лидерах и лицах, причастных к торговле людьми, а также о без вести пропавших лицах, которые с большой вероятностью стали жертвами торговли людьми;
3. принятие мер по обеспечению эффективной защиты жертв торговли людьми и их реабилитации;
4. совершенствование нормативно-правовой базы сотрудничества сторон в борьбе с торговлей людьми, гармонизация национального законодательства в этой области.

Следует обратить внимание на то, что для более эффективной борьбы с торговлей людьми, а также для упрощения процесса совместного раскрытия преступлений, связанных с торговлей людьми, страны-участницы СНГ стремятся унифицировать свое законодательство в данной сфере. Так, в 2008 году Межпарламентская Ассамблея СНГ приняла модельные законы «О противодействии торговле людьми», «Об оказании помощи жертвам торговли людьми», Рекомендации по унификации и гармонизации законодательства государств – участников СНГ в сфере борьбы с торговлей людьми. После этого в 2012 году был принят Комментарий к модельному законодательству СНГ в сфере противодействия торговле людьми. А в 2013 году были внесены Изменения и дополнения в Уголовный и Уголовно-процессуальный кодексы государств-участников СНГ по вопросам борьбы с торговлей людьми.

2014 год ознаменовался появлением такого комплексного соглашения, как Концепция сотрудничества государств-участников СНГ в противодействии торговле людьми. Другим распространённым форматом взаимодействия стран-участниц СНГ являются программы, предусматривающие определенные меры, которые необходимо принять для укрепления сотрудничества государств по противодействию торговле людьми. В число недавних подобных программ входит Программа сотрудничества государств-участников СНГ в борьбе с торговлей людьми на 2014-2018 годы, принятая Советом глав государств в 2013 году. На данный момент реализуется Программа сотрудничества государств-участников Содружества Независимых Государств в борьбе с торговлей людьми на 2019-2023 годы.

Следует обратить внимание и на то, что в данной Программе обозначены конкретные практические действия, которые участники должны предпринять в целях более эффективного сотрудничества в данной сфере. В число таких действий входят следующие: разработка нормативно-правовых актов, предусматривающих принятие национального плана по борьбе с торговлей людьми и защите ее жертв; реализация приоритета защиты прав и законных интересов детей, являющихся жертвами торговли людьми; обеспечение государством их безопасности и оказания им необходимой помощи; отказ от привлечения к уголовной или административной ответственности жертв торговли людьми за противоправные деяния, совершенные этими лицами в состоянии физического или психического принуждения, а также предоставление потерпевшим, готовым сотрудничать с органами уголовного преследования, временного статуса пребывания на территории государства.

Важно отметить то, что, несмотря на образование единого правового пространства в СНГ по противодействию торговле людьми, существует ряд проблем по улучшению совместной деятельности в сфере борьбы с торговлей людьми. Подобные вопросы включают следующие элементы: формирование общего подхода к закреплению понятийного аппарата, определение квалификационных признаков составов преступлений, разработка законодательного определения списка преступлений, причисленных к торговле людьми.

Подводя итог, можно отметить, что на современном этапе развиты различные формы и инструменты борьбы с торговлей людьми. Так, государства активно взаимодействуют на региональном уровне и в рамках интеграционных объединений, доказательством чему может служить ряд многосторонних соглашений, действующих в рамках таких организаций, как Лига арабских государств, АСЕАН, Африканский союз, СНГ. Помимо этого, отдельные государства активно имплементируют международные соглашения в свое законодательство, а также разрабатывают собственные законы, направленные на борьбу с торговлей людьми, с учетом специфики положения дел внутри страны. А соседствующие страны зачастую прибегают к заключению двусторонних соглашений, чтобы более эффективно проводить совместные мероприятия по расследованию преступлений, относящихся к торговле людьми. Другим действенным инструментом предупреждения торговли людьми являются планы действий, которые государства готовят вместе или по-отдельности, так как они предполагают закрепление конкретных действий, направленных на борьбу с торговлей людьми. Не стоит забывать и про вклад НПО в развитие международного сотрудничества по борьбе с торговлей людьми, который можно назвать весьма значительным благодаря налаженному процессу защиты и реабилитации

жертв торговли людьми. Все вышеперечисленные инструменты борьбы с торговлей людьми продолжают доказывать свою эффективность, а государства, МПО и НПО продолжают трудиться над разработкой новых средств противодействия торговле людьми с учетом эволюции ее форм и видов.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Конституция Республики Таджикистан от 6 ноября 1994 г. (ред. от 22.05.2016 г.). - Душанбе : Нашриёти Ганч, 2016. - 135 с.
2. Конвенция Совета Европы о противодействии торговле людьми CETS № 197: принята 16 мая 2005 г. [Электронный ресурс] // СПС «Консультант Плюс» (дата обращения: 03.03.2024).
3. Конвенция Совета Европы о борьбе с торговлей человеческими органами: принята 9 июля 2014 г. [Электронный ресурс] // СПС «Гарант» (дата обращения: 12.03.2024).
4. Конвенция Совета Европы о защите детей от сексуальной эксплуатации и сексуальных злоупотреблений (CETS N 201): принята 25 окт. 2007 г. [Электронный ресурс] // СПС «Гарант» (дата обращения: 18.07.2019).
5. Конвенция ООН о рабстве: принята 25 сент. 1926 г. – Текст: электронный // ООН: офиц. сайт. – URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/convention_slavery.shtml (дата обращения: 25.01.2024).
6. Конвенция ООН о защите прав человека и основных свобод: принята в г. Риме 4 нояб. 1950 г. (с изм. от 13 мая 2004 г.) (вместе с «Протоколом [N 1]», подписан в г. Париже 20 марта 1952 г., «Протоколом N 4 об обеспечении некоторых прав и свобод помимо тех, которые уже включены в Конвенцию и первый Протокол к ней», подписан в г. Страсбурге 16 сент. 1963 г., «Протоколом N 7», подписан в г. Страсбурге 22 нояб. 1984 г.). – Текст: электронный // СПС «Консультант Плюс» (дата обращения: 03.03.2024).
7. Конвенция Международной организации труда № 105 об упразднении принудительного труда от 25 июня 1957 г. // Организация Объединенных Наций [Электронный ресурс]. – Режим доступа: base.garant.ru/2540466/. – Дата доступа: 20.03.2024.
8. Конвенция о правах ребенка от 20 ноября 1989 года // Организация Объединенных Наций [Электронный ресурс]. – Режим доступа: Конвенция о правах ребенка от 20 ноября 1989 года // Организация Объединенных Наций [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/childcon.shtml. – Дата доступа: 20.03.2024.
9. Конвенция Организации Объединенных Наций против транснациональной организованной преступности от 15 ноября 2000 года // Организация Объединенных Наций [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/orgcrime.shtml. – Дата доступа: 20.03.2024.
10. Конвенция (Дополнительная) ООН об упразднении рабства, работорговли и институтов и обычаев, сходных с рабством: принята 7 сент. 1956 г. – Текст: электронный // СПС «Консультант Плюс» (дата обращения: 15.05.2019).
11. Конвенция Международная о борьбе с торговлей совершеннолетними женщинами: принята 11 окт. 1933 г. (с изм. на 1 июня 2007 г.). – Текст: электронный // СПС «Консультант Плюс» (дата обращения: 15.05.2019).
12. Конвенция ООН против транснациональной организованной преступности, и дополняющий ее Протокол о предупреждении и пресечении торговли людьми, особенно женщинами и детьми, и наказании за нее, и Протокол против незаконного вывоза мигрантов по суше, морю и воздуху: закон Республики Таджикистан от 29 мая 2002 г. № 645 // Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан. - 2002. - № 5. - Ст. 505.
13. Комплексная программа по борьбе с торговлей людьми в Республике Таджикистан на 2011-2013 гг. [Электронный ресурс] : утверждена постановлением Правительства Республики Таджикистан от 3 марта 2011 г. № 113. - Доступ из ЦБПИ «ADLIA».
14. Абашидзе А.Х. Организация Объединенных Наций и защита прав коренных народов / А.Х. Абашидзе. – М.: РУДН, 2010. – 228 с.

МЕХАНИЗМҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ-ҲУҚУҚИИ МУБОРИЗА ВА ПЕШГИРИИ САВДОИ ОДАМОН.

Мақолаи илмӣ дар доираи яке аз масъалаҳои муҳими ҷомеаи Тоҷикистон ва ҷаҳон – хариду фурӯши одамон ва ҳамкориҳои байналмилалӣ-ҳуқуқии давлатҳо бахшида шудааст, ки ҷиноятҳои дорой хусусияти байналмилалӣ бо объекти таҷовуз ва дараҷаи хавфи ҷамъиятӣ фарқ мекунад. Яке аз ҷиноятҳои вазнини дорой хусусияти байналмилалӣ хариду фурӯши одамон мебошад, ки ҳамкориҳои муассир ва густариши байнидавлатиро тақозо мекунад, зеро ин падида давлатҳои дунёро водор месозад, ки бо ҳамкориҳои мутақобилаи худ роҳи ин зухуроти номатлубро пешгирӣ намоянд.

КАЛИДВОЖАҲО: муқовимат, амалишавӣ; ҳамкорӣ; хариду фурӯши одамон.

МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВЫЕ МЕХАНИЗМЫ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ И ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ ТОРГОВЛИ ЛЮДЬМИ.

В статье рассматриваются международное законодательство по противодействию торговле людьми, взаимодействие органов Республики Таджикистан с правоохранительными органами зарубежных государств в данной сфере. Автор делает выводы о том, что сформирована правовая основа международного сотрудничества по противодействию и предупреждению торговле людьми; на разных уровнях осуществляется сотрудничество

государств по противодействию торговле людьми; Республики Таджикистан активно участвует в данном процессе, ее деятельность соответствует комплексной государственной политике по борьбе с этим явлением; результаты международного сотрудничества Республики Таджикистан по противодействию торговле людьми имеют высокую эффективность.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: противодействие; реализация; сотрудничество; торговля людьми.

INTERNATIONAL LEGAL MECHANISMS TO COUNTER AND PREVENT TRAFFICKING IN HUMAN BEINGS.

The article examines international legislation on counteracting human trafficking, the interaction of Internal Affairs bodies of the Republic of Tajikistan with Law Enforcement agencies of foreign countries in this sphere. The author concludes that the legal basis for international cooperation to counteract human trafficking has been formed; cooperation of states on counteracting human trafficking is carried out at different levels; Tajikistan actively participates in this process and complies with a comprehensive state policy to combat this phenomenon; the results of international cooperation of the Republic of Tajikistan on combating human trafficking are highly effective.

KEYWORDS: agreements; implementation; counteraction; human trafficking.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Олимов Сомон Олимович* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюм факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **930200070**.

Сведения об авторе: *Олимов Сомон Олимович* - Таджикский национальный университет, магистрант второго курса юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **905-08-44-43**.

Information about the author: *Olimov Somon Olimovich* - Tajik National University, second-year master`s student of the Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **930200070**.

СИЁСАТ – ПОЛИТИКА

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ ЕАЭС

Шамсов А., Шарипов А.Н.
Таджикский национальный университет

Основными направлениями развития ЕАЭС является высокий уровень взаимных кооперационных связей в самых разных отраслях национальных экономик новых независимых государств: в промышленности и сельском хозяйстве; транспорте и энергетике», а также общем социально-гуманитарном пространстве. [1, с.12]

В течение долгого времени шаги «направленные на развитие экономических связей, были точечными и хаотичными, не носили системный характер, а целостное, стратегическое видение перспектив в тот момент лишь начинало вырабатываться и понимания того, на какой новой основе необходимо выстраивать взаимовыгодные экономические отношения, в тот момент не было. [2, с.13] Не реализовались, в том числе, и перспективные соглашения в торгово-экономической сфере и в таможенной политике, предусматривающие устранение возникших торгово-экономических барьеров, обеспечение свободного движения товаров и проведение согласованной таможенной политики». [3, с.115]

Несмотря на сложные условия хозяйствования, бывшие советские республики, готовые к более тесному экономическому взаимодействию, продолжили поиск новых форматов интеграции.

Повышение эффективности экономической интеграции государств – членов ЕАЭС с позиций стратегического характера предполагает 4 основных вектора:

1. Обеспечение полноценного функционирования единого рынка товаров, услуг, капитала и рабочей силы ЕАЭС и создание условий для социально-экономического развития государств-членов.

2. Промышленное и научно-технологическое развитие ЕАЭС и обеспечение научно-технологических прорывов.

3. Использование потенциала интеграции ЕАЭС для повышения благосостояния и качества жизни людей.

4. Позиционирование и развитие ЕАЭС в качестве значимого региона мирового устройства, активно и взаимовыгодно взаимодействующего с внешнеторговыми партнерами.

Обеспечение максимального развития рынка ЕАЭС возможно путем:

— стремления к устранению препятствий в функционировании внутреннего рынка – минимизация барьеров, изъятий и ограничений для обеспечения свободного передвижения товаров, услуг, капитала и рабочей силы;

— улучшение инвестиционного и делового климата путем совершенствования рыночных институтов и минимизации административных барьеров;

— развитие правил и условий добросовестной конкуренции для хозяйствующих субъектов, в том числе, малого и среднего бизнеса;

— обеспечение безопасности и высокого качества товаров и услуг и обеспечение защиты прав потребителей;

— стимулирование развития финансового рынка ЕАЭС;

— расширение использования взаиморасчетов в национальных валютах и обеспечение условий для взаимодействия национальных платежных систем;

- создание условий для функционирования общего электроэнергетического рынка;
- гармонизация транспортной политики государств – членов ЕАЭС;
- создание межгосударственных транспортных коридоров и увеличение грузооборота и пассажирооборота;
- функционирование скоординированной промышленной и сельскохозяйственной политики;
- стимулирование развития интеллектуальных транспортно-логистических систем с ее последующей интеграцией в единое транспортно-логистическое пространство на цифровой основе;
- создание условий для развития промышленной кооперации;
- стимулирование участия государств-членов в взаимных цепочках добавленной стоимости;
- обеспечение реализации инвестиционных (в том числе крупных инфраструктурных) проектов;
- развитие институциональной системы ЕАЭС, в том числе, путем развития наднациональной судебной системы (расширения полномочий Суда ЕАЭС);
- полноценная реализация задач Цифровой повестки ЕАЭС (цифровая трансформация отраслей и кросс-отраслевая трансформация, процессов управления и интеграционных процессов и т.д.);
- развитие системы защиты прав на объекты интеллектуальной собственности. [4, с.52-62]

Повышение эффективности экономической интеграции государств–членов ЕАЭС в части совершенствования институционального блока предполагает следующие преобразования:

1. Расширение полномочий наднационального органа.
2. Реформирование судебной системы ЕАЭС. [5, с.28-42]

Мероприятия, способствующие повышению эффективности «внешнего контура» ЕАЭС предполагают:

- создание и поддержание условий устойчивого экономического роста;
- целевое стимулирование социально-экономического взаимодействия;
- повышение эффективности внешней торговли; [6]
- регулирование степени либерализации внешней торговли;
- улучшение торговых отношений с третьими странами;
- обеспечение эффективного функционирования системы экспортного контроля ЕАЭС за товарами вторичного использования;
- обеспечение возможности использования инструментов торговой защиты;
- содействие принятию стандартов против воспрепятствования торговли с третьими странами.

Указанные направления повышения эффективности экономической интеграции — это те области, в которых до настоящего момента координация и поиск возможностей сходимости национальных экономических систем и норм регулирования взаимодействие практически отсутствовало. Эту работу придется осуществлять в известном смысле методом проб и ошибок (оперативного освоения), поскольку по большинству выделенных направлений сотрудничества опыта эффективного взаимодействия у государств не было.

Поставленные указанными политиками долгосрочные ориентиры совместного развития не должны быть заиклены на сиюминутной задаче поддержания статус-кво в усложняющихся геэкономических обстоятельствах. Напротив, выработка общих подходов государств – членов

ЕАЭС к согласованию содержания дальнейшей интеграции сама по себе должна стать главным составным элементом евразийской антикризисной восстановительной политики.

При этом содержание интеграционного строительства на перспективу должно охватывать вопросы, как внутреннего (сугубо союзного) регулирования, так и внешнеэкономические задачи, связанные с выработкой адекватной внутренним возможностям и потребностям торговой политики. Ориентация на внешнюю составляющую интеграционных планов способна оказать существенное воздействие на формирование индустриально-технологического облика ЕАЭС, стимулировать необходимые структурные и институциональные преобразования и, в конечном итоге, способствовать эффективной экономической интеграции государств – членов ЕАЭС.

В заключении стоит подчеркнуть, что Евразийский экономический союз является эффективным, отвечающим современным требованиям интеграционным объединением. В его рамках формируются условия для стабильного развития экономик государств-членов, их всесторонней модернизации и повышения конкурентоспособности в глобальном масштабе. При его создании учитывался как собственный опыт интеграционного взаимодействия государств-членов, прежде всего, в рамках СНГ, ЕврАзЭС, Таможенного союза и Единого экономического пространства, так и передовые международные наработки, включая практику ВТО.

ЛИТЕРАТУРА

1. Годовой отчет. Библиотека Евразийской интеграции. М., 2012. – С.12.
2. Шабров О.Ф. Стандарты качества в государственном управлении и политике // Проблемный анализ и государственно-управленческое проектирование. 2009. Т. 2. №5. – С.13.
3. ЕврАзЭС: экономическое притяжение. М., 2005. – С.115.
4. Ткачук, С.П. Потенциал расширения и углубления евразийской экономической интеграции / С.П. Ткачук // Международный научно-аналитический журнал «Евразийская интеграция: экономика, право, политика», 2014. – № 1. – С. 52-62.
5. Ткачук, С.П. Евразийский союз: на пути к обретению конкурентоспособности // С.П. Ткачук // Экономические стратегии, 2015. - № 2. - С. 28-42.
6. Сравнительный анализ программ модернизации и развития экономик государств ЕЭП и разработка предложений по формированию Единой торговой политики // Отчет о НИР. СПб.: ЦИИ ЕАБР, 2012.

САМТҲОИ АСОСИИ РУШДИ ИТТИҲОДИ ИҚТИСОДИИ АВРУОСИЁ

Дар мақолаи мазкур мавзуи самтҳои асосии рушди Иттиҳоди иқтисодии АвруОсиё мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Самтҳои асосии рушди иқтисодӣ ба самтҳои ояндадори рушди иҷтимоӣ иқтисодӣ асос ёфтаанд, ки давлатҳои Аъзои Иттиҳод ба татбиқи онҳо тавассути истифодаи иқтисодии ҳамгироии иттиҳод ва баргариҳои рақобатии давлатҳои аъзо бо мақсади ба даст овардани самараи иловагии иқтисодӣ аз ҷониби ҳар як давлати аъзо саъй мекунанд.

КАЛИДВОЖАҲО: Иттиҳоди иқтисодии АвруОсиё, самтҳо, давлатҳо, таҳлил, иқтисод, давлатҳои аъзо, рушд.

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ ЕАЭС

В данной статье рассмотрена тема основных направлений развития Евразийского экономического союза. Основные направления экономического развития основываются на перспективных направлениях социально-экономического развития, к реализации которых стремятся государства – члены Союза за счет использования интеграционного потенциала объединения и конкурентных преимуществ государств-членов в целях получения дополнительного экономического эффекта каждым государством-членом.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: ЕАЭС, направления, государства, анализ, экономика, государства-члены, развитие.

THE MAIN DIRECTIONS OF DEVELOPMENT OF THE EURASIAN ECONOMIC UNION

This article examines the main directions of development of the Eurasian Economic Union. The main directions of economic development are based on promising areas of socio-economic development, which the member States of the Union strive to implement by using the integration potential of the association and the competitive advantages of the member States in order to obtain additional economic benefits for each member State.

KEYWORDS: EAEU, directions, states, analysis, economy, member states, development.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шамсов Айнулло - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети муносибатҳои байналхалқӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рудақӣ 17. Телефон: (+992)501213131. E-mail: Baiazid09@inbox.ru

Шарипов Амриддин Нуридинович - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои таърих, дотсенти кафедраи муносибатҳои байналхалқӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рудаки 17. Телефон: **(+992) 105501018**. E-mail: **amrsharif@mail.ru**

Сведения об авторах: *Шамсов Айнулло* – Таджикский национальный университет, магистрант факультета международных отношений. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе пр. Рудаки, 17. Телефон: **(+992) 501213131**. E-mail: **Baiazid09@inbox.ru**

Шарипов Амриддин Нуридинович - Таджикский национальный университет, кандидат исторических наук, доцент кафедры международных отношений. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17. Телефон: **(+992) 105501018**. E-mail: **amrsharif@mail.ru**

Information about the authors: *Shamsov Ainullo* – Tajik National University, master`s student of the Faculty of International Relations. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17 Rudaki Ave. Phone: **(+992) 501213131**. E-mail: **Baiazid09@inbox.ru**

Sharipov Amriddin Nuriddinovich - Tajik National University, Candidate of Historical Science, Associate Professor of the Department of International Relations. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17 Rudaki Ave., Телефон: **(+992)105501018**. E-mail: **amrsharif@mail.ru**

МУНОСИБАТҲОИ ИҚТИСОДИИ ТОҶИКИСТОН ВА ТУРКИЯ ДАР СОЛҲОИ ИСТИҚЛОЛИЯТ

Салимов Ф., Эсанов Х.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ҷумҳурии Туркия яке аз давлатҳое ба шумор меравад, ки Ҷумҳурии Тоҷикистонро аз рӯзҳои аввали расидан ба Истиқлолият ҳамчун давлати мустақилу соҳибхитӣ эътироф намудааст. Дар ин зимн, ҳукумати Ҷумҳурии Туркия 16-уми моҳи ноябри соли 1991 соҳибистиқлолии Тоҷикистонро эътироф намуда, 29-уми январи соли 1992 байни Тоҷикистону Туркия “Протокол барои таъсис додани муносибатҳои дипломатӣ дар байни ду давлат” дар шаҳри Москва ба имзо расид [1, С.64].

Ҳамин тариқ, шуруъ аз соли 1992 Сафорати Ҷумҳурии Туркия дар Тоҷикистон ба фаъолияти худ оғоз намуд.

Дар натиҷаи ин мулоқотҳо ҷонибҳо созишнома дар бораи ҳамкорӣ ва маблағгузорӣ дар соҳаҳои хоҷагидорӣ, саноати сабук ва вазнин, корхонаҳои бофандагӣ ва пахтадозакунӣ, истеҳсол ва коркарди алюминий, ташкили корхонаҳои гуногуни туркӣ барои баланд бардоштани истеҳсолот дар Тоҷикистон, ташкили минтақаҳои озоди иқтисодӣ барои зиёдтар кардани гардиши савдо ва дигар масъалаҳои сиёсӣ фарҳангӣ ва иқтисодӣ ба имзо расониданд [5, С-72]. Илова ба ин, ҷонибҳо ҳамкориҳои дӯстӣ миёни парламонҳои ду давлатро таъсис додаанд, ки мақсади асосии ин, ҳамкорӣ намудани вакилони ҳарду кишвар дар масъалаҳои гуногуни давлатӣ ба ҳисоб меравад, ки то ба имрӯз идома дорад.

Соли 1995 собиқ вазири корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон Талбақ Назаров аз Ҷумҳурии Туркия боздиди расмӣ ба амал овард, ки дар натиҷа қарордоди таъсиси сафоратхонаи Тоҷикистон дар Ҷумҳурии Туркия ба имзо расида, сафоратхонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Ҷумҳурии Туркия соли 1996 фаъолияти намоёндагии худро оғоз намуд. Соли 1996 Эмомалӣ Раҳмон аз Ҷумҳурии Туркия боздиди расмӣ кард ва бо розигии Ҳукумати Тоҷикистон часади Анвар Подшоҳ аз Ҷумҳурии Тоҷикистон ба хоки Туркия интиқол шуд.

Пас аз амали террористии 11-уми Сентябри 2001, 7-уми ноябри соли 2001 президенти Туркия Аҳмет Нечдан Сезер зимни сафараш ба Ҷумҳурии Тоҷикистон кайд намуд, ки бидуни ҳамкориҳои амниятӣ ва пурзур намудани роҳҳои мубориза бар зидди амалҳои террористӣ ва экстремистии муштарак бо ҳукумати Тоҷикистон дар Осиеи Миёна мубориза бо чунин ҷиноятҳои фаромилӣ имконнопазир аст. Дар ҳамин асос байни ин ду давлат аввалин бор ҳамкориҳои амниятӣ мавриди баҳс қарор гирифт. Аммо чанд муддат ин самти ҳамкориҳо бо сабабҳои гуногун миёни ҷонибҳо зерин қарор нагирифт. Сипас санаи 21 июни соли 2021 Вазири Мудофиаи Миллии Ҷумҳурии Туркия бо сафари расмӣ аз Ҷумҳурии Тоҷикистон дидан намуд. Дар давоми ин сафар Вазири Мудофиаи Миллии Ҷумҳурии Туркия бо Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва Вазири Мудофиаи Ҷумҳурии Тоҷикистон Генерал Полковник Шералӣ Мирзо мулоқот намуд. Дар мулоқотҳо ҷонибҳои масоили амниятии минтақа ва ҳарду кишварро баррасӣ намуданд. Дар ҷавоб бошад Вазири Мудофиаи Ҷумҳурии Тоҷикистон Генерал Полковник Шералӣ Мирзо санаи 21 апрели соли ҷорӣ бо сафари корӣ ба Туркия ташриф намуд. Дар ин сафар ӯ бо ҳамтои худ Ҳулуси Акар мулоқот намуд. Дар мулоқот ояндаи ҳамкориҳои низомӣ ва роҳҳои тақвият бахшидани он дар амал баррасӣ гардид.

Соли 2003 Сарвазири Туркия Раҷаб Тайип Эрдоған аз Ҷумҳурии Тоҷикистон дидан намуд, ки дар натиҷа охири нобовариҳои иқтисодӣ ва сиёсии ду давлатро аз байн бурд. Дар ҳамин замина бидуни раводид саёҳати озоди шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Ҷумҳурии Туркия ва инчунин аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба соҳибкорон ва сармоягузорони турк, додани раводиди бисёрмаротиба истифодашаванда ҷорӣ карда шуд. Маҳз дар ин давра ҳарду ҷониб ҳамдигарро дар созмонҳои байналмилалӣ ҷонибдорӣ

намуда, аз ҳамфикр будани якдигар дар сиёсати хориҷии сатҳи ҷаҳонидошта пуштибонӣ намуда, бо дастгирии Ҷумҳурии Туркия, Ҷумҳурии Тоҷикистон аъзои як қатор созмонҳо аз ҷумла, Созмони Ҳамкории Иқтисодӣ гардид [6, С. 86 – 88].

Робитаҳои иқтисодию гуманитарӣ низ дар баробари ҳамкории сиёсӣ, яке аз самтҳои муҳим ва фарогири ҳамкории тарафайн ба ҳисоб мераванд. Зеро густариши ин самти ҳамкорӣ ба манфиати тарафайн мебошад, зеро Тоҷикистон дар баъзе самтҳо, хусусан дар саноати сабуку вазнин ва инноватсиякунонии соҳаҳои мухталифи кишвар ба ҷалби технологияи баландсифат ва нархи наонқадар гарондошта эҳтиёҷ дорад ва мушкилоти худро тавассути густариш додани робитаҳои иқтисодию тичоратӣ бо Туркия бартараф кардан меҳаҳад.

Шуруъ аз соли 1996 дар шаҳри Душанбе Агентии туркӣ оид ба ҳамкории байналмилали ТИКА ба фаъолият пардохт. Дар моҳи августи соли 1996 баҳри таҳкими ҳамкории дар соҳаи ваҳдати байнипарлумонӣ намояндагии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо даъвати Раиси Маҷлиси Бузурги Миллии Туркия дар қори ҷаласаи 95-уми ваҳдати байнипарлумонӣ дар Истамбул ширкат намуд [5, с.19].

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон изҳор дошт, ки онҳо ба ин сафар аҳамияти хоса медиҳанд ва умедворанд, ки он заминагузори марҳалаи сифатан нави равобити дӯстона ва ҳамкории мутақобилан судманди байни ду кишвар мешавад. Туркия ба эътидоли иҷтимоиву иқтисодӣ ва фазои мусоиди инвеститсионии Тоҷикистон баҳои баланд дода, таъкид дошт, ки татбиқи амалии лоиҳаҳои стратегии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаҳои гидроэнергетика ва алоқа на танҳо барои Тоҷикистон, балки барои тамоми кишварҳои Осиёи Марказӣ аҳамияти бузург дорад. Аз ин хотир, иштироқи мутахассисон ва сармояи Ҷумҳурии Туркия дар рушди иқтисодиву иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷониби ҳайати ин кишвар амри зарурӣ ва манфиатбахш арзёбӣ гардид. Баъди мулоқоти ҳайатҳои васеи ҷонибҳо маросими ба имзо расидани санадҳои ҳуқуқии ҳамкории Тоҷикистону Туркия баргузор гашт.

Бо иштироқи бевосита ва дар ҳузури Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ва Президенти Ҷумҳурии Туркия Аҳмед Нечат Сезар 3 санади ҳуқуқӣ аз қабили:

- Созишномаи муштараки ҳамкории иқтисодӣ миёни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Ҷумҳурии Туркия;

- Барномаи дарозмуддати ҳамкории иқтисодӣ ва нақшаи татбиқи он миёни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Ҷумҳурии Туркия;

- Созишномаи байниҳукуматӣ оид ба фаъолияти Идораи Ҳамоҳангсозии лоиҳаҳои Агентии ҳамкории байналмилали Туркия (ТІСА) ба имзо расиданд [11].

Боиси таъкид аст, ки соли 2009 дар таърихи равобити сиёсӣ - дипломатии кишварҳо давраи сифатан нав ва дорои хусусиятҳои хос мебошад. Дар шаҳри Анқара 15-уми март соли 2009 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар маросими ифтитоҳи бинои нави намояндагии дипломатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Ҷумҳурии Туркия ҳайати кормандони онро бо ин рӯйдоди арзишманд табрик гуфта, изҳори боварӣ намуд, ки бо ифтитоҳи бинои нави Сафоратхона ва муҳайё гаштани шароити хуби қорӣ самараи фаъолияти намояндагии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Ҷумҳурии Туркия боз ҳам бештар мегардад.

Бинои нави сафоратхонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Ҷумҳурии Туркия дорои китобхона, гӯшаи кумақрасонӣ ба донишҷӯёни тоҷик, намоишгоҳи санъати тасвирии тоҷикон, намоишгоҳи лоиҳаҳои инвеститсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар шароитҳои зарурӣ мебошад [12].

Дар доираи иштирок дар Иҷлосияи 13-уми Созмони Ҳамкории Иқтисодӣ дар шаҳри Исломобод Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо Президенти Ҷумҳурии Туркия Речеп Тайип Эрдоган мулоқот намуданд.

Дар мулоқот вазъ ва дурнамои муносибатҳои гуногунҷанбаи дӯстона ва бисёрҷонибаи Тоҷикистону Туркия мавриди баррасӣ қарор дода шуд.

Барои рушду тавсеаи бештари ҳамкориҳои байнидавлатӣ ҳавасмандии зиёд зоҳир гардид ва таъкид шуд, ки дар давоми 30 соли барқароршавии муносибатҳои дипломатии Тоҷикистону Туркия бо талошҳои муштарак ҳамгирии байнидавлатӣ дар соҳаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, илмӣ - фарҳангӣ бемайлони густариш ёфта, сатҳи зинаҳои бехтару хубтареро касб кардаанд.

Чонибҳо чиҳати рушди муомилоти иқтисодию тичоратӣ ва дарёфти роҳи усулҳои нави бехтарсозии нишондиҳандаҳои гардиши савдои берунии байнидавлатӣ фикру мулоҳизаҳои судманд баён намуданд.

Тақвияти қори Комиссияи муштаракӣ байниҳукуматӣ оид ба ҳамкориҳои иқтисодиву тичоратӣ, таҳкими ҳамкориҳои минтақавӣ дар бахшҳои энергетикаву алоқа, ҷалби доираи соҳибқорию сармоягузорию Туркия дар татбиқи лоиҳаҳои бунёди корхонаҳои муштарак ва ба роҳ мондани ҳамкориҳои манфиатбори дучониба дар соҳаҳои саноат, кишоварзӣ, нақлиёти байналмилалӣ ва туризм, аз самтҳои афзалиятнок ва ояндадори робитаҳои густурдаи байнидавлатӣ арзёбӣ гардид.

Чи тавре, ки аз таҳлилҳо мушоҳида мешавад, муносибатҳои иқтисодии Тоҷикистону Туркия беш аз пеш рушд ёфта, тамоюли дар оянда густариши боз ҳам бештарро доранд.

Соли 2022 гардиши савдои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Ҷумҳурии Туркия 351,2 млн. доллари Иёлоти Муттаҳидаи Амрикоро ташкил дод.

Маҷмуан, солҳои 2007-2022 ба соҳаҳои мухталифи иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон, алалхусус саноат, хизматрасонӣ ва савдо беш аз 242 млн. доллари ИМА (2%-и ҳаҷми умумии воридоти сармояи хориҷӣ) сармояи туркӣ, аз ҷумла 132.5 млн. доллари ИМА (2,2% аз ҳаҷми умумии воридоти сармояи мустақими хориҷӣ) сармояи мустақим ҷалб гардида, аз рӯйи ин нишондодҳо Туркия дар байни кишварҳои хориҷӣ мутаносибан дар мавқеи 14 ва 9 ҷойгир шудааст.

Дар рушди ҳамкориҳои иқтисодӣ миёни ду кишвар Комиссияи байниҳукумати Тоҷикистону Туркия оид ба ҳамкориҳои иқтисодӣ нақши муҳим дорад ва то имрӯз 11 нишастии Комиссия дар Душанбе ва Анқара баргузор гардидааст.

Намунаи олии ҳамкориҳои иқтисодӣ миёни Тоҷикистону Туркия ин бунёд ва ба истифода додани Корхонаи муштаракӣ банду баст ва истеҳсоли автобусҳои “Акиа Авесто индустри электроникс” мебошад, ки дар шаҳри Душанбе фаъолияти худро бо иштироки бевоситаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон оғоз намуд. Ин коргоҳ дар асоси стандартҳои ҷаҳонӣ автобусҳои мусофирбар истеҳсол менамояд, ки айни замон дар ҳатсайрҳои дохилишаҳрӣ ба таври васеъ истифода мегарданд. Дар ин баробар, ифтитоҳ ва фаъолияти хуби Корхонаи истеҳсоли обҳои ташнашикани КОКА КОЛА низ самарайи ҳамкориҳои Тоҷикистону Туркия арзёбӣ мегардад ва имрӯз ин коргоҳҳо дар рушди истеҳсолот ва бахши саноат ҳиссаи ҷашмрас доранд.

Соли 2018 дар вилояти Сугди Ҷумҳурии Тоҷикистон Корхонаи истеҳсолии “Арча мебел” ба фаъолият оғоз кард, ки ин коргоҳ низ дар доираи ҳамкориҳои самарабахши соҳибқорони тоҷику турк бо харҷи 9 миллион сомонӣ бо технологияи муосир бунёд гардидааст. Корхона ба истеҳсоли навҳои гуногуни мебел барои хона, коргоҳ, боғча, муассисаҳои таълимӣ ва ғайра машғул аст.

Ҳамкориҳои фарҳангии ду кишвар аз умқи таърих сарчашма мегиранд. Тоҷикистон ва Туркия дорои мероси фарҳангии муштарак мебошанд, ки ба номи мутафаккири бузург ва шахсияти ҷаҳонӣ Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ вобастагии зич дорад. Дар ин замина бо ташаббуси ҳарду ҷониб бахшида ба зодрӯзи ин мутафаккири барҷаста дар шаҳри Душанбе дар таърихи 19-20 октябри 2018 Симпозиуми байналмилалӣ илмӣ таҳти унвони “Мавлоно – васлгари халқҳо ва тамаддунҳо” баргузор гардид.

Дар маҷмуъ, муносибатҳои Тоҷикистону Туркия хеле хуб роҳандозӣ шуда, ҳамасола дар ҳоли густариш мебошанд.

Воридот аз Туркия ба Тоҷикистон дар с. 2008 ба 118,1 млн. доллари ИМА расидааст, ки дар муқоиса бо с. 2007 ба 150% баробар аст. Воридот аз Туркия аз номгӯи маҳсулотҳои гуногун иборат мебошад. Аз онҳо фоизи қалонтаринро 21,7 % (38,3 миллион доллар) маҳсулоти бофандагӣ - қолинҳо ташкил дода, дар байни 1 сол воридоти ин маҳсулот ба

Ҷумҳурии Тоҷикистон ба маблағи 8,68 миллион доллар афзоиш ёфтааст. Маҳсулоти саноати кимиёвӣ дар воридоти умумӣ 16,4 %-ин баробар ба маблағи 28,8 миллион доллар буда, маҳсулоти хӯрокворӣ бошад 15,9% бо маблағи 28,1 миллион доллар, таҷҳизот ва мошинҳо 11,6 % бо маблағи 22.0 миллион долларро ташкил медиҳад.

Афзоиши воридоти молҳои туркӣ ба Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2008 ба 150,0 % рост меояд. Ин бештар аз ҳисоби баланд шудани воридоти маҳсулотҳои зерин: маҳсулоти пластмаса 199,9%, шакар ва маҳсулоти он 192,8%, қоғаз ва маҳсулоти қоғазӣ 190,6%, масолеҳи сохтмонӣ, 183,7%, маводи озуқа 157,7%, пойафзол 156,7%, либоси тайёр 145,0%, маҳсулот аз металл 144,9% ва қолинҳо 128,8% амали гаштааст.

Соли 2022 гардиши савдои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Ҷумҳурии Туркия 351,2 млн. доллари Иёлоти Муттаҳидаи Амрикоро ташкил дод.

Дар номгӯи молҳои ки аз Тоҷикистон ба Туркия содирот мешаванд 94,3 %-ро алюминий, 4,4%-ро ресмон ва партови пахта, 0,85%-ро пусти коркардашуда ва чарм, дигар молҳо бошанд танҳо 0,37 %-ро ташкил доданд [13].

Ширкатҳои сохтмони Туркия тибқи қарордодҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон зиёда аз 600 миллион доллар шартнома бастаанд. Ҳаҷми тиҷорати байни Туркия ва Тоҷикистон 200 миллион долларро дар бар гирифта, дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон 88 ширкатҳои туркӣ ба қайд гирифта шудааст. Форуми тиҷоратии «Тоҷикистон-Туркия»-ҷонибдори густариши ҳамкориҳои иқтисодию тиҷоратӣ, илмӣ ва техникаи Тоҷикистону Туркия мебошад. [2].

Мақсади Форуми тиҷоратӣ муҳайё сохтани заминаи мусоид барои мубодилаи таҷриба байни соҳибкорони ҳарду кишвар, бештар намудани ҳамкориҳои иқтисодӣ, тиҷоратӣ ва сармоягузорӣ мебошад. Дар қори Форуми муовини Сарвазирӣ Ҷумҳурии Туркия Тургул Туркеш, Вазири рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон Неъматулло Ҳикматуллозода, Раиси Палатаи савдо ва саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон Шариф Саид, ҳамраиси қисмати туркии Шӯрои қори «Туркия-Тоҷикистон» Маҳмуд Эр, намояндагони вазорату идораҳои дахлдор ва соҳибкорони тоҷику турк иштирок доштанд. Вазири рушди иқтисод ва савдои кишвар Неъматулло Ҳикматуллозода зикр намуд, ки Туркия иқтисодии бузурги иқтисодӣ дорад ва иқтисодиёти ин кишвар дар ҳаҷон яке аз ҷойҳои намоёнро ишғол мекунад. Тургул Туркеш, муовини Сарвазирӣ Ҷумҳурии Туркия иброз дошт, ки ҳамкориҳои иқтисодиву тиҷоратӣ бо Тоҷикистон барои Туркия хеле муҳим мебошанд. Бино ба гуфтаи Шариф Саид, Раиси Палатаи савдо ва саноат аз рӯзи ба роҳ мондани муносибатҳои дипломатӣ байни Тоҷикистон ва Туркия беш аз 60 созишнома ба имзо расидааст. Мақсади асосии ташкил намудани ин форуми густариш додани ҳамкориҳои иқтисодию тиҷоратӣ, илмӣ ва техникаи мебошад. Дар доираи форуми тиҷоратӣ байни соҳибкорони Тоҷикистон ва Туркия мулоқоти хосса доир гардид, ки дар доираи он созишномаҳои ҳамкорӣ ба имзо расиданд.

Дар ҳаласа зикр гардид, ки Туркия дар ҳаҷ соли охир дар самти ислоҳоти иқтисодиёт ва рушди саноат ба натиҷаҳои назаррас ноил гардида, ба содиркунандаи азими молу маҳсулот табдил ёфтааст. Имрӯз муносибатҳои Тоҷикистону Туркия дар заминаи принципҳои шарикӣ ҳамаҷониба ва мутақобилан судманд асос ёфтааст, роҳбарони ҳайатҳои ҳарду ҷониб аҳамияти рушди ҳамкориро дар соҳаҳои сармоягузорӣ, саноат, энергетика, кишоварзӣ, нақлиёт, хизматрасонии фармоишӣ, бонкдорӣ, фарҳанг ва сайёҳӣ, танзими техникаи, стандартизатсия, меҳнат, тандурустӣ ва маориф таъкид доштанд.

Ҷонибҳои ҳамчунин татбиқи Протоколи ҳаласаи ҳаштуми Комиссияи байниҳукумати Тоҷикистону Туркияро оид ба ҳамкориҳои иқтисодию тиҷоратӣ, ки 29-30 ноябри соли 2012 дар шаҳри Анқара баргузор гардида буд, баррасӣ намуданд [1].

Ҳамин тариқ, ҳаҷми гардиши молу маҳсулот байни ду давлат новобаста аз таъсири бӯҳрони иқтисодиву молиявӣ ҳаҷонӣ устувор арзёбӣ гардида, тақвияти қори Комиссияи муштараки байниҳукуматӣ оид ба ҳамкориҳои иқтисодиву тиҷоратӣ, ташкилу гузаронидани Форуми соҳибкорон ва фаъол гардонидани Шӯрои ҳамкориҳои Тоҷикистону Туркия ҳамчун воситаҳои муассири таҳкимбахшандаи муносибатҳои дуҷониба маънидод мешавад [7].

Гардиши савдои хориҷӣ байни Тоҷикистон ва Туркия дар солҳои 2016-2022. (млн. долл. ИМА)

	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Савдо бо Туркия	315,3	338,6	401,4	377,3	322,6	390,5	351,2
Содирот	200,8	233,2	276,5	233,8	203,0	232,2	284,7
Воридот	114,5	105,4	124,9	143,5	119,6	158,3	

Чадвали 1. Гардиши савдои хориҷӣ байни Тоҷикистон ва Туркия барои солҳои 2016-2020. (миллион доллари ИМА) [10, с. 51].

(Манбаъ: Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон)

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар давоми сол ҳаҷми умумии содироти мол ба Ҷумҳурии Туркия ба 103% афзудааст хусусан содироти металҳои ранга (алюминий) ба 105,4% зиёд шуда, фурӯши ресмон ва партови пахта 3 маротиба густариш ёфтааст.

Туркия яке аз муҳимтарин шарикони тижорати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад. Гардиши савдо бо Туркия дар соли 2013 ба 656,0 миллион доллари ИМА ё 12,4% аз ҳаҷми умумии гардиши савдои хориҷии мамлакат ташкил дод. [6].

Дар баробари ин, дар солҳои 2010-2013 Туркия шарикони пешбарии афзалиятнок барои содироти Тоҷикистон боқӣ монд. Дар соли 2013 маҳсулоти воридотии Туркия ба Тоҷикистон ба маблағи 473,4 миллион доллар буд, ки, ин 40,7% аз ҳаҷми умумии содироти мол маҳсуб ёфтааст. Дар ҳоле ки воридот 182,6 миллион доллар ё 4,4% аз ҳаҷми умумии воридоти кишвар ба ҳисоб мерафт ва маблағи содирот аз воридот 290,8 миллион доллар зиёд буд [8, с. 12].

Дар давоми соли 2013 моли асосии содиршаванда ба Туркия: нахи пахта ва алюминийи аввалия буд. Воридоти мол, маҳсулоти хӯрокаи аз Туркия ба Тоҷикистонро дар ин давра гӯшти парранда, гӯшти чорпоёни калон, мева, ҳамчунин молҳои чомашуи қолин ва дигар намуди ашёҳои дӯзандагӣ, маҳсулоти пластикӣ ва резинӣ, металҳои сиёҳ ва дигар таҷҳизоти техника ташкил додааст.

Дар Тоҷикистон дахҳо корхонаҳои муштарақ дар соҳаҳои тижорат, нассочӣ, чопӣ ва дигар корхонаҳои саноатӣ таъсис дода шуданд.

Соли 2018 дар Вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон Корхонаи истеҳсолии “Арча мебел” ба фаъолият оғоз кард, ки ин коргоҳ низ дар доираи ҳамкорӣҳои самарабахши соҳибкорони тоҷику турк бо харҷи 9 миллион сомонӣ бо технологияи муосир бунёд гардидааст. Корхона ба истеҳсоли навҳои гуногуни мебел барои хона, коргоҳ, боғча, муассисаҳои таълимӣ ва ғайра машғул аст. [9, с. 63 - 71]

Мубодилаи мол байни ду кишвар дар соли 2020 назар ба соли 2016 афзоиш ёфта, зиёда аз 1 млрд. доллари ИМА-ро ташкил дод, ки аз он содирот дар соли 2020 ба 14% ва воридот ба 3,8% расид.

Бояд таъкид кард, ки ба тавачҷуҳи нисбатан бештари ҷониби туркӣ ба кишварҳои туркзабони ҳамсоягони мо нигоҳ накарда, дар солҳои охир тамоюли назарраси афзоиши муносибатҳои иқтисодии Тоҷикистону Туркия, мушоҳида мешавад. Дар муқоиса бо солҳои аввали истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон имрӯз дар муносибатҳои Тоҷикистону Туркия пешравӣ дида мешавад. Тавре зикр гардид, ки муносибатҳои Тоҷикистону Туркияро заминаи мустаҳкамӣ шартномавӣ ҳуқуқӣ ташкил дода, то ин ҷониб зиёда аз 70 санад ба имзо расид, ки то он замон дар Тоҷикистон чанд корхонаи муштарақи Тоҷикистону Туркия аз ҷумлаи «ТочСера», Ҷамъияти саҳомии байналмилалӣ Тоҷикистону Туркия, «Шарифтурк», «Нӯшокиҳои Тоҷикистон ЛТД» ва ғайраҳо фаъолият мекарданд. Самти асосии фаъолияти ин корхонаҳои муштарақ бунёди корхонаҳои истеҳсоли ва фаъолияти тижоратӣ мебошад. Намунаи олии ҳамкорӣҳои иқтисодӣ миёни Тоҷикистону Туркия ин бунёд ва ба истифода додани Корхонаи муштарақи банду баст ва истеҳсоли автобусҳои “Акиа Авесто индустри электроникс” мебошад, ки дар шаҳри Душанбе фаъолияти худро бо иштироки бевоситаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон оғоз

намуд. Ин коргоҳ дар асоси стандартҳои ҷаҳонӣ автобусҳои мусофирбар истеҳсол менамояд, ки айни замон дар хатсайрҳои дохилишаҳрӣ ба таври васеъ истифода мегардад.

Боиси хушнудист, ки дар соли 2021 тиҷорати дучониба байни кишварҳои мо 12 фоиз афзоиш ёфта, 59,5 фоизи ҳаҷми умумии он ба содироти Тоҷикистон рост меояд.

Ҳамин тариқ, метавон хулоса кард, ки равобити иқтисодии миёни ин ду кишвар дар ҳоли афзоиш аст. Кумитаи омили Тоҷикистон таъдудли мол миёни ин ду кишварро ба наздики як миллиард доллари амрикоӣ баробар кардааст. Дар бозорҳои Тоҷикистон тавлидоти саноатӣ ва маҳсулоти ғизоии Туркия дар баробари тавлидоти кишвари Чин ва Эрон ҷойгоҳи хосеро ишғол мекунад.

Ҳаҷми гардиши молу маҳсулот байни ду давлат новобаста аз таъсири бухрони иқтисодиву молиявӣ ҷаҳонӣ устувор арзёбӣ гардида, тақвияти қори Комиссияи муштараки байнихукумати оид ба ҳамкориҳои иқтисодиву тиҷоратӣ, ташкилу гузаронидани Форуми соҳибкорон ва фаъол гардонидани Шурои ҳамкориҳои Тоҷикистону Туркия ҳамчун воситаҳои муассири таҳкимбахшандаи муносибатҳои дучониба маънидод мешавад.

Дар маҷмуъ, муносибатҳои Тоҷикистону Туркия хеле хуб роҳандозӣ шуда, ҳамасола дар ҳоли густариш мебошад.

АДАБИЁТ

- 1 Комиссияи байнихукумати Тоҷикистону Туркия оид ба масъалаҳои иқтисодӣ <http://www.tajembankara.to-ikiston-va-turkiya/munosibati-tisod> (11.10.2021)
- 2 Муносибатҳои Тоҷикистон бо Туркия <https://mfa.tj/tg/main/view/25/munosibathoi-tojikiston-bo-turkiya> (санаи мурочиат: 01.03.2013)
- 3 Робитаҳои иқтисодии Тоҷикистону Туркия <https://osiyoavrgupo/robita-oi-i-tisodii-turkiyavu-to-ikiston> (санаи мурочиат: 18.05.2018)
- 4 Сатторзода А., Назаров Т. “Дипломатияи муосири тоҷик” / А. Сатторзода, Т. Назаров. - Душанбе – 2006. -С.186.
- 5 Саидов З. Внешняя политика РТ на современном этапе (1992-2005 гг.) / З. Саидов. - Душанбе, 2006. 560 с.
- 6 Фаъолияти иқтисодии хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар моҳҳои январ – сентябр соли 2013 // <https://mfa.tj/tg/main/view/79/faoliyati-iqtisodii-khorijii-jumhurii-tojikiston-dar-mohhoi-yanvar-sentyabr-soli-2013> (санаи мурочиат: 01.03.2013)
- 7 Ҷаласаи Комиссияи байнихукумати Тоҷикистон ва Туркия оид ба ҳамкориҳои иқтисодӣ <https://mfa.tj/tg/main/view/8855/jalasai-komissiyai-bainihukumatii-tojikiston-va-turkiya-oid-ba-hamkoriai-iqtisodi> (санаи мурочиат: 11.10.2021)
- 8 Шкваря Л.В., Русакович В.И., Лебедева Д.В. Внешнеэкономические связи Республики Таджикистан с государствами Азии: современные тенденции // Управление экономическими системами: электронный научный журнал. 2015. № 6 (78). -С. 12.
- 9 Шарофов Э.У. Развитие культурных взаимосвязей Республики Таджикистан с Турецкой Республикой // Актуальные проблемы взаимоотношений Таджикистана с соседними странами / Э.У. Шарофов. /Материалы республиканской научной конференции. - Душанбе, 2012. - С. 63-71.
- 10 Шарофов Э.У. История таджикско–турецкого сотрудничества (1991- 2011) / Э.У. Шарофов. – Душанбе, «Издательство РТСУ», 2015, 171 с.
- 11 http://www.president.tj/guzorishho_Turkiya.html (санаи мурочиат: 10.03.2022)
- 12 www.president.tj (санаи мурочиат: 18.03.2022)

МУНОСИБАТҲОИ ИҚТИСОДИИ ТОҶИКИСТОН ВА ТУРКИЯ ДАР СОЛҲОИ ИСТИҚЛОЛИЯТ

Дар мақолаи мазкур заминаҳои таърихӣ ва рушди ҳамкориҳои иқтисодӣ – тиҷоратӣ-молиявӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Туркия дар давоми истиқлолият мавриди таҳлилу баррасиҳои ҳаматарафа қарор гирифтааст. Ҳамчунин, заминаҳои меъёриву ҳуқуқӣ, шартномавӣ тарафайн таҳлил гардида, натиҷаи он дар ҷадвалҳо ба таври оморӣ нишон дода шудааст. Таъкид мегардад, ки ҷалби бештари соҳибкорон ва сармоягузoronро аз ҷониби Туркия барои дар амал татбиқ намудани лоиҳаҳои муштараки байни ду кишвар оид ба бунёди корхонаҳои муштарак ба роҳ мондани ҳамкориҳои манфиатовар дар соҳаи саноат, иқтисодиёт ва тиҷорат самтҳои афзалиятнок ва ояндадори робитаҳои густурдаи байнидавлатӣ арзёбӣ гардидааст. Ҳамчунин, барои рушду тавсеаи бештари ҳамкориҳои байнидавлатӣ ҳавасмандии зиёд зоҳир гардида, таъкид мешавад, ки дар даврони истиқлолият бо талошҳои муштарак ҳамгирии байнидавлатӣ дар соҳаи иқтисодиёт ва тиҷорат зинаҳои беҳтареро касб намудааст. Ин ва дигар масъалаҳои марбут ба робитаҳои иқтисодиву молиявӣ ва тиҷоратӣ дар мақолаи мазкур мавриди таҳлилу баҳодиҳии ҳаматарафа қарор гирифтааст.

КАЛИДВОЖАҲО: Туркия, иқтисодиёт, молия, саноат, махсулот, тичорат, созмон, воридот, содирот, мубодила, сармоягузорӣ, шарикӣ, лоиха, ниҳод.

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ МЕЖДУ ТАДЖИКИСТАНОМ И ТУРЦИЕЙ В ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ

В данной статье рассматривается история и развитие экономического сотрудничества между Таджикистаном и Турцией после обретения независимости Республикой Таджикистан с особым акцентом на развитие сотрудничества между двумя странами. Отмечается большой интерес к дальнейшему развитию и расширению межгосударственного сотрудничества, и отмечается, что за период независимости и установления дипломатических отношений между Таджикистаном и Турцией совместными усилиями это сотрудничество вышло на более высокий уровень в сфере экономики и торговли. Привлечение большего числа предпринимателей и инвесторов из Турции к реализации совместных проектов двух стран в сфере создания совместных предприятий в сфере промышленности, экономики и торговли считается приоритетным и перспективным направлением широких межгосударственных отношений.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: Турция, экономика, финансы, промышленность, продукт, организация, импорт, экспорт, обмен, инвестиции, партнерство, проект, учреждение.

ECONOMIC RELATIONS BETWEEN TAJIKISTAN AND TURKEY DURING THE YEARS OF INDEPENDENCE

The article examines the history and development of economic cooperation between Tajikistan and Turkey after the independence of the Republic of Tajikistan with a special focus on the development of cooperation between the two countries. There is a great interest in the further development and expansion of interstate cooperation, and it is noted that during the period of independence, the establishment of diplomatic relations between Tajikistan and Turkey has jointly reached a higher level of interstate cooperation in the field of economy and trade. Attracting more entrepreneurs and investors from Turkey to the implementation of joint projects of the two countries to create joint ventures to establish mutually beneficial cooperation in industry, economy and trade is considered a priority and promising area of broad interstate relations.

KEYWORDS: Turkey, economy, finance, industry, product, organization, import, export, exchange, investment, partnership, project, institution.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Салимов Фаррух Насимович* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои таърих, мудири кафедраи дипломатия ва сиёсати беруна. **Суроға:** 734025 Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Рудаки, 17. Телефон: (+992) 938-61-48-86. E-mail: farrukh.n.salimov@gmail.com.

Эсанов Хуршед – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти кафедраи дипломатия ва сиёсати беруна. **Суроға:** 734025 Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Рудаки, 17. Телефон: (+992) 92-940-33-33. E-mail: esanov.investcom.99@gmail.com

Сведения об авторах: *Салимов Фаррух Насимович* – Таджикский национальный университет, кандидат исторических наук, доцент кафедры дипломатии и внешней политики. **Адрес:** 734025. Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) 938-61-48-86. E-mail: farrukh.n.salimov@gmail.com.

Эсанов Хуршед – Таджикский национальный университет, магистрант кафедры дипломатии и внешней политики. **Адрес:** 734025. Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) 92-940-33-33. E-mail: esanov.investcom.99@gmail.com

Information about the authors: *Salimov Farrukh Nasimovich* - Tajik National University, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of Diplomacy and Foreign Policy. Address: 734025. Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: (+992) 918-61-48-86. E-mail: farrukh.n.salimov@gmail.com.

Esanov Khurshed – Tajik National University, Master's student of the Department of Diplomacy and Foreign Policy. **Address:** 734025. Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: (+992) 92-940-33-33. E-mail: esanov.investcom.99@gmail.com

МАТЕМАТИКА ВА ИНФОРМАТИКА – МАТЕМАТИКА И ИНФОРМАТИКА

ЗАБОНҲОИ БАРНОМАСОЗӢ ДАР БАРНОМАИ ТАЪЛИМИИ ФАНИИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ИТТИЛООТИИ СТАНДАРТИ ДАВЛАТИИ ТАЪЛИМ

Ёров М.Р., Қосимова М.И.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Мухтаво. Таърихан, дар стандарти давлатии таҳсилоти миёнаи умумӣ тағйирот ба амал омад. Алгоритмсозӣ ва барномасозӣ дар курсҳои мактабии информатика на ҳамеша дар мади аввал буд. Мувфиқи ҳуҷҷатҳо «Ҳадди ақали ҳатмии миқдори миёнаи таълими фанни информатика (1999 с.)» ва «Нақшаи таълими базавии соли 1998 (НТБ-98)» сохтори зерини таълими информатика дар мактаб ташаккул ёфт: [1, 2, 3]

1. *Иттилоот ва равандҳои иттилоот;*
2. *Пешниҳоди иттилоот;*
3. *Компютер;*
4. *Алгоритмҳо ва иҷроқунандагон;*
5. *Формализум ва амсиасозӣ;*
6. *Технологияҳои иттилоотӣ;*
7. *Телекоммуникатсияи компютерӣ.*

Аз ҳисоби қисми инноватсионии нақшаи таълимӣ информатика метавонад ҳамчун курси мустақил дар синфҳои X - XI омӯхта шавад. Омӯзиши ин курсро дар синни барвақттар (синфи VII - IX) оғоз кардан мумкин аст аз ҳисоби соатҳои қисми тағйирёбанда.

Аз рӯи ин ҳуҷҷатҳо, мундариҷаи фанни информатика дар мактаби таҳсилоти миёнаи умумӣ ин "Алгоритмсозӣ ва иҷроқунанда" мебошад, ки дар ҳонандагон тафаккури алгоритмсозӣ ташаккул меёбад ва қобилияти коммуникатсионии онҳо низ инкишоф меёбад. Аз ҳамин сабаб дар МТМУ омӯзиши забони барномасозии Basic пешниҳод карда шуд.

Дар соли 2004 стандарти нави таҳсилоти миёнаи умумӣ пайдо шуд. Дар ин ҷо омӯзиши фанни информатика ва технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ дар сатҳи таҳсилоти миёнаи умумӣ барои ноил шудан ба ҳадафҳои зерин нигаронида шуда буд:

- ✓ азхуд кардани донишҳои, ки асоси ақидаҳои илмиро дар бораи иттилоот, равандҳои иттилоотӣ, системаҳо, технологияҳо ва моделҳо ташкил медиҳанд;
- ✓ азхуд кардани маҳорати кор кардан бо навҳои гуногун иттилоот бо истифода аз компютер ва дигар воситаҳои технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ (ТИК), фаъолияти иттилоотӣ худро ташкил намуда, натиҷаҳои онро ба нақша гирифтанд;
- ✓ инкишофи шавқу ҳаваси маърифатӣ, интеллектуалӣ ва қобилияти эҷодӣ тавассути ТИК;
- ✓ тарбия намудани муносибати масъулиятнок ба иттилооти баназаргирифта ва ҷанбаҳои ҳуқуқӣ ва ахлоқии тақсмоти он; муносибати интихоби дуруст ба иттилооти гирифташуда;
- ✓ рушди малакаҳо дар истифодаи воситаҳои ТИК дар ҳаёти ҳамаҷуз, амалӣ гардондани лоиҳаҳои фардӣ ва коллективӣ, дар инкишофи минбаъдаи касбу ҳунар, фаъолияти таълимӣ, бо талаботи бозори меҳнат ҷавобгӯ.

Тавре ки дар ин стандарт дида мешавад, «Алгоритмсозӣ ва барномасозӣ» ба масъалаи дуҷумдараҷа мефарояд, мафҳумҳои иттилоотӣ ва технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ мафҳумҳои асосӣ боқӣ мемонанд.

Стандарти соли 2004 омӯзиши ҳатмии мундариҷаи сатрҳои зеринро талаб мекунад:

1. Равандҳои иттилоотӣ:

1. Пешниҳоди иттилоот;
2. Равонкунии иттилоот;
3. Коркарди иттилоот;
4. Компютер ҳамчун таҷҳизоти унверсалӣ барои коркарди иттилоот;
5. Равандҳои иттилоотӣ дар ҷомеа;

2. Технологияҳои иттилоотӣ:

1. Афзорҳои асосии ТИК;
2. Ба воситаи ТИК сабт кардани маълумот дар бораи объектҳо ва равандҳои ҷаҳони атроф;

3. Матнҳо;

1. Манбаи додаҳо;
2. Расмҳо ва аксҳо;
3. Овозҳо ва видеонаворҳо;
4. Ҷустуҷӯи иттилоот;
5. Лоихақашӣ ва амсиласозӣ;
6. Воситаҳои математикӣ, ҷадвалҳои динамикӣ (электронӣ);
7. Ташкили муҳити иттилоотӣ.

Тавре ки шумо дар стандарти соли 2004 мебинед, "Алгоритмҳои ва барномасозӣ" алоҳида гирифта нашудааст. Алгоритмҳо ва барномасозӣ дар доираи мундариҷаи "Коркарди иттилоот" омӯхта мешуданд. Аз соли 2004 омӯхтани забонҳои барномасозӣ QBasic, Pascal, Visual Basic оғоз мешаванд.

Мавқеи бахши «алгоритмҳои ва барномасозӣ» дар стандарти давлатии таҳсилоти соли 2011. Дар стандарти нав яке аз мафҳумҳои муҳимтарини курси информатика ва технологияи информатсионии мактабӣ мафҳуми алгоритм ба шумор мерафт.

Мувофиқи сохтори умумии таълими мактаб (ибтидоӣ, асосӣ ва касбӣ) имрӯз сохтори бисёрзинагии фанни «Информатика ва ТИК» сохта шуда истодааст. Курси ибтидоӣ (синфҳои 2-4) дар бисёр мактабҳо дар доираи дигар фанҳои таълимӣ ба таври интегралӣ омӯхта мешавад. Курси асосӣ (синфҳои 5—9) ва курси касбӣ (синфҳои 10—11) ҳамчун фанни алоҳида омӯхта мешавад.

Курси касбӣ барои омӯзиши асосҳои барномасозӣ таҳияи услуби объектии тафаккурро дар асоси омӯзиши забонҳои барномасозии ба объект нигаронидашуда дар бар мегирад. Вазифаи курси асосӣ аз омӯзиши асосҳои алгоритмҳои ва барномасозӣ аз он иборат аст, ки ба марҳилаи омодагӣ ба курси касбӣ гузаштан аст. Дар ин марҳила тафаккури алгоритмӣ, тафаккури фикрронии мантиқии хонандагон, инчунин ташаккули навъи амалиётии тафаккур имконпазир аст [1, 2, 3].

Мақсади асосии фан дар стандарти таҳсилоти муассисҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, ташаккул додани асосҳои тафаккури алгоритмӣ дар талаба мебошад. Қобилияти фикрронии алгоритмӣ ҳамчун қобилияти ҳалли масъалаҳои гуногун пайдошуда фаҳмида мешавад, ки нақшаи амалиро барои ба даст овардани натиҷаи дилхоҳ талаб мекунад. Барномасозӣ, инчунин, барои сабти алгоритмҳо пешниҳод карда мешавад. Тахмин карда мешавад, ки аз аввал кор бо алгоритмҳои компютер таъмин мекунад.

Дар сурати мавҷуд набудани заминаи дурусти техникӣ барои иҷрои корҳои алоҳидаи амалӣ, захираи вақти натиҷавӣ тавсия дода мешавад, ки аз забонҳои расмии блок-схемаҳои сохторӣ барои амиқтар омӯхтани бахши «Барномасозӣ» ё таҳияи малакаҳои корбарон бо воситаҳои асосии дастраси ТИК.

Ҳангоми омӯзиши забонҳои барномасозӣ ва таснифи онҳо, қоидаҳои муаррифии додаҳо ва қоидаҳои навиштани операторҳои асосӣ: дохилкунӣ, хоричкунӣ, бахшиш, шобаандӣ, даврӣ диққати махсус дода мешавад. Тахмин меравад, ки хонанда бояд чунин марҳилаҳои таҳияи барномасозиро донанд: алгоритмосозӣ – рамзгузорӣ – ислохкунӣ – санчиш.

Дар сатҳи касбӣ бояд малақаҳои сохтани объектҳои риёзии информатика, аз ҷумла формулаҳои мантиқӣ ва барномаҳоро бо забони расмӣ, ки тавсифи додашударо қонун мекунад, аз худ намояд; мувофиқи тавсифи онҳо бо забони барномасозӣ барномаҳо созад; абзорҳои маъмули қорбариро истифода барад ва онҳоро барои эҳтиёҷоти қорбар танзим кунед;

Хулоса. Стандарт иҷрои қорҳои амалиро дар мавзӯҳои зерин пешниҳод мекунад:

1. Таҳияи алгоритми (барнома) ҳаттӣ бо истифода аз функсияҳои математикӣ ҳангоми навиштани ифодаҳои арифметикӣ;

2. Тартиб додани алгоритми (барномаи) дорой оператори шоханок;

3. Тартиб додани алгоритми (барномаи) дорой оператори даврӣ;

4. Тартиб додани алгоритми (барномаи) дорой зербарномаҳо;

5. Таҳияи алгоритми (программа) қорқарди массиви якченака;

6. Тартиб додани алгоритме (барномае), ки барои ҳалли масъала истифодаи амалҳои мантиқиро талаб мекунад.

Дар амалия:

1. Таҳияи алгоритме (программа), ки маҷмуи вазифаҳоро бо истифода аз функсияҳои математикӣ барои навиштани ифодаҳои арифметикӣ, операторҳои шоханок ва даврӣ.

2. Таҳияи алгоритм (барнома) барои ҳалли масъалаи додашуда бо истифода аз алгоритмҳои ёрирасон, аз ҷумла алгоритмҳои қорқарди массиви якченака.

АДАБИЁТ

1. Қосимов И.Л. Асосҳои барномасозӣ дар Python 3.8 ва маҷмуи мисолу масъалаҳо. // Қосимов И.Л. /Васоити таълимӣ.–Душанбе, 2021.–160 с.
2. Хахаев И. А. Практикум по алгоритмизации и программированию на Python. — М.: Альт Линукс, 2010. — 126 с. (Библиотека ALT Linux).
3. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2018 [Захираи электронӣ] // URL://www. president.tj/node/10585 (санаи ҷустуҷӯ: 07.12.2023).
4. Абалуев, Р. Н. Интернет-технологии в образовании: Учебно-методическое пособие. Ч.3. [Текст] / Р.Н. Абалуев. – Тамбов, ТГТУ, 2002. – 136 с.
5. Блонский, П. П. Психология младшего школьника [Текст] / П.П. Блонский. – М., Воронеж: «МОДЭК», «МПСИ», 2006.
6. Попова С. А. Использование языка программирования Python для обучения школьников программированию в базовом курсе информатики и ИКТ. Выпускная квалификационная работа. С. А. Попова – Бийск, 2019.
7. Ткач С.С. Методические аспекты изучения раздела «Алгоритмизация и программирование» в современном школьном курсе информатики. Выпускная квалификационная работа. С.С. Ткач – Петрозаводск, 2014.
8. Карташова, Н. А. Python как основной язык программирования в средней школе / Н. А. Карташова. — Текст: непосредственный // Молодой ученый. — 2019. — № 5 (243). — С. 15-16. — URL: <https://moluch.ru/archive/243/56193/> (дата обращения: 20.12.2023).
9. Федорова Н.Е. Структура, содержание и методические подходы к преподаванию языка программирования Python в школе., МОУ Лицей №7 г. Солнечногорск, учитель, Fomina--Natalia@yandex.ru.
10. Косимова М.И. Компьютерный моделирование для решение некоторых сложных математических задач в языке программирование высокого уровня Python. / Косимов И.Л., Косимова М.И. // Материалы Международной научной конференции, посвящённой 75-летию ТНУ, 20-летию развития точных, естественных и математических наук 2020-2040 годы, 85-летию академика НАН Таджикистана Раджабова Н. – Душанбе 2023г. С94-97.
11. Косимова М.И. Амсилаи компютери шинохти нутқ дар забони барномасозии сатҳи баланд Python 3.11. / Косимов И.Л., Косимова М.И.// Маъводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ дар мавзӯи «Таҳлили компютери масъалаҳои илм ва технология», бахшида ба «солҳои 2020-2040 элон гардидани 20-солаи

омӯзиш ва рушди илмҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи маориф» ва «75-солагии ДМТ». – Душанбе -2023с. 81-85С.

ЗАБОНҲОИ БАРНОМАСОЗӢ ДАР БАРНОМАИ ТАЪЛИМИИ ФАНИИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ИТТИЛОӢИИ СТАНДАРТИ ДАВЛАТИИ ТАЪЛИМ

Омӯзиши алгоритмҳои шартӣ ва забонҳои барномасозии сатҳи баланд чузӣи ҷудонашавандаи илми информатика ва технологияҳои иттилоотӣ иртиботӣ мебошад. Барномасозӣ тафаккури мантиқӣ ва тафаккури алгоритмосозии хонандагонро инкишоф медиҳад. Омӯзиши барномасозӣ - қисми бештари таҳияшудаи методикаи таълими информатика мебошад, зеро он таърихи дуру дароз дорад. Солҳои аввали ҷорӣ шудани информатика ҳамчун фанни ҳатмӣ дар мактаб, мактаббачагон асосан барномасозиро меомӯхтанд. Аз ҳамин сабаб, барои омӯзиши забонҳои барномасозӣ микдори зиёди дастурҳои методӣ ва барномаҳои таълимӣ мавҷуданд.

КАЛИДВОЖАҲО: алгоритм, нақшаи таълимӣ, забонҳои барномасозӣ, Python, сатҳи баланд, барнома, оператор, оператори шартӣ.

ЯЗЫКИ ПРОГРАММИРОВАНИЯ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ПРОГРАММЕ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ГОСУДАРСТВЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Изучение условных алгоритмов и языков программирования высокого уровня является неотъемлемой частью информатики и информационно-коммуникационных технологий. Программирование развивает логическое и алгоритмическое мышление учащихся. Обучение программированию является наиболее развитой частью методики преподавания информатики, поскольку оно имеет долгую историю. В первые годы, когда информатика была введена в качестве обязательного предмета в школе, школьники в основном изучали программирование. По этой причине существует множество учебных пособий и программ обучения для изучения языков программирования.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: алгоритм, учебная программа, языки программирования, Python, высокий уровень, программа, оператор, условный оператор.

PROGRAMMING LANGUAGES IN THE EDUCATIONAL PROGRAM OF INFORMATION TECHNOLOGY OF PUBLIC EDUCATION

The study of conditional algorithms and high-level programming languages is an integral part of computer science and information and communication technologies. Programming develops logical and algorithmic thinking of students. Teaching programming is the most developed part of the methodology of teaching computer science, since it has a long history. In the early years, when computer science was introduced as a compulsory subject in school, schoolchildren mainly studied programming. For this reason, there are many teaching aids and training programs for learning programming languages.

KEYWORDS: algorithm, curriculum, programming languages, Python, high level, program, operator, conditional operator.

Маълумот дар бораи муаллифон: *Ёров Мехрдод Раҳматуллоевич* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои техникӣ, дотсенти кафедраи информатика. **Суроға:** Тоҷикистон, 7340025, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 17. Телефон: (+992) 933055003. E-mail: yorov.mehrdod@gmail.com

Қосимова Мафтунна Исмоиловна – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистрант. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: (+992) 809707099.

Сведения об авторах: *Ёров Мехрдод Раҳматуллоевич* – Таджикский национальный университет, кандидат технических наук, доцент кафедры информатики. **Адрес:** Таджикистон, 7340025, г. Душанбе, проспект. Рӯдакӣ, 17. Телефон: (+992) 933055003. E-mail: yorov.mehrdod@gmail.com

Қосимова Мафтунна Исмоиловна – Таджикский национальный университет, магистрант. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) 888-99-02-71.

Information about the authors: *Yorov Mehrdod Rakhmatulloevich* - Tajik National University, Candidate of Technical Sciences, Associate Professor of the Department of Informatics. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: (+992) 933055003. E-mail: yorov.mehrdod@gmail.com

Kosimova Maftuna Ismoilovna -Tajik National University, master`s student. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: (+992) 888-99-02-71.

ИСТОРИЯ НЕЙРОННЫХ СЕТЕЙ

Шавкатзода Г.

Худжандский государственный университет имени академика Б.Гафурова

Изучению человеческого мозга - тысячи лет. С появлением современной электроники, начались попытки аппаратного воспроизведения процесса мышления. Первый шаг был сделан в 1943 г. с выходом статьи нейрофизиолога Уоррена Маккалоха (Warren McCulloch) и математика Уолтера Питтса (Walter Pitts) про работу искусственных нейронов и представления модели нейронной сети на электрических схемах.

1949 г. - опубликована книга Дональда Хебба (Donald Hebb) "Организация поведения", где исследована проблематика настройки синаптических связей между нейронами.

1950-е гг. - появляются программные модели искусственных нейросетей. Первые работы проведены Натаниелом Рочестером (Nathaniel Rochester) из исследовательской лаборатории ИВМ. И хотя дальнейшие реализации были успешными, эта модель потерпела неудачу, поскольку бурный рост традиционных вычислений оставил в тени нейронные исследования.

1956 г. - Дартмутский исследовательский институт искусственного интеллекта обеспечил подъем искусственного интеллекта, в частности, нейронных сетей. Стимулирование исследований искусственного интеллекта разделилось на два направления: промышленные применения систем искусственного интеллекта (экспертные системы) и моделирование мозга.

1958 г. - Джон фон Нейман (John von Neumann) предложил имитацию простых функций нейронов с использованием вакуумных трубок.

1959 г. - Бернард Видроу (Bernard Widrow) и Марсиан Хофф (Marcian Hoff) разработали модели ADALINE и MADALINE (Множественные Адаптивные Линейные Элементы (Multiple ADaptive LINEar Elements)). MADALINE действовала, как адаптивный фильтр, устраняющий эхо на телефонных линиях. Эта нейросеть до сих пор в коммерческом использовании.

Нейробиолог Фрэнк Розенблатт (Frank Rosenblatt) начал работу над перцептроном. Однослойный перцептрон был построен аппаратно и считается классической нейросетью. Тогда перцептрон использовался для классификации входных сигналов в один из двух классов. К сожалению, однослойный перцептрон был ограниченным и подвергся критике в 1969 г., в книге Марвина Мински (Marvin Minsky) и Сеймура Пейперта (Seymour Papert) "Перцептроны".

Ранние успехи, способствовали преувеличению потенциала нейронных сетей, в частности в свете ограниченной на те времена электроники. Чрезмерное ожидание, процветающее в академическом и техническом мире, заразило общую литературу этого времени. Опасение, что эффект "мыслящей машины" отразится на человеке все время подогревалось писателями, в частности, серия книг Азимова про роботов показала последствия на моральных ценностях человека, в случае возможности интеллектуальных роботов выполнять функции человека.

Эти опасения, объединенные с невыполненными обещаниями, вызвали множество разочарований специалистов, подвергших критике исследования нейронных сетей. Результатом было прекращение финансирования. Период спада продолжался до 80-х годов.

1982 г. - к возрождению интереса привело несколько событий. Джон Хопфилд (John Hopfield) представил статью в национальную Академию Наук США. Подход Хопфилда показал возможности моделирования нейронных сетей на принципе новой архитектуры.

В то же время в Киото (Япония) состоялась Объединенная американско-японская конференция по нейронным сетям, которые объявили достижением пятой генерации. Американские периодические издания подняли эту историю, акцентируя, что США могут остаться позади, что привело к росту финансирования в области нейросетей.

С 1985 г. Американский Институт Физики начал ежегодные встречи - "Нейронные сети для вычислений".

1989 г. - на встрече "Нейронные сети для обороны" Бернард Видров сообщил аудитории о начале четвертой мировой войны, где полем боя являются мировые рынки и производства.

1990 г. - Департамент программ инновационных исследований защиты малого бизнеса назвал 16 основных и 13 дополнительных тем, где возможно использование нейронных сетей.

Сегодня, обсуждение нейронных сетей происходит везде. Перспектива их использования кажется довольно яркой, в свете решения нетрадиционных проблем и является ключом к целой технологии. На данное время большинство разработок нейронных сетей принципиально работающие, но могут существовать процессорные ограничения. Исследования направлены на программные и аппаратные реализации нейросетей. Компании работают над созданием трех типов нейросетей: цифровых, аналоговых и оптических, которые обещают быть волной близкого будущего.

Аналогия с мозгом. Точная работа мозга человека - все еще тайна. Тем не менее, некоторые аспекты этого удивительного процессора известны. Базовым элементом мозга человека являются специфические клетки, известные как нейроны, способные запоминать, думать и применять предыдущий опыт к каждому действию, что отличает их от остальных клеток тела.

Кора головного мозга человека является плоской, образованной из нейронов поверхностью, толщиной от 2 до 3 мм площадью около 2200 см², что вдвое превышает площадь поверхности стандартной клавиатуры. Кора головного мозга содержит около 10¹¹ нейронов, что приблизительно равно числу звезд Млечного пути. Каждый нейрон связан с 10³ - 10⁴ другими нейронами. В целом мозг человека имеет приблизительно от 10¹⁴ до 10¹⁵ взаимосвязей.

Сила человеческого ума зависит от числа базовых компонент, многообразия соединений между ними, а также от генетического программирования и обучения.

Индивидуальный нейрон является сложным, имеет свои составляющие, подсистемы и механизмы управления и передает информацию через большое количество электрохимических связей. Насчитывают около сотни разных классов нейронов. Вместе нейроны и соединения между ними формируют недвоичный, нестойкий и несинхронный процесс, отличающийся от процесса вычислений традиционных компьютеров. Искусственные нейросети моделируют лишь главные элементы сложного мозга, вдохновляющие ученых и разработчиков к новым путям решения проблемы.

Биологический нейрон. Нейрон (нервная клетка) является особой биологической клеткой, которая обрабатывает информацию. Она состоит из тела клетки - сомы (soma), и двух типов внешних древовидных ответвлений: аксона (axon) и дендритов (dendrites). Тело клетки содержит ядро (nucleus), которое содержит информацию о наследственных свойствах нейрона, и плазму, обладающую молекулярными средствами для производства необходимых нейрону материалов. Нейрон получает сигналы (импульсы) от других нейронов через дендриты (приемники) и передает сигналы, сгенерированные телом клетки, вдоль аксона (передатчика), который в конце разветвляется на волокна (strands). На окончаниях волокон находятся синапсы (synapses) [3].

Синапс является элементарной структурой и функциональным узлом между двумя нейронами (волокно аксона одного нейрона и дендрит другого). Когда импульс достигает синаптического окончания, высвобождаются определенные химические вещества, называемые нейротрансмиттерами. Нейротрансмиттеры проходят через синаптическую щель и, в зависимости от типа синапса, возбуждают или тормозят способность нейрона-приемника генерировать электрические импульсы. Результативность синапса настраивается проходящими через него сигналами, поэтому синапсы обучаются в зависимости от активности процессов, в которых они участвуют. Эта зависимость от предыстории действует как память, которая, возможно, отвечает за память человека. Нейроны способны запоминать, думать и применять предыдущий опыт к каждому действию, что отличает их от других клеток тела. Нейроны взаимодействуют с помощью короткой серии импульсов. Сообщение передается с помощью частотно-импульсной модуляции.

Последние экспериментальные исследования доказывают, что биологические нейроны структурно сложнее, чем упрощенное объяснение существующих искусственных нейронов,

которые являются элементами современных искусственных нейронных сетей. Поскольку нейрофизиология предоставляет ученым расширенное понимание действия нейронов, а технология вычислений постоянно совершенствуется, разработчики сетей имеют неограниченное пространство для улучшения моделей биологического мозга.

Искусственный нейрон. История создания искусственных нейронов уходит своими корнями в 1943 год, когда шотландец МакКаллок и англичанин Питтс создали теорию формальных нейросетей, а через пятнадцать лет Розенблатт изобрёл искусственный нейрон (перцептрон), который впоследствии и лёг в основу нейрокомпьютера.

Несмотря на существенные различия, отдельные типы нейронных сетей обладают несколькими общими чертами.

Во-первых, основу каждой нейросети составляют относительно простые, в большинстве случаев – однотипные, элементы (ячейки), имитирующие работу нейронов мозга. Далее под нейроном будет подразумеваться искусственный нейрон, то есть ячейка нейросети. Каждый нейрон характеризуется своим текущим состоянием по аналогии с нервными клетками головного мозга, которые могут быть возбуждены или заторможены. Он обладает группой синапсов – однонаправленных входных связей, соединенных с выходами других нейронов, а также имеет аксон – выходную связь данного нейрона, с которой сигнал (возбуждения или торможения) поступает на синапсы следующих нейронов. Общий вид нейрона приведен на рисунке 2. Каждый синапс характеризуется величиной синаптической связи или ее весом w_i , который по физическому смыслу эквивалентен электрической проводимости.

Выбор структуры нейросети осуществляется в соответствии с особенностями и сложностью задачи. Для решения некоторых отдельных типов задач уже существуют оптимальные, на сегодняшний день, конфигурации, описанные, например, в [2], [3], [4]. Если же задача не может быть сведена ни к одному из известных типов, разработчику приходится решать сложную проблему синтеза новой конфигурации. При этом он руководствуется несколькими основополагающими принципами: возможности сети возрастают с увеличением числа ячеек и плотности связей между ними и числом выделенных слоев; введение обратных связей наряду с увеличением возможностей сети поднимает вопрос о ее динамической устойчивости; сложность алгоритмов функционирования сети (в том числе, например, введение нескольких типов синапсов – возбуждающих, тормозящих и др.) также способствует усилению мощи нейросети. Вопрос о необходимых и достаточных свойствах сети для решения того или иного рода задач представляет собой целое направление нейрокомпьютерной науки. Так как проблема синтеза нейронной сети сильно зависит от решаемой задачи, дать общие подробные рекомендации затруднительно. В большинстве случаев оптимальный вариант получается на основе интуитивного подбора.

Очевидно, что процесс функционирования нейросети, то есть сущность действий, которые она способна выполнять, зависит от величин синаптических связей, поэтому, задавшись определенной структурой, отвечающей какой-либо задаче, разработчик сети должен найти оптимальные значения всех переменных весовых коэффициентов (некоторые синаптические связи могут быть постоянными).

Этот этап называется обучением нейросети, и от того, насколько качественно он будет выполнен, зависит способность сети решать поставленные перед ней проблемы во время эксплуатации. На этапе обучения кроме параметра качества подбора весов важную роль играет время обучения. Как правило, эти два параметра связаны обратной зависимостью и их приходится выбирать на основе компромисса.

Обучение нейронной сети может вестись с учителем или без него. В первом случае сети предъявляются значения как входных, так и желательных выходных сигналов, и она по некоторому внутреннему алгоритму подстраивает веса своих синаптических связей. Во втором случае выходы нейросети формируются самостоятельно, а веса изменяются по алгоритму, учитывающему только входные и производные от них сигналы.

Существует великое множество различных алгоритмов обучения, которые делятся на два больших класса: детерминистские и стохастические. В первом из них подстройка весов представляет собой жесткую последовательность действий, во втором – она производится на основе действий, подчиняющихся некоторому случайному процессу.

Обучение искусственных нейронных сетей. Обучить нейронную сеть - значит, сообщить ей, чего мы от нее добиваемся. Этот процесс очень похож на обучение ребенка алфавиту. Показав ребенку изображение буквы "А", мы спрашиваем его: "Какая это буква?" Если ответ неверен, мы сообщаем ребенку тот ответ, который мы хотели бы от него получить: "Это буква А". Ребенок запоминает этот пример вместе с верным ответом, то есть в его памяти происходят некоторые изменения в нужном направлении. Мы будем повторять процесс предъявления букв снова и снова до тех пор, когда все 33 буквы будут твердо запомнены. Такой процесс называют "обучение с учителем".

При обучении нейронной сети мы действуем совершенно аналогично. У нас имеется некоторая база данных, содержащая примеры (набор рукописных изображений букв). Предъявляя изображение буквы "А" на вход нейронной сети, мы получаем от нее некоторый ответ, не обязательно верный. Нам известен и верный (желаемый) ответ - в данном случае нам хотелось бы, чтобы на выходе нейронной сети с меткой "А" уровень сигнала был максимален. Обычно в качестве желаемого выхода в задаче классификации берут набор (1, 0, 0, ...), где 1 стоит на выходе с меткой "А", а 0 - на всех остальных выходах. Вычисляя разность между желаемым ответом и реальным ответом сети, мы получаем 33 числа - *вектор ошибки*. Алгоритм обратного распространения ошибки - это набор формул, который позволяет по вектору ошибки вычислить требуемые поправки для весов нейронной сети. Одну и ту же букву (а также различные изображения одной и той же буквы) мы можем предъявлять нейронной сети много раз. В этом смысле обучение скорее напоминает повторение упражнений в спорте - тренировку.

Оказывается, что после многократного предъявления примеров веса нейронной сети стабилизируются, причем нейронная сеть дает правильные ответы на все (или почти все) примеры из базы данных. В таком случае говорят, что "нейронная сеть выучила все примеры", "нейронная сеть обучена", или "нейронная сеть натренирована". В программных реализациях можно видеть, что в процессе обучения величина ошибки (сумма квадратов ошибок по всем выходам) постепенно уменьшается. Когда величина ошибки достигает нуля или приемлемого малого уровня, тренировку останавливают, а полученную нейронную сеть считают натренированной и готовой к применению на новых данных.

Важно отметить, что вся информация, которую нейронная сеть имеет о задаче, содержится в наборе примеров. Поэтому качество обучения нейронной сети напрямую зависит от количества примеров в обучающей выборке, а также от того, насколько полно эти примеры описывают данную задачу. Так, например, бессмысленно использовать нейронную сеть для предсказания финансового кризиса, если в обучающей выборке кризисов не представлено. Считается, что для полноценной тренировки нейронной сети требуется хотя бы несколько десятков (а лучше сотен) примеров.

Обучение нейронных сетей - сложный и наукоемкий процесс. Алгоритмы обучения нейронных сетей имеют различные параметры и настройки, для управления которыми требуется понимание их влияния.

ЛИТЕРАТУРА

1. http://www.module.ru/files/un_neuron_net.pdf
2. <http://www.neuroproject.ru/neuro.htm>
3. <http://www.orc.ru/~stasson/neurox.html#articles>
4. Цикл статей: «нейронные сети: основные положения», С.Короткий
5. <http://mechanoid.narod.ru/nns/base>
6. Основные модели и методы теории искусственных нейронных сетей, Борисов Е. С., 19 октября 2005 г.

ТАЪРИХИ ШАБАКАҲОИ НЕЙРОНӢ

Дар мақола муаллиф таърихи шабакаҳои нейронӣ ва омӯзиши онҳоро баррасӣ мекунад. Бояд қайд кард, ки тамоми маълумотро, ки шабакаҳои нейронӣ дар худ доранд, дар маҷмуаи мисолҳо мавҷуд аст. Аз ин сабаб сифати омӯзиши шабакаҳои нейронӣ бевосита аз теъдоди мисолҳо ва то чи дараҷа ин мисолҳо масъаларо тавсиф мекунад, вобаста аст. Масалан, истифодаи шабакаи нейрон барои пешгӯии бухрони молиявӣ бефоида аст, агар бухронҳо дар маҷмуи омӯзиш муаррифӣ нашаванд. Гумон меравад, ки барои пурра омӯзонидани шабакаи нейронӣ ҳадди ақал дахҳо (ё беҳтараш садҳо) мисол лозим аст. Омӯзиши шабакаҳои нейронӣ як раванди мураккаб ва доништалаб аст. Алгоритмҳои омӯзиши шабакаи нейронӣ дорои параметрҳо ва танзимоти гуногун мебошанд, ки идоракунии онҳо фаҳмиши таъсири онҳоро талаб мекунад.

КАЛИДВОЖАҲО: таърихи шабакаҳои нейронӣ, омӯзиши шабакаи нейронӣ, сифати омӯзиши шабакаи нейронӣ.

ИСТОРИЯ НЕЙРОННЫХ СЕТЕЙ

В статье автором рассматривается история нейронных сетей и их обучение. Важно отметить, что вся информация, которую нейронная сеть имеет о задаче, содержится в наборе примеров. Поэтому качество обучения нейронной сети напрямую зависит от количества примеров в обучающей выборке, а также от того, насколько полно эти примеры описывают данную задачу. Так, например, бессмысленно использовать нейронную сеть для предсказания финансового кризиса, если в обучающей выборке кризисов не представлено. Считается, что для полноценной тренировки нейронной сети требуется хотя бы несколько десятков (а лучше сотен) примеров. Обучение нейронных сетей - сложный и наукоемкий процесс. Алгоритмы обучения нейронных сетей имеют различные параметры и настройки, для управления которыми требуется понимание их влияния.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: история нейронных сетей, обучение нейронных сетей, качество обучения нейронной сети.

HISTORY OF NEURAL NETWORKS

In the article, the author examines the history of neural networks and their training. It is important to note that all the information that a neural network has about a problem is contained in a set of examples. Therefore, the quality of neural network training directly depends on the number of examples in the training set, as well as on how completely these examples describe the given task. For example, it is pointless to use a neural network to predict a financial crisis if crises are not represented in the training set. It is believed that to fully train a neural network, at least several dozen (or better yet hundreds) of examples are required. Training neural networks is a complex and knowledge-intensive process. Neural network training algorithms have various parameters and settings, the management of which requires an understanding of their influence.

KEYWORDS: history of neural networks, neural network training, quality of neural network training.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Шавкатзода Гулрухсор* – Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б. Гафуров, магистранти факултети математика. **Суроға:** 735700, ш. Хучанд, Худжандский государственный университет имени академика Б. Гафурова, Чумхурии Тоҷикистон, гузар. Мавлонбеков, 1. Телефон: **976-07-57-52**.

Сведения об авторе: *Шавкатзода Гулрухсор* - Худжандский государственный университет имени академика Б. Гафурова, магистрант факультета математики. **Адрес:** 735700, г. Худжанд. Республика Таджикистан, проезд Мавлонбекова, 1. Телефон: **976-07-57-52**.

Information about the author: *Shavkatzoda Gulrukhsor* - Khujand State University named after academician B. Gafurov, master's student of the Faculty of Mathematics. **Address:** 735700, Khujand. Republic of Tajikistan, Mavlonbekova passage, 1. Phone: **976-07-57-52**.

ХИЗМАТРАСОНИҲОИ ИНТЕРНЕТӢ

Тағоев Ш.Х., Наимов Н.М., Раҳмонова Ф.А.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Муҳтаво. Хизматрасониҳои интернетӣ ба ҷузъи ҷудонашавандаи ҷомеаи муосир табдил ёфта, аз замони пайдоиши худ рушди назаррасро аз сар гузаронидаанд. Имрӯз, онҳо на танҳо ҳаёти ҳаррӯзаро сода менамоянд, балки навоариҳоро дар соҳаҳои гуногун ба вучуд оварда, малакаҳои эҷодии истифодабарандгонро рушд медиҳанд.

Имрӯз, ки рақамисозӣ ва гузариш ба низоми Ҳукумати электронӣ ҳадафи ягонаи тамоми шаклҳои давлатдорӣ гаштааст, хизматрасониҳои интернетиро ҳамчун ҷузъи муҳимтарин дар ин самт арзёбӣ намудан мумкин аст. Хизматрасониҳои интернетӣ дар қонеъ кардани ниёзҳои мо ва таъмини зиндагии бароҳат нақши калидӣ мебозанд. Сектор пайваста дар таҳаввул ва тағйирот қарор дорад, ки ба ниёзҳои корбарон ва навоариҳои технологӣ асос ёфтааст.

Хизматрасониҳои интернетӣ ин намуди хизматрасониҳои мебошанд, ки тавассути интернет пешниҳод карда мешаванд. Инҳо метавонанд доираи васеи фаъолиятҳоро дар бар гиранд, аз машваратҳои онлайн ва курсҳои таълимӣ то маркетинги интернетӣ, роёниши абрӣ ва тичорати электронӣ. Хизматҳои интернетӣ ба истифодаи технологияҳои шабакавӣ барои таъмини иттилоот, иртиботот ва коркарди додаҳо ба корбарони дурдаст асос ёфтаанд. Масалан, шабакаҳои иҷтимоӣ, ниғадорӣ абрӣ, платформаҳои омӯзишии онлайн, хостинги веб ва платформаҳои савдои онлайн ҳама намунаҳои хизматҳои интернетӣ мебошанд, ки мо дар ҳаёти ҳаррӯзаи худ истифода мебарем [3-5].

Дар аввали солҳои 1990-ум аввалин хизматрасониҳои интернетӣ дар шакли оддӣ ба монанди почтаи электронӣ ва воситаҳои ҷустуҷӯӣ ва амсоли инҳо мавриди истифода қарор гирифта буд. Бо пешрафти технология, имкониятҳои нав, аз ҷумла бонқдорӣ онлайнӣ, хариди онлайн ва платформаҳои фароғатии гуногун пайдо шуданд.

Бояд қайд намуд, ки технологияҳои интернетӣ ба ҷузъи асосӣ ва ҷудонашавандаи ҳаёти имрӯзаи мо дар ҷаҳони муосир табдил ёфт, онҳо ба тамоми соҳаҳои фаъолияти инсон, аз муошират ва фароғат то тичорат ва таҳсилот ворид мешаванд. Ин технологияҳо на танҳо имкониятҳои нав, балки дар ҷомеа, иқтисодиёт ва фарҳанг дигаргуниҳои назаррас ба вучуд меоранд. Ҷанбаҳои асосии технологияҳои интернетӣ ва таъсири онҳо ба ҷаҳони муосир инҳоянд [1,5,8].

Муошират ва иртибот: Интернет доираи васеи имкониятҳои муоширатро фароҳам меорад. Почтаи электронӣ, паёмҳои фаврӣ, шабакаҳои иҷтимоӣ, видеоконфернс ва ғайра, ки ҳамаи ин муоширати байни одамонро зуд, қулай ва қариб дар тамоми ҷаҳон дастрас мегардонад. Одамон метавонанд дар як вақт, ҳатто дар қитъаҳои гуногун мубодилаи иттилоот ташкил намоянд.

Дастрасии иттилоот: Интернет манбаи беҳири иттилоот дар ҳама гуна самтҳо буда, истифодабарандагон метавонанд ба ахбор, корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ, маводҳои таълимӣ ва ғайра дастрасӣ пайдо кунанд. Ин раванд ба таҳсилот ва худомӯзӣ мусоидат намуда, тафаккури маърифатии шаҳрвандонро рушд медиҳад.

Тичорати электронӣ: Интернет ба муҳаррики асосии рушди тичорати электронӣ табдил ёфтааст. Интернет имкон медиҳад, то молу маҳсулотҳо ва хизматрасониҳои тичоратӣ бо таври онлайн роҳандозӣ шуда, ба истеъмолкунандагон бароҳати харидани ҳама маҳсулотҳоро фароҳам оранд. Яъне, тавассути интернет ҷуғрофияи бозорро васеъ намудан мумкин аст, ки ин ҳолат ба рушди тичорат мусоидат мекунад.

Технологияҳои абрӣ: Дар даҳсолаҳои охир технологияҳои абрӣ омили асосии рушди хизматрасониҳои интернетӣ гардиданд. Ниғадорӣ додаҳои абрӣ ва ҳалли нармафзор ба корбарон имкон медиҳад, то ки иттилоотро дар вақти дилхоҳ ва дар ҳама ҷо нигоҳ дошта,

коркард ва мубодила намояд. Ин ҳолат дастрасии универсалиро ба манбаи додаҳо ва захираҳо таъмин мекунад.

Бо пайдоиши шабакаҳои иҷтимоӣ, хизматҳои интернетӣ як чӯзӣ чудонашавандаи ҳаёти ҳаррӯзаи мо табдил ёфтанд. Платформаҳо аз қабилӣ Facebook, Twitter, Instagram ва LinkedIn тарзи муошират ва мубодилаи иттилоотро дигаргун сохта, миллионҳо одамонро дар саросари ҷаҳон мепайвандад [1-5,12,13].

Яке аз самтҳои хеле муҳим ва татбиқии хизматрасониҳои интернетиро дар самти маркетинг метавон арзёбӣ намуд. Зеро қариб тамоми ҷанбаҳои фаъолияти маркетингии бисёр корхонаҳо имрӯз истифодаи интернетро дар бар мегирад ва нақши он пайвасти меафзояд. Воситаҳои анъанавии маркетинг, ки дар интернет истифода мешаванд, самараноктар шуда истодаанд ва интернет ба тичорат имкониятҳои навро барои барқарор ва нигоҳ доштани робита бо шарикон, дарёфти иттилооти зарурӣ ва тичорати электронӣ фароҳам меорад.

Ҳадафи мавзӯи таҳқиқотии мо ҳам ба ҳамин масъала, яъне ба масъалаи омӯзиши хизматрасониҳои интернетӣ, ки саросари саёрро фаро гирифтаанд, бахшида шудааст. Имрӯз ҳатто дар як шаҳри хурд, корхонаҳо вебсайти худро ҳамчун чизе, ки салоҳияти ширкатҳои бузург аст, қабул намекунад. Ҳар як корхона, новобаста аз соҳа, шакли моликият, ҳаҷм ва хусусиятҳои дигар, қодир аст, ки на танҳо ба интернет дастрасӣ пайдо кунад, балки дар он ҷо муваффақият ба даст орад.

Бояд тазаққур дод, ки технологияҳои интернетӣ дар доираи фаъолияти инсонӣ як чӯзӣ муҳим ҳисобида шуда, дар заминаи он тамоми шаклҳои хизматрасониро роҳандозӣ намудан мумкин аст. Вақтҳои охир дар бораи истифодаи имкониятҳои интернет дар тичорат ҳарчи бештар сухан меравад. Самти асосие, ки банақшагирии ВАО ва сиёсати гузаронидани маъракаҳои таблиғотиро дар интернет муайян мекунад, ҳамааш ба хизматрасониҳои интернетӣ вобастагӣ дорад.

Мафҳуми «Хизматрасониҳои интернетӣ» дар охири асри 20 маъмул гашта, имрӯз саросари оламро фаро гирифтаанд. Бояд қайд намуд, ки зеро ин мафҳум андешаҳо гуногунранг буда, садҳо намуди хизматрасониҳои интернетиро мисол овардан мумкин аст. Аз ин рӯ, метавонем баъзе аз хизматрасониҳои интернетиро, ки бештар маъмул гаштаанд, дар намуди блокнақшаи расми 1 пешниҳод намоем [2,9,14].

Расми 1 – Таснифоти хизматрасониҳои интернетӣ

Мағозаҳои электронӣ. Имрӯз яке аз самтҳои муҳимми тиҷорати электронӣ мағозаҳои электронӣ ба ҳисоб мераванд, ки онҳо дар заминаи шабакаи умумиҷаҳонии интернет роҳандозӣ карда шудаанд. Мағозаҳои электронӣ, ки ҳамчун мағозаҳои интернетӣ маълуманд, платформаҳои виртуалие мебошанд, ки истеъмолкунандагон метавонанд бо таври онлайн мол ё дигар намуди хизматрасониҳоро истифода намоянд. Онҳо ба мағозаҳои анъанавии алтернативӣ буда, ба корбарон имкон медиҳанд, ки бидуни тарқ кардани хонашон тариқи онлайн маҳсулотҳоро харидорӣ кунанд. Мағозаҳои электронӣ маъмулан доираи васеи маҳсулот ва хизматҳоро пешниҳод мекунанд, аз либос, электроника ва асбобҳои маишӣ то молҳои рақамӣ, китобҳо, хизматрасонии интиқол ва ғайра. Ҳар як маҳсулот ё хизмат одатан бо тавсифи муфассал, тасвирҳо ва баъзан баррасиҳои муштарӣни дигар ҳамроҳ карда мешавад.

Браузерҳо (ё браузерҳои интернетӣ) нармафзоре мебошанд, ки барои дидани маълумот дар интернет истифода мешаванд. Онҳо ба корбар интерфейси дастрасӣ ба веб-саҳифаҳо, инчунин барои муошират бо хизматҳо ва замимаҳои гуногуни онлайнро фароҳам меоранд. Браузерҳо ба шумо имкон медиҳанд, ки дар як вақт ҷадвалҳо ё равзанаҳоро истифода намуда, то саҳифаҳои сершумори вебро тамошо намоед. Браузерҳо қобилияти захира кардани амалиётҳои истифодашударо барои дастрасии зуд ба сомонаҳо таъмин намуда,

идоракунии парвандаҳо ва амнияти корбаронро ҳангоми кушодани саҳифаҳои интернетӣ таъмин мекунанд. Баъзе аз браузерҳои маъмултарин иборатанд аз Google Chrome, Mozilla Firefox, Safari, Microsoft Edge ва Opera.

Почтаи электронӣ як системаи табодули паёмҳо ва маълумот тавассути шабакаи интернет мебошад. Он ба корбарон имкон медиҳад, ки паёмҳои матнӣ, парвандаҳо, тасвирҳо ва ҳуччатҳоро бо истифода аз суроғаҳои почтаи электронӣ ирсол ва қабул кунанд. Почтаи электронӣ барои мақсадҳои шахсӣ ва тиҷоратӣ, барои муошират, мубодилаи иттилоот, ҳамохангсозии лоиҳа ва ғайра васеъ истифода мешавад. Провайдерҳои маъмули почтаи электронӣ инҳоянд: Gmail, Outlook, Yahoo Mail.

Ҳамёни электронӣ ё хидмати пардохти электронӣ, як системаи рақамӣ барои нигоҳ доштани маблағ ва анҷом додани пардохтҳои электронӣ тавассути интернет мебошад. Одатан, ҳамёнҳои электронӣ имкони пайвасти кардани суратҳисоби бонкӣ ё корти кредитии шуморо ба системаи пардохти онлайн фароҳам меоранд, ки пас аз он корбар метавонад пардохтҳоро анҷом диҳад ва маблағро онлайн интиқол диҳад. Ҳамёнҳои электронӣ, инчунин, метавонанд барои қабули пардохтҳо, анҷом додани транзаксияҳои онлайн дар вебсайтҳо ва барномаҳои мобилӣ ва идоракунии молия, аз ҷумла дидани таърихи транзаксия ва тафтиши тавозун истифода шаванд. Намунаҳои маъмули ҳамёнҳои электрони инҳоянд: PayPal, Apple Pay, Google Pay, Skrill, WebMoney ва ғайра.

Порталҳои давлатӣ веб-платформаҳои мебошанд, ки аз ҷониби мақомоти давлатӣ бо мақсади расонидани иттилоот ва хизматрасонӣ ба шаҳрвандон, соҳибкорон ва дигар ҷонибҳои манфиатдор сохта шудаанд. Онҳо одатан дастрасиро ба намудҳои гуногуни иттилоот, аз қабилӣ ахбор, қонунгузорӣ, омор, захираҳои муфид ва тафсилоти тамос барои мақомоти давлатӣ таъмин мекунанд. Порталҳои давлатӣ, инчунин, метавонанд хидматҳои электрони давлатиро, аз қабилӣ бақайдгирии соҳибкорӣ, пардохти андозҳо, гирифтани ҳуччатҳо ва иҷозатномаҳо, пешниҳоди аризаҳо ва ғайра пешниҳод кунанд. Онҳо роҳи кулай ва муассири ҳамкориҳои шаҳрвандон бо мақомоти давлатӣ, коҳиши бори бюрократӣ ва афзоиши дастрасии хизматрасониҳо фароҳам меоранд.

Яндекс-хизматрасонӣ платформаи онлайнӣ аз ҷониби Яндекс пешниҳодшуда мебошад, ки намудҳои гуногуни хидматҳои провайдерҳо ва мутахассисонро дар соҳаҳои гуногуни фаъолият муттаҳид мекунанд. Дар платформаи Яндекс-хизматрасонӣ корбарон метавонанд хидматҳои гуногунро, аз қабилӣ корҳои таъмирӣ, сохтмон, тозакунии манзил, омӯзиш, мураббигӣ, зебӣ ва саломатӣ, хизматрасонии нақлиётӣ, хизматрасонии тарҷума ва ғайраро пайдо ва фармоиш диҳанд [1-10].

Портали мусиқӣ вебсайт ё платформаи онлайн аст, ки дастрасӣ ба мундариҷаи мусиқӣ, аз қабилӣ сабтҳои аудио, клипҳои видеоӣ, албомҳо, рӯйхатҳои мусиқӣ ва дигар захираҳои мусиқиро фароҳам меорад. Ин порталҳо одатан интиҳоби васеи мусиқӣ аз жанрҳо ва рассомони гуногун, инчунин хусусиятҳо ва хидматҳои гуногунро барои гӯш кардани кулай ва кашф кардани мусиқии нав пешниҳод мекунанд. Функсияҳои порталҳои мусиқӣ метавонанд имкониятҳои зеринро дарбар гиранд:

–*мусиқиро онлайн гӯш кардан*: истифодабарандагон метавонанд мусиқиро мустақиман аз вебсайт ё барнома бидуни зеркашии он ба дастгоҳи худ гӯш кунанд;

–*эҷод ва захира кардани рӯйхати навозиш*: истифодабарандагон метавонанд аз сурудҳои дӯстдоштаи худ рӯйхати навозишҳои худро эҷод кунанд ё интиҳобҳои тайёрро истифода баранд ва онҳоро барои гӯш кардани дертар захира кунанд;

–*тавсияҳо ва фардӣсозӣ*: порталҳо тавсияҳои фардӣ мусиқиро дар асоси афзалиятҳои корбар пешниҳод мекунанд.

Низомҳои ҷустуҷӯ як воситаи онлайнӣ буда, барои ҷустуҷӯи маълумот дар шабакаи интернет пешбинӣ шудаанд. Онҳо ба корбарон имкон медиҳанд, ки саҳифаҳои интернетӣ, ҳуччатҳо, тасвирҳо, видеоҳо ва мундариҷаи дигареро, ки ба онҳо калимаҳои калидӣ ё ибораҳо лозиманд, пайдо кунанд. Раванди системаи ҷустуҷӯӣ одатан аз якчанд марҳила иборат аст:

–роҳҳои ҷустуҷӯи мундариҷаи саҳифаҳои веб бо истифода аз низомҳои махсус. Ҳама мундариҷаи дастраси веб дар пойгоҳи низоми ҷустуҷӯӣ ҷамъоварӣ ва нигоҳ дошта мешаванд;

–вакте, ки корбар дархостро ба сатри ҷустуҷӯ ворид мекунад, система пойгоҳи онро таҳлил мекунад ва натиҷаҳои мувофиқтаринро барои намоиш пешниҳод мекунад. Натиҷаҳо аз рӯйи меъёрҳои гуногун, аз қабилӣ мувофиқати мундариҷа, ваколати захираҳо ва дигар омилҳо гурӯҳбандӣ карда мешаванд;

–натиҷаҳои мувофиқтарин дар саҳифаи ҷустуҷӯ ҳамчун рӯйхати истинодҳо ё тавсифи мухтасари мундариҷа нишон дода мешаванд. Истифодабаранда метавонад натиҷаро интихоб кунад, то ба саҳифаи интернетии мувофиқ ворид шавад.

Ҳамин тавр, хизматрасониҳои интернетӣ дар ҳаёти ҳаррӯзаи одамон ва корхонаҳо нақши калидӣ доранд. Онҳо як ҷузъи ҷудонашавандаи муошират, кор, омӯзиш ва фароғат шудаанд. Бо рушди технологияҳо ва хизматрасониҳо барои паҳши онлайн, мундариҷаи ҷараён ва ҳадамотҳои абрӣ, ниёз ба пайвасти зуд ва боэътимоди интернет афзоиш меёбад. Дар маҷмӯъ, метавон хулосабарорӣ намуд, ки хизматрасониҳои интернетӣ дар ҷомеа ва иқтисоди муосир нақши калидӣ дошта, рушди онҳо минбаъд низ ба ниёзҳо ва интизориҳои рӯзафзуни корбарон ҷавобгӯ хоҳад буд.

АДАБИЁТ

1. Акимова, Д.Ю. Интернет-маркетинг и его влияние на развитие бизнеса [Текст] / Д.Ю. Акимова // Научные идеи в контексте модернизации современного общества: Материалы международной научно-практической конференции. – 2017. – С. 6-8.
2. Акулич М. В. Интернет-маркетинг: учебник для бакалавров [Текст] / М. В. Акулич. – М.: Дашков и К, 2019. – 352 с.
3. Алексеев, И.В. Формирование понятия интернет-маркетинг [Текст] / И.В. Алексеев // Актуальные проблемы развития общества, экономики и права сборник научных статей молодых преподавателей и аспирантов. Составитель Локтева Т.В. – 2018. – С. 33-39.
4. Гогохия, И. Продвижение в Telegram, WhatsApp, Skype и других мессенджерах [Текст] /И. Гогохия. – М.: Бомбора. – 2019. – 320 с.
5. Комилов, Ф. С. Игровая технология как разновидность интерактивной педагогической игры / Ф. С. Комилов, Ш. Х. Тагоев // Вестник Таджикского национального университета. Серия естественных наук. – 2015. – № 1-5-2(188). – С. 3-10. – EDN VVROCJ.
6. Komilov, F. S. Use of the technology of the educational game of dye / F. S. Komilov, Sh. Kh. Tagoev // Bulletin of Academy of Education of Tajikistan. – 2019. – No. 3(32). – P. 63-69. – EDN PJGFAL.
7. Тагоев, Ш. Х. Коркарди амсилаи компютери бозии педагогии рангпуркунӣ барои рушди салоҳиятҳои хонандагон дар ҷараёни таълими системаҳои ҳисоб : специальность 13.00.02 "Теория и методика обучения и воспитания (по областям и уровням образования)" : диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук / Тагоев Шамсулло Хурсандович. – Бохтар, 2020. – 171 с. – EDN QMAZIT.
8. Taghiev, Sh. Kh. Methodology for carrying out of arithmetic actions in the system of position calculation / Sh. Kh. Taghiev, B. F. Fayzalizoda, A. Sh. Komili // Bulletin of Bokhtar State University named after Nosir Khusraw (Series of Humanities and Economic Sciences). – 2019. – No. 1-4-1(68). – P. 179-183. – EDN VFLQNL.
9. Directions of teaching of the subject information technology at the context of transferring the School to the competent approach of training / F. Sa. D. Komilov, D. Sa. D. Sharapov, Sh. Kh. Tagoev [et al.] // Herald of the Pedagogical University. – 2018. – No. 1(73). – P. 23-31. – EDN YVLHXN.
10. Размышления о компетентностном подходе в обучении предмета информационной технологии в средних общеобразовательных школах / Ф. С. Комилов, Ш. Х. Тагоев, Ф. Р. Файзуллоев [и др.] // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. – 2018. – № 1-1(51). – С. 162-169. – EDN XVQQIX.
11. Применение игровых технологий в проблемной форме обучения и усовершенствования педагогических технологий / Ф. С. Комилов, Ш. Х. Тагоев, Ф. Р. Файзуллоев [и др.] // Вестник Таджикского национального университета. – 2018. – № 2. – С. 296-305. – EDN TTOJDB.
12. Комилов, Ф. С. Роль мультимедийных игровых технологий в образовательной среде виртуального общения / Ф. С. Комилов, Ш. Х. Тагоев // Вестник Педагогического университета. – 2015. – № 6-1(67). – С. 60-66. – EDN WDHEHB.
13. Роҳнамои фанни технологияи иттилоотӣ, синфи 11 / Ф. С. Комилиен, И. Л. Косимов, Р. Д. Давлатов, Ш. Х. Тагоев. – Душанбе: Маориф, 2018. – 307 с. – ISBN 978-99947-852-8-5. – EDN OVWVSE.

14. Комилиен, Ф. С. Технологии бозихои педагогӣ дар рушди салоҳиятҳои хонандагон дар ҷараёни таълими системаҳои ҳисоб. Дастури таълимии иловагӣ аз фанни технологияи иттилоотӣ барои хонандагони синфи 11-уми муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ / Ф. С. Комилиен, Ш. Х. Тағоев, А. Комилӣ; Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон тавсия кардааст. – Душанбе: Ганҷи хирад, 2019. – 120 с. – ISBN 978-99975-356-3-4. – EDN OCXYDL.

ХИЗМАТРАСОНИҲОИ ИНТЕРНЕТӢ

Хидматҳои интернетӣ дар ҷаҳони муосир дар соҳаҳои мухталиф, аз ҷумла иртибот, кор, таҳсил ва фароғат нақши калидӣ доранд. Дар ин таҳқиқот вазъи кунунии хизматрасониҳои интернетӣ таҳлил шуда, ҳулосабарорӣ карда шуд, ки хизматрасониҳои интернетӣ ба ҷузъи ҷудонашавандаи ҷомеаи муосир табдил ёфта, аз замони пайдоиши худ рушди назаррасро аз сар гузаронидаанд. Имрӯз, онҳо на танҳо ҳаёти ҳаррӯзаро содда менамоянд, балки навоарихоро дар соҳаҳои гуногун ба вучуд оварда, малакаҳои эҷодии истифодабарандгонро рушд медиҳанд. Ҳамин тавр, хизматрасониҳои интернетӣ дар ҳаёти ҳаррӯзаи одамон ва корхонаҳо нақши калидӣ доранд. Онҳо як ҷузъи ҷудонашавандаи муошират, кор, омӯзиш ва фароғат шудаанд. Бо рушди технологияҳо ва хизматрасониҳо барои паҳши онлайн, мундариҷаи ҷараён ва хадмотҳои абри, ниёз ба пайвасти зуд ва бозътимоди интернет афзоиш меёбад.

КАЛИДВОЖАҲО: интернет, хизматрасонӣ, технология, иттилоот, хадмот, таҳқиқот, мағозаи электронӣ.

ИНТЕРНЕТ-УСЛУГИ

Интернет-услуги играют ключевую роль в современном мире в различных сферах, включая общение, работу, образование и развлечения. В этом исследовании проанализировано современное состояние интернет-сервисов и сделан вывод, что интернет-сервисы стали неотъемлемой частью современного общества и претерпели значительное развитие с момента их создания. Сегодня они не только упрощают повседневную жизнь, но и создают инновации в различных областях и развивают творческие способности пользователей. Таким образом, интернет-услуги играют ключевую роль в повседневной жизни людей и бизнеса. Они стали неотъемлемой частью общения, работы, учебы и развлечений. С развитием технологий и сервисов онлайн-вещания, потоковой передачи контента и облачных сервисов возрастает потребность в быстром и надежном подключении к Интернету.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: интернет, услуги, технологии, информация, услуги, исследования, электронный магазин.

INTERNET SERVICES

Internet services play a key role in the modern world in various fields, including communication, work, education and entertainment. This study analyzed the current state of Internet services and concluded that Internet services have become an integral part of modern society and have undergone significant development since their inception. Today, they not only simplify everyday life, but also create innovations in various fields and develop the creativity of users. Thus, Internet services play a key role in the daily lives of people and businesses. They have become an integral part of communication, work, study and entertainment. With the development of technologies and services for online broadcasting, content streaming and cloud services, the need for a fast and reliable Internet connection is increasing.

KEYWORDS: Internet, services, technology, information, services, research, electronic store.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Тағоев Шамсулло Хурсандович* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, н.и.п., дотсенти кафедраи информатика. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **938783994**.

Наимов Нурулло – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, дотсенти кафедраи информатика. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **918888687**.

Раҳмонова Фараҳноз Аҳмадовна – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистрант. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **918888687**.

Сведения об авторах: *Тағоев Шамсулло Хурсандович* – Таджикский национальный университет, к.п.н., доцент кафедры информатики. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **938783994**.

Наимов Нурулло – Таджикский национальный университет, доцент кафедры информатики. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. Телефон: **918888687**.

Раҳмонова Фараҳноз Аҳмадовна – Таджикский национальный университет, магистрант. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. Телефон: **918888687**.

Information about the authors: *Tagoev Shamsullo Khursandovich* – Tajik National University, C.P.S., Associate Professor of the Department of Informatics. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: **938783994**.

Naimov Nurullo – Tajik National University, Associate Professor of the Department of Informatics. **Address:** 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. Phone: **918888687**.

Rakhmonova Farakhnoz Akhmadovna – Tajik National University, master's student. **Address:** 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. Phone: **918888687**.

ВЛОЖЕННАЯ НАВИГАЦИЯ ВО FLUTTER: ЧТО ТАКОЕ ДЕКЛАРАТИВНЫЙ РОУТЕР И ЗАЧЕМ ОН НУЖЕН

Мусоев К.М.

Российско-Таджикский (Славянский) Университет

Почему мы говорим Routing, а не Navigator?

Flutter различает две концепции навигации. С одной стороны, Navigator — это традиционный навигационный механизм, использующий такие команды, как PUSH/POP, для управления переходами страниц, что подходит для многих приложений. Если вы хотите использовать этот подход в своих проектах, вам следует обратить внимание на соответствующие материалы. С другой стороны, даже в небольших проектах разработчики часто сталкиваются с необходимостью более сложной навигации, где навигатора может быть недостаточно.

Маршрутизация во Flutter — это подход к декларативной навигации, при котором все возможные маршруты определяются заранее, а разработчик указывает, какую страницу отображать во время выполнения. Для более глубокого изучения механизмов маршрутизации и навигации во Flutter вы можете прочитать техническую документацию.

В частности, декларативная навигация решает важную проблему управления стеком навигации, которая обсуждалась со времен первой стабильной версии Flutter. Существует множество подходов и решений для реализации данного функционала, включая возможность разработки собственного пакета для точного управления навигацией. Например, пакет `auto_route` отличается автоматическим созданием навигационных файлов, используемых в приложении.

В проекте мы выбрали для работы пакет `go_router` из `flutter.dev`. С этим пакетом возникают две основные проблемы:

Невозможно получить результат напрямую с другой страницы, например, с помощью конструкции типа `var res = await context.push('/homePage')`. Это заставило нас искать обходные пути передачи данных между страницами или прибегнуть к традиционному методу с использованием `Navigator.of(context)`, хотя с тех пор эта проблема решена.

Вторая большая проблема заключалась в том, что `go_router` не поддерживал сохранение стека навигации при вложенной навигации.

Использование вложенной навигации может быть не лучшим решением, поскольку может запутать пользователя, перегрузить интерфейс и вызвать замедление работы на менее производительных устройствах из-за загрузки в память.

`go_router` недавно добавил поддержку подобных функций, и, поскольку это проект с открытым исходным кодом, нововведения были реализованы благодаря вкладу члена сообщества. Процесс этого изменения может быть интересен тем, кто хочет больше узнать о разработке проектов с открытым исходным кодом.

Хоть и реализована вложенная навигация, использовать ее без определенных «костылей» может быть не совсем практично.

Как используется GoRouter?

Первое что стоит сделать — это указать в проекте конструктор `MaterialApp.router()` вместо обычного `MaterialApp()`.

```

class MyApp extends StatelessWidget {
  MyApp({super.key});

  final GoRouter _router = GoRouter(
    initialLocation: '/main',
    routes: [],
    redirect: (BuildContext context, state) {
      return null;
    },
  );

  @override
  Widget build(BuildContext context) {
    return MaterialApp.router(
      title: 'Flutter Demo',
      theme: ThemeData(
        primarySwatch: Colors.blue,
      ),
      routerConfig: _router,
    );
  }
}

```

Новый конструктор представляет возможность подключения конфигулятора роутера. Данный конфигулятор и управляет роутингом в приложении.

```

const RouterConfig({
  this.routeInformationProvider,
  this.routeInformationParser,
  required this.routerDelegate,
  this.backButtonDispatcher,
}) : assert((routeInformationProvider == null) == (routeInformationParser == null));

```

Ранее была ссылка на всю подноготную этого подхода. Рекомендую к ознакомлению.

Следующим нашим шагом будет настройка объекта GoRouter, который будет включать все доступные пути навигации. Не вдаваясь в подробности его структуры, сосредоточимся на настройке необходимых параметров этого ключевого компонента.

Одним из основных параметров, который необходимо указать в конструкторе GoRouter, является «маршруты» — список маршрутов, которые необходимо определить. Важно, что основным элементом этого списка является объект `StatefulShellRoute.indexedStack`, играющий ключевую роль в сохранении состояний открытых страниц. Система `StatefulShellRoute.indexedStack` гарантирует сохранение состояния каждой страницы при переключении между ними, избегая их сброса.

Этот подход помогает обеспечить более плавный и интуитивно понятный пользовательский интерфейс, поскольку состояния страниц сохраняются и восстанавливаются при необходимости без затрат на их перезагрузку.

Вот так это выглядит в сборе:

```
final GoRouter _router = GoRouter(  
  initialLocation: '/main',  
  routes: [  
    StatefulShellRoute.indexedStack(  
      builder:  
        (BuildContext context, GoRouterState state, StatefulNavigationShell navigationShell)  
        return ScaffoldNavBar(navigationShell: navigationShell);  
      },  
      branches: const <StatefulShellBranch>[],  
    )  
  ],  
);
```

Как вы можете заметить, объект `StatefulShellRoute.indexedStack` требует для своей работы два ключевых параметра. Это включает в себя список `branches`, который представляет собой массив ветвлений, задающих структуру навигации в приложении. Каждая "ветка" в этом списке определяет уникальный путь или раздел в приложении, по которому можно переходить. Второй параметр — это функция `builder`, которая используется для построения виджетов в соответствии с текущим состоянием навигации и контекстом.

Хотя конструктор `StatefulShellRoute.indexedStack` может включать и другие параметры, для выполнения текущей задачи важны именно эти два. Параметр `branches` играет ключевую роль, поскольку определяет, как будут организованы маршруты внутри приложения и как будет происходить навигация между различными разделами или страницами.

Что такое **builder** и для чего он используется?

Функция `builder` отвечает за создание виджета на основе текущего контекста и состояния навигации, предоставленного объектом `GoRouterState`, который включает информацию, такую как текущий URI. Кроме того, в `StatefulNavigationShell` передается конкретная страница, которую нужно показать в рамках вложенной навигационной структуры.

Задачей функции `builder` является возврат виджета, который соответствует желаемому представлению. В приведенном примере результатом работы `builder` является виджет, на котором расположен нижний навигационный бар, названный `ScaffoldNavBar`. Это означает, что функция должна собрать и вернуть структуру страницы в соответствии с текущими требованиями навигации.

```

class ScaffoldNavBar extends StatelessWidget {
  const ScaffoldNavBar({
    required this.navigationShell,
    Key? key,
  }) : super(key: key ?? const ValueKey<String>('ScaffoldNavBar'));

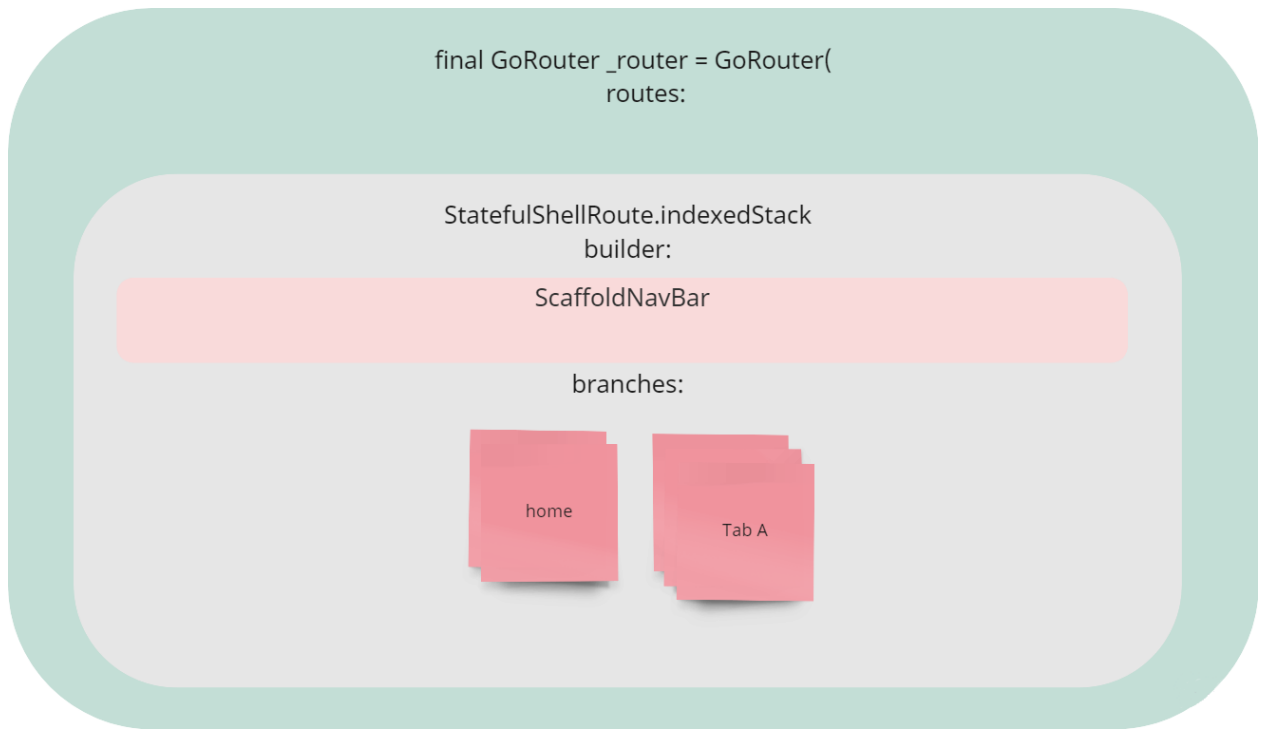
  final StatefulNavigationShell navigationShell;

  @override
  Widget build(BuildContext context) {
    return Scaffold(
      body: navigationShell,
      bottomNavigationBar: BottomNavigationBar(
        items: const <BottomNavigationBarItem>[
          BottomNavigationBarItem(icon: Icon(Icons.home), label: 'Main'),
          BottomNavigationBarItem(icon: Icon(Icons.work), label: 'Tab b'),
        ],
        currentIndex: navigationShell.currentIndex,
        onTap: (int index) => _onTap(context, index),
      ),
    );
  }

  void _onTap(BuildContext context, int index) {
    navigationShell.goBranch(
      index,
      initialLocation: index == navigationShell.currentIndex,
    );
  }
}

```

Схематично можно представить это в таком виде:

Теперь необходимо понять принцип работы с атрибутом `branches`, который представляет собой набор маршрутов, доступных в приложении. Уникальность этого атрибута заключается в возможности создания иерархической, или древовидной, структуры навигации, что позволяет более гибко организовывать переходы между различными экранами и разделами приложения.

Так это выглядит в коде:

```

final GoRouter _router = GoRouter(
  initialLocation: '/main',
  routes: [
    StatefulShellRoute.indexedStack(
      builder:
        (BuildContext context, GoRouterState state, StatefulNavigationShell navigationShe
        return ScaffoldNavBar(navigationShell: navigationShell);
    ),
    branches: <StatefulShellBranch>[
      StatefulShellBranch(
        routes: <RouteBase>[
          GoRoute(
            path: '/main',
            builder: (BuildContext context, GoRouterState state) => const MyHomePage(),
            routes: <RouteBase>[
              GoRoute(
                path: 'details',
                builder: (BuildContext context, GoRouterState state) =>
                  const DetailPage('from Main Page'),
              ),
            ],
          ),
        ],
      ),
      StatefulShellBranch(
        routes: <RouteBase>[
          GoRoute(
            path: '/tabB',
            builder: (BuildContext context, GoRouterState state) => const TabB(),
            routes: <RouteBase>[
              GoRoute(
                path: 'details',
                builder: (BuildContext context, GoRouterState state) =>
                  const DetailPage('from Tab B'),
              ),
            ],
          ),
        ],
      ),
    ],
  ),
);

```

ЛИТЕРАТУРА

1. "Flutter documentation: Navigation and routing." Официальная документация Flutter. URL: <https://flutter.dev/docs/development/ui/navigation>.
2. "Effective Dart: Design." DartLang. URL: <https://dart.dev/guides/language/effective-dart/design>.
3. "Building a navigation system with Flutter and Dart." Medium. URL: <https://medium.com/flutter-community/flutter-navigation-cheatsheet-a-guide-to-named-routing-dc642702b98c>.
4. "Pro Flutter: Powerful Techniques for Developing Flexible, Cross-Platform Mobile Apps." Springer. Автор: Vivek Yadav.

НАВИГАТСИЯИ БА FLUTTER ВОРИДКАРДАШУДА: МАФҲУМИ РОУТЕРИ ДЕКЛАРАТИВӢ ЧИСТ ВА ОН БАРОИ ЧӢ ЛОЗИМ АСТ

«Навигатсияи ба Flutter воридкардашуда: мафҳуми самтгузори декларативӣ чист ва он барои чӣ лозим аст» ба консепсияи калидии навигатсияи ба Flutter воридкардашуда ба таври амиқ шомил шуда, ба самтгузори

декларативӣ, ки барои коркарди замимаҳо лозим аст, тавачҷуҳ мекунад. Мақола дорои мисолҳои амалӣ доир ба рамз ва маслиҳатҳо оид ба фаъолгардонии навигатсияи шомил кардашуда мебошад, ки онро ҳам барои коркардкунандагони нав ва ҳам барои коркардкунандагони таҷрибадори Flutter ба захираи муфид табдил медиҳад.

КАЛИДВОЖАҲО: Flutter, навигатсияи воридшуда, роутери декларативӣ, GoRouter, StatefulShellRoute.indexedStack, иҷро барнома, таҷрибаи корбар, код ва татбиқ, оптимизатсияи паймоиш.

ВЛОЖЕННАЯ НАВИГАЦИЯ ВО FLUTTER: ЧТО ТАКОЕ ДЕКЛАРАТИВНЫЙ РОУТЕР И ЗАЧЕМ ОН НУЖЕН

«Вложенная навигация во Flutter: что такое декларативный маршрутизатор и зачем он нужен» глубоко углубляется в ключевую концепцию вложенной навигации во Flutter и фокусируется на декларативном маршрутизаторе и его необходимости для разработки приложений. Статья содержит практические примеры кода и советы по оптимизации вложенной навигации, что делает ее полезным ресурсом как для новых, так и для опытных разработчиков Flutter.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: Flutter, вложенная навигация, декларативный роутер, GoRouter, StatefulShellRoute.indexedStack, производительность приложений, пользовательский опыт, код и реализация, оптимизация навигации.

NESTED NAVIGATION IN FLUTTER: WHAT IS A DECLARATIVE ROUTER AND WHY IS IT NEEDED

The article “Nested Navigation in Flutter: What is a Declarative Router and Why is It Needed” dives deep into the key concept of Nested Navigation in Flutter and focuses on the declarative router and its necessity for app development. The article contains practical code examples and tips for optimizing nested navigation, making it a useful resource for both new and experienced Flutter developers.

KEYWORDS: Flutter, nested navigation, declarative router, GoRouter, StatefulShellRoute.indexedStack, app performance, user experience, code and implementation, navigation optimization.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Мусоев Камол Мамурҷонович* – Донишгоҳи славянии Русияву Тоҷикистон, магистранти курси дуюми ихтисоси математикаи амалӣ. **Суроға:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Мирзо Турсунзода, 30. Телефон: **+992931710089**. E-mail: **l.a.freeze@yandex.ru**

Сведения об авторе: *Мусоев Камол Мамурҷонович* – Российско-Таджикский (Славянский) Университет, магистрант второго курса по специальности «Прикладная математика». **Адрес:** Республика Таджикистан, ш. Душанбе, у. Мирзо Турсунзаде, 30. Телефон: **+992931710089**. E-mail: **l.a.freeze@yandex.ru**

Information about the author: *Musoev Kamol Mamurjonovich* – Russian-Tajik (Slavic) University, second-year master's student in the specialty "Applied Mathematics". **Address:** Republic of Tajikistan, Dushanbe highway, Mirzo Tursunzade st., 30. Phone: **+992931710089**. E-mail: **l.a.freeze@yandex.ru**

ХИМИЯ – ХИМИЯ

ТАҲЛИЛИ ЭЛЕМЕНТҲОИ ТАРКИБИ РАСТАНИИ КОСНӢ

Кодиров М.З., Олимзода Ё.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Коснӣ як растании бисёрсола аст, ки ба оилаи қоқуҳо тааллуқ дорад ва дар табиат васеъ паҳн шудааст. Гулҳои нозуки кабудӣ сабуки он, ки дар пояҳои саҳт ҷойгиранд, ба он намуди ҷолиб мебахшанд. Коснӣ зернамудҳои гуногун дорад, ки дар байни онҳо коснии хуришӣ (салатӣ) бо решаҳо ва пояҳои гӯштин ҳамчун навъ барои саноати хӯрокворӣ фарқ мекунад. Дар авҷи мавсим, решаи хушкшудаи коснӣ 75% инулин дорад (тибқи дигар сарчашмаҳо, тақрибан 49%) [3].

Коснӣ дорои миқдори зиёди моддаҳои ғизоӣ мебошад - ин растанӣ манбаи бойи витаминҳо ва минералҳо ҳисобида мешавад. Решаҳои хоми он дорои калсий, магний, калий ва натрий бо миқдори ками руҳ, мис, оҳан ва манган мебошанд. Коснӣ, инчунин, дорои витаминҳои А, С, Е ва В₆ ва инулин мебошад [5].

Инулин, ки дар нӯшокӣ мавҷуд аст, афзоиши бактерияҳои муфидро ҳавасманд мекунад ва ба ин васила ҳозимаро беҳтар мекунад ва системаи иммуниро танзим мекунад. Фаъолияти ҳозима ва меъдаю рӯдаҳоро беҳтар мекунад. Ба кори системаи дилу рағҳо таъсири мусбӣ мерасонад. Коснӣ рағҳои хунро васеъ мекунад ва инчунин ритми дилро ба эътидол меорад, нӯшокии он, инчунин, хунро суяқ ва гардиши хунро суръат мебахшад [1].

Барои паст кардани сатҳи қанди хун мусоидат мекунад. Тибқи таҳқиқот, истеъмоли мунтазами коснӣ ба мубориза бо диабет қанд истифода мешавад ва инчунин хатари инкишофи ин бемориро коҳиш медиҳад. Сатҳи глюкозайи хун аз ҳисоби адипонектини дар нӯшокӣ мавҷудбуда коҳиш меёбад.

Решаи коснӣ дорои инулин аст. Инулин таъсири қавии гипогликемикӣ дорад, сатҳи глюкозайи хун ва холестеринро коҳиш медиҳад, иштиҳо ва хатари фарбеҳиро коҳиш медиҳад, ки аксар вақт барои беморони гирифтори диабет навъи 2 муҳим аст. Инулин на танҳо барои диабет навъи 2 муфид аст, балки инчунин барои пешгирии он ва ҳатто табобати шаклҳои сабук кумак мекунад.

Решаи коснӣ аз сабаби таркиби химиявии беназири решааш зироати пуарзиши кишоварзӣ мебошад.

ҚИСМИ ТАҶРИБАВӢ

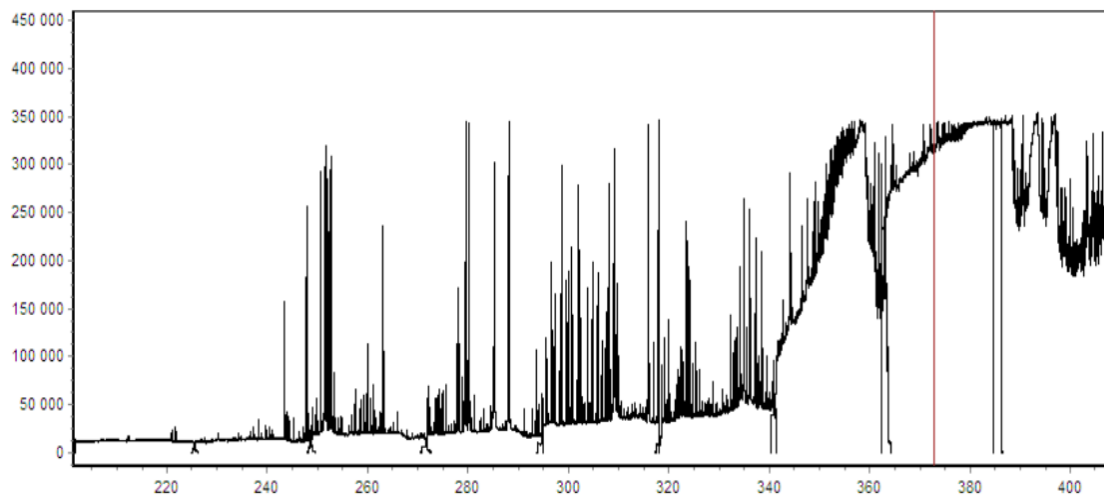
Барои муайян намудани элементҳои таркиби растании коснӣ мо аз буттаҳои фаҳфурии ба ҳарорати баланд тобовар, тарозуи аналитикӣ, печи муфелӣ, уғурча, эксикатор, растании коснии хушккардашуда, оксиди силитсий (IV) ва асбоби спектралии атоми эмиссионии тамғаи ДФС-452, ки барои ба қайд гирифтани спектри намуна, асбоб бо компютер ва воситаи касетаи электронӣ пайваستбуда бо барномаи бақайдгирии бисёрканалаи оптикӣ МОРС-9 (многоканальные оптические регистрирующие системы) [4,2] идора карда мешавад, истифода карда шуд.

Тарзи иҷрои кор: Растании коснии хушккардашударо майда карда, ба се бутта (буттаҳо рақамгузорӣ карда шудаанд) миқдорҳои муайяни онро бо истифода аз тарозуи аналитикӣ баркашида гирифтём. (ҷадвали 1) Буттаҳоеро, ки дар онҳо миқдори муайяни растании косниро гирифтём, ба таври параллелӣ муддати шаш соат дар печи муфелӣ сӯзонидём. Пас аз сӯзонидан онҳоро аз печ гирифтём ва то хунукшавиашон дар эксикатор нигоҳ доштем. Сипас хокистари пас аз сӯзонидан дар ҳар як бутта ҳосилшударо алоҳида – алоҳида дар тарозуи аналитикӣ баркашидем ва ҳар кадоми онҳоро бо таносуби 1:1 бо оксиди силитсий (IV) дар уғурчаи фаҳфурии омехта кардем. Сипас намунаи ҳосилкардамонро бо истифода

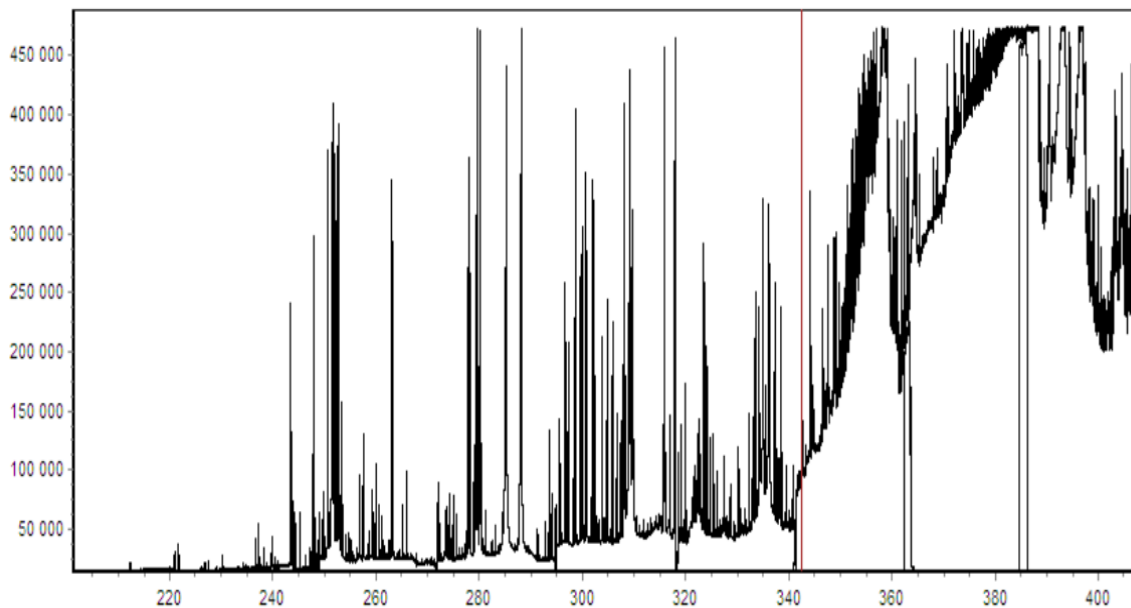
аз усули спектралӣ, атомӣ ва эмиссионӣ таҳлил намудем. Барои гузаронидани таҳлиҳо бо ин усул асбоби спектралӣ атоми эмиссионӣ тамғаи ДФС-452 ки барои ба қайд гирифтани спектри намуна асбоб бо компютер ба воситаи касетаи электронӣ пайваस्त буда, бо барномаи бақайдгирии бисёкналаи оптикӣ МОРС-9 идора карда мешавад, истифода гардид. Спектри эмиссионӣ ҳар як намунаи таҳлилшаванда дар алоҳидагӣ гирифта шуд.

МУҲОКИМАИ НАТИҶАҲОИ ТАҲҚИҚОТ

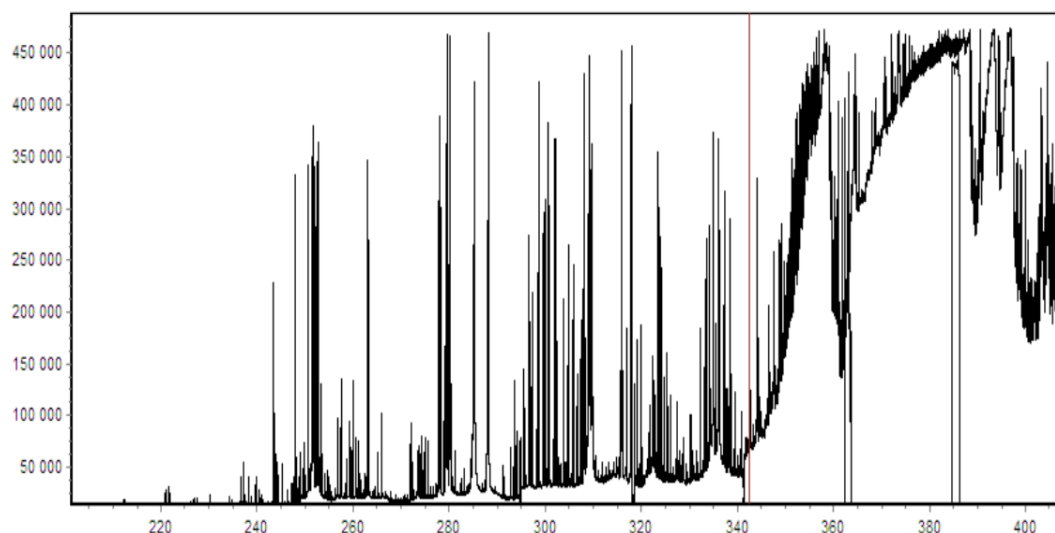
Дар расми 1,2,3 намуди умумии хатҳои спектралӣ эмиссионӣ растании коснӣ оварда шудааст.

Расми 1. Намуди умумии спектри эмиссионӣ растании коснӣ (буттаи якум)

Расми 2. Намуди умумии спектри эмиссионӣ растании коснӣ (буттаи дуюм)

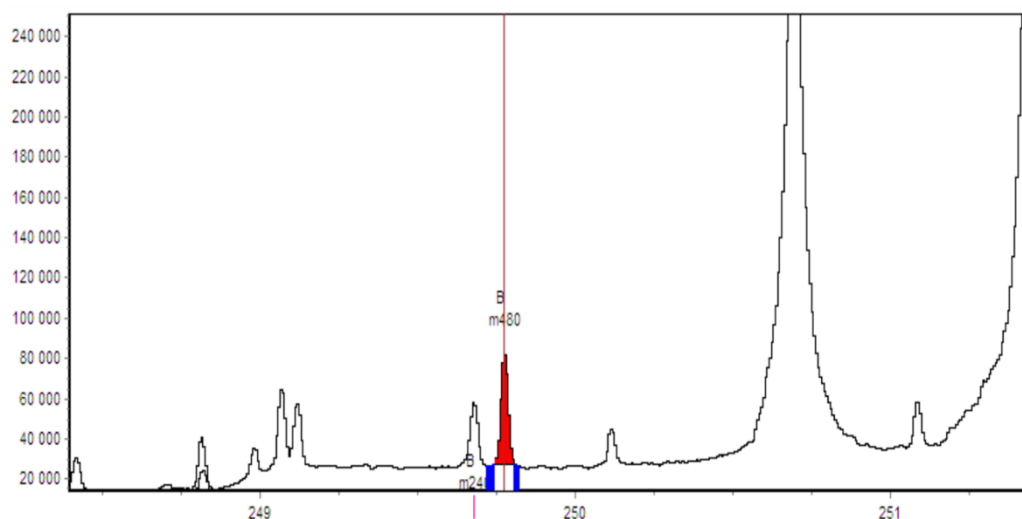

Расми 3. Намуди умумии спектри эмиссионии растании коснӣ (буттаи сеюм)

Ҷадвали 1. Массайи коснии гирифташуда пеш аз сӯзонидан ва баъди сӯзонидани он

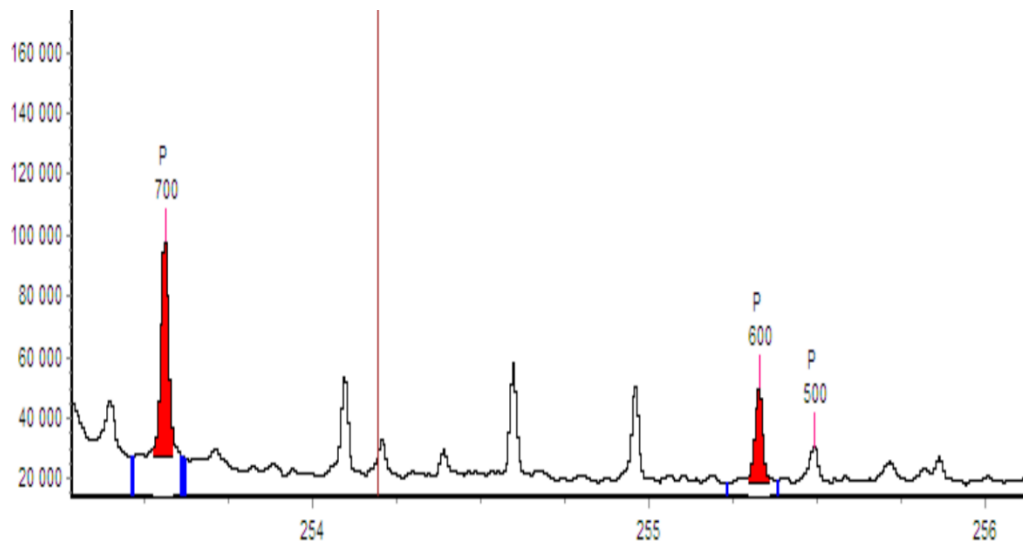
№	Рақами кювета	массаи гирифташудаи пеш аз сӯзонидан	Массаи ҳосилшуда пас аз сӯзонидан
1	1	1,0161	0,0546
2	2	1,0970	0,0632
3	3	1,1528	0,0743

Дар вақти ченкунӣ ба сифати фон оксиди силитсий бо миқдори барорбари хокистар гирифта шуд. Баъди омехтакунӣ бо оксиди силитсий (IV) спектри эмиссионии он гирифта шуд. Дар спектри эмиссионии расмҳои 4-12 хатҳои спектралӣ элементҳои таркиби растании коснӣ оварда шудааст.

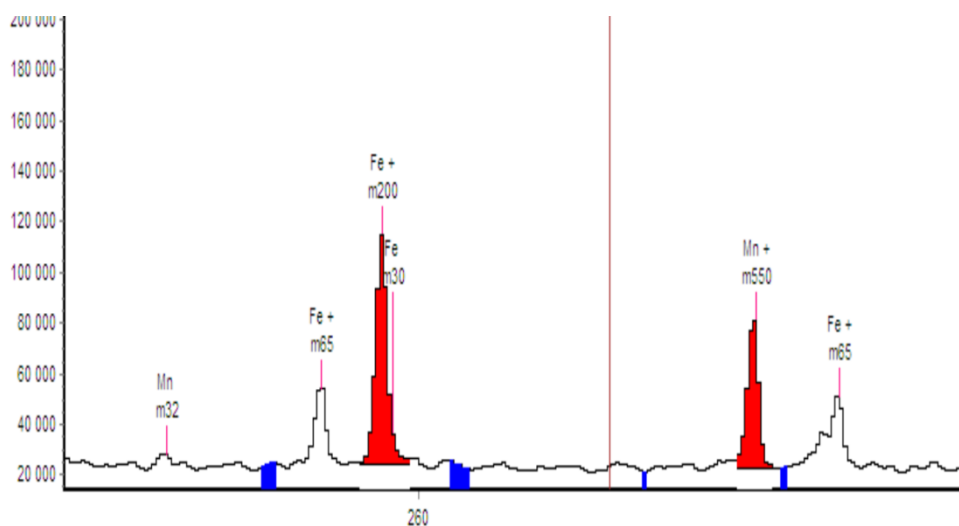

Расми 4. Қуллаҳои пайдогардидаи элементҳои бор дар спектри эмиссионии аз растании коснӣ гирифташуда

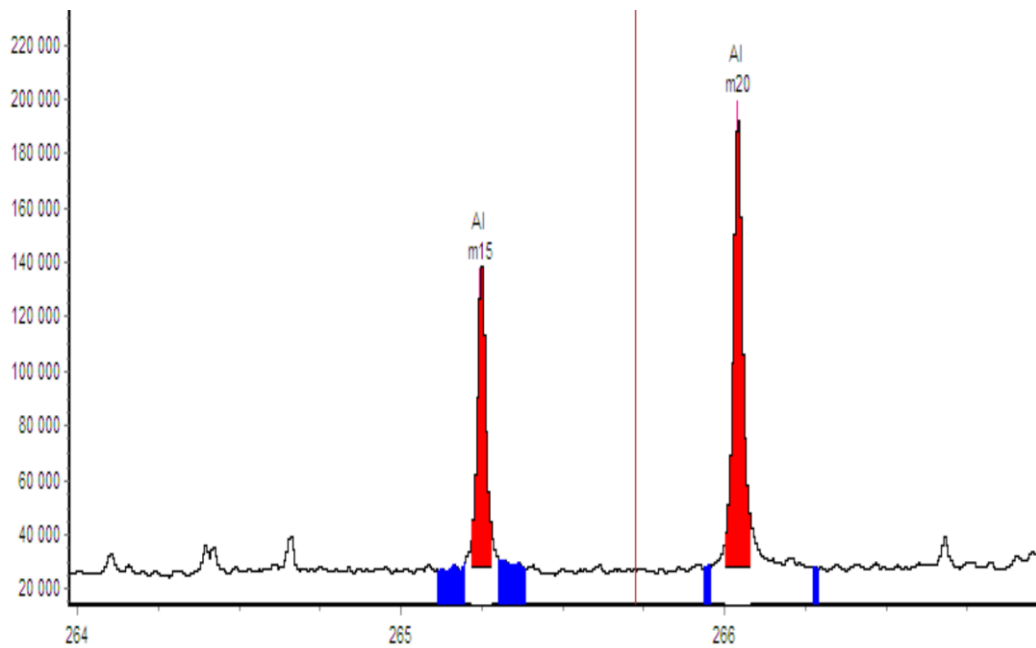

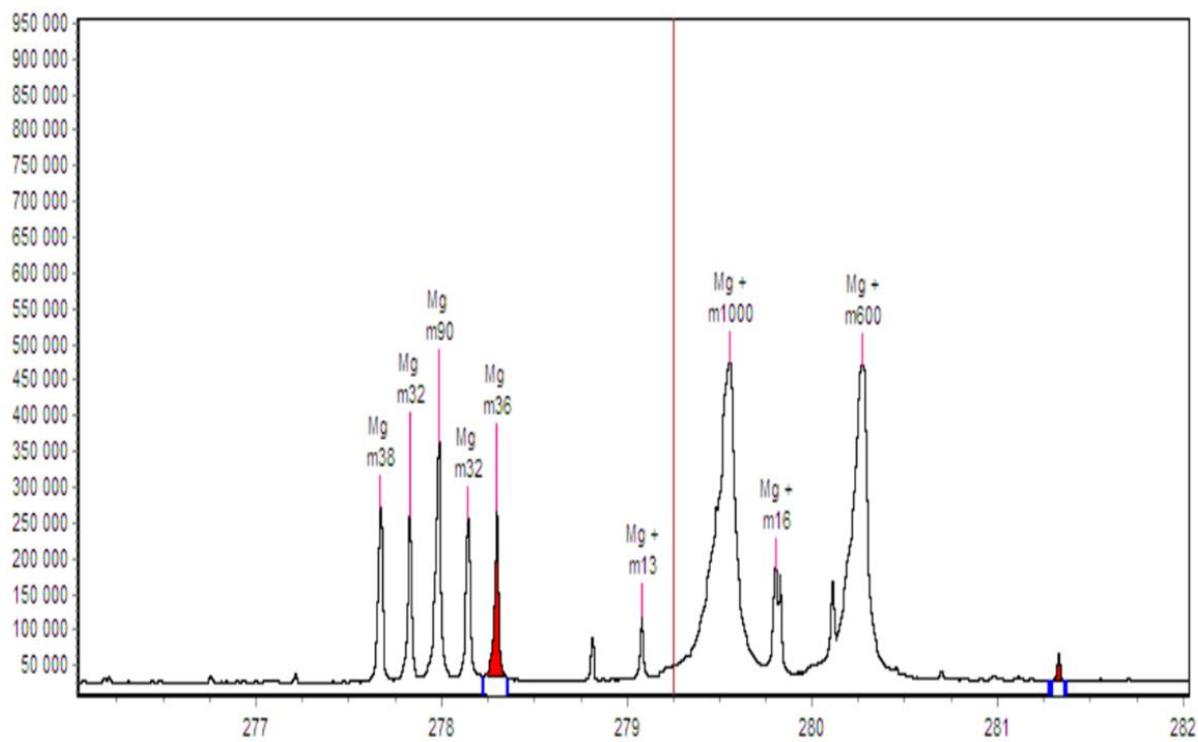
Расми 5. Қуллаҳои пайдогардидаи элементи фосфор дар спектри эмиссионии аз растании коснӣ гирифташуда

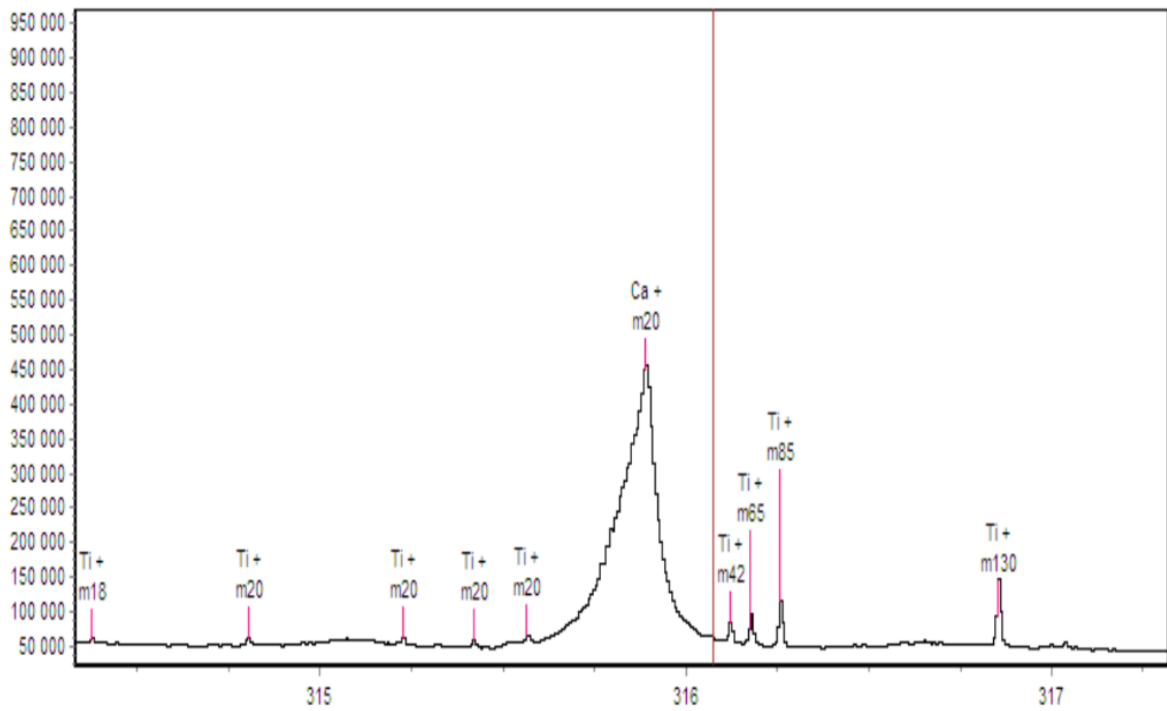
Расми 6. Қуллаҳои пайдогардидаи элементи оҳан ва манган дар спектри эмиссионии аз растании коснӣ гирифташуда

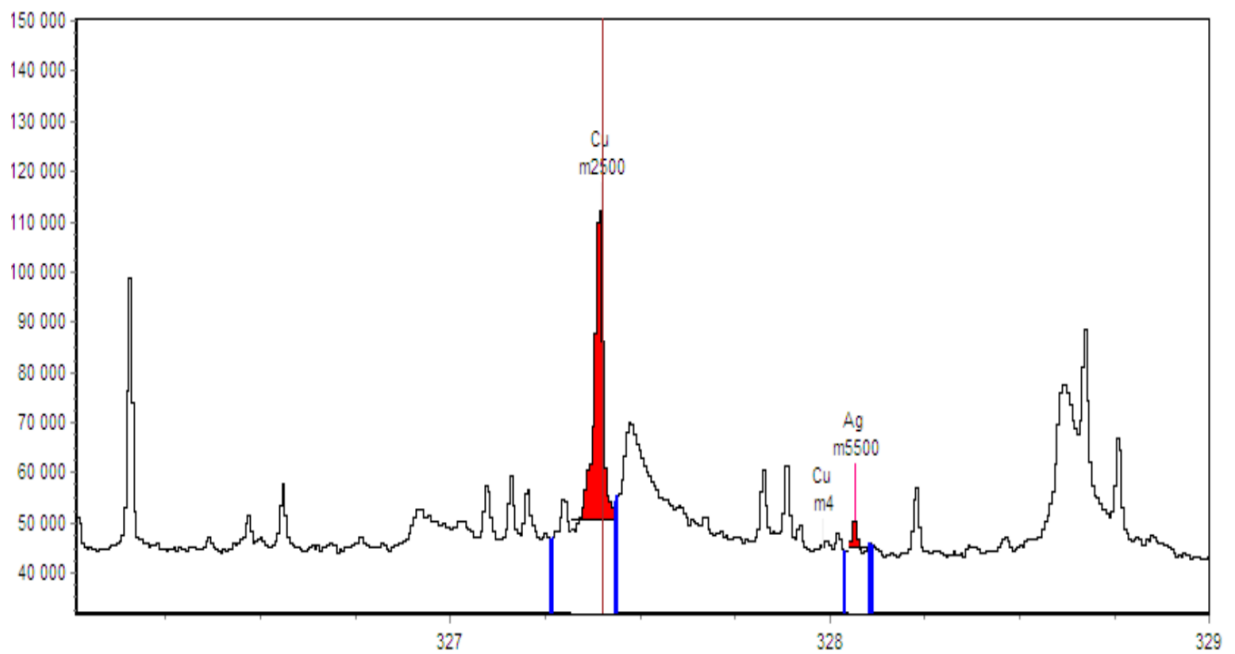
Расми 7. Қуллаҳои пайдогардидаи элементи магний дар спектри эмиссионии аз растании коснӣ гирифташуда

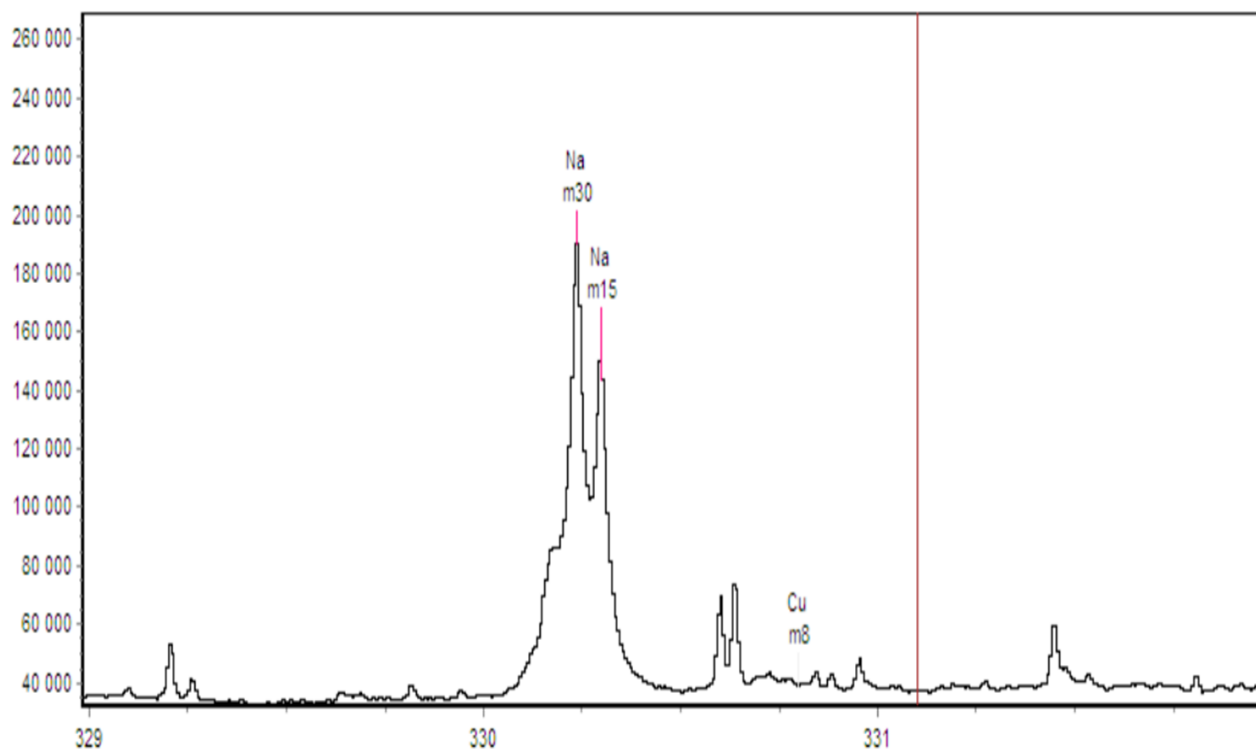
Расми 8. Қуллаҳои пайдогардидаи элементи магний дар спектри эмиссионии аз растании коснӣ гирифташуда

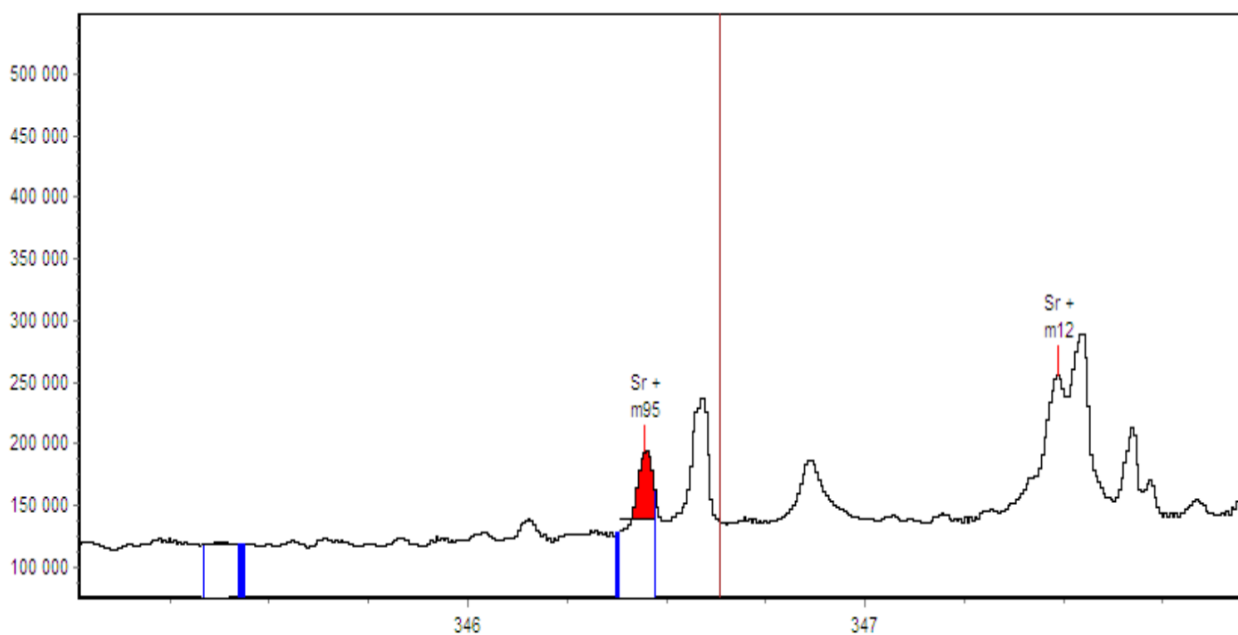
Расми 9. Қуллаҳои пайдогардидаи элементи титан дар спектри эмиссионии аз растании коснӣ гирифташуда

Расми 10. Қуллаҳои пайдогардидаи элементҳои мис ва нукра дар спектри эмиссионии аз растании коснӣ гирифташуда

Расми 10. Қуллаҳои пайдогардидаи элементи натрий ва мис дар спектри эмиссионии аз растании коснӣ гирифташуда

Расми 11. Қуллаҳои пайдогардидаи элементи стронсий дар спектри эмиссионии аз растании коснӣ гирифташуда.

АДАБИЁТ

1. Balzarini M.F. Comparative Study of Hot Air and Vacuum Drying on the Drying Kinetics and Physicochemical Properties of Chicory roots / M.F. Balzarini, M.A. Reinheimer, M.C. Ciappini et al. // J Food Sci Technol. — 2018. — 55(10). — P. 4067-4078. — DOI: 10.1007/s13197-018-3333-5.
2. Дорохова Е.Н., Прохорова Г.В. Аналитическая химия. Физико-химические методы анализа / Е.Н. Дорохова, Г.В. Прохорова. - М.: Нашриёти донишгоҳи Маскав, -1991.-215с.
3. Паншин Б.А. История культуры и распространение цикория. //Цикорий. – М., Издательство ВНИИ сырьё спиртовой промышленности, 1935. – С. 13.

4. Тарасевич Н.И. Руководство к практикуму по спектральному анализу / Н.И. Тарасевич. -М., нашриёти Москва.- 1977. -136с.
5. Цвелёв Н. Н. Цикорий — *Cichorium L.* // Флора СССР: в 29,30 т. / Н. Н. Цвелёв,- М.; Л.: АН СССР, -1964. - С. -14-20.

ТАҲЛИЛИ ЭЛЕМЕНТҲОИ ТАРКИБИ РАСТАНИИ КОСНӢ

Сикорий намояндаи оилаи коқуҳо буда, дар табиат васеъ паҳн шудааст. Он дорои зернамудҳои гуногун буда, дар байни онҳо коснии хуришӣ (салатӣ) фарқ мекунад. Дар авҷи мавсим, решаи хушкшудаи коснӣ 75% инулин дорад. Коснӣ дорои микдори зиёди моддаҳои гизоӣ, аз ҷумла, манбаи бойи витаминҳо ва минералҳо мебошад. Коснӣ, инчунин, дорои витаминҳои А, С, Е ва В₆ ва инулин мебошад. Таркиби элементии растании коснӣ бо усули спектралӣ атомӣ эмиссионӣ омӯхта шуд. Дар рафти омӯзиши қуллаҳои дар спектрҳои эмиссионӣ пайдогардида маълум шуд, ки дар таркиби хокистари растании коснӣ элементҳои химиявии бор, фосфор, оҳан, манган, алюминий, магний, калсий, титан, мис, нуқра, натрий, ва стронсий мавҷуданд.

КАЛИДВОЖАҲО: растани, коснӣ, реша, инулин, витамин, спектр, қулла, элемент, натрий, магний, калсий, мис, нуқра.

АНАЛИЗ ЭЛЕМЕНТОВ СОСТАВА РАСТЕНИЙ ЦИКОРИЯ

Цикорий обыкновенный — это вид многолетних травянистых растений из рода Цикорий семейства Астровые который широко распространен в природе. Имеет разные подвиды и среди них выделяют салатный цикорий. В пик сезона сушеный корень цикория содержит до 75% инулина. Цикорий содержит большое количество питательных веществ, богат витаминами и минералами. Содержит витамины А, С, Е и В₆ а также инулин. Изучен элементный состав растения цикория атомно-эмиссионным спектральным методом. В ходе исследования пиков, обнаруженных в эмиссионных спектрах, было установлено, что в золе цикория присутствуют такие химические элементы как бор, фосфор, железо, марганец, алюминий, магний, кальций, титан, медь, серебро, натрий и стронций.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: растение, цикорий, корень, инулин, витамин, спектр, пик, элемент.

ANALYSIS OF ELEMENTS OF CHICORY PLANT COMPOSITION

Common chicory is a type of perennial herbaceous plant from the genus Chicory of the Asteraceae family, which is widespread in nature. It has different subspecies, and among them, chicory is distinguished. During peak season, dried chicory root contains up to 75% inulin. Chicory contains a large amount of nutrients, rich in vitamins and minerals. Contains vitamins А, С, Е and В₆ as well as inulin. The elemental composition of the chicory plant was studied using the atomic emission spectral method. During the study of the peaks found in the emission spectra, it was found that chicory ash contains such chemical elements as boron, phosphorus, iron, manganese, aluminum, magnesium, calcium, titanium, copper, silver, sodium and strontium.

KEYWORDS: plant, chicory, root, inulin, vitamin, spectrum, peak, element.

Маълумот дар бораи муаллифон: *Қодиров Мурод Зокирович* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои химия, дотсент. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 17. **E mail:** kaf.org.chem@mail.ru. **Телефон:** (+992)935983847.

Олимзода Ёсуман – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти кафедраи химияи органикӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 17. **E mail:** kaf.org.chem@mail.ru. **Телефон:** (+992)93-321-65-56.

Сведения об авторах: *Кодиров Мурод Зокирович* – Таджикский национальный университет, кандидат химических наук, доцент. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. **E mail:** kaf.org.chem@mail.ru. **Телефон:** (+992)935983847.

Олимзода Ёсуман – Таджикский национальный университет, магистрант кафедры органической химии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. **E mail:** kaf.org.chem@mail.ru. **Телефон:** (+992) 93-321-65-56.

Information about the authors: *Kodirov Murod Zokirovich* – Tajik National University, Candidate of Chemical Sciences, Associate Professor. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. **E mail:** kaf.org.chem@mail.ru. **Phone:** (+992)935983847.

Olimzoda Yosuman – Tajik National University, master's student of the Department of Organic Chemistry. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. **E mail:** kaf.org.chem@mail.ru. **Phone:** (+992) 93-321-65-56.

МУНДАРИЧА - СОДЕРЖАНИЕ

ТАЪРИХ - ИСТОРИЯ

<i>Маҳмадаминов С.К.</i> Мафҳуми Хуросон ва ҳудуди таърихии он.....	5
---	---

ФАЛСАФА, ПСИХОЛОГИЯ ВА ПЕДАГОГИКА – ФИЛОСОФИЯ, ПСИХОЛОГИЯ И ПЕДАГОГИКА

<i>Азимов С.</i> Танзими муносибатҳои миллӣ ҳамчун фаъолияти ҳокимияти сиёсӣ.....	11
<i>Оминаи Б.</i> Сабабҳои сар задани низоъҳои оилавӣ ва роҳҳои пешгирии онҳо.....	15
<i>Раҳмонова Ҳ.</i> Таҳаммулпазирӣ ҳамчун омилҳои танзим ва таҳкими муносибатҳои миллӣ.....	19
<i>Неъматова Д.</i> Мақом ва нақши сиёсат ва идоракунии давлатӣ дар танзими ҳаёти ҷамъиятӣ.....	24
<i>Умаров Ҷ.К.</i> Нақши ҳизбҳои сиёсӣ дар системаи сиёсии ҷомеа.....	28
<i>Тураева Ш.</i> Мафҳум ва моҳияти ҷомеаи иттилоотӣ.....	35
<i>Султонбегамова Д.</i> Масъалаи нафс дар таълимоти Ибни Сино.....	41
<i>Раҳмонова М.</i> Муносибати назариявӣ ва концептуалӣ ба омӯзиши маркетинги сиёсӣ.....	46
<i>Абдуллоева Х.</i> Хусусиятҳои ифротгароии динӣ ва роҳҳои пешгирии он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	51
<i>Алиева М.Т., Собиров Н.Р.</i> Изучение психологических реакций на стресс у студентов.....	58

ФИЛОЛОГИЯ ВА ЖУРНАЛИСТИКА - ФИЛОЛОГИЯ И ЖУРНАЛИСТИКА

<i>Қаҳорзода А.</i> Этимологияи вожаҳои иқтибосӣ дар забони англисӣ.....	63
<i>Саидова М.</i> «Санги ман – алмос»-и Аскар Ҳаким дар нақди адабӣ.....	66
<i>Ёқубов С.</i> Симои Фуруд ҳамчун ҷавони паҳлавон дар “Шоҳнома”-и Абулқосими Фирдавсӣ.....	72
<i>Абдуллоева И.</i> Мирзо Турсунзода ва анъанаи модарноманависӣ дар адабиёти муосири тоҷик.....	76
<i>Ли Чонгҳо</i> Нақши пасояндҳо дар забони куриёӣ ва ифодаи вазифаи онҳо дар забони тоҷикӣ.....	82
<i>Зиёева Д.</i> Семантикаи калимаҳо бо маънои муносибатҳои ахлоқӣ дар забонҳои сохторашон гуногун.....	92
<i>Аламова Ф.</i> Хусусиятҳои луғавии номвожаҳои ҷуғрофии арабӣ дар асарҳои Садриддин Айнӣ.....	95
<i>Алиева М.И.</i> Хусусиятҳои феълҳои сулоси мазид аз нигоҳи Абдуху Рочихӣ.....	98
<i>Хуҷамуродова С.Р.</i> Дараҷаи омӯзиш ва таҳқиқи истилоҳот дар забони англисӣ ва тоҷикӣ.....	105
<i>Мансурова М.</i> Корбурди пасвандҳои -истон ва -гоҳ дар ғазалиёти Сайидои Насафӣ.....	108
<i>Сабурова Г.</i> Тичорат бо кишварҳои шарқӣ (тарҷумаи «Истихроҷи маъдан, саноат ва тичорат» аз китоби «Сарзамини Мовароуннаҳр дар аҳди Аббосиён»-и Маҳмуд Муҳаммад Халаф).....	115
<i>Мадаминов С.</i> Сохт ва таркиби маснавии “Сайр – ул – ибод илал маод”.....	119
<i>Сангова Т.</i> Монандӣ ва тафовут миёни шеваҳои забони англисии бритониёӣ ва амрикоӣ.....	123
<i>Джумаева Ш.</i> Баъзе навъҳои қофия дар ғазалиёти Муҳаммадсиддиқи Ҳайрат.....	127
<i>Набиева М.О.</i> Ҷонишинҳои таъинӣ дар забони англисӣ.....	132

<i>Нуралиева Б.</i> Мазмун ва муҳтавои ашъори Абулқосим Замахшарӣ (дар девони шеърии ӯ).....	136
<i>Фатхудинова С.</i> Зиндагиномаи Ҳусайн Воизи Кошифӣ.....	141
<i>Маҳинабону С.</i> Хусусиятҳои умумии калимаҳои модалӣ.....	145
<i>Раҳимова И.Н.</i> Мафҳуми симметрия ва асимметрия.....	148
<i>Мирзоева З.</i> Ҳифзи манфиатҳои миллӣ дар гурӯҳҳои тоҷикии фејсбук.....	151
<i>Самандарзода П.</i> Инъикоси масъалаҳои муҳочирати тоҷикон дар рӯзномаи “Независимая газета”.....	155
<i>Сафарзода М.</i> Баҳсҳои назарӣ перомунӣ “шеъри нав” дар маҷаллаи “Садои шарқ”.....	158
<i>Сарвинози С.</i> Кинои нави Россия дар инъикоси рӯзномаи «Экран и сцена».....	162
<i>Сафарова З.И.</i> Истилоҳоти дипломатии забони англисӣ ва муодилҳои онҳо дар забони тоҷикӣ.....	167

ИҚТИСОД-ЭКОНОМИКА

<i>Юсуфӣ Г.Ш.</i> Нақшаи Маҷлиси комиссияи доимии Шурои ҷамоат дар рушди маҳал.....	171
<i>Рустамов Ш.Қ.</i> Таҳлили динамика ва сохтори даромадҳои низоми бучетии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	175
<i>Қурбонов А.</i> Рушди минтақаҳои озоди инкишофи илмӣ-техникӣ дар иқтисодиёти ҷаҳон.....	180
<i>Маҳмадалиев А.Ю.</i> Хусусиятҳои ташкили муҳити самараноки иҷтимоӣ-равонӣ дар корхонаҳо.....	184
<i>Усмонова Д.Ш.</i> Таҷрибаи ҷаҳонӣ дар таҳлили низоми танзими сармоягузори хориҷӣ.....	189
<i>Раҷабова М.Ҳ.</i> Баҳогузори фаъолияти ширкатҳои суғуртавӣ дар шароити муосир.....	195
<i>Худоев М.Н., Шодиева Ҳ.Ш.</i> Вазъи муосир ва тамоюлоти инкишофи муҳочирати меҳнатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	199
<i>Фаррухӣ Р., Мирзоева М.</i> Низоми идоракунии кадрҳо дар корхонаҳои саноатӣ.....	205
<i>Раҳмонов Ҷ.Р., Мансурова З.Т.</i> Мавқеи захираҳои молиявӣ дар низоми иқтисодии захиравии кластерҳои саноатӣ.....	210
<i>Норинов А.</i> Муносибатҳои тичоратӣ иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Халқии Хитой.....	214
<i>Низамова Т.Д., Сайдалиева М.Ҷ.</i> Иқтисодии захиравии корхона ҳамчун омилҳои рушди устувори саноат дар шароити имрӯзаи иқтисодиёт.....	218
<i>Ҳоҷимуродова А.</i> Таъсири ҷаҳонишавӣ ва тараққиёти илму техника ба фаъолияти иқтисодии ниҳонӣ.....	222
<i>Гулова Г.Д.</i> Баъзе усулҳои ҳавасмандгардонии меҳнати кормандони корхона.....	225

ҲУҚУҚ – ПРАВО

<i>Сафаров Ш.</i> Тавсифи криминалистикии киберҷиноятҳо.....	229
<i>Раҳмонов Ш.Д.</i> Развитие института административной ответственности на начальном этапе Советского Союза.....	234
<i>Аюби Ф.С.</i> Таҳлили муқоисавии ҷавобгарии ҷиноятӣ барои додани пора дар қонунгузори кишварҳои хориҷа.....	238
<i>Ватанов С.Ш.</i> Сабабҳои асосии ба вуҷуд омадани терроризм.....	242
<i>Забиров Ш.</i> Табиати ҳуқуқи шартномаи чартери ҳавоӣ тибқи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	245
<i>Нафасзода Д.А.</i> Тавсифи умумии ҷиноятӣ дар ҳатар монандан.....	252
<i>Раҳимзода Р.</i> Мафҳум ва моҳияти муносибатҳои бонкӣ чун объекти танзими ҳуқуқӣ.....	256

<i>Шодиева Т.Н.</i> Чавобгарӣ барои вайрон кардани талабот оид ба сифати мол, кор ва хизмат.....	260
<i>Бобиев З.</i> Мафҳуми ёри байналмилалӣ - ҳуқуқӣ оид ба парвандаҳои граждани...	263
<i>Олимов С.О.</i> Международно-правовые механизмы противодействия и предупреждения торговли людьми.....	268

СИЁСАТ - ПОЛИТИКА

<i>Шамсов А., Шарипов А.Н.</i> Основные направления развития ЕАЭС.....	276
<i>Салимов Ф., Эсанов Х.</i> Муносибатҳои иқтисодии Тоҷикистон ва Туркия дар соҳаи истиқлолият.....	280

МАТЕМАТИКА ВА ИНФОРМАТИКА – МАТЕМАТИКА И ИНФОРМАТИКА

<i>Ёров М.Р., Қосимова М.И.</i> Забонҳои барномасозӣ дар барномаи таълимии фанни технологияҳои иттилоотии стандарти давлатии таълим.....	287
<i>Шавкатзода Г.</i> История нейронных сетей.....	291
<i>Тағоев Ш.Х., Наимов Н.М., Раҳмонова Ф.А.</i> Хизматрасониҳои интернетӣ.....	296
<i>Мусоев К.М.</i> Вложенная навигация во FLUTTER: что такое декларативный роутер и зачем он нужен.....	303

ХИМИЯ - ХИМИЯ

<i>Қодиров М.З., Олимзода Ё.</i> Таҳлили элементҳои таркиби растании коснӣ.....	310
---	-----

МАЪЛУМОТ БАРОИ МУАЛЛИФОН

Талабот нисбат ба мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷаллаи илмӣ

«Муҳаққиқи ҷавон» пешниҳод мегарданд

Телефон: (992-37)227-74-41

Мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷаллаи «Муҳаққиқи ҷавон» пешниҳод мегарданд, бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошанд: а) мақолаи илмӣ бояд бо назардошти талаботи муқаррарнамудаи маҷалла омода гардида бошад; б) мақола бояд натиҷаи таҳқиқоти илмӣ бошад; в) мавзӯи мақола бояд ба яке аз самтҳои илмӣ маҷалла мувофиқат намояд.

Мақолаҳое, ки дар матн онҳо маводи дигар муаллифон бе иқтибосоварӣ истифода шудаанд, ба чоп роҳ дода намешаванд.

Талабот нисбат ба таҳияи мақолаҳои илмӣ:

Матн мақола бояд дар формати Microsoft Word омода гардида, бо ҳуруфи Times New Roman барои матн бо забони русӣ англисӣ ва бо ҳуруфи Times New Roman Tj барои матн бо забони тоҷикӣ таҳия гардида, дар матн ҳаҷми ҳарфҳо 14, ҳошияҳо 2,5 см ва фосилаи байни сатрҳо бояд 1,5 мм бошад.

Ҳаҷми мақола бо формати А4 бо назардошти рӯйхати адабиёти истифодашуда ва аннотатсияҳо аз 8 то 10 саҳифаро бояд дар бар гирад.

Сохтори мақола бояд бо тартиби зерин таҳия гардад:

– индекси УДК (индекси мазкурро аз дилхоҳ китобхонаи илмӣ дастрас намудан мумкин аст);

– номи мақола;

– насаб, дар шакли ихтисор ном ва номи падар (намуна: Шарипов Д.М.);

– номи муассисае, ки дар он муаллифи мақола таҳсил мекунад;

– матн асосии мақола;

– ҳангоми иқтибосоварӣ адабиёти истифодашуда ва саҳифаи мушаххаси он бояд дар қавси чаҳоркунча [ ] нишон дода шавад. Намуна: [4, с.25]. Яъне, адабиёти №4 ва саҳифаи 25;

– нақшаҳо, схемаҳо, диаграммаҳо ва расмҳо бояд рақамгузорӣ карда шаванд. Инчунин онҳо бояд номи шарҳдиҳанда дошта бошанд;

– рӯйхати адабиёти истифодашуда (на камтар аз 3 номгӯ ва на бештар аз 10 номгӯи адабиёти илмӣ). Рӯйхати адабиёти истифодашуда бояд дар асоси талаботи ГОСТ 7.1-2003 ва ГОСТ 7.0.5-2008 таҳия гардад.

– баъди рӯйхати адабиёти истифодашуда маълумоти зерин бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) омода карда шавад: номи мақола; насаб, ном ва номи падар; номи муассиса; аннотатсия ва калидвожаҳо (аннотатсия на камтар аз 5 сатр ва калидвожаҳо на камтар аз 7 номгӯ);

– дар охири мақола бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) маълумот дар бораи муаллиф ва ё муаллифон бо тартиби зерин нишон дода шавад: насаб, ном ва номи падар (пурра), номи муассисае, ки дар он муаллиф меҳонад, телефон, E-mail, нишонии ҷойи кор в ё таҳсили муаллиф.

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

Требования к научным статьям, поступающим в научный журнал

«Молодой исследователь»

Телефон: (992-37)227-74-41

Все поступающие в редакцию журнала научные статьи должны соответствовать следующим требованиям: а) статья должна быть написана с соблюдением установленных требований журнала; б) статья должна быть результатом научных исследований; в) статья должна соответствовать одному из направлений (разделов) журнала.

Требования к оформлению научных статей:

Статья должна быть подготовлена в формате Microsoft Word, шрифтом Times New Roman, кегль 14, поля 2,5 см со всех сторон, интервал полуторный.

Объем статьи (включая аннотацию и список литературы) должен быть в пределах от 10 до 12 стр. формата А4.

Статья должна иметь следующую структуру:

- индекс УДК (индекс можно получить в любой научной библиотеке);
- название статьи;
- фамилия и инициалы автора (например, Шарипов Д.М.);
- название организации, в которой учится автор статьи;
- основной текст статьи;
- при цитировании конкретного материала ссылки указываются в квадратных скобках [ ]. Образец: [4, с.25]. То есть, литература №4 и страница 25;
- таблицы, схемы, диаграммы и рисунки нужно сгруппировать и пронумеровать. Таблицы, схемы, диаграммы и рисунки должны иметь название;
- список использованной литературы (не менее 3 и не более 10 наименований научной литературы). Список литературы оформляется согласно требованиям ГОСТ 7.1-2003 и ГОСТ 7.0.5-2008;
- после списка использованной литературы оформляется следующая информация на трех языках (на таджикском, русском и английском языках): название статьи, ФИО автора, название организации, аннотация и ключевые слова (аннотация не менее 5 строк, ключевые слова до 7 слов или словосочетаний);
- информация об авторе на таджикском, русском и английском языках (здесь указываются ФИО автора полностью, название организации, в которой учится (авторы), телефон, E-mail, а также почтовый адрес место учебы автора).

INFORMATION FOR THE AUTHORS

Requirements for scientific articles submitted to the scientific journal "Young researcher»

Phone: (992-37)227-74-41

All submitted scientific journal articles must meet the following requirements: a) the article must be written in compliance with the established requirements; b) the article must be the result of scientific research; c) the article must conform to one of directions (sections) of the journal.

Requirements for registration of scientific articles:

The article should be prepared in Microsoft Word format, Times New Roman font, size 14, margins 2.5 cm on all sides, interval 1.5.

The volume of the article (including the abstract and the list of references) should be within the range of 8 to 10 pages of A4 format.

The article should have the following structure:

- UDC index (the index can be obtained in any scientific library);
- article title;
- surname and initials of the author (for example, D. M. Sharipov);
- name of the organization where the author of the article studies;
- main text of the article;
- when quoting specific material, the references are indicated in square brackets [ ].

Sample: [4, p. 25]. That is, literature #4 and page 25;

- tables, diagrams, diagrams, and drawings should be grouped and numbered. Tables, diagrams, diagrams, and drawings must have a name;

- list of references (no less than 3 and no more than 10 titles of scientific literature).

The list of references is made according to the requirements of GOST 7.1-2003 and GOST 7.0.5-2008;

- after the list of references, the following information is made out in three languages (Tajik, Russian and English): the title of the article, the author's full name, the name of the organization, the abstract and keywords (abstract of at least 5 lines, keywords to 7 words or phrases);

- Information about the author in Tajik, Russian and English (full name of the author, the name of the organization where the author studies, phone number, E-mail, and postal address of the place of study or work of the author are indicated here).

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ «МОЛОДОЙ ИССЛЕДОВАТЕЛЬ»

2024. №4

Ответственный редактор: **Хакимова С.**

Издательский центр

Таджикского национального университета

734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17.